İKTİSADA GİRİŞ

TEMEL KAVRAMLAR VE PRENSİPLER

Prof.Dr. Orhan OĞUZ

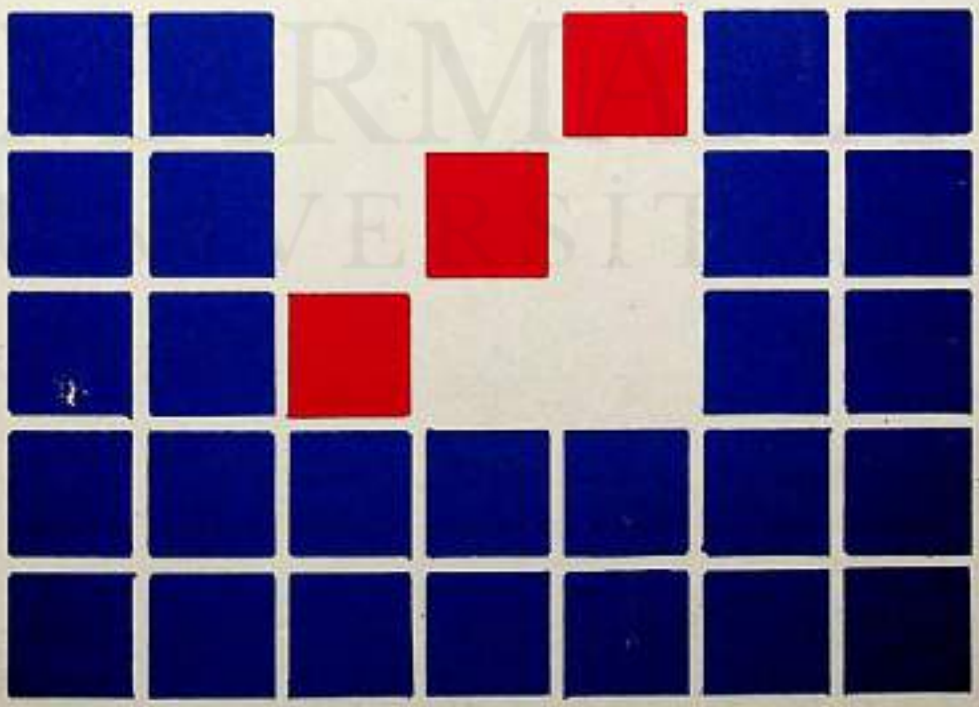

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYIN NO: 513
İKTİSADİ İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ YAYIN NO: 390

İKTİSADA GİRİŞ

Temel Kavramlar ve Prensipler

PROF.DR. ORHAN OĞUZ

İstanbul, 1992

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

I.S.B.N : 975 - 400 - 060 - 3

Marmara Üniversitesi
Teknik Eğitim Fakültesi
Döner Sermaye İşletmesi
Matbaa Biriminde Basılmıştır.

ÖNSÖZ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İKTİSADA GİRİŞ: Temel Kavramlar ve Prensipler adını verdiğimiz kitap, 1968 yılında Eskişehir İktisadi ve ticari İlimler Akademisince yayınlanan Genel İktisat teorisi dersleri kitabımız temel alınarak hazırlanmıştır. Elinizdeki bu kitap bu haliyle söz konusu tarihten sonra yapılan bir dizi değişikliği de içermektedir.

Öncelikle bu baskıda kitabımız baştan sona gözden geçirilmiş ve üzerinde durulan konular daha açık bir Türkçe ile kaleme alınmıştır. Ayrıca öğrencilerin temel iktisat bilgisine sahip olmasını sağlamak amacıyla, kitabın kapsamı öncekine göre daha geniş tutulmuştur. Son olarak, kavramsal ve analitik açıklamaların daha iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için ilgili kısımlarda Türkiye Ekonomisi ile ilgili yeni rakamlara yer verilmiştir.

Şüphesiz bilimsel bir çalışmayı, daha önceki çalışmalardan oluşmuş kendi alanıyla ilgili bilgi birikimini kullanmaksızın sonuçlandırmak son derece güçtür. Bu konuda belirtilen birçok eserlerden yararlanılmıştır.

Çalışmanın elinizdeki şekilde oluşmasına görüşleri ve eleştireleri ile katkıda bulunan, yayına hazırlama ve düzeltme aşamalarında titiz çaba gösteren Doç.Dr. Nazım Ekren'e ve Arş. Gör. Neşe Balcı'ya mümkün olduğu kadar hızlı ve hatasız bir şekilde basım işini gerçekleştiren Teknik Eğitim Fakültesi Matbaa Eğitimi Bölümü Başkanlığına ve Öğretim Elemanlarına bu vesileyle teşekkür eder, kitabın öğrencilerimize ve konuyla ilgilenenlere yararlı olmasını dilerim.

Nisan 1992, İstanbul

Prof.Dr. Orhan OĞUZ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İÇİNDEKİLER

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

BİRİNCİ BÖLÜM
TEMEL KAVRAMLAR

Sayfa No.

1. İKTİSAD İLMİ 3
2. İHTİYAÇ 5
3. FAYDA 7
4. MAL VE HİZMET 7

İKİNCİ BÖLÜM
ÜRETİM (İSTİHSAL)

1. TANITIM 11
2. ÜRETİM FAKTÖRLERİ (İstihsal Unsurları) 13
   A) TABİAT 13
   B) EMEK 15
      a) Nüfus 16
      b) Göçler 21
      c) İş Bölümü 23
C) SERMAYE 25
   a) Sermaye Yaratımı 26
   b) Sermaye Tasnifi 29
D) TEŞEBBÜS 30
   a) Teşebbüs Çeşitleri 32
   aa) Özel Teşebbüsler 32
   bb) Şirket Teşebbüsleri 33
   cc) Kooperatifler 36
   dd) Kamu Teşebbüsleri 38
      i) Kamu Teşebbüsleri (Kamu İktisadi Teşebbüsleri) 39
      ii) Belediye Teşebbüsleri 40
      iii) Karma Teşebbüsleri 41

3. TEMERKÜZ (Toplanma) 42
A) TANIMI 42
a) Yatay Toplama (Ufki Temerküz) 43
b) Dikey Toplama (Şakulli Temerküz) 45
c) Toplanmanın Fayda veya Mahzurları 45
B) TOPLANMA (TEMERKÜZ) ÇEŞİTLERİ 48
a) Karteller 48
aa) Kartellerin Çeşitleri 48
bb) Gelişme Şartları 49
b) Tröstler 49
c) Diğer Temerküz Şekilleri
..... 51

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KIYMET

1. TANIM 55
2. KIYMET 56
3) KIYMET ÇEŞİTLERİ 56
A) İSTİMAL KIYMETİ 57
B) MÜBADELE KIYMETİ 57
4. KIYMET TEORİLERİ 58
A) OBJEKTİVİST KIYMET TEORİLERİ 58
a) Adam Smith 58
b) Ricardo 58
c) John Stuart Mill 59
d) Karl Marx'ın izahı 60
B) SÜBJEKTİVİST KIYMET TEORİSİ 62
a) Çeşitli Görüşleri 63
b) Gossen ve Marjinalizm 64
c) Nihai Fayda ve Marjinal Fayda Teorileri 65
d) Mary'nalizmin Tenkidi 74

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
FİYAT

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

I. FİYAT 79
II. TALEP 80
1. FERDİ TALEP 82
2. TALEP ŞEDÜLÜ VE EĞRİSİ 83
3. TALEP ELASTİKİYETİ 85
A) TALEP ELASTİKİYETİNE TESİR EDEN FAKTÖRLER 88
a) İkame imkanı 88
b) İhtiyaç şiddeti 88
c) Sosyal ve Psikolojik Faktörleri 89
B) GRAFİKLERLE TALEP ELASTİKİYETİ 89
C) TALEP ELASTİKİYETİNİN ÖNEMİ 91
D) TERSİNE ELASTİKİYET 92
E) ÇAPRAZ ELASTİKİYET 93
4) FARKSIZLIK EĞRİLERİ 94
5) TOPLAM TALEP EĞRİSİ 98
III. ARZ 99
1. ARZ ŞEDÜLÜ VE ARZ EĞRİSİ 100
2. ARZA TESİR EDEN FAKTÖRLER 101
A) ZAMAN SÜRESİ 102
B) TABİAT ŞARTLARI 102
3. ARZ ELASTİKİYETİ 103
4. TOPLAM ARZ EĞRİSİ 104
IV. FİATINI TEŞEKKÜLÜ 105
1. PİYASA 107
2. FİRMA DENGESİ 109
A. FİRMANIN MASRAF YAPISI 112
a) Sabit Masraflar 112
b) Değişen Masraflar 113
c) Toplam Masraflar 113
d) Ortalama Masraflar 113

e) Marjinal Masraflar 113
f) Masraf Eğrileri 115
B) FİRMANIN GELİR YAPISI 118
a) Toplam Gelir 118
b) Ortalama Gelir 118
c) Marjinal Gelir 118
3. ÇEŞİTLİ PİYASALARDA FİAT TEŞEKKÜLÜ 119
A) SERBEST REKABET PİYASASI VE ŞARTLARI 119
a) Şartlar 119
b) Uygulama 120
c) Serbest Rekabette Fiat Teşekkülü 123
d) Serbest Rekabette Firma Dengesi 129
e) Serbest Rekabette Piyasa Dengesi 130
B. TEKEL PİYASASINDA FİAT TEŞEKKÜLÜ 131
a) Tekelin Anlamı 131
b) Tekel Çeşitleri 133
c) Fiata Tesir eden Faktörler 134
aa) Maliyet 135
bb) Talep 135
cc) İkame İmkanı 136
d) Tekel Fiatının Grafiklerle Açıklanması 137
C) ÇEŞİTLİ NOKSAN REKABET PİYASALARI 140
a) Düopol - Oligopol 141
b) Düopsaon - Oligopson 142
4. DEVLETİN FİATLARA MÜDAHALESİ 142
A. FİATIN İKTİSADİ HAYATTAKİ YERİ VE ÖNEMİ 142
B. DEVLETİN FİATLARA MÜDAHALE ŞEKİLLERİ 145
a) Narh Sistemi 145
b) Dağıtım Sistemi 148
c) Devlet Tekel Sistemi 151
d) Piyasayı Organize Etme Sistemi 151

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

BEŞİNCİ BÖLÜM
PARA

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1. GİRİŞ 155
2. PARANIN TARİFİ 156
3. PARANIN FONKSİYONLARI 157
A. Para Bir Kıymet Ölçüsüdür 157
B. Para Bir Mübadele Vasıtasıdır 159
C. Para Tasarruf Aleti ve Kıymet Nakli Vasıtadır 159
D. Para Bir Tediye Vasıtasıdır 160
4. MUHTELİF PARA ÇEŞİTLERİ 160
A. MAL PARA 160
B. MADENİ PARA 160
C. TEMSİLİ PARA 161
5. PARA SİSTEMLERİ 162
A. MADENİ PARA SİSTEMLERİ 162
a) Monometalizim (Tek Maden Sistemi) 162
b) Bimealizm (Çift Maden Sistemi) 162
B. GRESHAM KANUNU 163
C. LATİN PARA BİRLİĞİ 164
6. PARA ARZI 165
A. BANKNOT 165
B. VADESİZ MEVDUAT (BANKA PARASI VEYA KAYDI PARA) 169
C. UFAKLIK PARA 170
7. PARANIN TEDAVÜL HIZI 171
A. GELİR- TEDAVİL SÜRATİ 172
B. İŞLEM - TEDAVÜL SÜRATİ 173
8. PARANIN İKTİSADİ HAYATIMIZDA OYNADIĞI ROL 173
9. PARA TEORİLER 174
A. PARA MİKTARI İLE FIATLAR ARASINDA DOĞRUDAN 174
DOĞRUYA İLGİ BULUNAN TEORİLERİ .....
B. GELİR VE HARCAMA TEORİSİ 175
10. PARA KIYMETİNDEKİ DEĞİŞİKLİKLER 178

A) ENFLASYON 178
B) DEFLASYON 180
C) DEVALÜASYON 181
11. PARANIN TÜRKİYE'DEKİ TARİHÇESİ 182

ALTINCI BÖLÜM
KREDİ

1. GİRİŞ 193
2. KREDİNİN UNSURLARI 194
3. KREDİ ÇEŞİTLERİ 194
A) Kullanış Şekli ve Göre 194
B) Zamana Göre 195
C) Alan Şahsa Göre 195
D) Garantinin Şekline Göre 196
4. KREDİNİN VASITALARI VE İZLEYİŞLERİ 196
5. KREDİNİN İKTİSADİ ETKİLERİ 198

YEDİNCİ BÖLÜM
BANKA

1. GİRİŞ 203
A. Mevduat Kabulu 203
B. Kredi Temini 203
C. Para ve Kredi Politikasında Hükümete Yardım Etmek 203
2. BANKACILIĞIN TARİHÇESİ 204
3. TÜRKİYE'DE BANKACILIK 206
4. BANKALARIN TASNİFİ 208
5. BANKA MUAMELELERİ 208
A. AKTİF MUAMELELERİ 208
B. PASİF MUAMELELERİ 209
6. BANKALARIN İKTİSADİ ETKİLERİ 211
7. PARA KREDİ VE BANKA İLE İLGİLİ BAZI ULUSLARARASI İKTİSADİ KURULUŞLAR 214
A. BRETTON-WOODS PARA ANLAŞMASI 214

B. İKTİSADİ İŞBİRLİĞİ VE KALKINMA TEŞKİLATI (OECD) 215
C. AVRUPA ÖDEMELER BİRLİĞİ 216
D. AVRUPA PARA ANLAŞMA 217

SEKİZİNCİ BÖLÜM
MİLLİ GELİR

I. GİRİŞ VE TANIMLAR 221
1. GAYRİSAFİ MİLLİ HASILA (GSMH) 221
2. SAFİ MİLLİ HASILA (SMH) 224
3. MİLLİ GELİR 226
4. ŞAHSİ (FERDİ) GELİR 226
5. FERT BAŞINA MİLLİ GELİR 226
II. MİLLİ GELİRİN HESAPLAMASI 228
A. ASLİ GELİR-MÜŞTAK GELİR 228
B. ÜRETİM SAYFASINDA
C. BÖLÜŞÜM SAFHASINDA 228
D. TÜKETİM SAFHASINDA 229
E. TÜRKİYE'DE MİLLİ GELİR HESAPLARI 230
III. REEL MİLLİ GELİR 231
IV. REEL MİLLİ GELİR VE FİAT ENDEKSLERİ 231
V. MİLLİ GELİRİN ANALİZİ VE FERDİ GELİR 232
VI. MİLLİ GELİRİ YARATAN KAYNAKLAR 233
1. TÜKETİM HARCAMALARI 236
2. YATIRIM HARCAMALARI 236
3. DEVLET KESİMİ 242
4. DIŞ TİCARET 252

DOKUZUNCU BÖLÜM
İSTİHDAM

I. GİRİŞ 259
II. İŞGÜCÜ VE İSTİHDAM 261
III. NOKSAN İSTİHDAM VE İŞSİZLİK 264

IV. İŞSİZLİK VE TÜRLERİ 264
A. İRADİ İŞSİZLİK 265
B. GAYET İRADİ İŞSİZLİK 265
a) Arızi İşsiz 265
b) Mevsimlik işsizlik 265
c) Konjonktürel işsizlik 266
b) Teknolojik işsizlik 266
e) Yapısal işsizlik 266
f) Gizli işsizlik 266
V. TAM İSTİHDAM 268
VI. MİLLİ GELİRLE İSTİHDAM VE TÜKETİM ARASINDAKİ MÜNASEBET 269

ONUNCU BÖLÜM
MİLLİ GELİRİN DAĞILIMI (BÖLÜŞÜM)

I. GİRİŞ 275
II. FONKSİYONEL VE ŞAHSİ BÖLÜŞÜM 277
III. BÖLÜŞÜM VE ÜRETİM 278

ONBİRİNCİ BÖLÜM
RANT

I. RANT HAKKINDA GENEL BİLGİLER 285
II. RANTI İZAH EDEN GÖRÜŞLER 287
III. RANT TÜRLERİ 290
1. DİFERANSİYEL RANT 291
2. ŞEHİR VE MEVKİ RANTI 291
A. ŞEHİR RANTI 291
B. MEVKİ RANTI 291
3. KALİTE RANTI 282
4. MUTLAK RANT 292
5. TÜKETİCİ VEYA ALICI RANTI 293
6. KAZİ RANT (ŞİBİH RANT) 293

IV. RANTIN ANLAMINI GENİŞLETEN GÖRÜŞLER 293
V. DAR MANADA RANT VE MÜLKİYET 294

ONİKİNCİ BÖLÜM
ÜCRET

I. GİRİŞ 299
II. ÜCRET TEORİLERİ 300
1. KLASİK ÜCRET TEORİLERİ 230
A. ÜCRET FONU TEORİSİ 230
B. TABİİ ÜCRET TEORİSİ 305
2. MODERN ÜCRET TEORİLERİ 309
A. PRODÜKTİVİTE TEORİSİ 309
B. MORJİNAL PRODÜKTİVİTE TEORİSİ 311
C. ÜCRETİN İZAHINDA DİKKATE ALINACAK DİĞER HUSUSLAR 314
a) İşgücü ile mal arasındaki benzerlikler 315
b) İşgücü ile mal arasındaki aynılıklar 315
c) İşgücü ile mal talebindeki benzerlikler 317
d) İşgücü ile mal talebindeki farklar 317
III. ÜCRETİN TAYİNİNDE ROL OYNAYAN SOSYAL MÜESSESELER 320
1. SENDİKALAR 320
2. GREV 323
3. LOKAVT 325
4. BOYKOTAJ 326
5. TOPLU SÖZLEŞME 327
6. TAHKİM 328

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM
FAİZ

I. GİRİŞ 337
II. FAİZ TÜRLERİ 339

1. GAYRİ SAFİ VE SAFİ FAİZ 340
2. NOMİNAL FAİZ VE REEL FAİZ 340
3. ASLİ FAİZ VE MÜŞTAK FAİZ (ÖDÜNÇ FAİZ) 341
4. GECİKME FAİZİ VE İSTİSMAR FAİZİ 341
III. FAİZ TEORİLERİ 342
1. KLASİK FAİZ TEORİLERİ 342
A. NEMALANDIRMA TEORİSİ 342
B. PRODÜKTİVİTE TEORİSİ 342
C. İSTİSMAR TEORİSİ 344
D. İMTİNA (ÇEKİNME) TEORİSİ 346
E. İSTİMAL (KULLANMA) TEORİSİ 346
F. ACYO TEORİSİ 347
2. KLASİK VE NEO-KLASİK FAİZ TEORİSİNİN GENEL ESASLARI 350
A. FAİZİN SEBEBİ 350
B. FAİZ HADDİNİN TAYİNİ 350
3. KEYNES'İN FAİZ TEORİSİ 354
A. FAİZİN SEBEBİ 354
B. LİKİDİTE TERCİHİ 356
a) Muamele Saiki 356
aa) Gelir Saiki 356
bb) Ticaret Saiki 357
b) İhtiyat Saiki 357
c) Spekülasyon Saiki 357
C) FAİZ HADDİ 359
D) PARA ARZI (MİKTARI) VE FAİZ HADDİ 359
E) LİKİDİTE FONKSİYONUNUN ÖZELLİKLERİ (LİKİDİTE ARZUSU-PARA TALEBİ İLE FAİZ HADDİ ARASINDAKİ MÜNASEBETLER 361
F) SONUÇ 367
4. ÖDÜNÇ VERİLEBİLİR FONLAR TEORİSİ 368

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM
KÂR

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

I. GİRİŞ 375
II. KARI TAYİN EDEN FAKTÖRLER 379
III. KAR ÇEŞİTLERİ 380
1. KAR VEYA ADİ KAR 380
2. İŞ VEYA TEŞEBBÜS KARI 381
3. ASGARİ KAR 381
4. SAFİ - HAKİKİ KAR 382
IV. KAR TEORİLERİ 382
1. KLASİK DOKTRİNDE KAR 382
2. SOSYALİST DOKTRİNDE KAR 384
3. MODERN TEORİLER 384
A. KAR'I İKTİSADİ HAYATIN DİNAMİZMİ İLE İZAHI EDEN TEORİLER 384
B. KAR'I TEŞEBBÜS VE YENİLİK BEDELİ OLARAK AÇIKLAYAN TEORİLER 385
C) KAR'I RİSK BEDELİ OLARAK GÖZERN TEORİLER 385
D) KAR'I MÜLKİYETİN BEDELİ OLARAK GÖSTEREN TEORİLER 386

ONBEŞİNCİ BÖLÜM
KONJONKTÜR

I. GİRİŞ 391
II. İKTİSADİ DALGALANMALAR 391
1. MEVSİMLİK DALGALANMALAR 392
2. ARIZİ DALGALANMALAR 392
3. DEVREVİ DALGALANMALAR 393
4. UZUN DALGALANMALAR 394
III. KONJONKTÜR DALGALANMALARI 395
IV. KONJONKTÜR DEVRELERİ 396
V. KONJONKTÜR TEORİLERİ 400
1. TABİAT ŞARTLARI İLE İLGİLİ (EXOBEN) TEORİLER 401

A. GÜNEŞ LEKELERİ TEORİSİ 401
B. PSİKOLOJİK TEORİ 401
C. İCATLAR TEORİSİ 402
2. (ENDOJEN TEORİLER) İÇ TESİRLER TEORİLERİ 402
A) FAZLA ÜRETİM TEORİSİ 402
B) AZ TÜKETİM TEORİSİ 403
C) NAKDİ (PARASAL) TEORİLER 403
3. KONJONKTÜR KONUSUNDA DİĞER GÖRÜŞLER 404

ONALTINCI BÖLÜM
İKTİSADİ DÜŞÜNCELER TARİHİ

I. İLK ÇAĞ 411
II. ORTA ÇAĞ 413
III. YENİ ÇAĞ 414
I. MERKANTİLİZM 414
1. GİRİŞ 414
2. İSPANYOL MERKANTİLİZMİ 415
3. FRANSIZ MERKANTİLİZİMİ 415
4. İNGİLİZ MERKANTİLİZMİ 416
5. MERKANTİLİZM'İN ELEŞTİRİSİ 417
II. FİZYOKRATLAR 417
1. GİRİŞ 417
2. DR. QUESNAY VE İKTİSADİ TABLO 418
III. ADAM SMITH VE KLASİK NAZARİYE 420
IV. MALTHUS (1766 - 1834) VE TEORİSİ 422
V. JEAN-BAPTİSTE SAY (1767 - 1832) 422
VI. RICARDO (1772-18237 423
VII. JOHN STUARTMILL (1806-1873) 424
VIII. MİLLİ İKTİSAT OKULU VE LIST 426
IX. TARİHÇİ OKUL 426
X. SOSYALİSTLER 427
1. GİRİŞ VE UTOPİST SOSYALİZM 427

2. İDEALİST SOSYALİSTLER 436
A. LOUIS BLANC 436
B. CHARLES FOURIER 436
C. PROUDHON 437
3. İLMİ SOSYALİZM 438
XI. AVUSTURYA EKOLÜ 439
XII. MATEMATİK EKOL 440
XIII. ZAMANIMIZIN İKTİSATÇILARI 440
XIV. J.M. KEYNES VE GENEL TEORİ 441
XV. M. FRIEDMAN VE MONE TARİZM 445
YARARLANILAN KAYNAKLAR

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ
MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

BİRİNCİ BÖLÜM
TEMEL KAVRAMLAR

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1- İKTİSAD İLMİ

Toplum halinde yaşayan insanlar, varlıklarını koruma ve devam ettirebilme amaciyle bazı faaliyetlerde bulunmak mecburiyetindedirler. Bu faaliyetlerin amacı, mevcut imkânlarla mal ve hizmet üretmek, bunları tüketmek veya ihtiyacı olan diğer kişilere devretmektir. Dar anlamda bu gibi faaliyetler iktisat ilminin konusunu teşkil etmektedir.

İktisat kelimesi ölçülü hareket etmek, itidâl anlamına gelmektedir. Halk dilinde iktisat tasarruf yerine de kullanılmaktadır. Bizim burada iktisat ilminden anlayacağımız mânâ çok daha değişik ve geniş olacaktır.

Adam Smith'e göre iktisat servet ilmidir. Servet temini gayesi ile yapılan bütün çalışmalar iktisat ilminin ilgi alanı içine girmektedir.

Alfred Marshall iktisat ilmini, insanların refahlarının temini yolunda sarfettikleri gayretleri, her türlü alet ve ölçülerle izah eden bir bütün şeklinde ifade etmektedir.

Yukarıda bahsettiğimiz yaklaşımlardan başka, insanların her türlü faaliyetlerinin bir iktisadi tarafının bulunabileceğini izaha çalışan görüşün mevcudiyetini de zikredebiliriz. Buna göre, insanların her türlü faaliyetlerinde muhakkak iktisadi olan bir taraf vardır. Acaba insanların yapmış oldukları faaliyetlerden iktisadın konusu dışında kalanı yok mudur? Şayet bu soruya vereceğimiz cevap hayır olursa bütün beşeri faaliyetleri iktisat ilminin içerisine mi sokacağız? Acaba tek başına bir ada içinde veya bir kıt'anın kimsesiz bir köşesinde yaşayan insanın varolmak için yaptığı faaliyetler de iktisat ilminin konusuna girecek midir?

Görülüyor ki, daha şimdiden iktisat ilminin konusunu sınırlama içinde bir çok sorular belirmektedir.

İnsanların yaşayabilmeleri için hava en önemli bir ihtiyaçtır. Havasız bir yerde yaşamak imkânsızdır. Fakat insanlar hava almak için bir faaliyet sarfetmezler. Otururken hiç zahmet çekmeden, hattâ uyurken farkında olmadan nefes alırlar. Tabiatın vermiş olduğu bu imkân için bir fiyat ödemezler. Bu gibi mallara iktisat ilminde serbest mallar diyoruz. Şu halde tabiatta bol olan havayı iktisat ilmine konu olarak almıyoruz.

En ilkel tarzda yaşayan bir insanın ihtiyacı dahi çeşitlidir. Bu çeşitli ihtiyaçları giderecek vasıtalar -yani mallar- tabiatta, yukarıda bahsetmiş olduğumuz hava misali gibi hazır ve bol miktarda bulunmaz. Yani bunları tüketerek ihtiyaçlarımızı tatmin edebilmek için onları ya arayıp bulmak veya ihtiyacımıza uygun hale sokmak zorundayız. Meselâ su kenarında veya ormanda hiç bir üretim aracına sahip olmadan yaşanıyorsa, avlanmak veya tabiatın vermiş olduğu bitkilerden, meyvalardan faydalanmak için onları arayıp bulmak ve toplamak zorunda kalacağız. Aynı zamanda bu amaca ulaşmak için basit de olsa, bazı vasıtalar, aletler yapmağa çalışacağız. Belki bu vasıtalarla ihtiyacımızın tatmini arasında bir ilişki yoktur. İhtiyaçlarımızı giderecek malları bu aletler yardımiyle sağlayacağız. Dolayısıyla tabiatın, insanlara verdiği sonsuz mal ve imkânlardan, insanların doğrudan doğruya ve zahmetsizce ihtiyaçlarını tatminde kullanacakları şeylerin sayısı pek azdır. Tabiat bu konuda insanları adeta çalışmaya zorlamış ve bu imkânlardan yarar sağlayabilmek için birçok faaliyetleri (ki onlara biz iktisadi faaliyetler diyeceğiz) yapmak zorunda bırakmıştır.

İşte, iktisat ilminin konusu bu iktisadi faaliyetlerdir. İçinde yaşadığımız zaman ve toplumlarda insanların ihtiyaçları o kadar çoktur ve o kadar hızla çoğalma eğilimindedir ki, bunları saymaya ve tasnif etmeye imkân yoktur.

Bugün, uykudan uyandığınız andan işinize gidinceye kadar geçen süre içindeki ihtiyaçlarınızı düşünürseniz, ekonomik olayların önemini ve büyüklüğünü hemen kavrarsınız. Meselâ; Yataktan kalkınca terlik giyeceksiniz, lâvaboda yüzünüzü yıkayacaksınız, traş olacaksınız, kahvaltı edeceksiniz, giyineceksiniz, vasıtaya binip işinize gideceksiniz. Bu ihtiyaçlarınızı giderici nitelikte olan malları hazır hale getirecek faaliyetler, göründüğü kadar basit değildir.

Ayaklarınızı koruma ihtiyacı için giyilen bir terlik, evvelâ deri, kösele, çivi, iplik v.s. konularındaki üretimi sonra da bunların birleştirile-

rek ihtiyacı giderecek vasıtanın sağlanması olayını karşınıza çıkarır. Bir terlikçinin terlik yapmada kullandığı örs ve çekicin üretimi için, demir ve kömür madenleri ocaklarına kadar inileceği düşünülürse konu daha iyi anlaşılabilir.

Dolayısıyla, serbest bir mal olan hava gibi bütün ihtiyaçlarımızı karşılıyacak diğer malları bol olarak ve kolayca bulamayacağız. Çeşitli ihtiyaçlarımızı tatmin edecek vasıtalar sınırlı, az ve kıt olduklarından tedariki bir çok iktisadi faaliyetleri zorunlu kılacaktır. Bu faaliyetler, iktisat ilminin konusunu teşkil edecektir. İktisat ilminin konusunu, çeşitli mal ve hizmetlerin nasıl üretildiğinin ve bunların ihtiyaç sahipleri arasında ne şekilde değiştirilip üretim faktörlerine düşen payın ne yolda bölündüğünün açıklanışıdır, şeklinde tarif etmek mümkündür.

2- İHTİYAÇ

İhtiyaç öyle bir duygudur ki, tatmin edildikçe insanlara haz, tatmin edilmedikçe elem ve ızdırap verir. Psikoloji ve fizyoloji ilimleri, ihtiyacın mahiyet ve tarifi ile uzun boylu uğraşmaktadır. Biz iktisat ilmi yönünden, tatmin edilmeyen ihtiyaçların, insanları yaşama zorluğu ile karşı karşıya getireceğini ifade edeceğiz. Meselâ; İnsanların ekmek ve suya ihtiyacı vardır. Bu ihtiyaç giderilmezse susuzluktan belirli bir süre sonunda yaşanamaz hale gelir. Bu ihtiyaç tatmin edilirse o zaman büyük bir hoşnutluk duyulur. Bundan sonra, ihtiyaç artık giderilmiştir diyebiliriz. Fakat bir süre sonra aynı ihtiyaç aynı şiddetle hissedilir. Tatmin edilmek istenir. Buna göre, diyebiliriz ki, ihtiyaçlar devamlıdırlar. Su içme, beslenme, giyinme, barınma, eğlence v.s. ihtiyaçları gibi... İnsanların sonsuz sayılabilecek derecede çok ihtiyaçları vardır.

Diğer taraftan ihtiyaçlarda artma eğilimi mevcuttur. Bu artış, toplumların içinde bulundukları sosyal duruma göre değişir. Hayat seviyesi düşük olan ülkelerde ihtiyaçların sayısı az, iktisaden gelişmiş toplumlarda fazladır. Tibet bozkırlarında yaşıyan insanların ihtiyaçlarını birkaç kalemde toplamak imkân dahilinde bulunurken, Avrupa ülkelerinde veya Amerika Birleşik Devletleri gibi ileri toplumlarda yaşayanların ihtiyaçlarının sayısının tesbit edilemiyecek kadar çok olduğu görülür. Tabiatiyle toplumlar her gün, yeni buluşlarla ilerlediklerinden, ihtiyaçlar da buna uygun olarak çoğalma eğilimi gösterecektir.

Belirli bir ihtiyacı devamlı olarak tatmin edersek gittikçe şiddetinin azaldığına, hatta elde edilen hoşnutluk yerine ızdırap hissinin yer aldığına şahit oluruz. Mesela; Aç bir insana bir adet ekmek verin, bunu tüketerek büyük bir hoşnutluğa kavuşacak, ikinci somunda daha az haz duyacak, üçüncüsünü istemiyecek ve nihayet dördüncü ekmek kendisine ızdırap verecektir. Demek oluyor ki ihtiyaçlar tatmin edildikçe şiddetini kaybederler. Yani, ihtiyaçlarda doyma eğilimi vardır. Bu eğilim, bilhassa ilkel ve zaruri ihtiyaçlarımızda kendini açıkça göstermektedir.

Günümüzde, insanların ihtiyaçları çok daha değişiktir. Süslenmek, eğlenmek, öğrenmek, uzak veya yakın yerleri görmek, v.s. gibi sayılamıyacak kadar çok ve çeşitlidir. Acaba, bu saydıklarımız da yukarıda işaret ettiğimiz ilkel ve zaruri ihtiyaçlar gibi, tatmin edildikçe doyarlar mı? Yoksa, bu ihtiyaçlar karşılandıkça şiddetlerini daha da arttırırlar mı? İnsanın öğrenmek ihtiyacı sonsuzdur, öğrendiklerinin yeterli olmadığını anlar ve daha fazlasını arzular. İnsan ne kadar zengin olursa, daha fazla kazanmak ister. Şu halde bu ihtiyaçlar, ilkel ve zaruri ihiyaçlara pek uymuyor kanısını uyandırır. Fakat zenginlik, öğrenme v.s. arzusu bir tek ihtiyacın karşılığı değildir. Onun içinde çeşitli ihtiyaçlar vardır. Bu ihtiyaçların sadece birini alarak tahlilini yapacak olursak aynı karakteri görme imkânına kavuşuruz. Bir hanım süse ne kadar düşkün olursa olsun, ona verilen parfümlerin adedi arttıkça, esansa karşı ihtiyaç şiddeti de azalacaktır. Fakat paraya karşı ihtiyaç sonsuzdur. Çünkü para insanların tek ihtiyacını değil, bütün ihtiyaçlarını giderecek mal ve hizmetleri sağlamaya yarayan bir vasıtadır. İhtiyaçlar daima çoğalma eğiliminde olduklarından, paraya olan ihtiyaç da bununla orantılı şekilde artacaktır.

İhtiyaçları tatmin vasıtalarından biri diğerinin yerine geçebilir. Mesela; Ekmek ihtiyacımızın yerine patatesi ikame edebiliriz. Veyahut, kahve yoksa, ihtiyacımızı çay ile tatmin edebiliriz.

Özetleyecek olursak, tatmin edilme arzusunu duyduğumuz hislerimize ihtiyaç adı verilir.

İhtiyaçların özellikleri şunlardır: a) İhtiyaçlar devamlıdır, b) İhtiyaçlar artma eğilimi gösterir, c) İlkel ihtiyaçlar tatmin edildikçe şiddetini kaybeder.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

3- FAYDA

Fayda, mal ve hizmetlerin ihtiyaçlarımızı tatmin etme özelliğidir.

İktisattaki fayda ile genel konuşma dilinde kulanılan fayda birbirine karıştırılmamalıdır. İktisat dilinde bir eşyaya faydalı dediğimiz zaman herhangi bir ihtiyacımızı tatmin ettiğini düşünürüz. Mesela; Sigara, içki gibi mallar konuşma dilinde faydalı olmayan şeylerdir ama bunlar, bir çok tiryakinin bu mallara karşı olan şiddetli ihtiyacını tatmin ettiği için fayadalıdır, bu sebepten tüketilmek üzere üretilirler.

İktisatçı, hiçbir zaman hekim gibi malları, faydaları bakımından tasnife tâbi tutmamaktadır. Madem ki bunlar bir ihtiyacı tatmin ediyor, o halde faydalıdırlar.

4- MAL VE HİZMET

İhtiyaçları tatmin etme özelliği olan vasıtalara mal demekteyiz. Buna göre, havayı, güneş ışığını da mal olarak kabul etmek zorundayız. Çünkü, bunlar da ihtiyaçlarımızı gidermektedir. Havasız birkaç dakika yaşayamayız, güneşsiz hayatı tasavvur dahi edemeyiz. Tabiatın insanlara bahşettiği yağmur, nehir ve kaynak suları yaşamamız için birinci derecede önemli olan şeylerdir. Fakat üretmek için herhangi bir külfete katlanmadığımızdan bunlara serbest mallar, geriye kalan ve elde edilmesi belirli bir zahmeti (çalışma) icap ettirenlere de iktisadi mallar diyeceğiz.

Bu konu içinde kısaca mal, iktisadi malları ifade edecektir.

Aşağıdaki basit şema malların tasnifi hakkında bir fikir vermektedir. Şemadan anlaşılacağı üzere mallar Sebest ve Kıt mallar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İktisadi faaliyetlerin gayesi, insan ihtiyaçlarını tatmin olduğuna göre, iktisat ilminin konusuna giren mallar elbette kıt mallar olacaktır.

Faydalı malların da en önemli kısmını tabiatta az bulunan mallar yani iktisadi mallar oluşturmaktadır.

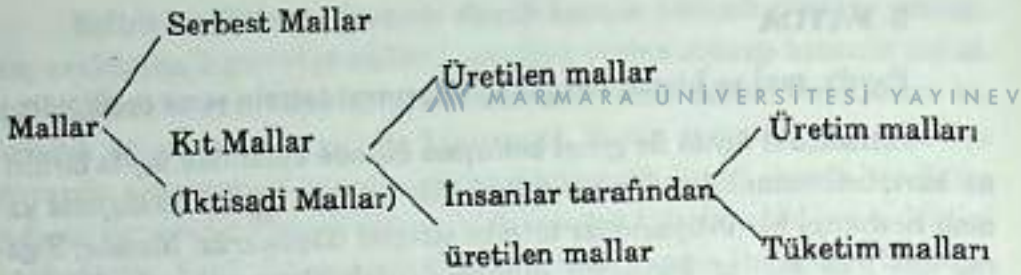

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İhtiyaçlarımızı tatmin eden ve fakat gayri madi oldukları için mal diyemediğimiz şeyler vardır ki, bunlara Hizmet adını veriyoruz. Mesela; Avukatın, doktorun, hostesin v.s.'nin gördüğü işler hep ihtiyacımızı tatmin eden ve somut (konkre) olmayan şeylerdir.

Mal ve hizmetler ihtiyaçlarımızı gidermek için üretilmekte ve aynı gaye ile mübadele edilmektedir.

Malları değişik açılardan tasnife tâbi tutmak da mümkündür. Üretim ve tüketim malları gibi. Tüketim malları doğrudan doğruya ihtiyaçlarımızı tatmine yarar. Yani, o malı hemen tüketiriz veya kullanırız. Bu suretle ihtiyacımızı tatmin ederiz. Üretim malları ise doğrudan doğruya tüketilmeyip ihtiyacımız olan diğer malların üretiminde kullanılır.

Diğer taraftan bazı mallar vardır ki, bunlar piyasa için üretilirler. Bunlara Meta adını veriyoruz. Gelişmiş ekonomilerde iş bölümü çok artmış olduğundan pazar malları üretimi birinci plânda yer almaktadır. Aksine, ilkel toplumlarda herkes kendi özel ihtiyaçlarını tatmin etmek için üretim yapmaktadır. Böyle toplumlarda sadece maldan bahsetmek doğru olacaktır. Çünkü bir mübadele ve bir pazar söz konusu değildir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İKİNCİ BÖLÜM

ÜRETİM (İstihsal)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1- TANIMI

İktisadi faaliyetlerin hareket noktası olan ve ilgilendiğimiz bilim dalına oldukça geniş bir şekilde konu teşkil eden husus genellikle üretim faaliyetidir. İnsanlar geçmiş yıllardaki durumlarını muhafaza etmiş olsalardı, elbette üretimden ve dolayısıyla iktisat ilminden bahsedilemiyecekti. Halbuki toplumun bugün bulunduğu düzey, insanların ihtiyaçlarının çeşitliliği, bunları giderme vasıtalarının sağlanması konusundaki iş bölümü ve her sektördeki üretim faaliyeti, iktisat ilmini kuran ve genişleten faktörlerdir. Toplum otarşik bir hayattan kurtulup uluslararası mübadeleler artınca, bunların üretim faaliyetleri üzerindeki etkisi de büyük olmuştur.

Şu halde üretim denilince, insanların ihtiyaçlarını gideren vasıtaların sağlanması ve ihtiyaca cevap verecek hale getirilmesi anlaşılacaktır. İnsanların üretim faaliyeti, mevcut olan bir çok malı sentez veya analiz işlemiyle ihtiyaçları tatmine yarıyacak hale getirerek bunları arzulayanların emirlerine sunma işlemidir. Bazı düşünür ve yazarlar üretimi, yeni maddeler yaratılması olarak tarif etmişlerdir. Madde yaratmak, tabiatın kudret ve kuvveti dahilinde olan bir iştir. İnsanların yaptıkları, sadece dünya üzerindeki mevcut mallardan fayda yaratma işidir.

Basit olarak ifade edecek olusak: İnsanların yaptıkları şey, eşya üzerinde şekil veya yer değişikliğidir. Malları farklı yerdeki ihtiyaç sahiplerinin emrine sumak için yapılan hizmetler de üretim olarak kabul edilmektedir.

Mesela; Yiyecek ihtiyacımız için buğdayın ekilip biçilmesi, sonra ihtiyacımızı tam karşılamayan bu malın mamul hale getirilmesi, tüketime hazırlanması ve nihayet imâl edenden alınıp, ihtiyaç sahibine verilmesi hep üretim faaliyetidir.

Büyük üretim faaliyeti, kendi içinde ayrı ayrı küçük üretim işlemlerinin neticesidir. Mesela; Birinci aşama olarak kabul ettiğimiz buğdayın ekilip biçilmesi başlı başına bir üretim işlemidir. Bunun ayrıntıları üretim vasıtalarının da ne şekilde üretildiğini araştırmayı zorunlu kılacaktır. Pulluktaki demir bizi maden ve kömür ocaklarına kadar götürecektir. Bunu maddeleri meydana getiren atomlara benzetebiliriz. Birçok atomlar birleşerek nasıl bir cismi meydana getirmiş iseler, birçok üretim faaliyetide birleşerek ihtiyacımızı gideren malları meydana getirmişlerdir. Yalnız, fizikte cisimlerin varoluşları ile iktisattaki ihtiyaçları gideren malların meydana gelişleri aynı değildir. Maden veya taş, toprak parçası v.s., tabiattan meydana geldiği halde, insanların ihtiyaçlarını tatmin edici malların, ihtiyaçları tatmin edebilecek özelliği kazanıncaya kadar birçok değişimlere tabi tutulması zorunludur.

Üretimi meydana getiren faktörlere geçmeden önce üretimden ne kastedildiğini anlatalım.

Üretim, ihtiyaçlarımızı giderecek olan mal ve hizmetleri elde etmek gayesiyle yapılan her türlü faaliyettir.

Bu tariften kolayca anlaşılacağı üzere, kunduracının bir ayakkabı imal etmesi, çiftçinin ekip biçerek buğday elde etmesi hep üretim faaliyetidir. Acaba kunduracının imal ettiği ayakkabıyı satan bir ayakkabıcının veya çiftçinin buğdayını şehre taşıyan nakliyecinin yaptığı işler de üretim faaliyeti sayılabilir mi? Üretim faaliyetinin esas gayesi, insan ihtiyaçlarını tatmin etmek olduğuna göre Ticaret ve Ulaştırma hizmetlerinin de üretim faaliyetinden sayılması gerekir. Ticaret ve Ulaştırma olmasaydı elde edilen mal ve hizmetler tüketicilere ulaştırılamaz ve ihtiyaçlar giderilemezdi.

Üretim faaliyetinin doğabilmesi için dört faktöre ihtiyaç vardır. Bunlar: Tabiat, Emek, Sermaye ve Teşebbüstür.

Birçok klâsik iktisatçı sadece üç unsur üzerinde (Tabiat emek ve sermaye) durmuştur. Teşebbüs faktörünün diğerleri arasına sonradan katıldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

2. ÜRETİM FAKTÖRLERİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

(İstihsal Unsurları)

A) TABİAT

Tabiat, üretimin esas ve temel faktörüdür. Tabiatın en önemli unsuru Toprak'dır.

Toprak, tabiatın insanlara bahşettiği bir imkândır. Çünkü, hayat orada başlar, orada biter. Bütün faaliyetlerimiz toprağa dayalıdır.

İnsanların topraktan yararlanabilmeleri için bazı faaliyetlerde bulunmaları zorunludur. Her zaman ve her yerde kullandığımız çelik eşyanın aslı olan demir cevheri derin kuyular açılarak elde edilmekte ve zor bir işlemden sonra faydalı hale gelmektedir. Aynı şekilde imalât, ısınma ve aydınlatma konusunda birinci derecedeki enerji üretimi de tabiatla yapılan devamlı mücadele sonunda elde edilmektedir. Bu amaçla toprağın derinliklerinden kömür ve petrol madeni çıkarılmakta veya yüzeydeki sular tanzim edilerek bu önemli ihtiyacımız karşılanmaktadır.

Tabiat, toplumların her birine türlü imkânları eşit olarak dağıtmamıştır. Yeraltı ve üstü servetleri dünyanın her köşesinde aynı değil, çok değişiktir. Bazı memleketlerde yerüstü servetleri fazla, diğerlerinde yeraltı servetleri çoktur. Bu tabii iş bölümü insanlar arasındaki ekonomik ilişkileri arttırmaktadır.

İnsanlar, bu nedenle daima birbirine muhtaç olmuşlar, ne kadar kendi kendilerine yeter (otarşik) bir sistem tesis ederlerse etsinler, sonunda zaruri ihtiyaç maddelerini birbirlerinden mübadele zorunda kalmışlardır. Bugünün toplumu kendi yağı ile kavrulma, kendi kendine yetme ve idare etme anlayışından ayrılmıştır.

Ülkeler ne kadar geniş sınırlara sahip olurlarsa olsunlar, tabiatın bütün imkanlarından eşit şekilde faydalanamamakta ve bunun sonucu daima bir diğerine muhtaç bulunarak mübadele zorunda kalmaktadır.

Diğer taraftan, bazı toplumların tabii kaynakları gayet geniş iken, diğerlerinin o nisbette sınırlı olduğu da bir gerçektir. Bununla beraber dün bir bölgede, tabiatın yetersizliğinden bahsedilirken insan zekâsının yaratıcı gücü, bugün aynı bölge sakinlerine ümit ve tahmin edilmedik zenginlik ve refah temin etmiştir. Dün kızgın güneşin altında kavrulan, bekçilik etme külfetine dahi değmediği için terkedilen çöllerde bugün

petrol denilen Kara Altın'ın bulunmasını tabiata yönelik bu kritiğin hedefini değiştirerek insan zekâsı ve keşif kabiliyetine çevirmek gerekmez mi?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Dün, sarp dağ ve taşları büyük bir ümitsizlik içinde bekleyen bölge sakinleri bugün uranyum gibi madenlerin üretimi ile kanaat ve düşünüş tarzlarını değiştirmeyecekler mi?

Görülüyor ki, tabiatla insan arasında daimi bir mücadele vardır. İnsan daima tabiata hâkim olmak veya daha doğru bir ifade ile daima tabiatın hâkimiyetinden kurtulmak için çalışmak ve boğuşmak zaruret ve mecburiyetindedir. İnsanların yaşadıkları bölgede hiç olmazsa tabiatın tesirlerini azaltmaya çalışması, onları refah ve saadete çıkaracak yoldur. İnsanlık tabiatın sırlarına vakıf olduğu nisbette hayatını yükseltecek, yaşamasını kolaylaştıracaktır.

En basit ihtiyacımız olan gıda malları üretiminde, tarla açarak, sulamak için kanallar yaparak tabiatı üretim amacına uygun hale getirmekteyiz. Bu işde başarılı olduğumuz nisbette prodüktivite yani verimimiz artacaktır. Su bulunmayan, az yağışları ile tarıma elverişli olmayan iklimlerdeki arazi üzerinde kuru tarım usulleri bulunmuştur.

Toprağın bir tek özelliği miktarının sabit oluşu ve çoğalmaya, genişletmeye imkân bulunmayışıdır. Bunun için insanlar kendilerine bahşedilen bu ortamda üretim usul ve tekniğini ıslah ederek fazla mahsul almak zorundadır. Mesela tarımda Entansif usulün bulunması bunun bir neticesidir. Entansif üretim metodu toprağa fazla emek ve sermaye tahsis ederek daha çok üretim yapma yoludur.

Tabiatın insanlara verdiği yeraltı ve yerüstü servetleri arasında mevcut farkları belirtmek faydalı olacaktır.

Yeraltı servetleri istifade edildiği oranda tükenmeğe mahkûmdur. Mesela, İngiltere'de, Almanya ve Belçika'da kömür, Amerika Birleşik Devletleri'nde bazı petrol rezervleri azalmaktadır. Onun için bu memleketler başka enerji kaynaklarının bulunmasına zorlanmış ve Atom enerjisi gibi yeni imkânlar tesis edilmiştir. Buna karşılık yerüstünde yapılan devamlı üretim işleri sonucunda toprak bileşiminde bir değişme, verimlilikte bir azalma göze çarpmamaktadır.

Demek oluyor ki üretimin ana faktörü olan tabiat, diğer unsurlarla birleşince insanların ihtiyaçlarını giderecek vasıtaları vermektedir.

Bu da uzun ve azimli bir çalışma ve mücadele sonucu olmaktadır. Fakat insanoğlu ne kadar gelişirse gelişsin ve tabiatla mücadelesinde vasıtaları ne kadar çeşitlendirirse çeşitlendirsin, onun mutlak hâkimiyetinden kendini kurtaramamaktadır. İnsanın bu çabası sonuçsuz kalmamaktadır. Bu yolda gayret sarfedenler, sonunda diğerlerine oranla çok daha rahat ve mutlu bir hayat düzenine ulaşabilmektedir.

Kendisini tamamen tabiata bırakmış, onunla mücadele şöyle dursun, bunu düşünmiye dahi cesaret edememiş memleketler iktisaden daima geri kalmışlardır. Zamanımızda insanlar artık kendi refah ve saadetlerini bir parça olsun, diğerlerininkine de bağlı gördüklerinden, iktisadi işbirliğinin gerekliliğine inanmışlardır. Bu gaye ile uluslararası kuruluşlar ve yardımların gün geçtikçe çoğaldığına ve faaliyetlerini arttırarak tabiata karşı ortak hareket etmenin faydasına inanmış bulunduklarını görmekteyiz. Az gelişmiş ülkeler, tabii kaynaklardan her zaman yoksun değildir. Bu memleketlerde noksan olan şey tabiatla gerektiği gibi mücadele etmemek veya işbirliği yapmamaktır.

Tabiatla mücadelede daha kuvvetli olma ve daha iyi organize bir halde onun tesirlerinden mümkün olduğu kadar kurtulma azmi, tabiata karşı ortak cephe tesis etme emelini doğurmuştur. Fakat insanların iklimle mücadelesi, diğer sahalara nazaran daha zayıf kalmıştır.

Dünyanın bir bölgesinde kışın soğuk geçmesi farklı sektörleri doğrudan doğruya veya dolaylı olarak etkilemekte ve bu sektördeki üretimin azalmasına sebep olabilmektedir.

Büyük ormanlıklar tesis ederek iklimi değiştirme çareleri düşünülmüş ve bunda belirli bir ölçüde başarı sağlanabilmiştir. Bazı sanayi ve tarım işletmelerinde sera yöntemi ile değişik bölgelerdeki ürünleri üretebilmişlerdir.

Fakat ekonomik düşünme geliştikçe farklı iklimlerin ürünlerinden istifade, ulaştırma imkânlarının geliştirilmesini zorunlu hale getirmiş ve insanlar daima bölgenin tabiat şartlarına uygun üretim faaliyetlerinde bulunmayı tercih etmişlerdir.

B) EMEK

Emek, üretim faktörlerinden biridir. Buna bazı düşünürler Aktif Faktör de derler.

Emek; İnsan gücüdür. Üretimde kullanılan insan gücü hem bedeni ve hem de fikri olabilir. Şu halde aktif üretim unsuru doğrudan doğruya insanları ilgilendirmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bir memleketin nüfusu ve onun kantite ve kalite bakımından analizi insan emeğinin durumu ve geleceği hakkında bir fikir verebilir. Çünki, nüfus miktarı üretim faaliyetine etki edecektir. Aynı zamanda üretici olan insanlar da tüketim faaliyetinde bulunacaklar, bu da iktisadi faaliyetleri etkileyecektir.

a) Nüfus:

Emek faktörü ile nüfus konusu birbirinden ayrılamaz. Emek dendiği zaman genel olarak bir toplumun nüfusu akla gelir.

Her ülkenin nüfusu aynı karakterde değildir. Bazı memleketlerde nüfus kalabalık diğerlerinde daha azdır.

Diğer taraftan, bu nüfusun artış şekli de ilerisi için bize bazı bilgiler verebilir. Çünkü, nüfus devamlı arttığı takdirde bazı problemler ortaya çıkmaktadır. İnsanlar yaşamak için beslenmek zorundadırlar. Beslenme için gıda maddelerini verecek kaynak tabiattır, topraktır. Bundan önceki kısımlarda toprağın özelliklerini anlatırken, sabit olduğunu, devamlı artan nüfusa yetecek gıda madeleri üretiminde bulunulamıyacağını açıklanmaya çalışılmıştır. Belki üretim tekniğindeki gelişme, verimi arttıracaktır. Fakat bu artış sınırlı kalmaya mahkûmdur. Çünkü, tarımda azalan verimler kanunu etkili olmaktadır. Onun için nüfusun toplumda artış temposu çok önemlidir.

Mesela; Bugün Çin'deki nüfus artışı batı ülkeleri için dahi endişe verici olarak görülüyor. Artan nüfus kendi bölgesinde yeterli derecede doyamayınca daha az yoğunluktaki bölgelere doğru kaymak isteyecek ve neticede bir çok iktisadi ve siyasi problemler belirecektir.

Esasen, Klâsik İngiliz iktisatçısı Malthus da bu noktaya dikkati çekmiştir. Malthus, konuyu kesin olarak şöyle formüle etmiştir. Nüfus geometrik, gıda maddeleri ise aritmetik dizi gibi artar. Nihayet belirli bir süre sonunda gıda maddeleri nüfusu besleyemiyecek bir hale gelir.

Gerçi şimdiye kadar Malthus'un endişesi gerçekleşmemiştir. Bir

taraftan harpler, diğer taraftan tabiatın ve bulaşıcı hastalıkların etkisi buna mani olmuştur. Aynı zamanda bazı toprakların tarıma açılması, üretim metod ve vasıtalarındaki gelişme, gıda maddeleri üretimini çok artırmıştır. Fakat bugün insanoğlu, harplerin kötü sonuçlarını görmüş, zalim ve insafsız tahribatına şahit olmuş bulunduğundan mümkün olduğu kadar ondan kaçınmak için azami gayreti sarfetmektedir.

Tablo -1- de dünyanın hangi bölgelerinde nüfusun ve artış hızının fazla olduğu açık olarak gösterilmiştir. Mesela, 1980 yılında kilometre kareye Türkiye'de 58, Amerika'da 15, Rusya'da 12 kişi isabet ederken, Avrupa'da 98, Asya'da 94 kişi düşmektedir. Bu rakamlar 1986 yılında ise değişik oranlarda artış göstermiştir.

2000 yılında Dünya nüfusunun altı milyarı geçeceği tahmin ediliyor. Buna göre gıda maddeleri üretimi bugünkünün üç misline çıkmalıdır. Dünya üzerinde dört milyar hektar ekilebilir toprak vardır. Bilgili bir tarım yolu ile hektar başına verim dört ton tahıl olabilir. Bu duruma göre 2000 yılında da insanlığı tehdit eden bir açlık olmayabilir. Ancak bu sonuca ulaşabilmek için az gelişmiş ülkelerin iktisaden kalkınmalarını gerçekleştirmeleri şarttır. Çünki dünya nüfusunun üçte ikisi az gelişmiş ülkelerde yaşamaktadır. Nüfusun yıllık artış nisbetinin Kuzey ve Batı gibi hayat seviyesinin yüksek olduğu bölgelerde az, Güney Doğu Asya'da ve memleketimizde çok olduğu görülür.

Tablo - 1- : Dünya Nüfusunda Gelişmeler

	Toplam Nüfus (Milyon)		Nüfus Yoğunluğu		Yüzölçümü (km2.000)
Kıtalar ve Ülkeler	1980	1986	1980	1986	
Dünya	4432	4917	33	36	135793
Afrika	470	572	15	19	30307
Amerika	612	680	15	16	42060
Asya	2579	2866	94	104	27582
Avrupa	484	493	98	100	4933
Okyanusya	23	25	3	3	8509
S.S.C.B.	265	281	12	13	22402
Türkiye	45	51	58	63	814

KAYNAK : T.C. DIE, Türkiye Istatistik Yıllığı 1983 ve 1989 s. 439 ve 427

Nüfusun kalitesi de miktarı kadar iktisadi hayata tesir eder. Çünkü bu iş gücünü temsil eden nüfus, üretim metodlarından yararlanamayacak, bilgisiz bir kütle ise toplam hasıla az olacaktır. Hasılaya katılanların miktarı artacağından gelir seviyesi düşecektir. Nüfus kalite bakımından kalifiye elemanlardan oluşuyorsa, üretim miktarında bir yükselme görülecektir.

Nüfusun bileşimi, ekonomik faaliyetlere tesir edeceğinden önemi oldukça büyüktür. Öncelikle nüfusun yaş ve cinsiyete göre terkibinin ne olduğu analiz edilmelidir. Çünkü memleket ekonomisinin gelişmesini sağlayacak üretici sınıf umumiyetle 20 ilâ 60 yaş arasında bulunanlardan oluşmaktadır. Türkiye'nin değişik nüfus sayımlarına göre nüfus bileşimi Tablo 2, 3 ve 4'te gösterilmektedir.

Doğum ve ölüm nisbetleri bu rakamlara tesir edecektir. Genellikle doğumu fazla olan fakat iktisaden gelişmemiş memleketlerde 0-1 yaş arasındaki ölüm fazla olmaktadır. İktisaden gelişmiş, belirli bir refah seviyesine ulaşmış toplumlarda doğumun azaldığı, bilhassa 0-1 yaş arasındaki ölüm nisbetinin de düştüğü görülmektedir.

Diğer taraftan uluslararası nüfus hareketleri nüfusun bileşimine tesir etmektedir. Bilhassa çalışmak üzere göçmen gönderen memleketlerde daimi olarak faal nüfusta bir azalma, göçmenleri kabul eden memleketlerin faal nüfusunda ise bir artış olacaktır.

Bir memleket nüfusunun yaş terkibini şekillendirecek olursak, Nüfus Piramidi ortaya çıkacaktır.

Her memleketin nüfus piramidi ayrıdır. Ölüm ve doğum nisbeti fazla olan toplumlarda şekil, tam piramidi andıracak, diğer taraftan aksine olan memleketlerde piramit şekildeki gibi değişecektir.

İstatistik ve şeklin analizinden anlaşılacağı gibi bizde de 0-9 yaş arasında ölüm nisbeti kadınlarda daha fazladır. Diğer taraftan esas üretici sınıfın tüketici kitleye nazaran miktarı azdır. Nüfusun % 38'ini 20-59 arası ve % 62'sini çocuk ve ihtiyarlar teşkil etmektedir. Çalışan nüfusu cinsiyete göre ayırırsak esas üretici sayılması icap eden erkek nüfusu miktarı çok daha azalır. Bu nisbet aşağı yukarı genel nüfusun % 19'u olur. Eğer kadınların çalışmadığı hesaba katılırsa, memleket üretimdeki faal iş gücünün sadece % 19 olduğu görülür. Hemen ilâve edelim ki kadınların Cumhuriyetten sonra, bilhassa sosyal hayata girmesi, yani onların da üretime katılması bu nisbeti yükseltmektedir.

Tablo - 2 - : Tükiye'de Nüfusun Yaşlar İtibariyle Dağılımı (1985) (000 kişi)

Yaş Grupları	Toplam	Erkek	Kadın
TOPLAM	50664	25672	24992
0 - 4	6077	3112	2965
5 - 9	6739	3457	2282
10 - 14	6193	3211	2982
15 - 19	5407	2744	2663
20 - 24	4784	2434	2350
25 - 29	4041	2056	1985
30 - 34	3374	1724	1650
35 - 39	2786	1414	1372
40 - 44	2208	1098	1110
45 - 49	2009	991	1018
50 - 54	2042	1039	1003
55 - 59	1649	824	825
60 - 64	1130	556	574
65^{+}	2126	955	1171
Bilinmeyen	96	55	41

Kaynak: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye İstatistik Yıllığı 1989 s.38 - 39

Nüfus piramitlerinin analizinde gözönünde bulundurulması gerekli en önemli husus, faal yaş gurubunun tesbitidir. Faal nüfus diyebileceğimiz bu gurup, 16-65 yaşları arasındaki nüfustur. Faal nüfus bir ekonominin emeğinden istifade edebileceği insan miktarını gösterir. Bu sebepten faal nüfusun, genel nüfus içindeki yeri ne derece büyükse, o ekonominin üretim gücü de o kadar fazla olur. Gelişmiş ekonomilerde görülen faal nüfus fazlalığının bu yönden değerlendirilmesi lâzımdır.

Faal nüfusa şüphesiz kadın nüfusu da dahildir. Fakat iktisaden gelişmiş ülkelerde kadın, tamamen iş hayatına girmiş olduğu halde, az gelişmişlerde kadın, faal yaş gurubuna dahil olmakla beraber, geniş ölçüde iş hayatına girmemiştir. Bu yüzden az gelişmiş ülkelerde ekonominin bütün yükü, genel nüfusun dörtte biri kadar olan faal erkek yaş gurubuna düşer.

Gerek nüfus artışı ve gerek nüfusun bileşimi meseleleri, ilerde az gelişmiş ülkelere değinilirken tekrar ele alınacaktır.

Şekil 1 - : 1985 Sayımına Göre Türkiye'nin Yaş Piramidi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

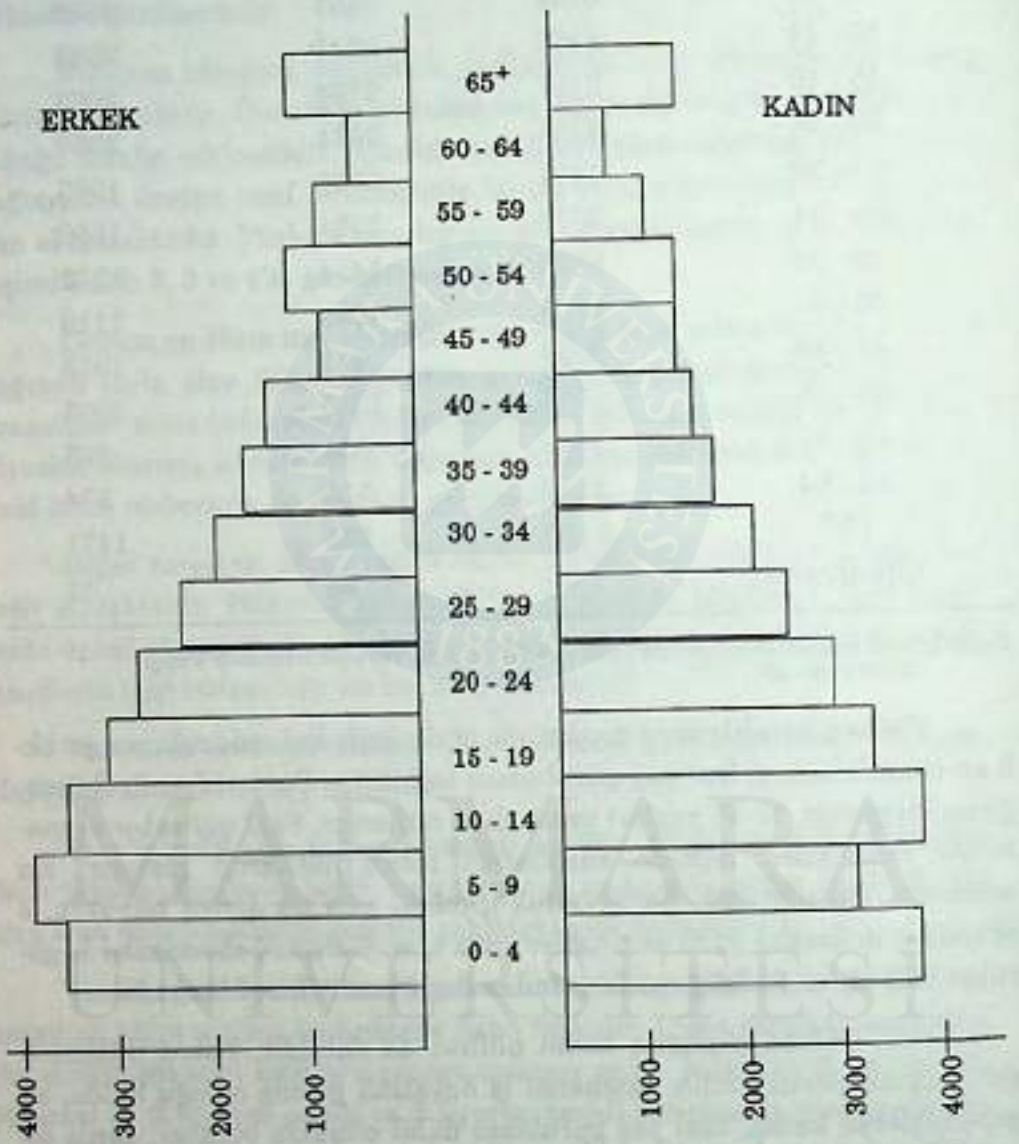

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

b) Göçler:

Bir ülkenin nüfusunun artması, sadece doğum ve ölüm nispetine göre değişmez. Aynı zamanda dışarıdan içeriye veya içeriden dışarıya olan göçler de tesir eder. Bu bakımdan, nüfus hareketlerinin bir şekli olan göçlerin memleket nüfusuna, dolayısıyla iktisadına etkisi geniştir. Yalnız bu nüfus hareketlerini turistik hareketlerden ayırmak lâzımdır.

Göçlerde devamlılık vardır. Turizmde ise yoktur. Fakat göçler geçici bir zaman için de olabilir. İnsanlar hayat şartlarını düzeltmek için diğer memleketlere çalışmaya ve fazla kazanmaya giderler. Elde ettikleri paraları ülkelerine gönderir veya geri dönerek tasarrufları kendi ülkelerinde değerlendirirler. Bu durum, geçici göçle ilgilidir. Nitekim, tarihte bir çok memleketler arasında bu türlü nüfus hareketleri olmuştur. Bugün Türkiye'den Almanya, Belçika, Hollanda, İsviçre gibi ülkelere giden işçileri bu kategoriye sokabiliriz.

Göçleri turizm'den ayıran başlıca fark, göçmenlerin iş arama gayesidir. Turizm'de nüfus hareketleri geçicidir ve iş arama gayesi olmadığı gibi, bütün arzu tüketimdir.

Nüfus hareketleri bir memleketin kendi içinde bir bölgeden diğerine olduğu gibi ülkeler arasında da yapılabilir. Bunun için göçleri;

- İç göçler,

- Dış göçler olarak ikiye ayırmak lâzımdır.

İç göçler muhtelif sebeplerle olur. İnsanların bulundukları bölgelerdeki topraklar az verimlidir. Binaenaleyh, kendi işlerini bitiren bölge sakinleri başka taraflara giderek boş zamanlarını kıymetlendirmek isterler. Mesela; Sivas'tan ve bazı doğu illerinden belli mevsimlerde İstanbul'a ve diğer büyük şehirlere gelen insanların durumu gibi. Bu hal hemen hemen her memlekette görülür.

İç göçlerin bir başka şekli de XIX. asırdan sonra köylerden şehirlere doğru olan göçlerdir. İnsanlar daha kolay hayatlarını kazanmak ve daha iyi yaşamak için şehire gelmektedir. Sanayinin, ticaret imkanlarının gelişmesi, gelenlerin tahminlerinde yanılmadıklarını göstermiştir. Bu suretle, zamanımızda büyük şehirlerin sayısının arttığı gözlenmiştir. XIX. asırda; Avrupa'da nüfusu yüzbini geçen şehir 8 - 10 iken, bugün çoktan yüzlere ulaşmıştır. Hatta, köylerden şehirlere göç o kadar artmıştır ki, bu olay sosyal ve iktisadi bir çok problemleri ortaya çıkarmıştır.

Bazı şehirler, bu yüzden yaşanması güç hale gelmiş, köylere ve az nüfuslu yerlere doğru ters bir nüfus hareketi teşvik edilir hal almıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Dış göçlere gelince; bunu da yukarıdaki tasnif gibi kesin ve geçici olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Memleketler arası geçici insan hareketleri ya uzun bir süre veya mevsimlik kısa bir zaman içinde ortaya çıkar. Kesin göçlerde ise artık geriye dönüş ümidi yoktur. Bunun da sebepleri değişik olabilir. Savaş dolayısıyla göç eden insanla, yeni muhite yerleşme, nüfusu kalabalık memlekette yaşama güçlüğü karşısında daha az nüfuslu ve daha fazla tabii kaynakları bulunan bölgelere yerleşmek isterler. Ayrıca siyasi anlayış farklarının doğurduğu göçlerde vardır.

Ülkeler arası göçler, XIX. asırda çok artmıştır. Bilhassa Avrupa kıt'asından özellikle İngiltere, Almanya, Hollanda ve İrlanda gibi ülke halklarının Amerika, Avustralya, Güney Afrika gibi kıt'alara giderek oralarda yeni yeni yerleşim bölgeleri ve hatta siyasi birlikler dahi kurdukları görülmüştür.

Göçmen kabul eden memleketler önceleri dışarıdan gelen ve ekseriyetle çalışacak çağda bulunan insanların göçlerini hoş karşılamışlar ve yeni gelenler de üretici duruma geçerek üretimde bir artışa neden olmuşlardır.

Fakat nüfus hareketinin yavaş yavaş artması, bu memleketleri başıboş göçmen kabul etme işine son verdirmiş ve kontenjan usulünün uygulanmasına yol açmıştır.

Diğer taraftan, göçmen gönderen ülkeler, faal nüfusun devamlı şekilde dışa göç etmesiyle iktisaden güç duruma düşmeleri karşısında onlar da göçmen çıkışını kısıtlamışlardır.

Nüfus hareketlerinin, göçmen gönderen ve kabul eden ülkelere olumlu ve olumsuz yönden birçok etkileri vardır. Mesela, göçmen gönderen memleket, bir taraftan çalışan nüfusunu kaybederken, diğer taraftan milli gelirin dağılımı daha az nüfus arasında yapılacağından, fert başına gelir çoğalır. Gittiği yerde para kazanan göçmen, bunun bir kısmını memleketindeki hısım ve akrabalarına göndererek, memlekete servet girmesine sebep olur. Bilhassa bugün, göçmenlerin para transferlerindeki rolü, inkar edilemeyecek bir durum almıştır.

Göçmen kabul eden memleket ise, masrafsız ve kolay iş gücü elde etmekte, memlekete yeni görüş ve düşünüş gelmekte, tabii kaynaklarını

daha fazla işletebilmektedir. Üretimin artışı, refah ve saadetin yükselmesini sağlar. Tabiatiyle, göçmeni kabullenmek de pek kolay değildir. Birçok meselelerin halledilmesi lazımdır. Bilhassa, kitle halindeki göçler, ortaya halli güç problemler çıkarır. 1947 senesinde Pakistan'la Hindistan'ın ayrılması , her iki ülkede de kitle halinde göçleri doğurmuş, onları yerleştirme ve üretici duruma geçirme kolay olmamıştır.

İkinci Dünya Savaşından sonra, memleketimize Batı Trakya'dan gelen göçmenlerin yerleştirilmesi ve üretici hale getirilmesi için oldukça sıkıntı çekilmiştir.

Diğer taraftan göçler işgücü açığı olan ülkelerde çok faydalı sonuçlar vermektedir. Mesela, Batı Almanya bugünkü üretim seviyesini dış ülkelerden sağladığı iş gücü ile gerçekleştirmiştir.

c) İş Bölümü:

Bir toplumu teşkil eden insanların sayısı ve nitelikleri o ülkenin üretim kapasitesi hakkında bilgi veren önemli göstergelerdir. İnsanlar zekâ, kabiliyet bakımından birbirinden farklıdırlar. Herkes ayrı bir üretim kesiminde daha verimli çalışabilir. Onun için fertler çeşitli meslekle-re ayrılmışlardır. Bu suretle iş gücü ihtisaslaşmıştır. Bazıları kumaş dokur, bazıları elbise diker, v.s.

Üretimde emeğin ihtisaslaşmasına İş bölümü diyoruz. İş bölümü, iktisaden geri kalmış toplumlarda az, gelişmiş olanlarda fazladır. Eski insanlar, her türlü ihtiyaçlarını kendileri karşılardı. Toplum ilerledikçe, ihtiyaçlar arttıkça, insanların her işi yapmaları imkânsızlaşmış ve bazı konularda ihtisaslaşma zorunlu hale gelmiştir.

Bugün toplumlar o kadar ilerlemişler ki, bir branşta dahi ayrı uzmanlık bölümleri meydana çıkmıştır. Mesela, bir ağaç sanayiinde doğrama, mobilya, kaplama v.s. işleri, ayrı ayrı ihtisas bölümleri olmuştur.

İş bölümünün artması, makinanın üretim vasıtası olarak kullanılması emeğin randımanını çoğaltmıştır. Makineli üretimde mutlaka iş bölümü vardır. İş bölümü üretim imkânını arttıran unsurların başında gelmektedir.

Tablo- 3 - : Türkiye'de faal nüfusun mesleklere göre dağılımı (1985)

İktisadi faaliyet kolu		Toplam Total	Yaş grubu 12 - 14	15 - 19	20 - 24	25 - 29	30 - 34	35 - 39	40 - 44	45 - 49	50 - 54	55 - 59	60 - 64	65 +	Bilinmeyen
Toplam	1980	18 622 322	1 302 751	2 774 786	2 662 817	2 229 419	1 857 933	1 560 986	1 451 879	1 433 484	1 157 628	270 399	426 634	539 319	74 285	1980
	1985	23 856 786	1 348 176	2 916 211	3 053 453	2 701 137	2 301 213	1 913 647	1 605 668	1 304 074	1 284 235	947 285	572 568	603 878	44 980	1985
Ziraat, ormancılık, avcılık ve balıkçılık	1980	11 104 501	1 122 140	1 958 592	1 223 445	997 554	840 236	807 978	804 176	808 367	806 866	841 870	370 043	619 080	32 974	1980
	1985	12 118 533	1 167 683	2 065 036	1 492 736	1 159 081	946 960	865 178	819 481	834 718	927 796	743 668	485 208	607 634	13 360	1985
İstihraç sanayi	1980	132 186	664	8 230	13 184	29 490	25 713	18 982	15 180	12 197	5 233	1 799	469	458	285	1980
	1985	137 126	467	8 304	13 287	29 676	32 022	24 497	13 382	7 662	4 771	1 871	610	368	177	1985
İmalat	1980	1 976 596	86 853	245 058	277 255	359 378	282 722	190 029	163 447	126 184	79 526	35 760	13 078	14 389	4 906	1980
	1985	2 186 369	89 530	265 706	210 841	389 786	287 783	280 935	162 824	107 640	78 651	40 326	16 460	10 987	3 849	1985
Elektrik, gaz ve su	1980	33 105	136	1 296	3 900	6 850	7 355	4 282	3 922	2 406	1 235	422	101	66	126	1980
	1985	31 234	14	567	2 179	5 610	5 664	4 151	2 256	1 234	787	263	76	28	89	1985
İnşaat ve bayındırlık işleri	1980	768 072	11 815	123 861	100 182	129 319	97 039	75 672	65 004	68 493	45 340	23 090	8 174	6 766	2 117	1980
	1985	750 648	10 041	100 456	117 101	140 756	109 422	83 919	60 283	47 681	41 493	22 494	9 335	4 026	1 637	1985
Toptan ve perakende ticaret, lokanta ve oteller	1980	1 084 278	22 054	137 604	126 942	167 798	131 957	107 360	105 968	106 360	85 221	51 077	21 900	25 398	2 683	1980
	1985	1 382 636	27 733	167 434	179 669	230 780	183 634	150 177	115 538	105 640	98 956	66 009	32 253	22 270	2 865	1985
Ulaştırma, haberleşme ve depolama	1980	631 278	2 167	27 359	64 314	114 806	102 349	70 057	55 927	47 735	27 736	11 366	3 338	2 852	1 422	1980
	1985	635 868	1 494	22 053	64 056	126 807	125 092	104 226	66 755	47 132	32 382	15 788	5 225	2 934	1 411	1985
Mali kurumlar, sigorta, taşınmaz mallara ait işler ve kurumlar, yardımcı iş hizmetleri	1980	291 373	502	12 306	46 347	73 717	57 140	37 303	21 892	16 931	13 335	7 294	2 606	2 098	2 842	1980
	1985	389 264	831	15 685	47 930	88 518	65 602	62 053	37 019	19 702	13 118	8 932	4 208	2 463	2 068	1985
Toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetler	1980	2 426 201	40 464	144 511	793 780	432 438	331 111	226 406	185 186	125 820	81 052	40 033	15 229	14 331	24 232	1980
	1985	2 847 289	47 626	167 867	810 674	500 221	458 473	345 049	215 364	125 888	84 014	43 493	17 531	11 653	18 906	1985
İyi tanımlanmamış faaliyetler	1980	178 632	5 836	15 960	24 398	25 222	21 711	17 342	16 567	15 591	12 071	7 231	3 635	7 883	3 015	1980
	1985	105 921	2 616	12 141	14 971	19 588	16 404	13 622	9 017	6 627	5 228	3 394	1 510	1 178	968	1985

Kaynak. T.C. Başbakanlık, Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye İstatistik Yıllığı, 1989, s. 52-53

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İş bölümü konusunu ele alan iktisatçı A.Smith'dir. İş bölümünün fayda ve sonuçlarını, Smith'in ne şekilde izah ettiği, iktisadi düşünce tarihinde incelenmiştir. A.Smith, iş bölümünü toplu iğne misâli ile açıklıyor: Bir işçi kendi başına toplu iğne yapmak isterse günde belki sadece on adet üretebilecektir. Halbuki adı geçen bu üretim değişik aşamalarda yapılabilir. Mesela, bir işçi tel çeker, ikincisi düzeltir. Üçüncüsü keser, dördüncüsü ucunu sivriltir, beşincisi baş yapar, v.s. Yani, basit bir iğnenin üretimi 18 farklı aşamaya ayrılmaktadır. On işçinin çalıştığı bir iş yerinde günde 12 libre iğne yapılmaktadır. Bir librenin içinde ortalama 4000 iğne olduğuna göre, günde 48.000 iğne üretilmektedir. Yani bir işçiye günde 48000 iğne düşmektedir. A.Smith, bu işçilerin hepsi ayrı olarak çalışmış olsalardı, günde 20 iğne dahi üretemeyeceklerini ifade eder.

The Wealth of Nation isimli eserinin ilk kısımlarını iş bölümüne ayırmış olan Smith bunun her üretim konusu için ne kadar önemli bir husus olduğunu açıklamaya çalışmaktadır.

Bugün teknolojik gelişme, iş bölümünü çok etkilemiştir. Esasen iş bölümü, teknik ilerlemenin önemli şartlarından biridir. İş bölümü, bir işletme içinde olduğu gibi, ülkenin coğrafi durumuna göre de söz konusu olabilir.

Her ülke nüfusu, çeşitli üretim sektörleri arasında bölünmüştür. Mesela, ülkemiz faal nüfusu sektörler arasında aşağıdaki gibi dağılmıştır. Geniş anlamıyla bu sektörde çalışanlar ihtisas guruplarına ayrılmıştır diyebiliriz.

C) Sermaye

Üretim faktörlerinden üçüncüsü sermayedir. Sermaye, emekle beraber üretim sürecine uygulandığında ihtiyacımız olan mallar üretilmektedir. Sermaye üstünde önemle durulması gereken bir konudur. Sermayenin nasıl doğduğu ve nelere semaye deneceği, hangi yönden tasnif edileceği, iktisatçıları çok düşündürmüş ve aralarında görüş ayrılıkları yaratmıştır. Bazı iktisatçılar, sermayenin tasarruftan doğduğunu, diğer bazıları da üretim fazlasının sermayeyi teşkil edeceğini savunmuşlardır.

A.Smith'e göre sermaye, tasarrufla doğar. İnsanlar tasarrufu geleceği düşünerek yaparlar. Smith'den sonra gelen ekonomistler, sermaye anlayışına ve doğuş sebeplerine itiraz etmişler ve sermayenin kaynağı-

nın tasarrufa dayanmayıp emek olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Ricardo, sermayeyi birikmiş emek olarak ifade etmiş ve sermayenin daha evvelden sarfedilmiş emeklerin billûrlaşmasından meydana geldiğini söylemiştir.

Karl Marx, sermayenin, patronların, işçilerin ürettikleri kıymet fazlasını gasbetmeleri neticesinde meydana geldiğini ifade ederek Ricardo'nun "birikmiş emeğin" sermayeyi doğurduğu düşüncesine katılmıştır.

Irving Fisher, üretilmiş mallardan bir kısmının stok edilmesi sermayeyi doğurur, demektedir.

Yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi, tabiatla emek unsuru birleşince üretim yapılabilecektir. Yani, sermaye olmadan emek bir kıymet yaratacaktır. Fakat bu tarzda üretilmiş olan kıymetlerin hepsi tüketilirse sermaye unsuru ortaya çıkmayacak ve hep aynı ihtiyaçları gidermek amacıyla üretilen mallar tüketilmiş olacaktır.

a) Sermaye yaratımı:

Sermayenin doğuşunda tasarrufun rolü vardır. Tasarruf ile sahip olduğumuz malın tamamını tüketebileceğimiz halde, ihtiyacımızı tamamen tatmin etmiyerek bir kısmını ayırmayı kasdediyoruz. Yani tasarruf, bir insanın elde ettiği ve tüketimi mümkün bir malının hepsini tüketmeyerek bir kısmını kenara ayırıp ondan yeni kıymetlerin doğması ve ileride doğacak ihtiyaçlarını daha iyi tatmin etmeyi arzulaması halidir. Aksi halde üretimde artma olmayacak ve ihtiyaçlar daha iyi giderilemiyecektir.

Bugünün toplumlarında sermayesiz üretim düşünülemez. Sermaye emeğin verimini arttırarak fazla üretim yapmaya sebep olur. Neticede ihtiyaçlarımızı daha iyi tatmin etme olanağına kavuşuruz.

Zamanımızda sermaye kelimesi değişik manâlarda kullanılmaktadır. Halk genellikle sermaye kelimesi ile gelir getiren para ve malı anlar. Mesela, elinde bir miktar para, arazi veya emlâkı bulunanlara sermaye sahibidir denilmektedir. Üretim konusunda sermaye, bu ifadeye uymamaktadır. Onun için sermayeyi, üretilmiş üretim vasıtaları olarak tanımlamak lâzımdır.

Malları üreim ve tüketim malı olarak da tasnif edebiliriz. Bir mal kullanış şekline göre isim alacaktır. Bir mal tüketim malı ve üretim malı

olabilir. Mesela, odun, kömür, petrol v.s. ısınmak için kullanılırsa, tüketim malı ve enerji temini için kullanılırsa üretim malı olacaktır. Bir tavuk yemek için tüketim malı, yumurta almak için kullanılırsa üretim malı, yani sermaye olacaktır. Örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür.

Demek oluyor ki, tasarruf, sermayenin oluşumunda esaslı bir unsurdur. İktisatçılar tasarrufu isteğe bağlı ve zorunlu olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Tasarrufun isteğe bağlı olanı, insanların geleceklerini daima emniyete alma eğiliminden doğar.

Bugün yapılacak tasarrufla, yarın daha iyi yaşama ve daha fazla gelir temin etme düşüncesi başta gelir. Bu sebepler isteğe bağlı olarak insanların tasarrufta bulunabilmesi için öncelikle asgari geçimlerinin temin edilmiş olması lâzımdır. Yani, zaruri ihtiyaçlarından tasarruf ederek onların ileride temin edeceği fazla geliri düşüneceklerdir. Bu nedenle fazla kazancı olmayan insanların, yani fakir sınıfın tasarruf eğiliminin zayıf olduğu söylenebilir.

İsteğe bağlı tasarrufun olabilmesi için, diğer bazı ekonomik faktörlerin de varlığı şarttır. Bu unsurların başında paranın istikrarı gelir. Bir ülkede istikrarlı bir para politikası takip edilirse tasarrufun artması mümkün olur. Parayı belirli bir süre için banka gibi mali kurumlara yatıran insanlar, sürenin bitiminde satın alma güçlerinde bir artışın meydana geleceğine inanmalıdırlar. Şayet, para politikasında enflasyonist bir eğilim varsa, tasarruf sahipleri satınalma gücünden birşeyler kaybeden paralarını daha sağlam olan sabit kıymetlere çevireceklerdir. Bu takdirde (gömüleme) iddihar dediğimiz hadise olacak, tasarrufları üretim imkânlarına dönüştürmek mümkün olmayacaktır. Kaldı ki, enflasyon ile bazı kimseler kolayca para kazanmanın yolunu bulacaklar ve kazandıklarını kolaylıkla sarfedeceklerdir. Bu genel olarak tasarruf hacmini etkileyerek onu daraltacaktır.

Diğer tarafan, tasarrufla faiz haddi arasında bir ilişki vardır. Bilhassa, klâsik iktisatçılar, faiz haddinin yüksek olmasının tasarrufu teşvik edeceğini kabul etmektedir. Buna karşılık bazı ekonomistler, faiz haddi ile tasarruf arasında bir ilişki bulunmadığını iddia etmişlerdir. Mesela, bankalar tasarruf mevduatına hiç faiz vermeseler dahi, halk devamlı bir kenara para ayıracaktır. Onlara göre faiz haddinin düşük olması, tasarruf eğilimini azaltmayacaktır.

Zorunlu Tasarrufa gelince; bunun muhtelif şekilleri vardır.

- Enflasyon yolu ile zorunlu tasarruf,
- Vergiler ile zorunlu tasarruf,
- Otofinansman yolu ile zorunlu tasarruflardır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Enflasyon, yukarıda belirtmiş olduğumuz gibi bir memleketteki isteğe bağlı ve zorunlu tasarrufun azalmasına neden olur. Diğer taraftan zorunlu tasarrufu da tahrik eder. Enflasyon konusuna ileride para bahsinde tekrar temas edeceğiz. Yalnız şu kadar söyliyelim ki; basit manâda enflasyon, üretim hacminde hiç bir değişiklik olmadan satınalma gücünün artışıdır. Bu suretle piyasaya fazla miktarda para çıkar. Piyasaya yeni satınalma gücü girdiğinden talebin çoğalması sonunda fiyatlar artar, diğer bir ifade ile, paranın satınalma gücü azalır.

Enflasyon hemen hemen her ülke tarihinde görülen iktisadi bir olaydır. Başlıca sabepleri arasında, hükümetlerin bütçe açığını, yeniden para ihraç etmek suretiyle kapatma arzusu yer almaktadır. Sonra bankaların kredi hacmini genişletmeleri de aynı eğilimi gösterecektir. Bu gibi sebeplerle Devlet zorunlu tasarruf yolu ile bazen üretim imkânlarının artması ve fazla üretim yapabilme imkânını temin edebilir. Hükümetin bütçe denkleştirmek amacıyla giriştiği her enflasyonist davranış üretimin artmasına sebep olmaz. Şayet bütçedeki cari masrafları karşılamak için yapılan para emisyonu söz konusu se, üretim imkânlarında bir artış beklenmez. Ancak, yatırım sahasına yönlendirebilen tasarruf üretim artışına neden olur.

Bu yollardan hareket ederek zorunlu tasarrufla sermayeyi arttırma ve üretim hacmini genişletme, bazı adaletsizliklerin doğmasına sebebiyet verir. Enflasyon neticesinde fiyatlarda kuvvetli bir artış olur. Sabit gelirli sınıf artan fiyatlara ancak tüketimini kısarak ayak uydurmaya çalışacaktır.

Buna karşılık fiyat artışından etkilenmeyen sınıfların kazançları aynı oranda artacağından bu külfeti tamamen sınırlı geliri olan sınıfın üstüne yıkmanın yolu bulunmuş olur. Böylece yapılan zorunlu tasarruftan en fazla dar gelirliler zarar görecektir.

Zorunlu tasarrufun bir yolu da otofinansmandır. İşletmeler bir sene zarfında elde etmiş oldukları kârın tamamını hissedarlarına dağıtmayıp, bunlardan bir kısmını sermayelerine ilâve ederek üretim vasıtalarını yeniler veya ilâve tesislerle sermaye ihtiyacını kendi kendie giderirler

ki, buna otofinansman veya zati finansman adını veriyoruz.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Otofinansman, kanuni bir mecburiyet altında olabileceği gibi, işletme şirket halinde ise, genel kurul kararıyla da yapılabilir. Bu suretle zorunlu tasarruf yolu ile sermaye ihtiyacı karşılanmış olur.

Tasarrufun sermayeye ve sermayenin de yatırım sahalarına akması her zaman düzenli olmaz. Bazı gönüllü ve zorunlu tasarruflar üretim vasıtalarına tahsis edilmek amacıyla oluşturulmuş olmasına rağmen bunların tüketim sahalarına da kaydığı görülmüştür. Tasarrufların yatırım sahasına geçmesi halinde o toplum için olumlu bir iş yapılmış olur. Yatırımların azalması milli gelire tesir eder. Fert başına düşen gelir azalır. Fert, milli gelirden şahsına isabet eden kısımda bir azalma görünce, derhal tüketimini aynı oranda daraltmak mecburiyetini hisseder. Neticede tüketim mallarındaki talebin düşmesi, yani üretilmiş malların satılamama tehlikesi üretimin de kısılmasına yol açar. İşin sonu gene kişileri etkiler. Yatırımlarını azaltma zorunda kalan işletmeler, iş gücünün bir kısmını tasfiye yoluna giderler. Bu hal ülkenin ekonomik ve sosyal dengesini bozar. Onun için Devletler bu durumu değiştirmeye çalışırlar.

Almanya, I. ve II. Dünya Savaşları arasında bunun canlı misâlini vermiştir. Azalan yatırımlar toplum üzerinde olumsuz etki yapmaya başlayınca, Devlet bizzat kendisi geniş yatırım hareketlerine girişmiştir.

Özetleyecek olursak, insanlar tüketim harcamalarını kısarak tasarrufta bulunurlar. Bu tasarruflarını gelirlerini arttırmak üzere yaparlar. Üretimlerini artırarak daha iyi imkânlar teminine çalışırlar. Çünkü sermayeli üretim daha verimli olur. Piyasa için yapılan üretim ancak üretim araçlarının genişliğine bağlıdır. Bilhassa bugünkü hayatımızda belirli bir hayat seviyesine ulaşabilmek için mutlaka her çeşit sermayeyi geniş ölçüde üretime katmak zorunluluğu vardır.

Gelişmiş ve az gelişmiş ekonomilerde sermayenin teşekkülü ve onun üretim alanına akması çok farklıdır. Esasen az gelişmiş ekonomilerin kalkınmalarını gerçekleştirebilmek, yani daha fazla yatırıma para ayırabilmek için bir taraftan isteğe bağlı tasarrufları artırmaları diğer taraftan da zorunlu tasarrufa yönelmeleri gereklidir.

b) Sermayenin tasnifi:

Sermayeyi çeşitli yönlerden tasnif etmek mümkündür.

Üretici Sermaye (Capital Productif),

Tüketici Sermaye (Capital Lucratif).

Üretici sermaye, üretim konusunda kullanılır. Tüketici sermaye kelimenin tam ifade ettiği mânayı vermez. Öyle sermayeler vardır ki, sahibi arzu edince, ondan bir gelir temin edebilir. Mesela, bir evi olan insan, ister onda oturur, isterse kiraya vererek bir gelir temin etmek yoluna gider.

Sermayeyi üretim süreci içerisinde ayrı bir tasnife tabi tutabiliriz:

- Sabit sermaye,

- Değişken sermaye.

Sabit sermaye, bir çok defa üretime katılan hemen yıpranmayan ve yok olmayan bina, makine, alet ve edevat gibi şeylerdir. Değişken sermaye, üretim işlemi neticesinde mahiyetini değiştiren veya tamamen yok olan ham madde, enerji maddelerinden kömür, petrol gibi mallardır.

Diğer bir tasnif şekli ise şöyledir:

Teknik Sermaye: Üretilmiş üretim aracıdır.

Hukuki Sermaye: Sahibine emeksiz gelir temin eden vasıtalardır. Ancak ferdi mülkiyetin mevcut olduğu toplumlarda görülür.

Mali Sermaye: Bir iş meydana getirmek için lüzumlu para miktarıdır.

D) TEŞEBBÜS

Yukarıda üretim faktörlerinden üçünü zikretmiştik. Bunlar sırasıyla tabiat, emek ve sermaye idi. Bu üç unsurun birleşmesiyle üretim yapılabilir. Bu birleştirme işlemini her türlü sorumluluğu üzerine alarak belirli bir organizasyona bağlıyan şahsa müteşebis denir.

Gelişmemiş ülkelerde müteşebbisin yeri önemli değildir. Aile ekonomisi içerisinde doğal olarak teşebbüsten belki bahsedilmeyecektir. Böyle bir durumda kendi üretimini tüketen ve mutlak bir otarşi söz konusudur. İşlerde ihtisaslaşma gerektiğinde ve aile ekonomisi kısmen değişikliğe uğradığında, o teşebbüsün ve müteşebbisin önemi ortaya çıkmaktadır.

Gerçi çağımıza kadar teşebbüsten ve müteşebbisten bir üretim fak-

törü olarak bahsedilmiyordu. Adam Smith, sermaye ile teşebbüs unsurunu birlikte ele almıştı. Bugün sermaye sahibi ile müteşebbis tamamen ayrılmıştır. Bilhassa hisse senetli ve obligasyonlu şirketlerde bu husus açık olarak görülüyor. Şirkete her sermaye yatıran insan müteşebbis olmaz. Şu hale göre müteşebbis kime denir?

Müteşebbis, üretim faktörlerini biraraya getirerek, onları hareketegeçiren ve bu konuda her türlü rizikoyu üzerine alan kimsedir.

Müteşebbisin üretimdeki önemi büyüktür. Üretim faktörlerini birleştirmekte ve elde edilen sonucun her türlü külfetine bizzat katlanmaktadır.

Zamanımızda üretim, piyasa için yapılmaktadır. Piyasada malların fiyatları sabit değildir. Zamana, şartlara, arz ve talebe göre daima değişmektedir. Piyasanın bu hareketli durumundan doğacak zararları müteşebbis, peşinen üzerine almakta ve şartlara göre üretim konusunda miktar ve kaliteyi ayarlamaktadır.

Kapitalist iktisat sisteminde yani serbest piyasa düzeninde işletmecilik ve işletmenin yatırım faaliyeti tamamen müteşebbisin elindedir. O, kendi işletmesini, yatırım hareketlerini piyasanın durumuna göre genişletir ve bu suretle üretim hacmi ayarlanacaktır. Aksi halde talepte bir azalma varsa, unsurlarından birini veya birkaçını daraltarak üretim hacmini düşürecektir.

Müteşebbisin bütün bunları yapmaktaki amacı piyasada üstünlük kazanmak ve işletmeye maksimum kâr sağlamaktır.

Müteşebbis olabilmek için, sadece sınai veya ticari işletmelerin başında bulunmak şart değildir. Küçük ticaret ve sanat veya tarım işletmelerinin başında bulunanlara da müteşebbis gözüyle bakmak lâzımdır.

Müteşebbisin muhakkak yeni bir şey keşfetmesi, üretim şekillerinde değişiklik meydana getirmesi de zorunlu değildir. Herhangi bir işi veya işletmeyi taklid eden şahıs da müteşebbisdir. Yalnız, hemen ilâve edelim ki, yenilikçi müteşebbislerin kazançları diğerlerine nazaran fazla olacak ve büyük kazanç temin edebileceklerdir. Yani, yeni bir mal imal eden, değişik bir kompozisyonla ortaya çıkartılan mallardan, müteşebbisler diğer taklitçilere nazaran fazla kazanacaktır. Yalnız her zaman yenilikçi müteşebbislerin çok kazanç temin edeceklerini ifade edemeyiz. Bazen yeni bir mal imal eden insan taklitçiden daha az kazanç temin etmektedir.

Mesela, 18. asrın ikinci yarısında bir Fransız tarafından keşfedilen otomobili, Amerika Birleşik Devletleri'nde daha sonra taklit eden Ford'un büyük servet yaptığı görülmüştür. O da imalat şeklinde ve belki de otomobilin kendi yapısında bazı değişiklikler meydana getirmiştir.

Demek oluyor ki üretim şeklinde yenilikler yapabilecek durumda olan müteşebbisin menfaati fazla olacaktır. Bu tesir ve düşünce altında, özel mülkiyet rejiminde yaşayan müteşebbis, üretim metodlarındaki yeniliklerle beraber yeni sürüm sahaları da bulmak zorundadır. Bu pazarlar memleket içinde olabileceği gibi, memleket dışında da bulunabilecektir. Piyasaların daralması müteşebbisleri güç duruma sokacaktır.

Nihayet ürettiği malların ham maddelerini elde etme konusu da müteşebbisin önemini gösteren diğer bir husustur. Bilhassa zamanımızda ham madde tedariki büyük önem kazanmış, uluslararası ilişkilere konu teşkil etmiştir.

Yukarıda ifade etmiş olduğumuz hususların gerçekleştirilmesinden sorumlu olan müteşebbis, yaptığı hizmetlere, katlandığı rizikoya karşılık, bir menfaat temin edecektir ki; buna kâr adını veriyoruz. Bütün bu ifade edilen ve müteşebbisi elde ettiği kazançta haklı bulan fikirleri destekleyen iktisatçılar olduğu gibi, bunun tamamen aksi tezi savunan ve müteşebbisin elde etiği kazancın gayri meşru olduğunu ifade eden iktisatçılar da vardır. Bunların izahını ileride bölüşüm bahsine bırakıyor ve teşebbüslerin tasnifine geçiyoruz.

a) Teşebbüs Çeşitleri

Teşebbüsleri Özel ve Kamu teşebbüsü diye ikiye ayırabiliriz

aa) Özel Teşebbüsler

Özel teşebbüs de kendi içinde değişik kısımlara ayrılır:

- Bir tek şahsın teşebbüsü,

- Şirket halindeki teşebbüsler.

Bağımsız üretici, teşebbüslerin en basit şeklidir. Bağımsız üreticide her türlü üretim faktörü bir şahısta toplanmıştır. Yani, müteşebbis sermayedar ve aynı zamanda emek sahibidir. Dışardan işletmeye kimseyi almaz, üretim konusunda kendi yalnız çalışır veya aile efradı kendine yardım eder. Bu türlü teşebbüsler zamanımızda bilhassa ufak ve orta tarım işletmelerinde çok görülür. Bu çeşit teşebbüsün ana amacı, geçimini temine yetecek bir kazanç elde etmektir.

Ferdi teşebbüs, bir tek şahsın, teşebbüsü yönetmesi halidir. Sermaye ekseriyetle teşebbüs sahibine aittir. Bazı durumlarda dışarıdan da sermaye sağlanmasına gidildiği görülür. Fakat, bunun büyük kısmı müteşebbisindir. Dışarıdan sermaye sağlanması, banka gibi mali müesseselerden borçlanma yolu ile yapılır. Zamanımızda banka ve kredi müesseselerindeki gelişme dışarıdan sermaye teminini kolaylaştırmıştır. Fakat bu gibi mali müesseseler teşebbüse sonsuz sermaye yardımında bulunmazlar. Müteşebbisin kredi temin edebilmesi için kendisinin de bir miktar sermayesinin olması zorunludur. İşte, bu sermaye ile ölçülü olarak mali müesseseler ferdi teşebbüse yardım ederler. Şahsın işletme dahilinde ve haricindeki diğer kıymetleri de kredi miktarının belirlenmesinde rol oynayacaktır. Ferdi teşebbüsün her iktisadi sistem içinde kendine has bir yeri vardır.

bb) Şirket Teşebbüsler

Ekonomik gelişme teşebbüslerin birleşmeleri zorunluluğunu doğurmuştur. Birkaç teşebbüs ile ortaklaşa yapılan işler, daha müsbet sonuç vermekte ve daha randımanlı olmaktadır. Esasen, bazı teşebbüsleri bir tek şahsın yapmasına maddeten imkân olmadığından birleşme zorunluluğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bugün gelişmiş ülkelerde büyük işletmelerin çoğu şirketlerdir. Bu sayede dev teşebbüsler ve geniş bir üretim gücü doğmuştur. Bilhassa sermaye şirketleri ufak tasarrufları da sermaye piyasası ile toplama imkânına sahip olmuşlardır.

Kollektif Şirketler:

Birkaç şahıs bir konu üzerinde anlaşarak hem teşebbüs ve hem de sermayelerini birleştirirler. Bu şirketlerin belli başlı özelliği ortakların sorumluluklarının sınırsız olmasıdır. Nitekim Ticaret Kanunu kollektif şirketi şöyle tarif eder: "Ticari bir işletmeyi, bir ticaret unvanı altında işletmek maksadiyle, hakiki şahıslar arasında kurulan ve ortaklarından hiçbirisinin mesuliyeti şirket alacaklarına karşı tahdit edilmemiş olan şirket, kollektif şirkettir".

Aynı zamanda ortaklar, borçlarından dolayı müteselsilen ve bütün malları ile sorumlu olmaktadır.

Görülüyor ki, bu şirketlerde şahıs önemlidir. Gerçi ortakların dışında kollektif şirketin hükmi şahsiyeti vardır. Ortakların sınırsız sorumlulukları ile bu şirketlerin kolayca kredi temin ettikleri veya kredi

miktarının daha geniş olabileceği anlaşılır.

Kollektif şirketler, daha ziyade birbirleriyle yakın ilişki ve bağları olan şahıslar arasında kurulur. Genellikle aile şirketleri kollektiftir. Az gelişmiş ekonomilerde bu şirket türüne çok rastlanır.

Adi Komandit Şirketler :

Bu tip şirketleri de şahıs şirketleri arasında ele alabiliriz. Adı geçen şirket, ticari bir işletmeyi, bir ticaret unvanı altında işletmek maksadiyle kurulan, şirket alacaklarına karşı ortaklardan bir veya bir kaçının sorumluluğu sınırlanmamış ve diğer ortakların sorumluluğu sahip oldukları sermaye ile sınırlandırılmış olan şirket, komandit şirkettir.

Sorumluluğu sınırlı olmayan ortaklara Komandite, sorumluluğu sınırlı olanlara da Komanditer ortak denir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi bu şirket içinde iki nevi ortak vardır. Birisi sorumluluğu tahdit edilmemiş olan Komandite ortaktır ki, şirketin idaresi ve temsili onun elindedir. Sorumluluğu tahdit edilmiş Komanditer ortak ise, sadece işletmeye koyduğu para kadar şirket alacaklılarına karşı borçludur.

Bu bakımdan komanditer ortakların şirketin yönetiminde de rolü olmayacaktır.

Anonim Şirketler :

Bunlar sermaye şirketlerinin en iyi örneğini verir. Ortakların sorumlulukları taahhüt ettikleri sermaye ile sınırlandırılmıştır. Şirketin sermayesi hisselere ayrılmıştır. Şirketin hayatı şahıslara bağlı değildir. Ortaklar hisselerini satıp devredebilirler.

Anonim şirketler, üretim konusunda küçük tasarrufların yan yana gelerek büyük işletmeler kurulmasına ve faydalı sonuçlar alınmasına neden olur. Ancak uygulama bilhassa memleketimizde, yukarıda ifade edilen şekilde değildir. Anonim şirketler de birer aile şirketi karakterini taşımaktadır. Onun için küçük tasarruf buraya arzu edilen seviyede akamamaktadır. Bazen ehliyetsiz yöneticilerin elinde anonim şirketler de dejenere edilmektedir.

İktisaden gelişmiş ülkelerde anonim şirketlere fazla yer verilmiştir.

Anonim şirketler bir asırdan beri gelişme yolundadırlar. Bu şirketler vasıtasiyle ufak sermayeler, büyük işletmelere katılabilme imkânlarını bulmuşlardır.

En az yedi kişi birleşerek bir anonim şirketi kurabilirler. Şirketin sermayesi tayin edilmiştir. Anî kuruluşlarda hisseler tamamen ortaklar tarafından taahhüt edilmiştir. Tedrici kuruluşta ise, bir kısım hisseler kurucular tarafından taahhüt olunurken, diğer bir kısmı halka müracaat suretiyle yapılır.

Anonim şiket, hissedarların seçecekleri bir yönetim kurulu ile işlerini yürütür. Ayrıca yönetim kurulu şirketin işlerine tam mânasıyla kendini veremiyeceğinden bir müdür başa getirilmektedir.

Anonim şirketin bütün hissedarları, senede en az bir defa toplanır, bilânçoyu ve kâr zarar hesabını inceler ve yönetim kurulu ile denetçileri seçer. Sermayenin arttırılması veya azaltılması, şirket genel kurulunun yetkileri arasındadır.

Anonim şirketlerin hisse senetleri, bizim kanunumuza göre enaz beşyüz liradır. Nama ve Hâmiline yazılıdır.

Nama yazılı hisse senetleri davredilirken, şirketin defterine kaydedilmesi lâzımdır. Hâmiline olanlarda bu mecburiyet yoktur.

Ayrıca, bu şirketler dışardan da sermaye tedariki için tahvil (obligation) çıkarabilirler. Tahvil sahipleri şirketin ortağı sayılmaz, devre sonunda paralarının faizini alırlar. Kâr-zarar onları ilgilendirmez. Hisse senedi sahipleri, devre sonunda şirketin elde ettiği kazanca göre, payını alır.

Anonim şirketlerin iktisadî hayatta büyük faydası vardır. Ufak sermayeler bir araya gelerek büyük teşebbüsleri doğurur ve üretim hacminin büyük çapta genişlemesine yardım eder. Uygulamada yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi küçük hissedarların anonim şirketlerin yönetiminde rolü zayıftır. Bir kaç büyük hissedar şirkete hâkim olmaktadırlar. Bu halin doğurduğu bazı mahzurlar vardır.Bu noksanlarına rağmen, anonim şirketler, tasarrufları üretim sahasına akıtarak büyük işlerin başarılmasına aracılık eden müesseselerdir. Kelimenin ifade ettiği anlamda kurulacak anonim şirketleri teşvik etmek faydalıdır. Bu tip şirketlerin gelişmesi ile sermaye piyasası arasında yakın ilişki vardır. Küçük tasarrufların bu şirketi kolaylıkla yönetebilmesi için iyi çalışan bir sermaye piyasasına da ihtiyaç vardır.

Limited Şirketler:

Bu şirketler açıklamış bulunduğumuz kollektif va âdi komandit şirketlerden daha değişiktir.

Limited şirketlerde sorumluluk, konulan sermaye ile sınırlandırılmıştır. En az iki, en çok elli ortak bu şirketi kurarlar. İştirakleri mukabilinde kendilerine hisse senedi verilmez.

Limited şirketlerin asgari sermayesi Ticaret Kanunumuzla 10.000 lira olarak tesbit edilmiştir. Bu şirketin kurulması için, Ticaret Bakanlığından izin almak lâzımdır.

Limited şirketlere daha ziyade Anglo-Sakson memleketlerinde rastlanır. Bu şirketler, iyi anlaşmış insanlar arasında kurulmaktadır. Limited şirketler, şahıs şirketleriyle sermaye şirketleri arasında bir tip olarak kabul edilir.

Eshamlı Hisseli Komandit Şirketler:

Yukarda belirtmiş olduğumuz âdi komandit şirketler gibidir. Sadece eshamlı komandit şirketlerin kurulması için en az beş kurucu lâzımdır. Şirketin sermayedarlarından bir kısmının sorumluluğu alacaklılara karşı sınırlandırılmamıştır. Diğer bazı ortaklar sınırlı bir yetki ve sorumluluğa razı olmuşlardır. Sorumluluğu sınırlı olan sermaye, anonim şirketlerde olduğu gibi hisselere bölünmüştür.

cc) Kooperatifler:

Kooperatiflerin kuruluşları daha ziyade üretici ile tüketici arasındaki aracıları kaldırarak kendi ortaklarına daha ucuz ve iyi mal ve hizmet temin etmek ihtiyacından doğmuştur.

Kooperatif kelimesi, beraberce çalışmak ve birbirine yardım etmek manâsına gelir. Kelimenin aslı lâtince Cum-operari'dir.

Kooperatifler üyeleri arasında yardımlaşmayı ve ortaklaşa çalışarak elde olunacak neticenin gene aralarında bölünmesi ile çıkar sağlıyan teşebbüs çeşitlerindendir.

Kooperatiflere tarihin eski devirlerinde dahi rastlanmıştır. Bilhassa modern kooperatifçilik anlayışının doğuşuna Orta Çağdaki bazı müesseselerin varlığı yol açmıştır.

Kooperatiflerin kuruluşunda etkili olan başlıca düşünürler Robet

Owen (1771 - 1858), Dr.William King (1786 - 1865), Charles Fourier (1772 - 1837), Louis Blanc (1811 - 1882) gibi isimleri saymak mümkündür.

Kooperatifçilik fikirleri uygulamaya aktarılmış ve çeşitli örnekler vermiştir.

Başlıca kooperatif sistemleri olarak Rochdale, Schulze-Delitzsch, Raiffelsen'i belirtebiliriz.

İngiltere'de tüketim kooperatifleri, Fransa ve Danimarka'da sınaî ve tarım kooperatifleri, Amerika Birleşik Devletlerinde konut yapı kooperatifleri daha ziyade gelişme eğilimi göstermiştir.

Konut tüketim kooperatiflerini Roshalde (İngiltere'de sınai karakteri olan bir kasabadır. 1884 de 25.000 nüfusa sahiptir.) ile başladığı söylenebilir. 1840 - 1850 senelerinde bilhassa dokuma sanayii alanında el tezgâhlarının yerini mekanik tezgâhlar alınca bu sektörde çalışan işgücü için bir işsizlik ve ücretlerinde bir düşüş olmuştur. Bu yıllarda İngiltere'de işçi sefaleti en yüksek noktaya varmıştı. İşçiler toplanarak durumlarını düzeltmek için zorunlu gıda madelerini toptan satın alma ve daha ucuza sağlama düşüncelerini uygulamaya koydular. Haftalıklarından kesilen bir miktar para ile 28 İngiliz işçisi 1884 senesinde bir kooperatif kurdular.

Bu tüketim kooperatifinden daha önce de bazı tecrübeler yapılmıştır. Fakat bu alanda o tarihe kadar başarı sağlanamamıştı.

Roshdale'ciler tüketim kooperatiflerinin önderi sayılmaktadır.

Üretim kooperatifleri, üyelerinin ortak üretim amaçlarına hizmet eden kuruluşlardır. Ortakların kazanç temin etmeleri düşünülmektedir. Halbuki tüketim kooperatiflerinde ortakların tüketim mallarını ucuza ve kaliteli olarak elde etme amacı hâkimdir.

Kredi kooperatifleri, üyelerinden topladığı sermaye ile âcil ihtiyacı olan hissedara kredi açma amacı ile kurulurlar. Yalnız, uygulamada kredi kooperatifleri ifade edilen şekilde işleyememektedir. Çünkü, her üyenin yatırdığı ufak sermaye mukabilinde geniş talepleri olacaktır. Her ortak, kredi temin etmek istiyecektir. Onun için bu çeşit kooperatifleri büyük malî müesseselerin besledikleri ve destekledikleri görülür. Kredi kooperatifleri üyelerinin müteselsil sorumluluğuna dayanarak Devletten veya Devlet bankalarından borç para alır ve bunu ortaklarına dağıtır.

Meselâ, Zirai Kredi Kooperatifleri Ziraat Bankasınca desteklenirler.

Kooperatiflerin gelişmekte olan veya az gelişmiş ekonomilerde önemi çok büyüktür.

Gelişmiş ekonomilerde işletmelerin rantabilitesini yükseltmek için bu müesseseler kurulur. Meselâ gelişmiş veya gelişme yolunda olan ülkelerin bir çoğunda üreticilerin her türlü sun'i gübre, yem, kereste, makine ve techizat yedek parçalarını temin etmek veyahut üretmiş olduğu ürünlerini korumak ve daha iyi kıymetlendirmek için kooperatifler kurmuş oldukları görülür.

İsveç bugünkü refah seviyesini her sektörde gelişmiş kooperatiflerine borçludur.

Hızla gelişen İsrail'in kalkınmasını kooperatifler yolu ile gerçekleştirmekte olduğu söylenebilir.

Az gelişmiş ve gelişme yolunda olan memleketlerde elbette kooperatifler iktisadî kalkınmanın önemli bir unsuru olacaklardır. Küçük ve dağınık sermayenin ve iş gücünün birleşerek büyük üniteler meydana getirmesi, üretimi artırmaları zorunluluğu vardır.

Memleketimizde kooperatifçiliğin tarihi yüz sene öncesine kadar uzanmasına rağmen bu müesseseler kalkınmamız için kendinden beklenen veremezlerdir.

Kanaatımızca memleketimizin kalkınmasında en mühim görev kooperatiflere düşmektedir. Bu müesseseleri kurup harekete geçirmedikçe bilhassa tarım kesimi için kalkınma plânlarında öngörülen hızı gerçekleştirmek güç olacaktır. Tarım sektöründe sermaye, işgücü çok dağınıktır. Bunlara toprak mülkiyet sisteminin bugün arzettiği durumu da ilâve etmek lâzımdır.

Her köyde karma bir kooperatif kurarak bu yönden toprağın sermayesinin ve emeğin verimini artırma yollarını aramak zorunluğu vardır. Aynı zamanda üretilen malları daha iyi kıymetlendirmek de mümkün olmaktadır.

İmalât sanayiinde de bazı bölgelerde küçük işletmeleri kooperatifler halinde birleştirmek zorunludur.

dd) Kamu Teşebbüleri:

Devlet muhtelif sebeplerle iktisadî hayata karışma zorunda kal-

mıştır. Bilhassa az gelişmiş ülkelerde devlete düşen görev fazladır. Gelişmiş memleketlerde bile devletin sosyal hizmetleri üzerine almasiyle fonksiyonu genişlemiştir. En liberal ülkeler bile bu eğilimden kendilerini kurtaramamışlardır.

Başlıca Kamu teşebbüslerini üç guruba ayırmak mümkündür

i) Kamu Teşebbüsleri: (Kamu İktisadi Teşebbüsleri)

Devlet birçok sebeplerle muhtelif işleri bizzat kendi bünyesinde bulundurmak ister. Bazı ihtiyaçları tatmin edecek vasıtaların üretiminde kendisi müteşebbis olarak hareket eder. Bu bilhassa ülkenin savunmasını ilgilendiren konularda kendini gösterir. Meselâ, ordu donatım işlerinde ve bunların imâli veya sağlanmasında (top tüfek gibi silâhlar, deniz ve hava savaş araçları), daima devlet teşebbüslerini görmek mümkündür.

Diğer taraftan devletin gelir temini konusunda kurduğu teşebbüsler vardır. Bunların başında Tekel İdaresi gelir. (Sigara, kibrit, vs.). Devlet hem sermaye sahibi ve hem de müteşebbis olup, bu üretim alanında diğer özel teşebbüslerin uğraşmasına izin vermez.

Devletin iktisadî alana girmesinin neden ve sonuçları çok konuşulmuş ve yazılmıştır. İktisadî sistem konusundan çok memleketlerin sosyal ve ekonomik gerçekleri üzerine eğilmek, halkın yaşama seviyesini yükseltmek için ne yapıldığını ve yapılacağını tesbit etmek zorunluluğu vardır. Bu gayeye erişmek için muhtelif yollar mevcuttur. Memleket gerçeklerine en uygun yol iyisidir. Bilhassa az gelişmiş ülkeler millî bünyeyi düzeltici ve düzenleyici görevi özel teşebbüse bırakmamaktadır. Halkın menfaati ancak kamu teşebbüslerinin faaliyetiyle muhafaza edilebilmektedir. Özel teşebbüs daha ziyade sermayenin prodüktif olduğu ve kısa vadede sonuç alınabilecek işlere yönelmektedir. Halbuki Devletin uzun vadeli ve bölgelerin kalkınmasında görev alacak işletmelere de ihtiyacı vardır. Özel teşebbüs, kamu yararına bu işlere girmiyecektir. Bu hizmetlerin görülmesi ister istemez Devlet teşebbüsünü gündeme getirmektedir.

Askeri, siyasî, sosyal ve iktisadî nedenler devletlerin bazı iktisadi konularda teşebbüs sahibi olmasını zorlamıştır. Meselâ, posta, telgraf, telefon hizmetleri; demir, deniz ve hava yolları, orman işletmeleri vs. gibi

hizmetlerin hepsi devlet tarafından yapılabilmektedir. Bazı ülkelerde bu saydığımız sektörlerin bir kısmı veya tamamı özel teşebbüs elindedir. Meselâ P.T.T işletmesinde haberleşmenin emniyete alınması, memleketin her tarafına ulaşabilmesi zarureti vardır. Eğer bu işi özel teşebbüse bırakmış olsaydık, o zaman kârlı olması icabeden büyük merkezlerde P.T.T. teşkilâtı kurulur, küçük olan birçok bölgeler ihmal edilirdi. Aynı şekilde Demir Yolları konusunda, trafik fazla olan bölgelerde demir yolu inşa edilir, az olan yerlerde hiçbir faaliyet gösterilmezdi. Böyle bir tutum ekonomik, sosyal ve millî savunma gücü bakımından olumsuz sonuçlar verebilirdi.

Halbuki, bir hükümet, ülkenin gelecekteki ekonomik gelişmesini düşünerek, bugün için rasyonel olmıyan uzunca zaman zararla işliyecek yatırımları yapmaktan kaçınmaz. Ülkenin her tarafına kalkınmayı dengeli olarak götürmek amacıyla devlet üzerine düşeni yapacaktır.

Ayrıca Devletin bazen özel teşebbüslerin uğraştığı sektörlere de girdiği görülmektedir. Onlar gibi fabrikalar, madenler vs. işletir. Bütün bu faaliyetleri, Devlet, bütçesinden idare edebileceği gibi, bütçeden ayırarak bağımsız teşebbüsler (Devlet İktisadi Teşekkülleri) halinde de yönetebilir.

Devletin iktisadî teşebbüslerini genel bütçeden ayırmasının bir çok faydaları vardır. İşletmelerin tıpkı özel işletmelerde olduğu gibi yönetim kurulları, denetçiler vs. mecuttur. Devlet iktisadî teşebbüsünün gelir ve giderlerinin rasyonel işleyip işlemediğini ayrı bir bütçeye sahip olduğundan, görmek imkânı sağlanır. Mümkün olduğu kadar zarar yapmadan çalıştırılması için tedbirler alınır. Devlet iktisadî teşebbüslerinin genel bütçeden ayrılmadığı hallerde, işletmenin kâr veya zararla işlediği görülemiyecek, gelir, gider devlet bütçesi içine girecektir.

Türkiye'de kamu iktisadî teşebbüslerini çeşitli sektörlerde görmek mümkündür. Ancak bunlar çok büyük bir değere sahip olmalarına rağmen kaynak yaratamamakta ve kendinden bekleneni muhtelif sebeplerden ötürü verememektedir.

ii) Belediye Teşebbüsleri:

Zamanımızda belediyeler çok fazla önem kazanmışlardır. Şehir hayatının bütün gereklerini yerine getirmek için gelir sıkıntısı çeken bele-

diyeler, bir parça olsun ferahlamak amacıyla yeni gelir kaynakları aramışlardır. Bu suretle belki de iktisadi alana girme zorunluğunu duymuşlardır. Belediye olarak iktisadi karakterde teşebbüs kurmak ve işletmek mümkündür. Bilhassa, bazı Avrupa ülkelerinde belediye teşebbüsleri gelişmiş bulunmaktadır. Belediyeler, özellikle elektrik, su, havagazı, otobüs metro (yer altı trenleri), gibi hizmeleri görecek işletmeler kurmuşlardır. Bunlardan başka mezbahane, sebze ve meyva halleri, pazar yerleri kuran ve işleten belediyeleri de görmek mümkündür.

Belediyeler, şehir halkının ihtiyaçları ile ilgilenmek durumundadırlar. Bu ihtiyaçların en iyi şekilde giderilmesi için çareler ararlar. Medeni bir topluma yakışacak şekilde şehirleri donatır ve onarırlar.

Bu konularla ilgili olarak ya kendileri bizzat işletmecilik yaparlar veyahut belediye hizmetlerine ait imtiyazları özel teşebbüslere verirler. Belediyelerin politik cepheleri de olduğu için ekonomik alandaki hizmetlerin görülmesi pek kolay olmamaktadır.

Belediye sınırları içinde bulunan muhtelif semtlerin durumları farklıdır. İhtiyaçların şiddet derecesi de eşit değildir onun için sosyal bünyeyi yıpratmadan belde hizmetlerinin dengeli bir şekilde görülmesi zarureti, belediyelere bazı ağır görevler vermiştir. Bu sebepten ötürü belediye teşebbüslerinin mutlaka kârlı çalışması istenemez. Bir şehrin kanalizasyon, su, elektrik, yol, ulaştırma ve sosyal hizmetler konusunu bugünkü anlayış karşısında özel teşebbüse bırakmak güçtür.

iii) Karma Teşebbüsler:

Bazı iktisadi konularda devletle özel teşebbüsün beraber olmaları fikrini savunanlar vardır. Bu daha ziyade büyük anonim şirketlerin kurulması ile mümkün olmaktadır. Devlet de özel şahıslar gibi şirkette hissedardır. Teşebbüsün tüzel kişiliği olup özel bir mahiyet arzeder. Bu gibi teşebbüsler iyi çalışabileceği gibi, bazan aksi sonuç da verebilir.

Meselâ Türkiye yem sanayiinde devletin büyük hissesi yanında özel şahıslarında iştirakleri vardır.

Bu çeşit teşebbüslerde sermayenin büyük kısmı devletin elinde ise yönetim ve kararlar Devlet temsilcilerinin eğilimleri yönünde olmaktadır. Büyük hisse özel şahıslarda toplanıyorsa, Devletin özel çıkarlara alet edilme riski söz konusudur.

3. TEMERKÜZ (Toplanma)

A) TANIMI

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XIX. asır, sanayi devriminden sonra bazı küçük işletmelerin yerini büyükleri alarak toplanma (temerküz, Concentration) dediğimiz konuyu ortaya çıkarmıştır. Yani, büyük üniteler küçüklerin aleyhine bir gelişme kaydetmiştir.

Küçük ve büyük işletme denilince, akla ne gelecek ve ölçü (kriteryum) ne olacaktır?

Muhtelif düşünürler işletmelerin ayırımını, değişik şekillerde yapmışlardır. Meselâ, yalnız kendi sınırlı olanakları ile çalışan ve dışardan işgücü almayan işletmelere çok küçük, beş kişiden az çalıştıranlara küçük, 5 ilâ 20 işçi çalıştıranlara orta, 20 den fazla işçi çalıştıranlara da büyük işletme denilmektedir. Teknolojik gelişme bunu değiştirebilir. Onun için bu tasnif nisbîdir. Aynı zamanda faaliyet konuları değişik olan işletmelerde, insan sayısını karşılaştırmak mümkün olmayacaktır. Önemli olan husus küçük işletmelerin daima büyüme eğiliminde olmalarıdır. Meselâ bir tek dokuma tezgâhı ile çalışan bir teşebbüs, daima bunu, 3,4... misli arttırarak daha fazla kazanma arzusundadır.

Tarımın dışında kalan diğer sektörlerde toplanma olayı ile büyük teşebbüslerin doğması sonucunda, bunların küçüklerine oranla birçok üstünlükler kazanmış olduğunu izliyoruz. Aynı malı üreten işletmelerde, üretim maliyetinin büyük ölçekli firmada daha düşük olması mümkündür. Bu bakımdan büyük işletmenin kazanma şansı küçüğe nazaran artmaktadır. Ancak burada iş bölümünün teknik durumunu da gözden uzak tutmamak gerekir.

Meselâ, bir işletmede sadece bir dokuma tezgâhı bulunması hâlinde, genel masraftan metre kare başına düşen kısım, 2, 3, 4 tezgâhlı işletmeden daha fazla olacaktır. Çünkü, ipliğin nakli, yerin kirası, ısıtma ve aydınlatma vs. masrafları tezgâh sayısı ile orantılı olarak artmıyacak, belki sınırlı kalarak genel üretimde metre kareye düşecek miktar, diğerine nisbetle çok az olacaktır. Eğer, bu mamule olan ihtiyaç belirli ise, mâliyeti yüksek olan malın imalâtını bazı işletmeler bırakacaktır. Onun yerine daha rasyonel çalışan büyük işletme üretime devam edecektir. İşletmenin bu üstünlüğü, sahip olduğu makine, alât, edevat ile gerçekleştirdiği iş bölümü oranında genişliyecektir.

Yalnız, tarım işletmelerinde ileri seviyede toplanma olayı gözükmiyecektir. Bunun sebebi, tarımın karakteristiğidir. Büyük tarımsal bir işletme ile, küçüğü yanyana üretimde bulunabilmekte ve bunların da üretim maliyeti pek farklı olmamaktadır. Bilindiği gibi, tarımda, azalan verim kanunu, geçerlidir. Çünkü tarımın iş yeri, sanayide olduğu gibi, insanların arzu ve çalışmaları ile genişletilemez. Toprak, sınırlı olup, her türlü teçhizatımızı, ona uydurmak zorunluluğu vardır. Diğer yönden, makine, âlât, edevat ve iş gücünü arttırdığımız oranda üretim miktarı da çoğalmıyacaktır. Sanayide olduğu gibi, sermaye ve işçiliği iki, üç misline çıkarınca, üretim miktarı belki bir derece artacaktır ama ünite başına düşen masraf çoğalacak ve maliyet yükselecektir. Şu halde tarımda ancak, bir seviyeye kadar makina kullanılmakta ondan fazlası fayda yerine zarar getirmektedir. Yâni üretim maliyeti düşeceğine yükselmektedir. Bunun için, toplanmayı, tarım kesiminde sanayideki kadar gelişmiş göremiyoruz. Ama ziraatte, temerküz yoktur da denemez. Büyük tarımsal işletmelerin üretim maliyetinin küçüklere nazaran az olduğu haller de vardır. Yalnız bu sanayi, ticaret ve ulaştırmada olduğu kadar geniş değildir.

Toplanmanın bir diğer şekli de işletmelerin birleşmesi yoluyla ortaya çıkar. Aynı konuda çalışan iki teşebbüs birleşir veya birisi diğerini değişik yollardan eline geçirerek kendine katabilir.

İştirak suretiyle diğer teşebbüsün sermayesinin bir kısmını elde etmekle de toplanma meydana gelir.

Toplanmayı ikiye ayırmak mümkündür: Yatay toplanma (Ufki temerküz), dikey toplanma (Şakulî temerküz)

a) Yatay toplanma (Ufki Temerküz):

Yatay toplanmada, teşebbüs aynı üretim dalında faaliyetlerini geliştirir ve genişletir. Meselâ, bir nişasta fabrikasının makine ve tesislerini genişleterek senede 10.000 tonluk üretimini 50.000'tona çıkarması ufki temerküz gösterir. Yâni bu fabrika ham maddeyi ıslatacak fıçıları, santrifüjleri ve nihayet kurutma tesisleriyle işçi adedini arttırmıştır. Başka bir misâl: Bir kiremit fabrikasının çamur karma, pres, kurutma ve fırınlama tesislerini genişleterek üretimini arttırması, yatay toplanmaya konu teşkil edecektir.

Demek oluyor ki, teşebbüsler belirli esaslar dahilinde genişlemek-

tedirler. Bilhassa bu gelişme, zamanımızda çok artmıştır. Her ülkede olduğu gibi memleketimizde de büyük teşebbüslerin her geçen gün çoğaldığını görmekteyiz.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bunun sebebi, büyük sanayii teşebbüslerinin küçüklerine oranla üstünlük göstermeleridir. Bir teşebbüs, amacına ulaşabilmek için, ham maddeyi satın alacak, onu işletmesinde işleyerek mamul hâle getirecek, yani üretecek ve nihayet satacaktır. İşte bu üç safhada büyük teşebbüslerin bir çok avantajları vardır.

Ham madde sağlanırken, büyük teşebbüs küçükten daha ucuz ve iyi kalite temin eder. Çünkü, fazla mal alacağından satıcılar tarafından o nisbette alâka ile karşılanır. Büyük teşebbüsler piyasada mal alırken, daha ucuza elde etme imkânını bulur ve günlük fiat dalgalanmalarından kendini kurtarır. Nihayet ulaştırma konusunda da bir çok avantajlar sağlar. Miktarı çok olan malların nakliyatını diğerlerine nazaran daha uygun fiyatlarla yaptırır.

İmalât safhasındaki üstünlük, bilhassa kendini genel giderler alanında gösterir. Kira aydınlatma ve ısıtma, sigorta primleri vesair masraflardan birim üniteye düşen pay, büyük teşebbüslerde küçüklere nazaran çok azdır.

Diğer taraftan büyük teşebbüs, teknik ilerlemeyi takip edebilir. Yeni buluşlardan süratle istifade imkânını sağlar. İşbölümü daha iyi yapılabilir. İmalât zamanında yan ürünlerden ve artıklardan yararlanma olanağını elde edebilir.

Nihayet, büyük teşebbüsün satış anında da üstünlüğü vardır. Bu işletmeler, satış konusunda aracıları devreden çıkartabilir. Az kârla daha fazla kazanç sağlarlar.

Meselâ son yıllarda İngiltere'de sanayi, ticaret ve hizmet kollarında toplanma hâdiseleri büyük firmaların son derece kuvvetlenmelerine ve prodüktivitelerini arttırmalarına sebep olmuştur.

Sigortacılık şubeleri bütün dünyaya yayılmış bulunan Royal Exchange ve Atlas şirketleri birleşmişlerdir. Ayrıca büyük şirketlerin küçük firmaları elde ettikleri görülmüştür. Meselâ "Commercial Union" sigorta müessesesi Nort British and Mercantile şirketi ile, "Norwich Union" da "Scottish Union" ile birleşmişlerdir.

Ayrıca uçak sanayiinde, önemli birleşmeler olmuş, alüminyum üre-

tim sektöründe Amerikan "Reynolds Metal" firması İngiliz "Tube Investments" ile birleşerek British Aluminium'un yüzde 51 nisbetinde temsil edildiği bir ortaklık kurmuşlardır.

b) Dikey toplanma (Şakulî temerküz):

Bir üretimin farklı safhalarında çalışan işletmelerin bir teşebbüs hâlinde toplandığı görülür. Bu suretle teşebbüslerin üretim ve imâl süresinde biri diğerini takip ederek bir bütünü meydana getirirler. Meselâ, bir imalât konusunda ham maddenin bir çok işleme tâbi tutulması lâzımdır. Bir malın ham maddesinden başlanıp farklı mamuller haline getirilmesi yalnız bir tek teşebbüs tarafından yapılırsa, burada dikey (şakuli) temerküz vardır.

Meselâ, bir otomobil fabrikası kendi imalâtı için gerekli demir saçı ve diğer parçaları dışarıda firmalardan satın alabileceği gibi, sadece demir kütüklerini getirterek ondan saç ve lüzumlu parçaları da yapabilir. Bu suretle ikinci alternatifi seçtiğinde dikey bütünleşme görülecektir.

Ancak, bir bütünleşmeden bahsedebilmek için teşebbüsler arasında teknik bir ilişkinin bulunması şarttır. Yoksa demir işiyle meşgul olan bir teşebbüsün aynı zamanda dokumacılık yapması halinde temerküzden bahsolunamıyacaktır. Ama, konfeksiyon işiyle uğraşan bir işletme-kumaş dokuma, boyama, hattâ iplik imalâtı ile ilgilenmesi onu bir teşebbüs haline getirmesi dikey temerküze bir misâl teşkil edecektir.

Dikey toplanmayı bazı iktisatçılar iki safhada tetkik ederler:

- Yukardan aşağıya,

- Aşağıdan yukarı doğru olan toplanma

Yukarıdan aşağıya doğru toplanma meselâ; kumaş imâli ile uğraşan bir firmada boyama, dokuma iplik haline getirme, yıkama ve temizleme gibi ayrı ayrı üretim safhalarını bir araya getirmesi halidir.

Yukarıya doğru toplanma ise, mamûl kumaşı, işliyerek ondan farklı mamûller meydana getirme şeklidir. Meselâ, kendi mamûlünü konfeksiyon sanayiinde bizzat kullanabilir. Farklı kumaş eşya yapar ve daha ileri giderek satış mağazalarını da açabilir.

c) Toplanmanın fayda veya mahzurları:

Toplanmanın faydası, üretimi rasyonalize etmesi ve bazı masraf-

larda tasarruf sağlamasıdır.

Buna karşılık ileri bir toplanma sonucu yönetimin güçleştiği, kırtasiyeciliğe kaçıldığı ve maliyetin yükseldiği görülmektedir.

Temerküz neticesinde tekelin doğabileceğini de hatırlatmak lâzımdır. Yâni, teşebbüsler değişik yöntemlerle aralarındaki rekabeti durdurmak, piyasada hâkimiyet tesis etmek için çalışırlar. Başarabildiklerinde, biraz ileride ele alacağımız Kartel - Tröst'leri kurarlar.

Toplanma olayı ile meydana gelen büyük teşebbüsler, bazı ülkelerde iyi karşılanır ve teşvik görürken, diğer bazı toplumlarda olumlu karşılanmamakta ve bunları önleyici tedbirler dahi alınmaktadır. Aynı zamanda birleşmeler bazı grupların çıkarlarını temin ederken, diğerlerinin aleyhine sonuçlar da doğurabilmektedir. Onun için bu müeseseleri üretici ve tüketici cephesinden ayrı ayrı ele almalı ve ona göre karar vermelidir.

Yukarıda, toplanma sonucu meydana gelen büyük teşebbüslerin diğerlerine nazaran ham madde temini ile, imalât ve satış safhalarındaki üstünlüklerine temas etmiştik. Bunlara ilâveten, anlaşma ve birleşmelerin üretici, işçi ve tüketcileri de ayrı ayrı etkilediği görülür.

Önce toplanma sonucunda sosyal bünyede bazı değişmeler meydana gelecektir. Bu hususu belirten iktisatçıların kanısına göre, toplanma ile orta sınıflar, yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Sonunda bazı kimselerin çok zengin olmalarına rağmen, orta tabaka da aşağı doğru kayarak, alt seviyeye inecektir.

Teşebbüslerin toplanması muhakkak servetlerin de bütünleşmesini sağlamıyacaktır. Esasen, büyük teşebbüslerin doğması sermayelerin genişlemesi ile mümkün olacaktır. Yani, şirket halindeki işletmeler, sermayelerini arttırmak için aksiyon çıkaracaklar ve bunları satacaklardır.

Bu aksiyonlara sahip olan kimseler gene kazanma şansını elde etmiş bulunacaklardır. Az çok sermayesi olan ve bunu da bir büyük teşebbüsün aksiyonuna bağlayan orta çaptaki sermayedar teşebbüsün kârına koyduğu para nisbetinde ortak olacaktır. Kaldı ki büyük teşebbüslerde sadece fazla para alan teşebbüsün başındakilerle, az para alan işçi, müstahdem gibi altındakiler mevcut değildir. Bunların ortalarında yüsek ücretle çalışan birçok insan vardır. Meselâ, büyük bir anonim şirketin yönetim kurulu başkanı, üyeleri ve müdürleri, müşavirleri gibi, çok yüksek

gelir temin eden insanlar da mevcutur. Ayrıca, toplanma sadece sanayi ve ulaştırma alanında daha ziyade gelişme eğilimi göstermiş olmasına rağmen, aynı konuda çalışan ufak teşebbüsleri ortadan kaldırmış değildir. Onların yanında orta ve küçük çaptaki teşebbüslerin de çalıştıkları ve kazanç elde ettikleri bir gerçektir. Hattâ, toplanma olayı ile büyük sınai işletmelerin kurulması, yani bazı meslek gruplarının doğması mümkün olmaktadır. Meselâ, otomobil sanayiinin doğuşu, teşebbüsün dışında bağımsız çalışan boyacı, benzinci, döşemeci, tamir atölyeleri gibi yeni orta sınıfların güçlenmesini sağlamıştır.

Büyük teşebbüslerin faydaları küçüklerin ulaşamıyacakları rantabiliteye ulaşmalariyle izah edilebilir. Teşebbüslerin büyüdükçe kazançlarının artmasını sadece tekel vaziyetine geçmiş olmalariyle izah etmek belki yanıltıcı olabilir.

Aynı konuda çalışan büyük teşebbüsler arasında rekabet olabilir. Bunlar çalışma sistem ve şartları ile daha ucuz mal üreterek fiatı arttırma yerine, sürümünü genişleterek daha fazla gelir sağlıyabilmek yoluna gidebilirler. Daha fazla kazanç elde eden teşebbüsle, memur, müstahdem ve işçilerine daha yüksek ücret ödeyerek, onların hayat şartlarını da düzeltebilirler. Ayrca, işletmelerinde sosyal tesislere yer vererek, küçük teşebbüslerin yapamıyacağı işleri başarabilirler. Bütün bu ifadeler mutlak değildir. Bu söylediklerimizin tamamen aksi de olabilmektedir. Yani piyasada hâkim duruma gelen teşebbüs, produktivite yerine rantabiliteyi yâni, üretim artışı yerine kârlılığı tercih edebilir.

Bu şekilde fiatlar artacak ve tüketici fazla para sarfederek ihtiyacını tatmin etmek mecburiyetinde kalacaktır. Böyle bir tekel durumunu ortadan kaldırmak, tüketicilerin değil, devletin elindedir. Tekel durumunda olan işletmenin mamûllerine karşı ilk akla gelen çare gümrük duvarının indirilmesi ve dış piyasalardan temin edilen mallarla fiatların düşürülmesidir.

Fakat zamanımızda öyle kartel ve tröstler vardır ki, bunlar bir memleketin millî hudutlarını aşmış, uluslararası alanda bir hâkimiyet tesis etmişlerdir. Bunlara tesir etmeye bazı devletlerin dahi gücü yetmemektedir.

Birçok ülkeler toplanmış teşebbüsleri daima teşvik etmeğe çalışmıştır. Meselâ, eskiden Almanya'da kartellere hükümetler daima yardımcı olmuş ve hattâ teşvik etmişlerdir. Amerika'da ise tröstlere karşı

evvelâ cephe alınmış, 1890 senesinde Sherman Kanunu ile serbest rekabeti tahdit edici anlaşma ve birleşmeler yasak edilmiştir. Fakat, sonradan bu konuda bir gevşeme gözükmüş ve daha esnek hareket edilmiştir.

Fransa'da evvelâ, büyük teşebbüslerin doğmasiyle demokrasi prensipleri bağdaştırılamamış, bunlara gayrımeşru müesseseler olarak bakılmışsa da sonradan ekonomik zaruretler karşısında anlaşmaları hoş karşılama zorunluluğu doğmuştur.

B) TOPLANMA (TEMERKÜZ) ÇEŞİTLERİ

a) Karteller:

Serbest rekabeti veya onun mahzurlarını ortadan kaldırmak amacıyla aynı üretim alanında çalışan teşebbüslerin, bağımsızlıklarını muhafaza ederek, kurdukları birliğe Kartel denir. Bu çeşit birlikler, tariften de anlaşılacağı gibi aynı konuda çalışan teşebbüsler aralarında yapılan bir anlaşma ile doğmaktadır. Serbestçe yapılan sözleşme ile teşebbüsler, bazı kayıtlar altına alınmış olur. Ama hiç bir zaman hukuki bağımsızlıklarını kaybetmezler. Yapılan anlaşmalar sonunda teşebbüsler, sadece dış münasebetlerinde bazı müdahaleleri veya daha doğru ifadesiyle tahditleri kabul etmişlerdir. İç bünyelerinde tamamen serbesttirler. Bu bakımdan kartellere teşebbüsler gurubu olarak da bakılabilir.

Bu müesseseler bilhasa Almanya'da gelişme ortamı bulmuşlardı. Burada doğan ve gittikçe gelişen ve genişleyen karteller, sınırları aşarak uluslararası bir karakter kazanmışlardır.

aa) Kartellerin çeşitleri

Kartele dahil olan teşebbüsler, tesbit edilen fiatın altında mamûllerini satmazlar ise bulara Fiat kartelleri adı verilir.

Şart kartellerinde ise, müşterilere ait ödeme vadesi; iskonto, mümessillerin alacakları komisyon vs... hususlar tesbit edilmiştir.

Kartele, giren teşebbüsler toplam üretimlerini sınırlamayı kabul ederlerse bunlar üretimin sınırlanmasına ait kartelleri kurmuş olurlar. Bu takdirde fiyatı istenilen seviyede tutmak mümkün olur. Şayet, üretim tahdit edilmezse, eldeki malını sonunda satmak isteyecek olan teşebbüs, fiat kıracaktır.

Bu çeşit anlaşmaların iyi gösterilen tarafı üretimin lüzumundan fazla çoğalması (Surproduction) konusunun önüne geçmiş olmasıdır.

bb) Gelişme şartları:

Kartellerin başarılı olmaları bazı faktörlere bağlıdır. Evvelâ kartellerin doğabilmeleri sınai konulardaki toplanma eğilimleri ile ilgilidir. Mali güçleri, üretim imkânları, kapasiteleri az çok birbirine eşit büyüklükteki teşebbüsler aralarındaki rekabeti azaltmak amacı ile birleşme yoluna gidebileceklerdir. Aksi halde, biri küçük, diğeri büyük veya mali bünyeleri çok farklı teşebbüsler mevcut ise, o zaman büyük teşebbüs birleşme eğilimi göstermeyecek veya küçük teşebbüslerin verecekleri ağır tavizlerle anlaşma yolunu tercih edecektir.

Başkaca bazı teknik konuların da varlığı kartellerin başarı şansını yükseltir. Teşebbüslerin yaptıkları mamûllerin tüketim hacmi nisbeten istikrarlı olmalıdır. Zaman ve mekân içindeki talep seviyesinde meydana gelecek dalgalanmalar, anlaşma ve birleşmeye tesir edecektir. Bunun içindir ki, kartelleri umumiyetle nihaî mamûllerden ziyade ham madde ve yarı mamûllerle meşgul olan teşebbüsler arasında görüyoruz. Meselâ kömür, demir, bakır, petrol vs. gibi.

Diğer taraftan kartellerin meşgul oldukları konu, ikame edilir cinsten olmamalıdır. Yani bir madde üzerinde kartel vasıtasiyle tekel tesis edilebilirken, aynı ihtiyacın başka bir madde ile giderilmemesi lâzımdır. Aksi halde, kartel zayıflar veyahut kartel o ihtiyacı tatmin eden diğer maddeyi de içine almak zorunda kalır.

Son olarak kartellerin devamlı olabilmesi, yaşıyabilmesi için topladığı teşebbüslerin karakteri ile yakinen ilgilidir. Disipline edilmemiş bir teşebbüs, kartel murakebesinden biraz uzak kalınca, kaçamak olarak kendi çıkarını temin etmek yoluna gider, bu takdirde birlik devamlı olmaz.

Bütün bunlara Devletlerin tutum ve davranışları ile mevzuatı da eklemek gerekir. Bazı Devletler, işletmelerin birleşerek serbest rekabet sistemini bozucu hareketlerde bulunmasını Anayasa dışı hareket kabul etmişlerdir. O zaman kartel veya diğer şekillerdeki anlaşmalar Anayasaya aykırı hareketler olarak ele alınacaktır.

b) Tröstler:

Tröst, işletmelerin iktisadî ve hukukî bağımsızlığını kaybederek,

aynı idare altında tek bir teşebbüs olarak birleşmeleri halidir.

Tröstler ile karteller arasında oldukça önemli fark vardır. Kartel'e gimiş olan teşebbüsler, hukuki bağımsızlıklarını kaybetmezler, sadece iktisadi alanda bazı kayıtları kabul ederler. Halbuki tröstlerde işletmeler hukukî ve iktisadi bağımsızlıklarını kaybetmektedir.

Diğer taraftan kartel, kendisi için yıpratıcı olan rekabeti kaldırmayı ister, tröst rekabeti kaldırmakla yetinmez piyasada tekel kurma amacını taşır.

Tröstlerin muhtelif şekilleri vardır. Bunlardan başlıcalarını kısaca izah edelim:

Yatırım Tröstleri:

Bunlar, yeddiemin şirket gibidir. Dışardan sermaye toplarlar ve elde ettikleri paralara karşılık kendi aksiyon ve obligasyonlarını (hisse senedi ve tahvil) verirler. Elde ettikleri sermaye ile fazla kazanç temin eden diğer şirketlerin aksiyon ve obligasyonlarını elde ederler. Bu suretle topladıkları dividant ve faizleri temettü hissesi şeklinde kendi aksiyonerlerine dağıtırlar. Yatırım tröstleri memleket ekonomisi için faydalı olabilir. Çünkü ufak tasarruflara sahip olan vatandaşların bu tasarruflarının verimli ve kârlı çalışan işletmelere akması sağlanmakta, böylece bu işletmeler gelişebilmek için lüzumlu fonları sağlarken ferdi tasarruflarda en iyi şekilde bilgili ve tecrübeli ellerde değerlendirilmiş bulunmaktadır.

Rey Kullanma Tröstleri:

Diğer teşebbüslerin aksiyonlarını ellerine geçirerek, onları istedikleri şekilde yönetmek amacıyla kurulmuşlardır. Tek bir idare altında toplanan teşebbüsler, piyasaya hâkim olarak tekel durumu tesis etmeğe muvaffak olmaktadırlar.

Holding Tröstler:

Aynı üretim dalında veya birbiriyle ilişkisi olan konularda çalışan teşebbüslerin aksiyonlarını ele geçirerek piyasada tekel yaratmak amaciyle banka tarzında büyük bir teşebbüs kurulur. Bu teşebbüs, yeni kurulan şirketin hisse senetlerinden çoğunluğunu alır. Görünüşte, müstakil teşebbüsler vardır ama, hakikatte Holding bunları, istediği şekilde yönetmektedir.

Tröstler, 1880 senesinde evvela Amerika'da ortaya çıkarak, burada

kuvvetli bir gelişme ortamı buldular. XX. asrın başında sınai sahaya yatırılmış bir sermayenin % 40 gibi büyük bir kısmını kontrol altına almaya muvaffak oldular. Büyük tröstlerden bilhassa ikisi önemlidir: Biri Standart Oil Company'dir ki, bu kumpanya 1872 de Rockfeller tarafından kurulmuştur. Evvelâ, yukarıda bahsetmiş olduğumuz Voting Trust olarak kurulmuştur. Sonradan Holding trust haline geçmiştir. Bu petrol tröstü, Amerika Birleşik Devletlerinin petrol üretiminin % 80 ini kontrolu altına almakla kalmamış, bütün dünya petrollerinin büyük bir kısmını ele geçirmiştir.

Bilindiği gibi bugün dünya petrollerine sosyalist ülkelerin dışında iki tröst hâkim vaziyettedir. Biri, Standart Oil Company, diğeri İngiliz-Hollanda kumpanyası olan Royal-Dutch-Shell Company'dir.

Amerika'da, ikinci büyük tröst, çelik işiyle meşgul olan Steel Corporatron'dur.

Memleketimizde de bu tip toplanma olaylarına rastlanmaktadır. Koç Holding bunlara örnek olarak gösterilebilir.

c) Diğer Temerküz Şekilleri:

Tröst ve kartel gibi temerküz şekillerinin dışında kalan birleşme tarzları da vardır.

Konsern:

Aynı konuda çalışan teşebbüslerin hukukî bağımsızlıklarını koruyarak, iktisadî serbestilerini kaybetmeleriyle kurulan birliklerdir.

Almanların buldukları bu çeşit birlikler üretimde, rasyonalizasyon sağlama amaciyle kurulmuş müesseselerdir. Bilhassa, Birinci Dünya Savaşından sonra Ruhr havzasında kendilerini göstermişlerdir.

Konsorsyomlar:

Geçici olarak kurulan birlikler olup, birçok sermaye sahiplerinin bir iş mevzuunda müşterek çalışmalarıdır. Alım, satım konsorsyomları vardır. Alım konsorsyomları aksiyonlar temin edilerek rey kullanma ve o teşebbüste söz sahibi olabilme imkânının temini için kurulur. Satım konsorsyomunda alınan aksiyon ve obligasyon borsada tekrar satılır. Bunda amaç, o teşebbüsün aksiyonlarını kıymetlendirmektir. Umumiyetle bankalar tarafından bu müesseseler kurulur.

Menafi Birlikleri:

Aynı üretim dalında çalışan teşebbüsler, birbirlerinin aksiyonlarından bir miktar alarak biri diğerinin kârına ortak olur. Kârın dağıtımı birinci plana alınmıştır. Bu suretle bir menfaat birliği oluşacağından rekabet konusu kendiliğinden gerileyecek ve aynı zamanda muhtelif teşebbüsler birbirlerinin denetçisi olmuş bulunacaklardır.

Korner:

Korner spekülâtörlerin geçici olarak birleşme hâlidir. Piyasada mevcut bir malı spekülâtörler derhal kaldırır ve bunu azar azar yüsek fiatla tekrar satarlar. Bu kazancı sağlamak amacı ile geçici kuruluşlardır.

Ringler:

Teşebbüsler, rekabeti kaldırmak amaciyle anlaşarak birleşirler. Bu suretle belirli bir malın fazla fiatla satılmasını önlemek için bir ring teşkil ederler. Daha fazla sermaye piyasasına bir aksiyonun toplanmasında fiatının arttırılmaması veya belirli seviyeyi geçmemesi için anlaşarak kurulan teşekküllerdir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KIYMET

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1- TANIM

İhtiyaçlarımızı gideren mallara verdiğimiz öneme İktisat ilminde kıymet diyoruz. Yalnız bu tarif bütün düşünülenleri içine alacak nitelikte değildir. Basit olarak kıymeti izah eder. Aslında kıymet kavramı çok daha geniş ve o nisbette de tartışılmaya açıktır.

Kıymet kavramının doğabilmesi için bir toplum düzenine ihtiyaç vardır. Bir tek insanın bulunduğu yerde kıymetten bahsedilemez. Bir malın veya hizmetin kıymeti için diğeri ile onu mukayese zarureti vardır. Bütün bunlara ilaveten her insanın muhtelif mallara vermiş olduğu ehemmiyet aynı olamaz. Mesela, bir kutu çikolataya herkes aynı önemi vermediğinden onun şahıslara göre kıymeti de değişik olacaktır.

Aynı zamanda her malın kıymeti onun tabiatta bol veya kıt bulunuşuna ve elde etme konusundaki güçlüğe ve zahmete göre değişecektir. Şu halde bir malın kıymetini ifade ederken ilk nazarda bu unsurları düşünmek zorunluluğu vardır.

İş bölümü ve ihtisaslaşmanın mevcut olduğu medeni toplumlarda herkes bir üretim dalında çalışmak zorundadır. Burada üretilen mal veya hizmetler diğerlerinin yaratmış oldukları mal ve hizmetlerle mübadele edilir. Bu değişmede esas, insanın kendi mal ve hizmeti ile karşısındakinin mukayesesidir. Çünkü herkes ürettiği şeye verdiği emeği, onun nedretini ve faydasını çok iyi ölçer. Demek oluyor ki; mübadelede esas, malların elde edilmesinde sarf edilen emek, onun nedreti ve faydasının mukayesesidir. Ayrıca insanlar kendilerini kazanma, gelir temin etme zorunda hissettiklerinden değiştikleri mallara sarfettiklerinden daha fazlasını elde etmek arzusundadırlar. Bu düşünce tarzını genelleştirecek olursak üretilen bütün mal ve hizmetlerin kıymeti, malların elde edilmesinde sarfedilen emekle onun nedreti ve faydasının mukayesesinden doğar.

Şu hale göre bir malın kıymeti tahlil edilirse, kıymet kavramının içinde insanların o mala sarfettikleri emek, atfettikleri ehemmiyet ve ümit ettikleri fayda unsurlarının mevcut olduğunu görürüz.

2. FAYDA VE KIYMET:

Fayda ve kıymet arasındaki ilişki son derece önemlidir. Faydası yüksek olan malların her zaman aynı ölçüde kıymetli olacakları ifade olunamaz. Öyle mallar vardır ki; faydaları çok az olmasına rağmen kıymetleri pek çoktur. Mesela pırlantanın faydası, hiç bir zaman zaruri gıda maddelerimizle mukayese edilecek kadar çok olmamasına rağmen kıymeti fevkalade fazladır.

Bunun sebebini araştıracak olursak, onun kıymetinin nedretinden elde etme güçlüğünden ileri geldiği kanısına varırız. İnsanlar bir malı ne kadar zahmet ve meşakkatle elde ederlerse, onun için ne kadar masrafa katlanırlarsa o mala karşı verdikleri kıymet o nisbette ve o seviyede olacaktır.

Bol olan malların kıymeti azdır. Nitekim İkinci Dünya Savaşındaki yıllarda ekmeğe diğer gıda maddelerine verdiğimiz kıymet bugünkü ile bir değildi. Çölde susuzluktan ölecek durumdaki bir insanın suya verdiği kıymetle menba veya ırmak kenarında bulunan şahısların verdikleri kıymet bir olamaz. Keza hava, yaşamamız için çok lüzumludur. Beş dakika havasız kalamayız ama bol olduğundan ötürü kıymetsizdir.

Özetleyecek olursak, kıymet her malın içinde bulunduğu şartlara, zaman ve mekana göre değişmektedir.

3. KIYMET ÇEŞİTLERİ:

Kıymet'in mahiyetini daha iyi anlayabilmek ve Kıymet ile Fayda arasındaki ilgiyi daha iyi ortaya koyabilmek için kıymeti daha analitik yönden ele almak faydalı olur. Kıymet; İstimal (kullanım) kıymeti ve Mübadele (değişim) kıymeti olmak üzere ikiye ayrılır. Şimdi bunları ayrı ayrı inceliyelim:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

A) İSTİMAL KIYMETİ

Bir malın doğrudan doğruya ihtiyaçlarımızı tatmin etmesi halinde istimal kıymetinden bahsedilebilir. Burada Subjektif kıymet söz konusudur. Çünkü burada ferdi ihtiyaç ve onun o şahısa göre tatmin konusu vardır. Her malın, yukarıda ifade etmiş olduğumuz gibi fertlere verdiği haz değişiktir. Spora hiç ilgisi olmıyan ve kendini pul kolleksiyonuna vermiş bir insana verilen tenis raketinin kıymeti, onu kullanmak imkanından mahrum bulunduğu için çok azdır. Diğer taraftan pul merakı olmıyan, tenis oyunundan büyük zevk alan bir şahsa verilen pulların da büyük bir değeri yoktur. Şayet bu şahıslara verilen mallar değiştirilirse bu takdirde her mala meraklılarınca verilecek kıymet çok büyük olacak, çünkü onlar taraflarca kullanılacaktır.

Aynı şekilde boyunbağı takma lüzumunu hisseden medeni bir insanın ona verdiği kıymet ilkel toplumdaki bir ferdin verdiği önemle bir olamaz. Gene kör için gözlük, sağır için diktafonun istimal değeri azdır. Bu misalleri daha da çoğaltmak mümkündür.

B) MÜBADELE KIYMETİ:

Mübadele kıymeti, bir malın diğer bir malla mübadele edilebilme kabiliyetidir. Mübadele değeri Objektiftir. Bizim burada izaha çalıştığımız esas iktisat ilminin konusu olan mübadele kıymetidir. Yalnız kıymet dediğimiz takdirde mübadele kıymetini anlıyacağız. Çünkü insanlar her fırsatta belirttiğimiz gibi toplum halinde yaşama mecburiyetinde olduklarından, her türlü ihtiyaçlarını tatmin için birbirleriyle ürettiklerini değiştirirler. Bu mübadele kıymeti bir malın diğeriyle değiştirilmesi sonunda karşılığında alınacak eşyaya göre tayin olunacaktır. Yani malların birbirine olan değişim oranıdır.

Bugünkü ekonomik düzen içinde mal mübadelesi, para kullanıldığı için trampa şeklinde değil, her malın fiatı ile mübadele kıymeti ifade edilerek yapılıyor. Hemen ifade etmek zorundayız ki, fiatla mübadele kıymeti aynı şey değildir. Aralarında fark vardır.

Mübadele değerinin istimal değeriyle pek tabii olarak münasebeti bulunacaktır. Her insan evvela bir mala istimal değeri atfetmelidir ki, sonra mübadele kıymetini düşünebilmiş olsun.

4. KIYMET TEORİLERİ

Kıymet konusundaki teorileri ikiye ayırmak mümkündür.

Objektivist ve Subjektivist kıymet teorileri.

Kıymet teorilerinin analizi, fayda ile kıymet arasındaki ilişkiyi aydınlığa kavuşturacaktır. Bu teorileri kısaca ele alalım:

A) OBJEKTİVİST KIYMET TEORİLERİ:

Objektivist kıymet teorileri üzerinde iktisatçıların birbirinden farklı düşünceleri ve yaklaşımları vardır. Bunlar arasında Adam Smith, Ricardo, John Stuart Mill, Karl Marx ve Lasalle gibi iktisatçıları sayabiliriz.

a) Adam Smith

Fikirlerini Milletlerin Zenginliği diye kısaca ifade edeceğimiz meşhur eserinde açıklamaktadır.

Smith, Aristo'dan beri devam edegelen tasnife aynen sadık kalarak, kıymeti,

- İstimal kıymeti,
- Mübadele kıymeti,

diye ikiye ayırır. İstimal kıymeti'nin malın faydası ile ölçüleceğini, mübadele kıymeti fazla olan şeylerin istimal kıymetinin az olacağını ve aksinin de düşünülebileceğini izahla mübadele değerinin esas kıymet olduğunu ifade etmektedir.

Smith, Mübadele kıymetini emeğe dayamaktadır. Esas önemli olan mesele de budur. Gerçek değeri bulmak için malların üretimi konusundaki iş gücüne bakmak gerekir. Malların içinde bulunan iş gücü miktarı onların gerçek kıymetlerini ortaya koyacaktır.

Adam Smith, ihtisaslaşmış emeğin üstünlüğünü kabul eder. Belirli bir öğretim safhasını tamamlayan işçinin sarfedeceği emekle, hiç öğretim ve eğitim görmemiş olanın ki eşit olmıyacaktır. Kaliteli emeğin produktivitesi yüksektir. Para ekonomisine geçmiş toplumlarda malların mübadelesi bahis konusu olunca ortaya fiat çıkmaktadır. Smith fiyatı da iki açıdan ele almaktadır.

Tabii Fiat:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Üretim maliyetidir. Üretim maliyetine tesir eden üç unsur bulunmaktadır. Toprak sahibi ve sermayedarın hissesi ki ona rant diyoruz. Burada Smith sermaye ile tabiat faktörlerini birleştirmiştir. Ayrıca emeğin hissesine düşen ücret ve nihayet müteşebbisin geliri olan kârdır.

Piyasa Fiatı:

Arz ve talebe göre belirecektir. Bu fiat tabiî fiatın altına veya üstüne çıkabilecektir.

b) Ricardo

Ricardo, Objektivist kıymet teorisini Adam Smith'den daha değişik bir şekilde izah eder. Ricardo da kıymeti Smith gibi;

- İstimal kıymeti,

- Mübadele kıymeti

olarak ikiye ayırır.

Kıymet, mallara sarfedilen emek miktarına bağlıdır. Nedret ve fayda bir malın kıymet kazanmasında rol oynar. Fakat fayda kıymetin ölçüsü olamaz.

Ricardo'nun izahı Smith'den daha kesindir. Smith'in üretim maliyetinde dikkate aldığı sermaye unsurunu da emeğe irca eder. Ona göre sermaye de birikmiş (kristalleşmiş) emektir. Bu emek üretim maliyetinde dikkate alınmalıdır der. Fakat her iki unsurun neticesi emeğe varır ve emeğin muhtelif çeşitlerini tarif ve izah eder.

Yani özetleyecek olursak, Ricardo'ya göre üretim faktörlerinin üçünün de esası emektir.

Birincisi, İşçinin mal üretiminde sarfetmiş olduğu bedeni emek,

İkincisi, Müteşebbisin aynı faaliyet için sarfetmek mecburiyetinde olduğu fikrî emek,

Üçüncüsü, Sermaye de hakikatte pıhtılaşmış olan emek'ten ibarettir.

Bu faktörler dikkate alınınca görülür ki; malın kıymetini ona sarfedilen emeklerin toplamı teşkil etmektedir.

Ricardo da fiatı iki şekilde incelemiştir:

Tabii fiat: Sarfedilen emeğe bağlıdır.

Pisaya fiatı (Cari fiat) : Arz ve talebe bağlıdır.

Piyasa fiatı tabiî fiata yakın olacaktır. Şayet herhangi bir sebeple carî fiat tabiî fiatın çok üstünde oluşursa başka sahalardan buraya sermaye akacak, üretim seviyesi yükseleceğinden carî fiat tabiî fiat düzeyine inecektir.

Ricardo, üretim faktörlerinden tabiatı (Toprağı) mübadele kıymeti unsuru içine sokmamıştır. Bu fikrine bölüşüm konusunda Rant'ın nasıl meydana geldiğini izah ederken değineceğiz.

c) John Stuart Mill

Mill, kıymet nazariyesini aşağıdaki şekilde açıklamaktadır.

J.S. Mill'e göre de mübadele ve istimal (kullanma) kıymeti vardır.

Fakat esas olan mübadele değeridir. Mübadele değeri bir malın satın alma kabiliyetidir. Bu kabiliyet de ancak piyasada oluşmaktadır. S. Mill fiat ile mübadele değerinin birleştiği ve ayrıldığı noktalara temas etmektedir. Mill fiatla mübadele değerinin aynı şey olmadığını kabul etmektedir. Piyasadaki malların fiatları yükselir ve düşer. Halbuki mübadele kıymeti buna paralel olarak değişmez. Bilhassa paranın satın alma gücündeki değişiklikler malların birbirleriyle mübadele edilme nisbet ve seviyesini değiştirmez. Yani fiatlar para operasyonları sonucu yükselirlerse bu malların mübadele oranlarını etkilemiyecektir.

Diğer taraftan mübadele değerinin mevcut olabilmesi için bir malın bir ihtiyaca hizmet etmesi lâzımdır. Hiç kimse faydası olmayan bir malı elde etmek için az çok faydası bulunanı vermeğe rıza göstermez. S. Mill daha da ileriye giderek, faydası olan bir malın elde edilmesinde güçlük yoksa, mübadele değerini kaybedeceğini ifade etmektedir.

Stuart Mill'e göre fayda mübadele değerinin azami sınırını tayin eder.

Bu çerçeve içinde malları, üç kategoriye ayırmaktadır.

- Miktarı sınırlı mallar,

- Çoğaltılması mümkün olan mallar,

- Gittikçe artan maliyetle çoğaltılabilen mallar.

Miktarı sınırlı olan mallar:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tarihî eserler ve antika eşyalar bu gurupta ele alınmaktadır. Bunların kıymeti arz ve talebe göre belli olacaktır. Bu kategoriye giren mallar çoğaltılamıyacaktır. Aksine günden güne eskiyecek, yıpranacak ve kaybolacaktır. Neticede kıymetleri daimî bir artış eğilimi gösterecektir. Rönasans'ın ünlü İtalyan ressam ve heykelcisi Leonardo Da Vinci'nin tabloları ve Stradivarius'un kemanları gibi.

Çoğaltılması mümkün olan mallar:

Kıymetin belirmesinde biraz önce açıklanan esaslar bu çeşit mallar içinde geçerli olacak, yani arz ve talebe uyulacaktır. Yalnız asgari bir maliyet haddi mübadele değerini tayin edecektir. Çünkü fiat bu asgari haddin altına düşünce üretimde daralma olacak, sermaye ve emek başka tarafa kayacak, bu suretle de mübadele değeri üretim maliyetinin üstüne çıkacaktır. Aksine mübadele değeri üretim maliyetinin çok üstünde ise o takdirde üretim faktörleri bu sahaya gelecek ve fiat da düşecektir.

J.S. Mill, bu konuda şu misali vermektedir. Bir deniz her zaman dalgalanır, bazan sular yukarı çıkar, bazan aşağıya iner. Ama hiç bir zaman bir su damlası sürekli denizin aslî seviyesinin üstünde kalmaz.

Gittikçe artan maliyetle çoğaltılabilen mallar:

Buraya daha ziyade tarımsal ürünler girer. Tarımda üretim konusunda yatırılan sermaye ve verilen emek nisbetinde elde edilen verim artmamaktadır. Daha doğrusu belli bir üretim seviyesinden sonra verim artışı malın maliyetini yükseltmektedir.

S. Mill birkaç işletmenin ayrı maliyeti olacağından, piyasada maliyeti yüksek olanınkine göre fiatın belirleneceğini dikkate alarak Rant konusuna temas etmektedir.

S. Mill, "üç halde de aynı hususlar malların değerine tesir ediyor ve fakat bunların tesir şekli değişik oluyor" demektedir. Mill, daha ziyade genel ve sürekli olan konularla meşgul olunmasını istiyerek ihtiyaçlarımızı her zaman tatmin hassasına sahip, miktarı arttırabilen mallar üzerinde durmaktadır. Burada malın değeri üretim maliyeti'ne yani Tabiî fiata göre belirlenecektir.

d) Karl Marx'ın İzahı:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kıymet konusunda Adam Smith ve Ricardo'nun yaptıkları açıklama, Karl Marx'la daha da ileriye götürülmüş bulunmaktadır.

Marx bir malın kıymetinin ona verilmiş olan emek miktarına göre ölçüldüğünü faydanın bir kıymet ölçüsü olamıyacağını ifade etmektedir. Yani, malların ihtiva ettikleri emek nisbetine göre kıymetleri mukayese edilmelidir.

Marx'a göre, mahiyeti değişik iki mal (buğday - demir) ele alınarak bunlar mübadele edilmek istenirse, ortak bir unsura ihtiyaç vardır, o da Emek'tir.

Yalnız emek deyimi burada geniş anlamda ele alınmıştır. Bir mamulün yapısını meydana getiren bütün safhalarda sarfedilmiş olan emeği anlamak icap eder. Meselâ, bir bıçağın kıymeti sadece demiri alıp ona şekil veren işçinin sarfetmiş olduğu emekle değil, onun maden ocaklarından çıkarılıp işlenmesinde sarfedilmiş olan emeklerin de birlikte dikkate alınması gerekmektedir. Fakat bütün bu safhalarda sarfedilen emekler değişik olabilecektir. Kabiliyeti yüksek kalifiye elemanlarla o malın üretimi az emekle, aksi halde yani ihtisaslaşmanın bulunmadığı durumda çok emekle, elde edilmiş olacaktır. İşte bu hususu Karl Marx gözden uzak tutmamış ve vasat bir işçinin sarfedeceği emeği nazarı itibara almıştır. Yani ihtisaslaşmış iş gücü ile basit iş gücünü birbirinden ayırmıştır. Bu emeklerin meydana getireceği malların kıymetlerini ölçebilmek için sarfedilen emeklere birer emsal tesbit etmenin lüzumuna işaret etmiştir.

Marx'ın diğer objektivistlerle birlikte ifade ettiği kıymet teorisi hiç şüphesiz bazı esaslara dayanıyor ve bazı gerçekleri açıklıyor. Fakat bazı olaylar vardır ki bu teori ile onları izah etmek mümkün değildir.

Meselâ bazı mallar vardır ki, onların elde edilmesi için hiç emek sarfedilmemiştir. Fakat gene de mübadele değerleri vardır. Tabiidir ki; o mallar için hiç kimse emek vermemiştir. Kendiliğinden fışkıran petrol için özel bir emek sarf edilmemiştir. Fakat onun bir değeri vardır.

Diğer taraftan bazı malların elde edilmesi için emek sarfedilir. Onlar bir kenara bırakılır. Elde olundukları zamandaki kıymeti ile bir süre bekledikten sonraki değeri bir olmayıp hiç bir emek sarfedilmediği halde, sadece bekleme sonucu fazla kıymet kazandığı görülür.

Meselâ, şehirlerin içinde veya kenarındaki arsalar hiç emek sarfedilmediği halde zamanla değer kazanırlar. Aynı misali beklemiş şarap için de ifade edebiliriz.

Ayrı iki malın üretimi için aynı miktar emek sarfedilse elde edilen mamullerin değerlerinin Marx'ın nazariyesine göre bir olması gerekiyor. Halbuki günlük hayatımızda bunun her zaman böyle olmadığını müşahede ediyoruz. İki çiftçi aynı emek sarfi ile değişik mal üretiminde çalışırlarsa elde edilecek mahsullerin değerinin eşitliği mümkün olmayacaktır. Birisi arpa, diğeri fasulye ekse, neticede elde edilen değer bir değildir.

Demek oluyor ki sadece Emek unsuru ile kıymeti izah etmek mümkün olamamaktadır. Bunun yanında diğer üretim faktörlerinin de yeri ve rolü bulunduğunu kabul etmek gerekmektedir.

B) SUBJEKTİVİST KIYMET TEORİSİ

a) Çeşitli Görüşler:

Kıymet konusunda daha önceki paragrafta emeğin rolü izaha çalışılmıştır. Bu kısımda kıymetin gerçek belirleyicisinin emek olmayıp Fayda olduğunu izah edeceğiz.

Fayda, bir malın ihtiyaçlarımızı tatmin hassasıdır (özelliğidir). Bu anlayışa göre bir mal sadece emek sarfedildiği için kıymetli değil, insanlara faydalı olduğu nisbette kıymet kazanmakta ve bunun için emek sarfedilmektedir.

Subjektivist kıymet teorisinde konu, talep yani tüketiciler yönünden ele alınmış bulunmaktadır. Kıymetle fayda arasındaki ilişkiyi Turgot, Condillac gibi iktisatçıların oluşturmaya çalıştıklarını ifade yanlış olmayacaktır. Çünkü Turgot mübadeleye konu teşkil eden malların kıymetlerinin, şahısların isteklerine ve arzularına göre tayin edileceğini ifade ile Subjektif unsurların üzerinde durmuştur.

Condillac ise bir malın faydasını ihtiyaçlarımızı tatmin hassası ile izah eder. Bir şeyin kıymetli olması faydalı olmasına bağlıdır. Aynı yazar, ihtiyaçlarımızı gideren malların lüzumundan fazla bulunmaması şartına da temasla, nedret'in kıymet üzerinde tesiri olduğunu izah eder. Nadir olan mallar kıymetli, bol bulunanlar daha kıymetsiz olacaktır.

Condillac, mübadelelerde her iki tarafın da mümkün olduğu kadar fazla istifadeyi, kazancı temin etme temayülünde bulunduğunu, eşit kıymetlerle mübadelenin yapılamıyacağını beyan eder.

Condillac da kıymeti subjektif esaslara göre izaha çalışmıştır.

Subjektivist kıymet teorilerinin gelişmesi daha ziyade Marjinal Fayda üzerinde olmuş ve psikolojik okul ve kaynakları değişik olmasına rağmen Avusturya ekolü namı altında toplanan iktisatçılar ve bilhassa Amerikalı yazarlar bu kavrama eserlerinde önemli bir yer vermişlerdir.

Bu teori üzerinde bilhassa; İngiliz Stanley Jevons, Avusturyalı Karl Menger, ve Fransız Léon Walras gibi tanınmış iktisatçılar eserlerinde geniş ölçüde durma ve açıklama imkânını bulmuşlardır.

Bu üç iktisatçıdan önce Dupuit isimli bir Fransız mühendisinin 1844 de Marjinal Faydaya temas ettiği de söylenmektedir.

Diğer taraftan Lausanne ekolüne mensup Vilfredo Pareto, Avusturya okulundan Böhm-Bawerk, Friedrich Von Wieser, Anglo-Amerikan ekolünden John Bates Clark ve Alfred Marshall gibi iktisatçıların aynı teorileri geliştirdiklerini görüyoruz. Alfred Marshall, matematik kültürü olan bir düşünürdür. Kıymeti izah ederken fayda ve üretim maliyeti teorilerini telif etmekte bu yeteneğinin örneğini vermiştir. Yazara göre, kısa devrelerde kıymet üretim maliyetine bağlı olacaktır.

Bu arada, Avusturya ekolünün W.S. Jevons'un öncülüğünü yapmış olan Alman Hermann Heinrich Gossen'i görüyoruz. Yazar eserinde marjinal fayda ile kıymeti izah etmeğe çalışmaktadır. Yazara göre bir ihtiyacı tatmine devam edilirse verdiği haz gittikçe azalır ve nihayet doyum noktasına gelinir.

b) Gossen ve Marjinalizm:

Gossen, marjinalizmi ilk defa izah etmiş ve bu suretle kendinden sonra gelen ve marjinalizmin kurucusu olarak tanınan yukarıda işaret etmiş olduğumuz iktisatçılar için bir yol gösterici olmuştur.

Fakat kader, onun fikirlerini ve eserlerini itibar ve ilgiden mahrum bırakmıştır. Hattâ 1854 yılında yayınlamış olduğu kitabının, zamanında önemli iktisadî teorileri içinde toplamış olmasına rağmen alâka görmeyişini gördüğü için eserinin bütün nüshalarını piyasadan toplatmıştır.

Gossen'in marjinalizmi sistematik bir şekilde izah etmiş olduğunun sonradan farkına varılmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Gossen'in fikirlerini bir kaç esasta toplamak mümkündür.

Yazar teorilerini (hédonisme) haz ve hoşnutluk üzerine dayandırmıştır. Eldeki mallarla maksimum hazzın temini için, bilhassa ekonomilerinin parasallaştığı toplumlarda, gelirlerin dağıtım şeklini izah etmeğe çalışmıştır.

Gossen insanların ellerinde bulunan mallarla veya gelirleri ile çeşitli ihtiyaçlarını tatmin etmekte hesaplı hareket ederlerse elde olunan hazzın en yüksek noktaya varabileceğini söylemiştir. Böylece elde mevcut bir malı sadece bir ihtiyacımızın değil çeşitli ihtiyaçlarımızın tatminine tahsis etmemiz lâzımdır. O takdirde her birinden eşit olarak elde edilecek hazların toplamı azamî seviyeyi bulacaktır.

Diğer taraftan bir ihtiyacın devamlı olarak tatmini ile temin edilen hazzın gittikçe azaldığı görülür. Eğer ara vermeden bu tatmine devam edilirse artık ihtiyacın şiddet derecesi bir yerde sıfır olacak ki ona doyum noktası denilir. Bundan sonraki her mal insana haz yerine, elem ve ızdırap verecektir.

Gossen, kıymeti tamamen insanlarla mallar arasındaki münasebet olarak düşünmekte ve malları üçe bölmektedir:

- Tüketim malları: İhtiyaçlarımızı doğrudan doğruya tatmin özelliğine sahip mallardır.

- Biri diğerini tamamlıyan mallar: İhtiyaçları doğrudan doğruya tatmin edemeyip diğer bir mala ihtiyaç gösterirler.

- Üretim Malları : Bunlar birinci sıradaki malların üretiminde kullanılırlar.

Buna göre esas kıymet tüketiciler yönünden gelmektedir. Bu nedenle, tüketim mallarının buradaki rolü son derece önemlidir.

c) Nihaî Fayda ve Marjinal Fayda Teorileri:

Marjinal faydayı elimizde bulunan malların son biriminin veya son dozunun sağlayacağı fayda olarak ifade edebiliriz. Meselâ bir ekmek dört parçaya bölünürse dördüncü parçanın son lokmasının temin edeceği faydaya nihaî fayda diyoruz. Bir malın miktarı ne kadar çoğalırsa marjinal

faydası o nispette küçülecek ve ne kadar azalırsa o ölçüde büyüyecektir. Gene aynı misâlden hareket ederek 10 ekmek elimize geçse, onuncu ekmeğin dördüncü parçası ile tek ekmeğin son parçasının nihaî faydası hiç şüphesiz bir olmıyacaktır. Yalnız ele geçen bu mal, ihtiyaçlarımızın aralıksız olarak tatminine tahsis edilmelidir. Yani on ekmeği bir günde tüketme halinde son ekmeğin 1/4 ün marjinal faydası bir ekmeğin 1/4 den düşük olacaktır. Şayet on ekmek on güne bölünürse bir ekmeğin son çeyreğininki ile onuncu ekmeğin son parçasının marjinal faydası eşit olacaktır.

Bu ekmek misalini grafikle de izah etmek mümkündür. Esasen yukarıda Nihaî Fayda kavramı üzerinde duran Gossen de fikirlerini grafikle izah etmeye çalışmış ve matematik bir açıklama sunmuştur.

Ekmek ihtiyacını koordinatlar eksenine yerleştirelim (Şekil 2). Ekmek ihtiyacının şiddet derecesinin (oy) ordinat ekseninde ve dozları da absis (ox) ekseninde gösterelim.

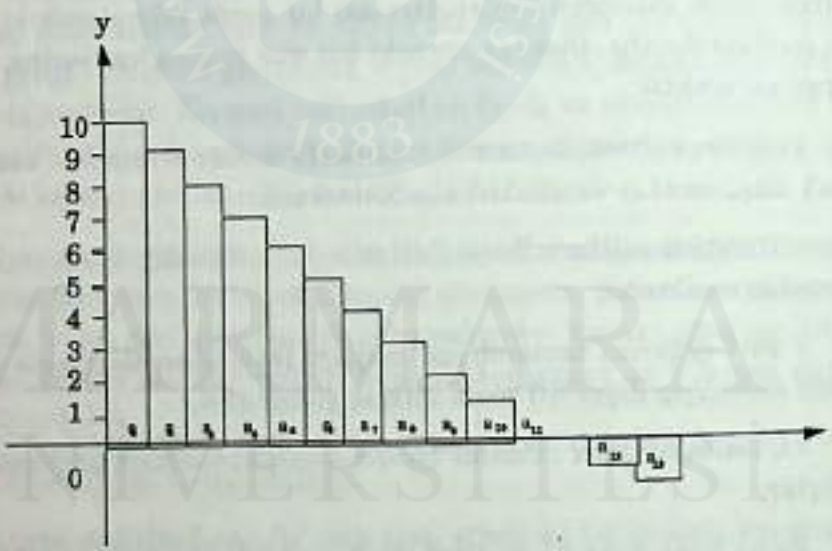

Şekil 2

Aç bir insan ekmeğin ilk çeyreğini eline geçirince onun faydası ve o şahsa temin ettiği hoşnutluk, a_1 dikdörtgenin yüzölçümü kadar olacaktır ki, temin ettiği haz hakikaten büyüktür. Aynı şahsa ikinci çeyreği verdiğimizde hoşnutluk ilk parçaya göre azalacaktır ve a_2 dikdörtgenin alanı kadar olacaktır. Ekmek parçalarını aynı şahsa vermeğe devam edersek

onları tükettiği oranda temin etmiş olduğu haz azalacak ve meselâ grafikte de görüleceği gibi 11. çeyrekte ihtiyacın şiddet derecesi sıfır olacaktır. Çünkü bir insan günde azamî üç ekmek yiyebilecektir. Üçüncü ekmeğin son çeyreği o şahsın ihtiyacı için bir mâna ifade etmiyecek (inutilité) ve üçüncü ekmeğin ikinci parçasından sonra haz yerine azab ve ızdırap (désutilité - disutility) olacaktır. Yani menfi bir fayda doğmuş olacaktır. Bunu matematik olarak şöyle ifade etmek mümkündür:

$a_1 > a_2 > a_3 > a_4 \ldots\ldots an > an + 1$

Şayet bir insana yalnız bir ekmek vermiş olsaydık bu malın subjektif kıymeti dördüncü parçasının temin ettiği a_4 faydaya göre tayin edilecektir ki ona yani a_4 son dozun faydası (Marjinal Fayda) adını veriyoruz.

Burada grafikle açıklamaya çalıştığım dozlar tamamen teoriktir. Bir çeyrek ekmeğin her lokmasının insana vermiş olduğu haz aynı değildir. Alınan her lokma ihtiyacın şiddet derecesini azaltır. Şu halde bir çeyrek ekmeğin birinci lokması ile sonuncu lokmasının sağladığı hoşnutluk bir değildir. Bunun daha doğru ifadesi (Şekil 3) grafikte eğri olarak gösterilmesini gerektirir.

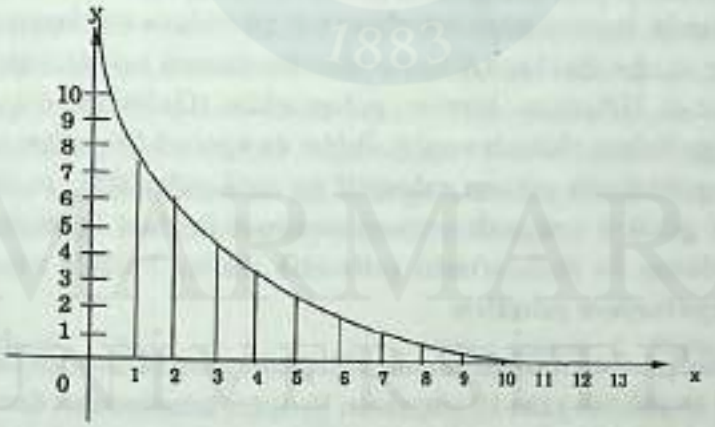

Şekil 3

Esasen Gossen, nihaî faydayı malın sahibine temin ettiği son atomunun kıymeti olarak ifade etmektedir.

Yukarıdaki grafiklerde görmüş olduğumuz eğrileri Pareto biraz daha değişik izah etmektedir. Meselâ susamış bir insana biraz su verdiğiniz takdirde onun ihtiyacının şiddet derecesi bir azalma eğilimi gösterirken, ikinci dozu daha fazla arzulayabilmesi de mümkündür. O takdirde

grafikteki eğri değişik bir şekil alacaktır. (Şekil : 4)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

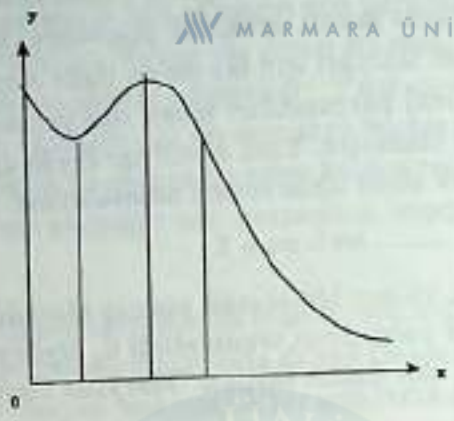

Şekil 4

Taussing'in de Principles of Economics isimli eserinde; bir insan için aldığı likörün ikinci ve üçüncü kadehinin verdiği hazzın birinciden az olmadığını veya güzel bir müzik parçasının ikinci dinlenişinde alınan zevkin birinciden fazla olabileceğini ifade etmektedir.

(Şekil: 2) daha ziyade birim olarak ifade edilebilen mallarda kullanılabilir. Meselâ insanın şapkaya elbise v.s. parçalara ayrılamıyan eşyalara ihtiyacı vardır. Şapkaya ihtiyacı olan bir insana bir tane şapka verdiğimiz zaman ihtiyacını kısmen giderecektir. Onun gene yazlık ve mevsimlik şapkalara ihtiyacı vardır. İkinci ve üçüncü (birimler) şapkalar kendisine verildiğinde onların subjektif kıymeti yukarıdaki misalimizde olduğu gibi gittikçe azalacak ve son verilenin faydası kıymetini tayin edecektir. Bütün bu ifadelerimizi aritmetik diziler halinde nihaî fayda açısından açıklamaya çalışalım.

Elimizde onbeş dozluk ekmek olduğuna göre birinci dozun marjinal faydası en yüksek yanı 10 olacaktır. İhtiyacı tatmin eden doz veya birim adedini arttırdıkça ters orantılı olarak marjinal fayda da azalacaktır. Buna göre:

Doz veya birim adedi	:	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15
Marjinal fayda	:	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0 - 1 - 5 - 10 - 19
Toplam fayda	:	10 19 27 34 40 45 49 52 54 55 55 54 49 39 20

Bu aritmetik diziler incelendiğinde (Şekil 2 ve 3) daki ifadeleri doğruladığı görülür. Yalnız toplam fayda değişik olmaktadır. Dikkat edilirse toplam fayda bir noktaya kadar artış gösterip ondan sonra birim veya dozların arttırılmasına devam edilirse bir azalma eğilimine girmektedir.

Yani bir mal bollaşınca marjinal faydası sıfır ve dolayısiyle kıymeti de sıfır oluyor ki buna bazı iktisatçılar kıymet paradoksu demektedirler.

Biraz önce açıkladığımız konular ve misallerde sadece bir mal ile tek ihtiyacımıza cevap verilmesi haline temas edilmiştir. Halbuki öyle mallar vardır ki, bunlar birkaç ihtiyacımıza cevap verirler. Meselâ su, buğday, üzüm v.s. gibi

Susuzluğumuzu gidermek için kullandığımız sudan yemek pişirmede, temizlik yapmada, sebze ve meyva yetiştirmede, bahçe sulamada ve havuzun fıskiyesinden akıtarak zevkimizi tatmin etmede, kullanabiliriz. Aynı şekilde buğdayı ekmek yaparak beslenmede, hayvanlarımıza yem olarak vermede, nişasta yaparak, dokuma işimizde, alkol imalinde v.s. kullanabiliriz. Fakat bu malların ihtiyaçlarımızı tatminde aynı yeri ve sırayı almadıkları görülür. Yani sıraladığımız ihtiyaçların şiddet derecesi değişiktir. Eline belirli bir dönem için bir torba buğday geçiren şahıs onu en şiddetlisine, yani beslenmeye tahsis edecektir. Şu halde o birinci sırayı teşkil eder. O şahsa ikinci torbayı verirseniz bununla belki de bulgur yapacaktır; Üçüncüsünü elde edince alkol imalinde kullanacaktır. Bu suretle en şiddetliden en zayıfına göre azalan aritmetik bir dizi meydana gelecektir. Bu durumu şöyle özetliyebiliriz:

Doz veya Birim	Su	Şiddet derecesi	Buğday
1	Su içmek	10	Ekmek için
2	Yemek pişirmek	9	Bulgur
3	Temizlik işleri	8	Alkol
4	Sebze ve meyva yetiştirme	7	Nişasta yapmada
5	Bahçe sulamada	6	Pasta imalinde
6	Havuzda	5	Hayvan yemi

Bu malların dozu arttığı takdirde şiddet dereceleri çok az olan ihtiyaçların tatminine tahsis edilecektir. Nihayet bu mallarla da tatmin edilecek ihtiyaç kalmıyacağından son dozların veya birimlerin nihaî faydası sıfır olacaktır. Yani bu malların subjektif kıymeti son ihtiyaca tahsis edilmiş olan birimin faydasına bağlı olacaktır.

Bu düşünce tarzını tersine çevirebiliriz. Yani elimizde bol olarak bulunan yukarıdaki malların son birimlerinin türlü sebeplerle azaldığı kabul edilirse nihai faydanın gittikçe yükseleceği muhakkaktır. Nihayet elde mevcut mal miktarı bir birim ise, insanoğlu onun en şiddetli ihtiyacını tatmine tahsis edecektir.

Bütün bu açıklamalarımız gösteriyor ki, malları her birimiz kendi kafamızda şiddet derecelerine göre tasnif etmişizdir. Meselâ 1-Yiyecek 2-İçecek, 3- Giyecek, 4- Konut, 5- Öğrenim, 6- Eğlence, 7-Süslenme gibi..

Herbirimiz elimizdeki olanakları daha doğru deyimle gelirimizi bu ihtiyaçlarımıza göre ayırır ve harcarız.

Para, ihtiyaç duyulan malları temin edecek mübadele vasıtası olduğuna göre bugün ayda 1.000.000 lira geliri olan şahıs sadece bunlardan iki ihtiyacını karşılayacaktır. Gelir 2.000.000 liraya çıkarılırsa giyecek ve mesken ihtiyacına da birşeyler ayıracak ve fakat eğlenceye para kâfi gelmiyeceğinden, diğer bir deyimle öteki ihtiyaçlarımızın şiddet derecesi süs ve eğlence seviyesine inmemiş olacağından onlardan vazgeçilecektir.

Bu ifademizi tablo ile daha açık olarak izah edelim:

	Yiyecek	İçecek	Giyecek	Konut	Öğrenim	Eğlence	Süsleme
	10						
	9	9					
İHTİYAÇ-	8	8	8				
LARIN	7	7	7	7			
ŞİDDETİ	6	6	6	6	6		
VE	A						B
HAZ	5	5	5	5	5	5	5
DERECESİ	4	4	4	4	4	4	4
	3	3	3	3	3	3	3
	2	2	2	2	2	2	2
	1	1	1	1	1	1	1

Bu tabloda en şiddetli ihtiyacın yiyecek olduğu açıkça görülüyor. Elimize ilk geçen para birimini bu ihtiyacımızın giderilmesine ayıracağız.

Meselâ bin liramız olsa bununla şiddet derecesi 10 olan yiyecek ihtiyacını giderecek malı temin etmeğe çalışacağız. Bu suretle şiddet 10 un derecesi 9 a düşecektir. Elimize geçecek iki bin lira gene yiyecek ihtiyacını tatmine, 3 bin lira aynı konuya ayrılırsa elde edeceğimiz hoşnutluk derecesi (8) e düşecektir. Matematik ifadesi:

10 + 9 + 8 = 27 olacaktır. Halbuki bu lirayı daha rasyonel hareket ederek hem yiyecek ve hem de içecek ihtiyacı arasında bölerek hoşnutluk derecesini:

$$\frac{\text{Yiyecek} + \text{İçecek}}{10 + 9 + 9} = 28$$

daha da yükseltmiş oluruz.

İhtiyacın şiddet derecesinin az olanını başka konulara ayırdığımız için 8 yerine 9 seviyesinde bir haz elde etmiş oluruz.

Farzedelim, elimize 15 bin lira geçsin, azamî hoşnutluğu elde edebilmek için rasyonel hareketle ve haz seviyesini mümkün olduğu kadar yüksek tutmaya gayret etmemiz gerekir.

Böylece meselâ aritmetik dizi formülüne göre $S = \frac{n(a+1)}{2}$ hesap edilirse; elimizdeki para biriminin (Şekil : 8) deki tabloya uygun olarak;

Birinci derecedeki ihtiyacımıza karşılık,

$$S_1 = \frac{5(10+6)}{2} = 40(\text{yiyecek})$$

$$S_2 = \frac{4(9+6)}{2} = 30(\text{içecek})$$

$$S_3 = \frac{3(8+6)}{2} = 21(\text{giyecek})$$

$$S_4 = \frac{2(7+6)}{2} = 13$$

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

$$S_5 = \frac{1(6+6)}{2} = 6$$

$S = S_1 + S_2 + S_3 + S_4 + S_5$ olduğundan
$S = 110$ sayısını elde edeceğiz.

Yani rasyonel bir hareket tarzı neticesinde elimizdeki para ile 110 seviyesinde bir hoşnutluk elde etmiş olacağız.

Halbuki sadece birinci ihtiyacı doyum noktasına kadar götürdükten sonra ikinci sırada bulunan içecek ihtiyacını tatmine devam etmiş olsaydık, neticede:

$$S_1 = \frac{10(10+1)}{2} = 55 \text{(yiyecek)}$$

$$S_2 = \frac{5(9+5)}{2} = 35 \text{(içecek)}$$

$S = S_1 + S_2 = 90$ birimlik bir haz elde edilecektir ki arada 20 ünitelik menfi bir fark olacaktır.

Elimizdeki olanaklar, diğer deyimle gelirimiz sınırlı ise ihtiyaçlarımızı tatmin edecek mallardan, şiddet derecesi en yüksek olandan başlamak suretiyle tüketeceğiz ve onun tatminiyle düşen şiddet derecesi diğer ihtiyaçlarımız seviyesine gelince yanındaki diğer ihtiyacımızı da içine almak üzere rasyonel bir yol takip ederek azamî hazzı temine çalışacağız. Bu husus Kenar Fayda kavramını ortaya çıkarmış olmaktadır.

Şayet insanlar fazla gelir elde ederlerse yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi muhtelif ihtiyaçlarını tatmin edecekler ve bir ihtiyacını sonuna kadar gidereceğine diğer ihtiyaçlarının giderilmesini daha faydalı bulacaklardır.

Louis Baudin'in dediği gibi insanlar ihtiyaçlarını sadece muhtelif başlıklar altında tasnif etmekle kalmıyor, her ihtiyacını parçalıyarak dozlara ayırıyor. Meselâ yemek arzusu belirli bir dereceye kadar tatmin edildikten sonra yemeğe karşı olan ilâve arzu sinema veya okuma arzu-

suna eşit oluyor. Bir başka misal alınırsa, bir kimse çorbayı içip et yemeğini yedikten sonra bunun üzerine tatlı ilâvesinde tereddüt ederek bir sinemaya gitmeyi düşündüğü takdirde aynı seviyede bir hazza kavuşup kavuşmıyacağını kendine sorabilir. İşte bu suretle bir farksızlık çizgisi üzerine gelinmiş olur.

Bu tablodan da anlaşılacağı gibi doyum noktasına gelmiş olan yiyecek ve içecek ihtiyacından eğlence veya süslenme ihtiyacı daha şiddetlidir. İnsanların süslenmeye verdikleri önem buradan geliyor, yani yiyecek maddesinin son dozunun temin ettiği marjinal faydadan süslenme ihtiyacının ilk biriminin sağladığı fayda daha büyüktür. Ama açlıktan ölecek bir insan için yiyecek maddesinin ilk dozunun temin edeceği haz ve fayda süslenmek için kullanılan bir yüzükten veya küpeden daha fazladır.

Altınla demir mukayese edilirse hemen altının daha kıymetli olduğunu ifade edeceğiz. Burada altının kıymet'i miktarının azlığı sebebiyle marjinal faydasının büyüklüğünü ifade eder. Buna mukabil toplam faydası azdır. Demirin ise toplam faydası altından çok daha fazla ve fakat miktarının çokluğu dolayısiyle marjinal faydası küçüktür.

Yukarıdan beri izah etmiş olduğumuz marjinal fayda yolu ile kıymetin ne şekilde izah edilmek istendiğini anlatmağa çalıştık. Ve daha ziyade Gossen'in fikirlerine temas ettik. Bilindiği şekilde, kıymeti subjektif unsurlarla izah eden Marjinalistler olarak; Stanley Jevons, Leon Walras ve Karl Menger tanınmaktadır. Bu yazarların izah şekilleri birbirlerine benzemekle beraber bazı noktalarda farklıdır.

Jevons'un kıymet üzerindeki fikirleri Gossen'inkine benzer. Fakat Gossen'i tanımamış ve onun varlığından, eserinin neşrinden senelerce sonra haberdar olmuştur. Bilhassa nihaî fayda fikri üzerinde durmuş, onun tahlilini yapmıştır. Aynı zamanda faydanın miktar olarak ifadesinin güçlüğünü nazara almış ve birçok faydaların birbiriyle olan münasebetlerini tetkik etmiştir.

Leon Walras, Lozan mektebinin kurucusudur, bazı iktisatçılar Walras'ı iktisat ilminde matematik metoddan istifade ettiği için matematik okul içinde mütalâa etmişlerdir. Yazar Nihaî Faydaya ilk temas edenlerden olup, bunu tatmin edilen son ihtiyacın şiddeti şeklinde ifade etmiştir. Toplam fayda kavramına ilişkin fikirleri Jevons'unkini andırır.

Üretim maliyeti ile faydayı birleştirerek malın kıymetini sadece talebe değil, arzın ehemmiyetine de temas ederek izaha çalışmıştır. Bir malın kıymetinin diğer faydalı mallarla olan münasebetine göre belirleneceğini ifade etmiştir.

Karl Menger'de yukarıdaki iki yazarın fikirlerinden habersiz, kıymeti fayda üzerine inşa etmeğe çalışmıştır. Avusturya mektebinin kurucusu olan Menger kıymet konusunda, objektif düşünüşü tamamen ihmal etmiş onun subjektif bir hâdise olduğunu izaha çalışmıştır. Malları tüketim açısından muhtelif sıralara ayırmış ve kıymeti sadece eşyanın faydasında aramıştır.

F. V. Wieser; Menger'i takip etmiştir. Kıymetin tek unsurunun fayda olacağını varsayarak toplam faydayı, marjinal fayda ile eşya adedinin çarpımı sonunda bulunan eşitlikle ifadelendirmiştir.

Üretim maliyetinin dahi fayda ile izahını yapmıştır. Sosyal ilişkilerin tetkikine diğerlerinden daha fazla dikkat etmiştir.

Böhm - Bawerk, Avusturya ekolünün en kuvvetli temsilcilerindendir. Kıymeti nihaî fayda ile izahla; kıtlığı ihmal etmemiş ve bir malın piyasada tatmin ettiği en az önemli ihtiyacın derecesine göre kıymet kazanacağını açıklamıştır. Toplam faydaya eşyanın faydaları toplamı, demiştir. Marjinal Çiftler Kanunu ile mübadelenin, tarafların durumuna göre izahını yapmıştır. Üretim mallarının kıymetinin de tüketim mallarından geleceğini, direkt ve endirekt olarak marjinal faydaya göre belirleneceğini kabul etmiştir.

Görülüyor ki; muhtelif iktisatçılar Marjinal Fayda konusunda birbirine benzer ve tamamlayıcı mahiyette fikirler ileri sürmüştür. Bu düşüncelerin beşiği daha ziyade Avusturya ekolü olmuştur. Daha sonraki senelerde bu doktrini genç Avusturya ekolü mensuplarından Hans Mayre, Von Mises, Von Strigli, Schanfeld, Rosentstein, Rodan gibi iktisatçılar daha da geliştirmişlerdir. Anglo - Amerikan ekonomistlerin de bu konuyu benimsediklerini görüyoruz. Bilhassa bu konuyu işleyen iktisatçılar arasında J.B. Clark, Marshall, Irving Fisher, Patten, Carver v.s. gibi isimleri zikredebiliriz.

d) Marjinalizmin Tenkidi :

Yirminci asrın başından bugüne kadar marjinalizme karşı yapılan tenkitlerin G. Pigou üç istikamette olduğunu ifade etmektedir.

- Sosyalistler : (Kautsky, Oppenheimer, Boukharine, Cornelissen,

Antonelli).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

- Enstitüsyonistler : (Vebren, Tugwell, Boucke, J.M.Clark, Üniversalistlerden Spann).

- İlim adamları : (Houques, Fourcade, Turgeon, Ch. Bodin, Nogaro, Jean Marchall).

Yukarıda belirtilen isimleri bu kritiği yapanlar arasında zikretmek mümkündür.

Subjektivist kıymet teorisi dolayısiyle marjinal faydayı tenkid edenlerin fikirlerini bir kaç esasta toplamak mümkündür:

Evvelâ Nihaî Fayda teorisi objektivist teoriyi tetkik edenlerin aksine fazla ferdiyetçidir. Esasen işi sadece tüketim yönünden alması ve ferde göre açıklaması sosyal anlayışın ve ilişkilerin dikkate alınmadığını, fazla soyut olduğunu gösterir.

Ayrıca marjinalistler daha ziyade fayda kavramını ölçme eğilimi göstermişlerdir. Halbuki faydayı ölçmek mümkün değildir. O ancak mükayese edilebilir.

Kullanım değerinin üzerinde duran marjinalistler onunla beraber mübadele değerini dahi marjinal fayda ile izaha çalışmışlardır. Bu pek doğru olmadığı gibi, bizi bugünkü para ekonomisi içinde ilgilendiren husus daha ziyade Mübadele değeridir. Mübadele değerini kullanım değerine bağlamak, onunla izah etmek de hatalıdır.

İhtiyaçların tatmin edildikçe doydukları ve nihayet doyum noktasına gelindiği belirtilmiştir. Halbuki bunun bazı ihtiyaçlar için doğru olduğu ve fakat diğerlerinde aynı istikamette bir durumu göstermediği gözlenmiştir. Meselâ: Konut ve giyecek ihtiyacı tatmin edildikçe şiddetini diğerlerine paralel olarak kaybetmez. Bir odaya sığınan insan ikincisini, üçüncüsünü aynı şiddetle arzu eder. Evi olan apartmanı, apartman sahipleri sarayları arzular. Bazılarında bu arzu bütün şiddeti ile kendini gösterir.

Özetlenirse kıymeti ne sadece fayda veya marjinal fayda ile ve ne de sadece emekle izah edemiyoruz. Bir mala değer kazandıran unsurları teke indirmekten ziyade yukarıda izah ettiğimiz hususları beraberce düşünmek gereklidir. Bu sayede doğru bir kıymet anlayışına gidilmiş olur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
FİAT

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883
MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

I- FİAT:

Fiat, iktisat ilminde geniş ölçüde üzerinde durulan bir konudur. Çünkü iktisadî hâdiseleri para ekonomisine geçmiş toplumlarda değerlendirmek, kıymetlendirmek hep fiat mekanizması ile mümkün olmaktadır. Esasen fiat teorisini açıklamadan önce kıymet konusu üzerinde durmuştuk. Kıymet dendiği zaman muhtelif görüşlere göre nelerin anlaşılması gerektiği misalleri ile açıklandı. Meselâ, bir malın kullanım kıymeti ile mübadele kıymeti arasındaki farka, bilhassa temas edilmiştir. Zamanımızda mallar insanların kendi has ihtiyaçlarını tatmin etmek gayesi ile üretilmemektedir. Yani bugünkü ekonomilerde bir insan çalışmış bulunduğu üretim dalında elde etmiş olduğu malın, kendisi cüz'i bir kısmından istifade eder veyahut hiç istifade etmez. İş bölümünün, ihtisaslaşmanın ilerlediği toplumlarda bu hâdise gayet normaldir. Binaenaleyh, bütün faaliyetlerimizin sonunda elde etmiş olduğumuz malların veyahut yapmış olduğumuz hizmetlerin daha ziyade kendi ihtiyaçlarımızdan uzak ve bir piyasa için hazırlanmış olduğunu kabul ediyoruz. Yani üretilen bütün mallar belli bir piyasaya sürülmekte, orada ihtiyacı olan insanlar, bunlardan yararlanmak için gerekli talepte bulunmaktadırlar.

Fiat, herhangi bir şeyin bir başka şey ile değiştirilme, mübadele edilme ölçüsüdür. İktisat teorisinin en önemli konularından biri, bazı malların diğerlerine nazaran niçin pahalı olduğunu araştırmak ve öte yandan mal ve hizmetlerin fiatlarında zamanla görülen toptan veya nisbî değişmelerin sebep ve neticelerini izah etmektir.

Herşeyden önce cevaplandırılması gereken soru mal ve hizmetlerin niçin bir fiatı olduğudur. Bu soruya verilecek cevap şudur: Mal veya hizmetlerin bir fiatı vardır, çünkü bu mal ve hizmetler faydalıdır ve kıttır. Görülüyor ki herhangi bir malın fiatı olabilmesi için o malda şu iki hususun mevcut olması şarttır:

- Malın faydalı olması,

- Malın kıt bulunması,

Bir malın fiata konu teşkil edebilmesi için herşeyden önce faydalı olmalıdır. Bir malın faydalı olması demek o malın insan ihtiyaçlarına cevap vermesi ve ihtiyaçları tatmin etmesi demektir. O halde ihtiyaçlarımıza cevap veren ve onları tatmin eden her mal faydalıdır. Bir malın yalnız faydalı olması onun bir fiatı bulunmasını icap ettirmez. Meselâ hava insan hayatının devamı için son derece faydalı bir maldır. Fakat havanın bol bulunması onun bir fiatının olmasına mani olmuştur. Daha açık bir ifade ile, havanın etrafımızda bol olarak bulunması onun herhangi bir malla değiştirilmesinde bir kıymeti, bir fiatı olmasını önlemiştir. O halde bir malın fiatı olabilmesi için sadece faydalı olması, yani insan ihtiyaçlarına cevap vermesi kâfi değildir. Bu malın aynı zamanda kıt olması da lâzımdır. Meselâ ekmek, insan ihtiyaçlarına cevap verdiği yani faydalı olduğu gibi, her istediğimiz zaman ve yerde temin edemiyeceğimiz şekilde kıt bir maldır. Önceki misalimizi ele alırsak hava faydalı olduğu halde sadece nefes alıp vermemiz, onu temin etmek için kâfi gelmektedir. Yani hava kıt değildir. Fakat acıkan bir insanın ağzını açıp kapatması onun karnını doyurmasını temine kafi gelmemektedir. Ekmeğin elde edilebilmesi için mutlaka bir fırına veya bir bakkala gidip muayyen bir bedel ödeyip satın almak lâzımdır. İşte ekmek; hava gibi faydalı olduğu halde, onun gibi bol bulunmadığı ve kıt olduğu için bir fiata sahiptir. O halde özetlenirse; bir mal faydalı ve kıt olduğu için bir fiata sahiptir.

Hava gibi insana faydalı olduğu halde tabiatta bol miktarda bulunan mallara serbest mallar, ekmek gibi hem faydalı ve hem de kıt olan mallara ise iktisadî mallar adını veriyoruz. O halde mübadeleye konu teşkil eden ve dolayısiyle bir fiata sahip olan mallar iktisadî mallardır.

II. TALEP:

Herbirimiz ihtiyaçlarımızı tatmin etmek amacı ile çeşitli malları elde etmek isteriz. Fakat bir malı elde etmek için onun başlangıcında verilecek bazı kıymetlerin bizde mevcut olması gerekir. Yani biz herhagi bir ihtiyacımızı tatmin etmek istiyorsak, karşılığında verecek ya başka bir malımız veyahut bugünkü ekonomik düzende ifade edilebilen paramızın olması gerekir. Bu takdirde karşılığında bir bedel ödemeye hazır olduğumuz an, o malı veyahut hizmeti elde etme imkânımıza talep ismini vereceğiz. Bu suretle belli bir pazarda karşılaşan insanların, herhangi

bir mal üzerinde dileklerini açıklayarak, bunların kendilerine verilmesi halinde, bedellerini ödeyebileceklerini ifade ettikleri görülür.

Bunun tabii sonucu olarak fiat talebe uygun şekilde teşekkül eder. Demek istiyoruz ki bir piyasada sadece bir tek mal için talep mevcuttur. Çarşıya çıktığımız zaman satın alma arzusu ile hareket ederiz. Bu arzunun kaynağında satın alma gücünün var olması yatar. Pazarda dolaşırken herhangi bir mala karşı ihtiyacımızı belirterek bunu talep ederiz. Talepler derhal piyasaya tesir ederler. Taleplerin artması fiatın yükselmesine sebebiyet verebilir. O halde taleple fiat arasında yakın bir ilişki vardır. Yani talep fiatın bir fonksiyonudur. Meselâ küçük bir işletmeye gittiğimiz zaman onun elinde bulunan mallardan bir tanesini alma arzumuzu açıklarız. Bu malın kıymeti, ona karşı satın alma arzumuz arttığı nisbette satıcı nezdinde çoğalacaktır. Şayet bu malın miktarı mahdut ise ve biz bu mala karşı daha fazla bir şiddetle ihtiyaç duyarak onun tamamını elde etmek istersek, tabiatiyle satıcı o malın miktarının azalması ölçüsünde fiatını yükseltmek isteyecektir. Şu halde fiat talebe uygun olarak yükselmektedir. Şayet talep edilen mal miktarı sabit olmayıp, artabilirse bu takdirde istediğimiz kadar talepte bulunalım, malın fiatı üzerinde büyük bir etki görülmiyecektir.

Talep miktarı bir mala karşı olan ihtiyacımıza, elimizdeki satınalma gücüne ve nihayet zevkimize göre değişmektedir. Bir mala karşı ihtiyacımız fazla ise o malı ferden geniş ölçüde talep ederiz. Şayet bu ihtiyacımızı bir tek mal tatmin ediyorsa onun ikincisini ve üçüncüsünü talep etmeyiz. Talep seviyesine tesir eden unsur paradır. Yani, elimizdeki satınalma gücüdür. Buna göre, talep miktarı azalır veyahut çoğalır. Demek oluyor ki, gelir seviyesi talebe tesir eden bir unsurdur. Yani insanlar kendi ihtiyaçlarını gidermek gayesiyle kullanacakları mallarla gelirleri arasında bir mukayese yaparlar. Geliri az olan bir insan öncelikle en zarurî ihtiyacı bulunan gıda mallarını elde etmeyi arzulayacaktır. Fert başına düşen gelirlerin az olduğu toplumlarda talepler daha ziyade zaruri mallar üzerinde toplanacaktır. Bu gibi toplumlarda gelirlerin artması belirli bir oranda tüketimin genişlemesine sebep olur. Aynı zamanda geliri genişliyen bir fert kendi özel bütçesinde ve tercihlerinde değişiklik yapacaktır.

Şu halde insanların gelirleri arttıkça zarurî mallara ve tüketim mallarının dışında diğer bazı konulara doğru talep eğilimi değişecektir. Fakat burada bir hususa dikkati çekmek icap eder; insanların birinci sı-

radaki zarurî mallara yani gıda maddelerine ayıracakları para bellidir. Gelirin artması halinde gıda ihtiyacının giderilmesi için gerekli harcama oranında yükselmesi mutlaka beklenemez. Bir insan günde bir tek ekmek tüketiyorsa ve onun günlük kazancı bin lira ve ekmek fiatı 50 lira ise, günlük kazancı 10 bin liraya çıktığı takdirde gene o şahsın ekmek ihtiyacı aynı olacaktır. Fakat eskiden elde etmiş olduğu gelirin, % 50 sini gıda masrafı teşkil ederken, bu defa gelirin artması sonucunda bu nispet % 05 e düşebilecektir. Tabiatiyle gıda maddesi bir tek ekmekten ibaret değildir. İnsanlar gelirleri arttıkça bunların çeşitlerini de genişletirler. Yalnız gıda maddelerinin çeşitleri ne kadar genişlerse genişlesin, gıda maddelerine harcanan para ile gelir arasındaki münasebet umumiyetle ters orantılıdır. Fakat diğer taraftan insanların gelirlerinin artması bazı konulardaki taleplerin nisbetini ya değiştirmez veya az değiştirir. Meselâ konut, giyinme ihtiyaçları bu arada söylenebilir. Bu konuda öncelikle ferdi talebin izahını yapacak ve daha sonra toplam talebe geçeceğiz.

1. FERDİ TALEP

Bugün insanlar artık malı malla değişmediklerinden bu nokta üzerinde fazla durmadan paralı mübadele devresindeki fiat hareketlerini incelemeğe başlıyoruz. Bu bakımdan ferdi talepteki gelişme ve doğuş şekillerini açıklamağa çalışacağız.

Ferdî talebi, yani insanların bir malı dilemelerini etkileyen birçok faktörler vardır. Bunlara yukarıda da temas etmiş bulunuyoruz. Esaslı unsurların başında bir şeyi talep etmek için önce o mala karşı bir ihtiyacın duyulması zorunludur. Şu halde, insan evvelâ ihtiyacı olan bir malı talep eder. Fakat bu talep edilen malın insanlara sağlayacağı fayda önceki bahislerde açıklandığı gibi değişecektir. Yani ihtiyacın şiddet derecesi insanlara göre ve aynı zamanda mala göre değişir. Bazı insanlar müzik ihtiyacını gidermek amacıyla piyanoyu arzular, bazı insanlar da piyanoya fazla kıymet vermez. Yani piyanonun diğer bir insana göre tatmin derecesi değişik olur. O insan da meselâ deniz avına meraklıdır. Onun için avlanma araçları piyanodan daha önemlidir.

İkinci olarak insanların gelir seviyesi ferdî talep hacmini tayin eder. Bir mala karşı ihtiyaç duymak, onu talep etmek değildir. Onu elde edebilmek için bir insanın satın alma gücüne sahip olması gereklidir. Yani insanın onu ödiyecek belli bir gelire ihtiyacı vardır. Meselâ bir kimse

gerçekten otomobile ihtiyaç hissedebilir. Fakat bu otomobil ihtiyacını talep şeklinde kabul edemeyiz. Çünkü onu satın alacak derecede parası yoktur. Veyahut otomobil almak için gelirinden yeterli parayı ayıramaz.

Ferdî talebe tesir eden üçüncü unsur fiattır.

Bir malın fiatının düşük veyahut yüksek olması talep seviyesine tesir eder. Fiat fazla ise talep düşer, fiat düşük ise talep artar. Farzedelim ki bugün otomobil ihtiyacını gidermek isteyen insanlar 35 milyon lira karşılığında bir arabaya sahip oluyorlarsa bir çok kimse bu parayı gelirlerinden ayıramıyacakları için bu ihtiyaçlarını gideremiyecektir. Fakat otomobil fiatı 15 milyon liraya düşünce talep artacaktır.

2. TALEP ŞEDÜLÜ VE EĞRİSİ:

Bir malın fiatı ile o malın talebi arasında ters yönde bir ilişkinin olduğunu belirtmiştik. Şimdi aynı durumu daha yakından tetkik edelim. Bir ayakkabı piyasasında ayakkabı fiatlarıyle o fiatlarda talep edilen ayakkabı miktarlarını tetkik edecek olursak pek muhtemelen aşağıdaki tabloda gösterildiği gibi bir durumla karşılaşmamız mümkündür.

Fiat (Bin TL)	Talep edilen miktar
30	40
25	50
20	60
15	75
10	100

Daha önce de belirttiğimiz gibi ve yukarıdaki tablodan da takip edileceği üzere ayakkabı fiyatı düştükçe talep edilen ayakkabı miktarında bir artış olmaktadır. Bu artışın çeşitli sebepleri vardır. Bu sebepleri şu şekilde özetliyebiliriz. Evvelâ ayakkabı fiatı 30 bin liradan 20 bin liraya düştüğü zaman daha önce ayakkabı alamıyan kimseler bu yeni ve ucuz fiatı görünce ayakkabı alma arzusu ile ayakkabı piyasasına girerler. Demek oluyor ki fiat düştüğü zaman talebin artmasının birinci sebebi piyasaya yeni alıcıların girmesidir. Talebi arttıran ikinci sebep vaktiy-

le 30 bin liradan ayakkabı alan kimselerin ayakkabı fiatları ucuzlayınca bu sefer bir çift yerine iki çift ayakkabı satın almalarıdır. O halde fiat ucuzladığı zaman talebin artması hem piyasaya yeni alıcıların gelmesi ve hem de eski alıcıların eski talep miktarlarını artırmasından ileri gelmektedir.

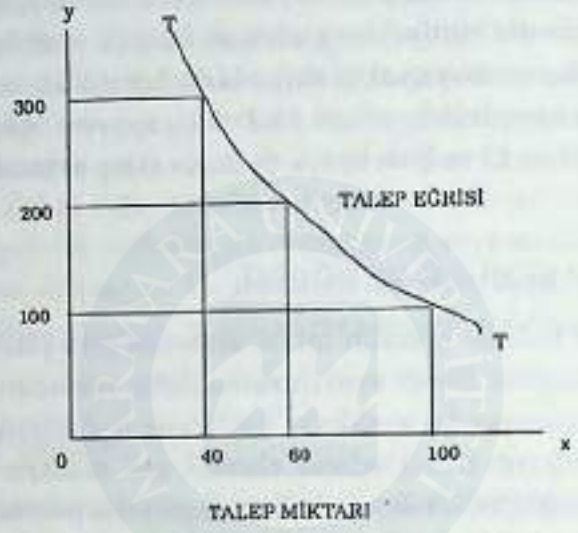

Şekil 4

Yukarıdaki tabloyu bir başka şekilde de ifade etmek mümkündür. Bunu da geometrik bir tarzda yapabiliriz. (Şekil : 4) da görüldüğü üzere yatay eksende (X ekseni) talep edilen ayakkabı miktarını dikey eksende (Y ekseni) ayakkabı fiyatlarını gösterecek olursak, her fiattan talep edilen ayakkabı miktarlarının geometrik yeri ve bu geometrik yerlerin birleştirilmesi bize talep eğrisini verir.

Yukarıdaki tabloya talep şedülü, bu rakamlara göre çizdiğimiz eğriye ise talep eğrisi adını vermekteyiz. Gerek talep şedülü, gerekse talep eğrisi aynı gerçeği farklı tarzlarda ifade etmektedir.

Görülüyor ki talep eğrisi adını verdiğimiz ve belli bir fiattan talep edilen mal miktarlarını gösteren eğri sol yukardan sağ aşağıya doğru inen bir eğridir. Talep eğrisinin sol yukarıdan sağ aşağıya doğru olması fiat düştükçe talebin artmasını göstermektedir.

Değişik fiatlarda talep edilen ayakkabı miktarının geometrik yerini dikey ve yatay eksenlerle birleştirirsek elde edeceğimiz dikdörtgenler

belli bir fiat seviyesinde ayakkabı için sarf edilen para miktarını göster-
mektedir. Gerçekten bu dikdörtgenlerin alanı iki kenarının çarpımına
eşittir. Şekli dikkatle inceliyecek olursak bu iki kenarlardan dikey olanı
malın fiatını yatay olanı ise o fiattan talep edilen mal miktarını göster-
mektedir. Bu noktanın şimdiden bilinmesinde büyük fayda vardır. Zira
daha ileride talep elâstikiyetini inceliyeceğimiz zaman talep elâstikiyeti-
nin farklı şekillerine göre o mal için farklı fiat seviyelerinde sarf edilen
para miktarının yani toplam harcama miktarının bilinmesi bize büyük
faydalar sağlıyacaktır.

3. TALEP ELASTİKİYETİ

Yukarıdaki izahlarımızda talebin fiat düşmelerinden etkilendiğini fiat düşmelerine uygun olarak talep edilen miktarın arttığını belirtmiştik. Bu gerçeğin aksi de doğrudur. Yani fiat yükseldiği zaman o maldan talep edilen miktarlar azalır. Yalnız hemen akla gelen soru, acaba her malın talebinin fiat değişmelerinden aynı derecede etkilenip etkilenmeyeceğidir. Meselâ tuz fiatlarında meydana gelen bir azalma acaba fertlerin tuz talebinin artmasına sebep olabilir mi ve eğer fiat düşmesine paralel olarak tuz talebi de artarsa bu artış ne ölçüde olur? Günlük yaşayışımızdan çıkarabileceğimiz netice, tuz fiatındaki düşmelerin talep edeceğimiz tuz miktarını büyük ölçüde arttırmıyacağıdır. Çünkü tuzu kullandığımız yerler sınırlıdır. Tuz fiatı ucuzladı diye vaktiyle bir kaşık tuz koyduğumuz yemeğe bu defa üç kaşık konursa o yemek muhakkak ki bozulacaktır. Zira bir yemeğe konulacak tuz miktarı bellidir. Tuz fiatı ucuzladı diye o yemeğe eskisinden daha fazla tuz koymak akıllıca bir hareket değildir. Bu bakımdan tuz fiatı ne kadar ucuzlarsa ucuzlasın talep edilen tuz miktarında önemli bir artış olmıyacaktır. Fakat bir başka malı, meselâ çikolatayı ele alırsak başka bir durumla karşılaşırız. Çikolata fiatı ucuzladığı zaman çikolata talebi önemli artmalar gösterebilir. Daha önce de izah etmiş olduğumuz gibi bu artış eskiden çikolata alamayan kimselerin çikolata almaya başlamaları ile eskiden aldıkları çikolata miktarını, fiat ucuzladığı için arttıran kimseler yüzünden meydana gelir. Çikolata bir gıda maddesi olarak tuz gibi tüketim miktarı ve kullanma yeri son derece sınırlı değildir. Bu bakımdan fiatı ucuzlamağa devam ettiği sürece çikolata talebinde bir artış olması tabiidir.

Buraya kadar verdiğimiz misallerle fiatın ucuzlaması halinde fark-

lı mallarda talep edilen miktarlardaki artışın çeşitli olabileceğini belirttik. Şimdi de meseleyi aksi yönden, yani fiat yükseldiği zaman malların talebi ne ölçüde azalır, bunu tetkik edelim.

Ekmeği ele alacak olursak, ekmek fiatındaki yükselmeler ekmek talebinde önemli bir azalış meydana getirmez. Zira ekmek zarurî bir gıda maddesidir. Belki biftek yemeden, tereyağ yemeden yaşayabiliriz ama, ekmek yemeden hayatımızı devam ettirmek bu gıda rejimine alışmış olanlar için mümkün değildir. Bu bakımdan ekmek fiatındaki yükselmeler ekmek talebini önemli ölçüde azaltamaz. Fakat meselâ plâk fiatının yükselmesi, plâk talebini önemli ölçüde azaltabilir. Zira plâk zarurî bir madde değildir. Fiatı arttığı zaman fertler onu almaktan kolaylıkla vazgeçebilirler. Görülüyor ki fiat artışları zaruri gıda maddeleri üzerinde vukubulursa onların talebinde önemli bir azalma getirmemekte fakat zaruri olmayan ve lüks olan mallardaki fiat yükselmeleri talepte önemli bir azalışa sebep olabilmektedir.

Bundan da anlaşılacağı gibi mal fiatlarının düşmesi veya yükselmesi o mallara karşı olan talebi farklı ölçülerde arttırmakta veya azaltmaktadır. İşte bir malın talep edilen miktarlarının fiat düşüş veya yükselişlerine bağlı olarak artıp azalma şiddetine talep elastikiyeti denir. Talep elastikiyeti bir malın fiatının düşmesi veya yükselmesi karşısında o mala olan talebin artma veya azalma derecesini ifade eden bir terimdir. Matematik yolla ifade etmek istersek, talep elastikiyetini şu şekilde gösterebiliriz:

$$\text{Talep elastikiyeti } (Ed) = \frac{dq}{Q} : \frac{dp}{p}$$

Burada (Q) talep edilen mal miktarını, (dq) talep edilen mal miktarındaki değişmeyi (p) fiatı, (dp) fiattaki değişmeyi göstermektedir.

Demek oluyor ki talep elâstikiyeti talep edilen mal miktarındaki nisbî değişmenin o malın fiatındaki nisbî değişmeye oranı demektir.

Talep elâstikiyeti aynı zamanda yukarıda da işaret etmiş olduğumuz gibi satın alınan mal miktarı ile o malın fiatları çarpımının neticesine bağlı olarak da belirlenebilir. Zira bir malın talebi elastikidir demek o malın fiatı düştüğü zaman talep süratle artar veya o malın fiatı yükseldiği zaman talep süratle düşer demektir. Buna göre bir malın fiatı düştüğü zaman o malın fiatı ile talep edilen mal miktarının çarpımı da artıyor-

sa veya eskisine nazaran azalıyorsa o malın talep elastikiyeti vardır denir. Aksine fiat artışları her hangi bir malın talebinde önemli değişmeler yapmıyorsa talep elastikiyeti yoktur denir.

Farklı elastikiyet şekillerinin mevcudiyetini yukarıda izah etmiştik. Burada elastikiyeti belli başlı gruplarda toplamak icap ederse başlıca şu elastikiyet çeşitlerine dikkati çekmek gerekir:

Birim elastikiyeti:

Birim elastikiyeti demek bir malın fiatı bir birim arttığı (azaldığı) zaman malın talep edilen miktarının da bir birim azalması (artması) demektir.

Birden büyük elastikiyet:

Bir malın elastikiyetinin birden büyük olması demek o malın fiatında bir birim azalma (artma) olduğu zaman o maldan talep edilen miktar bir birimden daha fazla artıyor (azalıyor) demektir. Talep elastikiyeti birden büyük olan mallarda talep edilen miktarlar fiattaki küçük bir değişmeye nisbetle çok büyük ölçüde artmalar veya azalmalar gösterir. Yukarıda zikretmiş olduğumuz misallerde çikolata talebi birden büyük elastikiyete örnek olarak gösterilebilir.

Birden küçük elastikiyet:

Birden küçük elastikiyet, bir malın fiatı bir birim artıyor (azalıyor) ise o malın talebi bir birimden daha az olarak azalıyor (artıyor) demektir. Mesela yukarıda misallerimizde zikrettiğimiz tuz talebi birden küçük elastikiyete bir örnek teşkil eder. Tuz fiatı bir birim arttığı halde tuz talebi bir birimden daha az olarak azalıyorsa tuz talebi birden küçük elastikiyete sahip demektir.

Sonsuz elastikiyet:

Bir mal talebinin sonsuz elastiki olması demek, o malın fiatında çok küçük değişmeler karşısında talep edilen miktarın sonsuz ölçüde değişmeler göstermesi halidir.

Elastikiyeti sıfır olan mallar:

Talep elastikiyeti sıfır demek bir malın fiatı ne kadar düşer veya ne kadar yükselirse yükselsin o malın talebinde herhangi bir değişme olmuyor demektir.

A) TALEP ELASTİKİYETİNE TESİR EDEN FAKTÖRLER:

Talep elastikiyetini bu şekilde tarif ve tespit ettikten sonra talep elastikiyetine tesir eden faktörlerin neler olduğunu da araştırmak icap eder. Yine günlük izlenimlerimizden bunun sebeplerini kolaylıkla bulabiliriz.

a) İkame imkanı

Meselâ ekmek fiatları yükseldiği zaman ekmek talebinin azalmıyacağını yukarıda belirtmiştik. Ekmek talebinin azalmıyacağını söylerken de ekmeğin zarurî bir gıda maddesi olduğunu ve bu yüzden talebinin azalmıyacağını anlatmıştık. Bu ifadenin altında saklı olan mana şudur. Eğer ekmeğin yerine koyabileceğimiz, ekmeğin yerine ikame edebileceğimiz bir başka gıda maddesi yoksa fiatı ne kadar artarsa artsın yine ekmek almağa mecburuz. Ama ekmeğin yerine ikame edebileceğimiz bir başka gıda maddesi varsa, mesela patates veya mısır unundan yapılan ekmek aynı şekilde yenilebiliyorsa, ekmek fiatının yükselmesi ekmeğe karşı olan talebi azaltacaktır. O halde malların talep elastikiyetine tesir eden en önemli faktör malın bir başka malla ikame edilebilme imkanının olup olmamasıdır. Bir mal ne kadar çok sayıda malla ikame edilebiliyorsa o malın talebi de o ölçüde elastik olacaktır. Ama mesela, tuz gibi hiç bir malla ikame imkanı olmayan bir malın talep elastikiyeti sıfır olacaktır. Zira o malın fiatı arttı diye tüketimden vaz geçmemiz mümkün olmayacaktır.

b) İhtiyaçların şiddeti

Talep elastikiyetine tesir eden ikinci faktör malın ihtiyaçlarımıza ne ölçüde cevap verebileceğidir. Çikolata gibi bir mal zarurî mallardan sayılmayacağı için o malın talebi elastikidir. Yani bir fert herşeyden önce zarurî ihtiyaçlarını temin etmek arzusundadır. Zarurî ihtiyaçlarını temin ettikten sonra yarı lüks mallar tüketimine de önem verebilir. Bu bakımdan çikolata fiatları yükseldiği zaman fertler kolaylıkla çikolata tüketiminden vaz geçebilirler. Bu bakımdan çikolatanın elastikiyeti fazladır. Öte yandan ise ekmek zaruri bir gıda maddesidir. Ferdin hayatını devam ettirebilmesi için ekmek yemesi şarttır. Onun için ekmek fiyatlarının artması fertlerin kolaylıkla ekmekten vazgeçmelerine sebep teşkil etmez. Özetliyecek olursak, bir malın talebinin elastikiyeti o malın ikame imkanı göstermesi yanında zarurî ihtiyaçlarımıza cevap veren bir mal olup olmamasına, yani o mala duyulan ihtiyacın şiddet derecesine de bağlı bulunmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

c) Sosyal ve Psikolojik faktörler:

Bir malın istenme ölçüsü; tüketicinin mala duyduğu ihtiyacın şiddetli olup olmaması, aynı zamanda talep elastikiyetini tayin eden başka faktörleri de hatıra getirir. Mesela üniversite veya akademi öğrencisi için kitap zarurî bir mal mahiyetini kazanmıştır. Bir akademi öğrencisi için kitap ekmek'e yakın önemde bir yer tutmaktadır. Halbuki okuma yazma bilmiyen bir kimse için kitap belki de lüks bir mal sayılabilir. Öte yandan geliri çok fazla olan bir kimse için çikolata, alınması ve tüketilmesi zarurî olan mallardan sayılabilir. Bir insan çikolatayı lüks bir mal saydığı halde diğer bir kimse her an çikolata tüketmek istiyebilir. Demek oluyorki bir mala karşı ihtiyacın şiddetini tayin eden faktörler arasında, içinde bulunulan sosyal bünye, örf ve adetler, kültürel seviye ve gelir durumu önemli bir rol oynamaktadır. O halde bir malın talep elastikiyetini tayin eden faktörler arasında ikame imkanını ve ihtiyacımızın şiddetini sayarken diğer taraftan örf ve adetleri, kültürel seviyeyi ve nihayet gelir seviyesini de zikretmek icap eder.

B) GRAFİKLERLE TALEP ELASTİKİYETİ:

Talep elastikiyetini tarif ettikten ve farklı talep elastikiyetlerinden belli başlılarını gösterdikten sonra talep elastikiyetini diyagramlar üzerinde açıklayabiliriz. Talep elastikiyetinin diyagramlar üzerinde tetkiki iktisadî analiz derslerine hazırlanan öğrenciler için son derecede önemlidir. Zira çeşitli malların talep eğrilerini çizdiğimiz zaman bu eğrilerin şekillerine bakarak hangi malın talebinin daha elastiki, hangisinin birim elastikiyeti olduğunu, hangisinin elastikiyetinin birden küçük veya sonsuz olduğunu kolaylıkla söylemek mümkün olur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

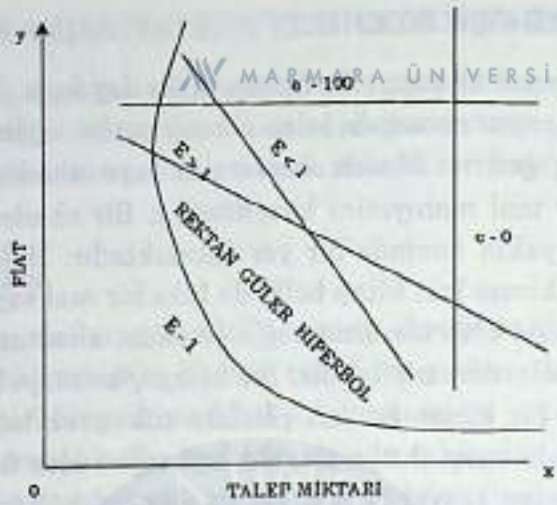

Şekil 5

(Şekil: 5) da farklı talep eğrileri çizilerek bu eğrilerin talep elastikiyetleri gösterilmiştir.

Eğrilerin değerlendirilmesinde dikkat edilecek bir husus çizilen talep eğrilerinin her noktada aynı elastikiyete sahip olmadıklarının bilinmesidir. Yani bir talep eğrisinin her noktada talep elastikiyeti aynı değildir. Bu durum aşağıdaki şekilde gösterilmiştir.

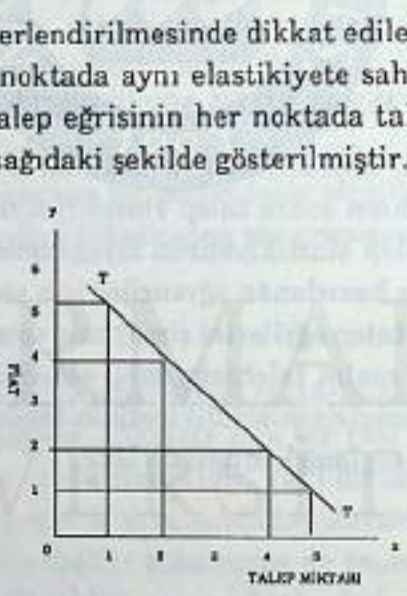

Şekil 6

(Şekil: 6) tetkik edilirse görülür ki, fiat 5 den 4 e düştüğü zaman talep edilen mal miktarı 1 den 2 ye yükselmektedir. Talep elastikiyeti $\frac{1}{1} : \frac{1}{5} = 5$ tir. Halbuki fiat 2 den 1 e düştüğü zaman talep edilen miktar 4 den 5 e çıkmaktadır. Bu durumda talep elastikiyeti $\frac{1}{4} : \frac{1}{2} = \frac{1}{2}$ dir.

Görülüyor ki aynı talep eğrisi üzerindeki noktaların elastikiyeti farklı olabilmektedir. Bunun için fiyat düşüş ve yükselişlerinde elastikiyet değerinin değişeceği gözden kaçırılmamalıdır.

Talep elastikiyetinin diyagram üzerinde açıklanmasında gözönünde bulundurulması gerekli ikinci husus eğrilerin çizildiği alanların büyük veya küçük olup olmamasıdır. Fakat X ve Y eksenleri üzerinde mesafelerin farklı ele alınmış olmaları talep eğrisinin de farklı elastikiyetlere sahipmiş gibi görülmesine yol açmaktadır. Bu bakımdan farklı talep eğrilerinin mukayesesi sırasında o eğrilerin aynı ölçülerde çizilip çizilmediklerine de dikkat etmek lazımdır.

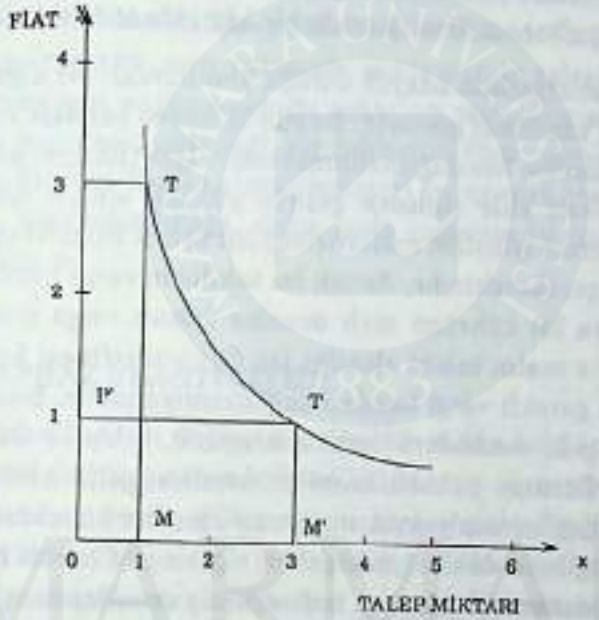

Şekil : 7

C) TALEP ELASTİKİYETİNİN ÖNEMİ:

Buraya kadar vermiş olduğumuz izahlarla talep elastikiyetlerinin mukayesesinde dikkate alınması gerekli hususları açıkladık. Burada zihinlerde beliren talep elastikiyetinin niçin önemli olduğu ve niçin tetkik edildiği sorusudur. Hemen şu kadarını belirtelim ki talep elastikiyeti çok çeşitli sahalarda önemini gösteren bir kavramdır. Analitik bir çerçeve içine girmemekle beraber aşağıda talep elastikiyetinin önemli olduğu bazı hususlar zikredilmiştir.

Talep elastikiyeti her şeyden önce firmasının satış hacmini ayarlamak istiyen bir müteşebbis için çok önemlidir. Eğer bir müteşebbis talep elastikiyeti fazla olan bir mal satıyorsa fiatta meydana getireceği düşmeler veya artmalarla talebi istediği ölçüde tayin edebilir. Mesela bir çikolata firması fiyatı bir parça düşürmek suretiyle, satılan miktarı önemli ölçülerde arttırabilir. Böylece fiattan kayıp ettiğini, satışını fazlalaştırmak suretiyle genel satış hasılatından temin edebilir. Sık sık duyduğunuz ucuz satmak sürümden kazanmak sözü, talep elastikiyetinin satış hacmi ile olan münasebetini izah etmektedir. Ama talebi elastiki olmayan bir malın üretimi ve satışıyla uğraşan bir firma kolaylıkla fiatını indiremez, çünkü fiatın ucuzlaması mala karşı olan talebi arttırmıyacağı için firmanın hiç olmazsa kısa devrede bir kâr elde etmesi beklenemez.

Talep elastikiyetinin önemli olduğu konulardan bir diğeri de vergileme sahasında kendisini gösterir. Bugün bilhassa vasıtalı vergilerin tüketim malları üzerine konduğu bilinmektedir. İşte tüketim malları üzerine vergi konurken elde edilecek gelirin yüksek olması için mümkün olduğu kadar zarurî tüketim mallarının yani talebi elastiki olmıyan malların seçilmesi gerekmektedir. Ancak bu takdirde vergi hasılatı bir artış gösterebilir. Zira bir tüketim malı üzerine konan vergi o malın fiatını yükseltir. Eğer o malın talebi elastiki ise fiat yükselmesi karşısında talep azalacak ve gerekli vergi hasılatı sağlanamıyacaktır. Bunun için vergilerin zaruri gıda maddeleri üzerine konması, talep elastikiyeti olmayan malların fiatının yükseltilmesi manasına gelir ki bu da vergi hasılatının hiç değilse azalmamasını temin eden bir husustur. Bu bakımdan vasıtalı vergilerin daha ziyade şeker, sigara gibi zarurî tüketim malları üzerine konmasının nedenleri izah edilmiş ve anlaşılmış olur.

D) TERSİNE ELASTİKİYET:

Bazı durumlarda bir malın fiatı yükseldiği oranda talebinin azalması gerekirken bunun ortaya çıkmadığı görülür. Yani fiat yükselmesi ile beraber talebin de artmış olduğuna şahit olduğumuz dönemler mevcuttur. Piyasada öyle haller vardır ki, mevcut mallardan bazılarının arkasının gelmeme ihtimali veyahut da üretim hacimlerinin daraldığı düşüncesi altında o mallar fiatlarında bir artış kaydeder. Bu artış nispetinde bunların talepleri azalacağına, yükselir. Mesela otomobil lastiklerinin piyasada bir anda fiatlarının yükselmesi ile beraber talepler-

nin de artması hali.. Bilhassa ithal mallarında bu durum daha açık görülür. İthalatın daralması tehlikesi karşısında bir taraftan spekülatörler, diğer taraftan tüketiciler bu malların ilerdeki durumunu dikkate alarak ellerinde bulundurmak arzusu ile fazla miktarda talep ederler.

Demek oluyor ki, burada tersine bir elastikiyet mevcuttur. Fiat yükseldikçe talep de artıyor. Diğer taraftan pek çok iktisat kitaplarında yazılmış olan ikinci ibir misali almak mümkündür. Bir ressamın meşhur olmadan yaptığı tabloların fiatları düşüktür. Aynı zamanda bunların talebi de azdır. Bu şahsın müstesna kabiliyeti veyahut bu konuda deha olduğunun farkına varıldıktan sonra, yapmış olduğu tablolarına karşı ilgi belirir. Herkes onun tablosunu talep eder. Fakat resimdeki bu kabiliyetinden ötürü tabloların fiatları yükselmiştir. Yüksek fiatla tabloları piyasaya arzeden ressam, aynı zamanda geniş ölçüde taleple de karşılaşır. Bugün Picasso'nun yapmış olduğu tabloları misal olarak zikredebiliriz. Picasso'nun meydana getirdiği bir tablonun fiatı yüzbinlerce, belki de milyonlarca Fransız frankı olarak müşteri buluyor ve ressamın herhangi bir tablosu, fiat yükseldikçe, daha fazla rağbette ve dolayısiyle taleple karşılaşmaktadır.

E) ÇAPRAZ ELASTİKİYET:

Bir malın fiatının değişmesi diğer bir malın talebine tesir ediyorsa burada çapraz elastikiyet'ten bahsedilir. Mesela piyasadaki şeker fiatlarının artması karşısında glikoz talebi birden yükselir. Bu misali diğer bazı mallara da tatbik etmek mümkündür. Yalnız şu hususu belirtelim ki, çapraz elastikiyet, ancak birbirine rakip mallar arasında bahis konusudur. Rakip mal, birbiri yerine ikame edilebilen mal demektir. Mesela et ile balık, elektrik ile gaz lambası, kömür ile odun, yün ile pamuk gibi. Ancak bu durumda bir malın fiatının artması diğerine olan talebi arttırabilir.

Diğer taraftan öyle mallar vardır ki birbirlerini tamamlarlar. Bir malın fiatının azalması ve yükselmesi ona bağlı diğer malın fiatına tesir edecektir. Bu tip mallara tamamlayıcı mallar denir. Mesela çay ve şeker. Eğer çayın fiatı yükselir ve talebi düşerse, şeker talebinde bir azalma (diğer şartlar aynı kalmak kaydı ile) beklenebilir.

4. FARKSIZLIK EĞRİLERİ:

Şimdiye kadar yaptığımız açıklamalarda tüketicinin talep eğrisini, sadece bir mal mevcut farzederek gösterdik. Gerçeğe yaklaşmak için, talebin sadece bir mal için değil aksine sonsuz denecek kadar çok mallar için bahis konusu olduğunu belirtmek gerekir. Acaba bu durumda ferdin talep şedülü nasıl değişecektir. Yani, fert çeşitli mallardan, ne miktarlarda alarak, elde ettiği faydayı azamî kılacak (maksimize) edecektir?

Önce farzedelim ki piyasada yalnız iki cins mal vardır. Şeker ve ekmek. Tüketici geliri belli hatta çoğunlukla ihtiyaçlarına oranla az olduğundan; bu iki maldan dilediği kadar alamıyacaktır. Bu durum da tüketici, kendi ihtiyacına, zevkine ve kültürüne göre iki mal arasında tercih yapacak, zarurî kabul ettiği maldan daha fazla alırken, diğer maldan satın aldığı miktarları azaltacaktır. Durumu bir şekil üzerinde açıklıyalım:

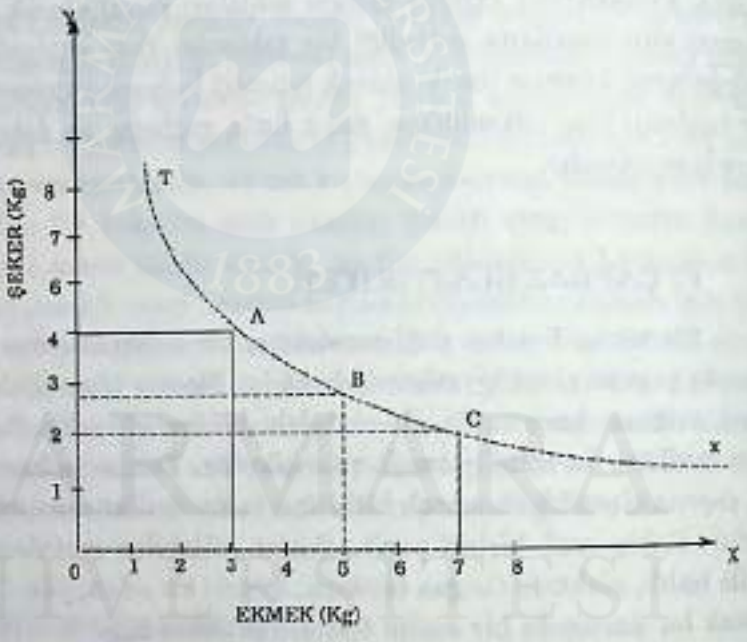

Şekil : 8

Ekmek miktarını X ekseni, şeker miktarını Y ekseni üzerinde gösterdiğimizde (Şekil: 8) tetkik edilince görülür ki, tüketici ekmekten satın aldığı miktarları arttırırken (3 kg, 5 kg, 7 kg), şekerden aldığı miktarları azaltmaktadır. (4 kg. ekmek 2.5 kilo şeker aldığı B noktasında elde ettiği tatmin birbirine eşittir). Fert ister A, ister B veya C de bulunsun, eşit tatmin elde etmektedir. İşte bu sebepten I I'eğrisine farksızlık eğrisi veya eşdeğer eğrisi (indifference curve) denir.

Bu kısa izahattan da anlaşılacağı üzere, farksızlık eğrileri tüketici talebinin farklı mallar arasında nasıl dağılacağını hesaplamamıza yarayan faydalı bir alettir. Kullandığımız bu aletin sadece iki boyutu olması (X ve Y eksenleri), sayısı onbinleri bulan mal ve hizmet türlerinin birbiriyle mukayesesine imkan vermez. Bu durumda eksenlerden birinde tüketicinin elinde bulundurduğu parayı, yani gelirini göstermek tüketicinin bu gelirine göre mallardan ne şekilde talepte bulunacağını hesaplamamıza yardım eder.

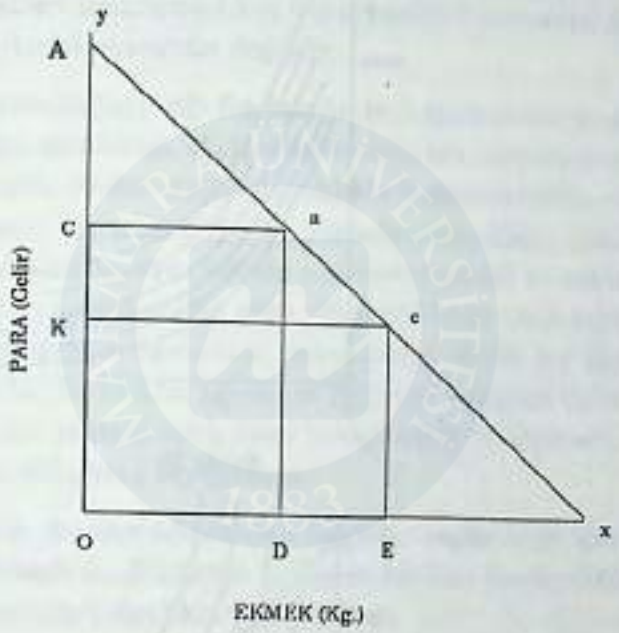

Şekil : 9

(Şekil 9) de X ekseni üzerinde bir malı, mesela, ekmeği, Y ekseni üzerinde de cari para birimi cinsinden tüketicinin gelirini gösterelim. Şekilden kolayca anlaşılacağı üzere tüketici çeşitli alternatif imkanlarla karşı karşıyadır. Bu imkanların belli başlılarına işaret edelim:

1 - Parasını hiç harcamak istemez, hepsini tasarruf eder. Bu takdirde satın aldığı mal (0), elde tuttuğu para (OA) dır.

2 - Bir miktar ekmek alır (OD), parasının bir miktarını (OC) elinde tutar. Bu durumda malın fiatının $\frac{AC}{OD}$ olacağı tabiidir.

3 - Satın aldığı malı bir parça daha arttırır (OE), tuttuğu para miktarı azalır (OK). Bu durumda malın fiatı $\frac{AK}{OE}$ dir.

4 - Parasının tamamını (OA), ekmeğe harcar. Bu durumda tuttuğu para (0), aldığı ekmek miktarı (OB) dir. Buna göre malın fiatı $\frac{OA}{OB}$ olur.

Tüketici tuttuğu para ile, harcamaları arasındaki ilgiyi gösteren (AB) doğrusuna fiat-imkan doğrusu veya sadece fiat doğrusu denir. Fiat doğrusunu, ferdin farksızlık eğrilerini gösteren bir şema üzerine nakledersek, müstehlikin gelirini gözönünde bulundurarak, talebini nasıl ayarlıyacağını hesap edebiliriz.

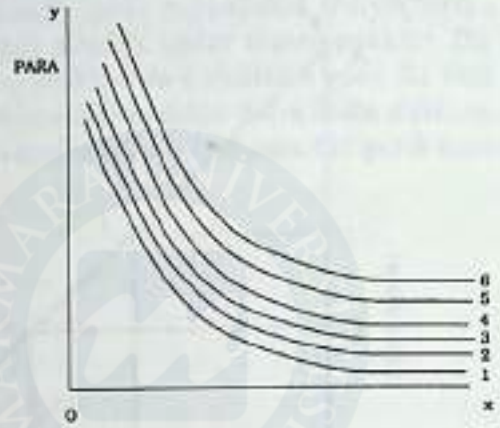

Şekil : 10

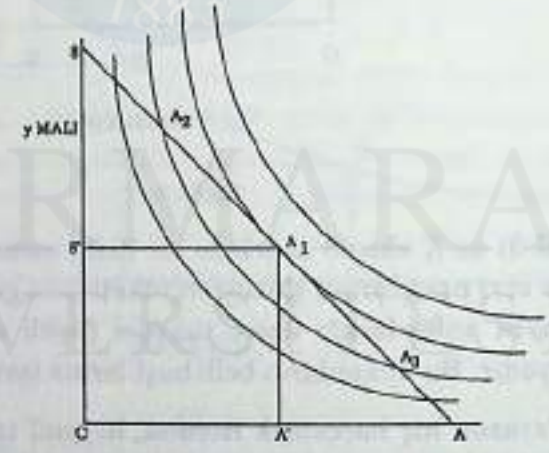

Şekil : 11

(Şekil: 10), tüketicinin farksızlık eğrilerini göstermektedir. Burada şu hususa bilhassa dikkat etmek lazımdır. Her eğri (1, 2, 3, 4..) üzerindeki noktalar, aynı tatmini sağlamakla beraber, 2, 3 ve 4 numaralı farksızlık eğrileri üzerindeki noktalar 1 numaralı farksızlık eğrisindeki noktaların sağladığı tatminden sırasiyle daha fazlasını sağlamaktadır.

Alttaki şekil, farksızlık eğrileri üzerine yerleştirilen fiat doğrusunu göstermektedir. Tüketici A1, A2 ve A3 noktalarında bulunabilir, fakat tüketici elde ettiği faydayı azami kılmak gayesini güttüğünden şüphesiz 3 numaralı farksızlık eğrisi üzerinde herhangi bir noktaya ulaşmayı, 2 numaralı farksızlık eğrisi üzerinde A2 ve A3 noktalarına tercih edecektir. Çünkü, 3 numaralı farksızlık eğrisi daha fazla fayda temin eden bir bileşimi göstermektedir. Tüketicinin geliri (gelir-tesiri) artmadıkça, mallardan birinin yerine diğerinin ikame nispeti çoğalmadıkça (ikame tesiri) veya malların fiyatları ucuzlamadıkça (fiyat tesiri) 3 numaralı farksızlık eğrisinin üstüne çıkmak mümkün değildir.

Farklı malların sağlıyacağı faydaların mukayesesinde de dolayısıyle tüketicinin talep tercihinin tayininde önemli bir alet olan farksızlık eğrilerini, deniz seviyesinden aynı yükseklikte bulunan bütün mevkileri gösteren bir haritaya benzetebiliriz (2). Burada yüksekliğin gösterilmesi yerine, her farksızlık eğrisi aynı tatmin seviyesini temsil etmektedir. Bununla beraber, deniz seviyesinden olan yüksekliklerin ölçüldüğü şekilde tatmin seviyelerini ölçmek tamamen imkansızdır. Sarih bir ölçü birimi yoktur. Bir kimse bir farksızlık eğrisinin diğerine nazaran daha yüksek veya daha düşük bir tatmin seviyesini temsil ettiğini söyliyebilir fakat bu farkın ne kadar olduğunu söyliyemez.

İktisadî analiz derslerinde önemli faydalar sağlıyacağı için farksızlık eğrilerinin bellibaşlı özelliklerine de işaret edelim. Bu özelliklerin tetkiki, şekiller yardımı ile kolaylıkla yapılabilir:

1. Farksızlık eğrileri daima sol yukardan sağ aşağıya inerler. Çünkü, daha önce de belirttiğimiz gibi, belli bir gelirle tüketici her iki malın da talebini birlikte artıramaz. Biri artarken diğeri azalır.

2. Farksızlık eğrileri hiçbir zaman birbirlerini kesemezler. Bu hal gayet mantikidir. Çünkü iki farksızlık eğrisinin birbirini kesmesi, birbirinden farklı oldukları evvelce kabul edilen iki tatmin seviyesinin eşit olması demektir ki, böyle bir şey de düşünülemez.

3. Farksızlık eğrileri daima orijine (X ve Y eksenlerinin kesişme noktasına) konveks (içbükey) dir. Bu durum da birinci durumun tabii bir neticesidir. Tüketici her iki malın diğer şartlar değişmedikçe (ceteris paribus) talebini bir anda arttıramıyacağı için farksızlık eğrisinin konkav (dış bükey) olmasına imkan yoktur.

5. TOPLAM TALEP EĞRİSİ:

Yukarıda bir ferdin durumunu dikkate alarak, talep eğrisinin arz edeceği şekli inceledik. Bir toplumda bir çok insan için aynı yaklaşımda bulunmakta bir sakınca yoktur. Her ferdin bir mala karşı durumu aynı değildir. Hatta bazı özel hallere dahi işaret ettik ki; fiat yükseldikçe talep de artıyordu. Bunlar hep istisnai hallerdir. Bir mala karşı bir piyasada değişik talepler olmakta ve bu talep sahiplerinin özel durumları (gelirleri-arzuları-zevkleri v.s.) eğrilerine tesir ederek değişik şekiller almaktadır. Fakat bu ferdi taleplerin hepsinin belli bir pazarda toplanması sonucunda toplam talep eğrisi meydana gelmektedir. Pek tabii olarak o da aynı ferdi talep eğrisi şeklinde olacaktır. Yani sol yukarıdan sağ aşağı inecektir. Bu suretle yukarıda temas etmiş olduğumuz genel kaidenin dışında kalan istisnalardan kurtulmuş oluyoruz. Böylece fiatların düşmesi neticesinde talebin yükseleceği genel prensip olarak ifade edilebilir.

Toplam talep eğrisi ferdi talep eğrisinden çok daha (konkav) olacaktır. Yani fiat düştükçe talep daha fazla artacaktır.

Bir pazardaki talep eğrisini matematik olarak ifade etmek için muhtelif iktisatçılar çalışmışlardır.

J.B. Say, taleple fiat arasındaki nisbi bir münasebetin varlığını ifade etmiştir. Şayet bir malın fiatı iki misli olursa, talebin de yarıya düşmesi icap eder. Halbuki, her fiat artışı malın talebine aynı şekilde tesir etmez.

Diğer taraftan bazı iktisatçılar fiatla talep arasındaki münasebeti daha değişik olarak ele almışlar ve genel olarak fiatın değişmesi halinde talebin de değişeceğini izah etmişlerdir.

Bu açıklamalardan talebin, fiatın fonksiyonu olduğu anlaşılmaktadır. Bu izahın matematik ifadesini XIX. asrın ilk yarısında Cournot vermiştir. Bir müddet sonra A. Marshall aynı formülü ele aldı ve Cournot-Marshall kanunu olarak iktisatçılar arasında anıldı.

$$D = F(p)$$

Bu formülde D talebi ve p de fiatı ifade etmektedir. Manasını tekrar edecek olursak, talep fiatın fonksiyonudur. Bu formül üzerinde gene matematik ekol mensupları durdular. Ve bunu etraflı izah etmeğe çalıştılar. Çünkü yukarıdaki formül belli bir malın talebine ait fonksiyonu

gösteriyordu. Halbuki değişik malları nazara alma mecburiyeti vardı. Fiatlarına göre taleplerine ait fonksiyonlarının ifadesi gerekiyordu. Léon Walras bu izahları dikkate alarak talep kanununu

$$D = F(p_1, p_2, p_3 \ldots pn)$$

şeklinde formüle etmiştir.

Walras'ın bu izah ve formülü üzerinde Amerikalı iktisatçılardan H.L. Moore ve F. Schultz yeniden durdular ve zaman mefhumunun dikkate alınmadığını belirterek formülün:

$$D = F(p_1, p_2, p_3 \ldots p_{12} T)$$

şeklinde oluşturulmasının daha doğru olacağını ifade ettiler. (T. zaman değişmesini ifade etmektedir.)

III - ARZ:

Buraya kadar yapmış olduğumuz izahlardan bir mala karşı olan talebi ve o talebin fiat değişmeleri ile ilgisini izah etmiş bulunuyoruz. Fiat bahsine başlarken daha önce de belirttiğimiz gibi fiat sadece talep tarafından değil, fakat talep ile arzın birbirlerine olan karşılıklı tesirleri ile meydana gelmektedir. O halde talebin yanında arzı da ele almak ve incelemek gerekir. Arz şu şekilde tarif edilebilir; belli bir zamanda, belli bir piyasaya, belli bir malın satılmak üzere sunulmasına arz adı verilir.

Bu tariften de kolayca anlaşılacağı üzere arz bir malın ancak satılmak arzusu ile piyasaya getirilmesini ifade eder. O halde bir kimsenin mağazasında stok edilmiş ve fakat satışa çıkarılmamış olan mallar o malın arzına dahil edilemiyeceği gibi henüz tarlada ekili halde bulunup yetişmekte olan ürünler de arza dahil edilemez. Tıpkı satın alma arzusunun talep sayılabilmesi için satın alma gücü ile takviye edilmesinin gerekli oluşu gibi bir malın arz sayılabilmesi için de o malın satılmak kaydı ile piyasaya getirilmiş olması lazımdır.

Kitabımızın başında iktisat ilmini insan ihtiyaçlarının tatmini için gerekli faaliyetleri inceleyen ve düzenleyen bir ilim olarak tarif etmiştik. İnsan ihtiyaçlarının karşılanması her şeyden önce bir takım mal ve hizmetlerin üretimine bağlıdır. Paralı ekonomi düzeninin şartlarına uygun olarak üretilen bu mal ve hizmetlerin de satılmak için piyasaya getirilmesi, yani arz edilmesi lazımdır. Demek oluyor ki bugünkü iktisadi düzenimizin işleyebilmesi için arz da talep kadar önemli bir iktisadi olaydır.

1. ARZ ŞEDÜLÜ VE ARZ EĞRİSİ:

Bir malın talep eğrisinin sol yukardan sağ aşağıya doğru meyilli olduğunu belirtmiştik. Bunun sebebi bir malın fiatı ucuzladıkça talep edilen miktarın artması idi. Acaba durum arz yönünden ne şekilde görülecektir? Bu sorunun cevabını etrafımızdaki olaylardan kolaylıkla çıkartabiliriz. Eğer elimizde satılacak bir mal bulunsaydı bu malı elbette ki mümkün olan en yüksek fiyatla satmak isterdik. Hiç bir satıcının mallarını yüksek fiyatlardan satmayıp da düşük fiatlardan satmak istemesi bahis konusu olamaz. Her satıcı malını en yüksek fiattan satıp elde edeceği kârı en yüksek seviyeye çıkarmak arzusundadır. O halde arz şedülü talep şedülünün aksine olarak fiatlarla aynı yönde hareket edecektir. Yani fiatlar yükselirken satılmak istenen mal miktarları artacak, fiatlar düştükçe satılmak istenen mal miktarları yani arz da azalacaktır. Durumu aşağıdaki arz şedülü ile göstermek mümkündür.

Arz Şedülü

Fiat (bin TL)	Arzedilen Miktar
40	1000
50	2000
60	2250
70	2400
80	2600
90	2800
100	3000

Yukardaki tablonun ifade ettiği mana arzın fiatla aynı yönde hareket ettiği yani fiatlar yükseldikçe arz edilecek mal miktarının da arttığıdır. Durumu diyagramla açıklayarak olursak arz eğrisinin de talep eğrisinin aksine sol yukardan sağ aşağı doğru indiğini değil, fakat sol aşağıdan sağ yukarıya doğru yükseldiğini görürüz. Yukarıda arz şedülündeki rakamlara uygun olarak aşağıda bir malın arz eğrisi gösterilmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

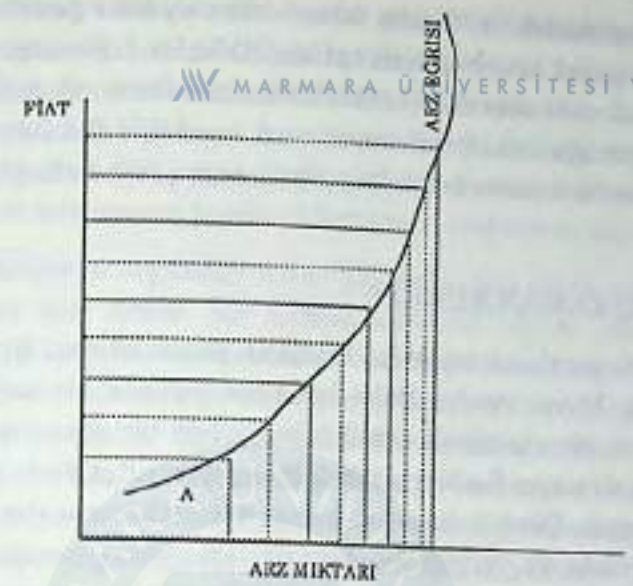

Şekil: 12

(Şekil: 12) deki eğrinin ifade ettiği mana arz şedülünün ifade ettiği mana ile aynıdır. Yani bir malın fiatı yükseldikçe o maldan arz edilen miktar artacaktır.

2. ARZA TESİR EDEN FAKTÖRLER:

Yalnız burada üzerinde durulması gerekli soru şudur: Fiatlar sonsuz şekilde artmaya devam etse acaba mal arzını da sonsuz şekilde arttırmak mümkün müdür? Yani yukarıda göstermiş olduğumuz arz eğrisi sonsuz bir şekilde sağ yukarıya yükselerek çıkar mı? Eğer bu soruya hiç tereddütsüz "evet" cevabını verebilmiş olsaydık, bugün iktisat ilmi diye bir ilimden bahsetmenin manası kalmazdı. Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi iktisat ilmi insan ihtiyaçlarını tatmine elverişli kıt malların idaresiyle uğraşır. Çünkü insan ihtiyaçları sonsuz, buna mukabil insan ihtiyaçlarını tatmin eden yani faydalı olan mal ve hizmetler azdır. Sayısı çok olan ihtiyaçlarımızı sınırlı olan bu mal ve hizmetlerle tatmin edebilmek durumundayız. Bu bakımdan arz eğrisinin sonsuz şekilde sağ yukarıya doğru yükselmesi bahis konusu mal veya hizmet miktarının sonsuz şekilde artabileceğini kabul etmek demektir. Oysaki çeşitli iktisadi sebepler yüzünden mal ve hizmet miktarları istenildiği ölçüde arttırılamaz. Üretimin temel unsurları olan tabiat, emek, sermaye ve teşebbüs

gerçekten sınırlıdır. Sınırlı faktörlerle meydana getirilebilecek bir üretimin ise gayet sınırlı olması tabidir. O halde bir malın arzı, fiatı ile aynı yönde hareket etse dahi belirli bir üretim hacminden sonra o malın arzını arttırmağa imkan bulunamaması lazımdır. O halde fiatlar yükseldikçe bir malın arzının artabilmesi belli bazı şartlara bağlıdır.

A) ZAMAN SÜRESİ:

Bu şartların başında, üretimin yapılabilmesi için her şeyden önce zamana ihtiyaç vardır. Daha basit bir deyimle, bir malın arzının arttırılabilmesi veya o malın üretilebilmesi için bir sürenin geçmesi lazımdır. Mesela domates fiatları yükseldiği zaman çiftçi derhal domatesin arzını arttıramaz. Çünkü domates arzını arttırabilmesi için yeniden domates yetiştirmesi ve yetişen bu domatesleri şehrin pazarına getirmesi icap eder. Bir domatesin yeniden yetiştirilmesi ise uzunca bir zamanın geçmesine bağlıdır. Öte yandan bir radyo satan firma radyo fiatları yükseldiği zaman daha fazla radyo arz edebilmek için ya evvelce yapmış olduğu stokları piyasaya sürmeli veya radyo üretimini arttırmalıdır. Stokların piyasaya sürülmesi ve bilhassa yeniden radyo üretimi zamana bağlı işlerdir. O halde arz miktarının arttırılmasını sınırlayan en önemli unsur zaman'dır.

B) TABİAT ŞARTLARI:

Arzı sınırlayan sebeplerden bazıları da insan iradesinin dışında bulunan sebeplerdir. Mesela bir radyo imalatçısı ürettiği radyoların sayısını mümkün olduğu kadar arttırabilir. Yani gerekli üretim faktörlerini temin ettiği müddetçe radyo üretiminin artmaması için hiçbir sebep yoktur. Fakat ihtiyaçlarımızı tatmin eden mal ve hizmetlerin bir kısmı radyo üretimine benzemez. Mesela gıda maddeleri ve bilhassa tarımsal ürünler geniş ölçüde tabiat şartlarına bağlıdır. İklimin müsait gitmesi tarımsal ürün arzını arttırabildiği halde ne kadar gayret sarfedilirse edilsin iklimin uygun gitmemesi tarımsal ürün arzının artmamasına yol açar. O halde tarım kesiminde arzın geniş ölçüde tabiata bağlı olması tarım ürünlerinin fiatları ne kadar yükselirse yükselsin istenildiği anda, istenildiği miktarda, arzının arttırılamıyacağını ve tabiat şartlarına sıkı sıkıya bağlı kalındığı gerçeğini ortaya koyar. Öte yandan bir radyo ima-

latçısının gerekli üretim faktörlerini temin edebildiği müddetçe radyo üretimini arttıracağını söylemiştik. Üretim faktörleri olan tabiat, emek, sermaye ve teşebbüs de etrafımızda kıt bulunan unsurlardır. Bunların temini güçtür. İstenildiği ölçüde ve her zaman temin etme imkanı yoktur. Bu bakımdan tabiat şartlarına bağlı olmıyan üretim kollarında da üretim faktörlerinin her zaman temin edilememesi mal arzını önler.

Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere bir malın arzı fiatla aynı yönde seyrettiği halde mal arzını her zaman istenilen ölçüde arttırmak mümkün değildir. Bu nokta üzerinde ısrarla duruşumuzun sebebi daha önceki açıklamalarımızdan anlaşılacağı üzere, fiatın arz ve talebe tesiri olabileceği gibi arz ve talebin de fiata tesiri olmasındandır. Mal fiatları yükselirken o malın arzını istediğimiz ölçüde arttıramazsak o malın fiatının daha da yükseleceği tabiidir. Bazen bir malın arzı artırılamaz, fakat o mala karşı talep çoğaldığından kendiliğinden fiat yükselir. İşte bu sebeptendir ki arzın istenilen ölçüde arttırılıp arttırılmaması fiat politikası yönünden de önemli bir faktördür.

3. ARZ ELASTİKİYETİ:

Bir malın fiatı yükseldiği zaman genel olarak o maldan arz edilen miktar da artar. Fakat yukarıdaki izahlarımızdan da anlaşılmıştır ki bir malın fiatı yükseldiği zaman o malın arzında meydana gelecek artışlar farklı mallar için farklı derecelerde olur.

Yukarıdaki misalimizde radyo fiatı yükseldiği zaman radyo arzında da büyük ölçüde artış olur. Halbuki tarım ürünleri fiatlarının yükselmesi halinde çeşitli sebepler yüzünden tarımsal ürünlerin geniş ölçüde artamıyacağı anlaşılmış bulunmaktadır. O halde fiat yükselmesine paralel olarak arz artışının göstereceği seyre arz elastikiyeti adını veriyoruz. Yani bir malın arz edilen miktarlarındaki nisbî değişmenin o malın fiatındaki nisbî değişmeler oranı bize arz elastikiyetini verir:

$$Es = \frac{dq}{Q} : \frac{dp}{P}$$

Hemen şunu belirtelim ki arz elastikiyeti talep elastikiyeti kadar sık kullanılan bir iktisadi alet değildir. Fakat arz elastikiyetinin bilhassa iktisadi kalkınma çabasında bulunan az gelişmiş ülkelerde büyük bir

önemi vardır. Zira kalkınma hamlesinin yol açacağı çeşitli yatırımlar ve bu yatırımlardan elde edilecek hasılanın ve gelir artışının o toplumun ihtiyaçlarını ne ölçüde karşılayabileceği meselesi kalkınma planlarının ana problemidir. O bakımdan arz elastikiyetinin hesaplanması ve bilinmesi yatırımların hangi sahalara aktarılması konusunda plancılara büyük yardımlarda bulunur. Öte yandan fiat politikası ile uğraşan yöneticiler malların arz elastikiyetini hesaplayabildiği ölçüde isabetli kararlar alabilirler. O halde arz elastikiyeti kavramını iyi bilmek lazımdır.

Arz elastikiyetini daha basit bir şekilde ifade etmek gerekirse; bir malın fiatındaki değişmelere bağlı olarak arzındaki değişmeleri gösteren bir orandır, diyebiliriz. Talep elastikiyetinin çok farklı olabileceğini belirtmiştik. Arz elastikiyeti de aynı şekilde çok büyük farklılıklar gösterebilir. Tıpkı talep elastikiyetinde bahsetmiş olduğumuz gibi birim elastikiyet, birden büyük elastikiyet, birden küçük elastikiyet, sabit elastikiyet ve bir de sonsuz elastikiyet; arz için de bahis konusudur. Burada dikkat edilecek husus bir malın fiatının bir birim değişmesi karşısında o malın arzının ne ölçüde değiştiğidir.

4. TOPLAM ARZ EĞRİSİ:

Yukarıda bir teşebbüsün ürettiği malları dikkate aldık. Bunların arzı üzerinde rol oynıyan çeşitli faktörler üzerinde durduk. Fakat biz bir tek hali tetkik etmiş bulunuyoruz. Şayet aynı malı üreten bir çok teşebbüs ve işletmeleri dikkate alacak ve bunların belli bir mekan içerisinde piyasaya katıldıklarını düşünecek olursak, toplam arz eğrisinin nasıl meydana gelmiş olduğunu da anlamış bulunacağız. Çünkü aynı konuda üretim yapan birçok işletmenin görüleceği gibi, üretim maliyetleri birbirine eşit değildir. Onların kapasiteleri ve imkanları, mamüllerinin maliyetlerinin üzerine tesir eder. Büyük bir işletmenin üretim maliyeti ile daha küçük bir çaptaki işletmenin üretim maliyeti birbirine eşit olamaz. Bilhassa sınai konularda büyük teşebbüslerin avantajları çok daha fazladır. Bir de bunlara müteşebbisin kabiliyet ve yeteneklerini ilave edecek olursak, hakikaten piyasada sivrilmiş teşebbüslerin başında bulunan insanların daha rasyonel hareket etmeleri neticesinde mensup oldukları işletmenin mamülleri çok daha düşük bir üretim maliyetine sahip olacaktır. Ayrıca bir piyasada değişik teşebbüslerin gösterecekleri arz eğrisi değişiktir. Malların arzı da piyasada oluşan fiata göre değişecektir. Me-

sela bugün kauçuk ayakkabı veya lastik piyasasını dikkate alalım. Memleketimizde bu konuda çalışan bir çok işletme vardır. Kauçuk fiatları yükseldiği an yüksek maliyetle çalışan birçok işletmenin piyasaya katıldığını görebiliriz. Lastik sıkıntısı çekildiği devrelerde maliyet fiatları yüksek olan ve aynı zamanda kalitesi daha da düşük bulunan birçok işletmelerin mamulleri piyasaya arz edilmektedir. Mesela bir çift ayakkabı lastiği 20 bin liradan satılabilir. Piyasada bazı geçici haller, anormal şartlar ortadan kalktığında lastik fiyatında da bir azalma görülebilir. Yani 20 bin liradan bir çift lastik 18 bin liraya düşebilir. O zaman maliyeti 19 bin lira olan birçok işletmelerin mal arzı yani satış fiatı maliyetin altına düşer. Yani 19 bin liraya mal edilen bir çift lastiği 18 bin liraya satmak durumu söz konusudur.

Bu durumda işletmeler iki yola gidebilirler. Birincisi üretim faaliyetlerini durdururlar, ikincisi ise bunun belli bir sürede geçebileceğini tahmin ederek elde etmiş oldukları mamulleri saklar veya stok ederler. Neticede piyasada fiatlar biraz yükseldiği takdirde, işletme kendi maliyetleri seviyesine gelince onları elden çıkarmak istiyecektir. Yani her işletmenin arz eğrisi değişik olacaktır. F akat talep eğrisinde olduğu gibi toplam arz eğrisi de gene genel bir mahiyet alacak ve sol aşağıdan sağ yukarıya doğru yükselecektir. Ortalama bir eğri olma özelliğini bu suretle elde etmiş olacaktır.

Görülüyor ki talep eğrisine daha ziyade psikolojik sebepler tesir etmektedir. Halbuki arz eğrisini tayin eden husus psikolojik olmaktan ziyade tekniktir. Hangi teşebbüs daha iyi ve daha ucuza mal üretiyorsa veyahut hangi işletmenin maliyeti daha aşağıda ise o işletmenin yapacağı arz ile maliyeti yüksek olan işletmenin yapacağı arz bir olmıyacaktır. Çünkü üretim tekniğinde fark vardır.

IV. FİATIN TEŞEKKÜLÜ:

Buraya kadar yapmış olduğumuz açıklamalar talep ve arzın özelliklerini incelemek ve bu özelliklerin önemlerini belirtmek olmuştur. İzahlarımızın başında fiatın arz ve talep tarafından tayin edildiğini belirtmiştik. Şimdi arz ve talebi yakından bilen kimseler olarak bu iki unsurun birbirine ne şekilde tesir ettiğini ve netice olarak fiatı nasıl tayin ettiklerini inceliyeceğiz.

(Şekil: 13) de daha önce ayrı ayrı göstermiş olduğumuz arz ve talep eğrileri aynı diyağram üzerinde birleştirilmiştir. Burada arz ve talep eğrilerinin bir noktada kesiştiğini görüyoruz. İşte bu noktaya piyasa fiatı veya arz ve talebi denkleştirdiği için denge fiatı adını veriyoruz. Demek ki piyasa fiatı, arz ve talebin kesiştikleri noktada daha teknik bir ifade ile arz ve talebin birbirlerine eşit olduğu noktada teşekkül eder.

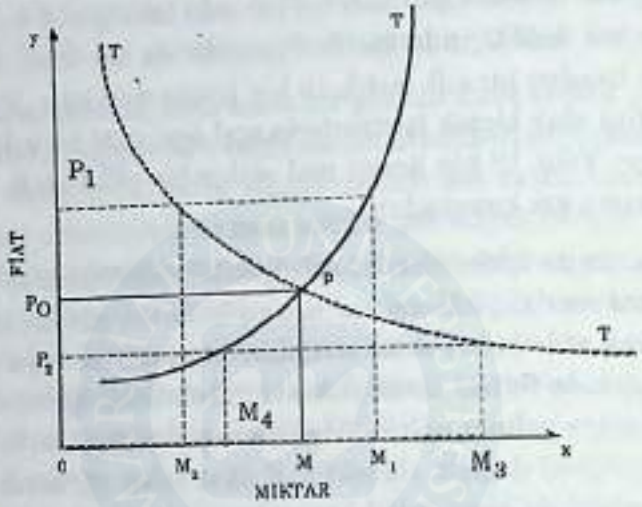

Şekil: 13

Niçin bu noktanın piyasa fiatı olduğunu yani bu noktadan başka noktalarda fiatın niçin teşekkül edemiyeceğini araştırmak son derece basit olacaktır. Şekil üzerinde de görüleceği üzere farzedelim ki, fiat çeşitli sebepler yüzünden P_0 dan P_1 e çıkmış olsun. Bu durumda arz edilen malların miktarları (OM1) talep edilen mal miktarı da (OM_2) olacaktır. Bir malın arzı talep miktarından çoksa o malı arz edenler kendi aralarında rekabet edip mallarını satmağa çalışacaklarından fiat düşer. Yani çeşitli sebeplerle P_1 e yükselen fiat uzun müddet P_1 de kalamaz. Satıcıların rekabeti yüzünden yine P_0 a düşer. Görülüyor ki fiatın P nin üstünde herhangi bir noktada dengede kalabilmesine, satıcıların kendi aralarındaki rekabet yüzünden imkan yoktur.

Eğer çeşitli sebeplerle fiat P_0 noktasının altına yani P_2 ye düşerse ne olur? Bu durumda şekilde de görüldüğü gibi talep edilen mal miktarı (OM_3) arz edilen mal miktarı (OM_4) olacaktır. Çünkü mal fiatı düştüğü için o maldan satın almak istiyenler daha çok olacak ve miktarı değişmeyen malı daha çok kimse satın almak istiyeceğinden, o malın alıcıları arasında bir rekabet başlar ve malın fiatı yeniden P noktasına yükselir.

Görülüyor ki, kısa devreler içinde çeşitli sebepler yüzünden malın fiatı, piyasa fiatından veya denge fiatından uzaklaşsa dahi yine çok kısa bir zaman içerisinde denge fiatına dönmeğe mecburdur.

Bir malın arz ve talebinin ve o malın fiatının birbirleriyle olan karşılıklı ilişkilerini gördükten sonra şimdi bu genel temele dayanarak biraz daha karmaşık meseleleri ele alabiliriz. Bilindiği üzere zaman zaman rekabetten, tekelden bahsedildiğini duyarız. Piyasalardan, pazarlardan, borsalardan söz açıldığını işitiriz. Acaba piyasa nedir? Çeşitleri nelerdir? Bu farklı piyasalarda rekabet veya tekel şartlarının hüküm görmesine göre fiyatlar nasıl teşekkül eder? Bu piyasalarda fiat teşekkülünde arz ve talebin rolü nedir? gibi çeşitli soruların cevaplarını daha yakından görebilmek için farklı piyasa şekillerini ve bu farklı piyasada fiatın nasıl teşekkül ettiğini araştırmak lazımdır.

1. PİYASA:

Yukarıda izah etmiş olduğumuz fiat denilen müessesenin doğabilmesi için ayrı ayrı ele almış bulunduğumuz arz ve talebin belli bir yerde birleşmesi zarureti vardır ki bu zorunluk bizi piyasa kavramına doğru götürür. En basit ve en dar manada piyasa, malların ve hizmetlerin alındığı ve satıldığı yer olarak ifade olunabilir. Yani arz ve talebin karşılaştığı yer şeklinde izah edilebilir. Piyasa kelimesini genellikle dar anlamda kullanmaktayız. Muhtelif alıcılar ve aynı zamanda çeşitli satıcılar bir yerde karşılaşırlar. Mesela hububat alıcıları ve hububat satıcıları mal borsasında birleşirler ve herkes kendi görüşüne ve kendi ihtiyacına ve kendi düşüncesine uygun olarak mal talebinde bulunur. Mal arzı da buna paralel bir şekilde yapılarak nihayet bir noktada belli bir mal için fiat oluşur. İşte bu olay basit manada piyasayı izah eder. Bugün konuşma dilimizde hububat piyasası, altın piyasası, tütün piyasası gibi muhtelif piyasalardan bahsetmekteyiz. Fakat zamanımızda teknik o kadar ilerlemiştir ki, belirli bir yerde yapılmakta olan alım ve satımlar bu merkezin dışına taşmış, ülkeler arası bir durum almış bulunmaktadır. Teknik ilerleme piyasa anlamını da genişletmiştir. Bugün telefon, telgraf, teleks, radyo, telsiz, fax gibi birçok araçların temin etmiş olduğu kolaylıklar muhtelif yerlerdeki mal arzlariyle gene diğer bölgelerdeki talepleri karşılaştırma imkanını insanlara vermiştir. Bugün, piyasa denince çeşitli teknik imkanlar ve vasıtalarla satıcı ve alıcının karşılaşması anlaşılmakta-

dır. Bu karşılaşma sadece telefon veya telgrafla da olabilmektedir.

Şu halde piyasa denilince bir taraftan insanların belirli bir yerde toplanmasını anlarken, diğer taraftan daha geniş bir kavramı anlamamız icabedecektir. Bu suretle mal arzı ile talebi, bir bölgede olmasa bile, gene de mukayese edilme imkanına kavuşmuş olur. Bugün hiç iktisat kültürü olmayan bir insana pazardan veyahut piyasadan bahsedildiğinde aklına ne gelecektir? Onun aklına kendi bölgesinde her zaman alış veriş ettiği bir yer gelecektir. O şahıs haftalık veya günlük ihtiyaçlarını giderme arzusu ile o yere gider ve alış verişini yapar. Kelimenin basit ifadesinden de anlaşılacağı gibi alışlarını, yani ihtiyaçları olan malları o pazar yerinde talep eder. Bazı insanlar da mallarını bu pazarda satar. Elde ettiği para ile kendi ihtiyaçlarını tatmin edecek malları alır. Yani bir paralı mübadele konusuna girişir. İşte arz ve talep o yerde karşılaşıyor ve orada, o pazar yerinde fiat belli oluyor.

Bu pazar anlayışı yanlış değildir. Burada piyasa dar manada ifade edilmiştir. Daha geniş olarak ihtiyaçlarını temin etmek isteyen insan bir şehirdeki dükkanları dolaşarak daha geniş bir piyasa anlayışı içerisinde alış-veriş yapar.

Yukarıda da temas etmiş olduğumuz gibi, bazı insanlar ticareti meslek edinmişlerdir. Bir malı üretebilmek için gerekli giderleri diğer bölgelerden sağlamanın yolunu aramışlardır. Mesela bir malın ham maddesi daha başka bir bölgede bulunuyorsa oradan bu ham maddeyi telefonla veya telgrafla satın alma imkanı bulmuşlardır. İstanbul'daki bir firma elde edeceği bezir yağının ham maddesi olan keten tohumunu Eskişehir'den pekala telefon ve telgrafla elde edebilecektir. Bu takdirde belli bir pazar veyahut dar manası ile piyasa kavramının dışına çıkılmış ve şehirlerarası bir ülke piyasasından bahsedilmiş olacaktır. Aynı şekilde tütün konusunda İstanbul'daki bir tacir Samsun'dan veyahut İzmir'deki piyasadan bu malı satın alabilecektir.

Ulaştırma araçları, insanlara o kadar çok kolaylık temin etmiştir ki, ülke içinde, şehirler arasında arz ve talebin karşılaştırılması, mübadelelerin yapılması, uluslararası ticaretin doğmasına sebep olmuş, bu suretle Dünya piyasaları'ndan bahsedilmiştir. Dünya piyasalarından bahsedilmesi piyasanın daha geniş bir tarzda ifadesinden ibarettir. Nasıl insan piyasa denilince, günlük ihtiyaçlarını gederecek bir pazar yerini anlarsa, daha geniş ihtiyaçlarını temin etmek için de şehir piyasasını ak-

lına getirir. Çok daha geniş ihtiyaçları için de bütün dünya üzerinde üretilen kıymetlerin mübadelesinden bahsedilecek ve o da dünya çapında yapılacaktır. Londra'da oturan bir tacir Türkiye'deki ham maddeleri telsizle, telefonla, alabilmektedir. Bunun aksine, İzmir'de oturan bir tacir Londra'da ihtiyacı olan bir malı, aynı vasıtalardan istifade ederek getirebilmektedir. Şu halde arz ve talebin karşılaşması için mutlaka şahısların belli bir merkezde toplanmasına gerek yoktur.

Piyasanın aslî fonksiyonu arz ve talebi en geniş bir şekilde ve mümkün olduğu kadar uygun ve kolay olarak karşılaştırmaktadır. Bugün bütün insanlar kendi ihtiyaçları için değil, piyasa için üretim yapmaktadırlar ve herkes iş bölümünün çok genişlediği zamanımızda kendi tüketmiyeceği malları üretmekte, bunları paraya çevirerek gene piyasadan ihtiyacı olan malları almaktadır. Şu halde iş bölümünün mevcut olduğu toplumlarda üretim piyasa için yapılmaktadır. Dolayısıyla piyasanın önemi büyüktür. Çünkü herkes ihtiyacını oradan giderecek ve o kanaldan elde edecektir. Bu suretle piyasa ne kadar iyi teşkilatlanmışsa vazifesini o nisbette iyi yapacaktır. İyi teşkilatlanmamış bir piyasanın arz ve talebi karşılaştırma fonksiyonu zayıflayacak ve birçok anormal haller meydana gelebilecektir.

Dünya ticareti Londra, New-York ve Chicago gibi bir kaç borsaya göre yönünü değiştirmektedir. Çünkü bu borsalar iyi teşkilatlanmış ve bütün dünyaya hitap eden kuruluşlardır. En modern cihazlarla en kısa zamanda dünyanın her yeri ile bağlantı kurabilmektedirler.

2. FİRMA DENGESİ:

Arz ve talebin karşılaşmasına imkan vermek suretiyle fiatın teşekkülünü sağlıyan piyasada bir tarafta tüketici diğer tarafta firma veya teşebbüs bulunur.

Firma veya teşebbüs, üretim faktörlerini (tabiat, emek, sermaye ve teşebbüs) toplayıp, bunları üretim faaliyetine tahsis eden ve bu faaliyetleri düzenleyen bir iktisadi ünitedir. Firma ve teşebbüsü idare eden kimseye müteşebbis denir. Müteşebbis, kar elde etmek ve elde ettiği kârı maksimumlaştırmak için çalışır. Sadece zarar etmek için üretimde bulunan bir müteşebbis düşünülemez.

Müteşebbisin kar etmesi, ürettiği malların satışından elde ettiği

hasılatın, üretim masraflarından fazla olması ile mümkündür. Yani:

(1) Kar = Satış Hasılatı - Üretim giderleri

Satış hasılatı, satılan mal miktarı ile bu malların satış fiatının çarpımına eşittir. Yani:

(2) Satış Hasılatı = Satılan Mal Miktarı X Fiat = QXP

Bu duruma göre (1) numaralı eşitliği şu şekilde yazabiliriz:

(3) Kar = (Satılan Mal Miktarı X Fiat) - Üretim giderleri.

(1), (2) ve (3) numaralı denklemlerin tetkikinden kolayca anlaşılacağı üzere bir müteşebbisin karını azami kılabilmesi için satış hasılatını, üretim masraflarının üzerine çıkarması lazımdır. Bunun için de hem satılan mal miktarını ve hem de üretim giderlerini veya her ikisini de kontrol altına alması lazımdır.

Firmanın üzerinde önemle durduğu konulardan birisi kârını azamî kılacak üretim miktarını tesbit etmektir. Böyle bir üretim seviyesine ulaşıldığı zaman, satış hasılatı ile üretim masrafları arasındaki fark, diğer üretim seviyesindeki farklardan fazla olacak, yani kâr azamî seviyesine çıkacaktır.

Söylediklerimizi bir diyagram üzerinde izah edersek, firmanın kârını azamî kılacağı üretim hacmi, aşağıdaki şekiller yardımı ile gösterilebilir.

(Şekil: 14) da (TM) eğrisi, firmanın "toplam masrafları"nı göstermektedir. (TG) eğrisi ise toplam hasılatı göstermektedir. Bu eğrilere çizilecek teğetlerin birbirlerine paralel oldukları zaman değme noktalarını birleştiren AB doğrusu bu elips içine çizilen en uzun doğrudur. Bu doğrunun üretim miktarı eksenini kestiği nokta, firmanın kârını azamî kılacağı üretim hacmini gösterir. Yani firma OM den az veya çok üretirse kârı, OM üretim hacminde elde ettiği kârdan daima az olacaktır. Çünkü OM üretim hacminde firmanın marjinal masrafı, marjinal hasılata eşittir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

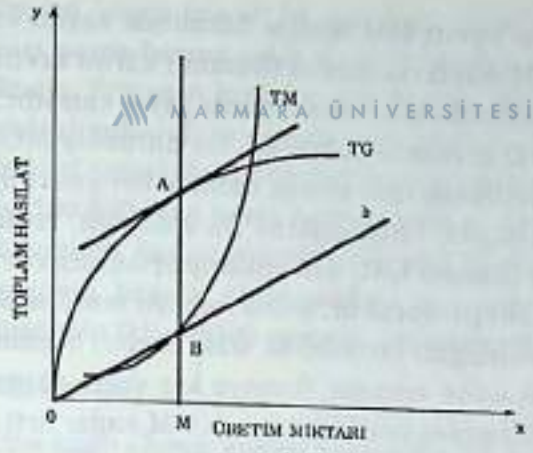

Şekil : 14

Durumu daha basit bir şekilde de izah edebiliriz. İleride görüleceği üzere işletme için en önemli husus son ünitenin temin ettiği gelir ve sebep olduğu masraftır. Biz bunlara Marjinal Masraf ve Marjinal Hasılat adını veriyoruz. Firmanın kârını azamî kılan üretim hacmi, marjinal hasılata eşit olduğu noktadaki üretim hacmidir.

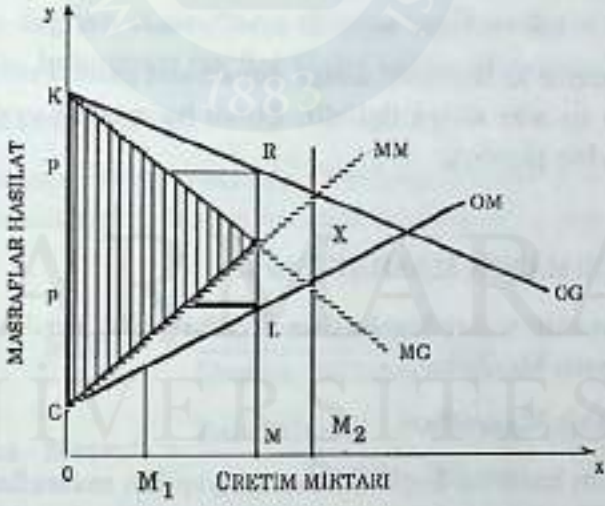

Şekil: 15

MG = MM

Yukardaki şekilde Marjinal Masraf ve Marjinal Hasılat eğrileri gösterilmektedir. Marjinal Masraf eğrisi (MM) (burada izah kolay olsun diye doğru halinde gösterilmiştir.) ile Marjinal Hasılât eğrisinin (MG) kesiştikleri, yani birbirlerine eşit oldukları nokta X noktasıdır.

Bu hususu şu şekilde açıklayabiliriz:

Firma, kârını OM üretim hacminde azami kılabilir. Ne, OM den az, ne de OM den fazla üretim firmanın kârını üretim hacmi OM iken elde ettiği kârdan fazla kılamaz. İsbatı gayet kolaydır. Farzedelim ki firma OM_1 kadar G üretimde bulunsun. Bu durumda MG>MM olacaktır. Yani firmanın üretime devam etmesi halinde her yeni ünite, üretim masraflarından çok hasılat bırakacaktır. Bu sebepten, müteşebbis, kârlı olduğu için, üretim hacmini OM_1 den yukarıya çıkaracaktır. OM üretim hacminde MG = MM eşit olacaktır. Buna rağmen müteşebbisin üretimi artırmağa devam ettirdiğini farzedelim. OM_2 üretim hacminde MM>MG olacak, üretimin bir ünite artması, firmaya kâr değil, zarar hasıl edecektir. Bunun için müteşebbis üretimini ancak OM kadar arttırabilecek yani:

MG = MM

eşit olduğu noktada üretimi durduracaktır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, firmanın kârını azamî kılan üretim hacmi Marjinal Masrafın Marjinal Hasılata eşit olduğu üretim hacmidir. Üretim seviyesi ancak bu noktaya çıkarıldığı zaman firmanın kârı azamî olur. Bu noktaya firmanın denge noktası denir. Bu noktaya ulaşmağa da firma dengesi adı verilir.

Görülüyor ki firmanın denge durumuna gelebilmesi masraf ve hasılat yapısı ile sıkı sıkıya ilgilidir. Şimdi bu masraf ve hasılat yapısını daha yakından görelim.

A) FİRMANIN MASRAF YAPISI:

İşletmenin masrafları başlıca iki ana gruba ayrılabilir: Sabit Masraflar, Değişen Masraflar.

a) Sabit Masraflar:

Üretim hacmine bağlı olmaksızın yapılan masraflardır. Mesela işletme yeri için ödenen kira, personel masrafları v.s. sabit masraftandır. Sabit masraflar, firmanın üretim hacmi ne olursa olsun yapılan masraflardır. Meselâ, bir trikotaj firmasını düşünelim. Bu firma yılda 100.000 veya 500.000 adet kazak imâl etse de, firma yerinin kirası olarak aynı parayı ödeyecek, idareci, memur ve müstahdemlere de aynı ücretleri verecektir.

Yukarıdaki misali biraz daha analiz edersek, sabit masrafların, iş-

letmenin masraf bünyesi içinde önemli bir yer işgal ettiklerini görürüz. Zira üretimin artması parça başına sabit masrafı azaltır. Parça başına sabit masrafın azalması, firmanın kısa devrede azalan maliyet ile çalışması demektir. Meseleyi yukarıdaki misalle izah edelim. Farzedelim ki firmanın kira ve personel ücreti olarak ödediği miktar 50.000 liradır. Firmanın üretim hacmi 100.000 iken parça başına sabit masraf 5 lira, üretim hacmi 50.000 iken parça başına masraf 10 liradır. Görülüyor ki, üretim hacmi arttıkça parça başına düşen masraf azalmaktadır. İktisat dilinde buna fazla üretimin iktisadiliği prensibi adı verilmektedir.

b) Değişen Masraflar:

Üretim hacmine bağlı olarak azalan veya yükselen masraflara değişen masraflar denir. Firmanın öyle masrafları vardır ki üretim hacmi arttıkça artar, azaldıkça azalır. İşte bu gibi masraflara değişen masraflar denir. Meselâ trikotaj imalâthanesinde kazak imalini artırmak için yün, pamuk v.s. gibi ham madde ihtiyacının artması, daha fazla işçinin kullanılması lâzımdır. Bu ise değişen masrafların artmasına sebep olur.

c) Toplam Masraf:

Sabit ve değişen masrafların tümüne toplam masraf denir. Parça başına masrafın bulunması ise, fiat tâyini bakımından önemlidir.

d) Ortalama Masraf:

Parça başına düşen masrafa Ortalama Masraf denir. Ortalama masraf, toplam masrafın, üretim hacmine bölünmesi ile elde edilir. Yani:

$$\text{Ortalama Masraf} = \frac{\text{Toplam Masraf}}{\text{Üretim Miktarı}} \quad \text{veya}$$

$$\text{Ortalama Masraf} = \frac{\text{Sabit Masraf} + \text{Değişen Masraf}}{\text{Üretim Miktarı}}$$

e) Marjinal Masraf:

Marjinal Masraf; üretimi bir ünite arttırdığımız zaman toplam masrafta meydana gelen artış miktarıdır. Ortalama masrafla marjinal masraf arasındaki ilgiyi diyagramda şöylece gösterebiliriz:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

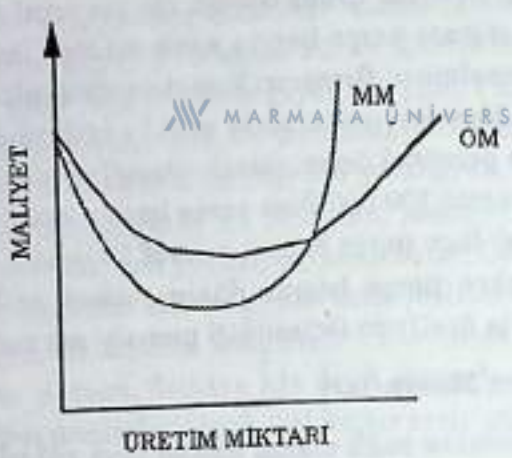

Şekil: 16

Marjinal masraf (MM) ve ortalama masraf (OM) birlikte hareket ederler. Yani ikisi beraber düşer, beraber yükselir. Yalnız şu noktaya dikkat etmek lâzımdır. Marjinal masraf her zaman ortalama masrafı aynı yönde takip etmez. Fakat ortalama masraf, daima marjinal masrafın tesiri altında olduğundan marjinal masrafın seyrini aynı yönde takip eder.

Marjinal masrafla ortalama masraf arasında ikinci önemli ilgi de şudur: Marjinal masraf eğrisi, ortalama masraf eğrisini daima en düşük noktasında keser. Eğer bu iki eğri, (Şekil: 17) de çizildiği gibi, ters U şeklinde ise, marjinal masraf eğrisi, ortalama masraf eğrisini en üst noktasında keser. Bu nokta, farklı piyasalarda fiat analizi yaparken çok işimize yarıyacaktır.

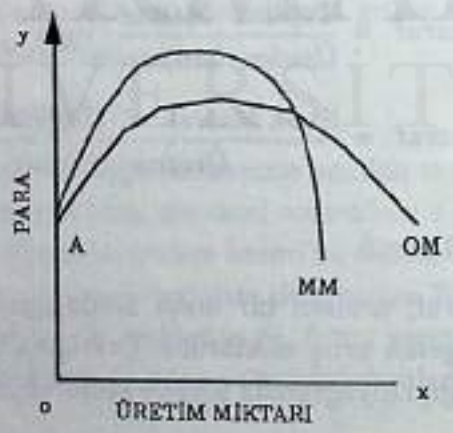

Şekil: 17

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

f) Masraf Eğrileri:

Çeşitli masrafları, masraf eğrileri halinde bir diyagram üzerinde göstermek de mümkündür. (Şekil: 18) de masraf eğrileri gösterilmiştir. Yalnız bu eğriler, parça başına masraf türlerini göstermektedir.

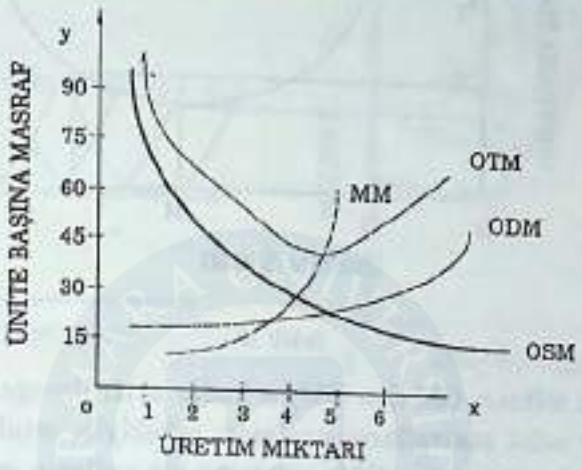

Şekil: 18

OTM = Ortalama toplam masraf

ODM = Ortalama değişen masraf

MM = Marjinal masraf

OSM = Ortalama sabit masraf.

Firmanın masraf yapısı incelenirken gözönünde bulundurulması gereken en önemli husus, ele alınan üretim devresinin uzunluğu veya kısalığıdır. Üretim arttırıldıkça parça başına düşen sabit masrafların bir kısmı değişen masraflar halini alır ve üretim masrafları artmağa başlar. Bunun için kısa devrede üretim masrafları ile uzun devrede üretim masraflarını ayrı ayrı tetkik etmek icabeder.

aa) Kısa Devre Masraf Eğrisi:

Firmanın kısa devrede masraf eğrisi aşağıdaki şekilde gösterildiği gibi, U şeklindedir. Bu sebepten kısa devre masraf eğrilerine U eğrisi diyenler de vardır. Şeklin ifade ettiği manâ şudur:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

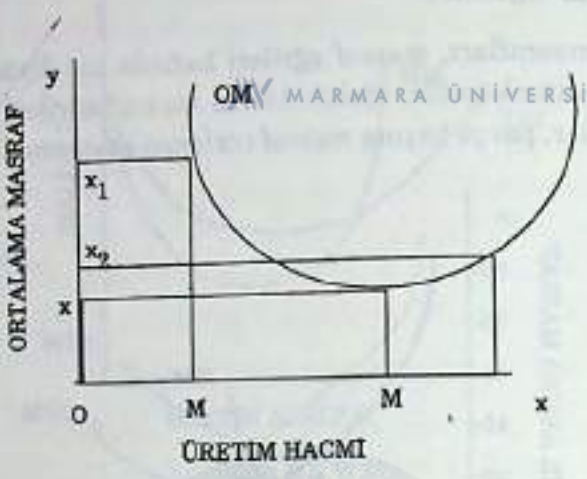

Şekil: 19

Üretim miktarı OM den OM_0 a kadar arttırılmağa devam ederse, parça başına sabit masrafların azalması sebebiyle, ortalama masraflar azalan bir seyir gösterirler. OM_0 ortalama masrafların en düşük olduğu istihsal miktarını göstermektedir. Eğer üretim miktarı OM_0 dan daha fazlaya çıkarsa, firma içinde mevcut sermaye ve teçhizatına düşen yük artacağından ortalama masrafları artmağa başlar.

bb) Uzun Devre Masraf Eğrisi:

Uzun devrede, firma üretimini arttırmak için yeni teçhizat satın alır. Her devre için ayrı bir U eğrisinin mevcut olduğunu farzedebiliriz. Her devre için çizilen kısa devre masraf eğrilerinin en düşük noktalarını birleştiren doğru uzun devre ortalama masraf doğrusudur. Ortalama masraf doğrusu eğer şekilde görüldüğü gibi yatay eksene paralelse firma sabit maliyet ile çalışıyor demektir (şekil: 20). İşletme, teçhizatını arttırdıkça masraflar artıyorsa firma çoğalan maliyet ile (Şekil: 21); azalıyorsa azalan maliyet (Şekil: 22) ile çalışıyor denir. Bu durumlar şekillerde gösterilmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şekil: 20

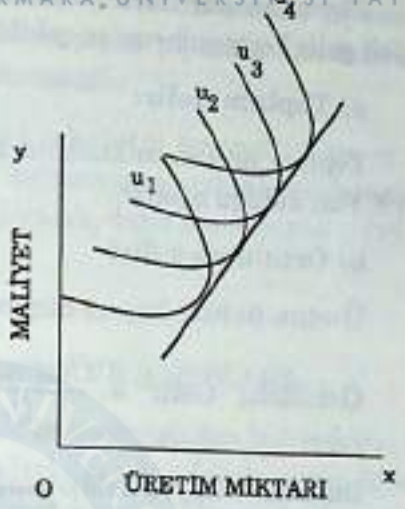

Şekil: 21

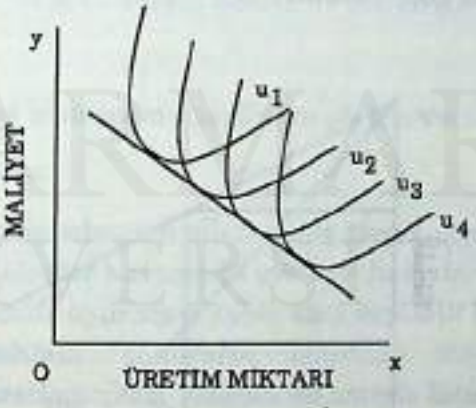

Şekil: 22

B) FİRMANIN GELİR YAPISI:

Firmanın kâr durumunu tâyin eden ikinci unsur gelir yapısıdır. Çeşitli gelir kavramlarını şu şekilde özetliyebiliriz:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

a) Toplam Gelir:

Toplam üretim miktarının sağladığı gelirdir. Bunun, üretim miktarı X Fiat olduğu açıktır.

b) Ortalama gelir:

Üretim ünitesi başına düşen gelir miktarıdır. Yani:

$$\text{Ortalama Gelir} = \frac{\text{Üretim Miktarı X Fiat}}{\text{Üretim Miktarı}}$$

Buradan kolayca anlaşılacağı üzere, ortalama gelir, fiata eşittir.

c) Marjinal Gelir:

Üretim miktarını bir ünite arttırdığımız zaman toplam gelirde meydana gelen artışa, marjinal gelir adı verilir. Marjinal gelir (hasılat) ile ortalama hasılat, aynı yönde hareket ederler. Yani marjinal hasılat azaldığı zaman ortalama hasılat da azalır. Üretim arttıkça genel olarak ortalama ve marjinal hasılat azalacağından bu iki hasılat, (Şekil: 23) deki gibi diyagramla gösterilebilir:

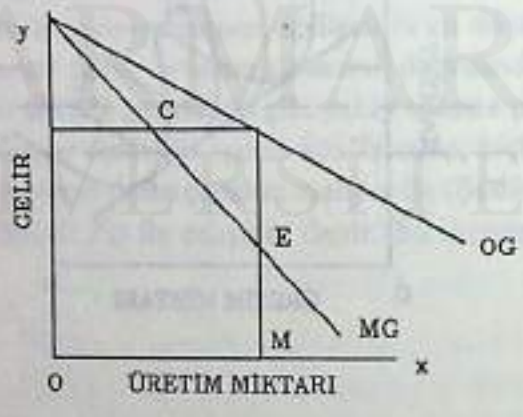

Şekil: 23

3. ÇEŞİTLİ PİYASALARDA FİAT OLUŞUMU:

Firmanın masraf ve hasılat yapısı, içinde bulunulan piyasanın özelliklerine göre değişebilir. Bu bakımdan çeşitli piyasalardan özelliklerine göre, fiat teşekkülünü incelemek önemlidir.

Bilindiği üzere piyasalar, bilhassa rekabetin mevcudiyetine ve derecesine göre şekillenirler. Bunun için izahlarımıza serbest rekabet piyasasında fiat teşekkülünü tetkik ile başlıyacak, daha sonra çeşitli tekel piyasalarını araştıracağız.

A) SERBEST REKABET PİYASASI VE ŞARTLARI:

Her gün çeşitli vesilelerle rekabet müessesesinden bahsederiz. İktisadi faaliyetlerimizde, daha doğru ifadesi ile, mübadele konusunda zorluklarla karşılaştığımız an, serbest rekabet sorunları üzerinde dururuz.

Bugünün toplumları bir çok etkiler altında insanların ihtiyacı olan malların sağlanmasında bazı zorluklarla karşılaşmaktadır. Bütün bunlar serbest rekabetteki problemleri arttırır. Klâsik iktisatçılar serbest rekabet nizamı içerisinde iktisadi faaliyetlerin yürüyebileceğini ifade etmişlerdir. Pek çok kimse, bu ilişkilere müdahale etmemenin gerekli olduğunu devletin iktisadi sahaya girmemesinin uygun olacağını beyan etmişlerdir. Serbest rekabet düzeni nedir? Ve bunun şartları nelerdir?

a) Şartları:

Serbest rekabet piyasasının şartlarını şöylece özetliyebiliriz:

Atomisite Şartı:

İhtiyaçları tatmin edecek malları geniş olarak piyasada arayan insanlar yapacakları talepler karşısında çok sayıda arzların mevcut olmasını isterler. Bu takdirde aynı mala sahip olan muhtelif kimseler bu maldan piyasada muhtelif şahısların ellerinde mevcut olduğunu göreceklerdir. Bu suretle serbest rekabet nizamının birinci şartı kendiliğinden ortaya çıkmış oluyor. Yani, piyasada çok sayıda alıcı ve satıcıların mevcut olması lâzımdır. Buna serbest rekabet piyasasının atomisite şartı denir.

Aynı zamanda bu kimselerin serbestçe anlaşabilmeleri icabeder. Şayet bunlar beyanlarını muhtelif tesirler altında yapıyorlarsa veyahut

bu arzlar muhtelif tesirlerin sonucu azalıp çoğalıyorsa, bu takdirde tam rekabet şartları henüz teessüs etmemiş sayılır. Bilhassa dışarıdan müdahaleler genellikle kamu otoritelerinden gelir. Yani Devlet iktisadi alanı ve bilhassa fiat mekanizmasını etkilediğinde tam rekabet şartları ihlâl edilmiş olur. Hattâ herhangi bir özel teşebbüsün dahi fiat üzerinde, az da olsa, bir hâkimiyet tesis etmeye başlaması tam rekabet rejimini aksatır. Gerek mal arzında bulunan muhtelif şahısların, gerekse talepte bulunan çeşitli kimselerin hiç bir tesir altında kalmadan serbestçe iradelerini beyan etmeleri icabeder. Bu husus serbest rekabetin birinci şartıdır.

Homojenite Şartı:

Serbest rekabet piyasasının diğer bir şartı, arz edilen malların arasında kalite farkları mevcut olmamasıdır. Yani malların aynı olmaları lâzımdır. Şayet aynı cins malın birisinin kalitesi yüksek, diğerinin düşükse yüksek kaliteli malın talebi değişecektir. Yani, iyi kaliteli bir mal bir tür tekel yaratacaktır. Dolayısıyla serbest rekabette benzer malların ele alınması gerekir veyahut benzer olan mallar ancak serbest rekabet rejiminin doğmasına yol açar.

Alenilik (Şeffaflık) Şartı:

Piyasa hareketlerinin aynı zamanda herkes tarafından takip edilebilecek, görülebilecek bir mahiyet arzetmesi icabeder. Fiatların, malların durumu herkes için belli olmalı, onların talep ve arz hacimleri ve seyirleri hakkında bütün şahıslar bunları takip etme imkânına sahip bulunmalıdırlar.

Mobilite (hareketlilik) Şartı:

Nihayet serbest rekabet rejiminin tahakkuk edebilmesi için arz ve talep edenlerin piyasaya giriş çıkışta bir engelle karşılaşmaması gerekir.

Serbest rekabet piyasasının şartlarından biri de piyasadaki malların fiatlarının, satın alınan miktarlara bağlı olmamasıdır. Yani, bir maldan 1 kilo alınsa, 1 ton da alınsa fiat değişmemelidir. Bu şarta bölünebilirlik (Divisibilité) şartı denir.

b) Uygulama:

Yukarıda sıraladığımız ve izahına çalıştığımız bütün şartları bir araya getirebilirsek, o takdirde serbest rekabet nizamından bahsedebil-

me imkânına kavuşuruz. Halbuki bugünün tatbikatı, bütün bu şartları bir piyasa içerisinde görme imkânını vermiyor. Yani bir piyasada mutlak mânada serbest rekabet nizamını görebilmek güçleşiyor. Nitekim kamu otoriteleri tarafından muhtelif vesilelerle ve muhtelif şartlar altında bu nizama müdahale edildiği görülür. Esasen kazanmak, üretimi genişletmek ve daha çok iş yapmak arzusunda olan işletmelerin eğilimi daima monopole doğrudur. Yani serbest rekabet nizamı içerisinde çalışan işletmeler tabiî olarak tekel vaziyetine geçme gaye ve arzusu ile çalışırlar, bunu gerçekleştirdikleri zaman kazançlarının daha yüksek olacağına inanırlar. Bu husus işletmelerin normal çalışma ve kazanma arzularıdır. Çünkü her zaman ifade ettiğimiz gibi, ileride serbest rekabet nizamı içinde fiat teşekkülünde anlatacağımız şekilde, bu şartlar gerçekleştiği zaman oluşacak fiat daima maliyet fiatına yakın olacaktır. Hiçbir işletme, hiç kimse, üretmiş olduğu malı maliyet fiatına çok yakın bir seviyede satma arzusunu devamlı olarak göstermez. Gerek ferdî teşebbüslerde, gerekse kollektif teşebbüslerde daima maliyet fiatının üstünde satış arzusu başta gelir. Serbest rekabetin hâkim olacağı toplumlarda daima az kâr ile çalışma mecburiyetinde kalan işletmeler bulunacaktır. Bugün bunun her piyasada gerçekleşme imkânı oldukça zordur. Ama gene de dünya üzerinde serbest rekabet nizamının hâkim olduğu ülkeler vardır. Meselâ bugün Avrupa Topluluğu konusunda anlaşmaya dahil ülkeler tam mânasiyle liberal iktisat sisteminin gerçekleşmesine çalışmaktadırlar. Kendi kabul etmiş oldukları statülerinde serbest rekabet nizamını baltalayıcı hükümlere ve tahdit edici eğilimlere mâni olmak için maddeler konulmuş bulunmaktadır.

Avrupa Topluluğuna dahil bir ülkede işletmelerin herhangi bir mal üzerinde tekel yaratma arzusu ile hareket etmeleri ve kartel, tröst şeklinde birlikler kurmaları, bunların fiat konusunda müşterek hareketleri, Roma anlaşması ile yasaklanmıştır.

Fakat geniş bir piyasa kavramı içinde bütün işletmelerin serbest rekabet nizamına uyarak hareket etmelerini düşünmek biraz güç olur. Hattâ bugün en küçük alış verişlerimizde dahi serbest rekabet şartlarının noksan olduğunu müşahade ederiz. Bu şartlar mevcut olmadığı halde rekabet nizamının tetkik edilmesinin ve bu rejim altında fiatın nasıl oluşacağını izah etmenin mânası nedir? Bu soruyu şöylece cevaplandırmak mümkündür. Eksik rekabette ne de olsa noksan şartlarla fiatlar oluşmaktadır. Teorik olarak serbest rekabette fiatların nasıl oluşacağını

izah etmek, noksan rekabeti veyahut tekel fiatını tetkik etmekte büyük fayda vardır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Esasen klâsik iktisatçılar daima serbest rekâbet rejimini düşünmüşlerdir. Bunlara karşı cephe alan bazı iktisatçılar klâsik teorinin yanlış olduğunu izah etmişlerdir. Meselâ Sismondi, serbest rekabetin bir piyasanın istikrarı ve nâzımı olma unsurunu kabul etmemektedir.

Diğer taraftan Fredirik List ise rekabet serbestisinin iktisadi âmillerin başı boş tesirlere terkolunmasını ifade ettiğini ve bunun önüne geçmenin, hükümet tarafından müdahale etmenin yerinde olacağını izah etmektedir.

Gene klâsik teoriye bağlı bir İngiliz ekonomisti olan Alfred Marshall serbest rekabet sisteminin mümkün olan en iyi nizamı temsil etmediğini, fakat bununla beraber gene bu sisteme göre hareket edilmesinin faydalı neticeler doğurabileceğini söylemektedir. Alfred Marshall serbest rekabet nizamı dahilinde her ticari faaliyette bulunan işletmenin içerisinde tekel arzusunun mevcut olduğunu, bunun aksine her tekel halindeki işletmenin de gizli rekabet âmillerini gözönünde bulundurması lâzım geldiğine bilhassa temas etmektedir.

Veblen ise serbest rekabet nizamının bilhassa sanayi ülkelerinde mümkün olamayacağını ileri sürer. Başarılı olan her teşebbüste muhakkak bir tekelciliğin bulunacağını söylemektedir.

Çağdaş iktisatçılar ise, rekabet konusunu başka bir ynöden tetkik etmektedirler. Bunların başında Jean Marshall'ı görüyoruz. Jean Marshall serbest rekabet konusunda bilhassa arz ve talebin mobilitesi ve onların mümkün olduğu kadar fazla bir şekilde dağılması imkânları üzerinde durmaktadır. Bu iki unsur mevcut olduğu takdirde serbest rekabetin mevcut olabileceğini ifade etmektedir. Fakat serbest rekabet rejiminin de gayet güç tahakkuk edebileceğini, insanların her zaman bir Homo economicus gibi hareket etmelerinin mümkün olamıyacağını belirtmektedir.

Bütün bu izahatımız gösteriyor ki, serbest rekabet nizamı şeklinde ifade ettiğimiz bir piyasanın bugün için mutlak anlamda var olması güçtür. Buna rağmen serbest rekabet rejiminde fiatın nasıl teşekkül edeceğini tetkik etmekte büyük fayda vardır.

c) Serbest Rekabette Fiat Teşekkülü:

Serbest rekabet denilince aklımıza, alıcı ve satıcının çok sayıda olduğu ve herkesin seçme, alma, satma hakkına sahip bulunduğu ve taraflar arasında hukukî ve iktisadi ayrıcalığın mevcut olmadığı bir pazar gelecektir. Böyle bir piyasada fiat tabiatiyle sadece arz ve talep arasındaki nisbete göre oluşacaktır. Ferdî talep ve arzın fiata tesiri büyük olmıyacaktır.

François Perroux'un dediği gibi her arz, arz okyanusunda ve her talep de talep okyanusunda bir damla su olacaktır.

Böyle bir pazarda, meselâ portakal arz ve talep edenlerin durumlarını tablo ve grafiklere göre inceliyelim:

Fiat (TL)	arz (Kgr.)	Talep (Kgr.)
800	450	5.000
1.100	500	2.000
1.200	600	1.000
1.300	700	700
1.400	850	500
1.500	1.000	400

Bu tablonun grafiğini çizecek olursak:

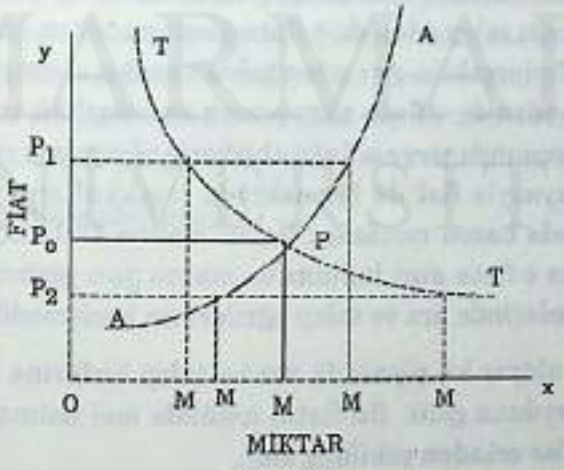

Şekil: 24

(OM) seviyesinde portakal miktarı 700 Kg. dır. Yani arz ve talep miktarı 700 kiloda birbirine denklik gösterecek ve bunların kesiştikleri noktada fiat 1.300 TL olacaktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Burada fiatın nasıl teşekkül edeceği tabloya bakarak açıklanırsa;

Portakal fiatı 800 TL olunca 450 kilo portakal piyasaya arz edilir, fakat bu fiata satın almak istiyenlerin talebi 5.000 kg. civarındadır.

Şayet fiatı 1.100 ve 1.200 TL'ye çıkarırsak, bir kısım alıcılar bu fiatları fazla bulacaklarından bu mala karşı taleplerini azaltacaklar, bu suretle talep 2.000 ve 1.000 kiloya düşmüş olacaktır. Fakat talep genel arz miktarından fazladır.

Eğer portakal fiatı 1.300 TL'ye çıkarsa bazı satıcılar da mallarını pazara getirecekler, bunun karşısında bir kısım tüketiciler yeniden tüketimlerini daraltacak veya tamamen piyasadan çekilecek ve neticede tabloda görlüdüğü gibi 700 kg. üzerinde arz ve talep aynı seviyeye gelerek birbirine eşit olacaktır.

Arz ve talebin birleştiği, aynı seviyeye gelerek dengenin hâsıl olduğu yerde portakalın fiatı tesbit edilmiş olur. Yani bir pazarda kalite ve cinsleri aynı olan malların tek bir fiatı mevcut olacaktır. (Farksızlık Kanunu) Yukarıdaki tabloda verdiğimiz rakamlar tamamen farazidir. Meselâ 1.300 TL'de arz ve talep aynı seviyeye gelmiştir. Her mal için aynı diziler bahis konusu olamaz. Bazı hallerde bir malın talep edilen miktarı arzı ile belli bir noktada birleşmeyebilirdi. Ama böyle hallerde arz eden bir fiat isteyecek, talep eden de o fiata alamıyacak ve karşılıklı olarak fiattan bahsedilmiyecektir. Arz eden şahıs kendi malına yüksek bir fiat isteyecek, talep eden de o fiata alamıyacak ve karşılıklı olarak iki taraf da fikrinde ve arzusunda ısrar edince alış veriş olmıyacak, mübadele doğmıyacaktır. Dolayısıyla fiat da bir noktada teşekkül etmiyecektir. Bu gibi hallere piyasada bazen rastlanır. Satıcı malına fazla kıymet takdir ettiğinde piyasada o fiata alıcı bulmaz ve malını geri götürür. Bu gibi hallerin grafikle ifadesinde arz ve talep eğrilerinin kesişmedikleri görülür.

Demek oluyor ki, piyasada arz ve talep birbirine eşit olduğu anda denge fiatı meydana gelir. Bu fiatın üstünde mal satmak ve altında mal almak istiyenler ortadan çekilmiş olur.

Arz ve talep şartları bozulunca fiat değişecektir. Ama bu uzun sürmiyecek, şayet fiat yükselmişse mal arz edenler, düşmüşse talep edenler

arasında rekabet başlıyacak ve kısa bir süre sonra fiat eski seviyesine gelecektir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

OP_0 denge fiatıdır. Arz ve talep birbirine eşit bir haldedir.

Şayet fiat değişir ve grafikler de (OP_0) fiatı esas alınarak ifade olunursa fiatın P_2 ye düşmesi esas olan arzı M den M e indirecek fazla talep fiatları tekrar yükseltecek ve yeniden eski fiata dönülecektir.

Aynı şekilde fiatın P_1 noktasına yükselmesi talep hacmini çok daraltacak ve arzı fazlalaştıracağından yeniden fiat düşerek eski OP_0 noktasına gelecektir. Bu noktanın ifade edeceği mâna şudur ki, fiat P noktasında iken alış ve satış hacmi azami seviyesindedir.

Diğer taraftan fiatın OP_0 seviyesinde teşekkül etmesinden istifade eden veya onun zararını çeken taraflar mevcuttur. Çünkü o fiattan yukarıya almak isteyenler daha az fiatla istedikleri malı elde edince bundan bir rant elde etmiş olacaklardır. Bu ranta tüketici rantı diyoruz.

Buna mükabil üretici cephesinden mesele ele alınırsa, serbest rekabet nizamı içerisinde fiat daima maliyet noktasına yakın teşekkül eder. Üreticilerden bazıları denge fiatından daha aşağıya da satış yapmayı pekâlâ kabul edebilir. Bu eğilimde olan kimseler denge fiatına satış yapınca, satmaya razı olacakları fiatla piyasa fiatı arasında müsbet bir fark olacaktır ki, buna üretici rantı adını veriyoruz.

Ayrıca piyasada her teşebbüs aynı malı eşit maliyette yapamaz. Bazıları diğerlerine nazaran daha yüksek maliyetlerle üretir. Fakat piyasanın o mala karşı ihtiyacı geniş olduğundan fazla maliyetlerde satılır. Denge fiatı, marjinal teşebbüsün maliyetine göre oluşacağından marjinal teşebbüsle üretim maliyeti daha ucuz olan teşebbüsler arasında ikincilerin lehine bir rant meydana gelir ki bu da firma rantını gösterir.

Meseleyi grafikle izah edelim:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

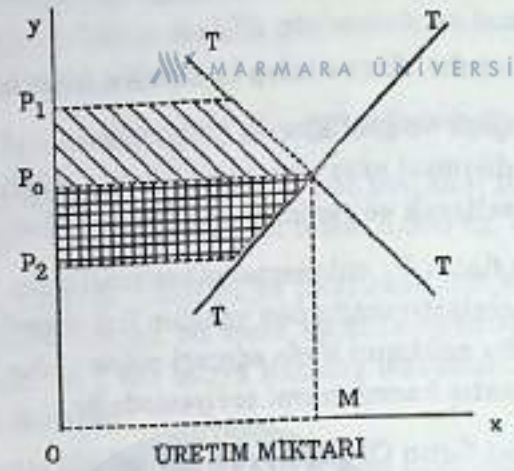

Şekil: 25

(Şekil: 25) daki grafikte arz ve talep eğrisinin kesiştikleri noktada denge fiatı P_0 dır. Bu mala (P_1) fiatını vermeğe hazır olan tüketicinin elde ettiği rant P_0 P_1 arasında kalan alandır. Buna karşılık malını (P_2) fiatından satmağa razı bulunan üreticinin elde etiği rant P_0 P_2 arasında kalan alandır. Fiat yükselirse tüketici rantı azalacak, üretici rantı fazlalaşacaktır. Aksine fiat düşerse tüketici rantı çoğalacak, üretici rantı azalacaktır.

Piyasada denge fiatının her zaman aynı seviyede kalmadığı görülür. Bazen arz edilen malların üretim tekniğinde bir yenilik meydana gelir ve talep seviyesi değişmediği halde arz miktarı artabilir.

Bazen de aksi olur. Gelirler genel seviyesinde bir artış sonucunda talep yükselir, arz aynı kalır. Bu takdirde yeni denge fiatı aşağıda veya yukarıda oluşur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

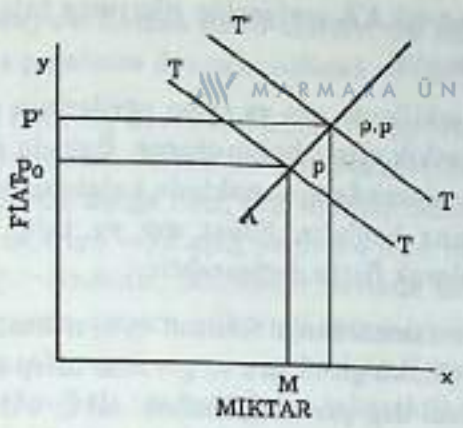

Şekil: 26

Belirli bir dönemde şartlarda hiçbir değişiklik olmadan talep eğrisini kaydıracak olursak (Şekil: 26) deki gibi evvelâ talep eğrisinden T den T'ye geldiği zaman denge fiatı P' e gelecek ve fiatta PP' kadar artış kaydedebilecek. Aynı şekilde arz sabitken talep artarsa fiatın da yükselmeğe devam edeceğini şekil üzerinde ispatlamaya çalışınız.

Eğer talebi sâbit farzedersek arz eğrisini değiştirecek olursak fiat dengesi bozulacak ve arzın azalmasiyle fiat yükselecek ve çoğalmasiyle de düşecektir.

Bu ifademizi diyagram üzerinde gösterelim. (Şekil: 27)

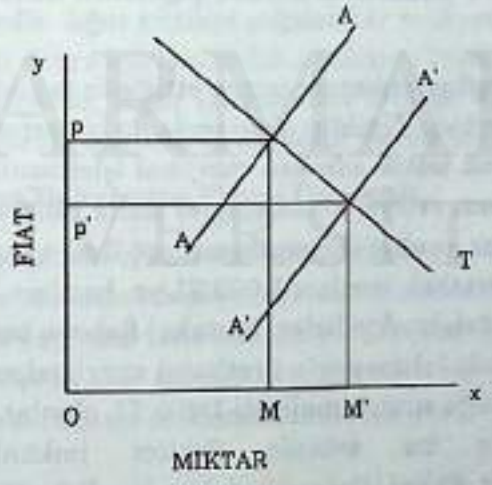

Şekil: 27

Arz eğrisini A A' seviyesine getirince fiat düşecek ve OP' kadar

olacaktır. Aksine eğriyi A'A seviyesine çıkarınca talep sabit olduğundan denge fiatı OP olacaktır

Yukarıdaki şekillerde arz ve talep eğrilerinin almış oldukları durumları ayrı ayrı tetkik etmiş bulunuyoruz. Burada anlaşıldığı gibi denge fiatının belli bir piyasada aynı noktada kalabilmesi ancak arzın ve talebin sabit olmasına bağlıdır. Şayet arz ve talep eğrileri sağa sola kaydırılırsa tabii olarak fiatta değişecektir.

Piyasada her zaman denge fiatının aynı noktada tesbit edilmiş olduğu söylenemez. Çünkü gerek arz ve gerekse talep açısından birçok şahısların arz ve talebi değiştirici eğilimlere sahip olduklarını görüyoruz. Meselâ yukarıda izah ettiğimiz gibi portakal konusunu ele alalım. Portakalın arz miktarı sabit kalırsa talep imkânları da değişmediği takdirde denge fiatı bozulmıyacaktır. Fakat daima insanlar mevcut gelirlerini arttırarak ihtiyaçlarını daha iyi bir şekilde temin etme imkânlarını ararlar ve çok zaman başarılı da olurlar. Geliri artan insan, ihtiyacını pek tabii olarak geniş ölçüde tatmin edecektir. Eskiden portakal alamadığı fiatla şimdi alıcı olacak, onu talep edecektir. Yani talep edenlerin hacminde bir gelişme ve bir genişleme olacaktır. Aksine bazı şartlar karşısında satın alma güçlerinin kaybolduğunu, zayıfladığını da görmek mümkündür. Yani ihtiyaç sahipleri eskiden portakalın kilosunu 120 kuruşa satın almak arzusunu taşırlarken gelir seviyelerinin düşmesi neticesinde bu fiatla talep edemiyecekler. Bu değişmeler yukarıdaki grafiklerde ifade edilen fiatlar üzerinde ve fiatların azalması, çoğalması konusunda pekalâ tesirli olacaktır.

Diğer taraftan yukarıda temas ettiğimiz şekilde arz miktarı da sabit kalma eğiliminde değildir. Yani onda da bir artış daima beklenebilir. Fiat teşekkülünü tetkik ederken marjinal işletmenin fiatına uygun olarak denge fiatının ortaya çıkabileceğini izaha çalışmıştık. Yani piyasada birçok işletmeler vardır. Hepsinin maliyet fiatı aynı değildir. Piyasanın ihtiyacı olan portakalı bazıları 1.000 TL'ye, bazıları 1.100 TL'ye, bazıları 1.300 TL'ye üretebilmektedirler. Portakal fiatının teşekkülünde talep seviyesi bir noktada işletmelerin üretimini sınırlandırmaktadır. Meselâ fiat 1.300 TL olduğu zaman maliyeti 1.400 TL olanlar üretime devam edemiyecekler ve bu sebeple üretim imkânlarından mahrum bulunacaklardır. Fakat işletmeler daima kendi üretim hacimlerini rasyonelize ederek daha kârlı bir hale getirerek maliyetlerini düşürme gayretini gösterirler ve maliyetlerinde herhangi bir sebeple bir düşüş yapabil-

dikleri an piyasaya o fiattan dahil olurlar. Bu suretle piyasada o malın arzı çoğalır. Arz çoğalınca denge bozulacak ve fiat gene değişecektir.

Şu halde belli bir devre içerisinde dengedeki fiat aşağıya ve yukarıya doğru seyredebilir. Ancak serbest rekabet mekanizmasının çok iyi işlediği toplumlarda denge fiatı, arz ve talep hacminin gelişmesine bağlı olarak daima yukarıya veya aşağıya doğru inen ve çıkan fiatlar maliyete doğru gitme eğilimindedir. Belirli bir devrede belki üretilen portakalın fiatı talebin artması sonucu yukarıya doğru çıkabilir. Fakat derhal arz, talebi karşılayacak veyahut marjinal işletmeler arasında rekabet hasıl olacak ve yükselen fiatı aşağıya doğru çekecektir. Tıpkı bunu yerçekimine benzetebiliriz. Serbest rekabet nizamının işlediği toplumlarda denge fiatı daima maliyete yakın olacaktır.

Fakat bugün denge fiatını gerçekleştirmek bazı piyasalarda mümkün olamamaktadır. Arz ve talep hacminde daimi değişiklikler sonucunda fiat devamlı surette oynamaktadır. Yalnız bu çeşit piyasalarda amaç dengeye yaklaşabilmektedir.

Tekrar edecek olursak denge fiatına daha ziyade tesir eden faktör maliyet fiatı olacaktır. Maliyet fiatı daha önceki bahislerde tetkik etmiş olduğumuz veçhile her mal ve işletme için aynı değildir. Gittikçe azalan maliyette denge fiatının tesbiti ile gittikçe artan maliyetteki denge fiatının durumu aynı olmayacaktır, çünkü bunların maliyetleri farklı olmakta ve bu üretim sektöründe faaliyette bulunan işletmelerin durumuna göre değişmektedir. Eğer gittikçe çoğalan bir maliyette üretim yapılıyorsa, fiat belirli bir devre içerisinde daha yukarda teşekkül edecektir. Maliyet gittikçe düşüyorsa, diğer işletmelerin üretime katılması sonucunda fiatın daha aşağıdaki noktalarda teşekkül etmesi mümkün olabilecektir.

d) Serbest Rekabette Firma Dengesi:

Serbest Rekabet Piyasasında, müteşebbis piyasanın atomisite özelliği sebebiyle fiyata tesir edemiyeceğinden kârını azamî kılabilmek için, firmanın masraf yapısına tesir etmeğe çalışacaktır. Firma marjinal masrafını azalttığı ölçüde elde edeceği kâr, fiat sabit kaldığına göre, artacaktır. Durumu (Şekil: 28) de açıklamak mümkündür.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şekil: 28

Serbest Rekabet Piyasasında, müteşebbis fiata tesir edemiyeceği için sabit kabul etmek, yani yatay eksene paralel olarak göstermek doğru olacaktır. Öte yandan piyasa fiatı, firmanın elde edeceği ortalama hasılata; o da marjinal hasılata eşittir. Yani firmanın satacağı her ünite mal toplam hasılatta ancak fiat kadar bir artışa sebep olacaktır. Buna göre fiatı marjinal hasılat eğrisi olarak kabul edebiliriz. Firmanın kârını azamî kılacağı noktanın marjinal masrafı marjinal hasılata eşit kılan nokta olduğunu biliyoruz. Şekil de MM ve MG eğrilerinin kesişme noktasındaki üretim hacmi firmanın kârını azamî kılacak istihsal hacmidir. Yalnız bu üretim hacminde kârın artıp azalmasının MM (Marjinal Masraf) eğrisinin şekline bağlı olacağı aşikârdır.

e) Serbest Rekabette Piyasa Dengesi:

Buraya kadar yaptığımız açıklamalarla Serbest Rekabet Piyasasında çalışan bir firmanın kârını nasıl azamiye çıkaracağını, yâni, nasıl dengeye geleceğini göstermiş olduk. Firma dengesi yanında piyasa dengesi'nden de bahsedilir.

Piyasa dengesi, piyasadaki her firmanın normal kâr elde ettiği bir durumdur. Normal kâr'dan kastedilen şey, her müteşebbisin kendi firmasında çalışmayıp da bir başka firmada çalışmış olsaydı teşebbüs karşılığı alacağı gelir miktarıdır. Piyasadaki her firmanın normal kâr elde etmesi, bu piyasaya yeni firmaların girmesine mani olacağı gibi, bu piyasadan firmaların çekilmesini de önler. Bu durumda, piyasada bir dengenin meydana geldiğinden bahsedilebilir. Firmaların normal kâr elde etmesi ancak; teşebbüs karşılığı olan geliri de ihtiva eden ortalama masrafın ortalama ve ortalama hasılata eşit olması ile mümkündür.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

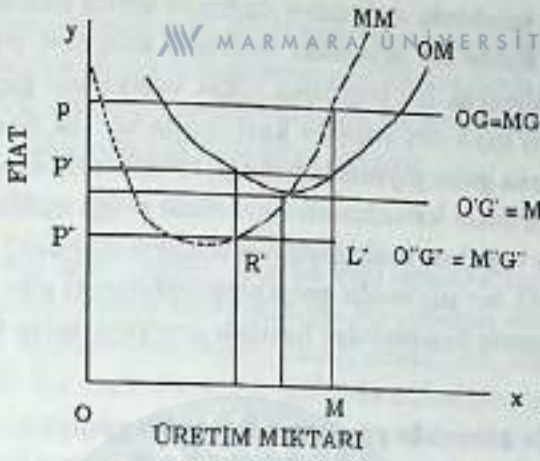

Şekil 29

Diyagramda bunları gösterecek olursak piyasa dengesinin kurulabilmesi için ortalama masraf eğrisinin (OM) ortalama hasılat eğrisine OG teğet olması lâzımdır. Teğet noktası marjinal masrafın marjinal hasılata eşit olduğu, yani bu iki eğrinin kesiştiği noktadır. Yukarıdaki (Şekil: 29) de tetkik edilecek olursa marjinal masraf eğrisinin marjinal hasılat eğrisini kestiği noktadaki (OM) istihsal hacminde hem firmaların dengeye geldiğini ve hem de, (aynı noktada ortalama masraf eğrisi (OM) ortalama doğrusuna (OG = MG") teğet olduğu için) piyasanın dengede olduğunu müşahade etmek mümkündür.

B) TEKEL PİYASASINDA FİAT TEŞEKKÜLÜ:

a) Tekelin anlamı:

Yukarıda serbest rekabet nizamı içerisinde fiatın nasıl teşekkül ettiğini ve serbest rekabet şartlarının ne olduğunu tetkik etmiş bulunuyoruz. Bir piyasada her zaman serbest rekabet nizamının teessüs etmiş olduğunu görmek mümkün değildir. Hattâ daha da ileri giderek serbest rekabet nizamı içerisinde çalışan her teşebbüsün tabii eğilimi tekel'i doğurur, diyebiliriz. Her teşebbüsün güçlenmesi ve neticede daha fazla kazanabilmesi amacıyla muhitinde diğer teşebbüslere nazaran bir üstünlük kurmak hevesine düşmesi gayet normaldir. Bu suretle tabii olarak serbest rekabet yavaş yavaş varlığını kaybedecektir.

Tekel durumuna geçmek istiyen teşebbüslerin gayesi, o piyasada malın arz veya talebinin doğrudan doğruya kendi hâkimiyetleri dahiline girmesidir. Şu halde bir piyasada muhtelif talepleri bir tek teşebbüsün arzı karşılıyabiliyorsa bu teşebbüs tekel vaziyetine geçmiş olur. Başka bir deyimle aynı malı arz edenler karşısında bir tek firma alıcı olma imkânına kavuşursa gene piyasada bir alış tekeli tesis etmeğe muvaffak olmuştur. Böylece tekel konusunun neyi ifade ettiği açıklanmış oluyor. Tekel mal arzının veyahut mal talebinin tek olması halini ifade eder. Bunu bir teşebbüs belli bir piyasada gerçekleştirebileceği gibi, bazı teşebbüsler birleşerek birleşmiş teşebbüsler halinde arz veya talep tekeli tesis edebilirler.

Genellikle piyasada görülen tekel şekli geniş olarak mal arzı yani satış konusunda meydana çıkar. Tekelin bir diğer şeklinin yani alış tekelinin (Monopson) de mevcut olduğunu zikretmek lâzımdır. Bunlara misâl vermek çok kolaydır. Hemen hemen her ülkede alış ve satış tekeline rastlamak mümkün olur. Meselâ bizim bünyemizde tekel denildiği zaman alış tekeline şeker pancarını alan kurumu gösterebiliriz. Şeker pancarını Türkiye'de sadece şeker fabrikaları alır.

Diğer taraftan Toprak Mahsulleri Ofisinin tekelinde bulunan afyon'u da bir misal olarak vermek mümkündür. Afyon üreticileri üretmiş oldukları malları Toprak Mahsulleri Ofisine götürecek, yani onları tek teşebbüse satacaklardır.

Satış tekellerine (Monopol) daha çok rastlanır. Meselâ belirli bir piyasada sadece bir tek teşebbüs çeşitli üreticilerin mallarını toplamakta, satın almakta ve onların şeklini az veya çok değiştirerek tüketicilere arz etmektedir. Tek satıcı vaziyetinde bulunduğundan fiatların tesbitinde tamamen serbesttir. Buna gene memleketimizden misal vermek mümkündür. Satış tekelini elinde tutan işletmelerin başında Tekel İdaresi gelir. Gerek tütün ve gerekse rakı gibi keyif maddelerinin satışı memleketimizde ancak bu kanaldan yapılmaktadır.

Diğer taraftan birçok özel teşebbüsler de kendi işletmlerinin durumunu kuvvetlendirebilmeleri, daha fazla ve rahat kazanç temin etmeleri için rekabet neticesi aynı branşta çalışan işletmeleri piyasa dışı bırakarak bir tek satıcı durumunda kalmak isterler. Yukarıda da temas etmiş olduğumuz gibi bütün işletmelerin tabiî temayülü budur. Çünkü, daha fazla kazanmak arzusu onların amaçlarıdır.

b) Tekel Çeşitleri:

Tekel müessesesi muhtelif şekillerde meydana gelmektedir. Tekeller yukarıda da temas etmiş olduğumuz gibi işletmelerin arzuları dahilinde olabildiği gibi, onların arzuları dışında da gerçekleşebilirler. Şimdi bunların çeşitleri hakkında çok özet bilgi verelim.

Tabiî Tekel:

En basit tekel şekli budur. Çünkü mal arzında sadece belirli olanakları bir tek işletme elinde tutmaktadır. Bu tabiatın vermiş olduğu bir tekel şekli olarak da ifade olunabilir. Tabiat âdeta bazı insanlara veya işletmelere piyasada bir malı arz etme lûtfunda bulunmuştur. Bir tek satıcı muhtelif ihtiyaç sahiplerinin arzularını, yani taleplerini karşılama durumundadır. Diğer müteşebbisler bunu elde etmek imkânından mahrum bulunurlar. Meselâ belli bir bölgede şifalı bir maden suyunun tekeli sadece o bölgenin sahibine aittir. Bu suyu piyasada o şahıstan başkası arz edemez. Benzerini de üretmesine imkân yoktur. Bu suretle doğal olarak bir tekel vaziyeti yaratılmış bulunmaktadır. Böyle hallerde, tekelci elinde bulundurmuş olduğu ve diğer şahısların da bu mala karşı ihtiyacını tesbit ettiği malını tek elden satacaktır. Şu halde tekelcinin sadece bir malı elinde bulundurması kâfi gelmiyor. Buna piyasanın ihtiyacının da eklenmesi zarureti vardır. Şayet tekelci bu malı geniş ölçüde üretiyor ve piyasaya arz ediyorsa belki malının kıymeti biraz düşük olacaktır. Kıtlık unsurunu burada dikkate alma zarureti vardır.

Anlaşmalara Dayalı Tekel:

Zamanımızda çok rastlanan tekel şekli budur. Birçok teşebbüsler aynı malı arzettikleri için kendi aralarında anlaşarak üretmiş oldukları malların fiatını bizzat kendileri tesbit etme ihtiyacını duyarlar. Meselâ Nişasta-glikoz konusunda mevcut Nişasta-glikoz fabrikaları bir araya gelerek tüketicinin ileride izah etmiş olduğumuz, rantına mâni olmak veyahut daha doğru ifadesi ile onu daraltmak isteyebilirler. Yahut üretim rantını daha da arttırmak arzusunu beslerler. Böylece bu kararla yan yana gelen ve anlaşan teşebbüsler karşımızda bu tür bir tekel tesis etmiş olurlar.

Doğal olarak bu tüketiciler aleyhinde meydana gelen bir birleşme şeklidir. Genellikle bu tip birleşmeler karteller ve tröstler şeklinde olur. Kartel ve tröstlerin mahiyetlerine önceki bahislerde temas edilmiştir. Bu

birleşen teşebbüsler aynı malın üreticisi olduklarından bu malın piyasadaki satış fiatını tesbit ederler ve hiçbir teşebbüs bu fiatın altında satış yapamaz. Bu süratle birleşmiş olan işletmeler kendi çıkarlarını daha da arttırmanın yolunu bulmuş olurlar.

Kanunî Tekel:

Bazı işletmelere kanunla bir malın üzerinde tekel kurmak hakkı verilmiştir. Yani o malı kanunen tek teşebbüs satın alır, veyahut satar. Bunun misalini yukarıda temas etmiş olduğumuz tekel nevileri verir. Meselâ Toprak Muhsulleri Ofisi gibi muhtelif müesseselerin bazı mallar üzerinde tesis etmiş oldukları imtiyaz bir kanunî tekeldir.

Fiili Tekel:

Bir malın arzı veya talebi ne kanun tarafından bir şahsa verilmiştir ve ne de tabiatın olanakları o işletmelere vermiştir. Bir malı o bölgede sadece bir işletme satabilecektir. Aynı üretim alanında çalışan işletmeler onun bulunduğu muhitte yoktur. Meselâ bir şehirde pazardan oldukça uzak bulunan bir mahalledeki bir sebzeci pazar günü bütün dükkânlar kapalı olduğundan ve diğer pazarlar da buraya uzak bulunduğundan sebzeci fiatlarını istediği şekilde tesbit edebilmektedir. Çünkü başka yerden sebzeyi o gün elde etmeye imkân yoktur. Dolayısıyla fiilen o şahıs o muhitte bir tekel tesis etmiştir. Bunu daha açık izah edebilmek için misalleri çoğaltmak mümkündür. Bir diğer örnek olarak bir il'de sadece bir tek eczahane bulunuyorsa bu firma yukarıda bahsetmiş olduğumuz tekel nevilerinin dışında ve fakat o muhitte, fiili bir tekel rejimini tesis edebilmektedir.

Tekel halinde fiat teşekkülünü anlatabilmek için muhtelif tip tekel çeşitlerini izah etmiş bulunuyoruz.

c) Fiata Tesir Eden Faktörler:

Eğer bir piyasada muhtelif alıcılar karşısında sadece bir tek satıcı varsa veya muhtelif satıcılar anlaşarak birlikte hareket ediyorlarsa o zaman satış tekelinden bahsedilebilir. Böyle bir durumda satıcı üretmiş olduğu veya elinde bulundurduğu malı dilediği fiata satmakta serbest olacaktır. Bu ifade mutlak değildir. Tekelci de fiatı tesbit ederken bazı mühim faktörleri nazarı itibara almak zorundadır. Bu faktörleri üç grupta toplamak mümkündür. Birincisi maliyet, ikincisi talep; üçüncüsü de satışa konu teşkil eden malın ikamesinin mümkün olabilmesi halleridir.

aa) Maliyet:

Evvelâ maliyet üzerinde durmak gerekir. Hiçbir satıcı elde etmiş olduğu malı kendi maliyetinden daha aşağıya satmayı düşünmez. Esasen piyasada kendisi tek satıcı olduğu için, buna da lüzum yoktur. Diğer taraftan serbest rekabet nizamında fiat teşekkülünü tetkik ettiğimizde satış fiatının daima maliyet fiatına doğru bir temayül gösterdiğini ifade etmiştik. Tekel rejiminde bu hususta böyle bir temayüle lüzum yoktur. Çünkü az kârla mal satmaktansa biraz daha yüksek fiatla satmak pekâlâ mümkündür. Bunu tekelci normal olarak arzulamaktadır. Yalnız tekel rejiminde maliyet fiatlarının serbest rekabetteki gibi düşük olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü masrafları asgari hadde indirmiye bizi sevkeden rekabet endişesi yoktur. Şu halde tekel rejiminde maliyetler daima artma eğilimi gösterirler. Neticede buna uygun olarak, tekele konu teşkil eden malların satış fiatları da yüksek olacaktır.

bb) Talep:

Tekel fiatına tesir eden ikinci faktör talep'tir. Normal olarak tekelci fiatı tesbit ederken bu malın satış imkânlarının mevcut olup olmadığı ve talep seviyesinin nasıl bir şekil arzedeceğini düşünmek zorundadır. Tekelci fazla kâr temin etmek amaciyle satış fiatını maliyetten çok daha yukarıda pekâlâ tesbit edebilir. Fakat o takdirde piyasada bu mala karşı ihtiyacı bulunan kimseler talep imkânlarını kaybedeceklerdir. Fiat yükseldikçe talep azalacaktır. Aksine fiat düştüğü oranda talep de çoğalacaktır. Tekelci için hangisi daha caziptir, yüksek fiatla az talebi karşılamak mı? Yoksa düşük fiatla çok talebi karşılayarak kâr temini yoluna gitmek mi? Bu sualin cevabını verebilmek için tekele konu teşkil eden malın karakterine bakmak zarureti vardır. Çünkü yukarıdaki bahislerde de açıklamış olduğumuz gibi mallar üretimleri bakımından aynı karakteri göstermezler. Bazı malların üretim hacimlerini genişletirsek, üretim maliyetlerinin azaldığını görmekteyiz. Bazı malların da üretimini istediğimiz kadar arttıralım, maliyet fiatları üretim hacimleri ne olursa olsun, sabit kalır. Şu halde arz açısından tekelci üretim maliyeti üzerinde duracaktır. Üretim maliyeti gittikçe düşen mallarda tekelci maliyeti nazarı itibara alarak üretimi çoğaltacak ve fiatları yükseltmeden daha fazla menfaat temin etme imkânına kavuşacaktır. Aksi hâl, şayet tekele konu teşkil eden mal, gittikçe artan bir maliyet gösteriyorsa o takdirde tekelci üretim miktarını fazla genişletmekte belki bir çıkar bulamıyacaktır. Bir taraftan malın üretim maliyeti yükselecek, diğer taraftan satış fiatı da daha yukarıda teşekkül edeceği için talep seviyesinde bir azalma husule gelecektir. Şayet satış fiatını tekelci yükseltmiyecek olursa o zaman tekelcinin kârı daralmış bulunacaktır.

Üçüncü halde, yani üretim maliyetinin sabit kalması durumunda tekelci talebe göre hareket ederek fazla sürüm neticesinde fiatı değiştirmeden daha fazla kazanç temin edebilecektir. Bu son hal birinciye benzer. Yalnız birinci vaziyette üretim maliyeti, üretim miktarı ile ters orantılı olarak değişiyorsa, yani üretim maliyeti çok fazla üretim yapıldığı zaman büyük ölçüde düşüyorsa tekelci bu takdirde pekâlâ piyasada monopolü tesis etmiş olduğu bu konu üzerinde fiatı daha da indirme imkânına kavuşacaktır. Böylelikle daha düşük fiatla piyasaya girecek taleplerı de karşılayabilecektir. Yani talep seviyesi de yükselecektir. Bu takdirde tekelcinin kazancı satış fiatının düşmesine rağmen çok daha fazla olacaktır.

Bir konuda monopolün kurulabilmesi için yukarıda talep bahsinde temas etmiş olduğumuz elâstikiyet üzerinde de durmak icabeder. Şayet üretilen malların talep elâstikiyeti çok ise böyle malların üzerinde tekel kurulması güç olacaktır. Yoksa, talep elâstikiyeti az ise o takdirde tekel kolaylıkla kurulacaktır. Elâstikiyeti fazla malların talep eğrisi (Şekil: 30) de T_2, sert olanınki T_1 eğrisiyle gösterilmiştir. Fiatın P_0 dan P_1 e yükselmesi halinde elâstikiyeti az ve çok olan malların talep miktarları daha değişik olmaktadır. Elâstikiyeti az olanın talep seviyesi M_0 dan M_1 e, çok olanın M_2 den M_3 e düştüğü görülmektedir.

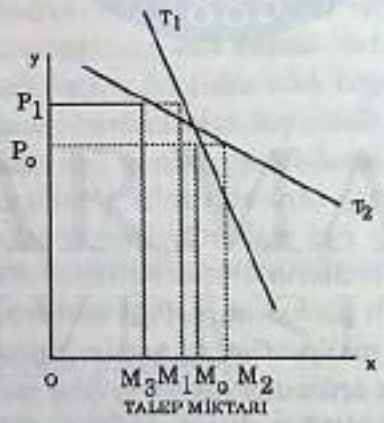

Şekil: 30

cc) İkame İmkânı :

Tekel fiatına tesir eden üçüncü faktör de bir malın diğer bir mal ile ikamesinin mümkün olup olmaması hususudur. Bazı mallar vardır ki bunlar, üzerinde tekel tesis edilmiş bulunan mallarla uzaktan rekabet halindedirler. Bu takdirde ikamesi mümkün olan malların tekel kuvveti gayet az olacaktır. Fiatların fazla yükselmesi halinde tüketiciler ihtiyaç

larını diğer bir maldan gidererek tatmin edebileceklerdir. Şu halde tekelin başarılı olabilmesi için ikamesi mümkün olmayan mallar üzerinde kurulması zarurîdir.

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz üç esas, yani;

- Maliyet masrafları,
- Talep elâstikiyeti,
- İkame imkânı,

tekel firmanın fiat tesbitinde mutlaka dikkate alması lâzım gelen hususlardır. Tekelci hiçbir zaman bu unsurları düşünmeden fiatı gelişigüzel tesbit edemiyecektir. Tekelcinin fiatları tesbiti ile ilgili grafikleri çizerek, bu işi daha da açıklamaya çalışalım.

d) Tekel Fiatının Grafiklerle Açıklanması:

(Şekil: 31) da görüleceği veçhile tekel için bir çok ihtimaller mevcuttur. Tekelci P_1 noktasında fiatı tesbit ettiği takdirde sürümü (OP_1 B M_1) meydana gelen dikdörtgen kadar olacaktır. Burada OP1 mesafesi belki de malın maliyetini, veyahutta maliyetine çok yakın bir noktayı bize verecektir. Tekelci sureti katiyede maliyete yakın, veyahutta maliyet altında satış yapmayı kabul etmiyecektir. Dolayısıyla tekelci fiatı biraz daha yüksek tutacaktır. Yani fiatı P_0 noktasına yükseltir. Bu takdirde fiatın yükselmesi neticesinde bu mala karşı ihtiyacı olan ve fakat onu elde etme imkanından mahrum bulunan, yani satın alma kudreti bulunmayan şahıslar piyasadan çekilecekler, fiatın çok yükselmesi ile talep az olacaktır. Fakat tekel az da olsa bir menfaat temin etmiş bulunacaktır. (OPAM) Tekelci (Şekil: 31) da gösterilen durumlara pek yanaşmıyacaktır. Tekelcinin daha fazla kâr elde etmesi mümkündür. O bu yolu arıyacaktır.

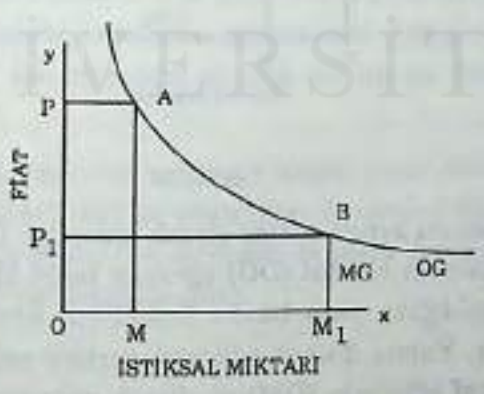

Şekil: 37

Yukarıdaki şekilde (Şekil: 31) da tekelci piyasada mutlak bir tekel kurmuştur. Fiatı istediği gibi ayarlıyarak tekelcinin gelirinden yine aynı payı almaktadır. Bazı alıcıların fiat yükselmesi karşısında piyasadan çekilmeleri tekelin toplam gelirine tesir etmez. Tabiatiyle böyle bir durum tamamen teoriktir. Tekelci fiatı tesbit ederken tüketicinin talep elastikiyetini dikkati itibare almalıdır. Bunun için tekel piyasasında fiat teşekkülünü araştırırken, yine marjinal masraf ve marjinal hasılat eğrilerine başvurmak lâzımdır.

Aşağıdaki şekilde noksan rekabet piyasasında genel olarak fiatın nasıl belirleneceği gösterilmektedir. Şekilde fiat OP, satış hacmi OM dir. Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi firma marjinal masrafın (MM) in üzerinde bir satış fiatı temin ettiği müddetçe kârlı durumda olacaktır. Yani OP ile MG ve MM eğrilerinin kesim noktası arasındaki mesafe ne kadar uzun olursa firmanın kârı ve dolayısiyle tekel durumu o kadar kuvvetli olur. Bu durum bütün noksan rekabet firmaları için câridir. Her firma fırsat bulur bulmaz satış fiatını marjinal masrafın üzerine çıkarmağa çalışacaktır. Firmanın tekel durumu ne kadar kuvvetli ve arzettiği mala karşı talebin fiat elâstikiyeti ne kadar zayıfsa, o ölçüde bu noktanın üstüne çıkabilecektir.

Şekil: 32

Şu hususa da ayrıca temas etmek lâzımdır. Ortalama masraf eğrisinin (OM) ortalama hazılat (OG) eğrisine teğet olması, tekel piyasasının dengeye geldiğini, yani bütün firmaların normal kâr elde ettiğini göstermektedir. Yalnız dikkat edilmesi gerekli nokta, teğet noktasının; ortalama masraf eğrisinin (OM) en düşük noktası olmadığıdır. Bu bize, tekel piyasasında arz imkânının, serbest rekabete nazaran daha çabuk

daraldığını gösterir. (Şekil: 33) de tekel piyasasında firmaların anormal kâr elde ettikleri bu durum gösterilmiştir. Şekilde görülen (PP') farkı anormal kârı göstermektedir. Bu durumda piyasada bir denge olmadığı aşikârdır. Zira fazla kâr, yeni firmaların bu endüstriye akmasına sebep olacaktır. Piyasaya giren her yeni firma marjinal geliri azaltacağından anormal kâr yavaş yavaş kaybolur. Bu hâl, kısa devrede piyasa dengesinin henüz kurulamadığı hâldir.

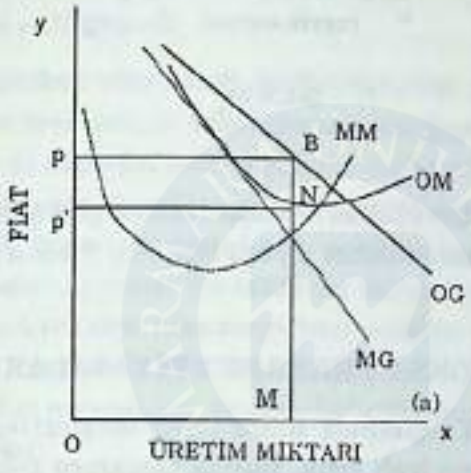

Şekil: 33

(Şekil: 34) uzun devrede piyasanın dengeye geldiği noktayı, yani anormal kâr kazanma imkânının kalmadığı hali gösterir. Çünkü bu yeni durumda ortalama masraf eğrisi, ortalama hasılat eğrisine teğet olmuştur. Bu durum ise, daha önce tetkik ettiğimiz piyasa dengesinin kurulması demektir. Piyasadaki her firma normal kâr elde ettiği için; ne dışardan yeni firmalar bu piyasaya girecek ve ne de mevcut firmalar piyasayı terkedecektir.

Piyasa dengesi kolayca anlaşılacağı üzere; uzun devrede meydana gelir. Bu bakımdan (Şekil: 33) de gösterilen durumu kısa devre piyasa analizi ve (Şekil: 34) da gösterilen durumu da uzun devre piyasa analizi olarak değerlendirmek yerinde olacaktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

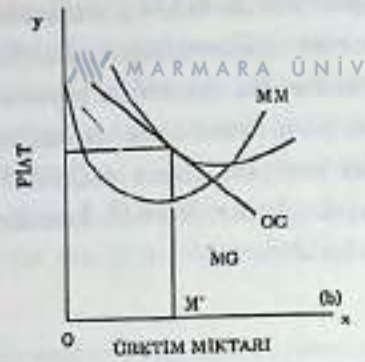

Şekil: 34

Fiat teşekkülü konusunda bu esas izahatı gözönünde tutarak şimdi de bazı önemli noksan rekabet piyasa tiplerini gözden geçirelim.

C) ÇEŞİTLİ NOKSAN REKABET PİYASALARI:

Serbest rekabet rejiminde fiatın nasıl oluştuğunu ve bu rejimin şartlarının ne olduğunu izah ettik. Bunun tamamen zıddı olan tekel fiatının nasıl teşekkül ettiğini açıkladık. Bu iki rejimde de fiatlar üzerinde müessir olan unsurlar üzerinde durduk. Fakat şunu hemen söylememiz icap eder ki, mutlak olarak bir serbest rekabet piyasasından, tam teşekkül etmiş bir rekabet rejimine göre fiat teşekkülünden bahsetmek mümkün olamıyor. Bugün en liberal toplumlarda dahi serbest rekabet nizamının izah etmiş olduğumuz esaslar dairesinde teessüs etmediğini müşahade ediyoruz. Yukarıdaki açıklamada serbest rekabetin şartları bu rejimin meydana gelebilmesi için lüzumlu unsurların ne olduğunu bize göstermektedir.

Bugünün piyasalarında incelediğimiz şartlara uygun bir fiatın oluştuğunu görmek çok müşküldür. Hattâ imkânsız bir vaziyet arzeder. Umumiyetle serbest rekabet nizamının birçok şartlarının hep bir arada gerçekleşmediğini bunların bir kaçının mevcut ve birkaçının da noksan olduğunu görmekteyiz. Yani serbest rekabet nizamı aksamaktadır. Fakat bu nizamın bazı şartlarına uygun olarak piyasada fiat teşekkül etmektedir. O halde aksak rekabette fiatın teşekkül etmiş olduğu görülmekte ama bu fiat normal bir nizam içinde teşekkül etmediğinden daha

değişik olmaktadır. Meselâ bir malın muhtelif satıcıları olduğu halde sadece bir tek veyahut birkaç alıcısı olabilmektedir. Bu takdirde alıcı ile satıcı eşitliği bozulmuştur. Yani serbest rekabet nizamına göre fiat artık teşekkül edememektedir. Bu bakımdan yukarıdaki temas etmiş olduğumuz gibi bazı piyasalar oluşmaktadır. Bunlara düopol, oligopol, monopson, oligopson gibi isimler vermekteyiz. İşte bu piyasaların her birinde veyahut birbirine uygun olarak fiatın teşekkülü değişik olacaktır. Bugünün piyasalarında bu şekildeki hallere sık rastlanır.

a) **Düopol - Oligopol:**

Serbest rekabet nizamının görülmeyişinin sebepleri muhteliftir. Bir taraftan bazı teşebbüsler tekel durumuna geçmeye çalışırken, diğer bazı teşebbüsler de monopol haline gelerek muhtelif tip piyasalar doğmasına neden olmaktadır. Meselâ piyasada birçok alıcının mevcut olmasına rağmen sadece iki tane satıcı vardır ve bu iki satıcı kendi aralarında bir anlaşmaya varamamışlardır. Bu takdirde Düopol piyasasından bahsedilir. Burada serbest rekabet nizamının bazı esasları mevcuttur. Fakat çok sayıda alıcıların karşısında çok sayıda satıcıların bulunması da gerekirdi. Sadece iki satıcı mevcut ise, az önce belirttiğimiz gibi Düopol piyasası teşekkül etmiş olur.

Yukarıda açıklandığı gibi iki satıcı yerine aynı malı arz edenlerin sayısı ikiden daha fazla da olabilir. Ama satıcılar, alıcılar kadar genişlememiştir. Bu takdirde Oligopol adını verdiğimiz müesseseyi görürüz. Oligopolde satıcılar üç, beş tane olabilir. Aralarında anlaşma yoktur ve birbirleriyle rekabet edebilirler. Bu durumda fiat, yukarıda tesbit etmiş olduğumuz serbest rekabet nizamına uygun olarak teşekkül etmemektedir.

Düopol ve oligopol'de mal arzı sınırlı sayıda firma tarafından üretilmektedir. Bunların satış fiatının üreticilerin arzularına uygun olarak teşekkül etmesi lâzımdır. Fakat satıcılar aralarında anlaşamadıklarına göre fiat politikaları değişik olacak, ya birisi diğerinin tâyin ettiği fiata uyarak çalışacak ve onunla mücadele etmiyecek ve ona tâbi olacak, veyahut ta diğer firmaların fiat tesbiti konusundaki hareketleri ile mücadele ederek kendi hâkimiyetini tesis etmeye çalışacaktır. Aynı zamanda malların talep elâstikiyeti de bu fiatın tesbitine tesir edecektir.

b) Düopson-Oligopson:

Biz sadece satıcılar yönünden işi inceledik. Bazı ahvalde piyasada satıcı çok, karşısındaki alıcı tek olur. Veyahut birkaç tane olur, bu takdirde gene değişik piyasalar ortaya çıkacaktır. Satıcı çok olup da alıcı tek ise buna Monopson adını veriyoruz. Şayet alıcı iki şahıs veya işletme ise buna Düopson diyeceğiz. Daha fazla ise Oligopson adını vereceğiz. Burada alıcılar birkaç tanedir kendi aralarında rekabet etmektedir.

Öyle piyasalar mevcuttur ki, onların içinde bazı malları satan firma veyahut işletmeler tektir. Piyasada mevcut bir malın sadece bir tek alıcısı vardır. Satıcı tekel vaziyetindedir, aynı zamanda o malı, talep eden, alan işletme veya şahıslar da tek olabilir. Onlar da alış tekeli tesis etmişlerdir. Yâni bu konuda iki tekel vaziyeti göze çarpar. Bu gibi hallerde iki taraflı monopolden bahsetmek mümkündür. Veyahut alıcı ve satıcılar tek olmayabilir, bunların arasında ikişer talep ve ikişer arz göze çarpabilir. Bu takdirde bu piyasada fiat teşekkülü yukarıda belirtilen prensipler ışığında ele alınmalıdır.

4. DEVLETİN FİATLARA MÜDAHALESİ:

A. FİATIN İKTİSADİ HAYATTAKİ YERİ VE ÖNEMİ:

Yukarıdaki bahislerde bir ülkede ve muhtelif iktisadi sistemlerde fiatın ne şekilde teşekkül edeceğini incelemiştik. Fiat toplumları en çok ilgilendiren iktisadi bir olaydır. Bugün bütün insanlar fiat ile her gün ilgili görülmektedir. Dolayısıyla sadece fiatın nasıl teşekkül ettiğini bilmek yeterli değildir. Aynı zamanda fiatın bugünkü ekonomilerde hangi şartlar altında teşekkül edebileceğini de öğrenmek gerekir. Bir ekonomide fiat konusunda istikrar mevcut ise oradaki iktisadi faaliyetler çok daha normal rahattır. Plân ve program dahilinde hareket eden insanlar geleceklerinden şüphe etmezler, tasarrufları ve diğer iktisadi faaliyetler daima istikrarlı bir fiat nizamına dayanır.

Şayet o toplumda fiat istikrarı yoksa bu takdirde iktisadi denge bozulacaktır. Ekonomik hayat felce uğrama tehlikesi ile karşılaşacaktır. Çünkü istikrarsız bir fiat politikası takip eden bir toplumda yaşayanlar yarınlarından şüphe etmeğe başlıyacaklardır. Bugün belli bir hizmeti küçük bir para ile gördürebilen şahıslar yarın aynı hizmetin ifası için büyük meblâğlar ödemek zorunda kalacaklardır. Bugün küçük tasarruf ya-

parak dişinden tırnağından para arttıran kimseler fiatların birden yükselmesi karşısında yaptıkları tasarruf manasını kaybetmiş olacağından, zarara uğrayacaklardır.

Şu halde gayet basit olarak ifade etmiş olduğumuz bu hususlar gösteriyor ki, fiatın istikrarlı olduğu ülkelerdeki iktisadi düzen ile istikrarlı olmayan ekonomilerdeki şartlar eşit değildir.

Bu nedenle, kamu oyunu ilgilendiren bu kadar önemli bir konu üzerinde devlet denen ve otoriteyi temsil eden müesseselerden yardım istemek gereklimidir? Bu sual çok eski devirlerden beri daima sorulmuştur. Bazı kimseler devletin böyle önemli bir konuya, yani fiat konusuna müdahale etmesini arzulamışlardır. Diğer bazıları bunu istememişlerdir. Eğer iktisat tarihini takip ederek devletin fiata müdahalesi konusuna bakacak olursak, bu yukarıda temas etmiş olduğumuz eğilimleri görürüz. Bu konuda İlk ve Orta Çağlara kadar inmek mümkündür. Fakat biz daha ziyade son asırlara ilişkin açıklamalar yapacağız.

Merkantilistler fiata devletin müdahalesini istemişlerdir. Bunu hoş karşılamışlardır. Bu suretle kendi iktisadi düşünüş ve gayelerinin gerçekleşeceğine inanmışlardır. Fakat bir müddet sonra Liberaller devletin, fiata müdahalesini istememişlerdir. A. Smith'ten Jonh Stuart Mill'e kadar bütün klâsikler devletin fiat konusuna müdahale etmesini istememişlerdir. Çünkü en makul ve makbul fiatın kendi kendine meydana geleceğine ve devletin müdahalesi neticesinde iktisadi nizamın bozulacağına ve bunun için bu sahaya devletin sokulmaması gerektiğine inanmışlardır. Daha sonraları Sosyalistler, Milli İktisat Mektebi mensupları fiat konusunda müdahaleleri istemişler ve devletin bu kadar mühim bir konuya seyirci kalmasının doğru olmıyacağını ifade ile, devleti iktisadi hayata sokmak istemişlerdir.

Seneler ilerledikçe, yeni doktrin ve ekoller doğdukça fiat konusunda devletin müdahalesini isteyen ve istemiyen iktisatçıların adedinin çoğaldığını görüyoruz. Yalnız son yıllarda Neo-Klâsiklerden Alfred Marshall'ın klâsik iktisatçıların düşünüşünden ayrılmış olduğuna şahit oluyoruz. Bu iktisatçı, devletin belirli bir şekilde fiata müdahale etmesinin ve bu sahaya girmesinin toplum için faydalı olabileceğini ifade etmiştir. Bu da gösteriyor ki daha ziyade son asırda ve son senelerde bütün ülkeler iktisadi sahanın içersine bilhassa fiat konusuna devleti sokma eğilimine girmiştir. Nitekim bugünkü tatbikat bize bunu göster-

mektedir. Hemen hemen fiat konusunda devlet tarafından müdahale edilmeyen bir ülke kalmamış, devlet daima bu alana doğru kaymıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Devlet neden fiata müdahale etme lüzumunu duyar? Muhtelif iktisadi sistemler içinde devletin iktisadi sahaya girme şekilleri ve sebepleri değişir. Sosyalist bir nizam içerisinde tabii olarak devlet bu sahaya girecektir. Fakat Liberal iktisat sistemini benimseyen bir ülkede devlet neden fiat konusuna müdahale eder?

Bugün Devlet sosyal devlet niteliğini kazanmıştır. Toplum düzeni içinde fiatlar genel seviyesi ile para politikası arasında yakın ilişki vardır. Fiatların artışı hayat pahalılığını ifade edecek ve bütün ekonomiyi etkiliyecektir. Devlet bu türlü olaylar karşısında ilgisiz kalamıyacaktır.

Devlet her memlekette ve her devirde kendi otoritesini azamî seviyeye çıkarmak eğilimindedir. İktisadi alana girerek toplum üzerinde daha etkili olmak düşüncesine kapılabilir. Bu sebeple fiat konusuna da el atar. Fakat genellikle toplumu idare edenler serbest bir nizam içinde iş başına gelmişlerse, yani seçimle bu işi üzerlerine almışlarsa, fiat konusu o yönden de önem kazanır. Çünkü genellikle idare edenler seçilerek iş başına gelecekleri için seçenlerin eğilimlerini dikkati itibara almak zorundadırlar. Seçmenler ise daha ziyade kendi çıkarları üzerinde dururlar. İleride hükümette gelecek şahıslara kendi dâvalarının hükümet edenlerin savunucusu olmadıklarını sorarlar. Çünkü belli bir devredeki pahalılık ve bunun giderilmesi bir hükümet programı olarak ele alınırsa ve devlet tarafından fiatlara müdahale edilerek bunun istikrarlı kalması temin edilirse tabii olarak hükümet edenlerin yeniden seçilme imkanı artacaktır. Dolayısıyla seçimle; fiat seviyesi ve fiat müessesesinin yakın ilişkisi olması normaldir. Hakikaten bir çok ülkede yöneticiler bu konu üzerinde durmuşlar ve seçmenlerinin baskısı altında fiatlara müdahale etmek lüzumunu hissetmişlerdir.

Nihayet bir ülkede ekonomik gelişmeyi gerçekleştirmek için muhtelif teşebbüsler kurularak üretim faaliyetine geçerler. Bunların üretim faaliyetinde bulundukları alan yeni olabilir. Yeni kurulan iktisadi teşebbüsler daima devletten himaye görmek isterler. Devletin her türlü yardım ellerini uzatmasını beklerler. Devlet bir teşebbüsü nasıl himaye eder? Tabiatiyle onun üretmekte olduğu mamullerin fiatına müdahale etmekle. Nasıl müdahale edeceğinin çeşitlerini daha sonra izah edeceğiz. Yalnız burada söyliyelim ki, belki dış ülkeler işletmelerinin rekabetin-

den onları korumak ve milli iktisadi kuvvetlendirmek, üretimi genişletmek gayesiyle bu işletmeleri himaye etme zaruretini devlet duyduğu an, fiat alanına girmiş sayılır.

B) DEVLETİN FİATLARA MÜDAHALE ŞEKİLLERİ:

Devletin fiatlara nasıl tesir edeceği hakkında muhtelif usuller ve sistemler mevcuttur. Başlıcalarını Narh, Tevzi, Devlet Tekeli ve Piyasayı Organize etme sistemi teşkil eder,

a) Narh Sistemi:

Yukarıdaki serbest rekabet nizamı içerisinde fiatların ne şekilde teşekkül ettiğini izah etmiştik. Ve orada arzın ve talebin serbestçe karşılaştıklarını anlatmıştık. Tekel rejiminde bir şahıs veya işletme diğerlerine nazaran piyasada bir hâkimiyet tesis ederek fiatın tâyinine tesir ediyordu. Bunların dışında muhtelif talepler dikkati itibara alınarak arz ve talebe yahut fiat konusuna müdahale nasıl olmaktadır?

Genellikle bu müdahale devletten veya onu temsil eden kamu kuruluşlarından gelir. Bu suretle bir malın arz ve talep edenleri ile hiçbir alâkası bulunmayan bir müessese tarafından fiat seviyesine müdahalede bulunulmuş olur. İşte bu an narh dediğimiz sistem ortaya çıkıyor.

Hükûmetler muhtelif endişelerle çok eski zamanlardan beri bu kanaldan fiata müdahale etmişlerdir. Bilhassa ülkelerin buhranlı anlarında daima narh sistemine girmişlerdir. Bu sistemin oluşturulması ile ilgili bazı esaslar mevcuttur. Narh sistemi ile geniş tüketici kitlesinin aldatılmasına ve istismarına mâni olunmaya çahşır. Ve bu suretle fiat seviyesini istikrarlı bir hale getirmenin yolu aranır. Fakat narh sistemi ile fiatları istikrara kavuşturmak iktisadi bir yol değildir.

Fiatlar arz ve talebe göre teşekkül edeceğinden bunun dışındaki bir müdahalenin başarı şansı normal olarak azdır. Narh sistemi ile hem üretici ve hem de tüketici korunmak istenmiştir.

Her ülkede olduğu gibi bizim ülkemizde de bazı konularda narh sistemine gidilmiştir. Meselâ, buğday fiatlarını her sene hükümet tayin eder. Azami ve asgari fiatı o verir. Bunda iki gaye vardır:

Birincisi üreticiyi korumak. Bilindiği gibi üretimin bol olduğu devrelerde fiatlar düşer. Hattâ bazen o derece düşer ki üretici üretim maliyetinin altında dahi satış yapmaya mecbur kalır. Bu takdirde o ürünü üretmiş olan şahıslar zararla karşılaşırlar. Bu durum ekonomiyi etkiler.

İkincisi, tüketiciyi korumak. Mahsul az olduğu takdirde fiatlar fevkalâde yükselme eğilimi gösterir. O zaman da tüketiciler zarar görecektir. Yani fazla fiatla zarurî ihtiyaç mallarını elde etmek mecburiyetinde kalacaklardır. İşte hükümet bu iki hususu dengelemek düşüncesi ile narh sistemine gider.

Narh Sisteminin Uygulamasındaki Zorluklar:

Narh sisteminin iyi olan ve ilk nazarda hoş görünen tarafı alış verişte her iki zümrenin çıkarlarını gözetmesidir. Ama bu sistemin tatbikatı o kadar zordur ki bu hususları gerçekleştirmeye pek imkân da bulunmamaktadır.

Narh sistemine gidildiği zaman karşımıza büyük organizasyon problemi çıkar. Hükümetin sadece muayyen konulardaki fiatı tesbit etmesi kâfi değildir. Bu fiatlar üzerinden işlemlerin gerçekleşip gerçekleşmediğini takip edecek, denetleyecek, teftiş edecek teşkilâta ihtiyaç vardır. Bu teşkilâtın kurulması kolay gibi görünürse de hakikatte çok zordur. Bilhassa maddi menfaatlere konu teşkil eden bu sistemde teşkilâtta çalışacak olan insanların bazı niteliklere sahip olma zarureti vardır. Bu teşkilât içinde çalışacak memurların namuslu, bilgili, ehil olmaları icap eder. Çünkü her zamanki tatbikat da göstermiştir ki en ufak fiat farkları neticesinde taraflar büyük kazançlar elde edebilme imkânına sahiptir. Bir tarafın kazanma arzusuna karşı diğer tarafın menfaatlerini koruma konusunda çalışan insanların hakikaten ehil olmaları, namuslu olmaları şarttır. Bol para ile tatmin edilmeleri lâzımdır. Aksi halde bu sistemin etkinliği ortadan kalkar.

Hükümet fiatları nasıl tesbit eder? Gerek serbest rekabet gerek monopol nizamında fiatın düşük veya yüksek olmasında rol oynamayan en esaslı faktörlerden birisi de maliyet fiatıdır. Maliyet fiatı işletmecilerin şahsî kabiliyet ve yeteneklerine göre değişir. Aynı malı imal eden iki işletmenin masrafları eşit değildir. Şayet işletmeleri dikkate alacak olursak çeşitli maliyetler karşımıza çıkacaktır. Hükûmet bunlardan hangisini dikkate alarak fiatı tesbit edebilir.

Mühim nokta buradadır. Hükûmetin fiat artışına mani olmak arzusu ile genel fiat seviyesini tesbit etmesi muhtemeldir. Sadece hükümetin fiatı o noktada tesbit etmesi fiatın o seviyeye geleceğini göstermez. Birçok işletmeler bu tesbit edilen fiatla rasyonel olarak çalışamıyacaklarından üretimden vazgeçme mecburiyetinde kalacaklardır. Ancak mali-

yeti satış fiatının aşağısında kalan işletmeler faaliyetlerine devam edeceklerdir. Bazı üretim alanlarında üreticilerin bu suretle faaliyet sahasının dışında bırakılması mal arzını da daraltacaktır.

Malın darlığı kendisini daha fazla hissettirecek ve anormal durum çok daha genişliyecektir. Bu takdirde ya üretici gayrimeşru yollardan hareket ederek gizli kanallardan malını yüksek fiatlarla piyasaya akıtacak, veyahut mevcut talep karşılanamadığından ötürü o fiata bazı ihtiyaç sahipleri malı elde edememe durumu ile karşılaşacaklardır.

Diğer taraftan narh sistemine gidildiği takdirde bu sistemi bütün piyasaya yayma zorunluğu ortaya çıkacaktır. Sadece birkaç mal üzerine narh koymak başarılı bir sonuç vermiyecektir. Bir taraftan üretilen malların standart olmayışı, diğer taraftan maliyetlerinin eşit bulunmayışı bu sistemi her zaman zorlayan bir hususdur. Üretilen mallar arasında kalite farkı mevcuttur. Edirne' de üretilen bir peynir ile Türkiye'nin diğer bir tarafında elde edilen peynirin kalitesi aynı değildir. Fakat baktığımız zaman ikisi de beyaz peynirdir. Edirne'de yapılan peynirin dahi değişik kaliteleri vardır. Edirne peyniri 18 bin liradan satılacak denildiği takdirde piyasaya daha ziyade en düşük kalitedeki mallar gelecek, yani en aşağı kaliteli mallar azami fiatı elde edecek, iyi mallar da piyasadan kaybolacak, gayrimeşru yollardan veyahut da gizli yollardan tüketiciye doğru gidecektir. Bu husus birçok mal ve hizmetler için de geçerlidir.

Bugün üzerinde hassasiyetle durulan ve halledilmesi arzu edilen gayrimenkul kiraları da aynı vaziyettedir. Kiralar dondurulmuştur. Takdir edilen fiattan fazla kiraya gayrimenkuller verilemez. Bu takdirde gayrimenkul sahipleri muhtelif kanallardan kiralarını arttırırlar veyahut da nizamdan, kanundan çekinen mülk sahipleri kiralarını arttıramazlar. Gayet düşük kira ile oturan kiracıların lehine, ötekilerin aleyhine bir durum hâsıl olur. Ve bunun tabii karşılanmasına imkân olamıyacak ve devamlı bir konut buhranı toplumu sarsacaktır. Bunun radikal çaresi ev arzını çoğaltmak için ev inşaatını geliştirmek icabeder.

Birkaç konuda narh sistemine gidilse bu takdirde bütün piyasadaki mallara narh koymak zarureti vardır. Çünkü evini daha düşük rayiçten kiraya vermek mecburiyetinde olan bir kimse, yeni bir gayrimenkul inşa ettiği takdirde diğer mallar yani taş, kum, kireç, çimento, demir vesaire gibi inşaat malzemesine narh konmadığı için onları serbest rekabet nizamındaki fiat teşekkülüne göre elde edecek ve inşaat maliyeti çok

yüksek olacaktır. İnşaat maliyeti yüksek olan bir evin sırf narhı yüzünden düşük rayiçle kiraya verilmesi mecburiyeti hâsıl olacaktır. Kimse buna isteyerek rıza göstermiyecektir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Meselâ buğday veyahut ekmek konusunda narh sistemi ihdas edildiği zaman şayet buğday fiatlarına narh konmamışsa fazla fiatla buğday alma mecburiyetinde kalan değirmenciler bunu daha düşük fiatla yani maliyetinden aşağı un haline getirip satma yoluna gitmeleri icap edecektir ki bu hal anormaldir ve satış yapılmayınca un sıkıntısı başlıyacaktır. Buğdaya narh koyduğumuz takdirde üretici kendi hesabını yapacaktır. Üretici şayet kendi basit hesabına göre üretim maliyetinin çok aşağısında kalmış ise o sahada üretim yapmaktan kaçınacak, başka sahalara doğru kayacaktır. Bu suretle daha tehlikeli bir durum ortaya çıkacak ve ülkenin üretimi yönünde değişiklik olacaktır.

İnsanlar daima narh fiatından kaçarlar ve narh olmayan sahalara doğru giderler. Onun için narh sistemi, düşünüldüğü kadar faydalı bir sistem değildir. Fiatın yükselmesi veyahut düşmesi iktisadi bir olaydır. Bu hâdise ancak iktisadi yollarla düzeltilmelidir. Narh sistemi pek tercih edilecek yol değildir.

b) Dağıtım Sistemi:

Devletin fiatlara müdahalesi diğer şekillerde de olabilir. Devlet bazen fiatı kontrol etme konusunda narh sisteminden daha da ileriye giderek malın ihtiyaç sahiplerine dağıtım görevini üzerine alır. Bu bilhassa bir mala karşı talebin fazla olduğu zaman başvurulan usuldur. Yani bir malın talebi fazladır, bunu karşılıyacak arz yoktur. Narh ile bunu sınırlamak mümkün değildir. Nihayet herkes ihtiyacı olan bu malı narh fiatından veyahut fazla fiattan satın alacaktır. Yalnız, elde bütün talep sahiplerinin ihtiyaçlarını karşılayacak mal bulunmaz ve fakat bütün ihtiyaç sahiplerine bu maldan bir miktar vermek zarureti de varsa, bu takdirde dağıtım sistemine gidilir.

Bilhassa harp gibi anormal devrelerde zarurî ihtiyaç (ekmek gibi) vesikaya tâbi kılınmış, herkese muayyen ölçüde ekmek diğer taraftan basma v.s. gibi giyinme ihtiyacını karşılayacak mallar dağıtılmıştır.

Dağıtımda herkesin alacağı mal miktarı önceden tesbit olunur ve her ihtiyaç sahibi mevcut stok hacmine göre bir miktar ihtiyaç maddesini elde etme imkânına kavuşur. Hükümetler bu malların fiatlarını da

tesbit ettiklerinden fazla fiat artışı görülmez. Herkes dağıtımdan alacağı miktar için belirli bir fiyat öder.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Dağıtım sisteminin iyi bir şekilde II. Dünya Savaşı sırasında ve harp sonrası devre içinde İngiltere'de iyi tatbik edildiği görülmektedir. İngiltere'de bütün ihtiyaç maddelerinin büyük bir kısmı dağıtıma tabi tutulmuş, vesika usulü uygulanmış ve herkes ihtiyacı olan malları muayyen miktarda, yani, hükûmet tarafından tesbit edilen miktarda almıştır. Bunun başarı ile uygulanmasının sebeplerinden biri halkın genel kültür seviyesidir. Halk böyle bir konuya hazırlıklıdır. Kimse hükûmetin kendisine tahsis etmiş olduğu kanuni miktardan fazlasını elde etme cesaretini veyahut açıkgözlüğünü göstermemekte, buna tenezzül etmemektedir.

Bu şekilde bir anlayış karşısında elbette vesika sistemi başarılı olur. Bu suretle bir taraftan tüketim sınırlandırılmış, diğer taraftan fiat da muayyen seviyede tutulmuş olur.

Fakat bu dağıtım sistemi ilk bakışta âdil bir sistem olarak görünürse de hakikatte de öyle değildir. Çünkü her fırsatta ifade ettiğimiz gibi insanların ihtiyaçları çeşitlidir. Ve bu ihtiyaçların şiddet derecesi de aynı değildir. Bazı insanlar, bazı malların tüketimini geniş ölçüde yaparlar, diğer bazıları da bunların tüketimine önem vermezler. O bakımdan bir insanın bir mala karşı ihtiyacı fazla ise dağıtım sisteminde bunu elde edemez. Tam mânasiyle tatmin edilemeyip ancak kendisine tahsis edilen kısmı elde etme imkânına kavuşmuş olurlar. Neticede o mala karşı ihtiyacı fazla olan kimseler az olanın haklarını muhtelif kanallarla ve vasıtalarla elde etme yoluna giderler. O zaman tabiatiyle karaborsa denilen müessese doğar. İhtiyacı olmadığı halde sırf kendisine muayyen tahsisin yapılması neticesinde malı elde eden kimse, malı diğer fazla ihtiyaç sahiplerine devretmiş bulunur. Bu suretle o malın hakikî fiatı dağıtım fiatı olmaz. Hakikî fiatı ile dağıtım fiatı arasında fark meydana gelir. Ve bu farkı, ihtiyacı olmadığı halde o malı alıp diğerine devreden şahıs elde etmiş olur.

Tevzi sistemi kaçınılmaz bir karaborsayı meydana getirir. Meselâ, şeker tüketimi muhtelif dönemlerde dağıtıma konu teşkil etmiştir. Toplum içerisinde öyle insanlar vardır ki şeker hastalığı ile malûldür. Fakat o toplumda yaşamaları sebebiyle onların da şeker hakları vardır. Şeker vesikaya bağlandığı zaman, bu şahıslar şeker tüketmedikleri halde ken-

dilerine tahsis edilmiş olan şekeri, alıp pekalâ fazla şekere ihtiyacı olan kimselere devredebilme imkânına kavuşurlar. Bu suretle fazla fiatla devirden bir kazanç elde edebilirler.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu gibi şahıslar tüketmedikleri bir malın dağıtıma girerek tüketim hacmini daraltmak istiyen hükümetin düşüncesinin aksine bir sonuç meydana getirebilirler. Sadece şeker hastalığı dolayısıyle değil... Şekere karşı ihtiyacı az olan, yani az tüketen bazı bölgeler mevcuttur. Bütün vatandaşlar eşit olduklarından sen az şeker tüketeceksin, sen çok şeker tüketeceksin şeklinde bir ayırım yapmak cesaretini gösteremeyiz. Şu halde bütün vatandaşların aynı miktarda şeker tükettiklerini kabul ederek bunu genel nüfusla çarpacak olursak, bugün tüketilen miktarda bir şeker stokuna ihtiyaç hâsıl olur. Çünkü az tüketenler de hiç tüketmiyenlerde, muayyen ölçüde dağıtım sistemine sokulmuşlardır. Nitekim bu çeşit olaylar muhtelif ülkelerde görüldüğünden, sonradan dağıtım sisteminden mümkün olduğu kadar kaçınmak mecburiyeti hissedilmiştir.

Meselâ kahveyi vesika ile dağıtacak olursak ülkenin her bölgesinde aynı ölçüde kahve tüketilemez. Bazı bölgelerdeki kahve tüketimi fazladır, bazı bölgelerde azdır, bunun yerine çay v.s. tüketilir. Fakat hükümetler hiçbir zaman fertler arasında böyle bir ayırıma gidemezler. Herkesin eşit şeklide kahve içtiğini kabul etmek zorundadırlar. Bu iş böyle olunca normal olarak kahve stoku dağıtım yoluna gidildiği an kâfi gelmez, daha fazlasına ihtiyaç hâsıl olur.

Nitekim bugün kömür dağıtımı konusunda aynı hususlarla karşılaşıyoruz. Herkese eşit nisbette kömür verilmeğe gayret edilmektedir. Fakat öyle şahıslar mevcuttur ki bunlar petrol, mazot, gaz yaktıkları halde veyahut elektrik sobaları ile oturdukları yerleri ısıttıkları halde gene kömür haklarını elde etmeğe çalışmaktadır. Ve kendilerine ayrılan kömürleri pekâlâ başkalarına farklı fiatla devretmek imkânına sahiptirler. Bunlar bir taraftan karaborsa denilen müesseseyi doğururken, diğer taraftan mevcut gerçek tüketimi tesbit etmeğe fırsat vermemektedir.

Dağıtım sisteminin bir kötü tarafı dağıtıma konu teşkil eden malların kalitelerine bakılmadan dağıtılmasıdır. Yüksek kalitedeki mallar bazı kanallardan ihtiyaç sahiplerine intikal ettirilir ve onların fiatları arzu edilen fiat değildir., tabiatiyle daha yüksek fiatla devrolunmuştur. Bu bakımdan dağıtım sisteminde olduğu gibi anormal yollardır, bu yollarla fiatı istikrara kavuşturmak güçtür.

c) Devlet Tekel Sistemi:

Devletin fiatlara müdahalesi, bir de Tekel yolu ile mümkün olabilir. Yani devlet bir malın alışını ve satışını bizzat idare ettiği bir işletmede toplayabilir. Bunların alış ve satışını kendisi yapar fiatlara tam mânasiyle hâkim olur.

Özellikle savaş yıllarında Toprak Mahsulleri Ofisi, hububatın tek alıcısı ve satıcısı idi. Meselâ bugün Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi pancarın tek alıcısı ve şekerin tek satıcısı durumundadır.

Böyle hallerde hükümet istediği noktada ve muhtelif düşünceler altında fiatları tesbit ve tâyin etme yetkisini kazanmaktadır. Ancak devlet istediği noktada da alış fiatını tesbite muktedir değildir. Çünkü herkes devletin düşük fiatlarla o malı talep etmesi karşısında üretimin yönünü değiştirir ve devlet tekelinin mevcut olmadığı sahalara doğru kayar. Devletin üzerinde tekel teşkil etmiş olduğu malların genel üretim seviyesinde bir düşme olur. Hükümet tekeli ne kadar alışları ve satışları tek elde idare etse, malın veya mahsulün üretim maliyetini dikkate almadan fiat tesbit edemez. Devletin tayin ve tesbit edeceği fiat daima üretim maliyetinin yukarısında olmak icabeder. Aksi halde talep edeceği mala karşı arz bulunmıyacaktır. Fakat bu hudutlar içinde kendisi muhtelif düşüncelerin tesiri ile fiatı istediği noktalarda tesbit etme imkânına sahiptir. Bu da devletin fiatlara müdahalesini gösteren bir yoldur.

d) Piyasayı Organize Etme Sistemi:

Devlet, yukarıda ifade etmiş olduklarımızın dışında piyasayı organize ederek fiatlara müdahale edebilir. Fakat bu en güç ve karışık olan bir sistemdir. Bu sistemde hükümet her durumu ayrı ayrı dikkate alarak başka tedbirler düşünmek zorunda kalır, örneğin bir toplumda fazla üretim yapılmış olabilir. Bu takdirde fiatların düşmesi muhtemel olduğundan ve neticede zararı gene kendisi çekeceğinden üretimi sınırlamaya başvurulabilir. Bu suretle piyasadaki arz ve talebi birbirine uydurma durumunda kalır. Devlet üretimi fiilen sınırlayınca arz azalır ve talebe uymuş olur. veyahut bir mevsimde üretim muhtelif sebeplerle fazla olabilir. Bu defa devlet blokaj ve stok usulleri ile müdahalede bulunma imkânına sahiptir. Yani ürünleri daha üreticinin yanında iken bloke ettirir veyahut stok ettirir. Bu suretle arz ile talebi bir devre içerisinde birbirine intibak ettirmeğe gayret sarfeder. Bunların iktisat tarihinde misalleri pek fazla görülmüştür. Hattâ devletin bazı mahsulleri fazla

üretimi neticesinde üreticileri korumak gayesi ile yaktığı, denize döktüğü bilinen hadiselerdir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Diğer taraftan talebin artmasını devlet arzu edebilir. Talep arttığı takdirde arz seviyesine yükselmiş olacaktır. Yalnız talebin artması için muhtelif iktisadi kaidelere, prensiplere başvurulur. Meselâ kredi açarak piyasaya yeni satınalma gücü yaratılabilir. Neticede de şahıslar piyasaya gelip malları talep edebilirler.

İhracat konusunda bazı kolaylıklar da gösterebilir. Bazı malların ihracatına prim verir, veyahut bazı ihraç kolaylıkları tanır. Bugün birçok ülke ihracat konusunda malî, iktisadi tedbirler alarak bunları teşvik etme, genişletme çarelerini aramaktadırlar.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

BEŞİNCİ BÖLÜM
PARA

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1- GİRİŞ :

Bugün içinde yaşadığımız toplumun belli başlı özelliklerinden birisi de paralı ekonomi düzenine sahip olmasıdır. Paralı ekonomi düzeni ile, kasdedilmek istenen şey; İşbölümü ve İhtisaslaşmanın geliştiği bir ekonomi düzeni içinde, mal ve hizmet mübadelelerinin aynı mübadele halinde değil, paranın aracılığı ile vasıtalı bir mübadele şekline geldiğidir. Paralı mübadele devri yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, ancak işbölümünün genişlediği ve dolayısıyle ihtisaslaşmanın ortaya çıktığı bir ekonomide mevcuttur.

Üretim tüketim akımlarının aynı aile çerçevesi içerisinde kaldığı bir düzende, çok basit mânada bir işbölümü ve ihtisaslaşma bahis konusu olabilirse de, bir aile bütün olarak ele alındığında o ailenin fertleri tüketmek için çeşitli mal ve hizmet üretiminde bulunurlar. Bu durumda aile bir bütün olarak kendi ihtiyaçlarını kendi imkânları ile giderir. İşte buna kapalı aile ekonomisi adını veriyoruz. Kapalı aile ekonomisinde paranın yeri yoktur. Zira belirli alıcılar ve satıcılar değil fakat ortak ihtiyaçlarını karşılamak gayesi ile elbirliği ile çalışan bir insan topluluğu söz konusudur. Bilindiği gibi bugünkü iktisat düzeninde bütün fertlerin ayrı görevleri ve ayrı sorumlulukları vardır. Meselâ insanları hastalıklardan kurtarmak doktorların vazifesidir. Adliyeye intikal etmiş bir dâvanın takibi avukatların ve hukuk müşavirlerinin görevidir. Öte yandan sabah kahvaltasını temin etmek için gerekli süt, tereyağ, reçel ve peynir gibi tüketim maddelerinin temini ise komşu bakkalın görevidir. Ülkenin gelişmesini ilmî esaslara bağlamak, ilmin objektif görüşünü ülke dâvalarında hâkim kılmak Akademi ve Üniversite öğretim üyelerinin vazifesidir. Mahsulün tarlada üretimi, çiftçinin; tarladan elde edilen ürünlerin çeşitli tüketim yerlerine ulaştırılması nakliyecilerin ve nihayet ham maddeleri işletmek ve ihtiyaçlara uygun hale getirmek, imalât sanayii ile uğraşan kişilerin fonksiyonudur.

Bu misali son derece genişletmek ve çeşitlendirmek mümkündür. Fakat dikkatli bir insan hemen şu hususu kavramıştır ki, bugün içinde bulunduğumuz iktisat düzeninde her ferdin ayrı bir görevi ve bu görevinin iktisadî düzen içerisinde önemine göre elde ettiği bir geliri vardır. İşte böylesine genişlemiş ve görev farkları bakımından çeşitlenmiş bir ekonomide mal ve hizmetlerin mübadelesi para adını verdiğimiz ortak bir mübadele vasıtası ile yapılmaktadır.

O halde özetlemek gerekirse şunu söyliyebiliriz ki para, modern iktisadi düzenin işleyişini kolaylaştıran mal ve hizmet mübadelerini en kısa zamanda ve fertlerin ihtiyaçlarına en uygun bir şekilde temin ve tanzim eden faydalı bir araçtır.

2. PARANIN TARİFİ :

Paranın tarifi konusunda iktisatçılar arasında ittifak yoktur. Bazıları parayı tarif etmeye çalışırken, diğerleri bunun üzerinde hiç durmayarak fonksiyonlarını izah etmişlerdir. Meselâ Jevons ve List, paranın tarifini yapmanın lüzumlu olmadığını izaha çalışan iktisatçılardır.

Paranın tarifi konusundaki bu anlaşmazlık, onun bünyesini tam mânasiyle teşhis edememekten veya zaman ve mekân içinde değişen bir müessese olmasından ileri gelmektedir. İlk devirlerde çakıl, deri parçası, tütün, midye kabuğu, madenî sikkelerin v.s. para olarak kullanılmasına karşılık, bugün tamamen başka vasıtalardan istifade edilmektedir. Demek ki, devamlı bir şekilde medeniyetle beraber inkişaf ederek değişen parayı tarif güçleşmekte, âdeta yapılan tarifler belirli bir devirde onun fotoğrafi haline gelmektedir. Nasıl bir insanın doğmundan ölümüne kadar olan muhtelif yaşlardaki resimleri esas olarak birbirine benzemesine rağmen, çok değişik olmakta ise, paranın da aynı şekilde, esası aynı kalmakta ve fakat muhtelif devirlerdeki şekilleri değişmektedir.

Parayı, "kamu otoriteleri tarafından ayârı ve ağırlığı tesbit edilerek damgalanan kıymetli maden külçesidir". şeklinde tarif eden iktisatçılar daha ziyade madeni para üzerinde durmuşlar ve belki de kendi zamanlarındaki para müessesesine az çok uygun bir tarif vermişlerdir. Fakat bugün için bu tarif bizi tatmin etmekten çok uzaktır.

Bazı iktisatçılar parayı, mübadele vasıtası olarak tarif etmektedirler. Diğer taraftan parayı tedavüldeki mallar üzerine tesis edilmiş poliçe

veya alacak senedi şeklinde de ifade eden iktisatçılar vardır.

Ayrıca "Paranın satın alma gücü" olduğunu ifade eden iktisatçıların adedi de fazladır.

3. PARANIN FONKSİYONLARI :

Yukarıda modern iktisat düzeninde paranın yerini ve önemini ifade ederken yaptığımız açıklamalar bize paranın iktisadi hayatın işleyişinde önemli bazı görevleri, bazı fonksiyonları olduğunu göstermektedir. İşte iktisat ilminde, paranın iktisat düzeninin işlemesinde sağladığı kolaylıkları ifade etmek için paranın fonksiyonları adı altında bir konuyu işlemek gelenek haline gelmiştir.

Paranın fonksiyonları dediğimiz zaman anlatmak istediğimiz şey, paranın bugünkü iktisat düzeninde gördüğü vazifeler ve sağladığı kolaylıklardır. O halde paranın iktisadi hayatımızdaki yerini paranın fonksiyonlarını sistematik bir tarzda göstermekle özetleyebiliriz.

Paranın başlıca fonksiyonları dört tanedir. Bunlar :

- Kıymet ölçüsü,
- Mübadele vasıtası,
- Kıymet nakli vasıtası,
- Ödeme vasıtası,

olmak şeklinde sıralanabilir.

A) Para bir kıymet ölçüsüdür :

Aynı mübadele devrini malın malla mübadele edilmesindeki güçlükleri bir kere daha hatırlayacak olursak paranın bir kıymet ölçüsü olmasının faydasını ve önemini anlıyabiliriz. Aynı mübadele devrinde meselâ elindeki buğdayı satıp bunun mukabilinde ayağına bir ayakkabı almak isteyen köylü, bazı güçlüklerle karşı karşıyadır. Köylü evvelâ öyle bir şahıs bulmak zorundadır ki ayakkabı satışı karşılığında buğday almak istesin. Mesele böyle bir şahsı bulmakla da bitmez. Köylünün elindeki bir heybe dolusu buğday karşılığında o şahsın elindeki bir çift ayakkabıyı satıp satmıyacağının da bilinmesi lâzımdır. Ayakkabıcı eğer köylünün buğdayına, karşılığında elindeki ayakkabıyı vermek arzusun-

da ise ve eğer kendi ayakkabılarının kıymetini köylüden alacağı bir heybe buğdayın kıymetine denk sayıyorsa, ancak bu takdirde buğday ile ayakkabı değiştirilebilecektir. Gerek köylünün ve gerekse ayakkabıyı satacak olan daha doğrusu ayakkabıyı buğday karşılığında değiştirecek olan adamın bu şekildeki hareketi rasyonel bir davranıştır. Bir mal verip karşılığında bir başka mal almak isteyen şahıslar elbetteki verdikleri mal karşılığı aldıkları malın en az kendi verdikleri kadar kıymetli olmasını isteyeceklerdir. Fertlerin bu rasyonel davranışları aynı mübadele devrinde carî olduğu gibi iktisat düzeninde de carîdir. Fakat modern iktisat düzeninde aynı mübadeleden farklı olarak mallar mallarla trampa edilmemekte, fakat bir mal evvelâ paraya çevrilmekte, sonra para ile diğer mallar satın alınmaktadır. İşte bu arada malın paraya çevrilmesi ve paranın da mala çevrilmesi esnasında mal kıymetleri ile paranın kıymeti arasında sabit bir dengenin olması lâzımdır ki mallarını paraya tahvil eden ve sonra da paralarını lüzumlu mal ve hizmetlerin satın alınmasında kullanan kimseler herhangi bir kayba uğramamış olsunlar.

Paranın ortak bir kıymet ölçüsü olması yani ekonomi içinde mübadeleye konu teşkil eden bütün mal ve hizmetlerin kıymetini ölçebilmesi iktisadi hayatın işleyişine büyük bir sür'at kazandırmıştır. Artık buğdayını verip karşılığında ayakkabı almak isteyen köylü ayakkabı karşılığında buğday almak isteyen bir kimseyi aramak mecburiyetinde olmadığı gibi ayakkabı ile buğday arasındaki kıymet münasebetleri de paranın aracılığı ile düzenlenmektedir. İşte bu kolaylık iktisadi faaliyetlerin daha sür'atle yapılmasını, ihtiyaçların daha çabuk tatmin edilmesini sağlamıştır.

Nasıl uzunluğu metre, ağırlığı kilo ile ölçüyorsak ve metrenin Eskişehir'deki gerçek uzunluğu ile Erzurum veya İstanbul'daki gerçek uzunluğu arasında bir fark yoksa paranın bir kıymet ölçüsü olabilmesi için de gerek farklı yerlerde ve gerekse farklı zamanlarda ifade ettiği kıymette bir değişiklik olmaması icabeder. Yani paranın kıymet ölçüsü fonksiyonunu gerektiği gibi ifa edebilmesi için kendi kıymetinin sabit olması lâzımdır. İleride daha geniş olarak görüleceği üzere, para ile ilgili bilimsel tartışmaların hemen hepsi paranın kıymetindeki değişmelerle ilgilidir. Paranın bugünkü iktisat düzeninin temelini teşkil etmesi onun kıymetindeki değişmelerin dikkatle takip edilmesini gerektirmektedir.

B) Para bir mübadele vasıtasıdır :

Paranın kıymet ölçüsü fonksiyonunu anlatırken açıkladığımız gibi, para bir ekonomi içerisinde fertlerin ihtiyaçlarını tatmin etmek maksadı ile yapacakları her türlü işleme aracılık etmektedir. Üretilen mal ve hizmetler önce paraya çevrilmekte ve sonra fertler ellerine geçen para ile ihtiyaçlarını tatmine yarayan mal ve hizmetleri satın almakta veya kiralamaktadırlar. Durum böyle olunca paranın aynı mübadele devrindeki gibi malla malın değiştirilmesi yerine malların para ile ve sonra paranın malla değiştirilmesi şeklinde bir mübadele ortamı yaratıldığı kendiliğinden anlaşılır. Paranın herkes tarafından kabul edilen gerçek bir mübadele vasıtası olabilmesi için kıymetinin zaman ve mekân içinde büyük değişmeler göstermemesi gerekir.

C) Para tasarruf âleti ve kıymet nakli vasıtasıdır :

Günlük hayatımızda fertlerin, ellerine geçen paraların tamamını harcamadıklarını görürüz. Fertler gelirlerinden bir kısmını ya bankalara yatırıp bir faiz elde ederler veya ileride beklenmiyen olayların ortaya çıkması halinde sarfetmek amacı ile bir kenara ayırırlar. İşte paranın bugünden yarına bir satın alma gücü taşıması, bir satın alma gücünü nakletmesi fonksiyonu paranın bir tasarruf âleti ve bir kıymet nakli vasıtası olduğunu bize anlatır.

Sırası gelmişken hemen şunu belirtelim ki, paranın böyle bir fonksiyona sahip olduğu hususu ancak modern para teorilerinin ortaya çıkışı ile kabul edilmiştir. Klâsik iktisat teorisinde paranın, tasarruf vasıtası olma fonksiyonu üzerinde hiç durulmamıştır. Çünkü klâsiklere göre para iktisadî faaliyetleri kolaylaştıran ve mübadelelere aracılık yapan faydalı bir vasıtadan ibarettir. Para iktisadî hayatın işleyişinde tesirleri olan aktif bir unsur değil fakat iktisadi faaliyetlerin üzerine örtülmüş bir tülden ibarettir. Klâsik iktisat teorisinin para ile ilgili olan bu açıklaması, paranın kendisinin bir talep konusu olabileceğini ve dolayısiyle bugünden yarına bir satın alma gücü naklinde kullanılabileceğini ihmal etmelerine sebep olmuştur. Halbuki paranın bir tasarruf âleti olması, bugünden yarına bir kıymet nakline yaraması, modern para teorilerinin kabul ettiği ve geniş ölçüde istifade ettiği bir fonksiyondur. Ancak paranın bu fonksiyonunun bilinmesiyledir ki iktisadî hayatta para arz ve talebi meselelerinin önemi anlaşılabilmiş ve faiz haddi vasıtasiyle iktisadî hayata belli ölçüde tesir edebilmenin mümkün olacağı ortaya konulmuştur.

D) Para bir tediye vasıtasıdır :

Paranın dördüncü fonksiyonu tediye vasıtası yani ödeme vasıtası olma fonksiyonudur. Bu fonksiyon paranın yukarıda sıraladığımız diğer üç fonksiyonunun tabii bir sonucudur. Para mübadelelere aracılık eder ve bugünün satın alma gücünden bir kısmını yarına naklederse ve aynı zamanda müşterek bir kıymet ölçüsü ise pek tabiîdir ki borçların ödenmesinde de bir vasıta olarak kullanılabilir. Paranın tediye vasıtası olması; taksitle satış gibi iktisadi mübadeleleri arttıran yeni bazı mübadele şekillerinin doğmasına yol açmıştır.

4. MUHTELİF PARA ÇEŞİTLERİ :

A) MAL PARA :

Paranın hemüz mübadeleye katılmadığı ilkel toplumlarda insan veya kabilelerin ihtiyacı olan malları değiştirebilmeleri için trampanın zorluğu karşısında bazı malları mübadele vasıtası olarak kullandıkları görülmüştür. Bu suretle alış-verişi çok kolaylaştıracak olan bu usulde vasıta olan malın kolayca muhafaza edilir cinsten ve aynı zamanda tüketilmesi söz konusu mallardan seçilmesi lâzımdı. Meselâ, kuru balık, canlı hayvanlar ve hububat mal para olarak kullanılmıştır. İktisat tarihinde bunun canlı misâlleri pek çoktur. Lâtince, Pecunla parayı ifade eder. Kelimenin aslı hayvan sürüsü mânasına gelen, Pecus'dü. Bazı ekonomistler ilkel çağlarda balıkçılık devrinde balıkların, çobanlık devrinde hayvanların, ziraat devrinde buğday, arp, mısır v.s. gibi hububatın para olarak kullanıldığını ifade ederler. Bunlara ilâveten belirtildiğine göre daha sonraları midye ve istiridye gibi deniz hayvanlarının kabukları hem ziynet eşyası ve hem de para olarak kullanılmıştır.

B) MADENİ PARA :

Paranın tarihçesine baktığımızda, her madenin para olarak kullanıldığını görüyoruz. Zamanla madenler arasında bir seçim yapılarak altın ve gümüş uzun yıllar para olarak kullanılmışlardır. Çünkü bunların para olacak maddede aranan özelliklere sahip oldukları görülmüştür. Yalnız önceleri bu madenler külçe halinde para vazifesini görmüşlerdir. Bunun için her defasında tartılıyor ve bir de mihenk taşına vuruluyordu. Bu husus mübadelede gene bir güçlük doğuruyordu. Terazi bulundurulması, doğru tartılması, mihenk taşı v.s. her zaman kolay olmuyordu.

Bunun için evvelâ muntazam şekillerde ve belli ağırlıklarda çubuk ve külçeler yapıldı. Fakat bir süre sonra bunun da mahzurları meydana çıktı. Ağırlığı ve âyârı üzerinden hafifçe oynamalar gözden kaçabilirdi. Onun için her şahsın getirdiği altın ve gümüşe aynı nisbette itibar edilemezdi. Bunun için külçeler üzerine özel işaretler kondu. Fakat, bu da kâfi gelmedi. Taşınma zorluğu, itimatsızlık, yavaş yavaş basılmış paraların ortaya çıkmasına neden oldu. Herkes kıymetli madenleri rastgele basıyor ve tedavüle sevkediyordu. Ayârı ve ağırlıkları değişik olan bir çok paralar tedavüle itimatsızlığı arttırdı. Bilhassa dış ticaret konusunda yabancı tâcirler her parayı kabul etmediler. Bu sebepten ötürü yeniden külçe halinde ve saf madenler tedavül vasıtası oldu. Bu eğilim kuvvetlendi ve nihayet kamu otoritesi yuvarlak ve yassı paralar bastı. Bakır, demir, kalay, altın ve gümüş v.s. gibi. Bu konuda muhtelif madenlerden istifade edildi; Fakat en iyi para vasfını altın ve gümüş gösterdi. Bu iki maden tedavülde uzun seneler kaldılar.

C) TEMSİLİ PARA :

Mal paradan, madeni paraya geçiş kolay olmamıştır. Bu suretle mübadele konusunda da gayet geniş bir kolaylık hâsıl olmuştur. Fakat insanlar arasındaki ekonomik ilişkilerin artması, hacimlerinin genişletilmesi, madeni paraların da yetersiz ve hattâ bazı hususlarda mahzurlu olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bilindiği gibi madeni paralar ufak mübadeleler için büyük ölçüde kolaylık temin etmesine rağmen, mübadele hacmi genişledikçe bunların taşınması, sayılması zorluğu derhal kendini hissettirdi. Aynı zamanda geniş iş yapan insanlar için, başka bir tehlike de belirdi. Bu tehlike para olarak kullanılan kıymetli madenlerin muhafaza edilememesi idi. Yâni, fazla miktarda madeni paraya sahip olan şahıs, onu dilediği şekilde saklayamazdı. Her zaman çalınma ihtimali vardı. Bütün bunlara madeni paraların tağsiş edilme tehlikesini, bu paraların oldukça fazla masrafla basılmalarını ve nihayet kullanıla kullanıla aşındıklarını da ilâve edersek, daha kolay tedavül edilebilecek başka bir paraya doğru gitme zorunluluğu doğdu. İşte bu zaruretler tarihin oldukça eski devirlerinde dahi temsili paraların tedavül etmesine neden oldu. Kıymetli madenler bir yerde depo edilerek karşılığında bunların sahiplerine verilen makbuzlar tedavül ediyordu. Daha sonraları bankalar kurulup kıymetli madenler alıp sahiplerine yeni bir vesika olarak temsili parayı veriyorlardı.

Temsilî parayı iktisatçılar başka başka şekillerde ifade etmişler-

dir. Bazılarına göre bu para mutlak olarak kıymetli madeni temsil etmez. Diğer bazılarına göre de stok bulunan herhangi bir mal da temsil olunabilir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bankaların kıymetli madenleri toplayıp karşılığında vermiş oldukları vesikalar bazen prim dahi yapıyordu. O devirlerde bazı bankalar herkesin kıymetli madenleri bir anda çekmediklerini görünce, hem kasadaki madenlerin bir kısmını ikraz ettiler ve hem de muhtelif sebepler altında vesikaların adedini temsil ettikleri karşılıktan fazla verdiler. Bu suistimal daha sonra yeni tedbirlerin alınmasına sebep oldu.

5. PARA SİSTEMLERİ :

Bir ülkenin para sistemi, belli bir devre içinde tedavül eden ve para fonksiyonlarını yerine getiren maddî ve gayrî maddi paraların bütünüdür. Yâni, bu tarifin içine mâdeni, kâğıt, kaydi paralar ve banknotlar girmektedir.

A) MADENİ PARA SİSTEMLERİ :

a) Monometalizm : (Tek Maden Sistemi)

Bu sistemde ölçü, para vasıflarına sahip bir tek maden kullanılmaktadır. Yani altın veya gümüş madenlerinden yalnız bir tanesi esas para olmaktadır. Eğer gümüş esas olarak alınmışsa, bu maden mübadele vasıtası olacaktır. Nitekim, eskiden gümüş uzun yıllar esas maden olarak kullanılmış fakat sonradan altının daha fazla kıymet kazanması ile son asırlarda sarı madene dönülmüştür.

Bir tek maden, para olarak kullanıldığı zaman, herkes elinde o madenden ne kadar varsa onu darphaneye götürerek istediği kadar para bastırabilir. Yâni serbest darp mevcuttur. Ayrıca bu para ile borç ödenebilir. O maden sikkeleri tedavül eder. Ufak para olarak diğer madenlerden de istifade edilir. Fakat bunlar, sınırlı satınalma gücüne sahiptirler ve esas ölçü birimi, altın veya gümüştür.

Gümüş, ölçü birimi maden olarak kullanırken üretimindeki artış sebebiyle terkedilerek altın, gümüşün yerini almıştır.

b) Bimetalizm : (Çift Maden Sistemi)

Bimetalist sistemde, hem altın ve hem de gümüş, para olarak kul-

lanılmaktadır. Bu sistemde altın ve gümüş madenlerinin her ikisi için de darp serbestisi vardır. İki maden de kanuni ödeme aracıdır. Yalnız, altın ve gümüş arasında bir nisbet tesbit edilmiştir. İki maden arasında bir oran tesbit edilmeden de bu sistemin varolduğu görülmüştür. Paralel etalonlar sisteminde, altınla gümüş arasında kanunî bir oran olmadığından piyasadaki malların her iki madenin kıymetindeki değişikliklere göre fiatları ayrı ayrı oluşmaktaydı. İşte bu mahzuru ortadan kaldırmak için, altın ve gümüş arasında kanunî bir oran belirlendi.

Bimetalist sistem, uzun seneler tatbik edilmiştir. Fakat bir taraftan Kaliforniya'da diğer taraftan Avustralya'da bol miktarda altın madeni bulununca, denge bozulmuş ve gümüş prim yapmağa başlamıştır. Gümüş, iyi para olduğu için saklandı, altın tedavülde kaldı. Fakat bir müddet sonra da bunun aksi oldu. Gümüş üretimi artınca, altın prim yaptı.

Bimetalizmin bazı mahzurlarını ortadan kaldırmak için bu sistem kısmen düzeltildi. Meselâ, darp serbestisi sadece altına tanındı, gümüşünki kaldırıldı ve aralarında bir nisbet tâyin edildi, buna topal çift maden sistemi adı verildi.

B) GRESHAM KANUNU :

Gresham Kanunu, İngiliz Kraliçesi Elizabeth devrinin meşhur maliyecisi, Thomas Gresham'ın adından gelmektedir. Bu kanunun esası, basit olarak şudur : Kötü para iyi parayı kovar.

Bir ülkede sabit bir oranla birbirine bağlı iki para tedüvülde kullanılıyorsa, meselâ altın ve gümüş gibi birinin kıymet kazanması ile diğeri onu tedavülden kovacaktır. Yani, iyi para saklanacak, kötü para ortada kalacaktır.

Esasen, Gresham Kanununun muhtelif tatbik şekilleri vardır.

a) Bir ülkede tek maden, para olarak kullanılıyorsa, evvelâ silinmiş, eskimiş para ile yeni para arasında ödeme kabiliyeti bakımından fark olmadığı için, daima silinmiş ve aşınmış para tedavüle sürülecek onu elinde bulunduran şahıs, evvelâ bunları verecektir.

İki sikke arasında tağşiş edilmekten doğan fark varsa herkes mağşuş paraları tedavüle sevkedecek, iyilerini elinde tutacaktır.

b) Bir ülkede iki ayrı maden tedavül ediyorsa, bu takdirde kıymet-

çe az olan maden ortada kalacak, diğeri kaçacaktır. Yani, altının kıymet kazanması, prim yapması ile gümüş tedavülde kalacak, altın saklanacaktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Neden Gresham Kanunu ortaya çıkmakta, veya neden iyi para kaybolmaktadır.

İyi para daima saklanır. Bunu bir taraftan para ihraç eden bankalar, diğer taraftan tasarrufa merakh insanlar sağlarlar. Sonra, iyi para harice kaçar. Çünkü, malını dış piyasaya satan tâcir daima daha iyi ve sağlam parayı arzulayacak ve bu para da hakiki kıymeti üzerinde muamele görecektir. Belki de, iyi para eritilecek ve külçe hâline getirilerek satılacaktır.

C) LÂTİN PARA BİRLİĞİ :

1850 senesine kadar birçok ülke altın ve gümüşü beraber kullanmışlardır. Yani bimetalist sistemi benimsemişlerdir. Bu iki maden arasında aşağı yukarı 1/15,5 nisbeti vardı. Bir kgr. altınla 15,5 kgr. gümüş mübadele ediliyordu. Bu senelerde yukarıda da bahsetmiş olduğumuz gibi yeni altın madenlerinin bulunması sarı madenin kıymetinin düşmesi ile gümüş prim yaptı ve izah ettiğimiz Gresham Kanununa göre gümüş ortadan kayboldu. Gümüşün yokluğu piyasada büyük sıkıntılar yarattı. Meselâ, Fransa, Belçika, İtalya ve İsviçre 1865 (Lâtin Para Birliği) senesinde bir araya gelerek evvelâ gümüşün tedavülden kaçmış olmasına bir çare aradılar ve gümüşün darp serbestisini ve ödeme kabiliyetini sınırlayarak ayarını düşürme kararını aldılar. Bu suretle gümüş paranın tekrar tedavüle dönmesi temin edilmiş oldu. Fakat 1870 senesinden sonra da aksine bir gelişme başladı. Gümüş fiatları düştü ve altın prim yaptı. Gümüş üretiminin artması ile altın kıymetlendi ve derhal piyasadan çekildi. Bu güçlüğü de yenmek için Lâtin Para Birliği yeniden harekete geçerek, 1878 senesinde toplandı. Darbı sınırlanmış olan gümüş beş frankların darp serbestisi tamamen kaldırıldı. Bu suretle, çift maden sistemi bırakılmış, aksak çift maden sistemine geçilmiş olundu.

XIX. asrın sonlarında Lâtin Para Birliği kuvvetini kaybetmişti. XX. asrın başında birliğe dahil ülkelerin para sistemlerinde değişiklik oldu. Para birliği bozuldu ve 1927 senesinde Lâtin Para Birliği tamamen ortadan kalktı.

6. PARA ARZI :

Alfred Marshall, "Sorulan bir iktisat sualine, arz ve talebe bağlı diye cevaplandıran bir papağan yanılma ihtimali çok az olan bir iktisatçıdır." demektedir. Alfred Marshall'in bu sözü ile ifade ettiği mâna, arz ve talebin ne olduğunu bilen kimseler için, çok anlamlıdır. Dolayısiyle de bugün modern iktisat düzeninde para arzı ve para talebi gibi çok sık kullanılan tariflerin izahında son derece önem arzetmektedir.

Paranın kıymetini izah etmeye çalışan bütün iktisatçılar paranın kıymetinin de diğer malların kıymeti gibi paranın arz ve talebine bağlı olduğunu iddia etmişlerdir. Bunun için para teorilerine girmeden önce para arzının ve para talebinin ne olduğunu, ne gibi faktörlere bağlı bulunduğu ve iktisadi hayatta ne gibi tesirler yaptığı hususlarını incelemekte büyük faydalar vardır.

Bugün aşırı emisyon, enflâsyon ve deflâsyon gibi kelimelerin çeşitli vesilelerle sık sık tekrarlandığını duymaktayız. Netice itibariyle hemen hepsi paranın satın alma gücündeki istikrarla ilgili olan bu gibi isimler her şeyden önce para arzı ve para talebindeki bazı değişmelere işaret etmektedirler. Bu sebepten paranın bugünkü modern iktisat sistemindeki işleyişini kavramak para politikalarının gelecekteki gelişmelerini tanzim etmek ve nihayet iktisadî hayatı istenen hedeflere sevketmek için paranın bir âlet olarak kullanılması para arz ve talebini iyi bilmek ve bu kavramları iyi tahlil etmekle mümkündür.

Para arzı bir ekonomi dahilinde mevcut her türlü paranın toplam miktarı demektir. Yani bir toplumda mevcut tedavül vasıtalarının toplamına para arzı adı verilir. Mevcut tedavül vasıtaları denildiği zaman akla evvelâ banknot gelmektedir. Daha sonra kaydi para, banka parası veya mevduat parası adı ile adlandırılan diğer bir para cinsi hazırlanmakta ve daha sonra da madeni ufaklık para gelmektedir.

A) BANKNOT :

Banknot, para standartlarının gelişme aşamalarından biridir. Altın ve gümüş gibi kıymetli madenlerin para olarak kullanıldığı dönemlerde de şehirden şehire, ülkeden ülkeye ticari mübadelelerin ödenmesi için altın ve gümüş gibi kıymetli madenlerin nakli çok külfetli, tehlikeli ve zor bir iş olduğundan o devrin sarrafları kendilerine teslim edilen kıymetli madenleri bilhassa altının miktarını ve ayarını gösteren bir belge

vermek suretiyle kıymetli madeni nakletmeksizin ödemelerin yapılmasını, mübadelelerin gerçekleştirilmesini mümkün kılmışlardır. Sarrafların kendilerine teslim edilen kıymetli maden miktarını ve ayarını göstermek üzere verdikleri belgelere kıymetli maden sertifikaları veya altın şahadetnameleri denir. Böyle bir sertifika veya şahadetname sahibi tüccar, yanında o sertifikanın ifade ettiği kadar altını taşımaksızın bir başka ülkede o sertifikayı almış olduğu sarrafın bir benzeri sarrafa vermek suretiyle mübadeleleri kolaylaştırmış ve yükünü azaltmış olurdu.

Durumu bir misalle izah etmek gerekirse İstanbul'daki tüccar Venedik'teki bir tüccarla mal mübadelesinde bulunursa İstanbul'dan Venedik'e kadar altın taşımaktan ve altın taşıdığı için de çeşitli risklere, tehlikelere ve masraflara katlanmaktansa o altını İstanbul'daki bir sarrafa teslim edip o sarraftan Venedik'teki başka bir sarrafa hitaben yazılmış bir altın sertifikası almak suretiyle aynı işi kolaylıkla başarabilirdi.

İşte bugün banknot adını verdiğimiz paraların menşeini bu kıymetli maden sertifikaları teşkil etmektedir. İlk zamanlarda sarrafların yaptığı bu işlem daha sonra kurulmaya başlanan bankalara geçmiş ve bankalar kendilerine teslim edilen altın karşılığında sertifika vermeğe devam etmişlerdir. Hemen şu hususa işaret edelim ki, gerek sarraflar ve gerekse bankalar tarafından verilen bu sertifikalar herhangi bir sarrafa ibraz edildiği an o sertifikanın ifade ettiği miktarda altın veya gümüş derhal ödenmek mecburiyetinde idi. İşte ibrazı ânında taşıdığı değer kadar kıymetli madenin derhal ödendiği bu sertifikalara konvertibl sertifikalar adı verilmektedir. Sık sık adı geçen bu kavramı daha iyi ifade edebilmek için şunu söylemek lâzımdır: Sertifikada kayıtlı olan kıymetli maden miktarının sertifikasının ibrazı ânında derhal ödenmesine konvertibilite denir.

İşte evvelâ % 100 konvertibl olan bu altın sertifikaları daha sonraları konvertibilitesini yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştır. Bankacılar görmüşlerdir ki, kendilerine teslim edilen altınların hemen hepsi aynı anda gelip istenmemektedir. Bir miktar altın, çeşitli sebepler yüzünden bankalarda uzun bir süre kalmaktadır. Bunun üzerine bankalar % 100 konvertibl olmayan ve meselâ % 80, % 60 veya % 50 olan altın sertifikaları ihracı yoluna başvurmuşlardır. % 80 konvertibilitesi olan bir altın sertifikası demek bankaya ibrazında üzerinde kayıtlı olan altın miktarının ancak % 80 inin derhal ödenmesi mecburiyeti olan bir sertifika demektir. İşte bu suretle konvertibilitesi yavaş yavaş azaltılan altın sertifi-

kalarının yerini bugün banknot adını verdiğimiz kâğıttan para almış bulunmaktadır. Bugün Türkiye de dahil olmak üzere bir çok ülkede konvertibilitesi olmayan, yani Merkez Bankasına ibrazında altın ödenmeyen sistem meydana gelmiştir. Bugün banknot dediğimiz zaman kasdettiğimiz şey konvertibilitesi olmayan kâğıttan paralardır.

Paranın en önemli vasıflarından birisi kanunî bir ödeme vasıtası olmasıdır. Yani Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti belli esasta ve muayyen küpürlerden meydana gelmiş bir kâğıt para sisteminin tedavül vasıtası olarak kullanılacağını emreden bir karar almışsa artık o kâğıt paralar ülkenin kanunî tedavül vasıtasıdır.

Para arzının en önemli unsurlarından birini teşkil eden banknotun geçirdiği tarihi gelişim bundan ibarettir. Bugün bir ekonominin para arzı hesaplanırken herşeyden önce Merkez Bankasınca ihraç edilmiş banknot miktarının para arzına dahil edilmeleri gerekmektedir. Anlaşılmış bulunuyor ki ülkelerin pek çoğunda banknot ihracı Merkez Bankalarına verilmiş bir görevdir. Para arzının hangi faktörler tarafından tâyin ve tesbit edildiğini daha iyi kavrayabilmek için Merkez Bankalarının hangi hallerde emisyona, yani para ihracına başvurduklarını anlamak gerekir. Bugün banknotların konvertibilitesi olmadığını söylemiştik. Yalnız banknotların konvertibilitesinin olmaması Merkez Bankalarının her zaman her türlü kısıtlamadan uzak para ihraç edebilecekleri yani emisyonda bulunabilecekleri mânasına da gelmez. Merkez Bankaları emisyonda bulunurken belli şartların gerçekleşmesini gözönüne almak zorundadırlar. Bilhassa paranın satın alma gücünün muhafaza edilmesi isteniyorsa Merkez Bankalarının bu konuda çok titiz davranmaları gerekmektedir.

Merkez Bankaları emisyonda bulunurken bilhassa şu hususlara dikkat ederler.

Altın ve döviz miktarının artması :

1- Merkez Bankaları emisyonda bulunurken herşeyden önce altın veya döviz miktarının artıp artmadığına dikkat ederler. Çünkü altın ve döviz miktarının artması açıktan bir satın alma gücünün yaratılmasını önler. Yani piyasaya sürülecek yeni satın alma gücü zaten altın ve döviz stokunun artması ile fiilen yaratılmış demektir. Altın ve döviz stokunun artışı ile fiilen yaratılan bu satın alma gücü yeni banknot ihracı ile piyasaya para halinde intikal eder. Bu durumda ekonomi içerisindeki denge bozulmamış olur.

2- Merkez Bankası emisyonda bulunurken yalnız altın ve döviz miktarının gösterdiği artışları dikkate almaz. Aynı anda piyasa senetlerinin reeskonta gönderilen miktarının artmasına bağlı olarak da emisyonda bulunabilir. Biliyorsunuz ki ticarî hayat daha ziyade ticarî senetler vasıtası ile tedavül imkânı bulan bir yığın mübadele hizmeti demektir. Ticarî hayatta nakdî ödemelerle yapılan alış verişler yanında karşılıklı güven ve itimattan kaynak alan borç senetlerine dayanılarak yapılan alış verişler de büyük yer tutar. Yine poliçe, bono gibi senetlerin büyük bir kısmı vadeleri gelmeden evvel Ticaret bankalarına iskonto ettirilebilirler. Ticaret Bankaları da Merkez Bankasınca kabul edilecek imzalar tarafından imzalanmış veya garanti edilmiş senetleri Merkez Bankasına reeskonta yollar. Merkez Bankasının reeskont portföyündeki senetlerin artışı ticari hayatın hızlandığını, ticari mübadelelerin arttığını ve ekonomide satın alma gücüne ihtiyaç belirdiğini anlatan bir göstergedir. İşte Merkez Bankaları reeskont hesaplarındaki ticari senetlerin artması halinde ticari hayatın yeni satın alma gücüne ihtiyacı olduğunu anlar ve artan senet miktarına göre emisyonda bulunur. Görülüyor ki burada da altın ve gümüş stoklarındaki artış gibi ekonominin yeni para ihtiyacına müsait bir durumda olduğunu gösteren bir hal vardır. Yalnız altın ve döviz stoklarındaki artışlar fiilen satın alma gücü artışı mânasına geldiği halde reeskont portföyündeki senetlerin artışı piyasa tarafından yeni satın alma gücünün yani paranın talebinde bir artış olması demektir. Fakat netice itibariyle her ikisi de Merkez Bankaları tarafından banknot ihraç etmek suretiyle emisyon miktarının dolayısiyle para arzının arttırılması sonucunu doğurur.

3- Merkez Bankaları her ne kadar hükümetin tazyik ve baskılarından uzak kalmakta iseler da zaman zaman hazinenin gelirleri ile masrafları arasındaki zaman ahenksizliklerini gidermek için hükümete yardımcı bir görev de yüklenirler. Bilindiği gibi devletin gerek vergi gelirinden ve gerekse diğer gelirlerden para toplaması ile çeşitli kamu hizmetleri ve kamu yatırımları yapılması için para harcaması arasında zaman bakımından ahenksizlikler meydana gelir. Meselâ vergi gelirlerinin en önemli kalemini teşkil eden gelir vergisi tahsilâtı belli bir dönem sonunda tahsil edildiği halde öğretim, eğitim, sağlık vesair sosyal hizmetler için yapılan masraflar senenin ilk gününden başlıyarak sene sonuna kadar devamlı olarak yapılırlar. Devlet "ben vergimi tahsil etmedim onun için masraf yapamam." diyemiyeceğine göre devletin bir yıl içindeki finansman ihtiyacını karşılamak gayesi ile Merkez Bankası

emisyonda bulunur. Bu tip emisyona hazine bonoları karşılığı emisyon adı verilir. Umumiyetle hazinenin Merkez Bankasına borçlanması neticesini doğuran bu tip emisyon sene sonunda devlet vergi gelirlerini tahsil ettiğinde ödeneceğinden piyasadaki dengeyi bozmaz.

Yalnız hemen şu hususa işaret etmek lâzımdır ki, Türkiye gibi, az gelişmiş memleketlerin hemen çoğunda hükûmet ile Merkez Bankaları arasındaki münasebetler hükûmet lehine bozulmakta ve bir seneyi geçmemesi icap eden hazine borçlarının müddeti daha sonraki senelere intikal ettirilmektedir. Ülkemizde görülen enflâsyonun sebeplerinden biri de, kanaatimizce, Merkez Bankası ile hükûmet arasındaki münasebetlerin bozulmasından doğmuştur. Hazine bonoları ve hazine tahvilleri karşılığında açılan kredi ve avans hesaplarının bakiyeleri müteakip yıllara sirayet etmiş ve Merkez Bankası hükûmet lehine açıktan emisyonda bulunmuştur. Bu durum ekonomideki fiziki mallarla satınalma gücü arasındaki dengeyi bozmuş ve üretim hacmi arttırılmadığı için geniş bir enflâsyonist eğilim ekonomiyi sarsmıştır.

Bütün bu izahattan şu husus anlaşılmalıdır ki, Merkez Bankası banknot ihracında kanuni düzenlemelere bağlı olduğu gibi onlardan çok daha mühim olarak iktisadi hayatın işleyişine ait esaslarla da kayıtlıdır. Merkez Bankası ölçüsüz bir şekilde emisyona başvurup yani banknot ihracını arttırırsa bilhassa az gelişmiş ülkelerde şiddetli bir fiat enflâsyonu vakit geçmeden kendini hissettirir. Bu bakımdan Merkez Bankalarının emisyon hacmini arttırmalarında çok ölçülü ve ülke şartlarını dikkate alan rasyonel bir davranışla hareket etmeleri gerekmektedir.

B) VADESİZ MEVDUAT (BANKA PARASI VEYA KAYDİ PARA) :

Para arzının hesaplanmasında dikkate alınması gereken ikinci banka parası veya kaydi para adları ile anılan vadesiz mevduattır. Yalnız vadesiz mevduatın para arzına dahil olabilmesi için bazı şartları taşıması lâzımdır. Bu şartlardan birincisi para arzına dahil edilecek mevduatın bir kısmı tasarruf mevduatı olup genellikle çeke tâbi değildir. Fakat bir kısım vadesiz mevduat da bankalarda iş sahipleri tarafından yaratılmıştır. Ticari mevduat adı verilen bu tip mevduat çeke tâbidir. Vadesiz mevduatın çeke tâbi olması hususu şu bakımdan önemlidir. Vadesiz mevduatın para arzına dahil edilen bir para nev'i olabilmesi için çeki alan şahsın parayı bankadan aynen tahsil etmesi değil çeki bankaya tev-

di edip tutarının kendi hesabına alacak kaydedilmesi lâzımdır. Yani bir çek alan kimse bu çeki bankaya götürüp parasını aynen tahsil ederse kaydî para yaratılmamış demektir. Kaydi paranın yaratılabilmesi için çeki alan şahıs bu çeki bankasına vermeli ve çek tutarını nakden tahsili yerine kendi hesabına alacak kaydedilmesini istemelidir. Ancak bu takdirde kaydi para veya banka parası yaratılmış olur. Kaydi paranın ancak bu şekilde banka hesaplarında hesaptan hesaba nakledilmesi suretiyledir ki fiilen meydanda paranın tedavülü olmadığı halde ticari mübadeleler yapılmış, paranın aracılığından istifade edilmiş olur. İşte bu yüzden çeke tâbi vadesiz mevduatın yarattığı satın alma güçüne banka parası veya kayıttan kayıda nakletmek suretiyle yapıldığı için kaydi para adı verilmiştir.

Kaydi paranın işleyiş mekanizmasını daha iyi anlıyabilmek için karşılık oranının da bilinmesi icabeder. Karşılık oranı dendiği zaman anlatılmak istenen husus bankaların elinde bulunan mevduatın belli bir yüzdesini fiilen nakit olarak ellerinde bulundurduklarıdır. Bankalar bilindiği üzere kendilerine yatırılmış bulunan mevduatı çeşitli kimselere borç vermek suretiyle işletirler. İşte kanunla belli bir karşılık oranının tesbiti bankaları mevduatın bir kısmını nakit olarak muhafaza etmeğe zorlar.

Iktisat literatüründe gerek bankalara yatırılmış mevduatın ve gerekse bu mevduata dayanılarak bankalar tarafından şahıslara verilen borcun karşılıklı münasebeti tetkik konusu olmuştur. Kredi mevduatı yaratır sözü çeke tâbi vâdesiz mevduat ile bankaların açtıkları kredi arasındaki münasebete ve kaydî paranın yaratılmasına dikkat çekmektedir.

Kısaca söylemek gerekirse vadesiz mevduat, çeke tabi olmalı ve çeki alan şahıs bankadan parasını nakden çekmeyip hesabına alacak kaydettirmelidir. Ancak bu takdirde kaydi para meydana gelir. Bu bakımdan fiilen para tedavülü görülmediği halde hesaptan hesaba satın alma güçlerinin nakli ile tıpkı piyasada para tedavül ediyormuşcasına fertler karşılıklı mübadelede bulunurlar. Bunun için para arzı hesaplanırken banknot yanında çeke tâbi vadesiz mevduatın da para arzına dahil edilmesi icabeder.

C) UFAKLIK PARA :

Para arzına dahil edilmesi icabeden para türlerinden biri de ufaklık paradır. Herkesin bildiği gibi küçük işlemlerin yapılmasında ufaklık pa-

raların aracılığına lüzum vardır. Bu bakımdan çoğu defa memleketlerde banknot ve vadesiz mevduat yanında ufaklık para da piyasaya sürülür.

Dikkat edilmesi gerekli husus ufaklık paranın sonsuz borç ödeme vasıtası olmadığıdır. Yani ufaklık madenî paralarla bir kimseye istenilen ölçüde borcun ödenmesi teklif edilemez. Birçok ülkede de ufaklık paranın borç ödeme gücü kanunla tesbit ve tâyin edilmiştir. Türkiye'de ufaklık paralar ancak üzerlerinde yazılı değerlerin 50 misli büyüklükteki ödemelerde kullanılır. Meselâ 500 TL. lık paralarla 25 bin TL. lık birborcunuzu ödeyebilirsiniz. 100.000 TL.lık bir borcunuzu mutlaka 500 TL. lıklarla ödemekte ısrar etseniz karşı taraf bunu kabul etmiyebilir.

Pek çok ülkede ufaklık paranın tedavüle sürülmesi şeklinin tâyin edilmesi hükûmetlerce yapılmaktadır. Ülkemizde de banknot ihracı Merkez Bankasının görevi olduğu halde ufaklık paranın ihracı hazine tarafından yapılır.

7. PARANIN TEDAVÜL HIZI :

Paranın iktisadî hayatımızı düzenleyen bir unsur oluşu paranın miktarı kadar el değiştirme sayısının da bilinmesini zaruri kılmaktadır. Para miktarı ile fiyatlar genel seviyesi arasında ilgi kurmağa çalışan iktisatçıların hepsi paranın miktarı kadar paranın tedavül sür'atinin (hızının) de önemi üzerinde durmuşlardır.

Paranın tedavül sür'ati denince para ünitesinin bir sene içinde ortalama olarak el değiştirme sayısı anlaşılır. Bu durumu bir misalle izah etmek gerekirse ülkemizde para miktarı işlem hacmi arasındaki ilişki gösterilebilir. 1990 yılında ülkemizde para arzı (M_3) yaklaşık olarak 13 Trilyon Türk Lirası idi. Aynı yıl gayri safi milli hasıla da 111 Trilyon Türk Lirasına ulaşmıştır. Bu durumla görülüyor ki 13 Trilyon Türk Lirası ile 111 Trilyon Türk Lirasını aşan bir işlem hacmi idame ettirilebilmiştir. Bu duruma göre her Türk lirasının asgari 9 defa el değiştirmesi icabeder. Yani Türkiye'de ortalama bir yıl içinde para birimi asgari 9 defa el değiştirmeli yani tedavül sürati 9 olmalıdır ki bütün sene içerisinde mal ve hizmet yaratılması ve bu yaratılan mal ve hizmetlerin mübadelesi ancak para aracılığı ile yapılabilmiş olsun.

Bir ekonomi içinde mevcut satın alma gücü hesaplanırken yukarıda verdiğimiz misale uygun olarak paranın miktarı ile paranın tedavül

süratinin çarpılması icabeder. Bunu bir formülle göstermek gerekirse paranın toplam satın alma gücünü S ile, ekonomide mevcut para miktarını M ile, paranın tedavül süratini V ile gösterirsek :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

$$S = M . V$$

olur. Bu da bize gösterir ki bir ekonomide paranın miktarı kadar paranın tedavül sürati de önemli bir faktördür.

Yukarıdaki misalimiz analitik bir tarzda incelenecek olursa, toplam yekûn 111 Trilyon Türk Lirası olarak ifade ettiğimiz gayrî safî hasılanın içinde başlıca iki tip ödemenin yer aldığı görülür. Bu iki tip ödemelerden biri doğrudan doğruya mal ve hizmet üretiminin bedeli olarak üretim faktörlerine ödenen kısımlar, diğeri ise ekonominin içinde üretim hizmetin bedeli olmaksızın yapılan ödemelerdir. Meselâ bir emekli memurun aldığı emekli maaşı veya ekonomide eskiden beri mevcut olan bir arsa, bir bina gibi gayrimenkulün satışından doğan ödeme veya doğum yapan bir işçi ailesine ödenen doğum primi gibi ödemeler, hemen anlaşılacağı üzere yeniden bir kıymet yaratmanın yani bir mal ve hizmet üretmenin bedeli değildir. İşte birinci tip ödemelere yani üretim faktörlerinin (tabiî kaynaklar, emek, sermaye ve müteşebbis) gelirini temin eden ödemelere gelir ödemeleri, ikinci tip, yani bir üretim karşılığı olmayan ödemelere de transfer ödemeleri adı verilir.

Gelir ödemeleri ile transfer ödemeleri arasındaki mahiyet farkına dikkati çeken iktisatçılar paranın tedavül süratinin fiyatlar genel seviyesi ile para miktarı arasında kurulacak münasebetlerin tetkikinde daha faydalı bir âlet olabilmesi için bu iki ayrı ödeme türüne göre paranın tedavül süratinin hesaplanması gerektiğini öne sürmüşlerdir.

Bu görüşe uygun olarak paranın tedavül sürati iki ayrı şekilde tetkik edilir. Bunlardan birincisi paranın gelir tedavül sürati, ikincisi ise paranın işlem tedavül süratidir.

A) GELİR - TEDAVÜL SÜRATİ :

Paranın gelir tedavül sürati paranın gelir ödemelerinde kaç defa kullanıldığını gösterir. Yani paranın gelir tedavül süratini V ile, gelir ödemelerini (ki buna millî gelir de diyebiliriz) Y ile ve para stokonuda M ile gösterirsek;

$$VG = Y/M \text{ olur}$$

B) İŞLEM – TEDAVÜL SÜRATİ :

Paranın işlem tedavül süratini ise şöylece tarif edebiliriz :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Paranın işlem tedavül sürati transfer ödemeleri de dahil olmak üzere paranın bir yıl içerisinde kaç defa el değiştirdiğidir. O halde ekonomide gelir ödemeleri de dahil bütün ödemeleri T ile gösterirsek paranın işlem sürati :

$$VM = T/M \text{ olur}$$

İki eşitliğin mukayesesinden de kolayca anlaşılacağı üzere paranın muamele tedavül sürati, diğer tedavül süratinden büyüktür.

8. PARANIN İKTİSADİ HAYATIMIZDA OYNADIĞI ROL :

Paranın iktisadi hayatımızda oynadığı rol hakkındaki görüşlerin gelişmesine paralel olarak iktisat teorisinde para ile ilgili konular da devamlı bir gelişme göstermişlerdir.

Klâsik iktisat teorisinde iktisadi münasebetleri ve gerçekleri örten bir tül olarak kabul edilen para, iktisadi hayatın seyrini değiştiren aktif bir unsur olarak kabul edilmez. Klâsik iktisat teorisine göre para sadece mübadeleleri kolaylaştıran, iş bölümünü geliştiren faydalı bir âletten ibarettir. Fakat iktisadi hayatın işleyişine tesir etmez. Paranın mevcudiyeti dolayısiyle iktisadi hayatta herhangi bir değişme meydana gelmez. Para sadece reel iktisadi olayları kapsayan, onları örten bir tül gibidir. Ekonomiden para tamamen kaldırılırsa iktisadi mekanizmada herhangi bir değişme olmaz.

Keynes'in Genel Teorisi'nin neşrinden sonra paraya atfedilen ve iktisadi hayatımızda işgal ettiği yere verilen önem büyük değişmelere uğramıştı. Para sadece iktisadi faaliyetleri örten bir tül olmaktan çıkmış, iktisadi faaliyetlerin hacmine ve yönüne tesir eden aktif bir unsur olmuştur. Artık bugünün modern iktasat literatüründe para iktisadi faaliyetlere tesir eden onları değiştirebilen ve iktisadi hayatın istenilen hedeflere ulaştırılmasında rolü olan aktif bir unsur haline gelmiştir. Bugün takip edilcek çeşitli para politikaları ile iktisadi hayatın seyrini değiştirmek, arzulanan bazı hedeflere ulaşmak mümkün olmaktadır.

İşte pasif ve sadece bir aracı olarak ele alınan paradan bugünün iktisadi mekanizmanın işleyişine tesir eden aktif paraya geliş iktisat teo-

risinde parayla ilgili düşüncelerimizin de büyük değişmeler göstermesine sebep olmuştur. Klâsikler parayı sadece bir aracı olarak kabul etmişler ve sadece para miktarındaki değişmelerin fiatlar üzerinde sebep olabileceği tesirlerle ilgilenmişlerdir. Fakat parayı iktisadi hayatta aktif bir unsur olarak kabul etmek, para ile fiatlar arasında çok daha karmaşık yollardan münasebetler kurulmasını gerektirmiştir. İşte şimdi bu görüşe dayanarak başlıca para teorilerini ele alacak ve onların para görüşlerini izah edeceğiz.

9. PARA TEORİLERİ :

A) PARA MİKTARI İLE FİATLAR ARASINDA DOĞRUDAN DOĞRUYA İLGİ BULUNAN TEORİLER :

Klâsik iktisatçılar miktar veya kemmiyet teorisi adını verdiğimiz bir teoriye dayanarak para miktarındaki artış veya azalışlara paralel olarak fiatların da aynı yönde ve aynı miktarlarda artışlar göstereceğini ileriye sürmüşlerdir.

Klâsikler bu görüşlerini, mübadele denklemi adını verdiğimiz :

$$MV = PT$$

denklemine dayanarak izah etmişlerdir. Bu denklemde (M) para miktarını; (V) paranın tedavül süratini; (P) fiatlar ortalama seviyesini; (T) muamelât hacmini göstermektedir. Hemen anlaşılacağı üzere mübadele denklemi bir hakikatin metametik yolla ifadesinden ibarettir. Denklemin sağ tarafı ekonomide mübadeleye konu teşkil eden bütün mal ve hizmet toplamının o mal ve hizmetlerin ortalama fiatıyla çarpımını, denklemin sol tarafı ise aynı toplamın para cinsinden ifadesini göstermektedir.

Miktar teorisini savunan iktisatçılara göre ekonomide kısa devrelerde (T) nin yani üretim ve muamelât hacminin değişmesine imkân yoktur. Zira klâsik teoriye göre ekonomi devamlı olarak tam istihdam seviyesindedir. Ekonomi zaman zaman tam istihdam seviyesinden ayrılsa dahi otomatik bir mekanizma ile kendiliğinden yeniden tam istihdam seviyesine ulaşır. Bu temel faraziyeye göre (T) nin değişmesi beklenemez. (M) yani para stoku ekonomide bulunan para otoritelerinin kararlarına göre değişebilir. Paranın tedavül sürati yani (V) halkın alışkanlığı ile ilgilidir. Bu bakımdan para arzındaki artışlar (V) de herhangi bir artış temin edemez. Netice olarak (M) deki değişmeler doğrudan doğruya (P) ye tesir eder.

Esaslarını kısaca belirttiğimiz miktar teorisini şu şekilde özetlemek mümkündür : Para miktarındaki artışlar mübadele denklemindeki unsurlardan (V) ve (T) ye tesir etmediğinden denklemin doğru olabilmesi için denklemin bu katı ifadesine göre para miktarındaki değişmeler fiatlar ortalama seviyesinde aynı yönde ve aynı şiddetle değişmelere sebep olur.

Esaslarını yukarıda özetlediğimiz Miktar Teorisinin başlıca iki izah tarzı vardır. Bunlardan biri Fisher Denklemi denen ve esas itibariyle Mübadele Denklemine benzeyen bir denklemdir, diğeri ise "Marshall Denklemi" adı verilen (M = kTP) denklemidir. Burada (k), fertlerin yanlarında bulundurmak istedikleri para miktarı ile muamele hacmi arasındaki oranı gösterir. Marshall Denkleminin önemi, fertlerin para talebine de para arzı yanında yer vermesidir.

Bu konular "Para – Banka" derslerinde detaylı bir şekilde görüleceğinden, burada ayrıca üzerinde durmayacağız.

B) GELİR VE HARCAMA TEORİSİ :

Miktar teorisini anlatırken ifade ettiğimiz gibi bu teoriyi savunanlar, paraya, iktisadi hayat içerisinde aktif bir rol vermemişlerdir. Onlara göre para iktisadi faaliyete aracılık eden ve bu yüzden iktisadi faaliyetlerin seyrini kolaylaştıran ve hızlandıran, fakat reel olaylara tesir etmeyen bir âletten ibarettir; bir tül ve peçeden başka bir şey değildir.

Günümüz ekonomilerini tetkik edecek olursak bu görüşün yanlış ve hiç değilse noksan olduğunu görürüz. Bugün para sadece iktisadi faaliyetleri kolaylaştıran bir aracıdan ibaret değildir. Bugün ekonominin belli seviyelere ulaşmasını temin için baş vurduğumuz çeşitli para politikası tedbirleri paranın iktisadi hayat üzerinde düzenleyici, ayarlayıcı ve hattâ bazen değiştirici fonksiyonlar icra ettiğini göstermektedir. O halde para miktarı ile fiatlar arasındaki münasebetleri tetkik ederken parayı sadece reel olayları örten bir tül olarak değil, fakat bu reel olaylara tesir edebilecek çapta aktif bir unsur olarak ele almak da icabeder.

İşte para miktarı ile fiatlar arasındaki münasebeti bu şekilde paraya aktif bir rol vererek tetkik eden iktisatçıların görüş tarzlarını gelir ve harcama teorisi adı altında ifade edebiliriz. Gelir ve harcama teorisini savunan iktisatçılar miktar teorisine çeşitli itirazlarda bulunmuşlardır. Bu itirazların başında miktar teorisinin üretim seviyesi, istihdam hacmi, tüketim ve gelir seviyelerini kısa devreler içinde sabit farzettiği ve böyle

bir varsayımın ise yanlış olduğu teşkil eder. İkincisi; para miktarı ile fiatlar arasında miktar teorisinin öne sürdüğü gibi kesin ve matematik bir ilgi kurmak yanlıştır veya hiç değilse belli durumdaki ekonomilerin gerçeklerini ihmal etmek demektir.

Gelir ve harcama teorisini savunan iktisatçılara göre ekonomide parasal gelir seviyesi ile reel gelir seviyesi arasında bir ayırım yapmak lâzımdır. Ekonomide para arzının artması herşeyden önce fertlerin nominal gelirlerini arttırır. Nominal geliri artan şahıslar tüketim ve tasarruf meyillerine göre bu gelir artışının bir kısmını yeni tüketim harcamalarına tahsis ederler. Diğer bir kısmını ise (tasarruf meyillerine bağlı olarak) tasarruf ederler. Gelir ve harcama teorisinin özü parasal gelirin harcanış tarzına bağlıdır. Parasal gelirin tüketim ve tasarruf harcamaları şeklinde bölünmesi ekonomide tüketim mallarına karşı olan talebin artış göstermesi veya azalması demektir. Artan gelirin tüketim harcamaları şeklinde toplam talebi arttırması neticesinde tüketim mallarına olan talebin arttığını gören müteşebbisler yeni mal üretmek için yatırımlarını arttırırlar. Görülüyor ki ekonomide mevcut para arzının (para stoku) nun artması ekonomide toplam talep dediğimiz tüketim malları ve üretim malları (yatırım malları) talebinin artması neticesini doğurmaktadır.

Gelir ve harcama teorisini savunan iktisatçılara göre ekonomide toplam talebin artması toplam arzı harekete geçirir. Yani müteşebbisler ürettikleri ve ekonomi içinde fertlere arz ettikleri mal ve hizmetlerin miktarını arttırmağa çalışırlar. İşte, para miktarının artması ile fiatlar arasında bir ilgi kurabilmek için herşeyden önce toplam talep arttığı zaman ekonominin bu talep artışına paralel olarak arzını arttırıp arttırmadığının tetkiki lâzımdır. Fiat teorisinde görmüş olduğumuz üzere artan talep karşısında arzın ne ölçüde arttığını gösteren orantıya arz elâstikiyeti adını vermiştik. Eğer ekonomide parasal gelir artışını takip eden toplam talep artışını toplam arzda bir artış takip ederse fiatların, hiç değilse para miktarındaki artış kadar artmıyacağı kendiliğinden anlaşılır. Gelir harcama teorisini;

$$P = Y / O$$

(*) Kolayca anlaşılacağı gibi (Y) ekonominin parasal gelirini ve (O) fizik milli hasılayı veya reel geliri ifade etmektedir.

denklemi ile daha kolay izah edebiliriz. Görülüyor ki, bu denklemde (P) ortalama fiat seviyesini, (Y) fertlerin gelirleri toplamı, (O) toplam arz yani istihsal hacmini göstermektedir(*). Bu denklemden anlaşılacağı üzere fertlerin gelirleri arttığı zaman ekonominin istihsal hacminde yani (O) da herhangi bir artış olmazsa fiatlar ortalama seviyesi yükselir. Fakat (Y) deki artışlara paralel olarak (O) da artarsa fiatlar ortalama seviyesinde herhangi bir artış meydana gelmez. Kolayca anlaşılacağı üzere gelir ve harcama teorisinin esasını para arzındaki artışa paralel olarak üretim hacminin artıp artmaması teşkil eder. Bilhassa 1930 dünya buhranından sonra ekonomilerde görülen büyük işsizlik ve gelir seviyesindeki düşüşler, iktisatçıların dikkatinin üretim hacminin ve dolayısiyle istihdam hacminin arttırılmasını sağlayacak çareler üzerinde toplanmasına yol açmıştır.

Gelir ve harcama teorisini özetliyecek olursak; diyebiliriz ki gelir ve harcama teorisi para miktarındaki artışların fiatlarda aynı seviyede bir artışa sebep olup olamıyacağı meselesini basit bir matematik eşitlik olarak kabul etmemektedir. Gelir ve harcama teorisine göre para miktarındaki artışlar üretim seviyesinde bir artışa sebep oldukları ölçüde fiatlara tesir etmezler.

Gelir ve harcama teorisinin önemi bilhassa kısa devrede üretim hacmi, istihdam seviyesi, millî gelir ve ferdî gelir seviyelerinin değişmeler göstereceğini ortaya koymasındadır. Üretim ve istihdam seviyelerinin kısa devrede değişmeler göstermiyeceği hallerde miktar teorisinin doğru olduğuna şüphe yoktur. Şu noktaya şimdiden dikkatinizi çekmek isteriz ki az gelişmiş ülkelerin kalkınmasında para arzındaki artışların niçin etkili bir çare olamıyacakları sorusunun cevabı az gelişmiş memleketlerde kısa devrede istihsal hacminde bir artış yaratılıp yaratılamıyacağı meselesi ile ilgilidir. Görülüyor ki, gelir ve harcama teorisi miktar teorisini tamamlayan bir teoriden ibarettir. İki teori arasında bir mahiyet farkı yoktur. Aksine farklı şartların ortaya çıkması halinde birbirini tamamlayan büyük bir yakınlık vardır. Miktar teorisini kısa devrelerde, istihsal hacmi, istihdam seviyesi ve ferdî gelir miktarı gibi arttırılma imkânı bulunmayan hallerde doğru saymak ve fakat ileri sınaî ekonomilerde kısa devreler içinde teknolojik gelişmelere bağlı olarak üretim ve istihdam hacminin dolayısiyle reel gelirin arttırılabildiği hallerde gelir ve harcama teorisinin doğru olacağını kabul etmek lâzımdır.

10. PARA KIYMETİNDEKİ DEĞİŞİKLİKLER :

A) ENFLÂSYON :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bugün parlamento münakaşalarından halk arasındaki özel toplantı ve konuşmalara kadar her yerde ve her fırsatta enflâsyon kelimesinden bahsedilir. Enflâsyonun kelime manası şişkinlik demektir. Yani, enflâsyonun iktisat ilmi içinde bilhassa para konusunda ifade etmiş olduğu manâ tedavüldeki paranın hacminin çok genişlemesi ve şişmesidir. Yalnız bu tedavüldeki para hacminin genişlemesi mutlak mânada enflâsyonu ifade etmez Enflâsyonun meydana gelebilmesi için paranın karşılıksız ve ihtiyaçtan fazla tedavüle sürülmüş olması gerekir. Bu takdirde piyasada lüzumundan fazla satınalma gücü bulunacağından arz ve talep kanununa göre fiatlarda bir değişiklik olacaktır. Yani, fiatlarda bir artış olacaktır. Şu halde enflasyonu daha doğru bir ifade ile tarif etmeye çalışacak olursak, tedavülde kullanılan vasıtaların o ülke piyasasının ihtiyacından fazla artması ve artışa devam etmesi neticesinde para kıymetinin kaybolması ve bu suretle fiyatlarda yükselme şeklinde ifade etmek mümkündür. Hemen ilâve edelim ki enflâsyon denildiği zaman akla sadece parasal enflâsyon gelmez. Bunun yanında bütçe, fiat ve memleketin kabul etmiş olduğu para sisteminde ve muhtelif tedavül vasıtalarına göre enflâsyon çeşitleri vardır. Şayet bir ülkenin tedavül vasıtası meselâ, altın ise bu takdirde altın veyahut kâğıt para sistemi mevcut ise kâğıt para enflâsyonundan bahsedebileceğiz. Bunun yanısıra oldukça sık görülen kredi enflâsyonundan bahsetmek mümkündür. Demek oluyor ki enflâsyonun muhtelif çeşitleri vardır.

Enflâsyonu miktar teorisine göre tarif etmek de mümkündür. Bu takdirde piyasada mevcut olan tedavül hacmi alım satım muameleleri ile telâfi edilmediği halde genişlemesi ile enflâsyonun ortaya çıkacağı ifade olunmaktadır. Formülle ifade edecek olursak Irving Fisher'in denklemine burada işaret etmek zarureti hâsıl olacaktır.

$$MV + M'V' = P.T.$$

M para miktarını, M' kaydî para hacmini, V ve V' bunların tedavül süratini, P fiatlar ortalama seviyesini ve T bir devre içindeki muamelât hacmini ifade eder.

I. Fisher'in bu formülü tedavüldeki para toplamının alım ve satım muameleleri toplamına eşit olduğunu gösterir. Şayet, tedavüldeki para-

nın hacmi alım ve satım muamelelerinde bir değişiklik olmadan artarsa eşitlik bozulacak ve bütün elemanlar sabit kaldığı takdirde fiat mekanizmasında bir artma hasıl olacak yani, fiat yükselecektir. Fiatı yükselten unsur bir taraftan tedavüldeki para hacmi, diğer taraftan çek v.s. senetler gibi tedavül vasıtalarının artması suretiyle de olabilir. Ancak burada fiatların yükselmemesi için muamelât ve istihsal hacminde bir genellik olması iktiza eder. Yani, memleketin ve piyasanın hakikî ihtiyacı veyahut hakiki mânada genişlemesi neticesinde paraya olan ihtiyaç da fazlalaşacaktır. Bu takdirde paranın piyasada artması ile enflâsyon zuhur etmiyecektir. Ayrıca enflâsyon ile tam istihdam arasında da münasebet vardır.

Enflâsyon üzerinde daha çok durmak mümkündür. Fakat burada basit olarak enflâsyonun ne olduğunu izah etmekle yetiniyoruz.

Enflâsyonun doğuracağı neticelere de kısaca temas etmek lâzımdır. Bir ekonomide başlayan enflâsyonla piyasadaki fiatların birden bire yükseldiği derhal görülebilir. Sebebi, doğrudan doğruya mevcut satın alma gücüne tesir ederek onu azaltmasıdır. Bu suretle, piyasadaki birikmiş satın alma gücü de fiatların yükselişi karşısında fazla mal ve hizmet talep edemiyecek duruma düşer. Bu hal doğrudan doğruya tüketiciye büyük ölçüde tesir eder. Fiatlar yükselince bilhassa sabit ve dar gelirliler ihtiyaçlarını eskisi gibi tatmin edecek malları alamazlar.

Fiatların yükselmesi aynı zamanda faiz hadlerine de tesir eder. Yani paranın satınalma gücünün azalmasiyle faiz hadlerinde bir yükselme olacaktır. Çünkü para değerini kaybetmiye başlayınca, daha yüksek faizlerle borç para alınıp verilecektir. Esasen bu durumda borçlular enflâsyon devrelerinde kârlı olacaklar yani borç miktarları sabit kaldığından ve paranın da kıymetini kaybetmesinden dolayı bundan istifade edecekler, buna karşılık alacaklılar hiç şüphesiz büyük zarara uğrayacaklardır.

Genelllikle piyasadaki fiatların yükselişi büyük tüketici kitleye tesir eder. Çünkü onların bir çoğu gelirlerini fiat artışı nisbetinde yükseltemezler. Fiatlar gittikçe artmış olduğundan onların gelirleri de sabit kaldığından ihtiyaçlarından bazılarını feda etmek durumunda kalırlar.

Enflâsyon toplumun sosyal adalet nizamına da tesir eder. Toplumda mevcut tasarruf düşüncesini baltalar. Herkes mevcut tasarruflarının enflâsyonist devrelerde erime temayülü gösterdiğini yani binbir zorlukla

biriktirmiş olduğu paraların satınalma güçlerinin kaybolması neticesinde tasarrufun bir önemi kalmadığını görür. Bu bakımdan o devrelerde toplumlarda tasarruf eğilimi azalır, fiatların fazla yükselmesi diğer bir yönden talebi azaltır ve genel üretim seviyesinde de bir daralma eğilimi görülür. Yani talep azaldığından mallar elde kalacak ve stok artacak piyasada onları üreten firmalar faaliyetlerini durduracaktır.

Enflâsyonist devrelerde bazı malların fiatları hakikaten çok yükselirken bazı malların da fiatlarında düşüş görülür. Yani bu devrelerde tüketim mallarının ve zarurî olan malların fiatları yükselir, lüks sayılan malların fiatlarının aynı yerde kaldığı ve hattâ satınalma gücünün azalmasiyle düşmüş olduğu dahi görülür.

Kamu giderlerinin artması karşısında kamu gelirinin daralması da muhtemeldir. Bu bakımdan, enflâsyonist devreler ekonomiler için hiç de parlak sayılmaz. Gerçi paranın yeniden ihraç edilmesi karşılıksız olarak çıkarılması neticesinde kamu yararına hazineye bir miktar gelir temin edilmiş gibidir. Hazine bu gelirle masraflarının büyük bir kısmını karşılasa dahi sonunda gene kendi zararlı çıkar.

Anormal devrelerde enflâsyona belki başvurulur. Yani devletin büyük masrafları yapacağı devreler daha ziyade harp ve ekonomik bunalım devreleridir. Bu devrelerde para ihracı sonucunda devlet munzam bir gelir temin etmiş olur. Bu geliriyle o büyük masrafları karşılamak ister. Fakat kamu masrafları da her yılki gibi normal kalmıyacaktır. Yani bir hizmet için yapılan masraf, fiatların yükselmesi neticesinde artacaktır. Bu nedenle enflâsyon memleketin iktisadi nizamına ve devletin maliyesine menfi yönde tesir eden bir müessesedir. Bazı iktisatçılar ekonomiler için enflâsyonun tahrik edici bir unsur olduğunu, ifade etmişlerdir. Burada bunun münakaşasına girmiyoruz. Enflâsyonun devlet hazinesine her yönden menfi tesiri açıktır. Fakat enflâsyonun en büyük tahribi milli ekonomi üzerindedir. Bütün ülkeler enflâsyon hareketinden mümkün olduğu kadar kaçınmak zaruretini hissederler. Esasen iktisadi alanda yapılan bazı uluslararası temaslarda bu konu üzerinde dikkatle durulur. İktisatçılar bilhassa az gelişmiş ekonomilerde kalkınma sürecinde hükümetleri bu yola girmemeleri için her zaman ikaz ederler.

B) DEFLÂSYON :

Deflâsyon, enflâsyon sonucunda paranın kıymetinin düşmesini, fiatların yükselmesini durdurmak ve eski seviyesine getirmek amaciyle

yapılan bir operasyondur. Yani, deflâsyon üretim hacminde bir daralma olmadan sadece tedavüldeki vasıtaların daralmasını sağlıyarak fiatların düşmesini temin eden bir yoldur. Daha doğru bir ifade ile deflâsyon; bir ülkenin üretim hacminde, alım-satım muameleleri hacminde hiçbir daralma olmadığı halde sadece tedavüldeki paranın azalması ile iktisadi nizamın düzeltilmesi yolunu ifade eder. Tabiatiyle bu tarifler tam olarak deflâsyonu anlatmazlar. Eksik tarafları vardır. Esasen deflâsyon müessesesi üzerinde çok durulmaktadır. Bir ekonomide deflâsyon politikası fiatlar genel seviyesine tesir ederek bunları düşürme gayretidir. Fakat deflâsyon normal bir usul ve yol olmaktan uzaktır. Hattâ bazı ülkelerde deflâsyon konusu hakikaten endişe ile karşılanmaktadır. Bu yolla fiatlar genel seviyesinin düşürülmesi, ekonomik dengeyi bozan bir politika olarak kabul edilmektedir.

Enflâsyondan sonraki devrelerde şuurlu ve plânlı olarak deflâsyon müessesesine başvurmak suretiyle paranın eski itibarını kazanması çok güçtür.

Deflâsyon müessesesine daha ziyade para satınalma gücünü fazla kaybetmediği zamanlarda başvurulur. Bu takdirde başarı şansı biraz daha fazladır. Şiddetli bir enflâsyonist para politikasının arkasından eski satınalma gücünü yeniden tesis etmek amaciyle deflasyona başvurulmaz.

C) DEVALÜASYON:

Devalüayon bir para biriminin yabancı paralar karşısında kıymetinin yeniden tesbit edilmesi şeklinde ifade olunabilir.

Bir ülkenin parası enflâsyon sonucunda iç ve dış kıymetini kaybeder. Bu durum bir çok iktisadi zorluklar husule getirir. Onun için hükûmetler bu vaziyeti düzeltmek için paralarının dış kıymetlerinde yani diğer ülke paralarına olan oranında bir düşürme yapma yoluna giderler. Çünkü ülkenin ürünlerinin dış piyasalarda fiatları çok pahalı olmuştur. Ayrıca o ülkenin ithalât problemi doğmuştur. Bu halin devam etmesi ekonomi için oldukça zararlıdır. Yani daralan ihracat karşısında malların birikmesi, bir taraftan üreticiyi zarara soktuğu gibi ithalât açısından da tüketiciler de sıkıntıya girecek ve denge bozulacaktır.

Tekrar ekonomik dengeyi tesis edebilmek gayesiyle paranın dış değerini daha istikrarlı bir duruma sokmak ve ihracat ile ithalâtın yeniden

ayarlanması imkânlarını vermek için devalüasyona gidilir.

Fakat umumiyetle devalüasyondan sonra fiatlarda bir artış hasıla gelebilir ve iç fiyatlar yükselebilir. Bu durum devalüasyonun müsbet tesirini azaltacaktır. Fakat ithal mallarının fiatları mecburi olarak yükselecektir.

Devalüasyon iyi kullanılırsa ticaret dengesini yeniden tesis edebilir.

Bir toplumda enflâsyonist gidiş çok şiddetli ise para politikasında devalüasyona gitme yerine yeni para birimi ihraç etme yolu da vardır. Nitekim tarihte bazı ülkelerin paraları enflâsyon sonucunda çok fazla kıymetini kaybettiği ve hattâ sıfıra yaklaştığı için yeni paraların basılmasına gidilmiştir.

11. PARANIN TÜRKİYE'DEKİ TARİHÇESİ:

Yukarıdaki bahislerde paranın ne şekilde doğduğunu, nasıl geliştiğini özet olarak anlatmış bulunuyoruz. Bu konu üzerinde söylenecek çok söz vardır. Fakat genel iktisat çerçevesi içerisinde sadece para konusunda bir özet yapmakla yetiniyoruz. Şimdi paranın Türkiye'deki tarihçesini kısaca açıklamağa çalışalım.

Osmanlılarda para ilk olarak 1313 senesinde Orhan Gazi tarafından bastırılmıştır. İlk para AKÇA namı altında tedavüle çıkmış bulunmaktadır. Bir akça 6 krat (1,202 gram) % 90 âyarında idi. Fakat akçanın daha sonradan ayarının ve ağırlığının değiştirilmiş olduğunu görüyoruz. Akçanın Sultan Fatih devrinde 5 krat'a, II. Beyazıt zamanında 4 krat'a ve ayarının da % 85'e indiğini görmekteyiz. Nihayet 19. asırda akçanın 1/2 krat'a ve % 46 ayara düştüğü görülmüştür. 1818 tarihinde akça artık basılmamıştır.

Bizde akça, kuruş ve zolete ismini alan paralar gümüş sikke halindedir. Mangır ise bakır olarak çıkarılmıştır. İlk altın para Fatih devrinde basılmıştır. Bu altın para darbında Venedik duka'larının taklit edilmiş olduğu görülür ki ayarı 993 ve 17 1/4 krat ağırlığında idi. Bundan sonra Osmanlı İmparatorluğunda Sultan Mecit zamanında çift maden sistemine geçilmiştir. Çift maden mikyası 40 sene müddetle devam etmiştir. Gümüş ile altın arasında bir nispet vardır. Bir krat altın 1 dirhem gümüş 1/6 nispeti tesis edilmiştir. Altın paraya bu devirde Mecidiye Altını, gümü-

şe ise Sim Mecidiye namı verilmiştir. Bir mecidiye 20 kuruşluk gümüş sikkeyi ifade etmektedir ki mecidiye tâbiri bugün dahi halkımızın arasında kullanılmaktadır. Gümüş üretiminin artması, fiatlarının azalmasına sebebiyet vermiştir. Bunun için çift maden sistemini kurtarmak gayretine kapılan Hükûmet, tedbir alarak 1/16 nispetini bozmuştur.

Daha sonra Sultan Mecid kâğıt para çıkarmıştır. İlk kâğıt para Kaime-i mütebere-i nakdiye namı ile çıkarıldı. Zamanın Kaimesi bir kese akçayı ifade ediyordu. İlk kaimenin çıkarılmasında kâğıt üzerine el yazısıyle yazılmış ve aşağı yukarı bunlara tahvil şeklinin verilmiş bulunduğunu görüyoruz. Yani kaimeler mukabilinde % 8'e kadar faiz dahi veriliyordu. 1861 de kaimeler ortadan kaldırılmak istendi. Çünkü artık bu paralar ödeme aracı olma özelliğini kaybediyor, tedavûl imkânı zayıflıyordu.

Kaimeler % 40 nakit % 60'ı da Esham-ı Cedit namı verilen senetlerle değiştirilmiştir.

O tarihte pek meşhur bir misal vardır. Zamanın Padişahı Dolmabahçe Sarayını yaptırır ve saray bittiği zaman bunun kaç liraya mal olduğunu hazine nazırından sorar, o da 3500 kuruşa mal etmiş olduğunu beyan eder. Yani hakikatta bu para ile kaimelerin basılarak bu kaimeler ile sarayın yapılmış olduğu anlaşılır. Bir kaimeye 10 kuruşluk kâğıt, mürekkep masrafı yapılmış ve hazineye 3.5 milyon liralık bir gelir temin edilmiştir.

Nihayet 1863 senesinde Osmanlı Bankasına Banknot ihracı imtiyazı verilmiştir. Yalnız bu banknotlar ihraç edildiğinde bazı şartlar yerine getirilmiş olacaktır. Bu şartlarda; banknotlarla beraber tedavül etmekte olan kaimeler ortadan kaldırılacaktır. Bu suretle bu tarihte ilk defa hakiki banknot ihracının Türkiye'de Osmanlı Devleti zamanında tedavüle çıkarılmış bulunduğunu görüyoruz. Osmanlı Bankasıyla hükümetin yapmış olduğu anlaşma esasına göre Hükûmet Osmanlı Bankasına bir imtiyaz vermiştir ve kendisi banknot veya kâğıt para ihraç etmiyecektir.

Fakat siyasi ve iktisadi şartların değşimesi sonunda bazı mali güçlükler devresine girildi. Bu durumda hükümet Osmanlı Bankasından banknot ihracını talep etti. Fakat Banka bu talebi kabul etmeyince hükümet kâğıt para ihracına karar verdi. Osmanlı Bankası'da hükümetin kağıt para ihracına muvafakat etti. Bu suretle 1867 tarihinde İkinci Ab-

dülhamit devrinde sadece İstanbul'da değil aşağı yukarı Osmanlı Devletinin bütün vilâyetlerinde tedavül etme imkanlarına kavuşacak ikinci kağıt para ihraç edilmiş oldu. Bu senelere rastlayan Rus harbi sebebiyle para ihtiyacı artmıştır. Hükümet bu ihtiyacı karşılamak gayesi ile kaimelerin miktarını çoğaltmıştır. Bu suretle kaimelerin kıymetinde bir azalma olmuştur. Bir altın 500 kuruşluk bir kaimeye eşittir. Bu ikinci kağıt para ihracı denemesi aşağı yukarı 2.5 sene devam etmiş ve tedavülde kalmıştır.

Nihayet üçüncü kağıt para denemesi 1915 senelerindedir. Hükümet Birinci Cihan Harbi hazırlıklarına başlamıştır. Birinci Cihan Harbi sırasında harbin bize de intikal edebilme ihtimali karşısında iktisadi durumu harbe göre ayarlamak zarureti hissedilmiştir. Bu devrede hakikaten hazinenin durumu pek perişan bir vaziyetteydi. Almanya'dan ve Avusturya'dan avans para alınıp mukabilinde evrakı nakdiye çıkarılmıştır. Bu paraların % 100 altın karşılığı vardı. Fakat bir müddet sonra gene karşılıktan fazla paranın ihraç edilmiş olduğu görülmüştür. Bu suretle altın para düştüğü nispette gümüş mecidiyelerin bu devre içinde prim yaptığı görülür. Gümüş ve gümüş mecidiyelerin prim yapması tedavüldeki bozuk para sıkıntısını arttırmıştır. Hatta iktisat tarihimizde kağıt liralıkların ortadan bölünerek yarımşar liralık haline getirildikleri bu devrelere rastlar. Bu devrede sistem bozulmuş ve aksak (topal) maden sistemi dahi işliyemez olmuştur.

Nihayet 1916 tarihinde tevhidi meskukat kanunu ile altın sistemine geçilmiştir. Bundan sonra zamanın hükümeti birkaç kere, Alman hazine tahvili karşılığında para ihraç etmiştir. Birinci Cihan Harbi bitmiş Reichsbank ve Avusturya, Macaristan Bankasındaki Osmanlı Altınları müttefiklere verilince kağıt para karşılıksız kalmıştır.

İstiklal Savaşımızın yapıldığı devrede gene paraya şiddetle ihtiyaç hasıl olmuştur. Herşeyden önce memleketin bağımsızlığına bir an önce kavuşma arzusu hakimdi. Bu azim ile Büyük Zafer elde edilmiştir.

Cumhuriyetin ilanında elimizde 158 milyon lira mevcuttu. Askeri ve siyasi zaferlerin arkasından bunu takviye edecek olan iktisadi tedbirlerin alınmasına başlandı. Paranın islah edilmesi düşüncesi ön planda geliyordu. Dış ticaret bilançomuzun yardımı ile 1926 – 1928 arasında nisbi bir istikrar dönemi yaşanmıştır. Fakat 1929 – 1930 senelerine rastlayan Dünya iktisadi krizi istikrarın bozulmasına neden olmuştur.

1930 senesinde Hükümet yeniden parasal düzenlenmelere yönelmiştir. Hükümet, Türk parasının kıymetini koruma yetkisini ele alarak bunu 1567 sayılı kanun maddelerine geçirmiştir. 1930 Martında Türk parasının istikrarı konusunda çalışacak Bankalar Konsorsiyomu tesis edilmiş ve buna 1.215.000 İngiliz Lirası tahsis edilmiştir.

1931 senesinde, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasının kurulmuş olduğunu görüyoruz. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası 158 milyon lirayı üstüne almıştır. Osmanlı Bankasının çıkaracağı banknot miktarı tahdit edilmiştir. Ancak bu bir milyon Lira civarında bulunuyordu. Fakat muhtelif zamanlarda bu miktar genişletilerek 4 ila 5 milyon liraya çıkarılmıştır. 1935 senesinde 900.000 Osmanlı banknotuna zorunlu tedavül imkanı da tanınmıştır.

Böyle bir süreç içinde artık yukarıda bahsetmiş olduğumuz gibi karşılıksız paraya doğru ilk adım atılmıştır. Nihayet 1 Nisan 1947 tarihinde Osmanlı Bankasının banknotlarının tamamının hükümetçe ödenmesi istenmiştir ve 1948 tarihinde Merkez Bankası fiilen ve hukuken banknot ihracını kendi tekeline almış olup diğer yabancı veya milli bankaların para ihracı imkanı ortadan kaldırılmış bulunmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası paranın altına bağlı olması prensibine sadık kaldı. Birinci Dünya Savaşından sonra sağlam paranın mutlaka altına bağlı olan paraların olmıyacağı anlaşılmıştır. Hatta bazı ülkeler altın esasından ayrılmıştır. Bu devrede Türkiye'nin oldukça muhafazakar bir politika takip etmiş olduğunu görüyoruz. Emisyon mekanizmamız bu devrelerde çok sıkı denetim altında tutulmuştur. Hatta o kadar sıkı tutulmuştur ki; memleketin iktisadi kalkınması zaruretine karşı lüzumlu ihraç hacmi dahi temin edilememiştir. Yani memleketin iktisadi kalkınması konusunda piyasa için lazım olan para ve tedavül vasıtası dahi çıkarılmamıştır. Bu yaklaşımın Merkez Bankasında iyi neticeler vermiyeceği anlaşılmış ve 1932 senesinde enflasyonist siyasatten vazgeçme yoluna gidilmiştir.

1932 de tedavülde 148 milyon Türk Lirası varken

1935 de tedavülde 163 milyon Türk Lirası (*)

(*) 1964 yılı Temmuz ayında tedavüldeki banknot miktarı 6 milyar liradır.

1938 de tedavülde 194 milyon Türk Lirası olmuştur. Merkez Bankasının İkinci Cihan Harbine kadar rasyonel bir para politikası takip etmemiş olduğu ve memleketin ekonomik kalkınmasına yardımcı olamadığı ifade edilebilir. Konsorsiyom kurulduktan sonra evrakı nakdiye İngiliz Lirasına nazaran 10,30 kuruştu ve istikrar kazanmıştı (1931 senesi Ağustos'unda).

Fakat 19 Eylül 1931 tarihinde İngilizlerin Altın esasını terk etmiş olduğunu görüyoruz. Bu sefer biz paramızı bir TL. 12,06 Fransız Frangı hesabı ile altına bağlamak zorunda kaldık. 3 Ekim 1931 tarihinde Merkez Bankası kuruldu. Türk Lirasının yeni altın muhtevası tesbit edilememiştir. Merkez Bankası ilk defa Aralık 1931 altın ve döviz fiatını tesbit etmiştir. Bu tarihte 6,615 gr. safi altının bir Türk Lirası alım fiatı 925 kuruş oldu. Bir lira12.06 Fransız Frangına tekabül ediyordu. 1930 bunalımı sonunda her ülke kendi parasının kıymetinde bir ayarlama yaptı ve bu tarihte bütün ülkeler paralarının kıymetini de düşürdüler. Bu devre zarfında Türk Lirasının resmi kuru değiştirilmemiştir. Türk lirasının diğer memleket paralarına göre kıymetli oluşu maliyeti esasen yüksek olan mallarımızın fiatlarının biraz daha dış piyasalarda yükselmesine sebebiyet verdi. Bunun pek tabii neticesi olarak ihracat imkanlarımız daraldı ve hatta imkansız bir hale geldi. Hükümet tediye bilançosunu denkleştirmek için ithal ve döviz kısıtlamalarına yönelme zaruretini duydu. İhracatımız kliring ve özel takasla geliştirilmek istendi. Bu dış ticaret politikamızın esası ve temeli oldu. Bu sistem, Almanya ve İtalya'da çok iyi işlemiş bulunmaktadır. 1936 senesinde ihracatımızın % 51 ve ithalatımızın % 45'i bu memleketlerle oluyordu. Diğer memleketlerde serbest döviz rejimi geçerli olduğundan ve mallarımızın fiatları diğer ülkelerin fiatlarına göre yüksek bulunduğundan bu ülkelere yönelik ihracatımız daraldı. İhracatımızın azalması derhal döviz piyasasına tesir etti ve dövizin azalması neticesinde ithalat da azalmış oldu. Hükümetin Türk parasının dış kıymetini düşürmeden bu problemi çözme arzusu, ithalatın tahditi, döviz kontrolu, kliring, özel takaslarla türlü primlerin doğmasına sebebiyet vermiştir. Çeşitli primler, fiatlar genel seviyesini yükseltmiş bulunmaktadır. Türk lirasının dış kıymeti ile iç kıymeti arasında ki fark çoğalmıştır. Türk lirasının diğer bir taraftan altına nazaran kıymeti düşmüştür. Altın fiatını dikkate alacak olursak

1931	1935	1937
919	940	1053 kuruş olmuştur.

Bütün bunlara rağmen hükümet Türk Lirasının kıymetini muhafaza ettiğine inanmış bulunuyordu. Halbuki kliring hesaplarında blokajlar gittikçe büyüyor, primler artıyor ve neticede paramızın dış kıymetinde istikrar kayboluyordu. Diğer taraftan altına bağlı diğer memleketlerin paraları kıymetlerini kaybettiği için Devalüe ettiklerini görüyoruz. Halbuki biz buna uygun hareket etmiyorduk. Türk Lirası 1937 senesinde kıymetinin % 25 ini fiilen kaybetmişti. 1937 de bu kaybediş biraz daha arttı ve hızlandı. 1939 senesinde harbin patlak vermesine rağmen hükümetimiz bu muhafazakar zihniyetten ayrılma eğilimini göstememiştir. Resmi kur ile altın fiatları arasında büyük farklar ortaya çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşının sonucu Hükumetimiz fevkalade masraflar yapma zorunda kalmıştır. Kamu gelirlerinin kamu giderlerini karşılamıyacak bir hal aldığını izliyoruz. Bu devrelerde bütçede açık miktarının 150 milyon lirayı geçtiği görülüyor. Bu bütçe açıklarının kapanması ve artan masrafların karşılanması konusunda yeni vergilerin ihdas edilmesi, eskilerinin oranlarının arttırılması gerekiyordu.

Fakat bunların yapılmasında da gecikilmiştir. Devlet gittikçe artan ihtiyaçlarını karşılamak için piyasadan borç para almanın yollarını aramış ve daha kolay ve daha rahat olan Merkez Bankasının kredilerinden istifade etmenin çarelerini bulmuş ve doğrudan doğruya Merkez bankasına müracaat etmiştir. Devlete yapılan yardımların miktarı her sene biraz daha artmıştır. 1938 ile 1944 seneleri aralarında hükümetin hazine kefaletini haiz bonoların miktarı 250 milyon altın lira civarındadır.

Yine şunu da itiraf etmek mecburiyetindeyiz ki 1938 senesinden sonra memleketimizdeki para hacmi birden bire artış göstermiş ve dünya iktisadi krizi senelerine nazaran % 500, % 600 artmıştır. Paranın tedavül hacminin genişlemesine karşılık mal ve hizmet hacmi daralmıştır. Harp ekonomisinde veya harp devresinde üretim azalmış, ordunun beslenmesi daralan üretimin aksine tüketimi arttırmıştır. Ticaret bilançosu ihracatın yetersiz oluşu sonucunda üretim araçlarının veriminin düşmesiyle, diğer taraftan da satın alma gücünün daralması sonucunda dengeyi bozmuş, devlet iktisadi teşekkülleri bundan kendini kurtarma gayreti ile kar nispetlerini fazlalaştırmış ve bütün bunlar ülkenin fiatlar genel seviyesine tesir ederek yükseltmiştir.

Bu suretle harp boyunca paramızın iç kıymeti gittikçe azalmış ve dış kıymeti ile arasında büyük bir fark doğmuştur. İşte bu endişelerle 7

Eylül 1946 tarihinde bir para operasyonuna girişilerek Devalüasyon yapılmıştır. Bu suretle paramızın dahili kıymetiyle harici değeri arasındaki fark kaldırılmaya çalışılmıştır. Bu gaye ile 7 Eylül 1946'da Türk lirasının dolar ve sterlingi de içeren beş yabancı paraya göre kıymeti yeniden tesbit edildi. Döviz fiatlarına % 116 yı geçen bir zam yapılmış oldu. Bu karar neticesinde bir Türk lirası 0,31580 gram halis altına tekabül ediyordu. 1946 dan sonra Türkiye'nin siyasi ve iktisadi çehresi çok değişmiş çok partili nizama girilmiştir.

1953 ile 1958 yılları arasında yeniden emisyon arttırılarak enflasyona gidildi. Nihayet bunu durdurmak için 4 Ağustos 1958 tarihinde yeni bir istikrar politikasına başvuruldu. Türk parası kıymetini koruma hakkındaki 15 sayılı karara göre, kambiyo karşılık fonu, kambiyo satış primi, kambiyo alış primi v.s. ihdas olundu.

Bu karara göre, bu tarihten sonra yapılacak türlü döviz satışlarında, bankalarca alacaklılardan, dövizlerin Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası tarafından tesbit edilen satış fiatlarına ilaveten beher Amerika Birleşik Devletleri doları itibariyle 620 kuruş kambiyo satış primi tahsil edilmesi kabul olundu.

"Diğer dövizlere tatbik edilecek kambiyo satış primleri, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasınca bu dövizlere uygulanan esas fiatlara ve Amerika Birleşik Devletleri doları için kabul olunan prime göre Maliye Bakanlığı tarafından tesbit ve ilan edilir." denildi. Bu tarihten sonra yapılacak ihracattan husule gelen dolar başına muhtelif ihraç mallarına ayrı ayrı kambiyo alış primi tanınmış oldu.

27 Mayıs 1960 Devriminden sonra, iktisadi ve mali politikanın ağırlık merkezini, para kıymetindeki istikrar teşkil etmiştir. Planlı kalkınma hamlesinin başarısı, geniş ölçüde paramızın değerindeki istikrara bağlı bulunmaktadır. Bu gerçeğin iyice kavranmış olması; hükümetleri, paramızın iç ve dış kıymetinde istikrarı muhafaza konusunda gerekli tedbirleri almağa sürüklemiştir.

1960 ve 1970 yılları arasındaki dönemi kontrollü para politikası dönemi olarak kabul edebiliriz. 1960'lı yıllarda yeni bir istikrar paketi uygulamaya konulmuştur. Karşılık oranları kredi faiz oranları ve reeskont oranları yükseltilmiştir. Alınan bu önlemlerle para arzı kısılmıştır. Dolayısıyla 1960 – 1963 yılları arasında fiyatlarda önemli bir artış kaydedilmediği söylenebilir.

Birinci plan döneminde para politikasının amaçlarının plan hedeflerine uygun olarak saptanmasına çalışılmıştır. Para arzındaki artış milli gelirin artış oranıyla ilişkilendirildiği için, oldukça makul düzeylerde kılmıştır. 1964'teki deflasyonist eğilimleri azaltmak amacıyla para musluklarının açılması yoluna gidilmişse de, 1965'teki gelişmeler karşısında yeniden sıkı para politikası uygulanmıştır. 1963–67 yılları arasında yıllık ortalama olarak emisyon hacmi % 15, milli gelir % 6 ve toptan eşya fiatları % 5 arasında artmıştır.

İkinci kalkınma planının uygulamaya konulduğu 1968–70 yıllarını da kontrollü para politikasının benimsendiği yıllar olarak kabul edebiliriz.

1970–80 dönemi bilindiği gibi Türk ekonomisinde bunalımların ortaya çıktığı yıllardır. Bu döneme yüksek bir talep baskısı, kamu sektöründeki tasarruf açığı ve bozulmuş bir ödemeler dengesi ile üretici sektörlerin hammadde sıkıntısı problemleriyle girilmiştir. 9 Ağustos 1979 istikrar paketi içinde devalüasyon, reeskont oranlarının ve faiz oranlarının yükseltilmesi öngörülmüştür. Dövize çevrilebilir mevduat (DÇM) uygulaması ile ödemeler dengesinde olumlu gelişmeler sağlanmıştır. 1973 sonundaki petrol şokunun etkileri kısa vadeli borçlanmayla atlatılabilmiş kısa bir dönem için üretim genişlemesi ve fiyat istikrarı bakımından olumlu sonuçlar alınmıştır. 1977 yılından sonra ekonominin makro dengeleri bozulmuştur. Kamu sektöründe gelir–harcama dengesi kurulamamış, Merkez Bankası kamu sektörü ilişkileri sağlıklı bir temele oturtulamamıştır. Bu döneme ilişkin para-kredi politikalarının temel özelliği, kamu sektörünün finansman sorununu çözmeye yönelik olmasıdır. Bunun yerinde sektörel kredi dağılımını etkileyebilmek ön planda tutulmuştur. Açık piyasa işlemleri, reeskont politikası, kanuni karışıklıklar genel disponibilite ve faizlere ilişkin düzenlemeler yukarıda ifade edilen bu iki özelliğin çözümlenmesine yönelik olarak kullanılmıştır.

Toplam para arzındaki artış 1975 yılında 1950'lerden beri en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Ancak ithalat ve üretim de beklenen gelişmelerin sağlanması fiyat artışlarının yüksek seviyede gerçekleşmesine engel olmuştur. Daha sonraki yıllarda ithalat ve üretim darboğazları ve döviz rezervlerinin erimesi 1977 yılında alınan istikrar önlemlerinin uygulanmasını son derece güçleştirmiştir. Ardarda gelen devalüasyonlarla 1980 yılına gelinmiştir.

1980'li yıllarda uygulanan para politikaları; yıllarca süren para ve kambiyo piyasalarındaki çift fiyat (reel faiz, normal faiz gibi) uygulamasına son vermek, fiyatların serbest bir şekilde belirlenebileceği bir parasal ortam yaratmak, talep baskısını azaltmak amacıyla reel para stokunu ve satın alma gücünü hızla düşürmek amacına yönelik olarak düzenlenmiş-

tir. Bu nedenle 24 Ocak 1980 tarihinde yeni bir istikrar politikası yürürlüğe konulmuştur. Bu düzenlemeler çerçevesinde dolar devalüe edilmiş, para-kredi kurulu oluşturulmuş, fiyat denetim komisyonu kaldırılmış, kurulu üretim kapasitesinin tam kullanımı amaçlanmış ve KİT açıklarını azaltmak amacıyla temel malların kapsamı daraltılmıştır. Bu uygulamaların içeriği daha ziyade monetarist ağırlıklıdır. 1980'li yılları parasal yenilikler dönemi olarak adlandırmak mümkündür. Bu yenilikler hem para arzını hem de para talebini ve faiz oranlarını etkilemiştir. Diğer bir ifadeyle bu yıllarda uygulanan politikalarla ilk yıllarda yüksek oranlı enflasyonla ekonominin reel nakit stoku azaltılmıştır. Bu süreç bir taraftan tüketim malları takibinde azalma sağlarken diğer taraftan faiz oranlarını yükselttiği için servet portföyünü ve yatırımların dağılımını etkilemiştir.

Aşağıdaki tablo da 1963 ten itibaren T.C. Merkez Bankası bazı parasal büyüklüklerdeki gelişmeler gösterilmiştir.

Tablo : 4 T.C. MERKEZ BANKASINA İLİŞKİN BAZI PARASAL BÜYÜKLÜKLER

MİLYAR TL.

YILLAR	TEDAVÜLDEKİ BANKNOTLAR	MERKEZ BANKASI KREDİLERİ	PARA ARZI
1963	5.6	3.2	12.2
1964	6.6	4.1	14.0
1965	7.3	4.7	16.4
1966	8.4	6.7	19.8
1967	9.9	8.8	22.7
1968	9.9	10.2	26.0
1969	11.0	12.9	30.1
1970	13.9	15.5	35.4
1971	17.0	17.2	43.6
1972	20.1	20.4	52.9
1973	25.3	28.7	69.8
1974	32.9	52.6	88.7
1975	40.9	66.1	117.6
1976	52.1	110.6	150.4
1977	77.9	189.7	209.2
1978	113.7	241.9	283.7
1979	182.9	382.1	467.7
1980	278.6	655.1	738.5
1981	386.4	925.5	1019.3
1982	542.7	910.5	1407.0
1933	730.5	1234.1	2083.9
1984	972.6	879.9	2247.6
1985	1.393.5	1299.6	3420.0
1986	2.021.1	1828.0	5357.4
1987	3.018.3	3438.7	8682.3
1988	4.485.1	5142.3	11311.5

KAYNAK : T.C. Merkez Bankası Yıllık Raporları

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ALTINCI BÖLÜM
KREDİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1- GİRİŞ:

Kredi, Lâtince: (Creditum-Credere) İtimat etme, inanma anlamına gelir.

Kredi ile mübadelelerin yapılması iktisadi gelişmenin son safhalarını teşkil eder. Yani insanlar evvelâ mal ile malı mübadele etmişler, sonra parayı bulmuşlardır. Nihayet kredi, yani karşılığı gelecekte ödenecek ve itimat üzerine kurulmuş bir tediye şekli ortaya çıkmıştır.

Bu usule göre alınan malların bedeli derhal ödenmiyerek ileriye atılmış olur.

Bilhassa zamanımızda kredi muamelesi çok gelişmiştir. En tabiî ihtiyaçlarımızın temini için krediye baş vuracağımız gibi daha büyük işletmeler de çalışma imkânlarını temin veya genişletmek için ayni usulden istifade ederler. Hattâ devletler arasında dahi ticari münasebetleri devam veya geliştirmek için de krediden istifade edilmektedir. Bu sayede mübadele imkânları daha genişlemiş ve kolaylaşmıştır. Kredi, modern iktisadın en esaslı müesseselerinden biri olmuştur. Kredi her şahsa veya her müesseseye açılmaz. Bunun için itimat ve emniyet şarttır. Gerek fert gerekse tüzel kişilerin kredi veren müesseselere karşı itimat telkin etmesi lâzımdır. Bu itimat ve emniyetin de bazı unsurları vardır. O şahısların yapılan muameleyi istikbalde ödemeye muktedir olması gereklidir. Sadece ödeme arzusu yeterli değildir. Aynı zamanda karşılık da bulunmalıdır.

Bu suretle hazır olan bir malı sahibi ileride elde edeceği karşılık mukabilinde diğerine devretmeyi, ileride sahibi olacağı karşılığa mukabil o hizmeti şimdiden ifayı kabul etmiş olmaktadır.

Bugün kredinin anlamı, genellikle bir miktar parayı belirli bir devre için borç olarak diğer bir şahsa vermektir.

2. KREDİNİN UNSURLARI:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kredi müessesesi tahlil edilince başlıca üç unsur göze çarpar:

Zaman unsuru:

Kredi belli bir sürenin sonunda verilen şeyin biraz fazlasiyle yani anamalın faizle birlikte sahibine geri verilmesini kapsar.

İtimat unsuru:

Krediyi açan müessesenin bundan istifade eden şahsın vadesi geldiğinde borcunu ödeyebileceğine inanması lâzımdır. Şayet şüphesi varsa kredi açılmıyacaktır. Onun için bazı garantiler aranacaktır. Garantinin durumu kredi seviyesini belirleyecektir.

Risk unsuru:

Bazen borçlu istemediği halde aldığı krediyi zamanında ödememe durumuna düşer. Onun için kredide belli bir risk vardır. Genellikle kredi veren müesseseler bunu dikkate alarak bu rizikoyu azaltmanın çaresini aramış ve bulmuşlardır.

3. KREDİ ÇEŞİTLERİ:

A) Kullanış şekline göre;

a) Üretim kredisi,

b) Tüketim kredisi,

c) Yatırım kredisi,

a) Üretim kredisi alan şahıs bunu üretim faaliyetine yatıracak ve belli bir süre sonra borç miktarını geri aldığı gibi bundan ek bir çıkar da temin edecektir. Meselâ bir işletme bu çeşit kredi ile ham madde temini, işçilerin ücretlerinin ödenmesi gibi geçici mali sıkıntıları giderebilir. Bunlar genellikle kısa vadeli kredileri teşkil ederler.

b) Tüketim kredisi tüketicilerin ihtiyaçları olan malların temin edilmesine ayrılabilir. Yani tüketicilere satınalma gücü kazandırabilir. Bu nevi muameleler mal satışlarında olur. Fakat zamanımızda hizmet konusunda dahi krediye başvurulduğu görülmektedir. Hattâ bazı seyahat işletmeleri turistik gezileri bile kredi ve taksitle sunmaktadır. Bu nevi kredilerle elde olunan satınalma tüketileceğinden borçlu başka gelir

ile borcunu ödeyecektir. Tüketim kredileri üretim ve yatırım kredileri kadar verimli olmamakla beraber, bunu genel bir kaide olarak zikredemeyiz. Bazı durumlarda bu kredilerle iktisadi faaliyetlerin artacağını kabul etmek zarureti vardır. Umumiyetle Avrupa'da Amerika Birleşik Devletlerinde her nevi ev eşyası ve nakil vasıtaları böyle kredili muamelelerle tüketicilere intikal ettirilmektedir. Tüketim kredileri kısa vadeli kredilerdir.

c) Yatırım kredileri üretim faaliyetlerinin genişletilmesi yeni üretim birimlerinin açılması gayesiyle kullanılır. Bu ülkelerin iktisadi kalkınmasında özellik arzeden kredi türü olup hem özel ve hem de kamu sektöründe görülebilir. Bu çeşit krediler diğerlerinden farklı olup daha ziyade uzun vadelidirler. Yatırım kredilerinin yerinde kullanılması halinde o işletmeye ve dolayısiyle milli ekonomiye temin edeceği fayda çok fazladır.

B) Zamana göre;

a) kısa vadeli kredi,

b) Orta vadeli kredi,

c) Uzun vadeli kredi,

a) Kısa vadeli krediler daha ziyade ticari hayatta görülürler. Bunların vadeleri üç ay ile altı ay arasındadır. Bir seneye kadar vadeli olanları da vardır. Yukarıda belirtmiş olduğumuz tüketim ve üretim kredileri kısa vadelidirler. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasının diğer bankalara açtığı krediler de kısa vadelidir.

b) Orta vadeli krediler bir seneden beş seneye kadardır. Bilhassa sanayi ve ziraat sektörü bu krediden istifade etmektedir. Böylece bu sahalardaki teşebbüsler kendileri için lüzumlu malzemeyi tedarik imkânına kavuşurlar. Neticede o işletmelerin prodüktivitesi ve rantabilitesi yükselmiş olur.

c) Uzun vadeli krediler ise yatırım sahalarında kendilerini gösterirler. Bunlardaki vade beş seneden yukarı olur. Uzun vadeli kredilerle işletmeler tesis ve yine yönetim masraflarını karşılarlar. Netice uzunca bir müddet sonunda hasıl olacağından ödeme tarihi mümkün olduğu kadar geriye atılmıştır.

C) Alan şahsa göre;

a) Kamu kredisi,

b) Özel kredi.

Krediyi alanın şahsına göre değişir. Şayet krediden istifade eden şahıs Devlet, Belediye, Özel İdare ve köy gibi kamu tüzel kişisi ise bunlara kamu kredileri denir. Bu kredi özel krediden biraz farklıdır. Çünkü vade geldiğinde borç ödenmezse tazyik veya icbar etme unsuru biraz zayıftır.

Özel krediler ise fertlere açılabileceği gibi hükmi şahıslara da verilir. Bunlarda yukarıda temas etmiş olduğumuz itimat konusu bilhassa önemlidir.

D) Garantinin şekline göre;

a) Açık kredi,

b) Teminatlı kredi.

a) Açık kredide şahıslardan hiç bir teminat alınmadan sadece onların şahsî, mali ve ahlâki durumları gözönünde tutulur. Açık kredinin verilebilmesi için işletme tarafından borçlanacak şahsın durumu iyice tetkik edilmelidir. Aksi halde büyük rizikoya girilmiş olur. Esasen diğerlerine nazaran bu nevi kredilerde risk unsuru fazla olduğundan alınan faiz nisbeti de biraz yüksek olur.

b) Teminatlı kredide ise krediden istifade eden şahıs borcuna kefil veya maddi teminat gösterir. Şahsi teminatın âdi kefalet, müteselsil kefalet, birlikte kefalet vesaire gibi muhtelif şekilleri vardır. Maddi teminatta menkul ve gayrimenkul kıymetler karşılık gösterilir. Bunlar üzerine rehin ve ipotek tesis edilir.

4. KREDİNİN VASITALARI VE İŞLEYİŞLERİ:

Kredi muamelesinin yapılabilmesi için bazı unsurlara ihtiyaç vardır. Biz onlara kredi senetleri adını veriyoruz. Bilhassa bankacılığın gelişmiş olduğu ülkelerde satınalma gücünün bir elden diğerine geçmesi ve bunun belli bir zaman içinde süratle gelişmesini poliçe, emre yazılı senet, çek v.s. gibi kıymetler temin etmektedir. Bu gibi senetler ve bunların şekil ve işleyişi hakkında her memleketin ticaret kanunlarında sarahat vardır.

Türk Ticaret Kanunumuzda kredi vasıtası hakkındaki hükümler şöyledir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Poliçe:

1. Senet metninde "Poliçe" kelimesini ve eğer senet Türkçeden başka bir dille yazılmışsa o dilde poliçe karşılığı olarak kullanılan kelimeyi;

2. Belirli bir bedelin ödenmesi hususunda kayıtsız ve şartsız havaleyi;

3. Ödeyecek olan kimsenin (muhatabın) adı ve soyadını;

4. Vâdeyi;

5. Ödeme yerini;

6. Kime ve kimin emrine ödenecek ise onun adı ve soyadını;

7. Keşide tarihi ve yerini;

8. Keşidecinin imzasını; ihtiva eder.

Bono veya emre yazılı senet:

1. Senet metninde (bono) veya (emre yazılı senet) kelimesini ve senet Türkçe'den başka bir dilde yazılmışsa o dilde bono karşılığı olarak kullanılan kelimeyi;

2. Kayıtsız ve şartsız belirli bir bedeli ödemek va'dini;

3. Vâdeyi;

4. Ödeme yerini;

5. Kime ve kimin emrine ödenecek ise onun ad ve soyadını;

6. Senedin tanzim edildiği gün ve yeri;

7. Senedi tanzim edenin imzasını; ihtiva eder.

Çek:

1. "Çek" kelimesini ve eğer senet Türkçeden başka bir dilde yazılmış ise o dilde "Çek" karşılığı olarak kullanılan kelimeyi;

2. Kayıtsız ve şartsız belirli bir bedelin ödenmesi için havaleyi;

3. Ödenecek kimsenin (muhatabın) ad ve soyadını;

4. Ödeme yerini;

5. Keşide gününü ve yerini;

6. Çeki çeken kimsenin (keşidecinin) imzasını; ihtiva eder.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ

Bu ve diğer senetler hakkında detaylı bilgi bir taraftan Muhasebe diğer taraftan Ticaret Hukukunu ilgilendirdiğinden üzerlerinde fazla durmadan geçiyoruz.

5. KREDİNİN İKTİSADİ ETKİLERİ:

Kredi, iktisadi hayatın vazgeçilmez bir unsurudur. Gelir ve harcama teorisini izah ederken belirtmiş olduğumuz gibi; piyasada meydana getirilen her yeni satın alma gücü toplam talebi arttırmakta ve buna bağlı olarak toplam arz da artmaktadır. Neticede; iktisadi hayat canlanmakta, tüketim ve üretim beraberce artmakta, istihdam seviyesi yükselmektedir.

Bu kısa açıklama kredinin iktisadi tesirleri incelenirken başlıca iki hususun dikkate alınması gerektiğini ortaya koyar:

1. Ekonominin arz elâstikiyeti,

2. Kredinin kullanılma şekli.

Kredi piyasaya yeni satın alma gücü ilave eder. Gelirleri ve dolayısı ile satınalma gücü artan fertler taleplerini, arttırırlar. Eğer ekonominin yapısı ve üretim kapasitesi, kredi vasıtasiyla artan talebi karşılayamazsa ekonomide fiat artışları başlar. Fiatların artması, kredi musluklarının kısılması gerektiğini gösterir. Buna rağmen kredi hacminin arttırılmasına devam edilirse, fiat artışı hız kazanır. Bu durumda "Kredi enflâsyonu" denen enflâsyon içine düşülür. Böylece kredi faydalı olmaktan çıkar, ekonomiyi tahrip eden bir zararlı unsur olur.

Kredi enflâsyonu, sadece ekonominin yapısı ve üretim kapasitesi ile ilgili olarak meydana gelmez. Bazen ekonominin üretim kapasitesi artan talebi karşılıyacak durumda iken de, kredi enflâsyonu meydana gelebilir. Bu durumda kredinin kullanılma şekli üzerinde durmak lâzımdır. Atıl üretim kapasitesini faaliyete geçirmek, üretimde bulunmak, kısacası yatırım yapmak için tahsis edilen bir kredinin tüketim harcamalarına yönelmesi yine kredi enflâsyonuna yol açar.

Kredinin iktisadi faaliyeti canlandırıcı tesirlerinden istifade etmek

için; kredi hacminin ekonominin strüktürel şartlarına göre tespit edilmesi ve kredinin tahsis edildiği maksat için kullanılmasına titizlikle riayet edilmesi şarttır.

Bu hususlara riayet edilerek kullanılan bir kredi otomatik bir artış mekanizması ile yeni satın alma güçleri yaratabilir. Yatırım veya ticaret kredisi alan bir şahıs bu kredinin tamamını bankadan çekmez. Genel olarak uygulamada krediyi alan şahıs için bir mevduat hesabı açılır ve kredinin çekilmeyen kısmı o şahsın mevduatı olarak bankaya kalır. Bazen de şahıs elde ettiği kredileri çeşitli bankalara mevduat olarak yatırır. Böylece kredi vasıtası ile mevduat yaratılmış olur. Bankaların, sahip oldukları mevduat miktarına göre kredi açtıkları hatırlanacak olursa, bu mekanizma ile kredi hacminin zincirleme şekilde artmaga devam edeceği anlaşılır.

Kredi mekanizması teşebbüs kabiliyeti olan şahısların para ihtiyaçlarını temin etmek suretiyle yatırım imkânlarını genişletir. Bilhassa sanayileşme çabası içinde bulunan az gelişmiş veya gelişmekte olan ekonomilerde kredi, kalkınmanın en lüzumlu faktörüdür.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ İKTİSAT FAKÜLTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

YEDİNCİ BÖLÜM
BANKA

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1-GİRİŞ

Banka, modern iktisadi hayatın ayrılmaz bir parçasıdır. Son yıllarda bankaların fonksiyonları o derece artmıştır ki, onları sadece kredi ticareti ile uğraşan müesseseler olarak târif etmek imkânsızdır.

Bankaların iktisadi fonksiyonlarını başlıca üç gurupta toplamak mümkündür:

A) Mevduat Kabulü:

Bankalar sermaye arz ve talebini karşılaştıran yani tasarruf sahipleriyle bu birikmiş satın alma güçlerinden istifade etmeyi tasarlıyanlar arasında aracılık yapan müesseselerdir. Tasarruf sahipleri ayrı ayrı paraya ihtiyacı olanları arayıp bulamaz. Bulsa dahi parayı vermesi hâlinde büyük bir rizikoya katlanması icabeder. Parayı alanın ödememesi hâlinde tasarrufunu tamamen kaybedecektir. Bunun için bu gibi tasarrufların bankalara mevduat olarak yatırılması, tasarruf sahiplerine hem kolaylık ve hem de güven sağlar.

B) Kredi Temini:

Bankaların ikinci mühim fonksiyonu da kredi yaratmalarıdır. Ekonominin ihtiyacı olan kredi hacmini bankalar tesis eder. Kredinin kolaylıkla tehlikeli bir hâle gelmesi mümkün olduğundan, kredi hacminin tesbiti ve kredinin tahsis edildiği maksat için sarfının kontrolu bankaların yüklendiği önemli sorumluluklardır.

C) Para ve Kredi Politikasında Hükûmete Yardım Etmek:

Para ve Kredi, iyi idare edildiği takdirde iktisadi gelişmeyi temin eden iki önemli unsurdur. Para ve Kredinin ekonominin ihtiyaçlarına göre idaresine para ve kredi politikası adı verilir. Bankalar bu konuda hükümetin en önemli yardımcılarıdır. Tasarrufun teşviki, faiz ve iskonto

oranlarının tesbiti, kredinin tanzimi gibi önemli konular bankaların aracılığı ile fiili hayata intikal ettirilir.

Bankalar bu fonksiyonları ifa edebilmek için uzun bir gelişme devri geçirmişlerdir.

2. BANKACILIĞIN TARİHÇESİ:

M.Ö. 2000 senelerinde Sümer ve Babil medeniyetleri Banka muamelelerini tanımıştır. Çiftçilere harman zamanı ödenmek üzere mukavelelerle ayni ve nakdî kredilerin açılmış olduğu görülür. Hamurabi kanunlarında ödünç verme işlerinin düzenlenmesine ilişkin teferruat yazılıdır. Faiz müessesesinin de ayni olarak yer aldığı tesbit edilmiştir. Bankacılığın, önceleri sadece mabetlere inhisar etmişken daha sonraları özel şahıslara geçmiş olduğunu görüyoruz.

Eski Yunanlıların bankacılığı Babil'lerle yaptıkları temaslar neticesinde öğrendikleri ifade olunur.

Yunanistan'da daha ziyade özel bankacılık gelişmişti. Trapezites denilen sarraflar vadeli, vadesiz para kabulü ile ödünç para verme işleminde bulunuyorlar ve hesaplar arasına virman muamelesi de yapıyolardı. Yalnız bunların borç verme şartları ve faiz oranları zamanla gayet ağırlaşmıştır. Neticede her site devlet bankasını tesis etme yoluna gitmiştir. Bunların en mühimleri arasında Sinope devlet bankası vardır. Meşhur Diogene de bu bankada bulunmuştur.

Roma'ya bankacılığın Yunanistan'dan geçmiş olduğu ifade olunur. Roma'da muhtelif sınıflar para ve kredi işleriyle uğraşmıştır. Bunlar arasında maliyeci olan Şövalyeler, Yunanistan'dan gelen argentarli, negociatores, ve publicain'leri sayabiliriz.

Orta çağda bir taraftan siyasi ihtilâf ve askerî hareketler diğer taraftan kilise ticarî ve iktisadî gelişmeye mâni olmuştur. Bilhassa para ve borç verme müessesesine karşı şiddetli bir mukavemet vardır.

Fakat Yahudiler kilise hukukunun dışında kaldıkları için faizle borç işlemi yapabilmişlerdir.

Diğer yönden Avrupalılara esas banka muamelelerini öğreten Cahorsin'ler, Lombard'lardır ki, bunlar papalığın mali ajanları mahiyetindedirler.

İslâmda ise dinin faizi haram kabul emesi Banka muamelelerinin doğuşuna ve tatbikatına mâni teşkil etmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Orta çağ feodalite devrini yaşarken her tarafta derebeyler zuhur etmiş hepsi kendi iktidarını tesis etme ve namlarına para bastırma yolunu seçmiş, bu suretle çeşitli tedavül vasıtaları meydana çıkmıştır. Ticari münasebetlerin artması neticesinde bu çeşit paralar tanınma güçlüğü arzetmeye başlamıştır. Çünkü her derebeyi artan masrafını karşılamak için parasını tağşiş edebiliyordu. Bunların hakiki değerlerini tesbit ve daha sağlam ve geçer paralarla mübadele etmek üzere para değiştiriciler meydana çıktı, aralarında teşkilâtlandılar. Bu şahısların önlerindeki sıralara (Banco) izafeden adlarına da (Bancheris) denildi. Bu Bancheri-us'lar X. ve XII. asırlarda para muhafaza, para darbetme, malî ajanlık, para nakli, hesaplar arası virman muameleleri, nihayet kredi gibi işlerle meşgul olmuşlardır. XII. asırdan sonra da poliçe işlerini konuları içine aldılar. Bilhassa Fuar yerlerinde ve zamanlarında faaliyet gösteriyorlardı. Bu suretle artan kredi muameleleri Bankerlikle meşgul olanların sayısını çoğaltmış ve Orta Çağın sonlarına doğru devletin de müdahalesi ile bankacılık iyice gelişmeğe başlamıştır.

Banka muameleleri bugünkü seviyesine 19. yüzyılda yaklaşmıştır. O zamana kadar şahısların servetleriyle yürütülen Bankerlik bu tarihten sonra şirket halinde devam etmiştir.

Bu zamana kadar bankacılık sadece cari muamelelerle ilgilenirken XIX. yüzyılda sınaî ve teknik sahalardaki gelişmeler neticesinde faaliyet sahasını genişletmek mecburiyetinde kalmıştır. İşletmelerin kuruluşuna, sermaye tedarikine kadar gitmiştir.Bu suretle birleşme zaruretini duyan sermayedarlar daha ziyade anonim şirketi tercih etmişlerdir. Buna rağmen batı ülkesinde ve Amerika B.D. de Bankalar şahsî banka faaliyetlerini de devam ettirmişlerdir. Bankerlerin muvaffak oluşlarının kredi münasebetlerini daha ziyade subjektif unsurlara göre tesbit edebilmelerinden ileri geldiği ifade olunmaktadır.

Bugün bankacılık İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya ve Amerika'da çok ilerlemiştir. Bizde İkinci Dünya Savaşından sonra daha hızlı bir gelişme vardır. Bu inkişaf Bankalar arasında bir iş bölümüne sebep olmuştur. Başlıca banka çeşitleri 1990 yılı sonu itibariyle şöyledir.

	Sayısı
Merkez Bankası	1
Ulusal Ticaret Bankaları	33
Yabancı Bankalar	23
Kalkınma ve Yatırım Bankaları	10
	67

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

3. TÜRKİYE'DE BANKACILIK:

Bizde Bankacılık, Tanzimattan sonra görülür. Ondan önce bazı banka muamelelerini yapan kimseler mevcut ise de bunların faaliyetleri sarraflıktan ileriye gidememiştir.

Tanzimattan sonra memleketimizde birçok yabancı bankaların kurulduğuna şahit oluyoruz.

Bu tarihlerde Osmanlı Devleti içinde bulunan bankalardan başlıcaları:

İstanbul Bankası, Bankı Osmanî (1856), Türkiye Bankası (1859), Bankı Osmani-i Şahane bugünkü Osmanlı Bankası (1863) v.s.

Osmanlı Devleti zamanında millî karakterdeki bankaların sayısı bir ikiyi geçmemektedir.

Meselâ Memleket Sandıkları halinde 1861 senesi Mithat Paşa tarafından kurulan ve daha sonra Ziraat Bankası haline dönüştürülen müesseselerden başka İstanbul Emniyet Sandığını (1868) ve İtibari Millî Bankasını zikredebiliriz.

Meşrutiyetin ilânından sonra taşrada kurulan birçok mahalli bankaya rastlanmaktadır. Bunlardan biri olan Eskişehir Çifçiler Bankası 1919 da faaliyete geçmiştir.

Cumhuriyet devrinde bankacılığımız biraz daha gelişmiş birçok millî bankalar kurulmuştur. Bunlar arasında Merkez Bankası, İş Bankası, Sümerbank'ı zikredebiliriz. İkinci Dünya Savaşını takiben daha ziyade özel şirketlerin bu sahada faaliyet gösterdikleri görülmüştür.

1990 yılı sonu itibariyle Türkiye'deki bankalara ilişkin bilgiler aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

TABLO 5 :

TÜRKİYE'DEKİ BANKALARA İLİŞKİN BAZI VERİLER

Banka Türü	Sayı	Personel	Şube Sayısı	Aktifler (Trilyon) TL	Krediler (Trilyon) TL	Mevduat (Trilyon) TL	İtibari Ser. (Trilyon) TL	Kâr (Trilyon) TL
Merkez Bankası	1	7965	24	65	12	42	0.025	0.4
Ulusal Ticaret Bankaları	33			152	67	93	14	3.5
Kamu Bankaları	8	80825	2975	78	36	46	8	1.4
Özel Bankalar	25	68145	3455	74	31	47	6	2.1
Diğer Ticaret Bankaları	23			6	2.8	2.2	0.5	0.2
Türkiye'de Kurulmuş Olanlar	7	2028	86	3	1.4	1.5	0.3	409
Türkiye'de Şube Açanlar	16	984	27	3	1.5	0.7	0.2	0.09
Kalkınma veYatırım Bank.	10			16	9.4		2.6	0.29
Kamu Bankaları	3	1421	7	12	7.6		2.3	0.2
Özel Bankalar	7	686	10	4	1.8		0.3	0.09
TOPLAM	67	162054	6584	174	80	95	17.4	4.0

KAYNAK: Türkiye Bankalar Birliği, Bankalarımız 1990, Ankara Mayıs 1991

4. BANKALARIN TASNİFİ:

Bankaları aşağıdaki tasnife tabi tutmak mümkündür.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

A) Hukukî kuruluşlarına göre;

a) Anonim şirketi halinde

b) Özel statülü (kanunla kurulmuş bankalar),

c) Yabancı veya ulusal banka halinde,

B) Sermayelerinin yapısına göre;

a) Özel sermaye ile kurulmuş olanlar,

b) Devlet sermayesi ile kurulmuş olanlar,

c) Karma sermaye ile kurulmuş olanlar,

C) Büyüklüklerine göre;

a) Büyük bankalar

b) Orta bankalar

c) Küçük bankalar

D) Faaliyet sahalarına göre;

a) Merkez Bankası

b) Ticaret Bankaları (+)

c) Yatırım ve Kalkınma Bankaları

5. BANKA MUAMELELERİ:

Bir banka bilânçosu tetkik edildiğinde Banka muameleleri iki ana gruba ayrılabilir: Aktif ve pasif muameleler.

A) AKTİF MUAMELELER:

Bu tip muameleler bankaların kasa mevcudunu, kıymetli maden ve menkul kıymetlerini ve alacaklarını gösterir.

(+) Ticaret bankaları tasnifi içinde, Türkiye örneğini dikkate alırsak bazı ihtisas bankalarının dahil olduğunu söyleyebiliriz. Meselâ Ziraat, Sümer, Emlak, Denizcilik, Şekor, Yapı ve Kredi gibi. .

Aktif muameleler bankaları alacaklı duruma sokar. Bu muamelelerin başlıcaları, iskonto, avans ve kabul muameleleridir. Vadesi henüz gelmemiş bir senedin banka tarafından kırılmasına iskonto muamelesi denir. Bankalar bono, poliçe, vadeli çek ve emre yazılı senetler üzerinde bu muameleyi yapar.

Bankalar menkul malları rehin ederek kredi verirler ki buna da Avans muamelesi denir. Rehin olarak emtia, senet ve kıymetli maden kullanılabilir.

Diğer aktif muamelesi bilhassa dış ticarette kullanılan kabul kredisidir. Borçlu ve alacaklı arasına bir banka girer ve borçlunun borcunu tekeffül eder.

B) PASİF MUAMELELER:

Pasif muamelelerin başında Mevduat kabulü gelir. Bankayı borçlu duruma sokan mevduatı; Vadeli mevduat ve Vadesiz mevduat olarak ikiye ayırmak mümkündür. Vadesiz mevduat, küçük tasarrufların kısa süreler içinde emniyete alınması veya ödemelerde kullanılmak üzere para yatırılması ile meydana gelir. Bazı ülkelerde bankalar bu türlü mevduata faiz öder, bazıları ise bundan masraf alır. Ülkemizde vadesiz mevduatı arttırmak için bankalar faiz ödemektedir. Bankaların açtıkları kredinin hacmi vadeli mevduatın miktarına bağlıdır. Bu türlü mevduatın bankadan ne vakit çekileceği bellidir. Vadeli mevduatın yüzde kaçının bankada veya merkez bankası nezdinde muhafaza edilmesi gerektiği kanunla tesbit ve tanzim edilir.

Diğer taraftan işletmeler kasa mevcutlarını daha emin bir yer olan bankalara yatırarak ticarî mevduat meydana getirirler. Bankalar için en cazip olanı "tasarruf mevduatıdır."

Bankaların pasif muameleleri arasında obligasyon (Tahvilât) çıkarma muameleleri de zikre değer.

Bankaların ne tür muamele yaptığı ve hangi işlerle ilgilendiği, bilanço kalemleri ile gelir-gider tablolarından çıkartılabilir. Aşağıda Türkiye'deki uygulama ışığında bilançoya ilişkin bilgiler verilmektedir.

Tablo 6 : Türkiye'deki Bankaların Bilanço Kalemleri

Aktifler	Pasifler
Ödenmemiş Sermaye	Öz kaynaklar
Nakit Değerler	İtibari Sermaye
Kasa	Kanuni Yedek Akçeler
Efektif Deposu	Sabit Kıymet Yeniden Değerleme Fonu
Diğerleri	Karşılıklar
Bankalar	Tahvil ve Bonolar
T.C. Merkez Bankası	Krediler
Yutiçi Bankalar	Merkez Bankası
Yurtdışı Bankalar	Yurtiçi Bankalar
Yurtdışı Merkez ve Şubeler	Yurtdışı Bankalar
Bankalararası Para Piyasası	Diğerleri
Diğer Mali Kurumlar	Mevduat
Menkul Değerler Cüzdanı	Tasarruf Mevduatı
Mevduat Munzam Karşılıkları	Mevduat Sertifikası
Kanuni Yedek Akçeler Karşılığı	Resmi Kuruluşlar Mevduatı
Devlet Tahvili Hesabı	Ticari Kuruluşlar Mevduatı
Krediler	Bankalar Mevduatı
Kısa Vadeli Krediler	Döviz Mevduatı
Orta ve Uzun Vadeli Krediler	Diğer Mevduat
İhtisas Kredileri	Bankalararası Para Piyasası
Tarımsal	Fonlar
Gayri menkul	Faiz, Gider ve Reeskontlar
Mesleki	Ödenecek vergi, resim, harç ve primler
Denizcilik	T.C. Merkez Bankası Özel Hesap Karşılığı

Turizm	İthalat Tamkartları ve Transfer Emirleri
Diğerleri	Muhtelif Borçlular
Tahsili Gecikmiş Alacaklar	Diğer pasifler
Faiz Gelir Tahakkuk ve Reeskontları	Kâr (varsa)
T.C. Merkez Bankası Özel Hesapları	
Muhtelif Alacaklar	
Sabit Kıymetler	
İştirakçılar ve Kuruluşlar	
Zarar (varsa)	

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği, Bankalarımız 1990, Ankara Mayıs 1991.

6. BANKALARIN İKTİSADİ ETKİLERİ:

Az gelişmiş ülkelerde bankaların iktisadi kalkınmada önemli rol oynadıkları muhakkaktır.

Monater faktörlerin iktisadi hayata geniş ölçüde tesir ettiği, klâsik ekonomistlere rağmen, bugün artık açık olarak kabul edilen bir husustur. Başta Merkez Bankalarının para ihracı, kıymetli maden ihtiyatı, dış ticaretteki fonksiyonları ve diğer bankaların ihtiyatlarının muhafaza görevleri yanında ihtisaslarına göre ayrı sektörlere yardım yapan diğer bankaların ekonomi üzerinde geniş etkileri vardır.

Bir memlekette ziraat sektörünü kalkındırmak için bu sektörün her dalında lüzumlu krediyi açmak ve kredinin o gayeye sarfını temin etmek çok lüzumludur. Meselâ memleketimizde çok eski bir mazisi olan Ziraat Bankası bu sektörün kredi ihtiyacını karşılamaya çalışmaktadır. Fakat büyük çiftçinin dışındaki ziraatçilerin bundan faydalanamadıkları, kredilerin kontrolsuz verildiği, faiz oranlarının çok yüksek olduğu, açılan kredilerin tapuya bağlılığı ve geniş ölçüde tüketim harcamalarına kayması bu müessesesinin noksanları arasında zikredilmektedir.

Sınai kalkınma ve yatırım bankaları az gelişmiş ülkeler için çok faydalıdır. Bilhassa yeni yatırımlar konusunda halkın tasarrufunu o tarafa çekmek, araya yatırım bankalarının girmesi veya teşebbüse iştirak etmesiyle mümkün olur. Bu suretle halk arasında mevcut çekingenlik de azalır.

Mesken ihtiyacının giderilmesi için bu konu ile meşgul Emlâk ve Yapı Kredi Bankaları memleketin sosyal politikasına uygun bir kredi siyaseti güderek konut inşaatına yardımcı olur.

Nihayet ticarî sektörün kredi ihtiyacına cevap verecek bankalara da, ihtiyaç vardır.

Kısaca ifade etmiş olduğumuz ve çeşitli sektörlerde çalışan bu tip bankaların ekonomik hayattaki önemi büyüktür.

Aşağıdaki tabloda Türkiye'deki bankaların mevduat ve kredi gelişmeleri sunulmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TABLO: 7 Türk Banka Sisteminde Mevduat ve Kredi Gelişmeleri (Milyar TL)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

YILAR	TOPLAM MEVDUAT	VADELİ MEVUAT	VADESİZ MEVDUAT	BANKA KREDİLERİ
1963	10.5	2.1	8.4	11.9
1964	12.0	2.3	9.7	13.4
1965	14.8	3.2	11.6	16.1
1966	18.5	4.2	14.2	20.2
1967	21.0	5.1	15.9	23.4
1968	26.1	6.2	19.9	27.5
1969	30.7	7.2	23.5	33.2
1970	36.2	9.8	26.4	37.3
1971	48.4	14.1	34.3	44.2
1972	62.6	19.4	43.2	58.4
1973	80.0	22.0	57.9	77.9
1974	98.4	26.6	71.8	101.2
1975	130.4	32.6	97.8	144.8
1976	158.4	35.0	123.4	192.0
1977	205.8	39.3	166.5	238.3
1978	269.0	50.0	219.0	296.3
1979	432.3	88.9	343.5	446.1
1980	745.4	164.4	581.1	789.5
1981	1.509,5	538,4	971,1	1,318.7
1982	2,357.4	1.015.6	1.341.8	1.805.6
1983	3.083.1	1.290.8	1.792.4	2.417.5
1984	4.980.8	2.801.4	2.179.4	3.149.2
1985	7.998.9	4.569.4	3.429.5	5.567.9
1986	11.533.8	6.389.8	5.144.0	10.052.7
1987	16.440.8	7.979.4	8.461.4	16.033.6
1988	25.238.9	14.737.4	10.501.5	22.771.1

KAYNAK: T.C. Merkez Bankası Yıllık Raporlar ve Türkiye Bankalar Birliği Yıllık Bilançoları

NOT: 1980 yılından itibaren vadesiz mevduat kalemi içine içine mevduat sertifikaları dahildir.

7. PARA - KREDİ VE BANKA İLE İLGİLİ BAZI ULUSLARARASI İKTİSADİ KURULUŞLAR

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Para konusu uluslararası birçok konferanslarda ele alınmış ve her ülke parasının belli bir istikrara kavuşması ve bu konuda uluslararası tedbirler düşünülmesi yoluna gidilmiştir. Uluslararası iktisadi kuruluşlar konusundaki anlaşmaları ve bunların tarihçesini I. Dünya Savaşına kadar götürmek mümkün olabilirse de daha ziyade II. Dünya Savaşı sırasında ve savaş sonunda esaslı olarak ele alınmıştır. Birleşmiş Milletler çerçevesi dahilinde para anlaşmaları ihdas edilirken birçok çalışmalar yapılmıştır. Meselâ Bretton Woods Para Anlaşmasiyle, Uluslararası Para Fonunun doğmadan birçok raporların hazırlandığını görüyoruz. Meselâ, İngilizlerin ortaya koymuş oldukları plâna onu hazırlayan şahsın ismi verilmiştir, yani Keynes Plânı'dır. Bu plânın mahiyeti hakkında uzun boylu izahat vermekten sakınıyor ve bunu sadece bu konuyu ele alan literatüre bırakıyoruz. Diğer taraftan gene İkinci Dünya Savaşı sonlarına doğru yani 1943 senesinde White Para Plânı olarak bilinen bir rapor daha vardır. Bütün bu plânlardan gaye ulularararasında para konusunda esaslı bir kuruma kavuşmak ve uluslararası para istikrarını stabilizasyonunu tesis etmektedir.

A) BRETTON - WOODS PARA ANLAŞMASI:

Burada Bretton Woods para anlaşmasından özetle bahsetmek yerinde olur. Bu anlaşmanın metni ve bu anlaşmaya göre kurulan organların tetkiki büyük zaman alır. Fakat para ile ilgili bilgiyi tamamlamak bakımından bunlara temas etmek zarureti vardır.

Dünya memleketlerinden bir çoğu Bretton Woods Anlaşması için 1 Temmuz 1944 den 23 Temmuz 1944 tarihine kadar ismini vermiş olduğumuz şehirde Amerika'da toplanmıştır. Bu konferansın başlıca amacı anlaşmaya iştirak eden memleketler arasında Para istikrarının temin edilmesi ve bozulan iktisadi dengenin ihtiva ve ıslah edilmesi fikridir. Bu iki ana fikri gerçekleştirmek için, bazı esaslı kurumlar kurulmuş bulunuyor. Bunlardan birisi Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund) dur. Bu anlaşmaya iştirak eden ülkeler arasında para konusunda işbirliği yapmak ve bu suretle ülkelerarası ticaretin gelişmesine, dövizlerin istikrara kavuşmasına ve çok taraflı tediyeler sisteminin kurulmasına, tediye dengelerinin tesis edilmesine çalışmaktır. Bretton Wo-

ods Anlaşmasının tesis etmiş olduğu Fon her sene üye devletlerin Maliye Bakanları ve iktisadi mali işlerle ilgili uzmanları ile Eylül aylarında toplanmakta ve genel işler görüşülmekte ve onlara yön verilmek istenmektedir.

Teşkilâtın 1- Genel Kurulu, 2- YönetimKurulu, 3- Genel Müdürü vardır. Fonun merkezi A.B.D. de Washington D.C. şehrinde bulunmaktadır.

Bretton Woods anlaşması hükümlerine uygun olarak kurulan ikinci müessese Dünya Bankası olarakta bilinen uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (International Bank for Reconstruction and Development) dir. İsminden de anlaşılacağı gibi ülkelerin iktisaden kalkınmasına ve imarına yardım edici nitelikte krediler tesis eden bir kurumdur. Her iki kuruma da Türkiye üye olup imkânlarından istifade etmektedir.

B) İKTİSADİ İŞBİRLİĞİ VE KALKINMA TEŞKİLÂTI (OECD) (+)

II. Dünya Savaşından sonra iktisadi işbirliği konusunda bilhassa Avrupa'da büyük gayretlerin sarfedilmiş ve sarfedilmekte olduğunu izliyoruz. Bilindiği gibi II. Dünya Savaşı sırasında Avrupanın iktisaden gerilemesi ve tahrip olması sonucunda Marshal Planı ile Avrupalı bazı devletlere Amerika Birleşik Devletleri tarafından yardım edilmeğe başlanmıştı. Bu teşkilat zaruri olarak Avrupalı Devletlerin kendi aralarında da birleşmeleri, iktisadi bütünlüklerini tesis etmeleri ve neticede birbirlerine de yardım ederek bu kalkınmayı ve savaş sonu onarımını en kısa bir devrede gerçekleştirmeyi amaçlıyordu. Bilindiği gibi 1947 senesinde Marshall Planı ortaya atıldı ve bu seneden sonra Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilâtı kurularak bu kanaldan Avrupaya hibe ve kredi şeklindeyardımlar yapılmaya başlandı. Avrupa gerçekten bu yardımdan geniş ölçüde yararlanırken bir taraftan kendi ekonomisini islâh ve tashih ediyor, diğer taraftan kalkınma konusunda para, kredi ve tediye meselelerini kolaylıkla düzenliyebilecek çareler arıyordu. Avrupa Ekonomik İşbirliği

(+) Bu teşkilat önceleri Avrupa Iktisadi İşbirliği Teşkilâtı (OECE) adı ile kurulmuş fakat 1960 yılında daha da genişleyerek A.B.D. ve Kanada'yıda içine almış ve ismi İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşilâtı (OECD) olarak değiştirilmiştir.

Teşkilâtına dahil 16 devlet kendi aralarında yardımlaşma ve iktisadi münasebetleri tanzime gayret ediyorlardı. Fakat her zaman bu devletler arasında tediye işlerinin kolaylıkla yapılabilmiş olduğu söylenemez. Birçok konularda memleketler iktisadi kalkınmalarını daha çabuk tamamlıyarak tediye bilânçolarında müsbet bir fark elde ederken diğerlerinin bilânçolarının açık verdiği müşahade edilmiştir. Bunlar bazı ödeme imkânlarını ortadan kaldırıyordu. Halbuki bu teşkilât güçlükleri halledici çareleri arayıp bulma durumunda idi. Bu gaye ile Avrupada, Avrupa Ödemeler Birliği'nin kurulmuş olduğunu görüyoruz.

C) AVRUPA ÖDEMELER BİRLİĞİ

Avrupa Ödemeler Birliği (Union Européenne de Palments -E.P.U.) Teşkilâtı uluslararası ödeme konusunu yakından ilgilendirmektedir. Bu konunun iki yönü vardır: Para ve Kredi.

Avrupa Ödemeler Birliği önce geçici bir teşkilât olarak kurulmuştur. Bu birliğin görevi üye devletlerin alacak ve borç mahsubunu yapmak, milletlerarası kliring vazifesini ifa etmektir. Bu muamelelerin ifası da ancak bir memleketin Merkez Bankaları aracılığı ile olur. Üye devletlerin Merkez Bankaları alacak ve borç bakiyelerini bulduktan sonra İsviçre'nin Basel şehrinde bulunan Beynelmilel Ödemeler Bankası'na durumunu bildiriyordu. O da Avrupa Ödemeler Birliğinin ihdas etmiş olduğu hesap birimi, hesap ünitesi ile bunları, yani her memleketin durumunu kaydediyordu. Aşağı yukarı hesap birimi Amerikan dolarına eşit bir ünite idi. Bu banka her memleketin durumuna göre hesaplarının mahsubunu yapmaktaydı. Bu suretle çok taraflı tediye mekanizması işliyebilir bir vaziyet arzediyordu. Sene sonunda çıkacak olan fazlalıkların veyahut açıkların tasfiyesi ayrıca dikkate alınarak bunun da tasfiye edilmesi yollarına gidiliyordu. Diğer taraftan Avrupa Ödemeler Birliği otomatik olarak da kredileri temin ederek memleketler arasındaki mal ve hizmet hareketlerinin finanse edilmesine yardım ediyordu.

Avrupa Ödemeler Birliğine tabiatiyleTürkiye ve Avrupa Ekonomik İşbirliğinin bir üyesi olarak katılmış bulunmaktaydı.

Avrupa Ödemeler Birliğinin bir hesap ünitesi ihdas etmiş olduğunu görüyoruz. Yani bir para değil fakat bir hesap ölçüsü meydana getirmiştir. Bu hesap ölçüsü de 0,8886788 Gram altına muadildir. Bunun fiili

kıymeti yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi bir Amerikan dolarına eşit bulunmaktadır. Bu teşkilât 1950 senesinde faaliyete geçmiş bulunuyordu. Bu birliğin gayesi; yapılan anlaşmanın ikinci maddesinde şu şekilde belirtilmişti:

"Birliğin gayesi çok taraflı bir ödeme sistemi vasıtasiyle Âkid tarafların para sahaları arasında yetkili mercilerce kendi döviz nakli politikalarına uygun olarak yapılmasına müsaade edilen muamelelerin tesviyesini kolaylaştırmak ve bu suretle ticaret politikası ile mübadelelerin ve görünmeyen muamelelerin serbestleştirilmesine yönelik Teşkilât kararlarının icrasını ve işbu Anlaşmanın giriş kısmında yer alan hedeflere erişilmesini ve şartların yerine getirilmesini kolaylaştırmaktır.

Avrupa Ödemeler Birliği Aralık 1958 tarihine kadar devam etmiştir. Bu tarihte yeni bir para anlaşmasının yapılmasiyle Ödemeler Birliğinin yerini Avrupa Para Anlaşması almıştır.

D) AVRUPA PARA ANLAŞMASI:

Avrupa Para Anlaşması yine Avrupa Ekonomik İşbirliğine dahil devletler arasında yapılmıştır. Avrupa Para Anlaşması neticesinde bir Avrupa Fonu tesis edilmektedir. Avrupa Fonunun gayesi Avrupa dahilinde liberasyon tedbirlerinin uygulanmasını tehlikeye koyan geçici güçlükler halinde, genel ödemeler dengesindeki bu güçlüklerin ortadan kaldırılması hususunda âkit taraflara yardım etmek üzere kredi temini ve tasfiye sisteminin tatbikatını mümkün olduğu kadar kolaylaştırmaktır. Bu gayeye hizmet etmek için bir Fon tesis edilmiş bulunmaktadır. Bu Fonun tutarı 328.425.000 hesap birimi ile ifade edilmektedir. Bu fon tarafından kredilerin âkit taraflara ne yoldan ödeneceği, bunların faizlerinin ve masraflarının nasıl ödeneceği ve kredilerin vadeleri hakkında anlaşma metinleri içinde her türlü teferruat kaydedilmiş bulunmaktadır. Görülüyor ki Avrupa daima para ve kredi meseleleri üzerine eğilmiş, bunu ıslah etmek memleketler arasındaki iktisadi nizamı serbest ekonomi sistemine göre yeniden tesis etmek üzere gayretler sarfetmektedir. Bilhassa bu gayretleri de toplayan teşkilât Avrupa Ekonomik İşbirliğidir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SEKİZİNCİ BÖLÜM
MİLLİ GELİR

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

I- GİRİŞ VE TANIMLAR:

Bir kimsenin belirli bir devre içinde elde etmiş olduğu satın alma gücünün para ile ifadesine gelir denir. Mesela memur olan A'nın bir sene içinde almış olduğu maaş tutarı onun gelirini gösterir.

Bir toplumu oluşturan fertlerin gelirleri toplamı da o toplumun Milli Gelirini verecektir.

Fertlerin bir gelire sahip olabilmeleri için çalışmaları, başka bir deyimle mal ve hizmet üretmeleri lâzımdır.

Yukarıdaki açıklama bize milli geliri başka bir şekilde tanımlama imkânı verir:

Milli gelir, bir toplumun bir yılda üretmiş olduğu mal ve hizmetlerin parasal ve net tutarıdır. Bir ülkenin bir senede yaratmış olduğu toplam net hasıladır. Milli geliri daha açık izah edebilmemiz için onunla ilgili bazı kavramlar üzerinde durulması lâzımdır.

1- GAYRİSAFİ MİLLİ HASILA (GSMH):

Bir toplumun bir yılda üretilen mal ve hizmetlerinin piyasa fiyatları ile ifade edilmiş kıymetleri toplamı Gayri Safi Milli Hasılayı verecektir. Yani toplum içinde bütün üretim faktörlerinin birleştirilerek yaratmış oldukları tüketim ve sermaye mallarıyle hizmetlerin gayri safi tutarıdır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

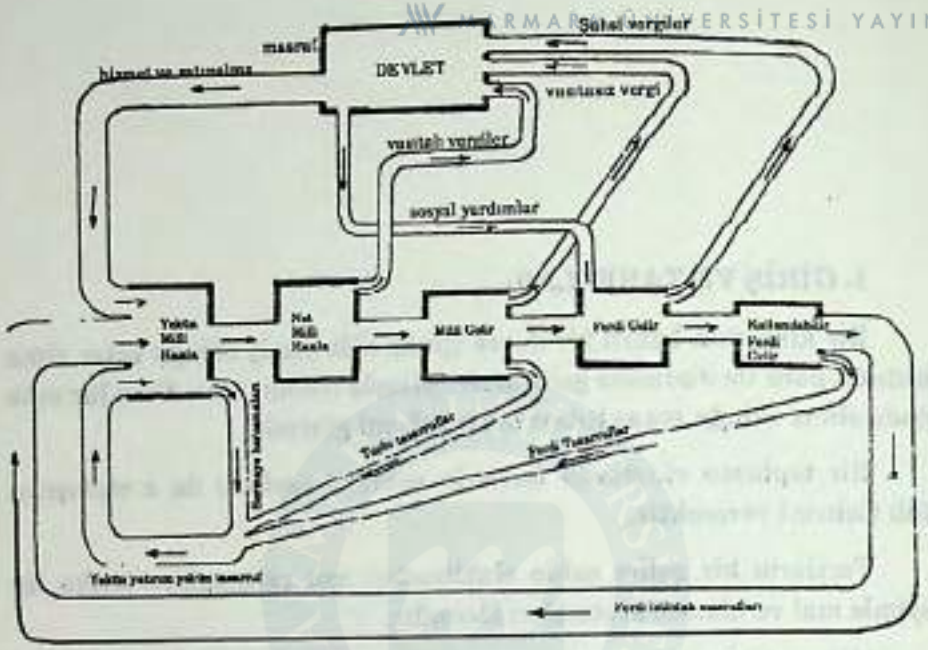

Şekil: 35

Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) içinde özel ve kamu sektörlerindeki üretimler hesaplanmıştır. GSMH'yı hesaplarken bir noktayı bilhassa belirtmek lâzımdır. GSMH hesaplarında son üretimler (mallar) dikkate alınacaktır. Aksi halde tekrara yer verilmiş olur.

Öyle mallar vardır ki; bir işletmeye göre son maldır, fakat diğerinin ham maddesini teşkil eder. Buğday, çiftçi için son mal olmasına rağmen un fabrikası için ham maddedir. Aynı şekilde un fabrikası için son mamul olan un fırıncının ara malı olacaktır. Bu nedenle, son malı hesaba katarak GSMH'yı bulmak lâzımdır.

Meseleyi bir örnekle açıklıyalım. Farzedelim ki buğday üretiminden ekmek yapımına kadar geçen üretim devresinde yaratılan geliri hesaplamak istiyoruz. Yine farzedelim ki buğdayın kilosu 400 liradan satılmaktadır. Bu aşamada yaratılan gelir 400 TL.'dır. Değirmende öğütülen buğday un olarak 600 TL.'dan satılıyorsa burada yaratılan gelir 600

TL.- değil 200 TL.-'dır. Çünkü 600 TL.-'ya satılan unun 400 TL.-'sı buğday bedeli olarak ödenmiştir. Eğer ekmek 1000 TL.-'dan satılıyorsa burada yaratılan gelir de 1000 TL.- değil 400 TL.-'dır. Durumu bir tablo üzerinde özetliyelim:

İstihsal safhası	Satış Hasılası	Ara Mallar Maliyeti	Yaratılan Net Gelir
Buğday	400	-	400
Un	600	400	200
Ekmek	1000	600	400
			1000

Tablodan görüleceği üzere yaratılan net gelir 1000 TL.-'dır ve bu miktar nihai malın fiatına (satış hasılatına eşittir). Eğer milli geliri hesaplarken her üretim safhasında elde edilen satış hasılatını toplama dahil etse idik, tekrarlara yol açacak ve milli geliri yanlış hesaplıyacaktık.

Ayrıca GSMH tüketim ve yatırım harcamaları ile de hesaplanabilir:

GSMH = C + I + G

Burada C = Özel tüketimi

G = Kamu harcamalarını

I = Yatırım harcamalarını göstermektedir.

Bu formül üzerinde biraz duralım.

Gayrisafi milli hasıla, tüketim harcamaları (C), ile yatırım harcamaları (I) ve Devletin yaptığı bütün harcamalardan (G) meydana gelir. Ancak bugün bütün ülkeler otarşik iktisat sistemini geride bırakmışlardır. Diğer bir deyimle; her ülke diğerleriyle az veya çok mal ve hizmet mübadelesi yapmaktadır. Bir taraftan mallarını dış piyasalara gönderip satmakta, öte taraftan ihtiyacı olan mal ve hizmetleri ithal etmektedir. Bu münasebetler dolayısiyle bir ülke diğer ülkelerden bazı gelirler elde eder. Bunlara ihracat gelirleri adı verilir. Aynı memleket dışarıya bazı gelirler ödemek zorunda da kalır. Bunlara da ithalat giderleri diyebiliriz. Bu kalemlerin de GSMH da gözükmesi lâzımdır. O zaman yukarıdaki formül:

GSMH = C + I + G + (X - M)

Burada X = İhracatı

M = İthalatı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

X - M = Dış âlem gelirleri net değerini göstermektedir.

Gayrisafi milli hasıla bir ülkenin bir yıldaki üretim gücünü gösterir.

2- SAFİ MİLLİ HASILA (SMH):

Gayri Safi Milli Hasıla hesaplanırken üretime katılan üretim araçlarının aşınma ve yıpranma payları düşülmemişti. Oysa ki gerçek üretim hacmini bulmak için amortismanların (D), düşülmesi zarureti vardır. Şu hale göre net milli hasılayı bulmak için yukarıdaki formül:

SMH = C + I + G + (X - M) - D

haline getirilir. Çünkü GSMH yaratılırken (D) ile gösterilen bir aşınma ve eskime meydana gelmiştir. Bir yılda yaratılan net hasıla bu kayıplar düşüldükten sonra bulunur. Aşağıdaki tabloda Türkiye'nin GSMH ile SMH rakamları ve amortisman miktarları gösterilmiştir:

Tablo : 8 Türkiye'nin Net Milli Hasıla Tablosu (1980 sonrası)

Milyon TL.-

YILLAR	Cari Üretici Fiatlarıyla	Cari Faktör Fiyatlarıyla	1968 Yılı Üretici Fiyatlarıyla	1968 Yılı Faktör Fiyatlarıyla	Milyon Dolar ($)
1963	66.801,4	60.843,6	84.188,2	75.617,4	7.389,5
1964	71.312,8	64.684,2	87.619,4	78.733,6	7.953,8
1965	76.726,3	69.204,7	90.367,9	81.080,8	8.456,0
1966	91.419,0	82.900,0	101.204,3	90.926,4	10.068,2
1967	101.480,6	90.807,0	105.460,5	94.129,4	11.176,3
1968	112.493,4	101.205,4	112.493,4	101.205,4	12.389,1
1969	124.892,9	112.135,3	118.594,1	107.051,5	13.754,7
1970	140.776,1	133.403,9	125.425,2	113.728,3	13.532,6
1971	192.602,3	173.434,9	138.185,3	125.316,9	12.721,4
1972	240.809,2	215.214,0	148.476,5	134.096,5	16.839,8
1973	309.829,4	279.989,4	156.457,6	141.077,9	21.696,7
1974	427.097,5	387.123,7	168.012,9	151.644,1	30.376,8
1975	535.771,0	484.980,1	181.383,3	163.560,6	36.797,5
1976	674.985,7	610.687,3	195.750,6	176.673,5	41.743,1
1977	872.693,8	806.049,4	203.358,2	184.497,4	48.252,8
1978	1.290.723,4	1.206.015,9	209.182,6	192.507,8	52.404,5
1979	2.199.520,0	2.058.931,3	208.343,1	192.365,7	62.468,6
1980	4.435.153,0	4.205.151,0	206.120,9	190.687,0	57.198,3
1981	6.553.596,2	6.164.020,2	214.671,7	197.167,8	58.409,9
1982	8.735.010,4	8.195.409,4	224.430,6	205.113,5	52.853,0
1983	11.551.860,1	10.837.508,1	231.863,4	212.211,4	50.153,5
1984	18.374.839,9	17.511.822,9	245.646,2	225.461,4	48.366,5
1985	27.789.414,8	25.763.669,8	258.170,1	234.898,8	52.583,7
1986	39.309.619,3	35.649.615,3	278.999,3	251.430,5	57.732,7
1987	58.389.958,7	53.019.451,7	299.733,0	267.838,4	66.921,6
1988	100.582.185,3	91.497.019,3	310.908,4	279.810,8	70.435,7
1989	170.679.933,1	155.151.126,1	316.256,4	283.196,5	79.682,5

Kaynak: TOBB, Planlı Dönemde Rakamlarla Türkiye Ekonomisi, 1990, s. 10

Tabloda görüldüğü gibi ülkemizde GSMH rakamlarından o üretim döneminde kullanılan üretim araçlarının aşınma ve yıpranma payları düşülmüş ve Safi Milli Hasıla bulunmuştur. SMH bir ülkenin iktisadi gelişimini izah eden önemli bir değişkendir.

3- MİLLİ GELİR:

SMH bir ülkenin tüketim ve tasarruf şeklinde kullanılacak gerçek gelirini göstermez. Çünkü SMH içinde çeşitli vergiler de yer almaktadır.

Milli geliri bulmak için SMH'dan vasıtalı vergileri düşmek icabeder. Aşağıdaki tabloda Türkiye'nin milli gelirinin Safi Milli Hasıla yolu ile hesaplanışı gösterilmiştir.

Bu suretle Milli Geliri bulmuş oluruz. Milli gelir bir ülkenin refah seviyesini gösterir.

4- ŞAHSİ (FERDİ) GELİR:

Üretim faaliyetlerine katılan fertlerin gerçek gelirleri ile fertler arasındaki transfer gelirlerinin toplamı şahsi gelirleri teşkil eder.

Şahsi gelirlerin tamamı kullanılamaz. Çünkü vasıtasız ve şahsi vergilerin ödenmesi lâzımdır. Ancak bu iki husus da düşüldükten sonra ferdin kullanabileceği veya harcayabileceği kısım kalır. Bu gelire de "Harcanabilir Gelir" adı verilmektedir.

5- FERT BAŞINA MİLLİ GELİR:

Milli gelir toplumu teşkil eden fertlere bölünürse ferdi gelir (National Income per Capita) bulunmuş olur. Yani (Y) milli geliri (P) de nüfus miktarını gösterirse fert başına milli gelir (y)

$$y = \frac{Y}{P} \text{ olur.}$$

Fert başına milli gelirdeki artışlar, bir memleketteki iktisadi kalkınma hamlesinin seyrini gösterir. Aşağıdaki tabloda Türkiye'de fert başına milli gelir düzeyleri, yıllar itibariyle gösterilmiştir.

Türkiye'nin Milli Gelir Tablosu (1980 sonrası)

(Cari fiyatlarla
Milyon TL. 1-si)

	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
1. Üretim faktörlerinden doğan yurtiçi gelir	5.667.773.6	7.599.821.0	10.182.550.5	16.331.277.6	24.000.987.1	33.470.975.8	49.741.409.1	85.130.650.2
2. Dış alemden gelen net işgücü ödemeleri.....	+ 279.344.3	+ 361.379.4	+ 357.840.7	+ 705.638.1	+ 937.523.5	+ 1.154.789.4	+ 1.834.037.0	+ 2.633.176.7
3. Dış alemden gelen net mülkiyet ve müteşebbis geliri	- 160.924.1	- 242.722.6	- 332.459.5	- 526.521.6	- 689.363.9	- 1.118.524.2	- 1.732.408.2	- 3.083.860.5
4. Milli gelir, faktör fiyatlarıyla (1 ila 3)	5.806.193.8	7.718.477.8	10.207.931.7	16.510.394.1	24.249.146.7	33.507.241.0	49.843.037.9	85.679.966.4
5. Dolaylı vergiler	498.018.0	647.962.0	911.330.0	1.205.632.0	2.679.211.0	4.002.978.0	5.855.663.0	9.923.084.0
6. (Eksi) Sübvansiyonlar	108.442.0	108.361.0	196.978.0	342.615.0	453.466.0	342.974.0	485.156.0	897.532.0
7. Safi hasıla, alım fiyatlarıyla (4 + 5 - 6)	6.195.769.8	8.258.078.8	10.922.283.7	17.373.411.1	26.274.891.7	37.167.245.0	55.213.544.9	94.705.518.4
8. Sabit sermaye tüketimi	357.826.4	476.931.8	629.576.4	1.001.428.8	1.514.522.1	2.142.374.3	3.176.413.8	5.448.371.6
9. Gayri safi milli hasıla, alım fiyatlarıyla (7 + 8)	6.553.596.2	8.735.010.4	11.551.860.1	18.374.839.9	27.789.414.8	39.309.619.3	58.389.958.7	100.153.890.0

Kaynak : T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye İstatistik Yıllığı 1989, s. 420

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

II- MİLLİ GELİRİN HESAPLAMASI

A- ASLİ GELİR - MÜŞTAK GELİR:

Milli gelire üretim karşılığı olan gelirler girer. Şu halde hakiki gelirle, (asli gelirler), müştak geliri de birbirinden ayırt etmek zarureti vardır. Gelirler hakiki üretim neticesinde elde edilirse asli gelirdir. Yani fiilen bir mal veya hizmet üretiminde bulunulmuş, bunun neticesinde gelir elde edilmiştir.

Tablo : 10 Türkiye'de Fert Başına Milli Gelir

YILLAR	CARİ ÜRETİCİ FİYATLARIYLA (TL.-)	SABİT ÜRETİCİ FİYATLARIYLA (1968 100 TL.-)	DOLAR
1963	2.252.60	2.838.92	249.18
1964	2.346.30	2.882.79	258.40
1965	2.463.00	2.900.96	271.26
1966	2.862.70	3.169.17	315.28
1967	3.098.60	3.220.17	341.26
1968	3.349.50	3.349.50	368.89
1969	3.626.20	3.443.30	399.36
1970	4.183.80	3.551.00	383.13
1971	5.318.30	3.815.69	351.27
1972	5.485.20	3.998.61	453.51
1973	8.137.85	4.109.52	469.87
1974	10.941.10	4.304.05	778.17
1975	13.368.20	4.525.76	918.15
1976	16.497.30	4.784.32	1.020.24
1977	20.898.60	4.868.76	1.155.26
1978	30.270.20	4.905.78	1.229.00
1979	50.528.80	4.786.20	1.435.07
1980	99.805.40	4.638.39	1.287.15
1981	143.908.60	4.713.92	1.282.61
1982	187.093.30	4.807.00	1.132.05
1983	241.347.60	4.844.22	1.047.83
1984	374.461.80	5.006.04	998.30
1985	552.407.50	5.132.00	1.045.28
1986	762.612.00	5.413.00	1.120.02
1987	1.104.929.00	5.672.00	1.266.40
1988	1.856.582.00	5.739.00	1.300.10
1989	3.073.044.00	5.694.00	1.434.80

Kaynak : TOBB Planlı Dönemde Rakamlarla Türkiye, 1990, s. 14

Bir de müştak gelir vardır ki, fertler için gelir sayılabilir, fakat hakikatte yani iktisadi bakımdan gelir değildir; sadece bir gelir transferidir. Mesela; bir baba oğluna harçlık verebilir veya bir müessese bir öğrenciye burs verebilir, çocuk için harçlık ve öğrenci için burs bir gelirdir. Ama bu gelir müştak bir gelirdir. Üretim faaliyetlerine iştirak edilmeden elde edilen bir gelirdir. Şu halde müştak gelirle asli geliri milli gelir hesaplarında birbirine karıştırmamak icap eder. Çünkü milli gelir hesaplarına müştak gelirler değil, yalnız asli gelirler girer.

Milli gelir, üretim, bölüşüm ve tüketim safhalarında olmak üzere başlıca üç şekilde hesap edilir:

B) ÜRETİM SAFHASINDA:

Bir devre içinde üretilen mal ve hizmetlerin cari fiatlara göre toplanması milli geliri hesaplama usulüdür. Bir sene içerisinde üretilen mal ve hizmetlerin cari fiatlarla değerlerinin toplanmasından sonra bunlardan aşınma ve yıpranma payları ve vasıtalı vergilerin çıkarılması ile milli gelir hesaplanır. Az gelişmiş ülkelerde milli gelir hesaplamalarında daha ziyade bu sistem uygulanır. Çünkü üretim vasıtalarının aşınma ve yıpranma paylarını hesap etmek ve vasıtalı vergilerin miktarını tesbit etmek mümkün olur.

Bu usule göre milli geliri hesaplamada en önemli husus nihai malı hesaba katarak tekrara mâni olmaktır.

C) BÖLÜŞÜM SAFHASINDA:

Ferdi gelirleri toplayarak milli geliri hesaplamak mümkündür. Fakat fertlerin gelirlerini tesbit etmek pek kolay bir iş değildir. Fertlerin gelirleri umumiyetle bugünün toplumunda ancak gelir vergisi için verilen beyannamelerle belli olabilir. Yani her fert kendi geliri nisbetinde kamu masraflarına iştirak ettirilme amacıyla vergiye tabi tutulur. Fertlerin maliye dairelerine vermiş olduğu beyannameler onların hakiki gelirlerinin ifadesi olmak icap eder. Ancak beyannameleri birleştirirsek fertlerin toplam gelirini bulabiliriz.

Yalnız bu usule göre milli geliri hesap etmek, ancak gelişmiş ülkelerde mümkündür. Çünkü vergi ahlâkının henüz teessüs etmemiş olduğu toplumlarda beyannamelerle hakiki gelirler arasında büyük farklar vardır. Fertler ancak bir kısım gelirlerini beyannamelerine intikal etti-

rirler. Diğer bazı gelirlerini beyannamelerine geçirmezler. Bu takdirde hakiki geliri tesbit etmek mümkün olmamaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İkinci mahzuru, az gelişmiş memleketlerde bir çok muafiyetler ve istisnalar vardır. Bu muafiyetlerden istifade edenler beyanda bulunmıyacaklardır. Fakat bu muafiyetlerden istifade eden hakiki ve hükmi şahıslar bir gelir elde etmişlerdir. Bunların elde ettikleri gelir hakiki gelirdir. Fakat vergiden istisna ve muaf kılındığı için dışarda kalmıştır. Bu çeşit şahısların gelirlerini bulup onları da milli gelir hesaplarına ilâve etmek zarureti vardır ki bu son derece zor ve ancak tahminlerle mümkün olur. Dolayısıyla fertlerin gelirlerini hesap ederek milli geliri doğru bir şekilde bulma yolu ancak vergideki umumiyet kaidesinin tam mânası ile tatbik edildiği memleketlerde mümkün olur. Yani bütün fertler her türlü kazançlarından ötürü maliyeye beyanname verirler ve bu beyanları üzerinden vergiye tabi tutulurlarsa o zaman bu usulden istifade edilerek milli gelir hesap olunur. Bu metodla milli gelir hesaplarını yapan memleketler arasında İngiltere'yi zikredebiliriz.

D) TÜKETİM SAFHASINDA:

Bu usulde, tüketim ile tasarrufun toplamı alınır. Yani, bir ülkede bir devrede yaratılan kıymetler, ya tamamen fertler tarafından tüketilecek veya tamamen tüketilmiyerek bir kısmı tasarruf edilecektir. Bizim gayemiz hakiki üretim hacmini tesbit etmek olduğuna göre, tüketilen miktarı tesbit edersek ve o ülkelerde üretilen kıymetler tamamen tüketilmiş ise, yani $Y = C$, tüketim hacmi milli geliri verecektir. Fakat fertler bütün gelirlerini tüketmeyebilirler. Gelirlerinin bir kısmını tasarruf edeceklerdir. Şu halde hakiki geliri bulmak, ancak tüketilen miktar ile tasarruf edilen miktarı toplamakla mümkün olur : $Y = C + S$. Bu da milli gelirin hesaplanmasındaki üçüncü formüldür.

Tüketimin tesbiti ancak perakende ticaret istatistiklerinin yapılabilmesi ile mümkündür. Bunları yapabilen ülkeler hakiki tüketim seviyesini tesbit etmeğe muvaffak olurlar. Bunun dışında tasarrufları hesaplamak gene iktisaden gelişmiş memleketlerde mümkündür. Çünkü fertlerin tasarrufları bankalarda toplanacaktır. Bu nedenle perakende ticaret istatistikleri ile bankalardaki tasarruf mevduatı bir ülkenin milli gelirini ölçmeye yardımcı olur. Ancak iktisaden gelişmemiş ülkelerde herkes tasarrufunu bankalarda toplamıyacağına göre, birçok tasarruf gizli kalacak ve milli gelir konusundaki hesaplar bizi yanıltacaktır.

E) TÜRKİYE'DE MİLLİ GELİR HESAPLARI:

Ülkemizde ilk milli gelir hesapları 1935 yılında yapılmaya başlanmış ise de, 1950 yılına kadar istikrarlı bir şekilde yürütülememiştir. 1950 yılında İstatistik Genel Müdürlüğü'nde Milli Gelir Etüd Gurubu kuruldu. Ve daha ziyade üretim safhasındaki durum dikkate alınarak hesaplar yapıldı.

Fakat sadece bu usulü kullanarak milli geliri büyük bir isabetle tesbit etmek güçtür. Onun için bugün İstatistik Genel Müdürlüğü yeni adı ile (Devlet İstatistik Enstitüsü) değişik usullerden istifade etmeyi daha uygun bularak daha isabetli sonuçlar elde etmeye çalışmaktadır.

III- REEL MİLLİ GELİR:

Milli gelir, fertlerin iktisadi refahının ölçüsüdür. Fert başına düşen milli gelir (per capita income) ne kadar fazla olursa, kişilerin hayat seviyeleri o nisbette yükselecektir. Ne kadar az olursa o nisbette de düşecektir. Bu nedenle milli geliri arttırmış olan ülkeler fertlerine daha fazla imkân temin eden ve hayat seviyelerini yükselten toplumlardır. Yalnız bu ifadelerin bir kıymet kazanabilmesi için daha ziyade reel milli gelirin hesabını yapmak icap eder. Yoksa (nominal) itibari milli gelir bizi yanıltabilir.

Her toplum hasıla hesabını para ile ifade etmektedir. Halbuki para sabit bir ölçü olmadığına göre zamanla satın alma gücü değişebilmektedir. Bu değişiklik milli gelir hesaplarına da yansıyacak ve belki de yanıltıcı sonuçlar verebilecektir. Bir ekonomide bir devreden diğerine üretilen mal ve hizmetlerin miktarı hiç değişmese bile, fiyatlar yükseliyorsa nominal milli gelirin artacağı, aksine fiyatlar düşüyorsa nominal milli gelirin azalacağı tabiidir. Onun için milli geliri sabit bir esesa göre ifade etmek zarureti doğmuştur.

Reel milli gelir, sabit fiyatlarla belirlenen milli gelirdir. Şayet fiyatlarda herhangi bir değişiklik yoksa o takdirde nominal milli gelir reel milli gelire eşit olacaktır. 1985 senesindeki fiyatlar 1990 senesindeki fiyatlarla aynı seviyede ise, cari fiyatlar beş senelik bir devre zarfında değişmediğinden bulunan rakamlar hem nominal hem de reel geliri gösterecektir.

Fakat genel olarak fiyatlarda yükselmeler hemen hemen bütün ülkelerde görülür. Böyle hallerde cari fiyatlarla yapılan milli gelir hesapla-

rında yanılmak mümkündür. Bu sebeple, reel milli geliri bulmak için sabit bir esası nazarı itibara alarak milli geliri hesaplamak zarureti doğar.

Fiyatların muhtelif sebeplerle dalgalanması hakiki üretim hacminde değişiklik olmasa bile milli gelir rakamlarını değiştirecektir.

Mesela 1980 senesindeki üretim miktarı 100, fiyatlar da 15 ise, milli geliri bulmak için 100 x 15 = 1500 hesabını yapacağız.

Neticede 1990 senesindeki milli gelir 1500 diyeceğiz. Fiyatları P, istihsal miktarını q ve milli geliri Y ile ifade edersek;

$P . x = Y$

1985 senesinde üretim hacmi gene 100 ünite ve fakat fiyatlar 15'den 20'ye çıkmış bulunuyorsa, milli gelir 1985 senesinde 2000 lira olacaktır. Hakiki üretim hacminde hiçbir değişiklik olmadan, fiyatların değişmesi milli geliri suni olarak yükseltmiştir. Bunun için umumiyetle milli gelir hesapları yapılırken, yukarıdaki misalde de görüldüğü gibi, 1980 senesi veyahut daha başka bir sene esas alınır. Onun fiyatlarına göre diğer yıllardaki üretim hacmi değerlendirilerek, milli gelir hesap edilir. Bu takdirde reel milli gelir bulunmuş olur. Başka bir deyimle fiyat dalgalanmaları dikkate alınarak düzeltilmiş şeklidir.

IV- REEL MİLLİ GELİR VE FİAT ENDEKSLERİ:

Reel milli geliri hesaplamak için umumiyetle kullanılan bir formül vardır; o da itibari milli geliri fiyatlar genel seviyesiyle mukayese ederek hesabetmek yoludur.

Fiyatlar genel seviyesini bulmak genellikle bir ülkenin yapmış olduğu fiyat indeksleri yardımı ile mümkün olacaktır. Bütün bu gayretlerden maksat reel milli geliri bulmak ve dolayısiyle üretim faaliyetlerinden doğan gelir artışını tesbit edebilmektir.

Onun için milli gelir hesapları yapılırken fiat değişmelerinden doğan farklar azaltılmak istenir. Bu sonuca erişebilmek belli bir seneyi sabit almakla mümkün olur. Bütün diğer seneler bu sabit kabul edilen yıla göre hesap edilir.

Mesela Türkiye'nin itibari milli geliri 1988 senesinde 33 milyar lira ve fiat indeksi 100'dür. 1989 senesindeki milli gelir cari fiatlarla 40 milyar lira ve fiat indeksi 115 olsun.

Bu verilere göre en basit şekilde reel milli geliri bulmak için aşağıda tabloda gösterilen işlem yapılacaktır:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

YIL	Milli Gelir Cari fiat ile	Fiat İndeksi	Sabit Fiatla Milli Gelir
1988	33 (milyar)	100	33/100 X 100 = 33 (Milyar)
1989	40 (milyar)	115	40/115 X 100 = 34,7 (Milyar)

Sabit farzedilen yıl tabloda görüldüğü gibi daha önceki yıllara aitse o takdirde milli geliri uzun devredeki fiat dalgalanmalarından ayırmak imkânı hasıl olacaktır.

Reel gelirin iki yıldaki artışı 33 milyardan 34,7 milyara çıkmıştır. Şu halde daima milli gelir hesaplarında reel milli geliri dikkati itibara almak ve ülkenin ekonomik gücünü, fertlerin refahını bu reel milli gelire göre mukayese etmek lazımdır.

V- MİLLİ GELİRİN ANALİZİ VE FERDİ GELİR:

Fert başına düşen milli gelir bir ülkenin iktisadi durumu ve iktisadi refahı konusunda bir yorum yapmakta bize yardımcı olacaktır. Yani milli gelirin ülke nüfusuna bölünmesi sonucunda fert başına düşen gelir bulunacak ve bu da diğer ülkelerle bazı mukayese imkânı kazandıracaktır. Yalnız bu konuda dikkatli hareket etmek gereklidir.

Milli gelirdeki artışlar bir ülkedeki refah seviyesinin yükselme eğilimini gösterir. Bu artış reel milli gelirde olsa dahi kesin değildir.

Bir ülkedeki milli gelir ancak o toplumda mevcut birçok faktörlerin gelirlerine bağlıdır. Yani, sadece bir grubun mesela ticaret erbabının veya doktor, mühendis v.s.'nin gelirine bağlı değildir. Milli gelir, toplumu teşkil eden bütün grupların ve mesleklerin gelirlerinin toplamıdır. Bunun için şu veya bu grubun gelirindeki artışa bakarak toplumun refahının yükseldiği öne sürülemez.

Refah konusunda milli gelirin üretim faktörlerine göre dağılışını da gözönünüde bulundurmak gerekir. Ancak bu takdirde hakiki refah seviyesi tesbit edilebilir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Diğer taraftan milli gelirin artış göstermesi, her zaman üretim hacminde belirli bir genişlemeyi ifade etmiyebilir. Bazen nüfusun artması sebebiyle milli gelir bir artış göstermiştir. Milli gelirdeki artış nisbeti ile nüfusunki mukayese edilmelidir. Bu mukayeseden sonra bir ülkenin iktisadi gelişmesi üerinde karara varılabilir. Şu halde nüfusu süratle artan bir ülkede şayet bu artış nisbetine uygun olarak milli geliri de aynı tempo ile yükseliyorsa, bu toplumun iktisadi durumunda bir gelişme yoktur. Milli gelirin artış oranı nüfusunkinden daha fazla olmalıdır ki ekonomide bir gelişme kaydedilebilsin.

Demek oluyor ki sadece milli gelirdeki artış diğer hususlar dikkate alınmadan fazla anlam ifade etmez. Milli gelirdeki artış nüfusla mukayese edilmedikçe hakiki refah durumunu gösteremez. Milli gelir rakamları ancak bu süzgeçlerden geçtikten sonra bir ekonominin gerçek durumunu açıklayan bir kavram haline gelebilir.

Ülkelerin iktisadi durumunu mukayese etmek onlardan bir sonuç çıkarmak için milli geliri cari fiatlarla hesap etmeli, onu reel milli gelire çevirmeli, ondan sonra nüfusa oranlıyarak gerçek ferdi geliri bulmalıdır. Bu takdirde toplumların ekonomik yapıları hakkında daha doğru bir mukayese yapma imkanı bulunur.

Bilhassa yukarıda temas etmiş olduğumuz gibi milli gelirden bir sonuç çıkarmak için milli gelirin bölünmesi konusunda da durmak lazımdır.

Bir toplumda gelir, üretim faktörleri arasında o şekilde bölünmelidir ki, o ekonomi gelişiyorsa üretim faktörlerine isabet eden gelir de paralel olarak artmış olsun. Bir grubun gelirinin çok artması sebebiyle milli gelirde bir yükselme kaydedilmesi, ülkenin genel refahının arttığını göstermez. Mesela; sermaye veya teşebbüs sahiplerinin gelirlerinin artması şayet diğer üretim faktörlerinin aleyhine oluyorsa, buradaki refahta hakiki bir artış yoktur. Bilhassa bu nokta üzerinde durarak sosyal ve ekonomik sorunların esas kaynağını açıklamak yerinde olur. Üretime doğrudan doğruya katılan emek unsurunun, yani işçilerin çalışmaları sonucunda meydana getirdikleri değerlerden hisselerine isabet eden gelir, diğerlerinin payına karışıyorsa diğerleri o gelirden biraz daha fazla alıyorsa genel refahtan ve sosyal adaletten bahsedilemiyecektir. Tabiatiyle bunun aksi de olabilir. Şu halde, milli geliri değerlendirebilmek için muhakkak bölüşümüne dikkat etmek zarureti vardır.

Aşağıdaki tabloda muhtelif ülkelerde fert başına düşen milli gelir rakamlarını görüyoruz. Amerika B.D. gibi bazı ülkelerde o yıllarda fert başına milli gelir 2600 doların üstüne çıkmış, diğer bazılarında ise 1200 dolar civarında kalmıştır. Acaba bu ülkeler arasındaki refah farkı rakamların ifadesi kadar büyük müdür?

Refahın ne olduğunu tekrar ifade edelim. Refah ferdin bir devre zarfında temin ettiği haz ve tatmin veren mal ve hizmetlerin para ile

Tablo : 11 Bazı Ülkelerde Fert Başına Düşen Milli Gelir

ÜLKELER	GSMH/Kişi (1988) $	Fert Başına GSMH Artış Hızı (1965-88) Yıllık Ort.
Hindistan	340	1.8
Mısır	660	3.6
Meksika	1760	2.3
Malezya	1940	4
Brezilya	2160	3.6
Arjantin	2520	0
Yugoslavya	2520	3.4
Yunanistan	4800	2.9
Türkiye	1280	2.6
İngiltere	12810	1.8
İtalya	13330	3
Fransa	16090	2.5
Almanya	18480	2.6
Japonya	21020	4.1
A.B.D.	19990	1.6

Kaynak: Ekrem Pakdemirli, Ekonomimizin 1923'den 1990'a Sayısal görünümü Miliyet Yayınları, 1991, s. 177

ifadesi veya bazı iktisatçıların açıkladığı gibi refah, tüketim mallarının bu mallara karşı olan arzuya oranıdır. Problemi bu yönden ele alırsak yukarıdaki rakamları biraz daha birbirine yaklaştırmış olacağız.

İktisaden az gelişmiş ülkelerde fert başına düşen gelir diğerlerine nazaran çok düşüktür. Yalnız ihtiyaçları tatmin eden mal ve hizmetlerin

tedarikinin de ucuz olduğunu, aynı ihtiyaçları tatmin için gelişmiş ekonomilerde daha fazla bir bedel ödemenin zaruri bulunduğunu kabul etmek lâzımdır. Hatta daha özel bir konu ele alırsak büyük şehirlerde yaşıyanların küçük şehirdekilerine nazaran aynı ihtiyaçlarını tatmin yolunda ek ödemeler yaptıkları görülür.

Mesela 750.000 lira aylık geliri olan bir kimsenin İstanbul'da yaşamasiyle Eskişehir'deki durumu eşit olmıyacaktır.

Bu misali biraz daha ileriye götürerek iki ülkeyi karşılaştırmak ta mümkündür.

Bütün bunlara rağmen Milli Gelir iktisadi tahlilde faydalı bir alet olup bilhassa son yıllarda önemi daha da artmıştır.

Bugün Dünya gelir dağılımı dahi birçok çevrelerde tartışılmaktadır. Dünya nüfusunun % 70'i az gelişmiş ülkelerde yaşar. Az gelişmiş ülkeler nüfusu dünya gayri safi hasılasının sadece % 20'sini aralarında paylaşırlar. Geriye kalan % 25 Avrupa; % 6 Amerika B.D. nüfusu % 80 hasılayı paylaşmaktadırlar. İşte bu durum uluslararası birçok kongrelerin tartışma konusu olmaktadır.

VI- MİLLİ GELİRİ YARATAN KAYNAKLAR:

Milli geliri yaratan kaynaklar iki tanedir. Bunlar;

1- Tüketim harcamaları,

2- Yatırım harcamaları.

İşi formüle edecek olursak: (Tüketim + Yatırım = Milli Gelir)

yani;

$Y = C + I$

1- TÜKETİM HARCAMALARI:

Milli gelirle tüketim arasında çok yakın bir ilişki vardır. Klasikler bilhassa tasarruf konusu üzerinde durmuşlardır. Fakat modern iktisatçı-

ların dikkatleri daha ziyade tüketim kavramı üzerinde toplanmaktadır.

Tüketimi belirleyen faktör fertlerin gelir seviyesidir. Fertler ne kadar fazla gelir elde ederlerse tüketim seviyeleri de o ölçüde genişliyecektir. Fertlerin gelirlerinin genişlemesi, onların milli gelirden kendi paylarına isabet eden hisseyi ifade etmektedir.

Gelir Y, tüketim C ve tasarruf S olursa ve ferdin kullanılabilir gelirinin tamamının tüketilmesi halinde;

$$Y = C$$

olacaktır.

Şu halde tüketim denilince doğrudan doğruya fertlerin milli gelirden aldıkları payı düşünmek lazımdır. Hemen ilave edelim ki fertlerin tüketim harcamaları, her zaman milli gelirden isabet eden paya eşit olmaz. Genellikle bundan daha düşük olur. Yani daha açık bir ifade ile fertler elde ettikleri gelirlerinin tamamını tüketim harcamalarına ayırmıyarak bir kısmını tasarruf ederler.

$$Y = C + S$$

Tasarruf ve tüketim arasında bir ilişki vardır Fertlerin milli gelirden elde ettikleri pay genişlediği ölçüde tüketim harcamaları değişir.

Gelir daha fazla arttırılırsa tasarruf, tüketim harcamaları aleyhine bir gelişme gösterir. Bu hususu bir misalle açıklıyalım. 1.000.000 lira aylık alan bir insan 1.000.000 liralık aylığının tamamını ihtiyaçlarını tatmin ile tüketime ayıracaktır. Fakat 1.000.000 lira alan aynı insana ayda 5.000.000 lira verirseniz, bu adam belki 5.000.000 liranın tamamını tüketim harcamalarına vermeyecek, hiç olmazsa 150.000 - 200.000 lirasını tasarruf edecektir. Aynı şahsa 50.000.000 lira verirseniz onun tasarruf nisbeti daha da artacaktır. Gerçi hakiki manada tüketimde de bir genişleme vardır ama , nisbet edildiği takdirde tüketimdeki oran azalmakta, diğeri, yani tasarruf eğilimi çoğalmaktadır.

Özetliyecek olursak diyebiliriz ki, gelir arttıkça tüketim ve tasarruf edilen miktarlar da artar. Fakat tüketim harcamalarındaki nisbi artış, geliş artışından az olur.

Mesela 1.000.000 lira alan insanın 1.000.000 lirayı sarfetmekle bunun tüketim c/y meyli 1.000.000 / 1.000.000 = 1 olacaktır. Aynı şahsın daha da fazla gelir elde ederek, 10.000.000 lira kazandığını tasavvur edelim. 10.000.000 lirayı tamamen tüketmiyecek, 1.000.000 lirasını bir tarafa ayıracaktır. Bu takdirde onun tüketim meyli:

$$\frac{9.000.000}{10.000.000} = \frac{9}{10} = 0{,}9$$ yani 1'den az olacaktır.

Ferdi gelir arttıkça tüketim meyli düşer, tasarruf meyli yükselir. Şu halde tüketim ile tasarruf arasında bir ilişki vardır. Grafik üzerinde eğrisini çizecek olursak; durum şekil 36 ve 37'deki gibi olacaktır.

Bu hususta Samuelson'un 1944 yılında A.B.D.'deki tüketim ve tasarruf meyillerine ilişkin çalışmasını nakledelim

Gelir ile tüketim arasındaki münasebet, bir diyagramla daha geniş bir şekilde gösterilebilir. Sütun (2)'deki tüketim harcamalarının toplamı dikey eksende, sütun (1)'deki kullanılabilir gelir ise yatay eksende gösterilmiştir.A, B, C, D, E, F, G ve H noktalarını birleştirecek olursak ortaya bir eğri çıkacaktır. Bu eğriye tüketim eğrisi veya tüketim eğilim eğrisi veya daha basit olarak tüketim eğilimi denilmektedir. Tüketim eğrisi önemli bir kavram olduğundan bu kavramın özelliklerinin daha yakından tetkik edilmesi icap eder.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

Şehirlerde oturan ailelerin tüketim ve tasarruf meyilleri

(1960)

Vergi çıkarıldıktan sonra kullanılabilir gelir 1	Tüketim harcamaları 2	Marjinal tüketim meyli 3	Tasarruf 4 = 1 - 2		Marjinal tasarruf meyli 5
A	1000	1180	$\frac{820}{1000} = 0,82$	- 180	0,18
B	2000	2000	$\frac{700}{1000} = 0,7$	0	0,3
C	3000	2700	$\frac{700}{1000} = 0,7$	300	0,3
D	4000	3400	$\frac{600}{1000} = 0,6$	600	0,4
E	5000	4000	$\frac{500}{1000} = 0,5$	1000	0,5
F	6000	4500	$\frac{500}{1000} = 0,5$	1500	0,5
G	7000	5000		2000	

Belirtilen özellikleri anlamak için (Şekil: 36)'deki 45 derecelik doğruyu tetkik etmemiz lazımdır. Dik tüketim ekseni ve yatay gelir ekseni için aynı ölçü kullanıldığı takdirde 45 derecelik doğrunun üzerinde bulunan her nokta aşağıdaki özelliklere sahiptir.

Noktanın yatay eksenden olan mesafesi ve ölçülen tüketim masrafları yanı noktanın dik eksenden olan mesafesiyle ölçülür, kullanılabilir gelirin yüzde yüzüne eşittir. 45 derecelik doğrunun üzerinde bulunmayan her noktanın her iki eksenden aynı mesafede olamıyacağı tabiidir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

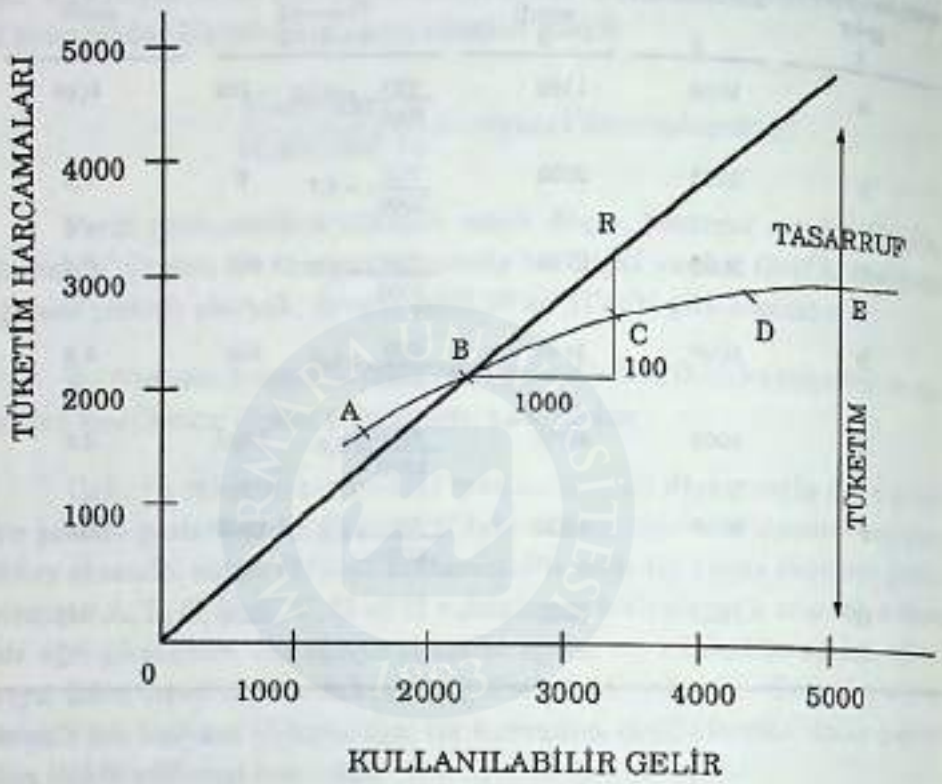

(Şekil: 36)

Bu sebepten dolayı 45 derecelik doğru tüketim harcamalarının kullanılabilir gelirden daha büyük veya daha ufak olup olmadığını gösterir. Tüketim eğrisinin 45 derecelik doğruyu kestiği nokta bütün gelirin tüketildiği kullanılabilir gelir seviyesini göstermektedir. Bu nokta B'dir ve bu noktada tüketim, kullanılabilir gelire eşittir. Bu gurupta bulunan aileler borç yapmamakta, fakat aynı zamanda tasarrufta da bulunamamaktadırlar. Tüketim eğilim eğrisinin diğer noktalarında aynı duruma rastlanmaz. Bu noktanın sağında tüketim eğrisi 45 derecelik doğru altında bulunmaktadır. (Şekil: 36) deki oklar dik mesafenin (tüketim harcamaları) yatay mesafeden (kullanılabilir gelir) daha küçük olduğunu göstermektedir. Eğer aile bütün gelirini sarfetmiyorsa bir kısmını tasarruf etmesi lazımdır. 45 derecelik doğru bu hususta bize daha fazla açıklık vermekte ve ne kadar gelirin tasarruf edildiğini göstermek-

tedir. Safi tasarruf oklarda da gösterildiği gibi tüketim eğilim eğrisi ile 45 derecelik doğru arasındaki mesafe ile ölçülmektedir. Aynı şekilde B noktasının solunda 45 derecelik doğru, ailenin halihazırdaki gelirinden daha fazlasını tükettiğini göstermektedir. Gelire nisbetle tüketim fazlasına net menfi tasarruf denir ve eğri arasındaki dik mesafe ile ölçülür.

Kısaca tüketim eğilim eğrisi 45 derecelik doğrunun üstünde ise aileler menfi tasarrufta bulunmaktadır. İki eğrinin kesiştiği noktada ne tasarruf ve ne de borçlanma bahis konusudur. Tüketim meyli eğrisi 45 derecelik doğrunun altında ise bir tasarruftan bahsedilebilir. Müsbet tasavrufla menfi tasarrufun miktarı iki eğri arasındaki mesafe ile ölçülür.

(Şekil : 36)'deki tüketim eğrisinden yeni bir eğri çıkarılabilir. Bu eğri (Şekil : 37)'deki tasarruf meyli eğrisidir. Bu şekilde kullanılabilir geliri yatay eksende görmekteyiz. Dik eksende ise net tasarruf yer almaktadır. Tasarruf meyli eğrisi doğrudan doğruya (Şekil : 36)'den çıkarılmıştır. 45 derecelik doğru ile tüketim meyli arasındaki mesafeye eşittir. (Şekil : 36)'deki A noktasında ailelerin tasarruflarının negatif olduğunu tüketim meyli eğrisinin 45 derecelik doğrunun üstünde bulunmasından anlıyabiliriz. (Şekil : 37) bunu doğrudan doğruya göstermektedir.

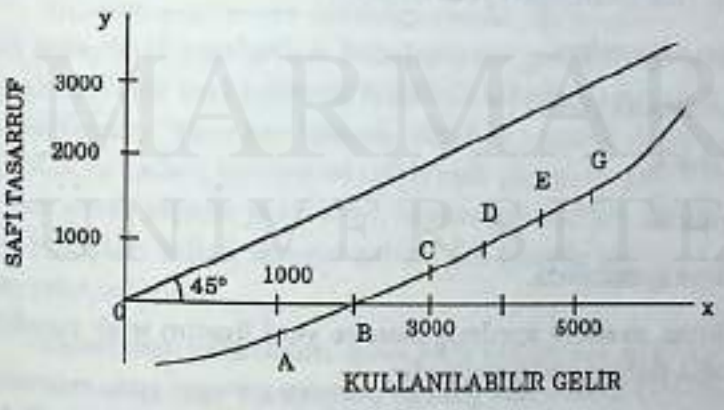

Şekil : 37

B noktasından sonraki pozitif tasarruflar da aynı şekilde görülmektedir.

Başka bir deyimle geliri az olanların tüketim meyli fazla olacak, gelir arttıkça tüketim meyli azalacaktır.

İktisaden gerikalmış ülkelerde şahısların tüketim arzusu fazla olacak, bu arzu, gelirlerin artması neticesinde, gittikçe azalacaktır. İktisadi bakımdan gelişmiş ülkelerde pek tabii olarak gelir seviyesi yüksek olduğundan tüketim meyli zayıf kalacaktır.

Milli gelirle tüketim arasında bir ilgi vardır. Milli gelirden şahıslara isabet eden pay, genişledikçe tüketim hacmi genişliyor ve tüketim temayülü azalıyor. Pay daraldıkça, tüketim hacminin aynı nisbette daralması icabediyor.

2-YATIRIM HARCAMALARI:

Tekrar milli gelir formülü üzerinde duracak olursak, milli geliri yaratan unsurlar yatırım ve tüketimdir.

Yatırım kelimesini hemen hemen her zaman kullanırız. Bir tarif yapmak yoluna gidersek, yatırımı şu şekilde ifade etmek mümkün olur : Yatırım, eldeki imkânların veyahut paranın üretim vasıtasına çevrilmesidir. Basitçe, bu şekilde tarif ettiğimiz yatırımın muhtelif çeşitlerinin mevcut olduğunu görmekteyiz.

– Alt yapı (Enfrastrüktür) yatırımları,

– Üst yapı yatırımları.

Başka bir tasnife göre;

– Reel yatırım,

– Mali yatırım

olmak üzere ikiye ayırabiliriz.

Reel yatırım, üretime ayrılmış olan ve yeni üretim malı meydana getirmeğe yönelik bulunan yatırımlardır.

Mali yatırım ise, insanların ellerindeki olanakları veyahut gelirleri ile bazı kurumların faaliyetlerine iştirak etmeleri suretiyle olur. Yani insanlar gelir fazlaları ile tüketimden arttırdıkları gelirleri bir şirkete hissedar olarak, bir şirketin tahvilini alarak o şirketin faaliyetlerine iştirak etmiş olur. Şirketin faaliyetlerine iştirak her zaman yeni bir yatırım

meydana getirmez. Çünkü o şirkete, kuruluşu sırasında ortak olan şahıs hakiki bir yatırımı üzerine almıştır. Fakat şirket hisse senedini, muhteif sebepler altında, başkasına devrederse, onun hisse senedini iktisap eden ikinci veyahut üçüncü şahıslar, hakiki yatırım faaliyetlerine iştirak etmemişler, ancak birinci şahsın yatırım konusundaki hissesini devir almakla yetinmişlerdir. Mali yatırımlar, her zaman üretim fazlası meydana getirmiyebilirler.

Mali yatırımlarla, devletin genel bütçeden ayırmış olduğu paralarla yaptığı yatırımları karıştırmamak icap eder. Bilindiği gibi bugünkü bütçelerde, masraf bölümleri genellikle ikiye ayrılmıştır:

a) Adi (cari) masraflar, b) Yatırım masrafları.

Devlet yatırım yaparken daha ziyade, parasını yeni üretim yaratabilecek veyahut bunu geliştirebilecek konulara tahsis eder. Bu yatırımlar üretim hacmini genişletir ve yeni üretim konuları ortaya çıkarır.

Diğer taraftan yatırımlar doğuş şekillerine göre:

– Otonom yatırımlar,

– Uyarılmış yatırımlar.

diye iki kısma ayrılırlar. Otonom yatırımlarla uyarılmış yatırımları birbirinden ayırmak gerekir.

Otonom yatırımlar denildiği zaman, daha ziyade, teknik ve teknolojik sebeplerle yapılanları hatırlamamız gerekir. Bu şekildeki yatırımlar işletmelerin maliyetlerini mümkün olduğu kadar düşürmek amaciyle yapılmaktadır. Yani her işletme, kendi iç yapısını düzeltmek için, mümkün olduğu kadar, maliyetini düşürmek gayesi ile çalışır. Teknik olanaklardan geniş ölçüde yararlanır, icatlardan istifade imkânlarını arar ve yeni buluşları tatbik etmeye çalışır. Bu konuda yapılan harcamalar otonom yatırımlarıdır.

Uyarılmış yatırımlar, genellikle bir piyasa içinde tüketim harcamalarının artış seyrine uyarak, kazanç elde etmek gayesi ile yapılan yatırımlardır. Bir piyasada tüketim temayülü gittikçe genişlerse, kazanç ihtimalleri fazlalaşır, müteşebbisler bu ihtimaller üzerinde piyasaya dahil olurlar ve bu üretim sektöründe çalışmak için yatırım yaparlar. İşte bunların yapmış olduğu yatırımlar uyarılmış yatırımlardır. Bu yatırımları yapanlar ya bir tüketim harcamalarındaki artışa uyarlar veyahut

bir tüketim konusunu teşvik ederek, onu uyararak, kendi gelirlerini çoğaltmak gayesi ile yaparlar.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yapılan barajlar, elektrifikasyon tesisleri, çimento fabrikaları daha ziyade otonom yatırıma örnek olarak gösterilebilir. İktisaden gelişme eğiliminde olan ülkelerde daha ziyade otonom yatırımlar önemli yer alır.

Yatırımların amacı, kolaylıkla anlaşılacağı gibi, yapılan harcamadan mümkün olduğu kadar fazla hasılat elde edebilmektir. Şu halde yatırımın bir konuya tahsis edilebilmesi için; müteşebbislerde veya Devlette yapılacak harcamadan fazla kazancın elde edilebileceği ümidinin belirmiş olması lâzımdır. Ancak bu durumda yatırım yapılır. Bu yapılan harcamadan daha fazla hasılat elde edilebilme oranını tesbit edecek olursak, sermayenin müessiriyeti dediğimiz kavramı buluruz. Şu halde sermayenin müessiriyeti dediğimiz zaman, yapılacak sarfiyatla elde edilebilecek hasılat arasındaki oranı anlayacağız.

Yatırım konusuna ayrılan sermayeler pek tabii olarak her üretim dalında aynı ölçüde olmayacaktır. Yani aynı konuya muhtelif sermayeler yatırılabilecektir. Bu sermaye aynı üretim dalına gidebileceği gibi farklı üretim dallarına da akabilir. Sermayenin son ünitesinin müessiriyeti farklı olur. Bu nedenle önemli olan sermayenin son ünitesinin durumudur. Son sermaye ünitesinin yatırım müessiriyetine biz marjinal müessiriyet diyoruz. Marjinal müessiriyetin ehemmiyeti, bilhassa yatırımların seviyesini ve hacmini tayin etmesindedir.

Marjinal müessiriyet, bir piyasadaki cari faiz haddinden yüksek olursa müteşebbis ancak o zaman yatırıma girebilecektir. Sayet bir piyasadaki marjinal müessiriyet faiz haddinin altına düşerse o takdirde müteşebbis hiçbir zaman yatırıma gitmiyecektir. Marjinal müessiriyet, yatırım hacmini tayin eden bir unsur olarak önem kazanmaktadır. Bir ülkede yatırım, sadece bir üretim dalında yapılırsa yani alışılmış sektöre gidiyorsa o üretim dalında yatırımın marjinal müessiriyeti gittikçe azalacaktır. Yani bir üretim dalında ilk yapılan yatırımın marjinal müessiriyeti ile onu devam ettirdiğimiz zaman yatıracağımız son sermayenin marjinal müessiriyeti eşit olmayacak, evvelkilerden düşük olacaktır. Bunu bir örnek ile daha açık olarak anlatmamız mümkündür. Bizde kurulan işletmeler daha ziyade göreneğe dayanır. Birisi bir alanda kârlı çalışma imkânını buldu mu onun arkasından aynı sahaya yatırım yapan müteşebbislerin adedi gittikçe çoğalır. Mesela, Eskişehir'deki kiremit sa-

nayi bu yüzden gelişmiştir. Bir müteşebbis çıkıp Eskişehir'de kiremit fabrikası tesis etmiştir. Bu sahada ilk tesisi kuran müteşebbisin yatırmış olduğu sermayenin marjinal müessiriyeti, o zamanda yüksektir. Müteşebbislerin bu üretim alanında fazla kazanç temin edilmekte olduğunu görmeleri üzerine o sahaya gittikçe artan bir yatırım yapmışlardır. Diğer müteşebbisler de aynı sektöre yatırım yapmışlar ve onlar da aynı konudaki üretim faaliyetine katılmışlardır. Fakat onların yatırdıkları sermayenin artışı nisbetinde marjinal müessiriyet daralmış ve gittikçe azalmıştır.

Bu nedenle bir sahaya yöneltilen yatırımların hacmi ne kadar genişlerse, onların marjinal müessiriyet nisbeti ve seviyesi o derecede az olacaktır. İlerlemiş ülkelerde sermayenin marjinal müessiriyeti daima düşme temayülü gösterir. Çünkü mümkün olduğu kadar kârlı çalışabilmek için sermaye birçok sahalara akmıştır; imkânlar daralmıştır ve aşağı yukarı bütün imkânlar kullanılmaktadır. Bu gibi ülkelerin yapacakları yeni yatırımlarda marjinal müessiriyet düşecektir veyahut marjinal müessiriyet seviyesi yetersiz olacaktır.

Bundan dolayı, gelişmiş ülkelerdeki sermaye sahipleri, daima iktisaden az gelişmiş ülkelerde yatırım sahaları ararlar ve gelişmiş ülkelerin sermayesi iktisaden az gelişmiş ülkelere doğru kayma temayülü gösterir. (Tabii güven veya risk faktörü daima ön plânda yer alır.) Gelişmiş ülkelerde marjinal müessiriyet bazen faiz haddine eşit olur. Yani o kadar düşer ki normal faiz haddi seviyesine gelir ve bu takdirde hiçbir müteşebbis yatırım yapmaz. Çünkü yapacağı yatırımı bankaya yatırmakla daha kolay bir rant elde etme yoluna gider. Onun için, sermayenin geliri az olan faiz haddi ile marjinal müessiriyet arasında da bir ilişki vardır. Yatırım çoğaldıkça marjinal müessiriyet düşer. Bir toplumda marjinal müessiriyetin düşmesine rağmen sermaye piyasasında faiz hadleri yükselirse, o ülkede yatırım imkânları daralır ve güçleşir.

Özetleyecek olursak, bir toplumda marjinal müessiriyet müteşebbisin yatırım yönünü ve yatırım hacmini tayin eden bir unsurdur.

Yatırımların genel tasnifini bu şekilde yaptıktan sonra yatırımları besleyen kaynakların neler olduğu konusunu ele almak gerekir.

Yatırımı besleyen kaynaklar :

Yatırımları besleyen kaynak; yatırımları yapan şahıslara göre de-

ğişir. Eğer kamu teşebsüsleri yatırım yapıyorsa, üç türlü kaynak ile karşılaşılabilecektir. Bunlar;

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

– Tasarruf,
– Borçlanma,
– Emisyon'dur.

Şayet yatırımları yapan özel şahıs ise, fertlerin para ihraç etme hakları mevcut olmadığından, yatırım kaynaklarının sayısı ikiye düşecektir. Yani o zaman yatırım kaynklarından birincisi tasarruf, ikincisi de borçlanma olacaktır.

Fertlerin milli gelirden hisselerine isabet eden payları aldıktan sonra, bir kısmını tüketim harcamalarına ayırmaları ve diğer bir kısmını da tasarruf etmeleri hali tabiidir. Dolayısıyla, fertlerin gelirlerinden tasarrufa ayıracağı miktara biz tasarruf meyli diyoruz. Bak : (Şekil : 42). Gelirin artması ile tasarrufun çoğalacağı ifade olunabilir. Ama bu mutlak değildir.

Önceki bahislerde de ifade ettiğimiz gibi, iktisaden az gelişmiş ülkelerde gelirin artması ile tasarruf artmaz, tüketim genişler.

Iktisaden gelişmiş ekonomilerde gelirin artması tasarrufun artmasını da doğuracaktır. Gelirin artması ile tasarrufun ne kadar artacağını gösteren orana marjinal tasarruf meyli adını veriyoruz.

Yüksek gelirde marjinal tasarruf meyli yüksek olacaktır. Aksine, düşük gelirlerde marjinal tasarruf meyli az olacaktır. Tasarruf isteğinin bir ekonomide mevcut olabilmesi, yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi, faiz haddine bağlıdır. Faiz haddi ne kadar yüksek olursa, tasarrufun da o kadar çok olacağı bazı iktisatçılar tarafından ifade edilmiştir ki, bu hususa bölüşüm bahsinde faiz teorilerini izah ederken tekrar değineceğiz.

Yatırımların bizi ilgilendiren tarafı, milli gelir ile tüketim üzerinde yaratmış olduğu tesir olacaktır. Yani yatırımlar milli geliri arttırır mı, tüketimi teşvik eder mi? Ne ölçüde arttırır ve teşvik eder?

Esasen modern iktisatçılardan tanıdığımız Keynes ve Kahn gibi ekonomistler, bu konu üzerinde bilhassa durmuşlar ve bir teori dahi geliştirmiş bulunmaktadırlar. Keynes ve Kahn'ın geliştirdikleri teorinin adı Katsayı teorisidir. (Buna bazı iktisatçılar "çoğaltan - multiplier" adını verirler.) Gelir artışı milli gelirden fertlere isabet eden gelirdeki artış, çok kısa bir zamanda tüketime yansımaktadır. Fakat üretim alanına o

nisbette kısa devrelerde etkide bulunamamaktadır. Yani gelir artışının üretim sahasını etkilemesi zaman almaktadır. İktisaden az gelişmiş ülkelerde gömüleme (iddihar) söz konusu olduğundan tasarrufun üretime katılması çok güçtür. İnsanlardaki daha fazla kazanma arzusu, onları ya tüketim kanalından yatırıma götürecek veya doğrudan doğruya yatırıma yöneltecektir. Her yatırım o ülkede üretimde bir genişleme yaratacaktır. Yapılan yatırımların milli geliri genişleteceğini söylemek yeterli değildir. Bu yatırımların milli gelirleri ne nisbette genişleteceğini tesbit etmek lâzımdır. Yapılan bir yatırım, evvela yatırıma konu teşkil eden işi yapacak olan müteşebbisin gelirine tesir edecektir. Mesela, Milli Eğitim Bakanlığı bir yatırım yapıyor; bu yatırım ile üniversite binası inşa ediliyor. Üniversite binasını inşa edecek müteahhittir. Müteahhit bu konudan ötürü bir gelir temin etmiştir. Elde etmiş olduğu geliri işçilere veya malzeme satan şahıslara ödediğini göreceğiz. Şu halde ikinci esas işçiler olur. Devletin yapmış olduğu yatırım evvela müteahhit için bir gelir olur ve ondan da işçilere intikal eder. Müteahhit gelirinden işçilere intikal eden muayyen bir kısım, işçilerin gelirini teşkil eder. İşçiler elde etmiş oldukları geliri tüketiyorlar, yani tüketim harcamalarına tahsis ediyorlar. Bu suretle gelir işçilerden tüketim mallarını satan şahıslara geçiyor ve onların geliri oluyor. İşte böylelikle yatırım, gittikçe azalan nisbette bir toplumda yayılıyor ve üretim faktörlerinden muhtelif unsurlara intikal ediyor.

Milli gelir toplumdaki fertlerin gelirleri toplamı olduğuna göre, bir yatırımdan muhtelif şahıslara gelir temin edilmiş olacaktır. Şu halde 1000 liralık bir yatırım belki toplum gelirinde yani milli gelirinde 3000 lira nisbetinde bir artış sağlayacaktır. Bu konuda acaba fertler nasıl hareket edeceklerdir? Yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi, marjinal tüketim meyline uygun olarak hareket edeceklerdir. Yani, gelirlerinin büyük bir kısmını tüketime sarfedecekler, bir kısmını da yatırıma vereceklerdir. Mesela, 3/4'ünü tüketime tahsis edecekler, 1/4'ünü de tasarruf edeceklerdir. Bu tasarruflarını da yatırıma tahsis ederler veyahut da sadece tasarruf ederler. Bu 3/4'leri elde eden şahıslar da bir gelir sağlamışlardır. Bu sefer 3/4'ler tüketim meyline uygun olarak fertlerce harcanacak ve bu 3/4'ü tüketim edilecek, 1/4'ü ise tasarruf edilecektir. Yani yapılan yatırım gittikçe azalan nisbetlerde toplumun muhtelif fertlerinin gelirini teşkil edecektir. Bazı iktisatçılar bunu, durgun suya atılan bir taşa benzetirler. Taş gelirdir, onu attığınız zaman dalgalanan suda önce küçük daire teşkil edecektir, sonra ikinci ve üçüncü daireler gittikçe genişliyecektir ve onların dalga seviyesi azalacak ve nihayet toplum içeri-

sinde kaybolacaktır. Ekonomistler, yapılan yatırımı bu şekilde izah etmektedirler.

Şu halde yapılan herhangi bir yatırım gelir üzerine tesir etmektedir ve her yatırımın tesir nisbeti, tesir katsayısı aynı değildir. Bazan 1000 liralık bir yatırım, mesela 3000 lira veya bazan da daha az bir gelir fazlası yaratır.

Şayet yapılan bir yatırımdan o toplum içerisinde doğrudan doğruya bir tasarruf elde edilirse onun milli gelir üzerindeki tesiri yani katsayısı 1) olacaktır; fazla tesir etmiyecektir. Mesela hükümet bir kuruluşa 100 milyon lira tahsis etse ve bu kuruluş o 100 milyon lirayı alsa kasaya koyup hiç harcamasa, o 100 milyon liranın yaratmış olduğu gelir fazlası, sadece 100 milyon lira olacaktır. Halbuki idare onu alsa ve muhtelif hizmetleri ifa edenlere verse; onlar bu gelirlerini çeşitli ihtiyaçları için harcıyacak ve harcanılan konuya göre muhtelif sahıslar gelir temin etmiş olacaklardır. Onlar da gelirlerini başkalarına devredecek ve bu suretle bu yatırımın milli gelir üzerindeki tesiri veyahut gelir nisbeti fazla ve bundan dolayı katsayısı da yüksek olacaktır.

Marjinal tüketim meyli büyük olursa marjinal tasarruf meyli küçük olacaktır. Marjinal tasarruf meyli büyük olursa marjinal tüketim eğilimi küçük olacaktır. Katsayı ve çoğalan marjinal tasarruf meylinin tesirine eşit olduğundan marjinal tasarruf meyli azaldıkça katsayısı artacaktır. İşte meşhur iktisatçılardan Keynes ve Kahn'ın oluşturdukları teorinin esası budur. Gene bu iktisatçılara göre bir ülkenin ekonomisi durgun ise, statik bir durum arzediyorsa onu bu durumdan çıkarabilmek

---

(*) Çoğaltan veya katsayıyı şu şekilde gösterebiliriz:
$\Delta Y = k.\Delta I$'dir. Burada (k) katsayıyı göstermektedir. Buradan;

$$k = \frac{\Delta Y}{\Delta I} \quad \text{veya} \quad k = \frac{1}{\frac{\Delta I}{\Delta Y}} \quad \text{bulunur}$$

$\Delta Y = \Delta C + \Delta S$'dir. Her iki tarafı ΔY ile bölersek

$$1 = \frac{\Delta C}{\Delta Y} + \frac{\Delta S}{\Delta Y} \quad \text{bulunur Buradanda;}$$

$$\frac{\Delta S}{\Delta Y} = 1 - \frac{\Delta C}{\Delta Y} \quad \text{olduğugörülür.}$$

Tasarruf - Yatırım eşitliği dolayısı ile

$$k = \frac{1}{\frac{\Delta S}{\Delta Y}} \quad \text{veya} \quad k = \frac{1}{1 - \frac{\Delta C}{\Delta Y}}$$

olduğu görülür. Yani, katsayı, marjinal tasarruf meylinin tersine eşittir.

için devlet büyük yatırımlar yapmalıdır. Devlet şayet büyük yatırımlara girişirse, bu yatırımlar neticesinde milli gelirde birkaç misli artma hasıl olacak ve bu surette statik bir ekonomiden dinamik bir ekonomiye gitmenin yolu bulunacaktır. Aynı zamanda bilhassa işsizlikten kurtulmanın en pratik çaresi olarak da bu tavsiye edilmektedir. Yani bir ülkede ekonomi durgun ise, istihdam noksan ise, tam istihdama varabilmek gayesi ile devlet büyük yatırımlara başvurmalıdır. Bu takdirde istihdam nisbeti yükselecek ve tam istihdama yaklaşılacak, işsizlik önlenecek ve üretim artacak, neticede milli gelir yükselecek ve milli gelirden fertlere isabet eden gelir seviyesi de çoğalacak, onlar da tüketim harcamaları şeklinde talebi canlandıracak, talep artınca arzın da çoğalması zorunluluğu doğacak ve yeniden üretim imkânları aranarak piyasaya bir hareket gelecektir.

Nitekim 1929 ve 1930 yıllarında dünyanın kaydedmiş olduğu iktisadi bunalımdan kurtulmak için bazı ülkeler bu iki ekonomistin tavsiyesine uymuşlar, devlet kanalından yatırımlar yaparak, iktisadi buhranı mümkün olduğu kadar uzaklaştırmak istemişlerdir. Bu ülkelerin başında Amerika ve Almanya gelir. İktisadi buhranlardan sonra fertler yatırım konusuna pek girişemiyorlardı, çünkü imkânları yoktu. Fertlerin mali güçlerinin zayıflaması toplum içerisinde üretim hacminde daralmaya neden olmuştu. Üretimin daralması ve istihdamda noksanlık, ortaya bir çok sosyal, iktisadi problemler çıkarmaktadır. Yeniden bu işsizleri işe alabilmek, düşen milli geliri yükseltebilmek gayesi ile Devlet büyük yatırım faaliyetlerine girişmiş ve yapmış olduğu bu yatırım faaliyetleri sonucunda istihdam nisbeti yükselmiş, tam istihdama doğru gidilmiş ve neticede bunalım giderilmiştir. Tabiatıyle her ülkede her toplumda bu gibi hallerde başvurulacak usul aynı olamaz. Milli gelirin bir ülkede büyümesi, iktisadi buhranların atlatılabilmesi için diğer bazı faktörlere de ihtiyaç vardır. Yukarıda söylediğimiz husus, ancak o faktörler mevcut oldukça başarılı sonuç verir ki, o faktörlere ilerideki bahislerimizde değineceğiz.

1929 - 1930 iktisadi bunalımında Birleşik Amerika'nın ve Almanya'nın bu iktisadi buhranı savuşturmak için başvurduğu çareleri yukarıda özet olarak açıklamış bulunuyoruz.

Devlet, tam istihdama varabilmek, milli geliri arttırabilmek ve neticede fertlerin gelirini çoğaltarak üretim hacmini de genişletmek amacı ile yatırım yapmıştır. Çünkü özel şahısların yatırım kabiliyetleri azalmış

ve üretim alanından çekilmiş bulunuyordu. Bu boşluğu doldurma gayesi ile Devlet aynı konuyu ele aldı, yani özel sektörün yerine yatırımlar yaptı. Bu suretle bir taraftan milli geliri arttırmanın çarelerini arayan Devlet, diğer taraftan işsizliğe de bu yolla mâni olmağa çalıştı. Özel sermaye tabii olarak muhtelif buhranlar sebebiyle üretim alanına sokulamayınca, piyasada bir durgunluk başladı. Bu durgunluk üretim hacminin daralmasına neden olmaktaydı.

İktisadi anlamda durgunluk gösteren ülkeler, bu bunalımların dışında, daha ziyade teknik bakımlardan ilerlemiş memleketlerdir. Teknik alanda çok ilerlemiş ülkelerde bazan gelişmede bir azalma, bir durakla ma başlıyor ve bu hâl tabiatiyle üretim sahasına derhal tesir ediyordu.

İkinci olarak gelişmiş ülkelerin nüfus artış hızında bir gerileme, yavaşlama üretime tesir ederek durgunluğun, iktisadi duraklamanın, sebebi olmaktadır.

Diğer taraftan iktisaden gelişmiş ülkeler, üretim konusunda her türlü olanaklardan yararlanırlar. Bu ülkeler, muhtelif tabii kaynakları işletiyorlar ve devamlı olarak bu kaynakların işletilmesi; madenin azalmasına, kaynağın kuruması, hiç değilse veriminin düşmesine sebep olduğu için bazen, bu da ekonomik alanda bir gerileme, duraklama yaratabiliyor. İşte bu muhtelif faktörler altında bir toplum ekonomisinde durgunluk varsa, bu husus sürekli durgunluk teorisi ile izah edilmektedir. Şu halde sürekli durgunluk teorisi denildiği zaman yukarıda zikretmiş olduğumuz sebepleri gözönünde tutarak bir ekonomideki daralmayı anlamamız icap edecektir. Tekrar edecek olursak, bilhassa sürekli durgunluk gelişmiş ekonomilerde bahis konusudur.

Sürekli durgunluk hallerinde Devlete de bazı görevler düşmektedir. Devlet gene üretim sahasına girerek, milli geliri arttırabilmek için yatırım yapma zorunda kalır. Yalnız Devletin bu konuda başarılı olabilmesi de, birçok şartların o toplumda mevcut olmasına bağlıdır. Evvela, yatırım yolu ile bir ülkenin milli gelirini arttırabilmek için o ekonomide istihdama hazır emeğin var olması lazımdır. Şayet istihdama hazır emek yoksa, milli geliri istediğimiz kadar yatırım kanalından arttırma arzusunu besleyelim ve o arzu ile yatırım yapalım, netice dışardan da iş gücü ithal etmedikçe menfi olacaktır. Ayrıca, yatırım yolu ile meydana gelen fazla gelir ülkenin kendi bünyesi içinde kalmalı ve üretim araçları ülke içerisinde üretilmelidir. Şayet milli gelirler artışı sebebi ile hasıl olan ge-

lir, üretimi teşvik maksadiyle de olsa, ithalat yolu ile dışarıya akıyorsa bu takdirde yatırım kanalından sağlanan bu gelir artışı, gene de olumlu alana geçemiyecektir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yani özetleyerek ifade edelim ki, fazla gelir ithalat yolu ile dışarıya akmamalıdır, dış piyasalara kaymamalıdır.

Gelirin, memleketin genel seviyesine müsbet alanda tesir edebilmesi ancak yerli mamullerin, mahsullerin kullanılması ile mümkün olur. Aksi halde gelir fazlası ithalat kanalından, başka ülkelere intikal ederse o memleketlerin üreticileri bundan memnun olur, teşvik görür, gelirlerini arttırırlar; yani o ülkelerin ücretlerine ve diğer üretim faktörlerine isabet eden gelir nisbeti yükselir.

İkinci olarak yatırım kanalından böyle bir gelişimi meydana getirilebilmesi için; gene teçhizatın ve makinaların biraz daha fazla kullanmaya müsait olması lazımdır. Şayet bir ülkede ekipman tam randımanla çalıştırılıyorsa yani bütün makinalar tam kapasite ve randımanla çalışırsa, o ülkede yatırım kanalından biraz daha fazla üretim yapmak, kıymet yaratmak güçleşecektir. Demek ki o makinalarda daha fazla çalışmaya müsait bir marjin bulunması gerekir. Şayet bir ülkede tam istihdam mevcut ise, veyahut tam istihdama yakın bir seviyede istihdam var ise; milli gelirin artması neticesinde, gelir fazlası üretime pek yardımcı olamıyacaktır. Gelir fazlası derhal fiat mekanizması kanalından muhtelif sektörlere tesir edecek ve üretim faktörlerinden bazılarındaki fiyatların yükseklidiği görülecektir, yani mesela, emeğin fiyatı olan ücret de, tam istihdamdan dolayı yükselecektir. Çünkü fazla gelir, fazla çalıştıracak emek unsuru bulamıyacaktır. Emek unsuru veya iş gücü piyasada bulunamayıca, fazla kıymet yaratmak isteyen teşebbüsler emek sahiplerinin emeklerini daha yüksek fiyatla elde etmek istiyecekler ve neticede ücretler genel seviyesinde bir yükselme olacaktır. Fazla gelir derhal ücretlerin kabarmasına sebebiyet verecektir. Şayet o ülkede tam istihdam mevcut olmasaydı, yani işsizlik olsaydı, o takdirde gelir fazlası o işsizlerin de üretime sokulabilmelerine yardımcı olacaktı ve onların işsizlikten kurtarılmasına hizmet ederken, bir taraftan da üretmin yükselmesine, yeniden kıymet yaratılmasına sebebiyet verecekti.

İşsizlik olmayınca her teşebbüs fazla kazanmak için daha çok işçi kullanmak isteyecek ve arz ve talep kanununa uyarak, fazla işçi elde edebilmek gayesi ile ücretleri yükseltecek ve bu kanaldan işçileri kendi

müessesesine bağlamıya çalışacaktır. Bu gibi hallerde faktör fiyatlarının yükselmesi milli gelirin nominal olarak artmasına neden olacaktır.

Aynı şekilde, yukarıda bahsetmiş olduğumuz gibi, bir ülkenin üretim araçlarında da bir marjın bulunması lazımdır. Aksi halde fazla gelir, tam randımanla çalışan makinaların derhal fiyatlarına tesir edecek, bu suretle onlarda da eksik kalan bir fark olmadığından; fiyatların artışına sebebiyet verecek; milli gelir sun'i bir şekilde yükselmiş olacaktır. Milli gelirdeki bu reel ve nominal bir artışın ifade etmiş olduğu anlam çeşitlidir. Bir memlekette milli gelirdeki nominal artış muhtelif sebeplerle olabilir. Bunu evvelki bahislerde izah etmiştik. Bilhassa para operasyonları yapıldığı, milli gelir cari fiyatlarla hesap ediğildiği takdirde, milli gelirin sun'i olarak artma temayülü gösterebileceğine işaret etmiştik. Milli gelirin nominal olarak artışı ekonomileri enflasyonist bir yola sokabilir. Bilhassa zamanımız iktisatçıları bir mühim nokta üzerinde durmaktadırlar. Yani enflasyon müessesesi ile yatırım müessesesi arasında bir münasebetin mevcut olduğunu ifade etmektedirler. Özetleyecek olursak, tam istihdama kadar milli gelirde reel bir artış söz konusu olabilecek; tam istihdamın ötesindeki artış daha ziyade nominal bir artış olacaktır.

3. DEVLET KESİMİ

Günümüzde devletin ekonomik hayat içindeki rolü önemli boyutlara ulaşmıştır. Böyle bir gelişmenin şüphesiz birçok nedeni vardır. Bununla beraber; kollektif ihtiyaçların sağlanması ve ekonomik faaliyetlerin canlandırılması düşüncesi bunların en önemlileridir.

Devletin karşılanmasını üzerine aldığı kollektif ihtiyaçları, toplu olarak kullanılma ve bölünemezlik gibi özelliklerinden dolayı, özel kesimce üretilemeyen ya da üretilmesi sakıncalı görülen mal ve hizmetler şeklinde anlamak gerekir. Açıkça anlaşılacağı gibi, bu ihtiyaçların neler olduğu, kamu - özel kesim sınırlarının ekonomik yönden belirmesine bağlıdır. Bu ayırımda dikkate alınması gereken en önemli nokta: Toplum refahının mümkün olabilen en üst düzeye çıkarılmasıdır.

Ayrıca iktisadi büyüme veya kalkınmanın kesintisiz bir şekilde devamının sağlanması, günümüz ekonomilerinde devletin müdahaleleri açık bir olgu durumundadır. Konjonktür hareketleri Üretim ve İstihdamda dalgalanma yaratarak toplum refahını azaltırken, enflasyon da gelir

dağılımını bozucu etki yapmaktadır. Daha genel bir ifadeyle, devlet temel ekonomik amaçları (fiyatlar genel seviyesini kontrol altına alma, ekonomik büyümeyi devam ettirme, istihdamı makul sınırlarda tutma ve ödemeler bilançosunda dengeyi sağlama gibi) iktisat politikaları (para ve maliye politikası gibi) yoluyla etkileme gücüne sahip bulunmaktadır.

Devlet, böyle bir gücü elinde bulundurması nedeniyle ekonominin dengesi üzerinde önemli etkiler yaratmaktadır. Analizi karmaşık bir yapıya sokmamak için, sadece devletin varlığı ile ekonomide toplam talep ve gelir seviyesinin nasıl değiştiği ele alınacaktır.

İlk adım olarak, devletin sadece harcamada bulunduğunu varsayalım. Böyle bir durumda, milli gelirin toplam talebe eşitliği prensibinden dolayı;

$Y = C + I + G$ elde edilir.

Daha önceki kısımlarda da ifade edildiği gibi, aşağıdaki denklem elde edilebilir.

$$Y = Co + cY + I + G$$

$$Y = \frac{1}{1 - c}(Co + I + G)$$

Burada Co otonom tüketimi, I otonom yatırımı ve G'de devlet harcamasını göstermektedir. c ise marjinal tüketim meylidir. 1/1 - c ise daha öncede ifade edildiği gibi çoğaltan katsayısıdır.

Yukarıdaki ifade basit çoğaltan mekanizmasıyla aynıdır. Tek farklılık ilişkilere devletin dahil olmasıdır. Burada da devlet harcaması, diğer bağımsız harcama kalemine (tüketim ve yatırım) benzer etkide bulunmaktadır.

İkinci adım olarak da, vergilerin toplam talep ve gelir üzerindeki etkilerini ele alalım. Burada da analizi basitleştirmek amacıyla sadece sabit vasıtasız bir vergilendirme prensibinin geçerli olduğunu varsayalım. Ayrıca, şirket kârlarını da dikkate almazsak, kullanılabilir gelir faktör gelirlerine eşit olacaktır. Vasıtasız vergi kullanılabilir geliri azaltacaktır.

Diğer bir ifadeyle;

$Yd = Y - T$

Yd kullanılabilir geliri, T vasıtasız vergiyi göstermektedir.

Dolayısıyla;

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

$$Y = c\,(Yd) + I + G$$

$$Y = Co + c\,(Y - T) + I + G$$

$$Y = \frac{1}{1-c}(Co + I + G) - \frac{1}{1-c}T$$

Yukarıdaki eşitlikte, sağ taraftaki ilk kısım bağımsız harcama kalemlerinin etkisini, ikinci kısım ise vasıtasız verginin etkisini göstermektedir.

Yukarıdaki ifadeden hareketle denk bütçe çoğaltanını bulabiliriz. Şöyle ki; devlet eşit miktarda vergi toplar ve harcama yaparsa, yani denk bütçe politikası izlerse, toplam talep bütçe miktarında artar. Çünkü, harcama kalemlerinin çoğaltan değeri $\left(\frac{1}{1-c}\right)$ ile verginin çoğaltan değerinin $\left(-\frac{1}{1+c}\right)$ toplamı 1'dir.

4- DIŞ TİCARET

Günümüzde ekonomiler diğer ekonomilerle mal ve hizmet alışverişi şeklinde birçok ekonomik ilişkilere girmiş bulunmaktadır. Bunun nedeni ise, dış ticaretin (yani ihracat ve/veya ithalatın) taraflara fayda sağlama potansiyeli taşımasıdır. Karşılaştırmalı üstünlükler prensibi çerçevesinde, bazı ülkelerin belirli mallarda uzmanlaşıp bu malı ihraç etmeleri, buna karşılık ihtiyaç duydukları diğer malları ithal etmeleri ekonomide genel refah (ya da fayda) düzeyinin en yüksek seviyeye çıkmasına yol açmaktadır.

Ülkeler arasındaki ekonomik ilişkiler ödemeler bilançosunda izlenebilmektedir. Diğer bir ifadeyle, ödemeler bilançosu, bir ülkedeki ekonomik birimlerin diğer ülkelerdeki ekonomik birimlerle yaptığı tüm ilişkileri özetleyen bir hesap tablosu niteliğindedir.

Ödemeler bilançosu genel üç ana bölümden oluşmaktadır: Cari işlemler, sermaye hareketleri ve rezerv hareketleri. Cari işlemler geniş anlamda her türlü mal ve hizmet ihracı ile ithalatına ilişkin sonuçları yansıtır. Bunun yanında görünmeyen kalemler olarak hizmet ihracı ve

ithalatı da bu başlık altında ele alınmaktadır.

Sermaye hareketleri bölüme ise borçlanma ve borç verme işlemlerini yansıtmaktadır. Bu bölüm cari işlemler bölümünden bağımsızdır. Bununla beraber, cari işlemler dengesinin durumu (fazlalık veya açık olarak) kısmen sermaye hareketlerinin pozisyonunu da belirlemektedir. Şöyle ki; cari işlemler dengesi açık veren bir ülke bu açığı dışarıdan kredi alarak kapatabileceği için bu değişiklik sermaye hareketleri bölümüne yansıyacaktır.

Rezerv hareketleri ise yukarıda açıklanan iki hususun (cari işlemler ve sermaye hareketleri) dengelenmesine yönelik işlemleri göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, ödemeler bilançosunun ilk iki bölümünün sonucuna göre (açık ve / veya fazlalık) ilgili ülke dengeyi sağlayabilmek için altın ve / veya döviz rezervlerini değiştirmek zorunda kalacaktır.

Dışa açık ekonomilerde dış harcamalar toplam talebin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Şüphesiz bu pay sadece mal alışverişini değil, aynı zamanda faktör alışverişini de kapsamaktadır. Ayrıca, milli gelir harcama yönüyle belirlenirken, ihracat toplamından ithalatın çıkarılması gereklidir. Çünkü ekonomik birimlerin harcamalarının bir kısmı ithal edilen mal ve hizmetlere yönelik olmaktadır. Bu değer dikkate alınmazsa milli gelir ithalat kadar genişlemiş olacaktır. Dolayısıyla;

$Y = C + I + G + (X - M)$ ifadesi yazılabilir.

Burada X ihracatı M'de ithalatı göstermektedir. Bu ifadeden de anlaşılacağı gibi, X milli geliri arttırırken M azaltacaktır. X'i milli gelirden bağımsız, buna karşılık M milli gelire bağlı kabul edilebilir.

Dolayısıyla;

$M = Mo + mY$'dir.

Mo otonom ithalattır, m ise marjinal ithal meylidir. Dışa açık bir ekonomide milli geliri belirleyen denklemi daha açık şekilde ifade edebiliriz:

$$Y = Co + cY + I + G + X - Mo - mY.$$

$$Y = \frac{1}{1 - c + m}(Co + I + G + X - Mo)$$

$\left(\frac{1}{1 - c + m}\right)$ dışa açık ekonomide çarpan değeridir.

$\frac{1}{1-c} = \frac{1}{S}$ ise, bu çarpan $\frac{1}{S+m}$ şeklinde yazılabilir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu da tasarruf ve ithalatın gelir yaratma mekanizmasında bir sızıntı teşkil etmekte, dolayısıyla çarpan değeri marjinal tasarruf ve yatırım meyli'nin artışına bağlı olarak azalmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

DOKUZUNCU BÖLÜM
İSTİHDAM

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1- GİRİŞ:

Bir toplumda fertlerin gelir temini amacıyle arzulu olarak çalıştırılmaları haline İstihdam denir. Bu tariften de anlaşılacağı şekilde istihdam; arzulu kişilerin gelir temini maksadiyle arzettikleri hizmetlerinin kabul edilmesidir.

Çalışma arzusu bulunmıyan fertlerden kurulmuş bir toplumda istihdam konusu olmayacaktır. Elbette böyle bir toplum düşünülemez. Fakat ihtiyaçları sınırlı, az gelişmiş ülkelerde çalışma arzusu olmayan nüfusa her zaman rastlanır ve bu potansiyel iş gücünün harekete geçirilmesi, istihdam edilmesinden çok daha güçtür. İstihdam ile toplum nüfusu arasında sıkı münasebet vardır. Çünkü işgücü arzının azami sınırını nüfus belirlemektedir.

Her fırsatta az gelişmiş ekonomilere ve onların problemlerine temas ediyoruz. Az gelişmiş ülkelerde nüfusun çoğalma hızı fazladır. Bu toplumlarda faal nüfusun arzulu olarak iş gücünü arzetme seviyesi düşüktür. Ayrıca milli hasılaya artan nüfus da ortak olacağından bu toplum gün geçtikçe fakirliğe doğru gidecektir. Şu halde çalışma gayretinde olmayan nüfusu üretim sürecine sokmak gerekiyor. Teknolojik gelişmede buna katılabilirse hasılayı arttırma imkânı doğar.

İstihdam, gelişmiş ekonomilerde olduğu kadar, gelişmemiş ekonomilerde de mühim bir konu olduğundan zamanımızda ve bilhassa son senelerde üzerinde durulan en önemli bir sorun olmuştur.

Klasik iktisatçılar dengeli bir ekonomiyi esas aldıklarında istihdam meselesi üzerinde fazla durmamışlardır. İstihdam seviyesinin kendiliğinden belirleneceğini kabul etmişlerdir.

Klâsik İktisat Teorisi, ekonominin daima tam istihdam seviyesin-

de bulunacağını, çeşitli sebeplerle tam istihdam seviyesinden ayrılmalar meydana gelse bile, ekonominin otomatik bir şekilde, yeniden tam istihdam seviyesine ulaşacağını iddia etmişlerdir. Klâsikler, bu görüşlerini ücret fleksibilitesi adı verilen bir teoriye dayamışlardır.

Ücret fleksibilitesi teorisine göre; nüfus doğumlar ve göçler gibi çeşitli sebeplerle çoğalırsa buna bağlı olarak emek arzı da artar. Emek arzının artması, istihdam edilmesi gerekli kitlenin; yani işsizliğin genişlemesi demektir. Klâsiklere göre böyle bir durumda endişe etmeğe lüzum yoktur. Çünkü emek arzının artması (emek talebi sabitken), ücretlerin düşmesine yol açar. Ücretlerin düşmesi, müteşebbislerin daha fazla işçi istihdam etmelerine veya bazı işçilerin bu ücrete çalışmamaları emek piyasasından çekilmelerine sebep olur. Böylece emek arzında meydana gelen fazlalık kendiliğinden işliyen bir mekanizma ile giderilmiştir. Yani emek arz ve talebi birbirine eşit olduğundan tam istihdam dengesi kurulmuştur.

Ücret fleksibilitesi, ücretlerin emek arz ve talebindeki değişmelere bağlı olarak azalıp çoğalmaları klâsiklere göre, ekonomiyi daima tam istihdam seviyesinde dengeye getiren otomatik bir mekanizma olarak çalışır. Bu görüşe bağlı kalarak klâsikler gayri iradi işsizliğin ekonomide mevcut olmıyacağını iddia ederler. Onlara göre, ekonomide işsiz varsa bunlar iradi işsiz'dir. Yani, ya cari ücret seviyesinde çalışmayı kabul etmedikleri veya çalışmaktan hoşlanmadıkları için işsizdirler. Yoksa, iktisadi düzen cari ücret seviyesinde çalışmak istiyen herkese iş temin edecek şekilde işler.

İngiliz İktisatçılarından Pigou klâsiklerin ortaya koymuş oldukları teorilere ilâve yaparak kendi görüşünü oluşturmuştur. Ücret fleksibilitesi ile istihdam hacmi arasında bir münasebet kurmuştur. Pigou, üretim faktörlerinden ücretlere ödenen miktarın toplam milli gelirdeki oranının değişmesi istihdam üzerine tesir edeceğini açıklamıştır. Milli gelir içerisindeki ücret ödemelerinin artması, toplam talebi artıracak, toplam talep artışı üretime tesir ederek istihdamı genişletecektir.

Pigou fikirlerini şu denklemde fomüle etmiştir.

$$N = q\frac{Y}{W}$$

N, istihdam hacmini, q ücret ödemelerinin gelire oranını, Y gelir seviyesini, W ücret haddini göstermektedir.

Burada q'da bir değişme olmadan W (ücret haddi) düşerse istihdamın artacağı, aksi halde azalacağı ifade edilir. q ise toplam gelirin ücret ödemelerine ayrılan kısmın toplam gelire olan oranıdır. Bu kısım daha ziyade modern istihsal tekniği ve metodlarına bağlıdır.

Keynes 1936'da Genel Teori ile klâsik istihdam teorisini tenkid ederek ücret fleksibillitesinin tam istihdamı temine yeterli olmadığını belirtmiştir. Bu iktisatçıya göre gelir ile istihdam arasında çok yakın bir ilgi vardır. İstihdam gelir seviyesinin bir fonksiyonudur. Bir ekonomide istihdam seviyesinin artması bir gelir artışı doğurabilir ama bunun için üretim kapasitesinin ve sermayenin müsait olması lâzımdır. Ayrıca, ücret düşmeleri geliri azaltacağından, klâsik teorinin aksine istihdamı da azaltır.

Keynes'in bu görüşü kısa vadede daha isabetlidir. Milli gelir kısa vadede istihdam hacminin tesiri altındadır. Ama istihdam hacminin devamlı olarak yükseltilmesi geliri aynı yönde geliştiremiyecektir. Biraz uzun vadede gelir seviyesini yükseltmek için istihdam edilen iş gücünün prodüktivitesini artıracak teçhizata da ihtiyaç olacaktır.Keynes'in yaşadığı devredeki şartlara ve ortama göre mesele ele alınırsa belki ona da hak vermek mümkün olur. Fakat bugün iktisaden gelişmiş memleketlerde kapasite yaratma konusu ön plâna geçirilmiştir.

II- İŞGÜCÜ VE İSTİHDAM:

Bugün gelişmiş veya az gelişmiş ekonomilerde beşeri kaynak olan (insan gücü) işgücü mühim bir yer almaktadır.

İşgücü bir memlekette çalışan ve çalışma arzusunda bulunanların toplamını ifade etmektedir. Elbette iktisaden gelişmiş memleketlerde çalışmak istiyenlerin miktarı yüksektir. Az gelişmiş ekonomilerde yukarıda da ifade ettiğimiz gibi üretim vasıtalarına nazaran işgücü arzı da farklıdır.

İşgücü arzı ile birçok konuların ilgisi vardır. Refahın artması ihtiyaçları da çoğaltır. İhtiyaçlar ile eğitim, öğretim, örf ve adet v.s. çok yakın münasebeti vardır. Bugün aydın bir insanın refah anlayışı ile cahilinki bir değildir. O bakımdan toplumun bileşimi işgücünün istihdam

seviyesine tesir eder.

İşgücü ile istihdam hacmi arasındaki bağlantıyı izah ederken işgücünün adet olarak ele alınması yanıltıcı sonuçlar verebilir. Onun için istihdam hacminin basit iş saatine göre ölçülmesi lâzımdır. İşgücü iş saatlerinin tamamen hizmete alınması tam istihdam veya yüksek istihdam seviyesini hasıl edecektir.Bunun için de işgücü arzını talebin tamamen karşılaması lüzumludur.

Şayet işgücüne ihtiyacı olanların (cari ücrete göre) devralmaya hazır oldukları emek aynı şartlarda devretmeye hazır bulananlarınkine eşit ise o takdirde istihdam tamdır. İşgücü arzı talepten fazla ise aradaki fark kadar noksan istihdam olacaktır. Bunu bir diyagram ile izah edelim:

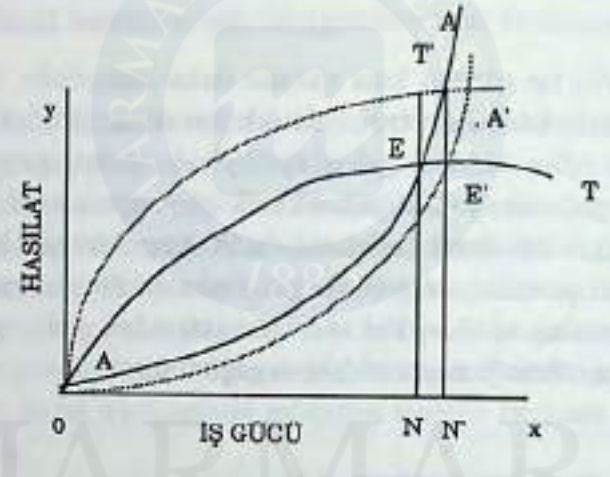

Şekil 38

Diyagramda ON istihdam edilen işgücü miktarıdır. Şayet piyasada işgücü arzı ON' çıkarsa NN' kadar işgücü istihdam edilememiştir. E noktası denge halidir. Yani efektif talebi gösterir. Burada toplam arz eğrisi olan A ve toplam talep eğrisi T' kesişmişlerdir. Şayet işsiz kalan NN' 'nü de istihdam etmek istersek o takdirde T toplam talep eğrisini yükseltmek ve T' noktasına çıkarmak veyahutta A toplam arz eğrisini E' 'ne düşürmek icap edecektir. Bu işlem kolaylıkla olmaz. Efektif talebin yükseltilmesi için elbette firmaların kapasitelerinin müsait olması veya yeni teçhizat ile genişletilmesi lâzımdır. Onun için işgücü arz ve talebine tesir eden birçok unsurlar vardır. Bilhassa serbest rekabet piyasasında firmalar istihdam edecekleri işgücü konusunda kendi hesaplarını yapacaklar-

dır. Bilindiği gibi bir işyerinde teçhizat sabit kaldığı takdirde işletmeye alınacak son işgücünün prodüktivitesi diğerlerine nazaran daha küçük olacaktır. İşletmeci daima son alınan işgücünün hasılatı ile ücret haddini mukayese etme durumundadır. İşçinin işletmeciye sağladığı hasılat ücretin altına düşmedikçe işgücü talebi olacaktır. Bu haddin altına düşünce artık firma işgücü talebinde bulunmıyacaktır.

Efektif talep piyasada alıcıların tüketim ve yatırım mallarına harcadıkları para kadardır. Efektif talebi artırmak bu suretle dışarda kalmış işgücünü de istihdam etmek mümkündür. Bu yola gidildiğinde efektif talebin bileşiminin ne olacağı evvelden kestirilemiyecektir. Yani alıcıların tüketim ve yatırım mallarına harcadıkları para genişletilince her zaman işgücü istihdam edilemez. Mesela firmanın bünyesine yeni teknik imkânların sokularak teknolojik bir işsizliğin doğmamasını kimse temin edemez.

Onun için istihdam seviyesini yükseltmeyi düşündüğümüzde firmaların mali imkânlarını, teçhizatını ve ayrıca piyasayı dikkate almak zorundayız.

Keynes istihdam konusunu incelerken yukarıda işaret ettiğimiz noktalara pek dikkat etmemiştir. O sadace toplam efektif talebin arttırılması N = f (D)'na önem vermiş ve bu suretle istihdam hacmini toplam efektif talebin fonksiyonu olarak görmüştür. Halbuki biraz ileri de izah edildiği gibi bu fonksiyonu genişletmek, içine teknolojik seviyeyi (T), alıcıların davranışlarını (U)'da hesaba katmak lâzımdır. Buna göre formüle edilirse;

$$N = f(D, T, U)$$

olur.

Türkiye'nin işgücü yapısıyla ilgili bilgiler aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo : 12 Türkiye'de İşgücünün Dağılımı (1000 kişi)

	1986	1987	1988	1989	1990
Toplam İşgücü Arzı	17.708	18.027	18.350	18.680	20.235
Kesimlere Göre İstihdam					
Tarım (Gizli İşsizler Dahil)	8.206	8.321	8.369	8.380	9.446
Sanayi	2.388	2.494	2.512	2.561	2.549
İmalat Sanayi	2.052	2.151	2.170	2.205	2.331
Madencilik	216	219	214	226	176
Enerji	120	124	128	130	42
Yapı	798	847	866	687	835
Ulaştırma	604	628	640	648	759
Ticaret	1.575	1.658	1.692	1.700	1.984
Banka, Sigorta ve Gayrimenkul	357	367	381	388	382
Diğer Hizmetler	1.914	2.000	2.090	2.169	2.600
Toplam	15.843	16.316	16.550	16.773	18.555
İşsiz Sayısı	1.866	1.710	1.800	1.947	1.680

Kaynak: Türkiye iş Bankası, Türkiye'nin Ekonomik Göstergeleri 1986- 90

III - NOKSAN İSTİHDAM VE İŞSİZLİK :

Bir toplumda çalışma arzusunda olan işgücünden bir kısımının istihdam edilememesi hali noksan istihdam'dır. Neden çalışma arzusunda olan kişiler istihdam edilemiyor? Onun muhtelif sebepleri vardır. Yeri geldikçe izah olunacaktır. İstihdam edilemiyen işgücü işsizdir.

IV - İŞSİZLİK VE TÜRLERİ:

İşgücünü arz edenlerin sayısı ile istihdam edilenlerin arasındaki fark işsizlerdir. Bu tarif bizim anladığımız manâdaki işsizlik müessesesi-

ni veriyor mu? Her çalışma arzusunda olan kişinin mutlaka iş bulması işsizliğin giderilmesi demek olmaz. Evvela iş piyasasında işgücünü arz edebilmek için belirli özelliklerin var olması lâzımdır. Bu nitelikten mahrum kişilerin çalışma arzusu dikkate alınmıyacaktır. Ayrıca çalışma arzusu gösteren ve kalifiye kişinin ücretsiz veya çok düşük ücretle çalışmalarında istihdam edilmiş gibi kabul etmek mümkün değildir. Emek sahibi ortalama ücret seviyesinde bir gelir temin etmelidir. Ancak yukarıda belirtilen hususların birleşmesiyle işsizlik önlenir. Aksi halde bu nitelikte olanların istihdam edilememeleri işsiz kalanların miktarını verecektir. Bu ifade formüle edilirse $N' > N$ işsizlik halidir.

İşsizliği iki ana gurupta toplamak mümkündür:

- İradi işsizlik,
- Gayri iradi işsizlik

A) İRADİ İŞSİZLİK:

Çalışma arzusu olmıyan kişilerin çalışmama halidir. Bilhassa az gelişmiş ekonomilerde görülür. Bu ülkelerde görünürde tam istihdam mevcuttur. Fakat iradi işsizler dışarıda bırakılmıştır. Bu iradi işsizlerin meydana getirdikleri işgücünü istihdam etmek güç bir problemdir. Çünkü bunlar gelenekçi ve tembeldirler.

B) GAYRİ İRADİ İŞSİZLİK:

Çalışma arzu ve yeteneğine rağmen istihdam edilemeyen insanlara gayri iradi işsiz denir. Gayri iradi işsizlik muhtelif şekillerde görülür:

a) Arızî İşsizlik:

İsminden de anlaşılacağı gibi geçici bir zaman içinde işsiz kalma halidir. Ekonomiye büyük zarar vermiyen işsizlik türüdür. İşçiler muhtelif sebeplerden ötürü, yer veya meslek değiştirme anında işsiz kalmaktadır.

b) Mevsimlik İşsizlik:

Senenin belli mevsiminde toplam talebe bağlı olarak istikrarlı şekilde ortaya çıkan işsizliktir. Önceden bunu fark etmek mümkündür. Bu

gibi hallerde toplam talepte azalma olur. Bunun en belirli örneğini inşaat sektöründe görmek mümkündür.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

c) Konjonktürel İşsizlik:

Daha ziyade gelişmiş ekonomilerde görülen işsizlik çeşididir. Konjonktürün bazı devrelerinde toplam talebin azalması ile bir kısım işgücü istihdam edilemez. Konjonktürel işsizlik konusunda önemle durmak gerekir. Aksi halde mühim problemler çıkarır.

d) Teknolojik İşsizlik:

Teknik ilerleme ile yeni bazı makinaların bulunması ve bunların işgücünün yerini alması teknolojik işsizliği doğurur. Bunun pek açık misalini yol inşaatında görmek mümkündür. Evvelce yüzlerce işçinin kazma, kürek ile yaptığı işi bir yol makinesi bir iki saatte meydana getiriyor. Bu sektöre böyle bir makinenin girmesi birçok işçinin çalışma imkânını daraltıyor. Fakat teknik ilerlemenin ve makineyi insan gücü yerine ikame etmenin mutlaka işsizlik yaratacağı söylenemez. Belki işgücü istihdamında üretim vasıtaları üretim yönünde bir yer değişme olacaktır.

e) Yapısal İşsizlik:

Bir ekonomide her sektörde ortaya çıkan durgunluk sebebiyle meydanagelen işsizliktir. Makineleşme neticesinde yapıda husule gelen değişme bu çeşit işsizliği doğurur ve uzunca bir zaman devam eder. Sosyal ve ekonomik yapıda kötü tesirleri görülür.

f) Gizli İşsizlik:

İşgücünün görünürde istihdam edilmesi ve hakikatte düşük produktivite ve ücretle çalışması haline gizli işsizlik diyoruz. Nüfus artış hızının fazla olduğu ülkelerde üretim vasıtalarının yetersiz oluşundan ötürü meydana gelir, sermaye işgücünü prodüktif çalıştırabilecek seviyeye gelememiştir, işgücü de mevcut teçhizatla bir genişleme olmamasına

$$\frac{\Delta P}{P} > \frac{\Delta K}{K}$$

rağmen işletmelere sokulmuştur. Bu suretle prodüktivite düşmüştür. Nüfus P, Kapital K olursa

hali gizli işsizliği ifade eder. Yani nüfus artış nisbeti sermaye artış nisbetinden büyüktür.

Bilhassa iktisaden az gelişmiş memleketlerde gizli işsizlik vardır.

Gizli işsizliği açık bir şekilde anlatabilmek için bir misal verelim:

Farzedelim ki, Eskişehir Şeker Fabrikası günde 8.000 (ünite) iş saatlik işgücüne sahipti. Bununla her sene 400.000 ton şeker pancarı işliyor. Şayet günde 200 işçiyi dışarda bırakarak aynı miktar pancarı işlemek mümkün olursa ve bu takdirde o işgücünün fazladan çalıştığı ve diğerlerinin gelirine ortak olduğu anlaşılır ki; bu hal gizli işsizliktir.

Genel olarak az gelişmiş ekonomilerde rantabilite ve produktivite hesapları yapılmamaktadır. Çünkü muhtelif tesirler firmaları zorlar. İş verenler sadece iktisadi faktörlere bağlı değillerdir. Siyasi otoriteler bilhassa kamu işletmelerinde mevcut teçhizattan daha fazla işgücünü işletmeye sokmak isterler. Sonunda ücretler seviyesi düşer. Tabii bu hal produktiviteye tesir eder ve onu da azaltır. Nihayet bir gün firmaları kurtarmak onları kârlı hale getirmek istenir, bu sefer gizli işsizliğe son verme zarureti doğar. Binlerce işçinin işine son verilmesi büyük siyasi ve iştimai problemler doğurur ve bu operasyondan çok zaman vazgeçilir. Devam eden bu durum ekonomiyi kemirir. Sanayi ülkelerinde toplam talebin daralması işsizliği doğuracaktır. Halbuki tarım ülkelerine bu yöndeki bir olay aynı süratle işgücünü tasfiye etmiyecek ve açık işsizliği meydana getirmiyecektir. Aksine bir daralma olmasına rağmen çalışacaktır. Belki de böyle genel bir daralma neticesinde teçhizatta hiç artma olmamasına rağmen dışarıda kalan iş gücünden bir kısmı da tarımsal sektörde çalışacaktır.

Gizli işsizlik müessesesi üzerinde bilhassa Joan Robinson durmuştur. Bilindiği gibi klâsikler noksan istihdam ve işsizlik konusuna temas etmemişlerdir.

Belli başlı işsizlik çeşitlerini yukarıda sıralamış bulunuyoruz. İktisaden gelişmiş ülkelerle, az gelişmişlerin sorunları başka olduğu için işsizlik ve onların sebepleri de değişik olacaktır. İktisaden gelişmiş ülkelerde işsizlik sebebi efektif talebin yetersizliği olarak gösteriliyor. Halbuki az gelişmiş ekonomilerin daha başka problemleri de vardır. Belli başlıları arasında nüfusun büyük bir hızla artması karşısında üretim vasıtalarının ona ayak uyduramamasıdır. Ayrıca teknolojik gelişmede çalışma

arzusu yeni doğan işgücünü işsiz bırakabilir.

V- TAM İSTİHDAM:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tam itihdam çalışmak isteyen işgücünün üretime fiilen ve tamamen katılması hali idi. Yani işgücü arzını talebin (produktiviteyi ve ücreti düşürmeden) karşılaması şeklidir. Bunu fiilen gerçekleştirmek imkânsızdır. Çünkü yukarıda işsizlik türlerini sıralarken arızi sebeplerle istihdam edilemiyenlerin bulunacağını ve bunların aşağı yukarı % 2 nisbetinde olduğunu ifade etmiştik. Tam istihdam denildiği zaman ya bu arızî işsizleri hesap dışı bırakacağız veya yüksek istihdam ifadesini kullanacağız.

Bilindiği gibi istihdam konusu bilhassa 20. asrın doğurduğu bir kavramdır. 1930 bunalımı büyük ekonomik problemler çıkarmış ve düşünürleri bunların çarelerini aramaya sevketmiştir.

1936 senesinde John Maynard Keynes'in "General Theory" ile konuya el attığı Beveridge'in onu takip ettiği görülüyor. Keynes noksan istihdamda dengeyi başlangıç kabul ederek tam istihdama gidilmesini arzular.

Keynes tam istihdamın temini için Devlet müdahalesinin lehindedir ve işsizliğin bulunduğu toplumlarda faydasız yatırımların daha iyi neticeler doğuracağını; her yatırımın çarpan katsayısı kadar milli geliri arttırdığını ifade etmektedir.

Devlet tam istihdam seviyesine ulaşabilmesi için yapacağı yatırımların finansmanı konusunda genellikle bütçe açığı, emisyon ve borçlanma gibi müeseselere müracaat edecektir. Bu ilk aşamada piyasada bir satın alma gücü yaratacaktır, belki istihdam seviyesi yükselecektir ama bu artış sun'i olacaktır. İleride piyasanın tansiyonunu yükseltebilecektir.

Keynes'in tam istihdam konusundaki kanaat ve düşünceleri karşısında Joan Robinson'un gerçekçi tutumunu görürüz. İki iktisatçı da tam istihdam konusunu izah ederken bazı mühim unsurları sabit fazetmektedirler. Bunlar teçhizat, rekabet serbestisi ve işçi mobilitesidir. Halbuki bu unsurlar tam istihdama etkisi olan müesseselerdir. Piyasaya her ne suretle olursa olsun ilâve edilecek satınalma gücünün istihdamı etkilemesi güç ve her zaman da Keynes'in ifade ettiği gibi verimli olacağını söylemek zordur.

İstihdam konusu gaye olarak ele alındığında yanlış sonuca varılabilir. İstihdamın refahı artırma imkânını tesir edecek bir vasıta olduğu hatında tutulmalıdır. Onun için aktif müdahale her zaman arzu edilen sonucu vermez. Bu türlü hareket, kaynakların verimli şekilde kullanılmasını temin etmiyebileceği gibi ödemeler dengesini de bozabileceği, bazı iktisatçılarca ifade edilmektedir. Mesela bir toplumda gelir artınca her türlü talep artacaktır. Talep hem üretilen mallara ve hem de ithal mallarına karşı artacaktır. Üretilen malların fazla talebi; bir taraftan ihraç imkânını daraltacak, çünkü içeride o mallar tüketilecektir. Diğer taraftan bilindiği gibi fazla talep fiyatlar üzerine tesir ederek onları yükseltecek ve dış pazardaki rekabet imkânını daraltarak ödemeler dengesini bozcu bir durum hasıl edecektir. Netice yine istihdama tesir edecek ve onu yeniden düşürecektir. Onun için gelişi güzel veya hesapsız yatırımlar ekonomiye fayda yerine zarar verebilir. Yatırımların mutlaka verimli sahalara yapılması ve kaynakların ölçülü ve hesaplı kullanılması lâzımdır.

Tam istihdam her zaman ifade edilen sebeplerden ötürü mümkün olmamaktadır. Onun için bazı İngiliz İktisatçıları tam istihdam ifadesi yerine Yüksek İstikrarlı istihdam deyimini kullanmayı tercih etmektedirler.

Tam istihdamı bütün ekonomiler için aynı önemde ele almak mümkün değildir. Gelişmiş ekonomilerde mühim bir konu olmasına rağmen az gelişmiş memleketlerde aynı önemle üzerinde durulamamıştır. Çünkü her fırsatta ifade ettiğimiz gibi az gelişmiş ülkelerde âtıl işgücünü çalışmaya sevketmek ve onlar için lüzumlu üretim araçlarını temin etmek başlıca problem olmaktadır. Az gelişmiş ekonomilerde arzusu ile iş piyasasına dökülmüş ve istihdam edilememiş bir işgücü önemsenecek seviyeye ulaşamaz.

VI- MİLLİ GELİRLE İSTİHDAM VE TÜKETİM ARASINDAKİ MÜNASEBET:

Tam istihdam seviyesine bir memlekette ne kadar çok yaklaşılabilirse, yani tam istihdama ne kadar çok varılırsa, ülkenin milli geliri bu ölçüde gelişecektir. Noksan istihdam olduğu takdirde o ülkenin milli gelirinde bir daralma olacaktır. Şu halde istihdam ile milli gelir arasında bir münasebet tesis edilmiş olur. Yani milli gelir dallara ayrılıyor, üre-

tim faktörlerine göre taksim ediliyor, üretim faktörlerinde bulunan şahıs gelirlerini düzenliyor. Bu üretim dallarında çalışan kişiler elde ettikleri gelirleri, ihtiyaçlarını tatmin etme gayesi ile tüketiyorlar. Bu paralar tüketim harcamalarına ayrılıyor. Bu takdirde milli gelir sadece insanların zaruri ihtiyaç maddelerini elde etmelerine yetecek seviyede olacaktır. Yani fert başına düşen gelir düşüktür. Gelir düşük olunca insanlar elde ettikleri gelirleri tüketim harcamalarına vereceklerdir.

Tüketim neticesinde yeniden istihdam konusu doğacaktır. İstihdam milli gelire tesir edecek ve belli bir istihdam seviyesine varıldığında milli gelir buna uygun olarak yükselecektir. Noksan istihdamdaise daha az gelir elde edilecektir. Milli gelirin fertlere dağıtılması ferdi geliri teşkil eder. Fertler elde ettikleri gelirlerini yeniden tüketim ihtiyaçlarını gidermek gayesi ile sarfederler. Tüketimin doğabilmesi için istihdama ihtiyaç vardır. İstihdam seviyesi, üretim faaliyeti milli gelirle ilgilidir.

Tüketim ile talep arasında da bir bağlantı mevcuttur. Yani insanlar elde tmiş oldukları gelirleri ile piyasaya çıkıp ihtiyaçları olan mallara karşı talepte bulunuyorlar. Bazıları gelirlerinin tamamını bazıları da bir kısmını ihtiyaç malları talebine ayırıyor.

Bir ülkede milli gelir artarsa oradaki tüketim harcamaları hacmi de genişliyecektir. Fakat bir memleketin milli gelirinin tamamı tüketime yönelirse, fiyatlar genel seviyesinde bir yükselme hasıl olacaktır. Şu halde milli gelirin artması ihtiyacımız olan malların üretilmesinden önce tüketilmesiyle sonuçlanıyorsa, derhal fiyatlar genel seviyesinde bir yükselme hasıl olacaktır. Fiyatlardaki yükselmeye mâni olmak için talep hacmine uygun bir şekilde arzı da arttırmak lâzımdır. Yani, piyasada talebi karşlayacak kadar arz mevcut ise, gelir seviyesi yükselmiş olmasına rağmen, talep rahatlıkla karşılanacak ve bu suretle fiyata tesir etmesi önlenecektir.

Şu halde, mili gelirden fert başına isabet eden gelirin yükselmesi talep hacmini arttırıyorsa fiyatlar genel seviyesi yükselir. Bir ülkede milli gelir sun'i bir şekilde yükseltilirse, yani fertlere sun'i satınalma gücü verilirse (enflâsyon hali) hakiki üretim hacminde gelişme olmadığından, talebin artmasıyle (arz sabit kaldığından) fiyatlar yükselecektir. Dolayısıyla milli gelirin toplam talep unsuruna tesiri vardır.

Bir toplumda tüketim eğiliminin artması toplam talebe tesir edecektir. Talepteki bu artış ise mal ve hizmet üretimini zorlayacaktır. Üre-

timdeki gelişme istihdam ve gelir artışına neden olacaktır. Gelirin yükselmesi tasarruf eğilimini fazlalaştıracaktır. Tasarruflar geniş ölçüde yatırıma akacağından yeniden gelir atışı ve onu takip eden işlemleri doğuracaktır.

İktisaden az gelişmiş ülkelerde gelir artışının ilk tesiri tüketim harcamaları üzerinde görülür. Tüketim mallarına olan ihtiyacın giderilmesi geniş ölçüde ithalatı etkiliyecektir. Bu da gelirin bir kısmının dış ülkelere kayması demektir Yani tüketim harcamaları memlekette üretimi genişleteceği yerde kolay yoldan başka ülkelerden mal ve hizmetlerin getirilmesine ayrılacaktır. Gelir artışlarının üretim alanına, tüketime nazaran daha güçlükle girdiği görülecektir. Gelir artışının iktisaden gelişmiş ülkelerde daha olumlu bir yönde gelişmesi bu gelirlerin üretim alanına kaymasına bağlıdır.

İktisaden gelişmiş ülkelerde milli gelirin artması fert başına isabet eden geliri daha da yükseltecektir. Ferdi gelirin artması tüketim eğilimini azaltacak, tasarruf eğilimini yükseltecektir. Tasarruflar geniş ölçüde yatırıma kayacağından gerek tüketim ve gerekse üretim malları istihsalini genişletecektir. Bunların üretimi elbette istihdam seviyesini daha da yükseltecektir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ONUNCU BÖLÜM
MİLLİ GELİRİN DAĞILIMI
(BÖLÜŞÜM)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

I- GİRİŞ:

Buraya kadar yaptığımız açıklamalar, üretim faaliyetinin gayesini, fiyat mekanizmasını, para ve krediyi ve milli gelirin yaratılmasını açıklamaya ayrılmıştı. Bir ekonomide milli gelirin yaratılması kadar bu yaratılan gelirin toplumu teşkil eden fertlere dağılımı da büyük önem taşır. İşte şimdi de milli gelirin dağılımı, klâsik tâbiri ile bölüşüm konusu üzerinde duracağız.

Bugünkü toplumu teşkil eden insanlar üretimi, tamamen piyasa için yapmaktadırlar. Yani, hiçbir fert kendi gerçek ihtiyaçlarını düşünerek, onları bizzat kendi üretimi ile tatmin etmek gayesi için üretim yapmıyor; yaptığı üretim, piyasa içindir. Piyasada yaratmış olduğu kıymetleri diğer ihtiyacı olan mallarla mübadele ediyor veyahut para ekonomisi dilinden ifade edecek olursak, onu nakde dönüştürüyor ve bu suretle piyasadan ihtiyaçlarını tatmin edecek mal ve hizmetleri elde etmiş olduğu para ile gideriyor.

İş bölümünün ve ihtisaslaşmanın çok geliştiği, modern toplumlarda insanlar piyasa için üretim yapmaktadır. Bu suretle daha bölüşüm teorisine girmeden üretim, iş bölümü, piyasa, mübadele gibi müesseselerin izahına ihtiyaç vardır. Bunun içindir ki daha önceki bahislerde bu konulara temas edilmiştir.

Piyasada işlem gören mallar, yani üretilerek piyasaya getirilen mallar, sahiplerine bir gelir temin etmektedir. Çünkü o malları sahipleri üretmişler ve toplumda hakiki bir kıymet fazlası meydana getirmişlerdir.

Basit olarak bölüşümü tarif edecek olursak; Bir ürünün üretime katılanlar arasında paylaşılmasıdır şeklinde açıklayabiliriz. Bu demektir ki, ihtisaslaşmanın var olduğu bir toplumda ferdi üretimden ziyade,

müşterek bir üretime doğru gidilmektedir.

İlkel bir toplumda tek başına bir insan kendi ihtiyacı olan malı elde edince onu tüketiyor, kendi kendini tatmin ediyor. Böyle bir ortamda bölüşüm bahis konusu değildir. Orada insan yaratmış olduğu kıymeti kendisi tüketiyor ve kendi varlığını devam ettirebiliyor. Fakat bugün durum çok değişmiştir. Herkes üretilen herhangi bir malın bir safhasında çalışmakta ve beraberce üretim yapılmaktadır. Böyle toplu çalışma olunca herkes, yaratılan bu kıymetten kendine düşen payı alacaktır. İşte bu bütünün parçalara ayrılması bölüşümü doğurur. Bölüşüm o kadar önemli ve o kadar büyük problemler ortaya getiriyor ki, bugünkü ekonominin en esaslı sorunlarını ve konularını teşkil ediyor.

Bugün insanların sosyal dertleri daha ziyade topluca yaratılmış ve üretilmiş olan kıymetin (milli hasılanın) kendi aralarında paylaşılmasından ileri gelmektedir. Yani, o kıymetin yaratılmasına katılan herkes, hissesine düşen payı büyütmek ve mümkün olduğu kadar fazla hisse elde etmek gayesi ile çalışmaktadır. Sosyal problemler de buradan doğmaktadır. Meselâ üretilmiş bir demir parçasını dikkate alalım. Bu demir parçasının temsil ettiği kıymet veya gelir, onu yaratan üretim unsurları arasında taksim edilmelidir. Meselâ tabiat unsuruna isabet eden bir gelir olacaktır. Bizzat demir cevherini çıkarıp kıymetlendiren, buna gücünü veren işçi emeğinin karşılığı bir gelir vardır. Üretim işlemi el ve avuç ile yapılamıyacağına göre, kullanılacak alet, edevat ve makinanın, yani sermayenin bir geliri olması ve nihayet bunu çıkarmayı ve değişik üretim branşlarında kullanmayı akıl eden bir üretim faktörlerini bir araya getiren ve birleştiren müteşebbisin de bir geliri olması lâzım gelecektir. Herkes mümkün olduğu kadar üretilen bu kıymetten kendi hissesine düşecek payı büyütmek eğilimindedir. Şöyle ki; işçiler daha fazla ücret, sermayedar daha fazla faiz alarak paylarını büyültmek isterler. Müteşebbisler her ne pahasına olursa olsun, kendisinin bulunmayışı halinde bu üretimin yapılamayacağını düşünerek, o da büyük kısmı arzu eder. Bu takdirde hasılanın bölüşümü konusunda muhtelif üretim faktörleri arasında zıt eğilimler hâsıl oluyor. İşte bu gibi eğilimler bugünkü ekonominin, iktisadi, sosyal problemlerini doğurmaktadır.

Bölüşüm meseleleri, sosyologları ve iktisatçıları uzun seneler meşgul etmiştir. Bilhassa iktisat ilminin doğuşundan sonra bölüşüm konusu üzerinde durulmuş olduğunu müşahade ediyoruz. Bunların başında Fizyokratlar gelmektedir. Fizyokratlar, toplumda üç sınıfın mevcut olduğu-

nu ifade etmişlerdir. Bu sınıflar:

- Ziraatçiler

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tarımla uğraşan insanların bir toplumdaki gerçek üreticileri teşkil ettiğini ve hakiki kıymeti yaratan unsurların bunlar olduğunu kabul ediyorlar ve çiftçilerin elde etmiş oldukları geliri muhtelif sınıflara intikal ettirdiklerini söylüyorlar.

- Emlâk sahipleri

Bunların da üretime yardımcı oldukları, netice itibariyle emlâk sahiplerinin de, dolayısiyle istihsale katıldıkları kabul ediliyor.

- Sanat erbabı

Zanaat erbabı, kısır sınıfı teşkil etmektedir. Üretici zümrenin yaratmış olduğu servet, o zamanın anlayışına ve fizyokratların inanışlarına göre bu üç sınıf arasında tevzi ediliyordu. Bölüşüm hadisesi bu üç sınıf arasında oluyordu.

Bu suretle, bölşüm olayını basit olarak izaha çalışan düşünürler fizyokratlardır. Bundan sonra bölüşüm konusu üzerinde bilhassa klâsiktisatcılar durmuşlardır. Belirli bir süre içinde yaratılmış olan kıymetlerin, üretim faktörlerine göre nasıl bölündüğünü izaha çalışmışlardır. Yani, klâsikler bölüşümün üretime iştirak eden unsurlar arasında olabileceğini anlamışlar ve bunun izahını yapmışlardır. Neoklâsikler, Modern İktisatçılar bölüşüm konusunda durmuşlar ve milli gelir, istihsal faktörlerine göre taksim edilirken bazı noktaların da dikkate alınmasının lüzumlu olduğunu izah etmişlerdir. Bilhassa milli gelir bölüşülürken, tıpkı bir fiyatın teşekkülünde arz ve talebin tesiri gibi, üretim faktörlerinin de arz ve talep kanunları çerçevesi içerisinde bölüşüme iştirak ettiklerini beyan etmişlerdir. Yani, hasılanın bölüşümü kendi kendisine üretim faktörlerine göre otomatik olarak tevzi edilemiyor. Bazı aracı müesseselere ihtiyaç oluyor.

II- FONKSİYONEL VE ŞAHSİ BÖLÜŞÜM:

Genel olarak bugün bölüşüm konusu iki şekilde görünmektedir. Bunların birincisi fonksiyonel bölüşüm, ikincisi şahsi bölüşümdür.

Şahsi bölüşüm; milli gelirin şahıslara ve ailelere göre dağılışını

izah eder. Şahsi bölüşüm bahis konusu olduğunda bir aileye muhtelif kanallardan gelir akabileceğini düşünmek lâzımdır. Yani bir aile içinde çeşitli üretim faktörleri bulunabilecektir. Meselâ, bir işçi ailesinde, üretim unsurlarından emeğe isabet eden gelirle birlikte, o aileye, sahip bulunduğu gayrimenkullerinden de bir miktar gelir gelecek ve belki de tasarruf ettiği paraların bankadaki faizi de ilâve edilecektir. Bu suretle, gelir muhtelif kaynaklardan doğmaktadır. Bu üç kanaldan gelecek miktar ailenin yıllık gelirini ifade edecektir. Halbuki fonksiyonel bölüşümde sadece bir üretim faktörüne isabet eden gelir dikkate itibara alınıyor. Şahsi bölüşümde ise rant, faiz, ücret gibi gelirler aynı aile veyahut aynı şahsın geliri içinde toplanabiliyor. Bugün para ekonomisinin hakim olduğu bir çağda bulunduğumuza göre, bölüşüm konusu umumiyetle nakdi gelirle, yani para ile ifade edilmektedir. O bakımdan ekonomide daima milli gelir, nakdi olarak izah ve ifade olunur.

III- BÖLÜŞÜM VE ÜRETİM:

Bölüşümü izah ederken, üretim ile bölüşüm arasındaki ilginin tamamen ortadan kalkmış olduğunu düşünmemek lâzımdır. Yani hem üretim ve hem de dağılım konusunun birbirleriyle çok yakın ilgileri vardır. Bu iki müessese adeta biri diğerine karışmış vaziyettedir. Bunları ayırmaya imkân yoktur. Üretim bölüşüm için ve bölüşüm de üretim için yapılır.

Bölüşümle üretim arasında yakın ilginin mevcut olduğunu söyledik. Bu konuyu teşkil eden mallar en nihayet üretim hacmi ile tesbit edilmiştir. Yani bölüşüm konusunun hududu, bir devre içerisinde, yaratılan kıymetlerin tümüdür. Şu halde bölüşüme konu teşkil edecek kıymetler üretimin devre içerisindeki bütünü olur. Demek ki bölüşüm daha ziyade üretime bağlı bulunmaktadır. Belli bir devre içerisinde üretim çok olursa, hasılanın bölüşümü sonucunda üretim faktörlerine isabet edecek gelirler de yükselecektir. Üretim düşük ise, bu devre üretim unsurlarına isabet eden gelir de, o nisbette azalacaktır. Hasılanın bölüşümünde herkes müşterek üretimden daha fazla hisse almak istiyecektir. Şu halde üretimin bütünü üretim faktörleri arasında taksim ediliyor ve her faktör, bundan daha geniş bir pay elde etmek istiyor. Üretimi bir tepsi böreğe benzetirsek, herkes o tepsi börekten kendi hissesine düşen payın biraz daha fazla olmasını istiyecektir. Bu bir tepsi böreği bir şahıs taksim

ediyorsa, bu dağıtımdaki adalet, onu taksim eden şahsın basiret ve kabiliyetine bağlıdır. Sempatik gördüğüne daha fazla, antipatik olana daha az pay verirse adil bir taksim yapmamış olur. Görülüyor ki üretimle bölüşüm konularında yakın ve sıkı bir ilgi mevcuttur.

Gelir iki kanaldan üretim unsurlarına dağıtılır. Birincisi yaratılan değeri dağıtma yetkisi, bir otoriteye verilmiştir. Devletin yetkili bir organı üretim unsurlarının fiyatlarını tayin ve tesbit eder. Bu demektir ki, bölüşümde üretim faktörlerine isabet edecek pay, o otorite tarafından tesbit edilmektedir. Veyahut böyle bir otorite yoktur, iş tamamen serbest bir piyasa sistemi içinde cereyan eder, yani diğer bahislerde tetkik ettiğimiz gibi, kendisini fiyat mekanizmasına bırakır ve her üretim faktörünün fiyatı, arz ve talebe göre oluşur. Üretim unsurlarına göre yapılacak bir bölüşümü arz ve talep tayin eder. Esasen üretim faktörlerine uyularak yapılan hasılanın taksimi muhtelif sosyal problemleri doğurmaktadır. Eğer taksimde üstün bir adalet varsa sosyal anlaşmazlıklar az olur. Taksimde sosyal adalet dikkate alınmamışsa birçok dertler meydana çıkar. Mesela, milli gelirin taksiminde sermaye faktörü büyük payı almak isterse, yani bir devrede üretilmiş kıymetlerin geniş bir kısmının kendi fonksiyonu sonucunda meydana geldiğine kani olarak, bu faktör büyük pay almak istediğinde, belki de geniş ölçüde hissesini temin edecek, fakat bu halde, diğer üretim unsurlarının hissesi daralacaktır. Yani emek unsurunun, teşebbüsün veyahut tabiatın payı daralmış olacaktır. O zaman toprak sahipleri kendi hakları olan geliri elde edemedikleri için itiraz edecek veyahut sermayedarın bu işde daha fazla kazanç elde etmesinin anormal olduğunu öne sürerek, bu taksime rıza göstermiyecektir. Bunların sosyal müesseseler üzerindeki tesiri, bölüşümdeki adaletsizlik nisbetinde az veyahut çok olacaktır. Büyük bir adaletsizlik varsa, sosyal ve ekonomik bünye sarsıntı geçirecektir. Bu adaletsizlik nisbi ise, sarsıntı veya tahribat o nisbette az olacaktır. Onun için bir ülkede milli gelirin daima yükselmesi, geçen bahislerde ifade ettiğimiz gibi mutlaka fertlerin gelirlerinin ve hayat seviyelerinin yükselmesini ifade etmez.

Melli gelirle beraber, fertlerin gelirlerinde de bir artış varsa, ancak o zaman hayat seviyelerinde müsbet yönde gelişme görülecektir. Aksi halde, sadece milli gelirin artması ve bunun bölüşümünün bir faktör lehine olması, memleketin umumi refah ve saadeti üzerinde büyük bir tesir yaratmayacaktır. Yani hasıladan, sadece bir gurup büyük pay alırsa, bir zümre milli gelirin büyük bir kısmını elde ederse, onların geliri arta-

cak ve hayat seviyesi yükselecek öteki unsurlarda bir gelişme olmayacaktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu bakımdan bölüşümle üretim arasında diğer bir münasebet kendisini gösteriyor. Milli gelirden hissesini büyük ölçüde elde edenler, ihtiyaçlarını daha geniş olarak tatmin etme yoluna gideceklerdir. Bir toplumda üretim ancak büyük ölçüde gelir elde edenlerin eğilimlerine göre yapılacaktır. Yani üretimin yönünü hasıladan geniş ölçüde pay alanların eğilimi belli edecektir.

Müteşebbisler bu gelirlerden paylarını daha geniş ölçüde alırlarsa, tüketim harcamalarını tatmin edecek şekilde yapacaklar ve belki de lüks malların talebi artacaktır. Lüks malların talebi, o toplumda bu türlü malların üretilmesine neden olacaktır. Böylece hasılanın bölüşümü ile üretimi birbirine bağlanmıştır. Şayet hasılanın paylaşılmasında daha ziyade orta sınıf, yahut emekçiler, geniş ölçüde faydalanıyorsa o takdirde zaruri ihtiyaç maddeleri üretiminin artması muhtemeldir. Bu gurubun ihtiyacını gideren malların üretim hacmi genişliyecek, buna mukabil lüks malların üretimi daralacaktır. Bu da gösteriyor ki, hasılanın bölüşümü toplumun durumu ve taksimin yapıldığı şekil, üretim yönüne tesir etmektedir.

Belirli bir devre içerisinde üretilen kıymetler ancak iki kanaldan taksim edilir:

1- Serbest piyasa sisteminde fiyat mekanizması ile;

2- Kamu otoritelerinin takdiri ile.

Şayet bir toplumda serbest rekabet sistemi bütün şartları ile mevcut ise, her üretim unsurunun piyasada bir fiyatı olacaktır ve bu fiyat üzerinden arz ve talep hacmi ve dolayısiyle bölüşüm nisbeti tesbit edilecektir. Fakat hemen ilâve etmek lâzımdır ki, fiyat teorilerini tetkik ettiğimiz zaman, üretim unsurlarının fiyatları diğer malların fiyatları gibi sadece arz ve talebe bağlı değildir. Onlara tesir eden muhtelif faktörler vardır. Bu üretim unsurlarının fiyatlarının ne şekilde tayin edildiğini unsurları ayrı ayrı ele alarak inceleyecek ve bu faktörlerin gelirlerine ait teorileri izah etmeye çalışacağız.

Serbest rekabet sisteminde bölüşümün üretim faktörlerinin fiyatlarına göre yapıldığını belirtmiştik. Şimdi bu noktadan hareket ederek, serbest rekabet sisteminde üretim unsurlarının temin ettikleri payları-

nın özelliklerini ve bu payları izah eden eski ve yeni teorileri gözden geçirelim.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Aşağıdaki tablolarda Türkiye'de milli gelirin hane halkları arasında dağılımı gösterilmektedir. Tablolarda ifade edilen milli gelir dağılımı gelir yüzdeleri şeklinde ifade edilmiştir. Bu gruplarda artış gözlemlenirken diğerlerinde ise azalış göze çarpmaktadır.

TABLO : 13 Hanelerin Gelirden Aldıkları Payların Hane Halkı Yüzdelerine Göre Oransal Dağılımı

Hanehalkı Yüzdeleri		Gelir Payları (Yüzde) 1973 DPT	1987 DİE
Birinci	% 20	3.5	4.0
İkinci	% 20	8.0	7.0
Üçüncü	% 20	12.5	13.0
Dördüncü	% 20	19.5	21.0
Beşinci	% 20	56.5	55.0
Kümülatif			
Yüzde	20	3.5	4.0
Yüzde	40	11.5	11.0
Yüzde	60	24.0	24.0
Yüzde	80	43.5	45.0
Yüzde	100	100.0	100.0

Kaynak : DPT, 1980'den 1990'a Makro Ekonomik Politikalar, Türkiye Ekonomisindeki Gelişmelerin Analizi ve Bazı Değerlendirmeler, Ankara 1990 s. 87

TABLO : 14 1973 DPT Gelir Dağılımı ve 1987 DİE Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketine Göre Kamu ve Özel Harcanabilir Gelirin GSMH İçindeki Payları

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

(milyar TL)

Gelir		1973	Yüzde Dağılımı	1987	Yüzde Dağılımı
Kamu	Harcanabilir Geliri	64.0	20.7	10369.2	17.8
Özel	Harcanabilir Gelir	245.8	79.3	48020.8	82.2
	Hanehalkı Geliri	170.3	55.0	40059.9	68.6
	Teşebbüs Geliri (1)	75.5	24.4	7960.9	13.6
GSMH		309.8	100.0	58390.0	100.0

(1) Teşebbüs Geliri 1973 DPT ve 1987 DİE Gelir Dağılımı Araştırmaları esas alınarak artık olarak bulunmuştur. Bilanço esasına tabi tarımsal işletmeler dışındaki tarımsal gelirler hanehalkı geliri içinde gösterilmiştir.

Kaynak: DPT. a.g.e. s. 88

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ONBİRİNCİ BÖLÜM
RANT

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1- RANT HAKKINDA GENEL BİLGİLER:

Bir malın üretilebilmesi için temel üretim faktörlerine ihtiyaç vardır. Bunlardan bilhassa tabiat, yani toprak ve emek önemlidir. Bu üretim unsurları olmadan üretimi düşünmek mümkün değildir. Muhakkak bu iki unsur birleşecektir ki, istihsal yapılabilsin. İstihsal faktörlerini dörde çıkarmış ve ilk ikisi üzerine sermaye ve teşebbüsü ilâve etmiştik. Bazı hallerde sadece tabiatla emek, üretim yapmağa yeterli görülebilir. Bu bakımdan bu iki unsurun birleşmesi ile üretim yapılabileceğine göre, bunlara temel üretim unsuru denebilir. Temel unsur olan toprağın elbette üretime iştirak etmekten ileri gelen bir geliri olacaktır. Tabiatın bu üretim faaliyeti sonunda yaratılan kaymetten hissesini alması lâzımdır. İşte o zaman karşımıza toprağın geliri olan Rant çıkıyor.

Yani hasıladan toprağın kattığı değere karşılık hissesine düşen pay'a Rant diyoruz.

Rant kavramı genellikle İngilizcede kira mânasına gelmektedir. Buna karşılık muhtelif gelirlere de rant adı verilir. Bir kişinin binası vardır, gelir elde etmektedir. Ona rantiye denir. Bizim burada izahına çalıştığımız rant, bu anlamdaki rant değildir. İktisat ilminde rantı daha başka mânalarda kullananlar vardır.

İktisatçılar rantı, toprağın kirası şeklinde sadece tabiat unsuruna tahsis etmektedir. Rant, tabii unsurların meydana getirdiği kıymet fazlasından doğan bir gelirdir. İktisat ilminde rantı bu şekilde anlamak lâzımdır. Bir çiftçiyi dikkate alalım, bir devrede elde etmiş olduğu gelirin tamamı rant değildir. Çünkü onun bu ürünü meydana getirmek için sarfettiği toprağı ve bir emeği vardır. Aynı zamanda üretime yardımcı olan üretim araçları yani sermayesi vardır.

Dolayısıyle bu gibi unsurların da üretim işlemi sonucunda meyda-

na gelen kıymetten payını alması icap eder. Şu halde bu esasa göre müşterek üretim unsurlarının beraberce meydana getirdikleri üretimden emeğin geliri olan ücreti, sermayenin geliri olan faizi, teşebbüsün geliri olan kârı düştükten sonra sadece toprağa ait geliri rant olarak ifade etmek mümkündür. Bir çiftçiyi dışarıdan işçi çalıştıran ödünç sermaye alan bir insan olarak düşünmemiz icap eder. Nasıl bir insan dışarıdan sermaye aldığı takdirde elde etmiş olduğu gelirden evvelâ sermayenin faizini, emek istihdam ettiğinde o işçinin ücretini ödüyorsa ve neticede bakiye kalan kendi toprağının gelirini elde ediyorsa bağımsız üreticileri, yani üretim unsurlarını kendi bünyesine toplamış olan kimseleri, diğer çiftçiler gibi düşünmek icap eder. İki misâl alalım:

A'nın toprağı var, A kendi toprağı üzerinde çalışıyor, üretim için lüzumlu sapan v.s. mevcut. Karısı ve çocukları da beraber çalışıyor ve bir sene zarfında belirli bir miktar mahsul üretiyor. Bu elde ettiği mahsulün hepsi A'nın toprağının verdiği hasılattır. Hepsi toprağın geliri değildir. Bir kısmı A'nın öz emeği neticesidir. A çalışmamış olsaydı sadece toprak bu mahsulü vermiyecekti. Bu hasılanın bir kısmı da kullandığı üretim araçlarının ve teşebbüs unsurunun geliridir. Şu halde unsurları ve onların gelirlerini ayırmak lâzımdır.

Bu konuyu daha açık anlatabilmek için ikinci örneği verelim: Bir çiftlik düşünelim. Bu çiftlik kiralanmıştır. A kiracı olarak dışarıdan işçi almış ve sermaye tedarik etmiştir. Hariçten bulduğu bu imkânları ve üç unsuru birleştirerek bir sene zarfında üretim faaliyetinde bulunmuştur. Yapılan üretim sonucu belirli bir kıymet yaratılmıştır. Bu yaratılan kıymet taksim edilecektir. Evvela toprak sahibinin, sonra işçinin ve sermayenin, yani kullanılan biçer döverin, traktörün, üretim payı verilecektir. Daha sonra A teşebbüsünün sonucu olan kendi hissesini alacaktır. İşte burada toprağın kirası rant'tır. Şu halde rant denildiği zaman diğer üretim unsurlarına isabet eden gelirlerin toplam gelirden çıkartılması gerekir. Bu işlemin sonucundaki bakiyeye toprak rantı adını vereceğiz.

Rant'ın muhtelif şekilleri vardır. Yani, rant, tabii kuvvetlerin faaliyetlerinden doğan bir fazlalık ise bu asli ranttır. Şayet tabii kuvvetlerden değil de toprağın kiraya verilmesinden doğan bir gelir ise buna müştak rant adını veriyoruz.

II- RANT'I İZAH EDEN GÖRÜŞLER:

Rant konusunda yazar ve düşünürler eskidenberi çok durmuşlar ve değişik fikir ve kanılara varmışlardır.

Modern anlamda ilk defa rantı 17. asırda Sir William Petty ele almıştır.

Fizyokratların kanaatine göre rant, topraktan doğmaktadır. Onlara göre safi hasıla, yani rant adını verdiğimiz kısım, arazi sahibine verilir. Safi hasılanın da bulunması için tohum, tarımsal araçların payı ve çiftçinin emeğinin bedeli olarak ödenmesi gereken miktarların gelirden indirilmesi lâzımdır.

Rant üzerinde bilhassa duran klâsik iktisatçılardan Ricardo'dur.

Ricardo, zamanında İngiliz adaları üzerindeki durumu tetkik ve müşahade etmiş ve bu müşahadelerin üzerinde bazı nazariyeler geliştirmiş bulunmaktadır.

Bilindiği gibi rant unsurunun bir özelliği vardır. Bu özellik rantı diğer üretim faktörlerinden ayırır.

Tabiatta toprak mahduttur, çoğaltılamaz. Aynı zamanda tabiat unsurunu bir yerden diğer bir yere nakletmek mümkün değildir. Onun için bu özellikleri her devirde nazarı itibara almak icap eder.

İşte tabiatın bu özellikleri 18. v e 19. asırlarda İngiltere'de kendini bilhassa hissettiriyordu. İngiliz adalarının etrafı denizlerle çevrilmiştir. Arazi kesin olarak sınırlı, verim kabiliyeti belli, buna rağmen üzerinde yaşattığı nüfus gittikçe çoğalma eğilimi gösteriyor. Malthus, kötümser teorisini vazediyor. Bu durum karşısında İngilizler rant hadisesiyle pek tabii olarak ilgileneceklerdir. Nitekim Ricardo da bu durumla ilgilenmiş ve rant teorisini kurmuştur.

Ricardo rant'ı şu şekilde tarif etmektedir: Elde olunan mahsulden toprağın kullanılma payı olarak arazi sahibine ödenen hissedir. Ricardo'ya göre, insanlar evvelâ, kendi ihtiyaçlarını tatmin edecek malları üretmek için verimi fazla bulunan topraklara gider ve orada çalışarak üretim yaparlar. Fakat nüfus yoğunluğu arttıkça verim kabiliyeti çok olan topraklar o artan nüfusu besliyecek gıda maddelerini üretmeğe kâfi gelmezler. Artan nüfusu beslemek amacı ile daha az verimli olan topraklara doğru gelirler. Böylece verim kabiliyeti düşük topraklar da tarıma açılmış olur.

Ricardo muhtelif verim kabiliyetinde olan toprakları dikkate alarak teorisini şu prensip üzerine kurmuştur: Verim kabiliyeti değişik olan toprak parçaları üzerine aynı emeği ve aynı sermayeyi tatbik ederek üretim yapılırsa, elde edilecek ürünlerin miktarı eşit olmayacaktır. Verim kabiliyeti çok olan topraklar fazla, düşük olan topraklar daha az ürün verecektir.

Bu suretle iki toprak parçası üzerinde aynı sermaye ve aynı emekle üretimde bulunulursa bu verimliliği değişik olan topraklardan elde olunan ürünler farklı olacak ve verim kabiliyeti çok olan daha fazla, düşük olan daha az ürün verecektir. Şu halde aynı emek, aynı sermaye, aynı toprak parçası üzerine (aynı yüzölçümünde) tatbik edilmiş ve neticede birisinden daha fazla öbüründen daha az ürün elde edilmiştir. Bu suretle daha fazla ürün elde eden şahıs hiç fazla emek sarfetmeden daha fazla bir gelir temin etmiş bulunmaktadır.

Nüfus arttıkça insanların daha fazla araziye ihtiyaçları olacak ve verimi az olan topraklar da işletmeye açılacaktır. Neticede rant müessesesi nüfusun artışı oranında büyüyecektir.

Bir toplumun nüfusunu aynı verimdeki topraklar besliyecek kadar gıda maddelerini üretebiliyorsa o takdirde rant küçülecek veyahut hiç görülmeyecektir.

Bu açıdan rantın doğabilmesi için muhakkak verimliliği değişik muhtelif toprakların varolması ve bu toprakların üzerinde yaşıyan nüfusun artması lâzımdır. Örneğin üç ayrı yerden üç dönüm arazi parçasını ele alalım. Bunların verimlilik derecesi muhtelif olsun. Bu A, B, C şeklinde ifade edebileceğimiz topraklar üzerinde elde ettiğimiz ürünlerin maliyetleri farklı teşekkül edecektir. Yani birinden daha fazla ürün aldığımız için bunun üretim maliyeti düşük, diğerinden daha az ürün elde ettiğimiz için onun maliyeti yüksek olur. Bu A, B, C toprak parçaları üzerinde üretilen malların maliyetleri 100 - 150 - 180 olsa piyasada, fiyatın teşekkülü konusunda ifade etmiş olduğumuz gibi aynı kalitedeki malların bir tek fiyatı olacağına göre farksızlık kanunu sebebiyle bu ürünün fiyatı tek olacak ve bu fiyata göre üç ayrı yerde üretilen mallardan toprağa isabet eden rant değişecektir.

Örneğin fiyat 180 lira olsa, birinci dönüm toprak 80 liralık bir rant, ikinci dönüm toprak 30 liralık bir rant elde etmiş olacak, üçüncü toprakta üretim maliyetine ancak malını satacağından bir rant elde et-

miş olmayacaktır. Bu çeşit rantlara diferansiyel rant denir. Rant fiyat sayesinde doğan, maliyeti bulunmayan bir gelirdir. Fiyat, arz ve talebe göre oluşmaktadır, aynı zamanda fiyat üretim maliyetine göre teşekkül ettiğinden, rant fiyatın bir unsuru olmuyor, yani maliyetin bir unsuru olmuyor, aksine fiyat sayesinde doğan bir gelir oluyor. Demek ki, rant, fiyat sayesinde elde edilen bir gelirdir. Üretim maliyetinin bir unsuru değildir.

Sanayide de bu çeşit rantlara rastlanmaktadır. Fakat tarımda azalan verim kanunu, kendini kuvvetle hissettirdiğinden rantı daha devamlı ve daha belirli şekilde görüyoruz. Sanayide bu aynı şekilde olamıyor. Çünkü sanayideki fiyatların teşekküllerini incelerken tarımdaki fiyat teşekkülünden ayrı olduğunu fark ederiz. Sanayide insanların ihtiyacı olan malları elde etmek için talep hacmine uygun şekilde mal üretmek mümkündür. Yani sermayeyi ve emeği arttırarak fazla üretim yapabiliriz. Ama tarımda bu mümkün olamıyor. Çünkü, tabiat unsuru yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi sınırlıdır. Tarımın sanayiye nazaran birçok özellikleri mevcuttur. Bu bakımdan devamlı olarak bir toprak parçası üzerinde üretimi genişletmek ve arttırmak mümkün değildir. Halbuki sanayici mümkün olduğu kadar fazla üretim yaparak, piyasanın talebini kendisi karşılamak ister. Tekel vaziyetini yaratarak, diğer rakip firmaları elemek amacıyla daha ucuza, üretim maliyetine daha yakın bir seviyede satış fiyatını tayin ve tesbite çalışır.

Toprak rantının, boş arazinin ekildiği oranda yükseleceğini belirtmiştik. Çünkü insanların gıda maddelerini elde edebilmeleri için daha fazla mahsule ihtiyaçları olacak ve bu ihtiyaçların tatmini için mecburen daha az verimli topraklara doğru gideceklerdir. Bu sayede rant oranı genişleyecektir. Aksi halde arazi bol ise elde edilen ürünün nüfusu besleyebilecek bir seviyede olması sonucu daha az verimli topraklar ekilmeyecek ve rant düşecektir.

Verimli arazi bol olunca, talebi karşılayabilecek kadar üretim yapılabilecektir. Bu mahsul alınınca, talep rahatlıkla karşılanacak ve tarımsal ürünün fiyatı üretim maliyetine yakın bir yerde belirecektir. Fiyat, üretim maliyetine yakın olunca rant nisbeti düşük kalacaktır.

Ricardo'nun bu izahı ve düşüncesi tabiatiyle mutlak değildir. Ricardo'nun düşüncesine aykırı ve aksi istikamette bir tezi savunan Amerikalı iktisatçı Carey'dir.

Carey'e göre, insanlar evvelâ verimli topraklar üzerinde tarım yapmamışlardır. Daha doğrusu yapamamışlardır. Çünkü eski insanlar bir yere geldikleri zaman verimli topraklar pek tabii olarak büyük otlarla, ormanlarla, vesair bitkilerle örtülü bulunmaktaydı. O toprakları üretime yararlı bir hale getirmek için çok emek vermek zorunluğu vardı. Bu emekle beraber üretim vasıtalarına, âlet ve edevata da ihtiyaç duyulacağı tabiidir. Dolayısıyla, bu bölgeye gelen insanlar evvelâ tepeler ve sırtlar üzerinde oturma eğilimi göstermişler, daha az verimli topraklara yerleşmişler ve oraları üretime açmışlardır.

Tarıma açılan ilk topraklar verimliler değil, işlenmesi kolay olanlardır. Carey'e göre, bu sebepten insanlar Ricardo'nun dediği gibi, verimli topraklar üzerinde tarıma başlayıp, verimi düşük topraklara doğru yayılmamışlar; aksine verimsiz topraklarda tarıma başlayarak verimli topraklara doğru kaymışlardır.

İster Amerikalı yazar Carey ve isterse Ricardo'nun fikirlerini dikkate alalım, hangisinden hareket edersek edelim, muhakkak rantın mevcut olduğunu ve bunun azalıp çoğalmasının gene yukarıdaki izahlarımıza uygun şekilde devam edeceğini kabul etmek durumundayız.

Carey'in fikrine göre de daima nüfus arttıkça insanlar daha verimli toprakları işletmeye açacaklar, daha fazla ürün alacaklar ve diğer ilk açtıkları topraklara nazaran daha geniş ölçüde bir rant elde edeceklerdir.

III- RANT TÜRLERİ:

Rantın muhtelif türleri vardır. Bu rant türlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Diferansiyel rant
- Mevki ve şehir rantı
- Kalite rantı
- Mutlak rant
- Tüketici veya alıcı rantı
- Şibih rant.

1. DİFERANSİYEL RANT:

Bu rantın ne olduğunu Ricardo'nun teorisini izah ederken açıklamış bulunuyoruz. Bu sebeple, tekrar üzerinde durmayacağız.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2- ŞEHİR VE MEVKİ RANTI:

A) ŞEHİR RANTI:

Şehir rantına gelince; Bildiğiniz gibi bütün şehirlerde topraklar gittikçe kıymetlenme eğilimi göstermektedir. Yani şehir genişledikçe arazi, bina ve arsaların fiyatları buna paralel olarak yükselmektedir. Meselâ Eskişehir'deki arsaların 1970 senesindeki fiyatı ile 1990 senesindeki fiyatı birbirine eşit değildir. 1980 senesi ile 1990 senesindeki fiyatı gene birbirine yakın değildir. Çünkü Eskişehir gelişmiş ve şehre yakın veyahut şehrin içindeki arsaların fiyatları birdenbire yükselmiştir. Ev, dükkân, apartman şeklindeki gayrimenkullerin fiyatları daima artma eğilimi göstermektedir. Bu hal şehir içindeki gayrimenkul rantının daima yükselme eğilimi gösterdiğini izah eder. Elbette ki gelişmesi duran veya eski önemini kaybeden şehir veya mevkilerde bunun aksi bir durum hasıl olacaktır.

B) MEVKİ RANTI:

Mevki rantı Thünen tarafından ele alınarak açıklanmaya çalışılmıştır. Thünen'e göre Ricardo'nun söylemiş olduğu gibi, rant sadece arazilerin bulunduğu yerlerdedir. Thünen, toplumun ihtiyacı olan gıda maddelerini üreten toprakları bir merkeze bağlı daireler şeklinde düşünmektedir. Meselâ bir şehri besleyecek gıda maddelerinin üretimine yardımcı olan arazi parçaları bu dairelerden biri ve aynısı üzerinde bulunduğu sürece, bunlar arasında (verim kabiliyeti eşit olduğu takdirde) bir rant doğmayacaktır. Çünkü her üretici şehre ürünlerini aynı mesafedeki tarlasından getirecek ve aynı pazarda satacaktır. Ürünlerin tek bir fiyatı olduğundan aralarında bir fark doğmayacaktır. Ancak üretilecek gıda maddelerinin tarlaları aynı daire üzerinde olmayıp farklı daireler üzerinde bulunabilir. Şehre yakın olan birinci daire üzerinde bulunan A işletmesi ile ikinci daire üzerindeki B işletmesinin dönüm üzerinde yapılan üretim ve bunların maliyetleri eşit olsa dahi ayrı tarladan şehre getirilen ürünlerin maliyetleri arasında bir farklılık husule gelecektir. Bu farklılık da arazinin mevkiinden ileri gelir. Çünkü A bölgesinde bulu-

nan araziden elde edilen daha az masrafla, zahmet ve külfetle pazara getirilmekte, buna mukabil B bölgesinde bulunan aynı kalitedeki ve miktardaki malların üretim maliyetleri eşit olmasına rağmen daha fazla emek ve masrafla pazara getirilmektedir. Bu suretle A bölgesinde bulunan arazi parçası ve bunun işletmecisi, B bölgesine ve onun sahibine nazaran daha fazla gelir elde etmiş bulunacaktır. Thünen'in izah ettiği bu ranta mevki rantı adı verilir.

3- KALİTE RANTI:

Bazen aynı büyüklükte toprağa aynı miktar sermaye ve emek tatbik edildiği halde bunlardan elde edilen ürünlerin kalitesi değişik olmaktadır. Belki de aynı miktar mal üretilmesine rağmen kalitelerinde farklılık olur. Kalitesi iyi olan mal, kalitesi daha kötü olan mala nazaran bir rant yapmış sayılır. Meselâ Eskişehir civarında iki bölgede, aynı büyüklükte iki toprak parçası alalım. Bunların üzerinde aynı emek ve sermaye ile üretimde bulunduğumuzu varsayalım. Örneğin; Muttalip civarında bulunan arazide arpa yetiştirdiğimiz takdirde diğer arazinin arpasına nazaran daha iyi kaliteli arpa elde etmiş olacağız. İşte aynı emek ve aynı sermaye tatbik edilmesine rağmen o bölgede daha yüksek kaliteli ürünün elde edilmesi kalite rantını doğuracak ve iyi kaliteli mallar, diğerine nazaran bir rant yapacaktır.

4- MUTLAK RANT:

Mutlak rant üzerinde birçok düşünür durmaktadır. Yukarıdaki izahatımızda daha ziyade az verimli toprakla çok verimli toprak arasındaki farka değinmiş ve ancak verimi çok olan toprağın bir rant elde ettiğini açıklamıştık. Halbuki bazı düşünür ve yazarlara göre her toprağın muhakkak rantı olması lâzımdır.

En kalitesiz toprağın dahi bir rantı bulunacaktır ki, o ranta biz mutlak rant adını veriyoruz. Mutlak ranta her zaman tesadüf etmek mümkün değildir. Çünkü rant hâdisesi ile fiyat teşekkülü arasında açıklamış olduğumuz gibi, yakın bir ilgi vardır. Fiyatın teşekkülü üretim maliyetinin biraz üstüne çıktığı zaman rant doğacaktır.

Değişik tarımsal işletmeleri dikkate alırsak en az imkânla çalışan en az verimli toprakların üretim maliyetine göre fiyatın teşekkül etmesi

lâzım gelir. Marjinal işletmenin maliyetine göre fiyat teşekkül edecektir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

5- TÜKETİCİ VEYA ALICI RANTI:

İnsanların bazı mallara verdikleri önem eşit değildir ve daha fazla kıymet verdikleri malları piyasadaki fiyat mekanizmasından dolayı daha düşüğe almaktadırlar. Daha düşük fiyata alınca tüketiciler bir rant elde ediyorlar. Tüketicilerin elde etmiş oldukları rantlar psikolojik esaslara dayanıyor. Gözle görülen bir rant değildir. Çünkü herkesin şahsına göre değişmektedir, zira onlar mallara değişik kıymetler atfetmektedir. Halbuki üretici rantı gözle görülebilen reel bir ranttır. Bu ranta göre üretim maliyeti düşük olan işletme biraz önce açıkladığımız gibi üretim maliyeti yüksek olana nazaran daha fazla bir rant elde etmiş olmaktadır.

6- KAZİ RANT (ŞİBİH RANT):

Bu konu üzerinde bilhassa Alfred Marshall durmuştur. Kazi rant malların arz ve talep elâstikiyetlerine bağlı olarak doğar. Bir malın arzı elâstik olmadığı için, talep artınca, bu artan talebi kısa devre içinde tamamen karşılama imkânı mevcut bulunmadığından fiyatlarda görülen yükselmeler neticesinde hakiki ranta benzer bir rant elde edilmektedir. Bu rant geçici olarak elde edilir. İşte buna kazi rant (şibih rant) ismi verilir.

IV- RANTIN ANLAMINI GENİŞLETEN GÖRÜŞLER:

Bazı iktisatçılar rantın sadece tabiatın bir geliri, toprağın bir kirası olarak incelenmesini söylerler. Daha ziyade rant dediğimiz zaman aklımıza toprak rantı gelmektedir. Fakat buna mukabil diğer bazı düşünürler de bütün üretim faktörleri üzerinde rant müessesesinin var olabileceğini, geniş olarak rantı bütün üretim faktörlerine teşmil etmenin mümkün bulunabileceğini ifade etmektedirler. Çünkü onlara göre menkuller ile gayrimenkuller arasında bir fark yoktur. Menkul kıymetlerin kirası nasıl teşekkül ediyorsa, gayrimenkul kıymetlerin kirası da aynı şekilde teşekkül etmekte ve aralarında büyük bir fark olmadığından, bütün istihsal faktörleri rant dediğimiz gelirden istifade edebilmektedir.

Rantı bu mânada anlıyan iktisatçılara göre, bütün üretim unsurla-

rı için ranttan bahsetmek mümkündür. Boulding, rantı şu şekilde tarif etmektedir: Rant, denge halindeki bir endüstride üretim unsurlarından birine, bu üretim unsurunu hâlihazır durumda tutabilmek için gerekli asgari miktardan fazla olarak yapılan ödemelerdir. Bu tariften anlaşılacağı üzere, modern iktisat literatüründe, rant bir toprak kirası olmaktan çok daha başka mânalara gelmekte ve üretim unsurlarına çeşitli sebepler yüzünden, konjonktür dalgalanmaları, tekel durumları v.s., yapılan fazla ve geçici ödemeleri ifade etmektedir. Bu tarife göre meselâ bir işçinin, hâlihazır işini yapması için gerekli asgari ücreti üstünde aldığı fazlalık bir ranttır. Parasını faize veren bir kimse, parasını kiralayabileceği asgari seviyenin üstünde bir faiz alırsa, bu bir ranttır.

V- DAR MANADA RANT VE MÜLKİYET:

Rantı dar mânada kullanan ve sadece rant denildiği zaman toprak rantını anlayanların fikirleri yanlış değildir. Rantı daha geniş mânada kullanan iktisatçılara göre, toprak rantı, diğer umumi rantın bir parçası mahiyetinde kalıyor.

Bazı düşünürler toprağın geliri olan rantın lehinde, diğer bazıları da aleyhinde bulunmuşlardır. Aleyhinde olanların çoğu, daha ziyade özel mülkiyete karşı olanlardır. Bu görüşü savunanlar bir insanın belirli bir toprak parçasını sadece elinde bulundurmaktan ötürü bir gelir almalarını, doğru bulmamaktadırlar. Bu şekilde düşünenlere göre, gelirler bir emek mahsulü olmalıdır. Arazi sahibinin hiç bir külfete ve zahmete katlanmadan elde edeceği rant - gelir, gayrimeşrudur. Bir takım geçici hâdiselerden doğan bu çeşit rantın kaldırılması yahut azaltılması, daraltılması arzu ve teklif edilmiştir. Yani bazı iktisatçılar rant müessesesinin tamamen ortadan kaldırılmasını, bazı iktisatçılar da kısmen ortadan kaldırılarak onun küçültülmesini istemektedirler. Diğer bazı iktisatçılar da rant konusuna çare bulmak bu zahmetsiz geliri daraltmak düşüncesi altında bazı mali çarelere başvurmuşlar, tek vergi sisteminin oluşturulması ile bu rantı ortadan kaldırabileceklerini ifade etmişlerdir. Daha ziyade John Stuart Mill ve Henry George'un tek vergi (L'impot Unique + Single Tax) olarak rantı ortadan kaldırmayı gaye edinen fikirlerine rastlıyoruz.

Bunlara göre şayet rant ortadan kalkarsa, iktisadi alanda refah ve saadete kavuşmak daha kolaylaşacaktır. Çünkü rant yükseldiği nisbette

işçi ücretleri azalmakta, gelir farkları artmaktadır. İşçi ücretlerinin azalması, buna karşılık arazi sahiplerinin fazla gelir elde etmesi, sosyal yapıyı sarsacaktır. Rant daha ziyade insan emeği ile değil ekonominin sadece büyümesi ve gelişmesi neticesinde husule gelen bir gelirdir. Şayet toplum gelişmemiş olsaydı, statik bir ekonomi olarak varlığını muhafaza etmiş bulunsaydı, rant müessesesine rastlamak mümkün olmayacaktır. Fakat bütün bunlara rağmen (diferansiyel) tefazuli rantı tamamen ortadan kaldırmak mümkün değildir. Bilhassa özel mülkiyet rejimini benimsemiş toplumlarda diferansiyel rant mutlaka kendini gösterecektir. Hatta toprak devletleştirilse dahi, rantı ortadan kaldırmak mümkün olmaz. Ancak devlet fiyat ve bölüşüm politikasında rantı giderici çareleri arar ve rantı kendi kendine yok edebilir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ONİKİNCİ BÖLÜM
ÜCRET

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883
MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1. GİRİŞ:

Üretim faktörlerinden emeğin hasıladan aldığı payı ücret diye adlandırıyoruz. Yani emeğin geliri ücrettir.

Ücret, bilhassa zamanımızda üzerinde en çok durulan bir konudur.

Bugünün ekonomilerinde emek, sermaye, teşebbüs gibi üretim faktörleri geniş ölçüde birbirinden ayrılmış bulunmaktadır. Eskiden üretim faktörlerinin hepsi sermayesi ve emeği ile çalışan insanlarda toplanmıştı. Daha ziyade bu tip iş yerleri tarafından, üretim faaliyeti yürütülüyordu. Bugün üretim unsurları birbirinden ayrılmış bulunmaktadır. Yani, emek unsuru başka kişilerden, teşebbüs ve sermaye diğerlerinden gelerek toplanıyor ve ancak bu suretle büyük ölçüde üretim yapılabiliyor. O bakımdan ücret konusunda, eski durumu dikkate almak doğru değildir. Eskiden usta, kalfa, çırak gibi bazı müesseseler vardı. Bugün bu şekildeki müesseselerde yapılan üretime az rastlanmaktadır. Bunlar tamamen emek sahibi sınıfına katılarak büyük bir kitleyi teşkil etmektedirler.

Ücretin başlıca iki karakteri vardır. Bunlardan birincisi, peşin ödenmesidir. Ücrette üretim süreci sona ermeden, daha üretim devam ederken, mamul satılmadan önce ödeme yapılır.

İkincisi, ücretin sınırlı bir bedel olmasıdır. Yani ücret, üretime konu olan malın fiyatına bağlı değildir. Ücretin ödenmesi ve aynı zamanda bedelinin tayini, değişik zaman ve yere göre hesap edilmektedir.

Ücret, belli bir süre çalışan, emeğini veren kişiye ödenen bedeldir. Zamana göre hesap edilerek verilebileceği gibi, yapmış olduğu kıymetler dikkate alınarak, yani parça başına ücret de verilebilir. Mademki ücret işçinin yapmış olduğu mamulden önce ödeniyor, öyle ise ücretin miktarının tesbitinde mamulun kıymetinden başka esasları aramak gerekir. Onun için işçiler teşebbüsün gayesi olan kâr ile pek alâkalı değillerdir.

Yani neticede kâr ve zarar işçinin ücretine tesir etmez. Esasen tesir etmesine de imkân yoktur. Çünkü sonuç alınmadan peşinen ödeme yapıldığını biraz evvel açıklamıştık.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

II- ÜCRET TEORİLERİ:

Emeğin fiyatı olan ücreti izah etmek için, geliştirilmiş olan başlıca teoriler özet olarak aşağıda açıklanmaktadır.

19. asırdaki teorisyenler ile bugünküler arasında oldukça önemli farklar vardır. Klâsik teoriler, zamanın şartlarına göre ele alınırsa, belki o devredeki ücreti izah etmeyi bir parça olsun başarmış sayılabilirler. Bugünün anlayışına göre, ücreti tayin eden faktörler eskisi ile mukayese edilemeyecek kadar artmış ve elbette eski teorilerin noksan taraflarını da ortaya çıkarmıştır.

Eski klâsik teoriler ile modern ücret teorilerini izah ederek bu konuyu anlatmaya çalışacağız.

Ücret teorilerini ikiye ayırabiliriz:

- Klâsik ücret teorileri,

- Modern ücret teorileri.

1- KLASİK ÜCRET TEORİLERİ:

Klâsikler ücreti daha ziyade arz ve talep kanunları ile ve aynı zamanda maliyet faktörleri ile açıklamaya çalışmışlardır. Klâsiklerin ücret teorileri iki gurupta toplanabilir:

- Ücret fonu teorisi,

- Tabii ücret teorisi.

A) ÜCRET FONU TEORİSİ:

Ücreti izah eden teorilerden biri, ücret fonudur. Adam Smith, bu nazariyenin teorisinin esaslarını ortaya atmış, J.S. Mill ve Mac Culloch bunu geliştirmiştir.

Bu teoride arz ve talep kanunlarının iş piyasasına tatbik edildiği görülür. Bilindiği gibi fiyat teşekkülü konusunda mal fiyatlarını

tayin eden unsur daha ziyade o malın talebi ve arzıdır. Bir malın fiyatı, talep hacmine göre yükselir veyahut düşer. Ücret fonunu geliştiren iktisatçılar, mallar için kabul edilen sistemi emeğin fiyatına da tatbik etmek istemişlerdir. Yani onlara göre bir iş piyasası mevcuttur. Burada iş gücü talep edildiği nisbette fiyatı yükselecek (yani ücret artacak) aksine arzı çoğaldığı takdirde fiyatı düşecek (yani ücreti azalacak) tır. Teorideki iş gücü arzı daha ziyade bir tek unsura indirilmiştir. İş gücü arzı dendiği zaman, piyasada mevcut işçi adedini nazarı itibara almışlardır. İş gücü talebi ise, bu piyasada mevcut işçilere tahsis edilmiş olan sermayenin miktarıdır. Belli bir devrede iş gücüne ödenmesi için ayrılacak sermaye bir fon teşkil ediyor. Bu fon, çalışabilecek ve çalışmaya hazır işçilere ileride tediye edilecektir. Bu suretle ortalama ücreti tayin ve tesbit etmek (teoriye göre) mümkün olacaktır.

Daha açık bir ifade ile, işçilere ücret olarak ayrılmış bulunan sermayeyi işçi adedine bölerek ortalama ücreti bulacağız.

$$\text{Ortalama ücret} = \frac{\text{Tahsis edilen sermaye}}{\text{İşçi adedi}}$$

Ücret fonunun esası budur. Teori objektif olarak ücret hadlerine tesir eden sebepleri araştırıp ortalama ücreti doğuran kanunlar üzerinde durmaktadır. Yani bir işçinin kalifiye olup olmadığı, çalışan işçinin iş gücünün kuvvet veya zayıflığı, çalışanın cinsiyetine göre değişmektedir. Kadın ile erkek işçinin kuvveti başkadır. Ortalama işçi ücretlerinin tesbitinde bütün bunlar işçi adedi içerisine dahil edilmektedir.

Ayrıca, bir toplumda işçiye ödenecek sermayenin miktarının az veya çok oluşu, ortalama ücret haddine tesir edecektir. İşçiye tahsis edilmiş sermaye çok ise, (işçi sayısı değişmemek kaydı ile) ücretlerin seviyesi yükselecek, sermaye az ise ücretler düşecektir. Burada sermaye kelimesini kullanırken, sabit sermaye ile döner sermayeyi birbirinden ayırdetmek zarureti vardır. Sermaye denilince kastedilen mâna, döner sermayedir. Çünkü bu sermaye içinde işçilere tahsis edilebilecek kısım mevcuttur. Yani işçilere ayrılmış sermaye döner sermayenin içindedir. Ama tamamı değildir. Çünkü orada ham maddelere ödenecek para bulunmaktadır. Şu halde işçilere tahsis edilecek sermayeyi ifade ettiğimiz an, döner sermayenin sadece işçiler için ayrılmış olan kısmını anlamamız iktiza edecektir. İşte işçilere ödenecek bu fon bizim ücret fonu teori-

sinin esasını teşkil etmektedir. Geriye bu fonun işçi adedine taksimi kalıyor.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

S. Mill'e göre, ücretlere ödenecek sermaye bölümünü, döner sermayeden ham madde çıkarılınca geriye kalan kısım teşkil ediyor. Bu bakiye işçi adedine taksim edildiği takdirde, ortalama ücret ortaya çıkacaktır. Şu halde ücret fonundaki esas, işçilere ayrılabilecek sermaye ve bunun işçi adedine bölünmesidir.

Bu teori daha ziyade karamsar bir düşünüşün ifadesidir. Bu teorinin doğru olduğunu, tatbik imkânının mevcut bulunduğunu kabul edersek, toplum dahilinde emek sahiplerinin durumlarını ıslah için iki çareye başvurulması gerekecektir.

Ancak bu çarelere başvurulduğu takdirde başarı sağlanırsa emek sahiplerinin hayat seviyeleri düzelmiş olacaktır.

Bunlardan birincisi, işçiye ücret ödenmesine ayrılmış bulunan sermayeyi çoğaltmak, yani döner sermayeyi arttırdığımız takdirde ortalama ücret yükselecektir. Bunun için tasarrufun buna paralel olarak artması icap eder. Aynı zamanda, tasarrufun sabit sermayeye kaymaması lâzımdır. Aksi halde tasarruf sabit sermayeye kaydığı zaman döner sermaye daha küçülecek ve işçilerin durumunda, düzelme yerine ücretlerinde bir azalma husule gelecektir.

Binaenaleyh tasarrufun artması ile sermaye çoğalacak ve ancak bunun ücretlerin lehine tesis etmesi için sermayeden döner sermayeye ayrılan miktarın artmasına bağlı olacaktır. Aksine, sabit sermayeye kaydığı zaman işçi ücretlerinde bir artış görülemeyecektir.

Halbuki zamanımızda teknik çok ilerlemektedir. Bütün işletmeler teçhizatını günden güne arttırarak ve yenilerini işletmeye sokarak, üretimlerini arttırma eğilimindedirler. Bu suretle artan sermayenin geniş bir kısmı gene makine, âlet ve edevata tahsis edilmektedir. Döner sermayeye verilen kısım daralmakta ve neticede işçi ücretlerine ayrılan fon küçülmektedir. Teknikteki bu ilerleme daima ücretin ödenmesine tahsis edilmiş fonu küçülteceğinden işçinin iktisadi durumu düzelemiyor. Yani ortalama ücret bu yol ile artamıyor, hatta eski seviyesini muhafaza edemez bir hale dahi gelebiliyor.

Ücret fonu teorisine göre, işçi ücretlerini ıslah edecek ikinci çare, yukarıda zikredilen formülde açıklandığı gibi işçi adedini azaltmaktır.

İşçi adedi azaldığı takdirde işçilere tahsis edilen sermaye aynı kalırsa, gene ortalama ücrette bir yükselme olacaktır. Fakat bu husus gene imkân dahilinde değildir. Malthus nazariyesini hatırlayacak olursak, nüfus daima büyük bir artış göstermektedir. Nüfusun artması emek sahibinin ve iş gücü arzının çoğalması demektir. Emek sahibinin çoğalması da bu formüldeki paydanın büyümesi demektir. Sonuç olarak ortalama ücret gene düşme temayülü gösterecektir.

Ücret fonu teorisi Liberalizmi teyid etmektedir. Teori şayet doğru olarak kabul edilirse, devlet işçi ücretlerine müdahale etmemelidir. Şayet müdahale ederse, bazı işçiler işsiz kalacak, belki çalışan işçilerin ücretlerinde bir artış olacaktır. Ama bu sun'i artışlar geçici bir zaman içindir ve küçük bir grup bundan istifade edecektir.

Devletin ücretlere müdahalesi sonucunda ücretler arttırılırsa, geçici bir süre için işçilerin hayat seviyesi yükselmiş olacak, yaşama imkânları artmış bulunacak ve bu refah içerisinde işçiler daha fazla çocuk yapacaklarından kısa bir sürenin sonunda tekrar iş gücü arzı çoğalacak, gene ortalama ücret düşme eğilimi gösterecektir. Sonuç gene işçiler için menfi olmaktadır.

Bu teoriye göre, ücretlerin ıslahı ancak toplam tasarrufun artması ve işçilerin çocuk yapma konusundaki çekimserliğine bağlı bulunmaktadır. Şayet bir taraftan tasarruf artar, diğer taraftan da işçi nüfusunda bir değişme olmazsa işçi ücretlerinde müsbet bir gelişme kaydedilme ihtimali belirir.

Özetleyecek olursak; ücret fonu teorisi ücreti emek arz ve talebine göre izah eder. Ücret ödemelerine ayrılmış sermaye miktarı (ücret fonu) sabit kalmak şartı ile, emek arzı artarsa ücret düşecek, emek arzı azalırsa ücret yükselecektir. Bu teoriye göre ücret haddini yükseltmek için iki imkân vardır:

- İşçi adedi artmaksızın ücret fonu arttırılır,

- Ücret fonu sabitse işçi adedi azaltılır.

Teorinin Tenkidi:

S. Mill, bu nazariyeyi Adam Smith'den almış geliştirmiştir. Mill, liberal bir iktisat nizamına taraftardır. S. Mill'in sosyal konularda ekolüne sadık kalmadığı görülür. Onun merhamet hisleri iktisadi düşüncesine galebe çalmış ve sosyal adalet konusunda biraz daha müsamahalı hare-

ket etmek zorunda bırakmıştır. O bakımdan S. Mill'in mensup olduğu ekolle benimsediği fikir, bu teorideki açıklama şekli tezat halinde bulunmaktadır ve kendi kendini yalanlamaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Diğer taraftan işçiye ödenecek ücretlerin evvelden tayin ve tesbit edilecek bir fon halinde düşünülmesi hususu da tenkide açıktır. Çağdaş iktisat nizamı içinde, teşebbüs sahibi kapitalin hepsine sahip olamaz. Kendi iktisadi gelişmesini temin etmek amacıyla dışardan da sermaye bulur. Bu sermayeyi elde edeceği randımana göre sabit ve döner sermayeye böler. Müteşebbis, dışarıdan almış olduğu borç parayı dağıtırken döner sermayenin miktarını dışarıdan tesbit etmek veyahut döner sermaye şeklinde müteşebbislerin ne kadar para tahsis edebileceklerini bilmek mümkün değildir. Kaldı ki borçlanmanın tasarrufla, tasarrufun da gelir sahipleriyle ve faiz hadleri ile ilgisi vardır.

Teoriyi tenkid eden iktisatçılar daha ziyade ücretin peşin ödenmesi üzerinde durmuşlardır. Bilindiği gibi her üretim şubesinde mamul satılmadan ücret ödenir. Müteşebbis bu ücret ödemesindeki lüzumlu parayı evvelden bankadan alır ve mamulün satışı ile elde edilen parayı aldığı müesseseye geri öder. O bakımdan bir teşebbüs daha ziyade devamlı çalışan bir makinaya benzemektedir. Şayet bu devamlı şekilde çalışan makineyi bir yerde durduracak olursak, orada hem işçilere yapılan ödemeyi ve hem de mamullerden elde edilen tahsilatı görmek mümkün olur. Bu hal bize evvelki tahsilat ile bugünkü ücretin pekala ödenebileceğini izah eder.

Müteşebbis, işletmede çalıştırdığı işçilere, ücretlerini peşin ödemek zorundadır. Onların yaratmış oldukları kıymete ve buradan alınacak sonuca bakmak mümkün olamamaktadır. Belki mamul daha altı ay satılamayacaktır. Halbuki işçiye, "senin imal ettiğin bu malı satıp payını ondan sonra vereyim" denilemez. Onun için müteşebbisin eli altında belli miktar sermaye veya kredi bulunması lâzımdır. Şayet bu tedbirden bir an için herhangi bir sebeple uzaklaşılırsa, müteşebbis işçi ücretlerini ödeyemeyecek bir duruma düşecektir. O zaman işçilere iş verilemeyecek ve o toplumda işsizlik baş gösterecektir. Bu teori daha ziyade 19. asırda vazedilmiş olduğundan o asırdaki iktisadi hayatı akla getirmek ve o günkü imkânlarla bu teorinin ihdas edilmiş olduğunu düşünmek icap eder. O zaman tabiatiyle tasarruf zamanımızdaki kadar geniş değildir. Tasarruf o ölçüde geniş olmayınca işçilere ödemek için ayrılacak sermayenin hacmi de dar olacaktır.

B) TABİÎ ÜCRET TEORİSİ:

Klâsik iktisatçılar mal fiyatlarının teşekkülü konusunda tabii fiyat üzerinde durmuşlardır. Kıymet teorilerini incelerken bu hususlara temas etmiştik. Bu iktisatçılar malların tabii fiyatının mevcut olduğunu ve piyasa fiyatının da bu tabii fiyatın biraz üstünde veyahut altında teşekkül ettiğini, emek konusunda da tıpkı bunun gibi tabii bir fiyatın mevzubahis olabileceğini ifade etmektedirler.

Emeğin tabii fiyatı, mallarda olduğu gibi, maliyet unsuru ile izah edilecektir. Emeğin tabii fiyatı, işçinin iş gücü maliyetidir.

İşçinin iş gücü maliyeti nedir?

Bu konuda birçok yazar ve düşünürler değişik fikirler ileri sürmüşlerdir. Meselâ F. Lassal bu soruyu Tunç Kanunu ile izah ve ifade etmiştir. Tunç Kanunu'na göre işçinin iş gücü maliyeti onun asgari geçiminin teminidir. Yani bir işçinin hayatını devam ettirebilmesi için lüzumlu gıda maddeleri veyahut bunları satın alabilecek kadar paradır. Onun için ücret, tıpkı malların fiyatlarındaki gibi işçinin iş gücü maliyetinin biraz yukarısında veyahut aşağısında tesbit olunacaktır.

Ücretin, iş gücü maliyetinin daima yukarısında uzun müddet kalması mümkün değildir. Bazı iktisatçıların bu konudaki izah şekilleri de değişiktir. Meselâ Turgot'ya göre emek arz edenlerin rekabeti, talep edenlerinkinden daha fazladır. Bu suretle emeğin arz edilmesindeki rekabet kendi aralarında fazla olunca talep edenler emeğin iş gücü maliyetinin daima biraz üstünde veyahut biraz altında ücreti tesbit edeceklerdir. İşverenler bu durumdan istifade ederek her zaman işçi bulabileceklerdir. Onlar arasındaki rekabetten faydalanarak ücretleri düşürebileceklerdir.

Ricardo'nun düşüncesi daha başkadır. Ona göre ücret iş gücü üretim maliyetinin üstüne çıkarsa ve bu bir müddet için devam ederse işçilere daha geniş imkânlar temin edileceğinden ve refah seviyelerinin yükselmesi neticesinde nüfusları artacak, yani iş gücü arzı çoğalacak ve ücretler ileride gene düşecektir. Bu bakımdan ücretin artması ile refahları ve işçilerin çocukları, onların iş hayatına dahil olmaları arasında bir ilgi kurulmuştur. Neticede ücret; arz cephesine katılan yeni işçiler sebebiyle iş gücü istihsal maliyetinin yukarısında devamlı olarak kalamayacaktır.

Karl Marx'ın fikirlerini şöylece özetleyebiliriz. Marx, durumu değişik şekilde ele alıp izah ediyor. Ona göre bir toplumda daimi olarak işsizler vardır. Bu işsizler bir yerde iş imkânı açılınca derhal aralarında rekabete girişiyorlar ve bu rekabet neticesinde talep edenler ücretleri düşürmek yolunu buluyor ve iş gücü üretim maliyetinin üstünde ücret alma imkânları kalmıyor. Yani, bir cemiyetin içinde daimi olarak bir miktar işsizin bulunması ücretlerin iş gücü üretim maliyetinin üstünde daimi olarak tesbit edilmesine mâni oluyor.

Şu halde burada esas teoriye ruh veren müessese iş gücü istihsal maliyetidir.

İş gücü üretim maliyeti kolaylıkla tesbit edilemez. Unsurları başka karakter gösterir ve nitekim bu konuda iktisatçıların ileri sürdükleri fikirler değişik olmuştur.

Turgot'ya göre iş gücü üretim maliyeti, bir işçinin fizyolojik ihtiyaçlarını giderebilmesi için zaruri olan asgari haddir. Yani, sadece işçi varlığını korumak için lüzumlu gıda maddelerini tedarik edecek ve bu miktar, iş gücü üretim maliyetini ortaya koyacaktır.

Ricardo bu konuyu biraz daha genişletmiştir. Ricardo'ya göre iş gücü üretim maliyeti, fizyolojik hayat için lüzumlu olan asgari miktardan başka o işçinin bazı hususiyetlerini, bulunduğu toplumun örf ve adetlerini de ilâve suretiyle tesbit edilebilir. Çünkü bir işçinin hayatını devam ettirebilmesi yaşadığı topluma bağlıdır. Onun için toplumun alışılmış geleneği ile yaşayabilme konusunda lüzumlu ve faydalı olan hususların da ilâve edilmesi zaruri hale gelmiştir. Meselâ doğu ülkelerinde çalışan bir işçinin iş gücü maliyetini tesbit edecek olursak, onun yaşayabilmesi için o muhitte yapılan bir miktar pide veya pirinç ve biraz da şekersiz çayı hesaplamamız lâzımdır. İşçi, bu iki gıda maddesini bulduğu takdirde ölmeyecek, ancak hayatını devam ettirebilmek için asgari imkânı sağlamış olacaktır. Buna karşılık bir eskimoyu veya İsveç işçisini dikkate alacak olursak, pideyi ve çayı ona verdiğimiz takdirde yaşayamayacak ve hayatını devam ettiremeyecektir. Çünkü onun yaşaması bağlı olduğu toplumun şartlarına uymayacaktır. Şu halde, her memlekette işçilerin iş gücü maliyeti değişik olup toplumlarının şartlarına bağlı bulunmaktadır.

Ricardo'nun bu genişletici izahından sonra, Karl Marx ve Lassal iş gücü üretim maliyeti konusunu daha geniş ele alarak "işçinin ve ailesinin hayatını devam ve neslini idame ettirebilmesi için zaruri olan tutar-

dır". diyorlar. Şu halde iktisatçılar, iş gücü üretim maliyetini yükseltmeyi düşünmüşler ve bu maliyet unsurunun tesbiti konusunda evvelâ işçilesinin bütün fertlerinin geçimini buna eklemişlerdir.

nin geçimini temin edebilmesi hususunu dikkate almışlar, sonra işçi ai-

Ücretlerin arttırılması, bu iktisatçılara göre mümkün olsa dahi bu konuda sarfedilen gayretler pek başarı sağlayamayacaktır. Çünkü kısa bir zaman sonra işçinin ailesi de üretime katılacak ve neticede işçi ücretleri yeniden düşecektir.

Teoriye karşı yapılan tenkitler:

Bazı sosyalist eğilimli düşünürler, bu teoriyi desteklerken diğer bazılarının aynı ekole mensup olmalarına rağmen, tenkit etmiş olduklarını görüyoruz.

Ücret sadece iş gücü üretim maliyeti veya işçinin hayatını devam ettirebilmesi için gerekli olan en az olanak ile tesbit edilemez.

Meselâ mevsimler dikkate alınarak, yaz ve kış aylarında uygulanan ücretler, teoride izah edilen hususun tamamen aksine bir trend gösterir. Yaz ücretlerinin, kış ücretlerine nazaran daha fazla olduğu görülüyor. Çünkü yazın iş gücüne talep kıştan fazla olacaktır. Talep fazla olunca, pek tabii olarak işçi ücretleri yükselecektir. Şu halde, işçi yazın daha fazla, kışın daha az ücret almaktadır. Meselâ yazın inşaat işçisinin fiyatları iş gücü piyasasında 10.000 liradır, kışın iş imkânları az olduğundan düşer ve 5 veya 6 bin liraya işçi bulmak mümkün olur. Halbuki, işçinin kışın paraya olan ihtiyacı, yazdan çok daha fazladır. Çünkü işçi aldığı yevmiye ile geçinen ve onu tüketen bir insandır. Yazın ısınma, giyinme gibi masraflar, kışa nazaran çok daha azdır. Halbuki işçinin yaz ücreti fazla olduğundan onun bir kısmını kış için tasarruf etmesi icap edecektir. Halbuki pek çok işçi bu tasarrufu gerçekleştiremeyeceğinden, yazın gelirini tüketecek, kışın daha fazla paraya ihtiyacı olmasına rağmen daha azı ile geçinmek zorunda kalacaktır.

Ücretler mal piyasasına ayak uyduramaz. Mal fiyatlarında dalgalanmalar daha çok olur. Fakat ücretler bunlara uygun olarak azalıp çoğalmaz. Genellikle fiyat dalgalanmalarını gözönünde bulunduracak olursak ücretler mallardaki yükselmeyi daha geriden takip eder.

Tabii ücret teorisi, ücret konusunu sadece iş gücü arzı cephesinden tetkik etmiştir. Halbuki ücrete tesir eden diğer mühim bir unsur daha

vardır ki, o da taleptir. Bu teoride talep dikkate alınmamıştır. O bakımdan büyük bir boşluğu ihtiva etmektedir.

Turgot ve Marx'ın dediği gibi, genel ve istikrarlı iş arzının talebe nazaran daha fazla olacağını kabul edemeyiz. Verimli ve bol olan devrelerde bu husus kendini göstermeyebilir. Diğer taraftan, tarım işçiliğinde arz noksanlığı vardır. Çünkü işçiler daha rahat kazanmak, daha fazla ücret almak için daima iş merkezlerine, diğer bir deyimle, şehirlere doğru akmışlardır. Kalifiye iş gücü konusunda gene arz, talebi karşılayamaz.

Ricardo ve Lassal ücret, iş gücü üretim maliyetinin üstüne çıkınca nüfusun artma eğilimi göstereceğini açıklamışlardır. Olaylar bu düşünürlerin işaret etmiş oldukları hususların doğru olduğunu teyit etmemektedir. Aksine bir toplumda bir grubun iktisadi imkânları genişler ve refahı artarsa doğum daha da azalmaktadır. Şu halde, işçi ücretlerini etkileyen iş arzının derhal ücret seviyesindeki yükselmeye paralel olarak artacağını kabul etmek hatalı olur.

Diğer taraftan işçilerin ücretlerini tâyin eden en az geçim seviyesi konusu vardır. Fizyolojik asgarinin izahı ile işçinin az ücretle çalışmaya rıza göstermesi halinde asgari geçim imkânlarını kabulleneceği ifade olunur. Bu husus üzerinde biraz durmak gerekir.

Medeniyet seviyesi ilerledikçe işçi ücretlerinin de düşeceği belirtilmiştir. Halbuki bugüne kadar medeniyete paralel olarak işçilerin durumlarının çok gelişmiş olduğunu ve ücretlerinin de yükseldiğini, iş gücü üretim maliyetinin daima üstünde seyir etmekte bulunduğunu müşahade ediyoruz. Bu teori ile ileri sürülmüş olan esaslar belki yaşanmış olan devre için doğrudur. Çünkü 19. asırda yeni gelişen sanayi, dengesizlik içinde bulunuyor, bir ahenksizlik her işe hâkim oluyordu. Sosyal problemlere parmak basmak şöyle dursun, daha farkedilmiyordu bile. Böyle bir atmosfer içinde tabiatiyle bugünün şartlarına ve müesseselerine uygun bir teori meydana getirilemezdi. Bugün işçilerin durumu hakikaten ıslah edilme yolundadır. Bir taraftan sosyal sigortalarla, diğer taraftan toplu sözleşme ve grev gibi müesseselerle işçi haklarının tanınması konusunda, işverenlere karşı daha kuvvetli hale getirilmelerine çalışılmaktadır. Bütün bunlar, işçi ücretlerinin daima üretim maliyetinin üstünde seyir etmesini etkileyen unsurlardır.

Bu suretle klâsik ücret teorilerinin esasını teşkil eden ücret fonu

ve tabii ücret teorilerinin özetini yapmış bulunuyoruz.

2- MODERN ÜCRET TEORİLERİ:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Gerek tabii ücret teorisi ve gerekse ücret fonu teorisi emeğin geliri olan ücreti izah etmeye kâfi gelmiyor. Onun için bu teorilerin eksik taraflarını gidermek isteyen iktisatçılar, ücret konusu üzerinde durarak yeni bazı teoriler geliştirmişlerdir.

Modern ücret teorileri içinde evvelâ prodüktivite teorisini görüyoruz.

Bundan sonra marjinal prodüktivite teorisi ile daha geniş bir şekilde ücretin açıklaması yapılmıştır. Marjinal prodüktivite sonra modern arz ve talep teorileri ücreti daha geniş olarak izah ederler. Şu halde modern ücret teorisi denilince çeşitli teoriler akla gelecektir.

A) PRODÜKTİVİTE TEORİSİ:

Prodüktivite teorisi, ücreti emeğin randımanında aramaktadır. Yani emek ne kadar üretici ise ücretin o kadar yüksek olması icabetmektedir. Prodüktivite teorisi tabii ücret teorisinin aşağı yukarı antitezi mahiyetindedir.

Prodüktivite teorisini bilhassa izah eden iktisatçılar P.Leroy Beaulieu, F. Walker'dir. P. Leroy Beaulieu, ücreti işçinin emeğinin (verimliliğine) prodüktivitesine göre izah eder. Yani işçi emeğinin prodüktivite oranı onun ücretini tâyin ve tesbit eden bir unsur mahiyetindedir. Buna göre bir toplumda işçinin prodüktivitesi arttığı nisbette meydana gelecek hasıladan ona isabet edecek payda yükselecektir. Şu halde, emek ne kadar verimli olursa, o nisbette fazla gelir elde edilecek ve onun bölüşümünde tabii olarak her işçiye isabet eden pay yüksek olacaktır. Verimlilikle beraber emek sahiplerine isabet eden payda yükseldiği nisbette, iş gücünün verimi de buna paralel olarak artacaktır. Çünkü fazla ücret alan işçi daha dikkatli, daha randımanlı çalışma zaruretini hissedecektir. Fazla gelir elde ettiği nisbette işinin prodüktivitesini yükseltmek için gayret sarfedecektir. Bu husus tabiatiyle mutlak değildir. Bazı iş gücü vardır ki, bunlar fazla ücret aldıkları takdirde yukarıda temas etmiş olduğumuz eğilimi gösterirler, fakat bazıları da fazla ücret elde ettiklerinde günlük muntazam hayatlarının dışına çıkarlar. Fazla gelirini zevk ve safaya hasreder, içki, sarhoş olur, gece yarılarına kadar sokaklarda dolaşır, ondan sonra da o günün rehaveti ertesi gün devam edeceğinden, işi-

nin verimliliği, prodüktivitesi düşer. Şu halde fazla geliri zevk ve safasına tahsis eden işçiler de vardır. Bunları da dikkate almak lâzımdır. Bu takdirde onların verimlilikleri diğerleri gibi yükselmeyecek, bilâkis düşecektir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

İşçinin verimini arttıracak olan bazı unsurlar üzerinde durmak gerekir. İşçi her zaman kendiliğinden daha randımanlı çalışamaz. Bunun için teknik ilerlemeden istifade etmek zorunluluğu vardır. Üretimde bu gelişmeden faydalanarak iş gücünü yeni alet ve makinelerle cihazlandırmak lâzımdır. Bu takdirde işçi daha müsbet ve daha verimli çalışacaktır. Şu halde, işçinin verimliliğine tesir eden unsur makineleşme, yani teknik ilerlemedir. Yalnız, işçinin bu teoriye göre istifadesini temin etmek gayesi ile bazı yersiz müdahalelerden kaçınmak mecburiyeti vardır. Yani işçilerin bu mekanizma dahilinde beliren ücretlerinin sun'i olarak veyahut da müdahale yolu ile artması, işçinin yararına olmayacaktır. Bilhassa bu teoriyi iki müdahale konusu üzerinde durarak işçi ücretlerinin artmasına devlet ve devlete bağlı müesseselerin etken olmasını istemezler. Dışarıdan müdahale ettikleri takdirde belki işçilerin ücretleri artacak, fakat bu artış, emek sahibi olanlara bir menfaat temin etmeyecektir.

Aynı zamanda işçiler verimliliği arttırmak için kendilerine ayrılan işi de sabit görmemelidirler. Eğer emek sahipleri karşılarında belli bir iş görürlerse bunu mümkün olduğu kadar lehlerine çevirebilmek gayesi ile uzatacaklar ve neticede randıman düşecektir. Yani bir işçiye, şu duvarı inşa et veyahut şu kanalı aç, dediğimiz takdirde işçi mümkün olduğu kadar fazla kazanmak gayesi ile veyahut işinin devam etmesini temin için işi uzatabilecektir. Bir haftada yapılacak işi iki veya üç haftada yapacaktır. Bu da, işçinin o işi sabit görmesinden ileri geliyor. İşi sabit gördüğü nisbette uzatma eğilimi belirecek, neticede işin verimliliği düşecektir. İşin prodüktivitesinin azalması ücretlere tesir edecek ve sonunda işçinin emeğinin karşılığını teşkil eden ücretin de düşmesine yol açacaktır. Yani, işçiye ödenen ücret düşecektir. Şu halde, prodüktiviteyi ayakta tutabilmek için birinci şart, işçinin yapılacak işi sabit görmemesidir.

Bu teori müteşebbisin emek talebinin temin ettiği faydaya ve dolayısıyle emeğin verimliliğine dayandığını izah etmektedir. Emeğin verimliliği, prodüktivitesi dediğimiz zaman akla belli bir zamanda bir işçinin sarfettiği emek ile bunun neticesinde ölçülebilen kudret ve kuvvet gelir. Bu sarfetmiş olduğu emek miktarı onun verimlilik derecesini tâyin ve tesbit edecektir. Veyahut ölçülebilen kudret ve kuvvetli iş gücünün ve-

rimliliği olacaktır. Bu bir tek işçi istihdam edildiği zaman belki ölçülebilir. Yani bir işte, bir işçi veya sınırlı sayıda kimseleri kullanarak üretim faaliyetinde bulunulursa emeğin müstahsiliyetini ölçmek mümkün olur. Bugünün üretim şekli bir işletme dahilinde belirli bir konunun üretimi için binlerce, onbinlerce işçi beraberce çalışmaktadır. Böyle bir üretim tarzında tabiatiyle bir tek emeğin verimliliğini ölçmek gayet zordur. Üretim faktörleri birbirinden ayrılırsa tek başına her faktör verimsiz olacaktır. Prodüktiviteyi faktörlerin beraberliğinde aramak icap edecektir.

Üretim faktörlerinden bazılarını emeğin verimliliğini ölçebilmek gayesi ile ayıralım. Üretim faktörlerinden tabiat, sermaye, gibi unsurlar ayrıldıktan sonra geriye emek kalacaktır. Ancak o zaman iş gücünün verimliliğini ölçebilmek imkânı hâsıl olabilecektir. Fakat bunu hesap etmek kolay değildir. Bunun için de birçok hesaplar yapılmaktadır.

Walker bu mevzuda diyor ki: "Global değerden rant, faiz, kâr çıktıktan sonra geriye kalan kısım ücrettir". Şu halde yukarıda da temas ettimiz gibi evvelâ üretim faktörlerini ayırıyoruz. Ayırdıktan sonra en geriye emek unsurunu bırakıyoruz. Toprağın rantını ve müteşebbisin kârını veriyoruz. Sonra sermayenin faizini ayırıyoruz. Geriye kalan bakiye, Walker'e göre ücrettir. Hemen ifade etmek lâzımdır ki ücret bakiye karakterini gösteren bir unsur değildir. Bakiye karakterini istihsal unsurlarından kâr gösterir. Evvelâ faizi, rantı, ücreti tefrik etmeliyiz ki müteşebbisin geliri olan kâr bakiye kalsın ve neticede üretim faktörlerine göre gelirler dağıtılmış olsun.

Netice olarak ifade edebiliriz ki, basit olarak izah edilen prodüktivite teorisi meseleyi izahtan uzaktır.

B) MARJİNAL PRODÜKTİVİTE TEORİSİ:

Verimlilik teorisi, emeğin prodüktivite nisbetine göre ücreti izah ettiğinden, kifayetsiz olması neticesinde bazı iktisatçılar, meselâ John Bates Clark, Von Thünen ve Marshall gibi marjinalistler, marjinal verimlilik teorisini, ufak bazı düzeltmelerle izah etmişlerdir. Teorinin esasına göre, marjinal işçinin üretimde temin edebileceği fazlalık, ücreti tayinde esas olacaktır. Bu duruma göre marjinal verimlilik teorisinde ücret, marjinal işçinin temin etmiş olduğu hasılaya, yani onun verimliliğine eşit olacaktır. Bir üretim dalında, muhtelif, işçiler çalıştırılır. Bu işçilerin ücretlerini tayin eden husus, işletmeye en son dahil olan işçinin temin etmiş olduğu hasıladır. Teoriye göre, bu işçi bir taraftan kendi üc-

retini, diğer taraftan arkadaşlarının ücretini tayin edecektir. Diğer işçiler marjinal işçiden fazla kıymet yaratmış olsalar da marjinal işçi kadar ücret alabileceklerdir. Çünkü nasıl serbest rekabet piyasasında, farksızlık kanunu gereğince aynı kalitedeki malların bir tek fiyatı varsa, iş gücü piyasasında da emeğin fiyatı böyle oluşacaktır.

Bu teoriye göre ücretleri tayin ve tesbit eden unsur, işletmeye dahil olan marjinal işçinin yaratmış olduğu kıymettir. Aynı zamanda bunun ücreti diğer arkadaşlarına da teşmil edilecektir. Bu teori basit verimlilik teorisine nazaran biraz daha gelişmiş bir haldedir. Çünkü basit verimlilik teorisi sadece ücretin artma eğiliminin ne olabileceği hususunu izaha çalışmıştır. Halbuki bu teori bütün ücreti açıklamaya uğraşmaktadır.

Esasen marjinal verimlilik teorisi nazariyesi diğer basit verimlilik teorisinden daha kolayca anlaşılır. Basit prodüktivite teorisinde teknik ilerlemelerin prodüktiviteyi ve ücreti artıracağı beyan edilmiştir. 19. asırda belki teknolojik gelişme sonucunda ücretlerde prodüktiviteye paralel olarak bir artış görülmedi. Yani 19. asırda bilindiği gibi teknikte büyük bir değişiklik oldu. Basit verimlilik teorisine göre, prodüktivite tabii olarak arttı. Buna göre ücretlerin de yükselmesi icap ederdi. Halbuki aynı asırda prodüktiviteye paralel bir ücret yükselişi görülemez. Eğer aynı hadise marjinal verimlilik cephesinden incelenirse durum daha kolay izah edilebilecektir. Çünkü aynı asırda nüfusta da bir gelişme kaydedilmiştir. İşçi sayısı çoğalmıştır. Şu halde marjinal işçinin yaratmış olduğu kıymet hepsinin ücretini tesbit edebileceğinden 19. asırdaki bu hadiseyi marjinal verimlilik teorisine göre izah etmek mümkün olacaktır.

Marjinal verimlilik teorisine göre bazı iktisatçılar iddia ediyorlar ki işçi istismar edilmektedir. Meselâ 4 işçi tasavvur edelim. Bunlar a, b, c, d hizmetlerinde çalışmış olsunlar. A işçisinin a hizmetinde çalışması sonucunda üretmiş olduğu kıymet 20.000 lira, B işçisi b hizmetinde çalıştığı takdirde 18.000 lira, C işçisi c hizmetinde çalıştığı takdirde 11.000 liraya ve D işçisi d hizmetinde çalıştığı takdirde 10.000 lira olsun. Bu suretle bunların ücretlerinin toplamı alınırsa 4 işçi vasati olarak günde 10.000 lira aldığı takdirde elde edecekleri ücret 40.000 lira olacaktır. Buna mukabil üretilen 59.000 liralık kıymet olacaktır. Şu halde 19.000 liralık bir kıymet fazlası müteşebbisin, marjinal işçinin yaratmış olduğu kıymete göre ücreti tesbit etmesi sonucunda işçilere intikal etmemiş oluyor.

Başka bir deyimle, marjinal işçinin yaratmış olduğu kıymet, ücreti tayin edecektir. Burada marjinal işçi D işçisidir ve yaratmış olduğu kıymet fazlasına göre ücreti 10.000 liradır. D işçisi 10.000 liralık kıymet yarattığına göre bu teoriye göre A, B, C işçilerinin ücretleri de D işçisinin ücretine eşit olacaktır. Yani hepsinin ücreti 10.000'er lira olacaktır. Bu takdirde müteşebbis işçilere 10.000 x 4 = 40.000 lira ödeyecektir. Halbuki yaratılmış kıymet 59.000 liradır. 59.000 - 40.000 = 19.000 liralık bir kıymet fazlası müteşebbise kalacaktır.

Marjinal prodüktivite teorisine göre:

A işçisi a hizmetinde 20.000 istihsal eder.

B işçisi b hizmetinde 18.000 istihsal eder.

C işçisi c hizmetinde 11.000 istihsal eder.

D işçisi d hizmetinde 10.000 istihsal eder. (Marjinal işçi)

59.000

Burada bir işçinin prodüktivitesi önce yüksek oluyor ve gittikçe azalıyor. İşçi bir işyerine gittiği zaman oradaki imkânlardan, alet ve edevattan münferiden istifade ediyorsa, o işçinin prodüktivitesi yüksek olacaktır. Aynı işletmede alet ve edevat sabit kaldığında ikinci işçinin işletmeye girmesiyle prodüktivite düşecektir. Üçüncü ve dördüncü işçide imkânlar sabit kaldığından, prodüktivitede bir azalma husule gelecektir.

Bu teori daha ziyade tam rekabet sisteminin varolduğu bir piyasayı esas almıştır. Serbest rekabet rejimi her işçiye verimliliğinin karşılığı olan ücreti temin etmektedir. İşçilerin, ücretlerin yükselmesi konusunda yapacakları kollektif hareketler bile bu liberal esaslara aykırı düşeceğinden neticede gene kendilerinin aleyhlerine olacaktır.

Marjinal prodüktivite teorisinin doğru olduğunu Amerikalı iktisatçılardan H.L.Moore, büyük müesseselerdeki makinaların verimlilik üzerindeki müsbet tesiri ile izah etmeğe çalışıyor. Gene Moore ve diğer marjinalistler bu teoride, miktar ve kıymet bakımından verimliliği birbirinden ayırmanın lüzumu üzerinde dururlar. Çünkü bir emeğin prodüktivitesi miktar bakımından çoğalabilir, bir işçi teknik ilerleme neticesinde verimli çalışır, daha fazla mal imal edebilir. Fakat bu her zaman onun kıymet yönünden de yükseldiğini ifade etmez. Bazan miktardaki prodüktivite kıymetin azalmasına da sebebiyet verebilir.

Esasen bu teorinin tenkidi, üretim artınca ücretlerde genel olarak bir düşme ve buna mukabil üretim hacmi daralınca ücretlerin aksi yönde gelişmesine, yani ücretlerin yükselmiş olması haline yöneliktir. Fiyatlara tesir eden ve işçinin iradesinin dışında bulunan hadise daha ziyade konjkonktürdür. İşçinin fiyatlar üzerindeki tesiri azdır.

İşçi ücretlerine tesir eden verimliliğin türü üzerinde de durmak lâzımdır. Toplam prodüktivite ile özel prodüktiviteyi karıştırmamak icap eder. Yani toplam verimlilikle özel verimliliği ayırdetmek lüzumu vardır. Ücretlere tesir eden daha ziyade özel prodüktivitedir. Özel prodüktivitede alet ve edevatın meydana getirmiş olduğu kıymet fazlasını düşünmek lâzımdır.

Keynes, Genel Teori'sinde Klâsik Ücret Teorisinin ücret emeğin marjinal prodüktivitesine eşittir prensibini benimser. Fakat klâsik teorinin reel ücret ile nakdi ücreti bir ve aynı şey saymalarına şiddetle itiraz eder. Ona göre işçiler nakdi ücretlerle daha çok ilgilidirler. Aldıkları ücretin azaltılmasına karşı koyarlarken, fiyat artışı sebebiyle reel ücretin azalmasına karşı aynı hassasiyeti göstermezler. Keynes'e göre Klâsikler nakdi ücretle reel ücreti birbirine eşit kabul etmekle bu noktayı gözden kaçırmışlardır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; bu teori marjinal prodüktivite gibi ölçülmesi mümkün olmayan bir esas üzerine inşa edildiğinden ve aynı zamanda serbest rekabetin iş gücü piyasasında tam mevcudiyetini kabul etmiş olup bugün sosyal konuda oluşturulmuş bulunan müesseseler dikkate alınmamış bulunduğundan, ücreti izah etme babında tatbikatla alâkası zayıf bir teori olmaktan ileri gidememiştir.

C) ÜCRETİN İZAHINDA DİKKATE ALINACAK DİĞER HUSUSLAR:

Modern teori ücreti izah edebilmek için iş gücünün hem arz ve hem de talep cihetine tesir eden unsurları da dikkate almalıdır. Modern arz ve talep teorisinde iş gücünün arz cephesi ile onun unsurları üzerinde ve diğer taraftan, talep konusunda önemle durmak zorunluğu vardır.

Şu halde isminden de anlaşılacağı gibi, modern arz ve talep teorisi ücreti her iki unsuru da aynı önemle dikkate alarak açıklamaktadır.

Arz açısından iş ele alındığı takdirde bu teori iki nokta üzerinde bilhassa duruyor. Nasıl fiyat oluşumunda mal arzının rolü varsa ücretin

tayininde de iş gücü arzının önemi vardır. Bunu bir yönden malın arzına benzetebiliriz. Fakat iş gücü ile mal arzı arasında ayrılıklar da mevcuttur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İş gücü arzı ile mal arzı arasında benzerliklere ve ayrılan taraflara sırasıyla değinelim.

a) İş gücü ile mal arasındaki benzerlikler:

- İş gücü üretimi de bir malın üretimi gibi masraf yapılmasını gerektirir. Yani, herhangi bir malı üretmek için nasıl bir masraf gerekiyorsa, iş gücü üretmek için aynen bunun gibi bir masraf yapma zarureti vardır. Şu halde bu yönden iş gücü ile mal arasında bir benzerlik doğmaktadır.

- Her ikisinde de arz miktarı sınırlıdır. Malın miktarı gibi iş gücü arz miktarı da belirli bir devrede sınırlı kalmaktadır.

b) İş gücü ile mal arasındaki ayrılıklar:

İş gücünün mala benzemeyen taraflarının daha çok olduğunu ifade etmek lâzımdır.

- Evvelâ bir malın şahsiyeti yoktur. Halbuki iş gücünün bir şahsiyeti vardır. Hiçbir mal şahsiyet olarak ortaya çıkmaz. İş gücünü temsil eden bir insandır ve onun bir şahsiyeti vardır. Şu halde malla iş gücü bu noktada ayrılmaktadır.

- Mal piyasaya azami fiyatla satılmak için sürülür. Müteşebbis bundan azami menfaati temin gayesi ile sürümünde ve satışında muhtelif yollara başvurabilir. Meselâ malını belli bir süre içinde piyasaya iletir, piyasada malının fiyatının kendi takdirine uygun bir seviyeye ulaşmadığını gören bir müteşebbis onu satmaktan vazgeçebilir. Onu belli bir süre stok eder ve bekletir.

İş gücünü aynı şekilde piyasaya sürmek, satışını geciktirmek, stok etmek mümkün değildir.

- Malın kıymetini korumak için fazla üretim yıllarında bazı ülkeler bunu imha yoluna gitmektedir. Meselâ Brezilya'da kahvenin yakılması ve denize dökülmesine rastlıyoruz. Sebep sadece o malın fiyatını muhafaza etmektir. İş gücünün de ücretini belirli bir seviyede tutmak için onu yok etmek bahis konusu olamaz.

- Mal piyasasında bugünkü ulaştırma imkânları karşısında şehirler veyahut küçük piyasalar arasında büyük fiyat farklarının olmadığını görüyoruz. Bugün Eskişehir hububat piyasası ile İstanbul, Ankara, İzmir piyasalarında bu malın fiyatı aşağı yukarı aynıdır. Şehirler arasında malların fiyatlarında büyük bir fark yoktur. Ancak teknik imkânlardan az istifade eden iktisaden geri kalmış ülkelerde şayet ulaştırma araçları sınırlı ise o zaman çeşitli şehirlerdeki mal fiyatları arasında büyükçe bir fark olacaktır.

Halbuki iş gücü fiyatında şehirler arasında büyük farklar mevcuttur. Bazı iş gücü piyasasında ücretler gayet yüksek olmasına rağmen bazı şehirlerde ve bölgelerde bunun daha düşük olduğunu görüyoruz. Meselâ İstanbul'da bugün kalifiye olmayan bir işçinin ücreti 15.000 lira iken, aynı işçi için Kastamonu'da veya Sivas'da ücret 8.000 - 10.000 liradır.

Şu halde iş gücü fiyatı şehirler arasında farklı oluyor. Çünkü mal konusunda şayet piyasalar arasında farklılık varsa, derhal mal ucuz olan taraftan pahalı olan yere doğru kayar. Bu fiyat farkı gayet kısa bir süre için geçerlidir. Belirli bir süre sonunda mal arzı fiyatlı olan bölgede çoğalır ve fiyatın düşmesine sebebiyet verir.

Aynı olayı iş gücüne uygulamak güçtür. Çünkü iş gücü piyasasında düşük fiyatla bir muhitte çalışan işçiyi derhal toparlayıp onu iş gücü fiyatının yüksek olduğu bölgeye göndermek çok zor olup, aynı zamanda bir imkân işidir. Mala nazaran çok daha zor olur. İşçi kendi muhitinde daha ucuz fiyatla çalışır, başka memleketlerde daha fazla alacağını bilmesine rağmen oraya gitmez. Bunda birçok sosyolojik ve psikolojik faktörler rol oynar. Bu bakımdan iş gücünü mal ile mukayese etmek mümkün olamaz.

- Bir malı piyasaya arz eden şahıs onun satışında her zaman acele etmeyebilir. Malını tesbit etmiş olduğu değere yakın bir fiyat bulmadıkça elinden çıkarmayabilir. Halbuki iş gücünde durum aynı değildir. İşçinin emeğini satmakta fazla beklemeğe tahammülü yoktur. Çünkü işçi emeği ile geçinen ve aldığı ücreti derhal tüketen, kenarda tasarrufu bulunmayan kimsedir. Onun için daima acele eder, bir mal gibi emeğini satmakta sabırlı hareket edemez.

Bir malı elinde bulunduran şahıs veya mal sahibi onu kendi muhitinde bizzat kendisi satabileceği gibi, başka bir piyasaya sevk ederek yani kendinden malını ayırarak satmak imkânına sahiptir. İşçi, iş gücünü

kendisinden ayırarak başka bölgeye sevk edemez. İşçi ile iş gücünü birbirinden ayırmak bahis konusu değildir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

c) İş gücü ile mal talebindeki benzerlikler:

- Bir mal, alıcı tarafından faydalı olduğu için aranır. Çünkü alıcının ihtiyacını giderecek, onu tatmin edecektir. İş gücünü bu noktada mala benzetmek mümkündür. Onun da aranışının gerçek sebebi belirli bir ihtiyaçtan ötürüdür. İş gücü de belli bir ihtiyaca tahsis edilecek ve mal gibi faydalı olacaktır. Elbette faydalı olduğu için de talep edilecektir.

- İkinci benzerlik, mal konusunda fiyatın oluşumunu tetkik ederken ifade etmiş olduğumuz gibi malın fiyatı düşükse talebinde bir çoğalma göze çarpacaktır. Bu noktadan da malla iş gücünü mukayese etmek mümkün olur ve maldaki gibi iş gücünün fiyatı da düştüğü zaman talebi çoğalacaktır.

d) İş gücü ile mal talebindeki farklar:

- Bir mal, daima üretim malı olmaz, bazan tüketim malı olarak kullanılır. Yani derhal bir ihtiyacımızı tatmin konusuna tahsis edilir. Halbuki iş gücü aynı karakteri göstermez, daima o üretimde kullanılacaktır. Diğer taraftan bir teşebbüs sahibi iş gücünü talep ederken onun verimine bakacak ve ona göre talep edecektir.

- Aynı zamanda iş gücünün bir sonuç verebilmesi için diğer üretim unsurları ile beraber bulunması zarureti vardır. Diğer üretim unsurları olmadan bir kıymet ifade etmeyecektir.

- Son olarak iş gücünün ölçüsü zamandır. Bütün bunlar iş gücünü bir mal gibi mütalâa etmenin doğru olmayacağını gösteren sebeplerdir.

İş gücünün verimliliği sadece işçinin kendi kabiliyetinden ileri gelmez. İşçinin çalışması gerçekten emeğin prodüktivitesine tesir eder, fakat bu mutlak değildir. Aynı zamanda prodüktivitenin artması işveren tarafından işçiye sağlanacak imkân ve araçlara da bağlıdır. İşveren işçiye ne kadar gerekli alet ve edevatı verirse işçinin verimi o oranda yükselecektir. Meselâ, bir işi yapmak için işçiye hiç bir vasıta verilmezse, işçi verimsiz çalışacaktır. Bir yol işçisine bir kazma kürek verdiğimiz anda elde edilecek randıman başkadır, aynı işçiye bir buldozer verdiğimiz zaman alınacak verim çok daha değişiktir. Bu takdirde yol makinaları ile çalışan işçinin prodüktivitesi çok daha yüksek olacaktır. Bunun sebebi işçinin kendi kabiliyet ve meziyeti değil, işverenin ona temin ettiği im-

kândır. Ancak bu işçinin o araçları kullanacak kalitede olma mecburiyeti vardır.

Böyle hallerde iş gücü talebi gayet elâstiki oluyor. Mal talebine pek benzemiyor, çünkü bir işçiye işveren büyük imkânlar sağlarsa birçok işçinin yapabileceği işleri o imkânlar sayesinde bir tek işçi yapmaktadır. Geriye kalan iş gücüne talep daha az olacaktır. Yani gelir artışının üretim alanına nüfuz edişi belli süreye bağlıdır.

İş gücünün arz ve talebindeki özellikleri maldan ayrılan taraflar ücreti, malın fiyatını tayin eder gibi tesbit etmeyi imkânsız hale getiriyor.

Modern arz ve talep teorisyenleri daha ziyade bu husus üzerinde durmuşlar, iş gücü arz ve talebinin özellikleriyle beraber diğer bazı hususları da dikkate alarak ücreti izah etmeye çalışmışlardır.

Meselâ ücretlerin tesbitinde üretim kıymeti ile istimal kıymetini ayrı ayrı mütalâ ettikleri görülür. Bilhassa Christian Cornelissen kıymet teorisini iş gücü üretim ve kullanım kıymeti ile izaha çalışıyor. Burada gözlemleri dikkate alıyor ve o gözlemler arasında münasebet tesis ederek ücret teorisini kuruyor. İş gücü üretim kıymeti daha ziyade iş gücünün teşekkül ve idamesi için yapılan bir masraftır. İş gücü üretim kıymetinin devamı işçiye bağlı olduğundan bir işçinin yaşayabilmesi için lüzumlu olan masraflar iş gücü üretim kıymetini bize verecektir.

İş gücü kullanım kıymeti, işletmede kullanılan iş gücünün sağladığı faydalar toplamıdır. Esasen ücreti de tayin eden bu iki faktördür. İş gücünün üretim kıymeti, yani işçinin mevcudiyetini idame ettirebilmesi için zaruri masraflarının hesaplanması ücretin tayininde amil olur. Yalnız bunu ileri süren iktisatçılar bir hususu da ele almışlardır. O da iş gücünün üretim kıymeti hesaplanırken bütün işçiler için bir kıymet ifade etmek mümkün değildir. Çünkü işçiler arasında kalite farkı bahis konusudur. Bazı işçiler kalifiye yarı kalifiye, diğerleri de vasıfsızdır. Şu halde ancak vasıfsız işçilere göre üretim kıymetini ifade etmek bizi doğru yola götürmez.

Üretim kıymeti bir işçinin yaşayabilmesi için lüzumlu olan masraflardır. Kullanım kıymeti teşebbüse temin etmiş olduğu faydalardır. Arz ve talep teorisyenlerine göre ücreti tayin eden unsurlar bir taraftan arz diğer taraftan talep olursa, kullanım kıymetlerini de dikkate alarak bun-

larla ücret konusunu izah mümkündür. Fakat üretim kıymeti denilince sadece işçilerin hayatlarını devam ettirmeleri konusu akla gelir. Demek ki her işçi muhtelif kabiliyette olduğuna ve onların kaliteleri değişik bulunduğuna göre, iktisatçılar bu hususu dikkate almak mecburiyetinde kalmışlardır. Üretim kıymeti kalifiye olmayan işçilere ve çalışmış oldukları üretim sektörlerine göre değişir. Genellikle kalifiye olmayan vasıfsız işçiler diğer vasıflı işçilere nazaran daha düşük ücret alırlar. Sebebi, bunların yerlerine diğerlerinin ikamesi kolay olacaktır. Yani vasıfsız bir işçiyi ele alacak olursak, onun yapacağı işi özel bir öğretime tâbi tutulmamış herhangi bir işçi de yapabilecektir. Burada kazma ile temel açan bir işçinin yerine başkasını derhal istihdam edebiliriz. Çünkü onda bir ihtisas bahis konusu değildir. O bakımdan bu çeşit iş gücünün piyasadaki arzı çoktur. Talebe nazaran arz çok ise genellikle vasıfsız işçinin ücreti düşük olacaktır.

Diğer taraftan aynı konuda tarım işçilerini de dikkate almak icap eder. Tarım işçilerinin de ücreti gene düşük oluyor. İş piyasasında, şehirde çalışan emsalleri daha yüksek ücretlerle iş bulabiliyorlar. Şehirdeki işçiler, köye nazaran biraz daha kaliteli işçilerdir. Mesele bu yönden ele alınınca tarım işçilerinin ücretleri düşük olacaktır. Ücretleri düşük olan diğer bir zümre de kadın işçilerdir. Bunların da erkek işçilere nazaran ücretlerinin düşük bulunmaları birçok nedene bağlı bulunmaktadır. Bu konu daha çok çalışma ekonomisi ile ilgili olduğundan burada ele alınmayacaktır.

Şu halde bu üç tip işçi ücretlerinin kullanım kıymeti diğer kaliteli ve kalifiye işçilere nazaran düşük olacaktır.

Kullanım kıymeti bütün bu izahlarımızdan anlaşılacağı gibi vasıflı işçilerin iş güçlerine göre tayin edilir. Çünkü vasıflı işçiler bu vasfı kazanıncaya kadar birçok merhaleler aşmışlardır. Meselâ, uzun müddet çıraklık yapmış, ondan sonra kalfalığa yükselerek daha sonra usta olmuştur. Bir eğitim devresi geçirmiştir. Bu eğitim ve öğretim devresini de hesaba katarsak, iş gücünün üretim maliyeti diğer kalifiye olmayanlara nazaran daha pahalı olur. Yani kalifiye işçiler topluma daha pahalıya mal olmuşlardır. Birisi doğrudan doğruya işe tatbik ediliyor, hiç bir vasfı yok, hiç bir eğitim devresi geçirmemiş, uzun yıllar öğrenim safhasında tüketici olarak bulunmamıştır. Şu halde onların iş gücü üretim maliyeti düşüktür. Burada özetlenen vasıfsız işçilerin durumları üretim maliyetini tayin ediyor.

Kullanım maliyetini tayin edenler yani kalifiye işçiler, belirli bir süre eğitim ve öğretim görmüşlerdir. O devrelerde bunların masrafları çok olmuş, maliyetleri yükselmiştir. Şu halde kullanım kıymetini tayin eden kalifiye işçilerin ücretleri normal olarak diğerlerine nazaran fazladır. Diğer bir faktörde kalifiye olan işçiler daha değişik bir hayat seviyesine sahiptirler. Onların yaşama şartları vasıfsızlara nazaran daha üstündür. Yani varlıklarını devam ettirebilmeleri için katlanmış oldukları masraflar vasıfsız işçilerden çok daha fazladır. Bütün bunlar gene ücret müessesesine tesir ediyor ve onların bu sebepten ötürü ücretlerinin yüksek olması sonucuyla karşılaşılıyor.

III- ÜCRETİN TAYİNİNDE ROL OYNAYAN SOSYAL MÜESSESELER:

Modern ücret teorisi bir taraftan arzı, diğer taraftan talebi dikkate almış, aynı zamanda ücrete tesir eden üretim maliyetini ve üretim kıymetini gözönünde bulundurmuştur. Bütün bunlarla ücret konusunu açıklamak mümkün ise de ücretin teşekkülüne tesir eden diğer bazı müesseseleri de ihmal etmemek lâzımdır.

İş gücünün fiyatı olan ücreti yükseltmek ve iş şartlarını düzeltmek için bugünkü ekonomilerde diğer bazı yollar vardır. Bunları da ücrete tesir eden faktörler arasına sokabiliriz. Evvelâ bu konuda sendika denilen müesseseyi açıklayalım.

1- SENDİKALAR:

19. yüzyılda meydana gelen sanayi devrimi bütün ülkelerin ekonomik bünyelerini değiştirmiş ve bu arada bilhassa işçi, işveren ve ücret konusuna da tesir etmiş bulunmaktadır. Bundan önceki asırlarda sendika gibi teşekküllerin olmadığını ve sadece bir takım kuruluşların tekelci bir şekilde iş gücünü istihdam ettiklerini ve işçilerin belirli bir topluluk meydana getirmediklerini müşahade ediyoruz. Fakat 19. yüzyılda sınai devrimle her türlü iş gücüne olan ihtiyacın artması kalifiye olan ve olmayan iş gücünün belli bir üretim dalında toplanması, birçok ekonomik ve sosyal problemleri ortaya çıkarmıştır.

Bilhassa işçiler kendi hayat seviyelerini yükseltmek, iş şartlarını ve ücretlerini düzenlemek gayesi ile bazı çabalarda bulunmak zaruretini

hissetmişlerdir. İşçiler patronlarına karşı münferit harekette bulundukları zaman kuvvetli olan tarafın bu hareketi tasvip etmemesi ve tasfiye etmesi her zaman mümkün olabiliyor ve işçi sınıfı daima mahrumiyete katlanıp yenilgiye uğruyordu.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bunu önlemek ancak bir araya gelmekle, birleşmekle mümkün olabilirdi. 19. asırdaki sınai devrimle makinalaşma esasen büyük işçi kütlelerinin biraraya getirilmesine neden olmuş, aynı zamanda makinaların, işçinin psikolojik durumuna etkisi ve bütün üretim prosedürünü değiştirmesi bu birleşmeyi tahrik ve teşvik ederek sendika konusunu ortaya çıkarmıştır.

İşçiler öz çıkarlarını sağlamak amacıyla biraraya gelme eğilimini göstermişlerdir.

Aksi halde işçiler birbirleri ile rekabet eden işletmelerin hayatiyetini devam ettirebilmesi için kendi ücretlerinin daha fazla düşmesine, iş şartlarının bozulmasına mâni olamazlar. Bunu temin ve tesis etmek için bazı imkânların bulunması icap ediyordu.

Bir ekonomide serbest rekabet sistemi var ise, orada işletmeler bazı ekonomik ve sosyal müesseseler üzerinde daha fazla durarak diğer rakiplerine nazaran üstünlük kazanmaya çalışacaklardır. Meselâ ürettikleri mal veya hizmetlerin maliyetlerini inceleyerek belkide bu yoldan satış fiyatlarını düşürme imkânlarına kavuşacaklardır. Öte yandan daha verimli çalışabilmek için birleşerek büyük işletmeler haline gelecekler, daha rasyonel ve daha kârlı bir faaliyet gösterebileceklerdir.

Maliyetin düşürülmesi için eskiden akla gelen en kolay yol, hemen işçi ücretlerinin indirilmesi idi. İşverenler, karşılarında zayıf bir muhatap bulduklarından bunu gerçekleştirmek imkânına her zaman sahip oluyorlardı. Sanayileşme hareketinden sonra bir taraftan büyük işçi kitlelerinin aynı çatı altında toplanma zarureti doğarken, diğer taraftan da bunların ücret seviyelerinde bazı değişiklikler yapılabiliyordu. Eski ekonomik düzendeki birlik bu suretle bozuluyor ve işçi işletme içinde yavaş yavaş kayboluyordu.

Bunun yerine topluluğu ilgilendiren sorunlar çıkıyor ve onların çözüm yolları ortaya atılıyordu. İş gücünün çalışma saatlerini düzeltme, ücretlerini yükseltme ancak birleşmek ve beraberce hareket etmekle mümkün oluyordu. Bu suretle ferdiyetçilik yerini alan topluluk içinde de

bir birlik zarureti doğuyordu.

İş gücünün kendi arasındaki birleşmesi ve bunun teşkilatlanması pek de kolay olmamıştır. 19. asırdan 20. asıra kadar bunun mehtelif şekillerde mücadelesi yapılmıştır.

Bazen kapitalist üretim düzenine girmiş olan ülkelerde iş gücünün durumu tetkik edilirse muhakkak ki başlangıçta işçinin daima işverene karşı zayıf kaldığı veyahut diğer üretim faktörleri karşısında teşkilatlanmamış olduğunu görürüz. O bakımdan işverenden, işçinin kendi haklarını elde edebilmesi, piyasa şartlarını günü gününe öğrenebilmesi ve bundan haberdar olabilmesi ancak belirli bir örgüte bağlanmakla mümkündür.

İşte bu birleşme ve örgütlenme arzusu İşçi Sendikalarını ortaya çıkarmıştır. Sendikalar iş gücünü organize etmek, onların iş şartlarını ve ücretlerini düzenlemek, iş piyasası hakkında işçileri aydınlatmak iş verenlerle ferdi sözleşme (pazarlık) yerine aynı sektörde çalışan bütün işçiler için (Kollektif sözleşme -pazarlık-) toplu sözleşme yapmakla görevlidirler.

Ancak sendikaların özet olarak saydığımız bu görevlerini yapabilmeleri için bazı hakların kamu düzeni içinde yer alması icap etmektedir. İşçilerin bu hakları elde etmeleri sendikaların kurulmasıyla hemen mümkün olmamıştır. Uzun yıllar bu hakların mücadelesi yapılmıştır. Bugün dahi işçilerin normal haklarını elde edemedikleri ülkeler mevcuttur.

Her ülke mevzuatı iş gücü piyasasının bu şekilde örgütlenmesine müsamaha etmez. İşçilerin sendika kurmasına izin vermez. Veyahutta bu konuda biraz müsamaha gösteriyorsa bu müesseseleri birçok şartlara tâbi kılar.

Şu halde bütün ülkelerde iş gücü piyasasının örgütlenmiş olduğunu ve işçiler arasında belli anlaşma ve birleşmelerin kolaylıkla yapılacağını ifade etmek güçtür. Ülkelerin siyasi ve hukuki yapıları bunları tayin etmektedir. Genellikle demokratik toplumlarda bu müesseselerin kuruluşuna müsaade edilir, işçiler sendikalarını tesis ile hak ve durumlarını işverene karşı kuvvetlendirmektedirler. Fakat bazı ülkelerde sendikaların kurulmasına izin verilmemiş olduğunu da görebiliriz. Belkide sendika kurulması belli şartlara bağlanmıştır.

İşçiler kendi aralarında birleşince işveren karşısında daha kuvvetli olurlar, haklarını daha rahatlıkla elde etme yoluna giderler. Bilhassa işverenle işçi, münferiden anlaşmaz, birçok işçileri temsil eden sendika işverenle toplu sözleşme yapar. Bu suretle iş gücünün hakkı kaybolmamış olur.

Sendikaların kurulması ve bunların iş gücünü himaye etmesi, elbetteki emek piyasasına, emeğin fiyatına tesir edecektir. Bu müesseseler sayesinde ücretlerin yükselmiş olduğu da müşahade edilir.

Onun için önceki bahislerde izah etmiş olduğumuz teorilerin dışında ücretlere tesir eden faktörler içerisinde sendikaları zikretmek zarureti vardır.

2- GREV:

İşçilerin iş şartlarını ve ücretlerini işverene kabul ettirmek için topluca işi terketme haline, grev denir.

Grev, ücretlerin ve iş şartlarının düzenlenmesi konusunda iş gücüne tanınan bir kuvvet müessesesidir.

Grev, işçileri, sendikalar aracılığı ile işverenler karşısında aynı seviyeye getiren ve kuvvet bakımından eşit kılan bir vasıtadır. Grev yolu ile işçi ve işveren eşit bir duruma girmiş bulunmaktadır. Yani iş gücünü talep eden işveren ile arzeden işçi iş şartlarını ve ücretini tayin etme konusunda eşit duruma gelmiş, silahlarla teçhiz edilmişlerdir. Fakat grev her zaman ve derhal başvurulacak bir müessese değildir. Grev ancak, işçilerin iş şartlarını ıslah etmek, sosyal güvenliği sağlamak gayesiyle ihtiyaç anında başvurulan bir vasıtadır. Hiçbir zaman gaye değildir ve olmamalıdır.

Grevi muhtelif düşünür ve yazarlar değişik şekillerde tarif etmektedirler. Fakat grev nihayet işverene baskı vasıtasıdır. Bunun için işçiler topluca işi terkederler. İşçiler muhtelif sebeplerle grev yaparlar. Burada inceleyeceğimiz sebepler genellikle iktisadi olanlardır.

Genel olarak ücretlerin esnekliği düşük olduğundan konjonktür devrelerinde ücretler fiyat artışlarına ayak uyduramazlar. Geride kalırlar ve ücretlerin düşük kalması elbette iş gücünü menfi yönde etkiler ve onların geçim endişelerinin belirmesi ve sıkıntılarının ortaya çıkmasına

neden olur. Bu bakımdan işçiler ücretlerini fiyatlar genel seviyesine uydurmak isterler. İşverenler buna mukavemet ederlerse işçiler şartlarını kabul ettirmek için topluca işi terk etme tehdidinde bulunurlar.

Bunun dışında sendikalar siyasi nedenlerle de grev yapma yoluna gitmektedirler. Siyasi sebeplerle grev yapma konusu, bizim konumuz dışında kalmaktadır.

Grev müessesesi, birçok bakımlardan incelenebilir. İşçi yönünden onun çalışma şartları ve ücret durumunu tashih ettiği için faydalı bir müessesedir. Bilhassa demokratik rejimleri benimsemiş toplumlarda grev vazgeçilmez sosyal müesseselerden biri olarak tanınmaktadır. Milli gelirin sosyal adalet ilkelerine uygun olarak dağılmasına grev müessesesi yardımcı olabilir. Buna mukabil grevin uzaması sendikaları mali yönden güç durumlara sokabilir.

Fakat bunun karşısında grevin zararını çeken bir diğer taraf da vardır. Bunların başında işverenler gelir. İşverenler muhtelif üretim alanlarında yatırmış oldukları sermayelerin yapmış oldukları teşebbüslerin kâr getirmesini ümid ederken, çalışma şartları ve ücret konusunda ortaya çıkan bir anlaşmazlığın sonucu işçilerin greve başvurması sadece beklenen kârı azaltmakla kalmaz, işletmenin devamını da bazen imkânsız kılacak ciddi tehlikelere yol açabilir. Bunun için işçilerle işverenler arasında hak veya menfaat anlaşmazlığı çıkınca bunun grevle sonuçlanma ihtimali dikkate alınarak taraflarca bazı hesaplar yapılır. İşletmenin bir süre çalışamamasının zararı gözönüne alınır.

Grevler, genel olarak iki şekilde olur:

- Kısmi grev,

- Genel grev.

Grev kısmi olursa, belli bir üretim dalındaki ve işyerinde işi bırakma hali memleketin iktisadi düzenine geniş ölçüde tesir etmeyecektir. Grevin genelleşmesiyle bundan tüketici, grev yapan sektör ve ilgili üretim kolları zarar çekecektir. Grevin asli gayesi işverenleri tehdit ederek onun kazancını daraltma ve iş gücünü kendi arzuladıkları şartlara kavuşturmaktır.

Grevin muhtelif çeşitleri olduğunu açıklamıştık. Bunlara meşru olan ve olmayan grev şekillerini de ilâve edebiliriz.

Ayrıca herhangi bir üretim alanında iş şartlarının düzeltilmesi bahis konusu olmadığı halde sırf dayanışma ile ilgili olarak, yani diğer meslekdaşlarına yardım etmek, onların problemlerini sempati ile karşıladıklarını göstermek için diğer sektörde çalışan işçiler de işlerini terkederler. Bu suretle arkadaşlarının işverenini tazyik etmek isterler. Bu grev çeşidine de sempati (dayanışma) grevleri adı verilmektedir.

Grev, genellikle topluca işi terk etme şeklinde ortaya çıkar. Fakat bunun dışında bir de işi gevşetmek, işverene noksan ve aksak çalışarak zarar verme dedikleri nev'ine rastlanmaktadır. Bunun hakiki manâda grev olup olmadığı hususu kesin olarak kabul edilmiş değildir. Bazı iktisatçılar bunu grev olarak kabul etmekte, bazıları da grev kabul etmemektedirler.

Grev müessesesine bütün ülkeler müsaade ve yer vermiş değildir. Bazı ülkeler grevi yasak etmişler, bazıları da grevi belli hukuki şartlara bağlamış bulunmaktadırlar. Genellikle batı ülkelerinde İngiltere, Amerika, Fransa gibi kapitalist sistemi kabul etmiş demokratik toplumlarda grev müessesesi tanınmıştır. Bazı ülkelerde sadece iş gücünü temsil eden şahıslara, yani işçilere grev hakkı tanınmıştır. Meselâ bu ülkelerden bazılarında fikren çalışan memurlara grev hakkının tanınmamış olduğunu görüyoruz. Memurların ayrı bir statüye tabi tutuldukları ve bu şahıslar kamu hizmeti gördüklerinden kamu hizmetini aksatmaya hakları olmadığı düşüncesi ile memur grevi yasak edilmiştir. Buna mukabil diğer bazı ülkelerde ise, memurların grev yapmalarına izin verilmiştir.

3- LOKAVT:

Lokavt, işverenlerin işçilere ve grev müessesesine karşı ellerinde bulundurdukları mukabil bir vasıtadır. İşveren de işçilerin kendisine teklif etmiş olduğu bazı şartları ağır bulduğu ve onu kabul etme imkânı olmadığını ileri sürerek, toptan bütün işçilerin işine son verebilir. İşte, işverenin işçilerin topyekûn işlerine son vermesine lokavt denir.

İşverenler işçilerin taleplerinin büyük ölçüde müesseseyi ve işletmeyi zarara sokacağına inanırlarsa işi tamamen durdurur, işçileri tasfiye etme yoluna giderler. Bu suretle hem işçilerin talebinin önüne geçilmiş ve hem de işletme faaliyetini durdurmuş olur. İşletmenin kapanması her zaman olumlu karşılanmaz. Çünkü işletmelerin faaliyetleri sadece

işvereni değil, toplumda ekonomik dengeyi ilgilendiren bir meseledir. Hele üretilen mallar ve hizmetler toplumu ilgilendiren konulara ait ise bundan topyekûn zarar görecek ve işverenin lokavt yapması, o ekonomiye fayda yerine zarar getirecektir.

Lokavt müessesesi de kanunlarla her zaman serbest bırakılmamıştır. İşverenler her zaman işçilere yol veremezler, onları bu tehdit altında bulunduramazlar. Onların da bazı hakuki şartlara bağlanmış olduklarını müşahade ediyoruz.

Lokavt konusunda daha fazla açıklamaya gitmeyerek, iş şartlarını düzeltmek için diğer bazı yolların mevcudiyetine değineceğiz. Meselâ bunlardan biri olan boykotaj üzerinde duracağız.

4- BOYKOTAJ:

İşçiler, iş şartlarını düzeltmek veyahut ücretlerini yükseltmek için işverene müracaat ettikleri takdirde bunu işverenler her zaman olumlu karşılamazlar, bazan da bu teklifleri reddederler. Bunun üzerine işçiler, işletmenin üretmiş olduğu mallara karşı boykot ilân ederler. Yani onları satın almazlar. Bu yoldan işletmeye bir zarar vermiş olurlar. Yalnız, boykotun genel veya kısmi olması işletmenin ürettiği malın veyahut hizmetin kullanış hacmi, boykotun etkisini azaltır veya çoğaltır.

İşçilerin belirli bir mala karşı boykot ilân etmelerinin sonuç ve tesirleri; o malın lüks olup olmadığına, kullanılır zaruri ve gıda maddeleri arasında bulunup bulunmadığına ve işverenin onu diğer kanallardan başka piyasalara akıtma imkânlarına bağlıdır. Şu halde, işverenler her zaman işçilerin yapmış olduğu boykot sonucunda zarar görmeyebilirler.

Meselâ üretilen mal, işçiler tarafından kullanılmıyorsa veya az kullanılıyorsa, o takdirde işveren boykottan zarar çekmeyecek ve müteessir olmayacaktır. Meselâ memleketimize göre düşünecek olursak, buzdolabı imal eden bir sanayi şubesinde işçiler tarafından bu mamüle karşı yapılan boykot, işverene tesir etmeyecektir.

Diğer taraftan, ihraç imkânı bulunan mallara karşı yapılan boykot işverene fazla tesir etmez. Çünkü iç tüketim konusu ortadan kalkınca, işveren ürettiği malı başka piyasalara akıtacaktır.

Özetleyecek olursak işçiler tarafından işverenin üretimine karşı

yapılacak boykotun tesirli olabilmesi için, mutlaka işçilerin bu ürünleri o bölgede geniş ölçüde tüketmeleri lazımdır. Bu takdirde işveren pazar imkanının daralmasıyla çekeceği sıkıntıyı hesaba katacak ve işçilerin dileklerini yerine getirmeye mecbur olacaktır.

5- TOPLU SÖZLEŞME:

İşçi ile işveren arasındaki ilişkileri düzenleyen diğer bir müessese de toplu sözleşmedir. Sendikaların kurulmasının esas sebebi, işçilere bu kanaldan daha iyi şartların temin edilmesidir. Sendikalar münferit olarak iş talebinde bulunan şahısların işverenlere karşı zayıf durumunu düzeltmek için onların yerini alır ve iş gücünü temsil eden şahıslar adına sendika işverenle görüşür. Sendika, belli bir kuvvet ve kudrete malik olduğundan, elbette işveren karşısında durumu zayıf değildir. Kuvvetli bir müessese olarak sendika, işçi haklarını işverenden, münferit işçilere nazaran çok daha kolaylıkla elde edebilecek bir durumdadır.

İşçilerin yalnız hareketleri, iş piyasasını bozar. Muhtelif ücret nevileri ve seviyelerini ortaya çıkarır. Diğer yönden, birbirlerinden haberi olmayan işçilerin değişik şartlarda işverenlerle anlaşma yapma ihtimali karşısında sendikalar bunları kollektif bir şekilde halletme yolunu tutarlar ve işverenle anlaşarak iş şartlarını ve ücret seviyelerini tesbit ederler.

İşçi iş piyasası hakkında tam bir bilgiye hiç bir zaman sahip değildir. Bunun için işçiler her tarafa kayma ve ileride aleyhine dahi sonuçlanabilecek bir yol tutabilme eğilimindedirler. Sendika, her çevreyle ilgili olduğundan muhtelif bölgelerdeki iş gücünü, iş imkânlarını, ücret seviyesini bildiğinden, işverenle daha iyi anlaşma yapacak durumdadır. Genellikle işverenle işçi sendikası toplu pazarlık yoluna giderler. Sendika bu pazarlığı yaparak temsil etmiş olduğu emek sahibine azami kazancı temin etmeye çalışarak, toplu sözleşmeyi imza eder. Toplu iş sözleşmesi imza edildikten sonra işçiler, tesbit olunan şartlar dahilinde işlerinde çalışacaklardır.

Toplu iş sözleşmesinde iş gücünü ilgilendiren bütün hususlar dikkate alınır. Hatta ücret konusunda esaslı prensipler üzerinde bilhassa durulmuş olur. Muhtemel değişmeler karşısında anlaşmanın ne şekilde düzeltileceğini dahi kapsayan hükümler konulur. İşçiler ücretlerinin art-

tırılmasını talep ederken, tüketim harcamalarının çoğalacağını ifade etme yolundadırlar. Yani işçileri temsil eden sendikalar, ücretleri arttırdıkları takdirde gene genel iktisadi vaziyet karşısında işverenlerin kâr imkanlarının artacağını ileri sürerek neticenin kolayca elde edilmesine çalışırlar. Başka bir deyimle, artan ücret, harcamalara sebebiyet verecek, harcamalar yatırımları teşvik edecek, yatırımlar neticesinde daha fazla üretim yapılacak, milli hasıla genişleyecek ve bundan ötürü üretim faktörlerine isabet eden paylarda da bir gelişme hasıl olacak. Bunun karşısında işverenler de maliyet unsuru üzerinde durarak ücretin yükseltilmesinin maliyete tesir edeceğini ve maliyetin yükselmesi neticesinde bazı sınıfların o malı tüketemeyeceklerinden, yani talep daralması olacağından bahisle bundan toplum ekonomisinin zarar çekeceğini ifade ederler.

Genel olarak toplu sözleşme yapmak amacıyla sendikaların işverenlerle görüşmeleri, her iki tarafın taleplerini az çok uzlaşacak şekilde ele almalarıyla sonuçlandırılır.

Şayet anlaşma olmazsa bu takdirde, yukarıda zikretmiş olduğumuz diğer yollara başvurulur. Fakat bunlar sert usuller olduğundan, bazı arayol çareler de aranır. Yani işverenle işçi sendikası anlaşamadığı takdirde araya bazı aracıların girmiş olduğunu müşahade ederiz, bunlar işveren ile işçiyi anlaştırmak isterler.

6- TAHKİM:

İşçi ile işveren arasındaki anlaşmazlığı halletmek için araya bazı şahısların girmesiyle hakem dediğimiz müessese ortaya çıkar. Hakeme müracaat ediş şekline biz tahkim diyoruz. Tahkim mecburi veya ihtiyari olabilir. Tahkim, kanunun amir hükmünden ise mecburi tahkimdir. Kanuni bir zaruret yoksa, bu ihtiyari tahkim olur. Yani, hem işveren, hem işçi belli bir hakem önünde problemlerini ortaya dökerler ve hakemin vermiş olduğu karara uyarlar. İster ihtiyari olsun, ister mecburi olsun, hakeme gidilme yolu bir defa kabul edildikten sonra artık bundan iki taraf da dönemez ve hakemin vermiş olduğu karara uyarlar.

Bu suretle toplu iş sözleşmesi aktedilmiş, işçi ile işveren arasındaki anlaşmazlık giderilmiş olur. Şayet bu yoldan da toplu iş sözleşmesi akdetmek veya ihtilafları ortadan kaldırmak imkânı olmazsa yukarıda

zikretmiş olduğumuz diğer müesseseler harekete geçirilerek her iki tarafta mücadelesini yapar.

Görülüyor ki bütün müesseseler, işçilerin hayat şartlarına, ücretlerine tesir eder. Bunun için, ücreti sadece belli bazı teorilere göre izah etmek mümkün olamamaktadır. Ücret konusunda önceki bahislerde izah etmiş olduğumuz teorilerle birlikte ücrete tesir eden diğer müesseseleri de dikkate almak zorunluluğu vardır. Bu müesseselerin etkisi altında acaba ücret seviyesinde bir değişme olabilir mi konusu münakaşalıdır. Bazı iktisatçılar sendikalizmi ve grev, lokavt gibi müesseselerin hareke-te geçirilmesi neticesinde işçinin iş şartlarının düzeleceğini ve hasıladan payına isabet eden hissesinin değişebileceğini izah ederler. Bazıları da bunun aksi kanaattedirler. Yani, hiç sendikalaşmamış, bunların dışında kalmış sektörde çalışan işçilerin ücretlerinin daha da artmış olduğunu ve sendikaların temin etmiş olduğu seviyenin üstünde bulunduğunu gösterirler. Diğer bazıları ise sendikalizmden sonra ücretin ıslah edilmiş olduğunu ve fiyatlar genel seviyesine her zaman uygun bulunduğunu ifade ederler. Kabul edilen bir husus varsa, sendikalizm'den sonra işçilerin iş şartları hakikaten düzeltilmiştir. Çalışma saatleri, iş yerleri, durumları, çalışma yaşları tesbit edilmiş ve bunun da toplum düzenine elbette faydası olmuştur.

Ücretin nasıl oluştuğunu anlatabilmek için daha önce açıklamış olduğumuz bütün müesseseleri dikkate almak lâzımdır.

Bu kısımda işlenen konulara ilişkin Türkiye Ekonomisiyle ilgili tablolar aşağıda sunulmuştur. Tabloların analiz edilmesiyle yukarıda ele alınan konular daha kolay bir şekilde anlaşılmış olacaktır.

TABLO 15 : YILLIK ORTALAMA OLARAK KANUNİ ASGARİ ÜCRETLERDE GELİŞMELER (1)

(TL/Gün)

	DİE, TÜRKİYE KENTSEL YERLER TÜKETİCİ FİYAT ENDEKSİ (2)	Sanayi ve Hizmetler Kesimi Kanuni Asgari Ücreti						DİE, TÜRKİYE KIRSAL YERLER TÜKETİCİ FİYAT ENDEKSİ (2)	Tarım ve Orman Kesimi Kanuni Asgari Ücreti					
	1978 - 79 = 100)	16 + Yaş	Nominal Artış	Reel Artış	16 - Yaş	Nominal Artış	Reel Artış	(1973-74 = 100)	16 + Yaş	Nominal Artış	Reel Artış	16 - Yaş	Nominal Artış	Reel Artış
1970	14.8	17.4	0	-7.4	15.4	0	-7.4	67.2	17.4	0	-7.7	15.4	0	-7.7
1971	17.2	17.4	0	-14	15.4	0	-14	78.4	17.4	0	-14.3	15.4	0	-14.3
1972	19.5	18.3	5.2	-7.2	16	4	-8.3	89.4	18.3	5.2	-7.8	16	4	-8.8
1973	22.6	22.8	24.7	7.6	19	19.1	2.8	103.6	20.4	11.6	-3.7	17.4	8.7	-6.2
1974	26.7	31.4	37.8	16.7	26.5	39.3	17.9	123.5	24.9	22.4	2.7	21.3	22.7	2.9
1975	32	40	27.4	6.3	34	28.2	7	148	33	32.3	10.4	28	31.4	9.7
1976	37.3	51.7	29.2	10.8	43.3	27.5	9.3	172.2	41.5	25.8	8.1	35.3	25.9	8.2
1977	47.7	60	16.1	-9.2	50	15.4	-9.8	220.5	50	20.5	-5.9	42.5	20.6	-5.8
1978	70.2	110	83.3	24.6	70	40	-4.9	325.4	86.7	73.3	17.5	56.3	32.4	-10.3
1979	110.3	156.7	42.4	-9.4	103.3	47.6	-6	508.9	130.8	51	-3.5	85.2	51.5	-3.1
1980	233.6	180	14.9	-45.8	120	16.1	-45.2	1069.3	160	22.3	-41.8	105	23.2	-41.4
1981	320.1	262.2	56.8	14.4	188.7	57.2	14.7	1459.7	244.7	52.9	12	161.7	54	12.8
1982	410.3	333.3	18.1	-7.9	233	18.2	-7.8	1861.5	287	17.3	-8	190	17.5	-7.8
1983	539.1	540	62	23.3	370	55.9	26.3	2398.4	440	53.3	19	292	53.7	19.3
1984	800	748.1	38.5	-6.6	514.4	39	-6.3	3661.4	593.3	34.8	-11.7	394	34.9	-11.6
1985	1159.6	958,1	28.1	-11.6	659.4	28.2	-11.6	5122.4	787.5	32.7	-6.1	525	33.3	-4.8
1986	1561	1330	44	7	950	44.1	7	6773.6	1140	44.8	9.5	765	45.7	10.2
1987	2167.5	1927.5	39.7	0.8	1330	40	0.8	9269.6	1645	46.1	6.7	1117.5	46.1	6.7
1988	3661	3337.5	73.2	-1.2	2302.5	73.1	-1.2	16558.4	3045	82.9	2.3	2047.5	83.3	2.8
1989	6447.5	5610	67	-1.5	3845	67	-1.6	28981.6	5400	77.3	1.8	3587.5	80.1	2.9

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

1970-1980 Artış (%)		590.6	-34.3	681	-66.8	891.4	-45.1	685.3	-37.1
1970-1980 Yıllık Ort.	Art. (%)	26.8	-4.1	22.8	-6.8	24.9	-6.3	21.3	-5.1
1980-1983 Artış (%)		200	30	208.3	33.6	175	22.6	178.1	24
1980-1983 Yıllık Ort.	Art. (%)	44.2	9.1	45.5	10.1	40.1	7	40.6	7.4
1983-1989 Artış (%)		932.4	-13.7	939.2	-13.1	1127.5	1.5	1162.8	4.5
1983-1989 Yıllık Ort.	Art. (%)	47.6	-2.4	47.7	-2.5	51.9	0.3	52.6	0.7
1980-1989 Artış (%)		2997.2	12.2	3104.2	16.1	3275	24.5	3411.9	29.5
1980-1989 Yıllık Ort.	Art. (%)	46.4	1.3	47	1.7	47.8	2.5	48.5	2.9

Not: 1969, 1972 ve 1973 yıllarında iller bazında yürürlüğe konulan asgari ücretler, 1970 Genel Nüfus Sayımından elde edilen illere göre iktisaden faal nüfus dağılımı ile ağırlıklandırılarak hesaplanmıştır.

(1) Yıllık ortalamalar, asgari ücretlerin yürürlük tarihleri itibariyle gün ile ağırlıklandırılarak hesaplanmıştır.

(2) 11 il (Ankara, İstanbul, İzmir, Adana, Antalya, Bursa Diyarbakır, Erzurum, Eskişehir, Ordu, Samsun) Tüketici Fiyatları Endekslerinşehir nüfuslarına göre ağırlıklı ortalaması alınarak 1982 öncesi yıllar için 1968'e kadar geriye gö.örtülmüştür.

(3) 11 il (Ankara, İstanbul, İzmir, Adana, Antalya, Bursa, Diyarbakır, Erzurum, Eskişehir, Ordu, Samsun) Tüketici Fiyatları Endekslerinin köy nüfuslarına göre ağırlıklı ortalaması alınarak 1982 öncesi yıllar için 1968'e kadar geriye gö.örtülmüştür.

Kaynak : DPT, 1980'den 1990'a makroekonomik Politikalar Türkiye Ekonomisindeki Gelişmelerin Analizi ve Değerlendirilmesi Ankara 1990

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TABLO 16 : İŞÇİ VE MEMUR AYLIKLARI REEL ENDEKSLERİ

(1980-100)

	SENDİKALI İŞÇİ ÜCRETLERİ								16 + YAŞ SANAYİ VE HİZMETLER KESİMİ ORTALAMA KANUNİ ASGARİ ÜCRETİ			
	KAMU KESİMİ				ÖZEL KESİMİ							
YILLAR	ESAS ÜCRET + SOSYAL YARDIMLAR	YÜZDE ARTIŞ	İŞGÜCÜ MALİYETİ REEL END.	YÜZDE ARTIŞ	ESAS ÜCRET + SOSYAL YARDIMLAR	YÜZDE ARTIŞ	İŞGÜCÜ MALİYETİ REEL END.	YÜZDE ARTIŞ	ESAS ÜCRET	YÜZDE ARTIŞ	DEVLET MEMURLARI NET MAAŞ REEL ENDEKSİ	YÜZDE ARTIŞ
1980	100		100		100		100		100		100	
1981	105.2	5.2	106.1	6.1	107.6	7.6	106	6	114.4	14.4	107.2	7.2
1982	93.3	-11.3	95.8	-9.7	103.5	-3.8	102.2	-3.5	105.4	-7.9	109	1.6
1983	90	-3.6	93.2	-2.7	95	-8.3	95.1	-7	130	23.3	106.8	-2
1984	77.8	-13.5	80.3	-13.8	89.5	-5.8	90	-5.3	121.4	-6.6	93.8	-12.2
1985	65.2	-16.2	68.5	-14.6	83.3	-6.9	84.2	-6.4	107.2	11.6	88.7	-5.5
1986	56.5	-13.3	60	-12.5	81.7	-1.9	81.7	-3.1	114.7	7	88.4	-0.3
1987	57.3	1.5	72.1	20.2	92	12.6	90.4	10.7	115.4	0.6	89.7	1.4
1988	45.8	14.8	61.4	-14.8	87.5	-4.9	85.2	-5.8	113.9	-1.3	82.8	-7.7
1989	61	24.9	76.7	24.8	116.6	33.3	112	31.5	112.2	-1.5	96.5	16.6

Kaynak : DPT, 1980'den 1990'a Makroekonomik Politikalar, Türkiye Ekonomisindeki Gelişmelerin Analizi ve Değerlendirilmesi Ankara 1990

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TABLO : 17 AKTEDILEN TOPLU İŞ SÖZLEŞMELERİ VE KAPSANAN İŞÇI SAYISI

Yıllar	Toplu İş Sözleşmesi Sayısı	Kapsanan İşçi Sayısı (Bin Kişi)
1970	1516	551
1971	1443	343
1972	1603	426
1973	1921	443
1974	1724	602
1975	1893	300
1976	2408	476
1977	2173	590
1978	2225	484
1979	2914	314
1980	1813	330
1981	647	466
1982	3221	1170
1983	991	261
1984	1185	340
1985	2721	920
1986	2667	707
1987	2343	923
1988	2454	629
1989	2725	829

Kaynak : DPT, 1980'den 1990'a Makroekonomik Politikalar, Türkiye Ekonomisindeki Gelişmelerin Analizi ve Değerlendirilmesi Ankara 1990

TABLO : 18 GREV VE LOKAVTLAR

	Grev			Lokavt			Grev
YILLAR	Grev Sayısı	Kapsadığı İşçi Sayısı	Kaybolan İşgünü Sayısı	Lokavt Sayısı	Kapsadığı İşçi Sayısı	Kaybolan İşgünü Sayısı	Lokavtlarda Kaybolan T. İşgünü Sayı.
1970	72	21156	220189	4	1389	98229	318418
1971	78	10916	476116	3	2064	95730	571846
1972	48	14879	659362	10	3239	145385	804747
1973	55	12286	671135	10	3278	90578	761713
1974	110	25546	1109401	17	1941	170935	1280336
1975	116	13708	668797	7	1776	67949	736746
1976	58	7240	325830	30	1448	245369	571199
1977	59	15682	1397124	13	596	126467	1523591
1978	87	9748	426127	33	7591	521454	947581
1979	126	21011	1147721	15	968	141848	1289569
1980	220	84832	1303253	21	1084	682843	1986096
1981	-	-	-	-	-	-	-
1982	-	-	-	-	-	-	-
1983	-	-	-	-	-	-	-
1984	4	561	4947	-	-	-	4947
1985	21	2410	194296	3	184	13695	207991
1986	21	7926	234940	-	-	-	234940
1987	307	29734	1961940	221	10384	484572	2446512
1988	156	30057	1892655	112	13729	1085057	2977712
1989	171	39435	2911407	7	10770	190755	3102162

KAYNAK : DPT, 1980'den 1990'a Makro ekonomik Politikalar, Türkiye Ekonomisindeki Gelişmelerin Analizi Değerlendirilmesi, Ankara 1990.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM
FAİZ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1- GİRİŞ:

Bölüşümde faiz, üretim faktörlerinden sermayenin geliri olarak ifade edilmektedir. Faizi anlamak için, sermaye ve kredi konusu üzerinde durmalıdır. Bundan sonra, faiz teorilerine geçmekte fayda vardır.

Faiz, zamanımızda ekonomik hayatta ilgi çeken bir müessesedir. Modern ekonomide faizin önemini artırarak bu seviyeye ulaşabilmesi muhtelif merhalelerden geçildikten ve birçok tartışmalardan sonra mümkün olabilmiştir.

Faiz müessesesinin kısa tarihçesine bakacak olursak, milâttan önceki devirlerde, daha sonraları hıristiyanlıkta ve islâmiyette bu konu üzerinde bilhassa durulmuş olduğunu müşahade edeceğiz.

Faizin çok eski çağlardan beri filozof ve düşünürlerin dikkatini çektiğini ve incelenen bir müessese olduğunu açıklamak için Aristo'nun faiz üzerinde durduğunu ve paraların yavrulamayacağını ifade ederek, faizi kabul etmediğini belirtmek yerinde olur.

İslâm ve hıristiyan dinlerinde faiz yolu ile gelir elde etmek, muhtelif sebeplerden ötürü haram sayılmıştır. Bu yüzden uzun yıllar boyunca faiz, dinlerin yayılmış olduğu bölgelerde gelişme imkânını bulamamıştır. Onun için bu devirde, iktisadi ve ticari hayatın inkişafı, sermaye tedariki konusundaki zorluklardan ötürü ağır olmuş ve çok dar bir sahada kalmıştır.

Orta çağda faize, gayri meşru bir müessese gözü ile bakılmaya devam edilmiştir. Meselâ; Thomas d'Aquine isimli müellif, faiz alan şahsın aynı şeyi iki defa sattığını ifade etmiştir.

Faizin aynı zamanda müşterek malın, cebri bir fiyatı olarak da izah olunduğunu görüyoruz.

Faize yöneltilen bütün tenkidler, Faiz neden alınıyor? sorusuna cevap vermemekten doğmuştur.

O devirde bu sorunun cevabını bulmakta güçlük çekilmiştir. Çünkü genellikle faizin bir emek mahsulü olmadığı, zahmetsizce kazanılmış bir para olduğu, faiz verenlerin ahlâki kaideleri çiğneyecek kadar ileri gittikleri, kanaati yaygın idi. Üstelik, herhangi bir üretim dalında çalışan üreticinin elde etmiş olduğu kıymeti, sermaye sahibi olan kişi ile paylaşması da biraz zor geliyordu.

Faiz bazı kimselere göre, belli bir sermayenin bir devre zarfında kullanılması mukabilinde alınan paradır. Bu görüş de çok tenkide uğramıştır. Denilmiştir ki, "Zaman herkesin malıdır, onu bir şahsa tahsis etmeye imkân yoktur. Kimsenin zamanı istismar etmesi, onun mukabilinde bir bedel talep etmesi mümkün değildir ve buna hakkı da yoktur."

Diğer taraftan islâm dininde de durum aynıdır. (Bakara suresinin 275. âyetinde, faiz konusuna rastlanır). Bu âyetten de anlaşılacağı veçhile faiz, islâm dininde haram telâkki edilen bir müessese olarak görülmüştür.

Başka bir yönden sermaye gelirinin haram olmasında başlıca âmil o devrede sermayenin gündelik ihtiyaçları tatmin gayesi ile yani, tüketim harcamaları için talep edilmesi olmuştur. Sermaye, tüketim amacıyla talep edilince, onu elde eden şahıs belirli bir devredeki ihtiyaçlarını tatmin yolunda bu parayı kullanıyor. Verimli olan bir sahaya tahsis etmediğinden ileride ödeme imkânları da azalıyordu. Kredi alan şahıs, faizi ile birlikte borcunu ödemekte güçlük çekiyordu. Hatta kredi müessesesinin rizikosu fazla bulunduğundan faiz haddi de gayet yüksek oluyordu. Çünkü alınan kredinin ödenmemesi ihtimaline karşı paralarını ikraz eden şahıslar, yüksek faiz talebinde bulunuyorlardı. Genellikle tüketiciler kredi talep ederken bunun ileride ödeme zorluğunu pek düşünmezlerdi.

Protestanlığın meydana çıkışı, faiz konusundaki düşünceler üzerine tesir etmiştir. Ondan sonra yavaş yavaş bu konudaki muhafazakâr düşüncelerin zayıfladığını görüyoruz.

16. asırda İngiltere'de faiz yasağı kaldırılmıştır. Bu hareket Kontinental Avrupa'da derhal tesirini gösteriyor ve faizi savunan düşünürler beliriyordu.

Nihayet 18. asırda Fransa gibi bazı ülkeler, artık faiz konusunda daha liberal bir anlayışa sahip oluyor ve yasağın dışına çıkıyordu.

19. asırda sınai alandaki devrim elbette fazla sermayeye ihtiyaç göstermiş ve aynı zamanda sermaye piyasasında kredi alış verişi o günkü ekonominin asli unsurlarından biri olmuştur.

Büyük işletmelerin doğması ve sermayeli üretimin verimli olduğunun kabul edilmesi neticesinde herkes sermaye talep etmiştir.

Sermayeyi, talep eden şahıslar eski devirlerden farklı olarak tüketime değil, üretime yatırmış ve neticede elde etmiş olduğu malın çoğaldığını ve verimin arttığını görerek kazancından bir kısmını borç aldığı şahsa devirde bir mahzur bulmamıştır. Yani borç alınan sermaye verimli sahalara, üretime yatırılmış ve sermaye sahipleri de bunları kullanan müteşebbislerin yanında menfaattar olmuştur.

Faizi menedenler ve onun kötülüklerinden bahsedenler, esasta hataya düşmüşlerdir. Onların ifade etmek istedikleri husus, kredidir. Faiz ile krediyi ayırmamışlardır. Hatta sadece tüketim kredisini dikkate almışlardır.

Faizin bir özelliği de, maliyet unsuru oluşudur. Faiz, fiat teşekkülüne tesir eder. Aynı zamanda faiz de bir fiattır. Yani bir sermayenin veya nakdi kıymetin muayyen bir süre kullanılması karşılığında ödenir.

Bazı düşünürler faizi bu yönden kiraya benzetmişlerdir. Bu doğru değildir. Çünkü bir şeyin kirasında mülkiyet kiraya verenin üstünde kalır. Halbuki sermaye için aynı şey söylenemez. Çünkü buradaki esas mislilik'tir. Onun için borç neticesinde borç alınan paranın mülkiyetinin iktisap edilmesi üzerinde durulacak bir mesele değildir.

Son olarak ilâve edelim ki, faiz sadece bir maliyet unsuru olmayıp bunun yanıbaşında bir gelir unsurudur. Faiz konusunda bugün genel olarak kabul edilmiş bulunan bir tarifi tekrarlayacak olursak, bölüşümde milli hasıladan sermayeye isabet eden gelire faiz denir şeklinde bir tarif yapabiliriz.

II- FAİZ TÜRLERİ:

Bugünkü ekonomilerde sermaye hareketleri, sermaye piyasası ve faiz konusu mühim bir yer işgal etmektedir. Faizin muhtelif kıstaslara

göre çeşitli tasnifi yapılmıştır. Bunlara örnek teşkil etmek üzere aşağıda bu tasniflerin belli başlılarına kısaca değinilecektir. Faiz bilhassa kredilerin nevilerine, müddetine ve şekline göre değişmektedir. Faiz haddini tayin eden unsurlar arasında bunları da gözden uzak tutmamak icap edecektir. Ancak bu özeti yaptıktan sonra faizin ne olduğunu yani mahiyetini izah etmeğe çalışan teorilerin tetkikine geçmek faydalı olur.

1- GAYRİ SAFİ VE SAFİ FAİZ:

Faiz, genel olarak gayrisafi faiz anlamında kullanılmakta ve günlük hayatımızda gayrisafi faizle, safi faiz arasında herhangi bir fark yapılmamaktadır. Halbuki çoğu defa faiz diye adlandırdığımız miktar içinde gerçek faizle ilgisi bulunmayan masraflar vardır. Meselâ bir bankanın ödünç verdiği paralara tatbik ettiği % 3 faiz haddi içinde bankanın muamele ve personel giderleri şeklinde masraf hisseleri mevcut olduğu gibi, verilen borcun miktar ve vadesine göre değişen borcun ödenmeme ihtimaline karşılık hesaplanan risk bedeli de dahil bulunmaktadır. Bunun için Bankanın tatbik ettiği faiz nisbeti (% 3), gayrisafi faiz olup, safi faiz'i bulmak için masraf ve risk bedellerinin bu miktardan düşülmesi lâzımdır.

2- NOMİNAL FAİZ VE REEL FAİZ:

Faiz, kendi bünyesine giren diğer unsurlara göre safi ve gayrisafi diye ikiye ayrılırken, hem gayrisafi faiz ve hem de safi faiz, tıpkı ücretlerde olduğu gibi, ödeme güçlerine göre nominal faiz ve reel faiz olmak üzere iki gurupta incelenir. Nominal faiz, paranın veya daha uygun bir deyimle sermayenin halihazır satınalma gücü gözönünde bulundurulmaksızın sadece faiz haddine göre değerlendirilmesidir. Reel faiz ise, faiz haddi ne olursa olsun, sermayeyi gerçek satınalma gücüne göre değerlendirmektir.

Faizin, sermaye gibi, her an değerinde alçalıp yükselmeler olabilecek bu konu ile ilgili bulunduğu, gözönüne alınırsa nominal faizle reel faiz arasındaki farkın önemi daha iyi anlaşılır. Bilhassa para ekonomisinin enflasyon veya deflasyon gibi şiddetli dalgalanmalar içerisinde bulunduğu zamanlarda reel faizle, nominal faiz arasındaki fark çok düşük olabileceği gibi, önemli problemlerin de ortaya çıkmasına sebep olur.

3- ASLİ FAİZ VE MÜŞTAK FAİZ (ÖDÜNÇ FAİZİ):

Üretimde kullanılan sermaye, işletme büyütülüp üretim arttırıldıkça çoğaltılır. Bir işletmenin kullanmakta olduğu sermayenin tamamı müteşebbise ait olabileceği gibi, bir kısmı tatbikatta ekseriya görüldüğü üzere, başkalarından ödünç alınmış değildir. Müteşebbisin başkasından ödünç aldığı sermaye için ödemesi gereken faize müştak faiz veya ödünç faizi denir. Diğer taraftan müteşebbis, kendisine ait sermaye için, câri faiz haddi üzerinden bir faiz hesaplamak isterse bu türlü faize de asli faiz denir.

Kolayca anlaşılacağı üzere asli faiz ve müştak faiz ayırımı üretimin gerçek maliyetini hesaplamak için çok faydası olan bir ayırımdır. Müştak faiz maliyet hesaplarında doğrudan doğruya kendini gösteren bir masraf olduğu halde, asli faiz, dolayısıyle hesaplanan bir izafe edilmiş masraf (imputed cost) mahiyetini almaktadır.

4- GECİKME FAİZİ VE İSTİSMAR FAİZİ:

Gecikme faizini, para borcunu ödemekte gecikmiş olan borçlunun, gecikme müddeti için, alacaklıya ödemeğe mecbur olduğu faizdir, şeklinde tarif etmek mümkündür.

Gecikme faizinin gayesi para borçlarının ödenmesindeki gecikmenin, alacaklıya verdiği zararı önceden ve maktu surette tesbittir. Nisbeti ise Borçlar Kanununda ve Ticaret Kanununda yıllık olarak belirtilmiştir.

Gecikme faizi şeklinde bir faizin kanunlarımıza alınmasının sebebini, paranın her zaman kullanılmasının mümkün ve temettü getiren bir vasıta olması sebebiyle geç ödenmesi halinde bir zararın vücudunun muhakkak bulunmasında aramak gerekir. İşte paranın böyle bir vasıfa malik olması sebebiyledir ki, kanun koyucu zararın mevcudiyetini aramamış, gecikmenin daima bir zarara sebep olduğu ihtimalini kabul etmiştir.

Faizin bugünkü iktisadi hayatımızda oynadığı önemli rolün daha iyi anlaşılabilmesini sağlamak amacı ile istismar faizi denen faiz çeşidinden de bahsetmek lâzımdır.

İstismar faizi, aynı bankanın farklı şubeleri arasındaki muamele-

ler de bahis konusudur. Birbirlerine alacak-borç devri esnasında bankaların, bu paraları kendi lehlerine işletmelerine mâni olmak için yekdiğerlerine tatbik ettikleri faize istismar faizi denir. Bir örnek vermek gerekirse; Eskişehir'deki X Bankasının bir mudisi bu bankadaki hesabının İstanbul'daki X Bankası şubesine naklini talep etmiş ve durumu bu şubeye bildirmişse X Bankası İstanbul şubesi bu hesabın kendine nakli müddeti uzarsa istismar faizini bu şubeye karşı tatbik eder. Böylece geçen süre arasında mûdinin parasını kullanan şubeden faiz alınmış olur.

III- FAİZ TEORİLERİ:

Tarihi seyri içerisinde faiz fikrinin gelişimi ve bilhassa dini tesirler altında kalarak uzun bir müddet gayri meşru gösterilerek red edildiğini yukarıda izah etmiştik. Bunun karşısında bütün bu muhafazakâr düşünüşe rağmen gene faizi izah etmek yolunda birçok teoriler ileri sürülmüştür. Bu teorilerin çoğu faizi meşru göstermeye yönelik fikri gayretlerdir.

Faiz teorilerini muhtelif şekilde tasnif etmek mümkündür. Son zamanlara kadar yapılan ve sadece işi bir tarafiyle açıklamaya çalışan teorileri, klasik faiz teorileri başlığı altında tetkik ediyoruz. Faizi izah konusunda her tarafiyle meseleyi ele alan ve bu müessesenin aslını çeşitli yollardan izaha uğraşan diğer teorilere modern teoriler adını veriyoruz.

1- KLASİK FAİZ TEORİLERİ:

A) NEMALANDIRMA TEORİSİ:

Bazı iktisatçılara göre faiz hakkında ilk fikirlere Fizyokratlarda rastlanmaktadır. Fizyokratlardan Turgot bu konu üzerinde durmuştur. Turgot tarafından ileri sürülen bu teoriye nemalandırma teorisi adı verilmiştir. Turgot, teorisini tamamen toprağın verimliliği esaslarına göre izah etmiştir.

B) PRODÜKTİVİTE TEORİSİ:

Diğer bazı ekonomistler, faizi prodüktivite yönünden açıklamaya çalışmışlardır. Bu teorilere prodüktivite teorileri adı verilmektedir. Prodüktivite teorisini savunan belli başlı iktisatçılar arasında bilhassa Jean Baptiste Say, Malthus, Roscher sayılabilir.

Bunlardan Roscher Produktivite teorisinin anlaşılması kolay bir tarzda izahını ve savunmasını yapar. Roscher'e göre sermayeli üretim, sermayesiz üretimden çok daha verimli, yani daha produktiftir.

Rocher, en ilkel şekilde elle balık yakalama ile avcılığın diğer usulleri arasında yaptığı kıyaslamalarla bu görüşüne kuvvet kazandırmaya çalışmıştır. El ile yapılacak üretim yerine, ağ, olta, zıpkın v.s. gibi üretim vasıtaları ile avlanıldığı takdirde verim daha çok artacaktır.

Roscher'e göre üretimdeki bu artış, ağ, olta, zıpkın v.s. olarak üretime giren sermayenin payıdır. Üretimde produktivite artışını sağlayan sermaye, ister bizzat balık avlayan fertten gelmiş olsun, ister bir üçüncü şahıstan temin edilmiş bulunsun, değişmeyen tek şey, sermayenin bu üretim artışından bir pay alması gerektiğidir. İşte bu sermayenin veya sermayedarın alacağı pay, bize en basit anlamda faizi izah etmektedir.

Bu teori üzerinde bilhassa duran, bunun eksik ve hatalı taraflarını meydana çıkaran Avusturya ekolüne mensup iktisatçının Böhm Bawerk olduğunu göreceğiz. Şimdiden Bohm Bawerk'in basit verimlilik teorisine yönelttiği kritikleri zikretmek, kendi teorisini izah ederken Böhm Bawerk'i daha iyi anlamamıza yardım edecektir.

Böhm Bawerk'e göre miktarda husule gelen produktivite ile kıymet bakımından doğan produktiviteyi birbirinden ayırmak lazımdır. Çünkü bunların ikisinin de aynı şey olmadığı açıktır. Kıymet bakımından doğan produktivite ile miktara göre husule gelen produktivite birbirine eşit olamaz. Bir üretim konusunda üretim hacminin artması her zaman aynı oranda kazanılacak kıymetin de çoğaldığını göstermez.

Böhm Bawerk'i sonradan destekleyen King Kanunu vardır. Bu kanuna göre miktardaki produktivite her zaman kıymet bakımından produktiviteyi meydana getirmez. Fazla ve bol mahsul yıllarında üreticinin eline, ürünün az olduğu yıllardan daha fazla gelir geçmeyebilir. Hatta bazan, bol mahsul yıllarında çiftçinin eline geçen gelir azalabilmektedir.

Böhm Bawerk'in açıklamış olduğu hususu zamanımızdaki ekonomik olaylara tatbik etmek mümkündür. Fazla üretim yapılması halinde bir malın kıymetini düşürmemek amacıyla, bir kısmı imha edilmektedir. Çünkü miktar bakımından produktivite çok artmıştır. Buna mukabil kıymet gittikçe düşme eğilimi göstermiştir.

Yukarıda zikretmiş olduğumuz hususlara rağmen, bazı marjinal

fayda teoricileri teknik produktivitenin ekonomik produktiviteyi de doğuracağını ve aynı zamanda bir kıymet artmasına sebebiyet vereceğini izah etmişlerdir. Bunlar arasında Thünen, Carey ve Wiser'i zikredebiliriz. Bu iktisatçılar ekonomik verimlilik üzerinde bilhassa durmuşlar ve hatta "sermayenin üretime katılması bir nevi emeği ikame etmesi demektir. Bu nedenle ücretten artacak veyahut yapılacak tasarruflardan bir kazanç elde edilecektir." diye fikirlerini açıklamışlardır. Tabiatiyle bu fikir üzerinde durmak ve işlemek mümkündür. Çünkü sadece sermayenin verimliliği değil, bütün üretim süreci içerisinde ve iktisadi faaliyetlerin tümü üzerinde produktiviteyi düşünmek icap etmektedir.

C) İSTİSMAR TEORİSİ:

Faiz konusunda yukarıda açıklanan teorilerden ayrı olarak özellikle Karl Marx ve Roberthus faizi, kapitalistlerin işçiyi istismarı ile doğan bir müessese olarak göstermişlerdir. Buna İstismar Teorisi denir. Esasen kıymet teorisini açıklarken kıymet ve emek konusunda bu noktaya temas etmiştik.

Müteşebbis, işçinin iş gücünü satın alırken, ona asgari geçim masraflarını ödemektedir. İş gücünün gerçek kıymeti tam manâsıyla emek sahibine ödenmemektedir deniliyor.

Asgari geçim haddi, işçinin çalışmış olduğu ve yaratmış bulunduğu kıymetten daha düşüktür. Bu düşünürlere göre, örneğin, işçi 6 saatlik bir iş gücünü 60.000 türk lirasına satması halinde, bu iş gücünün işverene karşı maliyeti 60.000 lira oluyor. Aynı işçi 6 saat yerine 8 saat çalışsa, veya 10 saat çalışsa, işveren gene bu işçiye gündelik olarak 60.000 lira verecektir. Şu halde işveren 6 saatin üstündeki farkı kendine saklamış oluyor. Yani işçi, 6 saat yerine 8 saat çalışıyor, 2 saat fazla kıymet üretiminde bulunuyor, bu fazla kıymeti işveren istismar etmiş oluyor. Kıymet fazlasının kaynağını, karşılığı ödenmeyen iş güçleri teşkil ediyor. Karl Marx, sermayeyi ikiye ayırıyor:

- Sabit sermaye,

- Değişken sermaye.

Sabit sermaye :

Tesisat, hammadde, alet ve edevat gibi kıymetlerdir. Sabit sermaye kıymet fazlası getirmez. Kıymet fazlası meydana getiren değişken sermayedir.

Değişken sermaye:

İş gücünü temin etmek amacıyla ayrılan sermayedir.

Marx'a göre, iş gücünü temin edeceği sermaye ile sabit sermayenin faiz haddi arasındaki farkın mevcudiyeti üzerinde durmak lâzımdır. Bu farkın varolmadığı kanısındadır. Şu halde kıymet fazlasını yaratan unsur değişken sermaye oluyor ve müteşebbislerin istismar ettikleri, böldükleri kısım bu değişken sermayenin meydana getirdiği kıymet fazlası oluyor. Özetleyecek olursak, Karl Marx'ın tezinin esası şudur:

Gerçek üretimi yaratan, yani bir kıymet fazlası meydana getiren esas unsur değişken sermaye ile temin olunan emektir. Dolayısıyla faiz şeklindeki gelirin sahibi emek olmalıdır. Oysaki kapitalist düzende sabit sermaye her türlü geliri toplamaktadır.

Bu teori üzerinde de kritikler yapılmıştır. Bilhassa bu teorinin tenkidini yapan Böhm+Bawerk'dir. Buna göre, bir malın kıymetini, ihtiva ettiği emeğe göre ölçme tezi, esasen mutlak olarak doğru değildir. Çünkü emek-kıymet teorilerini açıklarken hiç emek sarfedilmediği halde tabiat üzerinde kıymetli malların mevcut olduğu ve bu malların bu teoriye göre izahının yapılamayacağı ifade edilmişti. Bu bakımdan sadece emek unsuru ile bir malın kıymetini izah etmeye imkân yoktur.

Diğer taraftan, Böhm-Bawerk, kıymet fazlasını sadece iş gücünün yani emeğin doğuracağı tezine itiraz etmektedir. Daha önceki bahislerde verilen şarap misalinde şarabın eskimesi ile husule gelen kıymet fazlasında iş gücünün mevcut olmadığı ifade edilmektedir. Bir kıymet artışı vardır, fakat bu kıymet artışı ile iş gücünün hiç ilgisi yoktur. Diğer taraftan değişken sermaye ile sabit sermaye faizlerinin eşit olacağı hususunda da Bawerk itiraz eder ve bu hususun Marx'ın ileri sürdüğü teorilerle çeliştiğini söyler.

Modern teknoloji, üretim süreci içinde geniş ölçüde istifade ettiğimiz iş gücünü satın alacak sermayeyi gittikçe küçültüyor. Eskiden tekniğin ilerlemediği devrede iş gücüne, üretim faaliyeti içinde ayrılan sermaye çok iken, teknikdeki gelişmenin tabii bir sonucu olarak bugün aynı üretim konusunda iş gücüne ayrılan sermaye miktarı azalmış bulunmaktadır. Değişken sermayenin küçülmesi, geliri daha da azaltacaktır. Şu halde global kapitale bölündüğü takdirde faiz haddi de azalacak ve kapitalist bir üretim düzeni ile iktisadi haksızlık ortadan kalkacaktır,

deniliyor. Yani teknik ilerleme, iş gücüne ayrılan değişken sermayeyi küçültüyor. Azalan değişken sermaye, iş gücüne bölünürse gelir de düşüyor. Toplam sermayeye bölününce faiz haddinin de azalması lâzımdır ki, bu istismar teorisini ileri sürenlerin aksine, sermaye sahiplerinin bu kanaldan iş gücünü istismar etmediğini ortaya çıkarır deniliyor.

Bu teoriyi Marx'dan çok daha sonra gelen Alman iktisatçılardan Oppenheimer ve Lederer'in savunduklarını görüyoruz.

D) İMTİNA (ÇEKİNME) TEORİSİ:

Yukarıdaki teorilerin yanıbaşında yer alan daha pek çok görüşler vardır. Bunlar içinde zikretmekte fazda gördüğümüz teorilerden biri de imtina teorisi'dir. (Théoride d'abstinence). İngiliz iktisatçılardan Senior tarafından ileri sürülen bu teoriye göre, sermaye sahibi elindeki sermayesini harcamıyor, onu çeşitli ihtiyaçlarından bazılarını gidermek için kullanmıyor ve elinde tutuyor. Harcamaktan çekinmek suretiyle, müteşebbise lüzumlu sermayeyi temin etmiş oluyor. İşte faiz bu imtina'nın bedelidir. Çünkü bir fert elindeki gelirini tüketim harcamalarına ayırmamakla, bir süre için ihtiyaçlarını tatmin etmemeyi ve bundan hasıl olacak ıstırabı göze almış oluyor. Katlanacağı bu fedekârlığın bedeli ise, kiraladığı sermaye için bir faiz elde etmesidir. O halde faiz tüketimden çekinmenin bir bedeli olmaktadır.

Senior'un bu teorisi şiddetli tenkitlere uğramıştır. Bazı iktisatçılar tasarrufun, bazan herhangi bir imtina bahis konusu olmadan da yapılacağını ileri sürmüşler ve faizin böyle bir tasarrufu değerlendiremeyeceğini belirtmişlerdir. Diğer taraftan bazı müellifler de tasarrufun, belli bir gelir seviyesinden sonra sübjektif şartlara tabi olduğunu ve mecburen vukubulduğunu öne sürerek, bu teoriyi reddetmişlerdir. Fakat bütün bu tenkidlere rağmen imtina teorisi klâsik faiz teorileri içinde en kuvvetli tesiri olarak uzun zaman taraftar bulmuştur.

İmtina teorisinin bir başka şekli Emek Teorisi adını almaktadır. James Mill ve Mc. Culloch gibi iktisatçılar faizi tasarruf etme emeğinin bir bedeli olarak göstermektedirler. İmtina teorisinin bu teoriden fazla bir farkı olmadığı için, ayrıca üzerinde durmuyoruz.

E) İSTİMAL (KULLANMA) TEORİSİ:

Hermann, Knies ve Menger gibi bazı iktisatçılar da, İstimal Teorisi adı verilen bir teori ileri sürerek, boş duran sermaye ile kullanılan ser-

maye arasında bir ayırım yapmışlar ve faizi boş duran sermayenin kullanılma (istimal) bedeli olarak göstermişlerdir.

F) ACYO TEORİSİ:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Böhm-Bawerk, diğer faiz teorilerini tenkid ederken Acyo konusunu nazarı itibara alarak izah etmeye çalışmıştır.

Bilindiği gibi Acyo denilince bir fark anlaşılır. Yalnız bu bir paranın halen sahip olduğu kıymet ile aynı meblağın ilerideki kıymeti arasındaki farktır. Bu kavram daha ziyade senet ve banka muamelelerinde kullanılır.

Bu kelimeyle teorisini anlatmaya çalışan Bawerk; "İnsanların gelecekte bir mala atfettikleri kıymet, halihazırda mevcut aynı mala atfettikleri kıymetten daha azdır. Yani insanlar, halihazırda mevcut mal veya paraya ileride elde edecekleri aynı miktardan daha fazla kıymet atfederler." demektedir. Bu varsayım muhtelif cephelerden tetkik ve izah edilmiştir.

Düz bir demiryoluna baktığımızda raylar arasındaki mesafe aynı olmasına rağmen, nasıl uzaklara doğru azalmış gibi görünüyorsa, insanlar da pek tabii olarak yakın bulundukları imkânlara fazla, geleceğe ve hele uzak istikbale çok daha az ehemmiyet atfedeceklerdir.

Bu husus, zamanın doğurduğu bir farktır. Acaba bunu doğuran faktörler nelerdir? İnsan, bugününü daha öne alan ve imkânlarını hemen kullanmak isteyen bir varlıktır. Çünkü yarın yaşayacaklarına dair bir garantileri yoktur. Bunun için insanlar bugüne, yarından daha çok önem atfederler. Acyo teorisinin esası da insanların bugünkü mala gelecekteki maldan daha fazla kıymet atfetmelerinden ileri geliyor. Bizde bir ata sözü vardır. Evdeki bulgurun Dimyat'taki pirinçten daha kıymetli olduğunu ifade eder. Elimizdeki tüketime hazır bugünkü mal bizim için gerçekten bir kıymet taşımaktadır. Mevcut bulguru alıp gelecekte bize bunun pirinç ile değiştirileceğini vaad etseler, pek az kimse bu mübadeleye rıza gösterir. Hele ihtiyaçlarını tatmin edecek başka mal da yoksa, bu husus düşünülemez bile. O insan için bulgurun bugünkü kıymeti pirinçten daha fazladır.

İşte bu psikolojik yönden hareket eden Böhm-Bawerk faiz gelirini Acyo teorisiyle açıklamaya çalışmıştır. Yukarıda vermiş olduğumuz örnekleri ekonominin geçerli aletini teşkil eden para müessesesine intibak

ettirecek olursak, bugünün parası yarın elde edeceğimiz paradan daha kıymetli olacaktır. Aradaki fark, acyo farkı yani faiz olarak gözükecektir. Bu husus tabiatiyle mutlak değildir. Yarınına çok daha fazla kıymet atfeden insanlar mevcuttur. Geleceğini düşünen, bugünden yarınını hazırlamak isteyen insanlar vardır. Fakat genel prensip olarak insanlar daima günlerini yaşamaya çalışırlar. Ellerinde bulundurdukları paralara bugün için, yarın elde edecekleri paralardan daha çok kıymet atfederler. Bu husus teorinin ekonomik cephesini teşkil eder.

Bawerk sermayeli üretimin daha verimli olduğu noktasında bilhassa durmuştur. Hatırlanacağı gibi bundan önce faizi izah etmeye çalışan produktivite teorisinde aynı prensibi tenkid eden şahıs da Bawerk idi. Onun için kendisi tenkid ettiği hatalara düşmeden teorisini izaha çalışıyor.

Bawerk üretimi ikiye ayırarak inceliyor:

- Vasıtalı üretim,

- Vasıtasız üretim.

Vasıtalı üretimin verimi yüksektir ama, bu yoldan yapılan üretim daha geniş bir zamana ihtiyaç gösterir. Yani biz elimizdeki imkânı doğrudan doğruya ihtiyaçlarımızı tatmin eden mal üzerine toplayacağımıza, ilk olarak tüketim malı ile hiç alâkası yokmuş gibi görünen üretim araçlarına hasrediyor ve alet edevat yaparak bunlarla o malın üretimini daha verimli bir şekilde sonuçlandırıyoruz.

Örneğin, elde mevcut iş gücünü doğrudan doğruya toprağa tatbikle ekilen bir buğday tarlasının verimi ile aynı iş gücünü evvela sapan veya pulluk gibi üretim araçlarına tatbik ederek, bunlarla yapılan hububat ziraati ve elde edilen buğdayın miktarı arasındaki fark gibi.

Pek tabiidir ki sapan veya pulluk yapmak, sonra bunlarla toprağı sürerek buğday ekmek uzunca bir zamana ihtiyaç gösterecektir. Hele üretim araçlarını biraz daha geliştirerek traktör ve biçerdöverle aynı işi yaparsak zamana olan ihtiyaç daha da artacaktır.

Şu halde sermayelerin yatırılma tarihleri ile onlardan üretimde yararlanılması arasındaki süre uzadıkça, daha eskiden yatırılan sermayenin verimi daha çok, daha yeni yatırılan sermayenin verimi daha az olacaktır. Bu verim, miktar bakımından olduğu gibi, kıymet yönünden de böyledir. Çünkü iki sermayenin zaman bakımından farklı olarak yatı-

rıma tahsis edilmesi eskisinin yeniye nazaran verimini daha yükseltecektir. Çünkü bu teoriye göre beş sene önce yatırılan sermayenin elde edeceği mamulle bir yıl önce yatırılan sermayenin imalâtı arasındaki fark, bugün piyasada aynı fiyata malı satmamız neticesinde birincisinin lehine olacaktır. Çünkü yeni yatırılan sermayenin miktarı ve kıymet bakımından prodüktivitesi eskiye nazaran düşük olacaktır. Onun içindir ki bize bugün verilen bir imkan, yarınkinden önce üretime katılacağından daha kıymetli olacaktır.

İlk bakışta biraz karışık gibi görünen bu teorinin sebepleri ve soğuçları gene noksandır. Nitekim birçok iktisatçılar acyo teorisi üzerinde durmuşlar ve bunun tenkidini yapmışlardır. Bu tenkidler arasında aynı ekole mensup bulunmalarına rağmen bazı iktisatçıların Bawerk'in fikirlerini kabul etmemiş olduklarını görüyoruz. Meselâ Wiesere'in dediği gibi, toplumlar ilerleyip medenileştikçe bugünle yarın arasındaki farkın azalması gerekir. İnsanlar geliştikçe bugünle yarın arasında daha rasyonel bir ayırım yapma yoluna girerler. Halbuki bunu yapamayan, bugünü ile yarınını ayırd edemeyen ancak gelişmemiş toplumlardır. Medeni seviyenin yükseldiği ülkeler, bu ayırımı mutlak olarak yapacaklardır.

Onun için az gelişmiş ekonomilerde insanlar yaşadıkları güne daha fazla bağlıdırlar ve ona daha fazla kıymet izafe ederler. Bunun için sadece psikolojik sebepten hareket ederek faiz gibi mühim bir müesseseyi izah etmek mümkün değildir. Aynı zamanda bu tarzdaki açıklama ile her zaman çelişkiye düşmek kabildir.

Teoride en prodüktif üretimin uzak yollardan yapılan üretim olduğu ifade edilmiştir. Buna bazı ekonomistler diyorlar ki, her zaman uzak yoldan yapılan üretim verimli olmaz. Başka bir deyimle, en uzun üretim tarzının verimli olması mümkün değildir. Teorinin esasında ahenksizlik mevcuttur.

"Düşünür bir taraftan prodüktivite teorisine taarruz ediyor, onun doğru olamayacağını açıklıyor, diğer taraftan gene iş verimliliğine getirerek onun acyosu ile teorisini vazetmek istiyor" denilmektedir.

Bawerk, gene bu teoride sermaye faizini tek sebeple izah etmeğe çalışıyor. Halbuki sermayede borç veren ve borç alan olmak üzere iki taraf mevcuttur. Sadece bir tarafın psikolojisi bu faizi izaha kâfi değildir. Borç verenin ve borç alanın psikolojik durumunu dikkate almak lazımdır ki, daha sağlam bir esasa varılmış olsun.

2- KLASİK VE NEO-KLASİK FAİZ TEORİSİNİN GENEL ESASLARI:

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

(Faizi Reel Faktörlerle İzah Eden Teori)

A) FAİZİN SEBEBİ:

Bundan evvelki fasılda faizin sebebini açıklamaya çalışan klâsik ve neo-klâsik teorileri gözden geçirmiştik. Bu teorileri şimdi toplu olarak ele alıp klâsik ve neo-klâsik faiz teorisinin, faizin sebebini müşterek olarak nasıl açıkladığına temas edeceğiz.

Genel olarak klasik ve neo-klâsik iktisatçılar, faizi sermaye talebi ve tasarruf arzı şeklindeki reel faktörlerle izah ederler. Onlara göre faiz, sermayenin fiyatıdır. Sermayenin asli kaynağı da tasarruftur. Meselâ, klâsik iktisatçılar arasında bize en derli toplu faiz açıklamasını yapanlardan Senior, bilhassa tasarrufu yapan şahıs tarafından katlanılan fedakârlık üzerinde durmuş ve faizi bu fedekârlığın ve imsakın bedeli olarak göstermiştir. Sermaye arzını tayin eden bu fedakârlık karşılığında müteşebbislerin bir fazlalık vermesi de ancak sermayenin verimliliği ile açıklanabilir.

Daha sonraları, faizin sebebini "sermayenin verimliliği ile açıklayan eski görüşler üzerinde işlenerek bir taraftan modern manâda marjinal produktivite teorileri gelişmiş, diğer taraftan da daha çok sermayenin arz cephesine önem verilerek fertlerin zaman tercihi (Time preference) veya sabırsızlık derecesi üzerinde duran Avusturya ekolünün ve Amerikalı iktisatçı Fisher'in görüşleri gelişmiştir.

Görülüyor ki klâsik iktisatçıların hemen hepsi faizin sebebini açıklarken bir fedekârlık fikrinden hareket etmekte ve buna bazıları imsak, bazıları zaman tercihi, bazıları da sabırsızlık veya bekleme adını vermektedirler. Böylece klâsik ve neo-klâsik ekonomistler faizi, tasarruf ile bunları yatırıma sevk edecek müteşebbislerin sermaye taleplerini ele alarak reel faktörler ile açıklamaktadırlar.

B) FAİZ HADDİNİN TAYİNİ:

Klâsik ve neo-klâsik teoriye göre faiz haddini tayin eden faktörler reel tasarruf arzı ile sermaye talebidir. Bu teorisyenler paranın faiz haddi üzerindeki tesirlerini gözönüne almaksızın sadece reel faktörlerin faiz haddini tayin edeceğini kabul etmektedirler. Bu faktörlerde bir değişme olmadıkça faiz haddinde devamlı bir değişme vuku bulmayacaktır. Bu

iktisatçılar para miktarındaki değişmelerin esas itibariyle faiz haddi üzerinde bir rol oynamayacağını ifade etmişlerdir.

Klâsikler bütün izahlarında faizi paradan ayrı olarak özellikle sermaye arzı ile talebi arasındaki münasebete, yani reel unsurlara göre dikkate almışlardır.

Klâsik iktisatçılar bütün izahlarını reel faktörlere bağlamakta ve parayı sadece bir örtü olarak kabul etmektedirler. Böylece faiz haddini tasarruf arzı ile sermaye talebini birbirine eşit kılan bir fiyat olarak dikkate alırlar.

Faiz haddi herhangi bir fiyat gibi mütalâa edilince, sermaye arzı (tasarruf) ile sermaye talebinin eşit bulunduğu seviyede oluştuğu kabul edilir. Talebi, üretime katılan sermayenin marjinal biriminin prodüktivitesi tayin etmektedir. Üretime katılan sermaye miktarı çoğaldıkça marjinal prodüktivite düşmektedir. Bunun için sermaye talebi grafikte gösterildiği gibi sol yukarıdan sağ aşağıya bir eğri durumundadır.

Talep tarafı böylece marjinal prodüktivite ile tayin edilen sermaye faktörünün arzına, fertlerin zaman tercihlerine, sabırsızlıklarına veya bekleme külfetine katlanmalarına bağlanmaktadır. İnsanlar ancak beklemeye katlanmaları mukabilinde ödenen bedel arttığı takdirde daha fazla tasarrufa razı olmaktadırlar. Bu sebeple sermaye arzı faiz yükseldikçe artan bir fonksiyon hali göstermektedir.

Faiz haddinin oluşumunu (şekil 39) deki grafikte takip edebiliriz.

Grafikte TT eğrisi Sermaye talebini gösterir. Klâsik teoriye göre bunu tayin eden faktör sermayenin marjinal prodüktivitesidir. Faiz haddi ile ters yönde değişmektedir. Yani sermaye talebi başlıca iki faktörün tesiri altındadır. Bunlar, sermayenin marjinal prodüktivitesi ile faiz haddidir. Sermayenin marjinal prodüktivitesi ne kadar yüksekse talep edilen sermaye miktarı o kadar çok olacaktır. Öte tarafdan faiz haddinin yükselmesi, sermaye talebini azaltacaktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

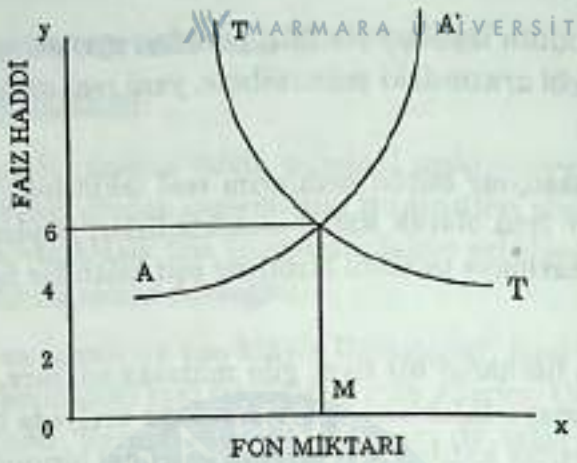

(Şekil : 39)

AA eğrisi tasarruf arzı eğrisidir. Belirli bir devrede toplam tasarruf miktarlarının faiz haddine göre değişmelerini gösterir, faiz haddi ile aynı yönde bir seyir takip eder. Yani faiz haddi arttıkça tasarruf arzı da artar.

Bu grafikte görüldüğü gibi, klâsik faiz teorisine göre, faiz hadleri düştüğü zaman sermaye talebi artar ve yüksek faiz hadlerinden sermaye talep edecekler azalır. Aynı şekilde faiz haddi düştüğü zaman tasarrufların azaldığı ve faiz haddi yükseldiği zaman tasarrufların arttığı kabul edilmiştir.

Gördük ki klâsikler, esas itibariyle reel unsurlarla faizi izah ediyorlar. Acaba para miktarındaki değişmelerin faiz haddi üzerinde hiç tesiri yok mudur. Onlara göre para miktarındaki artışlar, fertlerin zaman tercihlerine ve sermayenin marjinal prodüktivitesine reel olarak tesir edemeyeceğine göre, faiz haddini de değiştiremez. Bineanaleyh, klâsiklerin vardığı sonuç şudur: Esas itibariyle para miktarındaki artışlarla faiz haddi arasında bir münasebet yoktur. Fakat para miktarındaki artışlar başlangıçta belki bir müddet için piyasada faiz haddinin düşmesine sebep olabilir çünkü enflâsyon devresinde herkesin eline daha fazla para geçmiş ve tasarruf imkânları nominal olarak artmıştır. Dolayısiyle tasar-

ruf arzının bu artışı karşısında piyasa faiz haddi bir müddet için denge noktasının altına düşebilir; fakat bu düşüş uzun sürmez. Çünkü para miktarındaki artış diğer taraftan fiyatlar genel seviyesini yükseltecek ve müteşebbislerin eski yatırımlar kadar reel yatırım yapabilmeleri için lüzumlu para miktarını arttıracaktır. Böylece sermaye talebi eğrisi de "nominal" ifadesiyle artmış, yani sağa doğru kaymış olacaktır. Neticede faiz haddi yine eski seviyesine dönecektir.

Şu halde, klâsiklere göre para miktarındaki artışlar kısa ve uzun devrede faiz haddi üzerinde ayrı ayrı tesirler icra etmektedir. Durumu grafik üzerinde mütalâa edelim.

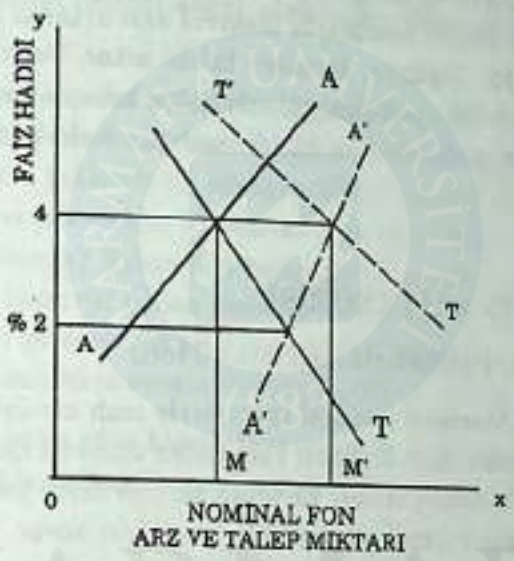

(Şekil : 40)

Bu grafikte para miktarındaki artışların faiz haddine olan tesirleri gösterilmiştir. Para miktarı artınca sermaye (tasarruf) arzı da artar. Yani AA eğrisi A'A' eğrisi halini alır ve kısa devrede sermaye talebi aynı kaldığı için faiz haddi düşer. Sonra da (fiyatların yükselmesi sebebi ile) nakdi olarak sermaye ihtiyacı artınca, sermaye arzı yine azalır ve faiz haddi tekrar eski seviyesine yükselir.

Klâsik Teoriye göre para miktarındaki artışların fiyatları aynı nisbette yükselteceği dikkate alınırsa, her şeyin fiyatı gibi yatırım mallarının fiyatı da iki misli olacak, dolayısiyle müteşebbislerin sermaye talep-

leri nakdi ifadesi ile iki misline-diyagramda OM den OM'e-çıktığı zaman reel olarak ancak eski seviyesini muhafaza etmiş olacaktır. Tasarruf arzı içinde aynı şey söylenebilir. Şu halde klâsik teoriye göre para miktarındaki artışlar hem talep, hem de arz eğrisini aynı istikamette değiştirecek ve netice itibariyle faiz haddi kısa devrelerde değilse bile, uzun devrelerde aynı kalacaktır. Daha doğru bir ifade ile faiz haddi ancak reel faktörlerin değişmesiyle değişecek, parasal faktörlerin tesirinde kalmayacaktır.

Yalnız şu hususu belirtmek lâzımdır ki Klâsik Faiz Teorisine göre reel faktörler de uzun sürede faiz haddinde herhangi bir önemli değişme yaratamazlar. Klasiklerin bu görüşü Faiz Esnekliği ile izah edilmektedir. Klâsiklere göre çeşitli sebeplerle tasarruf arzı artarsa faiz haddi düşer. Fakat faiz haddi düşünce, sermaye talebi artar. Sermaye talebinin artması ise faiz haddinin yeniden yükselmesine sebep olur. Böylece kısa devrede değişmeler gösteren faiz haddi uzun devrede istikrarlı bir durum gösterir.

3- KEYNES'İN FAİZ TEORİSİ:

(Faizi Parasal Faktörlerle İzah Eden Teori)

Keynes, faiz teorisini parasal faktörlerle izah etmiştir ve yepyeni bir görüş ortaya koymuştur. Keynes, kendinden önceki klâsik faiz anlayışına tamamen cephe almıştır. Bir taraftan bu teorilerin yanlış olduğunu isbata çalışırken, diğer taraftan yeni bir teori ileri sürer. Teori 1936'da neşredilen İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi isimli eserinde açıklanmıştır.

Şimdi ana hatları itibariyle Keynes'in Faiz konusundaki görüşlerini özetlemeye çalışacağız.

A) FAİZİN SEBEBİ:

Faiz, Keynes'e göre, likiditeden vazgeçmenin bedelidir. Diğer bir ifade ile, faiz elinde para bulunan veya serveti olan şahıslara bunu nakit şekilde muhafaza etmekten vazgeçirebilmek için ödenen fiyattır.

Yani hiç kimseye "sen paranı harcamadın. Öyle ise ödüle hak kazandın" diye bir faiz ödenmez. Aksine tasarruf edene değil, fakat yaptığı tasarrufu bir başkasına ödünç veren kimseye faiz ödenmesinin sebebi

onun tasarrufta bulunmuş olması değil ve fakat parasını elinde veya kasasında muhafaza etmekten vazgeçmiş olmasıdır.

Keynes likidite arzusu ile faiz teorisini açıklarken fertlerin tüketim konusundaki eğilimlerinin iki görünüşte olduğunu söyler. Diğer bir deyimle, fertler gelirlerini derhal sarfetmek veya gelecekte sarf arzusu ile tüketimden vazgeçmeleri hususunda karar alırken iki ayrı hissin tesiri altında kalırlar.

1) Her fert gelirinden ne kadarını derhal sarfedeceğini ve ne kadarını gelecekte tüketmek üzere şu veya bu şekilde saklayacağını tesbit eder. Bu fertlerin tasarruflarına dair kararlardır ki tasarruf eğilimi diye adlandırılır. Fakat birinci karar alındıktan sonra, ferdi diğer bir karar beklemektedir.

2) Fertler tasarruf ettikleri, tüketime ayırmadıkları gelirleri ne şekilde muhafaza edecekleri hususunda da bir karara varmalıdırlar. Tasarruflarını para şeklinde mi saklayacaklar, yoksa gelir getirecek bir yatırım şekline mi sokacaklar? Tasarruf tamamen likid halde mi, yani para olarak mı tutulacak? Yoksa fert paradan kısa veya uzun bir süre ayrılacak mıdır? Ve tasarruf edilen meblâğı tekrar paraya çevirmek icap ederse, bu değişimi gelecekteki piyasa şartlarına terketmeye razı olacak mıdır? Bütün bu suallerin cevabı likidite tercihine bağlıdır.

İşte Keynes'e göre klâsik faiz teorileri, meselenin ikinci cephesini ihmal edip açıklamaları birinci kararlara, yani yaptıkları tasarrufa bağlamaktadırlar.

Halbuki Keynes, faiz konusunda fertlerin ikinci kararlarının tesirli olacağını doğrudan doğruya tasarrufun faizi izah edemeyeceğini isbata çalışır. Bu konuda Keynes, Genel Teoride şunları söylemektedir:

"Aşikârdır ki, faiz haddi tasarruf etmenin veya o şekilde beklemenin bir mükâfatı değildir. Çünkü tasarruflarını nakit para olarak iddihar eden kimse, tasarrufunu eskisine nazaran arttırırsa da, herhangi bir faiz alamaz. Aksine faiz haddinin gerçek tarifi; faiz haddinin belli bir süre likiditeden vazgeçmenin bedeli olduğudur".

Fertler likidite arzusu ile tasarruflarını para şeklinde yaparlar. Fakat nakdi tasarrufu kendi kasasında bekleten bir şahsa bu tasarrufun mükâfatı olarak bir şey verilmez. Çünkü o şahıs tasarrufunu para şeklinde kendi yanında alıkoymuştur. Ona faiz yürütülmeyecektir.

Onun için faiz ancak likit paradan vazgeçmenin bir mükâfatı olacaktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Buradan anlaşılıyor ki, faizin sebebini klâsiklerin tasarrufta aramalarına rağmen haddizatında tasarruf edilen imkânların likit olarak şahısların yanlarında tutmalarına mani olmakta aramak lâzımdır. Yalnız ilâve edelim ki, faiz, sonuç olarak, Keynes'de de bir fedakarlığın karşılığını teşkil eder. Fakat bu fedakarlık tasarruf etmede değil, likiditeden vazgeçmededir.

Faiz, tasarruf sahibine elinde bulunan parayı atıl tutmaktan, yani iddihar etmekten vazgeçirmek için ödenen fiyattır. Parayı sarfetmekten vazgeçmenin değil, parayı gömmekten vazgeçmenin bedelidir. Keynes faizi likidite fedakarlığının mükâfatı olarak düşünmekle klâsik teoriden tamamen ayrı bir görüş ortaya koymaktadır. Sadece tasarrufun doğrudan doğruya faizi gerektirmeyeceği şeklindeki klâsik teoriye yönelen tenkitlerden likidite tercihi prensibi ile kendisini kurtarmaktadır.

B) LİKİDİTE TERCİHİ:

Likidite arzusu belli bir faiz haddinde halkın yanında tutmak istediği para miktarı olarak ifade edilir.

Likidite arzusu bir şahsın, belli bir faiz haddinde para halinde muhafaza etmek istediği tasarrufunu ifade eder ve onun bir fonksiyonudur.

Likidite tercihi, belli bir faiz haddinde halkın muhafaza etmek isteyeceği para miktarlarını tayin eden fonksiyonel veya potansiyel bir eğilimdir. Bilhassa spekülasyon saiki ile talep edilen para miktarı faiz haddine tabidir.

Şu halde faiz haddini (r), para miktarını M ve likidite fonksiyonunu L ile gösterirsek $M = L(r)$ formülü elde olunur.

Fertler ve firmalar likiditeyi tercihleri neticesinde para talep ederler. Bu halde likidite arzusu para olabilir. Para da şu nedenlerden dolayı talep edilir. Başka bir ifade ile, likidite arzusunu tayin eden faktörler şunlardır :

a) Muamele Saiki : (İşlem güdüsü)

aa) Gelir Saiki :

Fertlerin gelir elde etmeleri ile harcamaları aynı zamanda meyda-

na gelmez. Gelir, işin cinsine (işçilik, memurluk, tüccarlık v.s.) ve o iş konunda ücretin ödeme tarzına (ücret, maaş, kâr v.s.) bağlıdır. Bir hafta sonunda ücretini alan işçi, elde ettiği geliri bir hafta içinde yapacağı tüketim harcamalarını karşılamak için elinde tutar. Her ay maaş alan memur bu maaşını bir aylık harcamalarına göre tanzim etmek mecburiyetindedir.

Gelir saiki ile muhafaza olunan para miktarı yukarıdaki izahattan da anlaşılabileceği gibi; gelirin miktarı ile, gelir ve harcama arasında geçen müddetin uzunluğuna bağlıdır.

Gelirin tahsili ile harcama arasındaki süre uzadıkça para talebi artar. Bu da paranın gelir tedavül sür'atini düşürür.

bb) Ticaret Saiki:

Ticari hayatta da, aynen yukarıda izah edildiği gibi müteşebbislerin üretim için yaptıkları lüzumlu masraflarla mamulün satışından elde edilen gelir arasında belli bir süre geçer. Müteşebbisler bu süre esnasında işlerini yürütebilmek için para talep ederler. Bu amaçla likiditeyi tercih ederler.

Ticaret saiki ile yapılan para talebi üretimin büyüklüğüne ve ürünlerin tüketiciye varıncaya kadar kaç defa el değiştirdiğine bağlıdır.

B) İhtiyat Saiki:

Hayatta olağanüstü olayları karşılamak ve önceden düşünülemeyen masraflar için insanlar ellerinde bir miktar nakit para tutarlar. Bazende ileride gayet müsait şartlarla bir mal satın alma ümidinin bulunması ihtiyat motifi ile elde para tutmaya insanları sevkeder.

Eğer insanlar paraya ihtiyaç olduğu zaman derhal piyasadan onu sağlama imkânına sahip olsalardı bu motif ile ellerinde fazla para bulundurmayacaklardır. Diğer taraftan faiz haddinin yüksek olmasıda ihtiyat saiki ile para talebine tesir ederek onu azaltacaktır.

C) Spekülasyon Saiki:

Spekülasyon saiki ile servetin bir kısmı para halinde saklanır. Faiz hadlerinin belirsizliği fertleri, bir süre için gelirden fedakarlık pahasına da olsa, gelecekte daha müsait kazanç ihtimali ile, para talebine sevk eder. Çünkü düşük fiyatla bir alım ve ileride yüksek fiyatla satış fazla kazanca neden olur.

Spekülasyon saiki ile likidite tercihi esas itibariye faiz haddine tabidir. Anclak bu motifle para talebinin bir toplumda kendini gösterebilmesi için orada sermaye piyasasının kurulmuş ve gelişmiş olması da lâzımdır.

Keynes'in Genel Teori'sinde belirtildiği gibi; ihtiyat ve muamelat saiki ile para talebi, faiz haddine karşı hassas değildir. Yani, faiz haddinde çok önemli yükselmeler olmadıkça bu iki saikle para talebinde herhangi bir değişme olmaz. Spekülasyon saiki ile para talebi ise doğrudan doğruya faiz haddine tabidir. Sermaye piyasasında bulunan kimselerden bazıları, faiz haddinin ileride göstereceği değişmeler hakkında diğer kimselere nazaran farklı tahminlere sahiptir. Meselâ faiz haddinin daha yükseleceğine veya daha düşeceğine inanırlar. Buna göre de likidite tercihlerini azaltır veya arttırırlar.

Buraya kadar olan açıklamalarla Keynes'in faiz teorisinin esası gösterilmeye çalışıldı ve ne gibi âmillerin faizin teşekkülüne sebebiyet verdiği araştırıldı. Keynes'e göre müstakbel faiz hadlerinde belirsizlik bulunmasaydı, onları tam mânası ile bilmek mümkün olsaydı, hiç kimse spekülasyon saiki ile para talep etmek istemeyecekti. Yani likiditeyi tercih denilen hadise olmayacaktı. İşte faiz hadlerindeki belirsizlikten doğacak bu riski karşılayacak olan bedele faiz demek icap etmektedir. Görülüyor ki, Keynes faizi bizzat faizle izah eder. Bu sebepten izahı sert bir şekilde tenkit edilir.

C) FAİZ HADDİ:

Keynes'e göre faiz haddini para arz ve talebi tayin etmektedir. Bu parasal faktörlere müdahale yolu ile faiz haddine tesir mümkündür. Faiz haddi, bankalar sistemi tarafından arzedilen para şahısların ihtiyatlarına ve likidite tercihlerine göre oluşur.

Para arzı efektif para ile mevduat parasının bütünüdür. Para arzı bankalar sisteminin, Merkez Bankası ile ticari bankaların davranışına bağlıdır. Para politikasını geniş ölçüde devlet tâyin eder.

Para talebi toplumun bütün olarak likiditeyi tercih derecesine, dolayısiyle faiz haddine tâbidir.

Çeşitli yollara başvurmak ve sonuca ulaşabilmek için uzun bir zamanın geçmesini beklemek suretiyle, faiz haddini değiştirmede tesirleri olan likidite tercihi derecesine veya para arzına hükmetmek mümkün

olur. Bu suretle faiz haddindeki değişmeler takip edilebilir, düzenlenebilir. Kamu menfaati para arzını türlü sebep ve tedbirlerle kolayca değiştirmeye sebep olabilir.

Klâsik iktisatçılar faizin izahında daha ziyade reel faktörler üzerinde durmuşlar ve faiz haddini tayin eden asıl faktörlerin reel tasarruf arzı ile (faiz haddini tayin eden asıl faktörlerin reel tasarruf arzı) sermaye talebi olduğunu söylemişlerdi. Bu izaha göre, beklemenin külfeti yahut toplumun zaman tercihi tarafından tayin edilen arz ile yatırımın marjinal verimliliğinin tayin ettiği talep bir ülkede piyasa faiz haddinin ne olacağını tayin edecekler ve bu reel faktörlerde bir değişme olmadıkça faiz haddinde devamlı bir değişme vuku bulmayacaktır.

Faizi parasal faktörlerle açıklayan Keynes'in faiz haddine ilişkin açıklamaları klâsik iktisatçılardan çok farklıdır. Keynes klâsiklerin açıklamalarını sadece reel faktörlere bağlamakta ve parayı sadece bir ölçü olarak kabul etmekle, para arzı, yani para miktarı ile faiz haddi arasındaki münasebetleri doğru olarak tesbit edememekle itham etmiştir. Halbuki para her şeyden evvel ekonomide dinamik bir unsurdur. Para arz ve talebindeki değişmeler sadece fiyatlara değil, istihdam, üretim ve gelir seviyesi ve gelirin dağılış şekline de tesir eder.

Keynes'e göre fertleri likiditeden vazgeçirmenin bedeli olan faizin ne kadar olacağı toplumun likidite talebi ile para arzına bağlı olacaktır. Diğer bir deyişle faiz haddini tayin eden iki belli başlı faktörden biri para arzı (para miktarı), diğeri para talebi (likidite arzusu) dur.

Burada bu iki faktörü ayrı ayrı ele alarak faiz haddi ile karşılıklı bağlılıklarını açıklamaya çalışalım:

D) PARA ARZI (MİKTARI) VE FAİZ HADDİ:

Keynes'in ifadesindeki para talebi fertlerin muamelât, ihtiyat ve spekülasyon sebepleri ile saklamayı arzu ettikleri paradır. Para arzı ise piyasada mevcut paraya yani devletin ve bankaların piyasaya sürdükleri paraya tekabül eder.

Likidite teorisine göre; ekonomi dahilinde para arzı artınca bu arz fazlasının fertler tarafından talep edilmesi için faiz hadlerinde bir düşmenin vukua gelmesi veya fertlerin likidite tercihlerinde bir kaymanın husule gelmesi gerekecektir. Likidite fonksiyonunda bir değişiklik olmadığı kabul edilirse, yani para talebi aynı kalmak şartı ile para arzındaki

bu artış faiz haddini düşürecek para miktarındaki her azalış, faiz haddinin yükselmesine sebep olacaktır.

Bu değişmeleri daha yakından takip edelim: Paranın artması ile fertlerin eline daha fazla para geçmiş olur. Fertlerin eline geçen paraların çoğalması da muamelât ve spekülasyon saiki ile tutulan para miktarlarının artmasına sebep olur. Fakat halkın bu sebeple eskisine nazaran daha çok para talep etmesi için bir taraftan gelir seviyesinin, diğer taraftan da faiz haddinin değişmesi lâzımdır ki, para bolluğu bunun ikisini de temin edecektir.

Keynes, teorik olarak ifade ettiği bu münasebeti isbat etmek için fiiliyatta her zaman görülen bir olayı misal olarak verir. Farzedelim ki, para miktarındaki artışlar Merkez Bankası tarafından yapılan Açık Piyasa Muameleleri - (Open Market Operations) kanalı ile temin edilmiş olsun, Merkez Bankası piyasaya daha fazla para sürebilmek için açık piyasa muamelelerine başvuracak, yani piyasadan tahvilleri toplayıp yeni para sürecektir. Bankanın bu muameleye girişmesi şüphesiz derhal tahvil fiyatlarının yükselmesine sebep olacak, dolayısiyle faiz haddi de düşecektir. Tahvil fiyatlarının yükseldiğini ve faiz haddinin düştüğünü gören fertler ellerindeki tahvilleri satıp varlıklarını bir süre para olarak muhafaza etmek isteyecekler ve dolayısiyle spekülasyon gayesi ile yanlarında daha fazla para tutmuş olacaklardır. Faiz haddi çok düşük olduğuna göre, fertlerin yanlarında para muhafaza etmelerinin alternatif maliyeti de düşük olduğundan bu durum bir süre devam edecektir.

Mekanizmayı daha yakından görelim:

Fertler gelir ve teşebbüs sebepleri ile para tutarlar. Bu ihtiyaçlarından daha fazla miktarda tutmalarının sebebi tahvil satın almanın faydalı olabileceği kanaatinden doğar.

Eğer para miktarı artarsa fertler diğer mevcutlarına nazaran öncekinden daha fazla parayı ellerinde tutacaklardır. Para miktarı artmadan önce, elde tuttukları paranın likidite avantajları tamamen faiz haddine eşitti. Para miktarının artması ile bu avantajlar, faiz haddinden daha küçük olacaktır. Elde tutulan paranın marjinal faydası düşmüştür. Çünkü, elde tutulan para miktarı öncekinden daha fazladır. Neticede toplum bir bütün olarak paralarının bir kısmını tahvillerle değiştirmeye çalışacaktır. Şüphesiz para miktarı belirlidir. Fakat, eğer herkes tahvil almak isterse tahvil fiyatları yükselecek, diğer bir deyimle faiz haddi düşecek-

tir. Bu hal toplumun mevcut toplam para miktarını elde tutmaya istekli olacağı seviyeye erişinceye kadar devam edecektir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Keynes'e göre, tahvil fiyatları ile faiz hadleri arasında ters bir münasebet vardır. Yani tahvil fiyatları ile faiz hadleri birbirlerinin aksi istikametinde hareket ederler. Bunun sonucu olarak da faiz haddi düştükçe iddihar artar. Şu muhakkaktır ki, insan yaradılışı icabı bir olay içinde uzun müddet kalırsa ona alışmak eğilimindedir. Burada fertler, faiz haddi piyasada uzun müddet istikrarlı kalırsa ona alışırlar.

Piyasadaki cari faiz haddinin bu alışılmış (normal) faiz haddinin altına düşmesi bu sefer tahvil satın almaya istekli fertler nazarında faiz hadlerinin tekrar normal seviyelerine yükseleceklerine dair ümit ve tahmin olarak diyebiliriz ki faiz haddi düştükçe iddihar edilmek için para talebi gittikçe artar. Bu münasebet ters istikamette, fakat hemen hemen aynı süratle olur.

E) LİKİDİTE FONKSİYONUNUN ÖZELLİKLERİ (LİKİDİTE ARZUSU - PARA TALEBİ İLE FAİZ HADDİ ARASINDAKİ MÜNASEBETLER):

Para arzı ile faiz haddi arasındaki münasebeti açıklarken gördük ki bu açıklamalarda likidite fonksiyonunda bir değişiklik olmadığı kabul edilerek, yani para talebinin sabit olduğu düşünülerek, para miktarındaki, para arzındaki her artışın faiz haddini düşüreceği, para miktarındaki her azalışın da faiz haddinin yükselmesine sebep olacağı söylenmiştir. Bu açıklamalardan ekonomi içindeki para miktarlarının artması olayı karşısında para talebinin faizi likidite tercihlerinin daima sabit kaldığı prensibi tabii ki çıkarılamaz. Para arzının arttırılması bu artış fazlasının fertler tarafından talep edilmesi için faiz hadlerinde bir düşme vukubulur veya likidite tercihlerinde bir kayma husule gelebilir.

Nitekim, para miktarını ne kadar arttırırsak arttıralım, faiz haddi bir noktadan aşağı düşürülemeyecektir. Yani parasal operasyonlarla faiz haddini sıfıra düşürmek mümkün olmayacaktır. Çünkü para miktarındaki her artışı halk olduğu gibi yanında muhafaza etmeyi tercih etmektedir. Bu şartlar altında da faiz haddini belli bir noktanın altına düşürmeye imkân olmayacaktır.

Keynes, fiyatların tesirini nazara almaksızın, toplam para talebini

faiz haddinin ve gelir seviyesinin fonksiyonu olarak kabul etmektedir. Bu halde mevzubahis likidite fonksiyonu belli bir gelir seviyesine tekabül edecek ve gelir seviyesinin yükselmesi ile likidite talebi de artmış olacaktır.

Şimdi yukarıdaki açıklamayı grafik üzerinde takip ederek para talebinin faiz haddinin bir fonksiyonu olduğunu, likidite tercihi eğrisinin özelliklerini belirtecek faiz haddinin para arz ve talebine göre oluşumunu gösterelim:

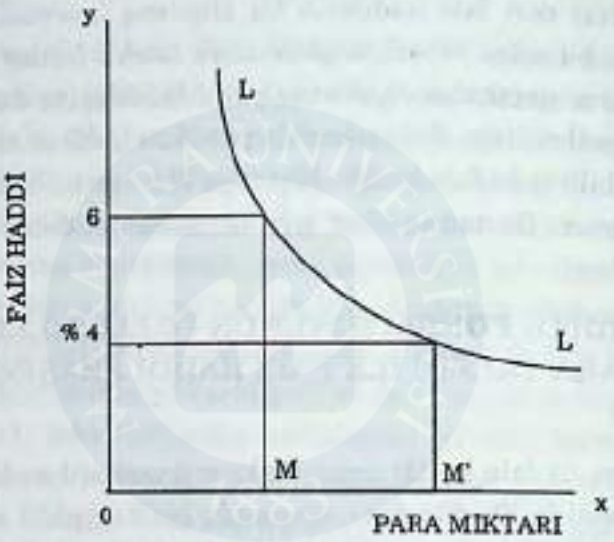

(Şekil : 41)

Likidite tercihi eğrisinin birinci hususiyeti para miktarı arttıkça faiz haddinin küçülmesidir. Para miktarı (arzı) devlet otoriteleri tarafından tayin olunduğuna göre faiz haddindeki değişmeler para arzına tesir etmez. Arz eğrisi yatay eksene diktir.

LL likiditeyi tercih eğrisidir. Yani para talebini ifade eder. Para miktarı OM iken faiz haddi % 6'dır. Para miktarını arttırırsak faiz haddi düşecektir. Diğer bir deyişle para miktarındaki artışlar fertlerin likidite tercihlerini arttırmakta, yani para talebi yükselmektedir.

İkinci özellik faiz haddi düştükçe likidite tercihlerinin artmasıdır. Keynes şu şekilde bir delil ileri sürer: Faiz haddinin azalması, gelir, teşebbüs ve ihtiyat saiki ile para talebini arttırır. Diğer taraftan tahvil fiyatlarının ileride yükseleceği ümidi ile spekülasyon saiki ile, para talebi de artacağından likidite tercihi yükselecektir. Her faiz haddinden talep

edeceği para miktarları eskisinden daha fazla olacaktır ki, bu halde likidite eğrisi sağa doğru kayar.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

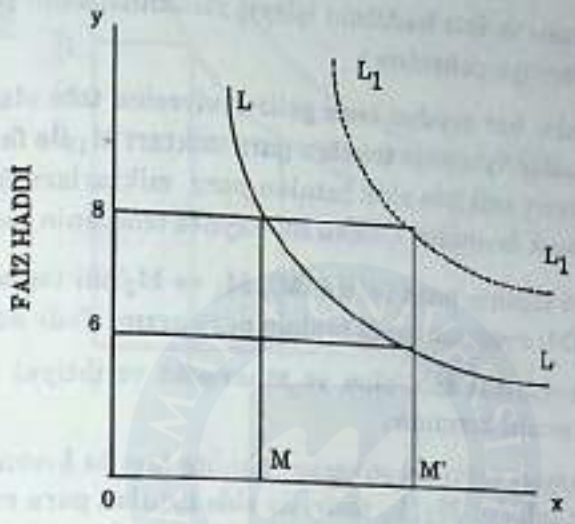

(Şekil : 42)

Likidite eğrisi LL iken L_1L_1 olur. Para arzının sabit kaldığını düşünürsek bu halde para talebi artacağından faiz haddi % 6'dan % 8'e yükselir.

Meseleyi toplum yönünden ele alırsak: Spekülasyon saiki ile para talebi bakımından likidite tercihinin artması, fertlerin para taleplerinin artması demektir. Herkes para için elindeki tahvilleri satmaya çalışacaktır. Tahvil fiyatları düşecek, faiz haddi yükselecektir. Bu yükseliş fertlerin mevcut olan para miktarından daha fazla parayı ellerinde tutmamaya istekli oldukları seviyeye erişinceye kadar devam edecektir.

Şu halde, Keynes teorisinin mantığı öyle icap ettirir ki para miktarındaki artışlar ilk hamlede -yani kısa devrelerde- piyasa faiz haddini düşürmekle beraber, daha sonra meydana gelecek tesirlerle gelir seviyesi veya fiyatlar yükselince toplumun para ihtiyacı artacağına göre uzun devrede faiz haddinin tekrar yükseleceği esasına dayanır. Fakat, şunu hemen söyleyebiliriz ki; Keynes uzun vadeli değişmelerle değil, daha ziyade kısa devrelerde cereyan edecek hadiselerle ilgilidir.

Keynes; Tahvillerinde genellikle fiyatları sabit farzetmiş ve fiyat değişmelerinin tesirini dikkate almamıştır. Zira noksan istihdam şartlarının hüküm sürdüğü ekonomilerde fiyatların değişmeyeceği ve genellikle fiyatların esasen çok rijit bulunduğu kabul edilmiştir.

Likidite arzusu ve faiz haddinin işleyiş mekanizmasını şimdi de diyagramlarla açıklamaya çalışalım :

Yalnız burada, her şeyden önce gelir seviyesine tabi olan ve muamelat ve ihtiyat saikleriyle elde tutulan para miktarı M_1 ile faiz haddine tabi olan spekülasyon saikiyle elde tutulan para miktarları (M_2) arasında bir ayırım yapmak lazımdır. Çünkü bu Keynes teorisinin temelidir.

Elde tutulan toplam para talebi (M), M_1 ve M_2'nin toplamına eşittir: $M = M_1 + M_2$ (M) aynı zamanda toplam para arzını ifade eder.

L_1 , gelir seviyesine tabi olan ve muamelat ve ihtiyat saikleriyle yükselen likidite tercihi kısmıdır.

L_2 , spekülasyon saiki ile yükselen likidite tercihi kısmıdır. Gelire değil, faiz haddine tabidir. M_1, L_1 tesiri ile elde tutulan para miktarı olarak gelirin (Y) bir fonksiyonudur: M_1, L_1 (y).

M_2, L_2 tesiri ile elde tutulan para miktarı olarak faiz haddi (i)'nin bir fonksiyonudur: $M_2 = L_2$ (i).

Para talebi'ne tesir eden faktörler faiz haddi ve gelir seviyesidir. Bu tesiri diyagramda gösterelim:

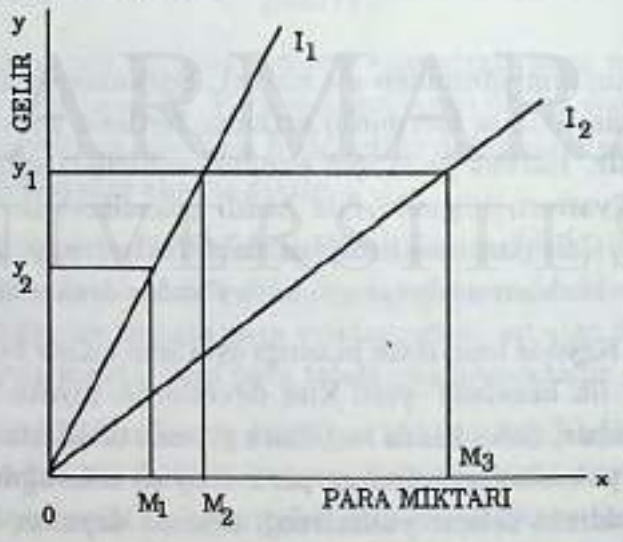

(Şekil 43)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

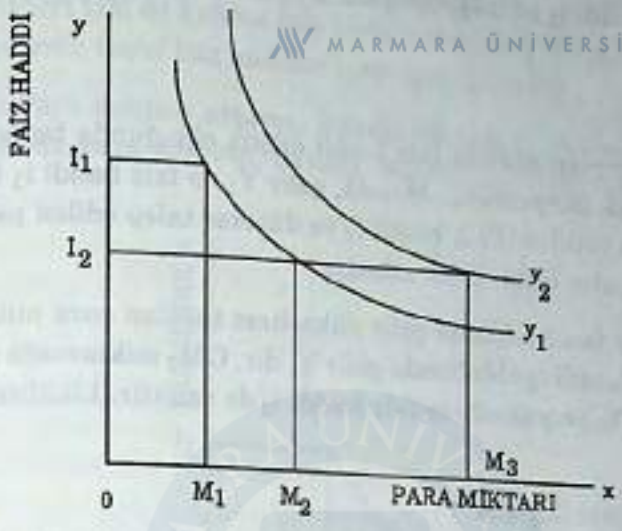

(Şekil : 44)

43. ve 44. şekillerde para miktarı (M), faiz haddi (i) ve gelir (Y) arasındaki ilişkileri gösterir.

43. şekil bir gelir seviyesi ve faiz haddinde her talep edilen para miktarını göstermektedir. (i) doğrusu gelirin muhtelif seviyelerinde faiz haddi değişmemek şartı ile, talep edilen para miktarını gösterir ve faiz haddi (i_1)'dir. (i_2)' eğrisi faiz haddi i_1'den düşük olduğu zaman aynı gelir seviyesindeki likidite arzusunu gösterir.

44. şekilde; Y_1 eğrisi farklı faiz hadlerinde gelir Y_1 olduğu zamanki likidite arzusunu gösterir. Y_2 eğrisi gelir Y_2 olduğu zaman muhtelif faiz hadlerindeki likidite arzusunu gösterir. Y_2, Y_1'den büyüktür.

Şekillerin izahını şu şekilde özetleyebiliriz:

Şekil 43'de:

1) Faiz haddi belli ise fertlerin gelirleri arttığından tuttukları para miktarı da artar. Faiz haddi i_1 olduğunda ve gelir OY_1 ise, talep edilen para miktarı OM_1'dir. Gelir OY_2'ye yükselirse para talebi OM_2'ye yükselir.

2) Belli bir gelir seviyesinde, faiz haddi düşerse daha fazla para tu-

tulur. Gelir OY_2 olduğundan faiz haddi i_2'dir, tutulan para miktarı OM_2'dir. Faiz haddi i_2'ye düşerse gelir OY_2'de sabittir, para talebi OM_3 olur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şekil 44'da:

1) Eğer bir gelir sabitse faiz haddi düşük olduğunda toplum daha fazla para tutmak isteyecektir. Meselâ, gelir Y_1 ve faiz haddi i_1 ise OM_1 miktarında para tutulur. Faiz haddi i_2'ye düşerse talep edilen para miktarı OM_2'ye yükselir. Gelir Y_1'de sabittir.

2) Belli bir faiz haddinde gelir yükselirse tutulan para miktarı artar. Meselâ faiz haddi i_2 olduğunda gelir Y_1'dir, OM_2 miktarında para talep edilir. Gelir Y_2'ye yükselirse faiz haddi i_2'de sabittir. Likidite arzusu OM_3'e yükselir.

Faiz haddinin değişimi :

1) Para miktarı sabit olduğunda sadece faiz haddindeki değişmelerle likidite tercihi değişir. Likidite değişmeleri de faiz haddini yükseltir.

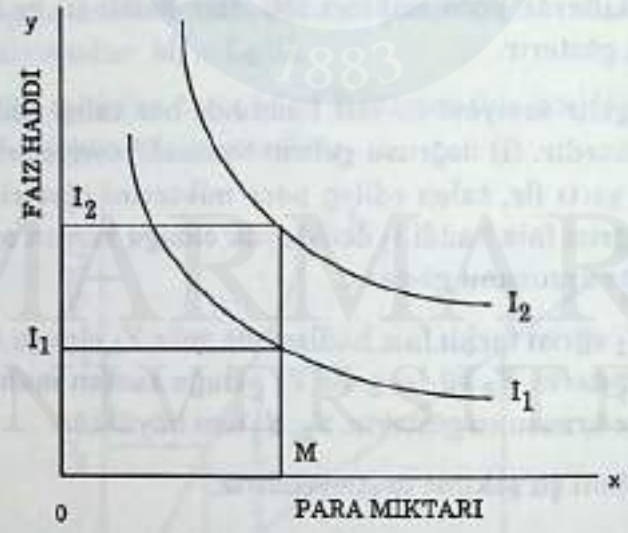

(Şekil : 45)

L_1 her faiz haddinde talep edilen para miktarını gösterir. Faiz haddi i_1 ise tutulan para OM'dir.

Para miktarı OM iken her faiz haddinde şahıslar daha çok para elde tutmak isterlerse likidite tercihi sağa kayar. Yani yeni eğri L_2' dir. Para miktarı OM'de kalırsa faiz haddi i_2'ye yükselir. Likidite arzusundaki değişmenin tesiri faiz haddini i_1 en i_2'ye yükseltir.

2) Para miktarı artarsa, meselâ Merkez Bankası tahvil satın alıp mukabilinde para sürerse, likidite arzusu belirli kaldığında faiz haddi düşer.

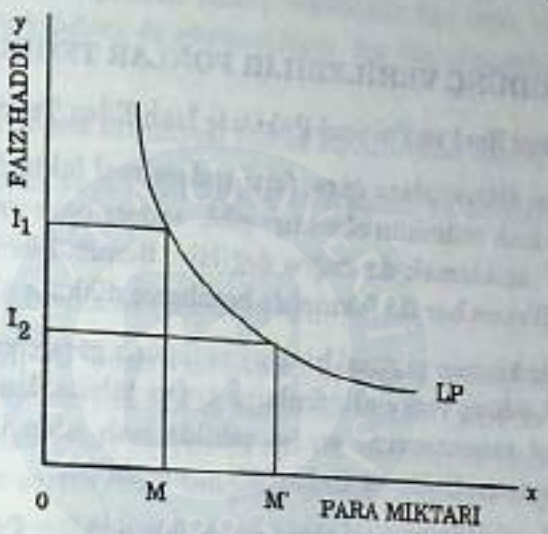

(Şekil : 46)

LP toplumun belli likidite arzusu eğrisidir. Önce para OM miktarındadır, faiz haddi i_1'dir. Para miktarı OM'dan OM_1'e yükselirse neticede haddi i_2'ye düşer.

F) SONUÇ:

Keynes'e kadar genel ekonomi teorisinde daima ikinci planda rol oynamış olan ve ekseriya, reel faktörlerin tesiriyle meydana gelen ekonomik dengeyi ancak geçici ihlâl edebileceği zannedilen para faktörü Keynes tarafından geliştirilen likidite arzusu ve faiz haddi teorisiyle artık birinci plânda bir faktör olarak sebep-sonuç ilişkisi şeklinde ifade edilmiştir.

Keynes, faiz haddinin tahlilinde parayı gerek arz ve gerekse talep cihetinden ele almakla klâsik ekonomistlerden ayrılmaktadır.

Bilhassa arz cephesinden para miktarı ile faiz haddi arasındaki ilişkiyi klâsik ekonomistlerin tamamen ihmâl ettikleri spekülasyon sebebi ile açıklamaya çalışmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYI

Ayrıca talep cephesinden, sadece para miktarındaki değişmelerin değil, likidite fonksiyonundaki kaymaların da aynı tesirleri yapabileceğini kabul etmektedir.

4- ÖDÜNÇ VERİLEBİLİR FONLAR TEORİSİ:

(Faizi Reel ve Parasal Faktörle İzah Eden Teori):

Bazı iktisatçılara göre, faizi sadece reel faktörlerle sermaye arz ve talebi ile izah mümkün olmadığı gibi, sadece para arz ve talebi (moneter faktörle) açıklamak da doğru değildir. Bunun için piyasada faiz haddi tesbit edilirken her iki faktörüde beraberce dikkate almak lazımdır.

Faiz kısmen parasal bir olay olduğuna göre sermaye arz ve talebinden değil, ödünç verilebilir fonların arz ve talebinden bahsetmek gerekir. Bu teoriyi zamanımızda en iyi şekilde izah eden iktisatçılar arasında D.H.Robertson, Ohlin ve Haberler'i gösterebiliriz.

Robertson faizin sebebini şu şekilde açıklar: Faiz ödünç verilebilen fonların kiralanmasının piyasa fiyatıdır. Bu izah şekline göre faiz haddi diğer fiyatlar gibi düşünülmekte ve ödünç verilebilen fonların arz ve talebine göre oluşacağı kabul edilmektedir. Bu halde faiz haddi ödünç verilebilen fonların arz ve talep eğrilerinin kesiştiği noktada oluşur.

Ohlin ise, faiz haddini kredi arz ve talebinin tayin ettiğini söyler. Ohlin'e göre kredi arz ve talebi Robertson'un ödünç verilebilen fonlar tabiri ile aynı manadadır ve faiz de kredinin fiyatıdır.

Bu teori taraftarları faizi yine para halindeki sermayenin belirli bir süre kullanılmasının bedeli olarak dikkate almaktadırlar. Fakat faiz haddinin belirlenmesine para halindeki ödünç verilebilir arzının tesir ettiği kabul edilmektedir. Başka şekilde ifade edersek, elinde parası mevcut olup da bunu ihtiyaç sahiplerine ödünç olarak verebilecek olanların arz edecekleri kredi miktarları faiz haddine tesir eden esas faktördür. Bu halde bu faiz bu krediyi talep eden ihtiyaç sahiplerinin, müteşebbislerin ödedikleri fiyat olmaktadır.

Ödünç verilebilir fonlar şu unsurlardan meydana gelir:

1) Tasarruflar,

2) Vaktiyle tasarruf edilerek meydana getirilen sermaye mallarının satışından elde edilen fonlar,

3) İddihardan vazgeçme suretiyle oluşan tasarruf arzı,

4) Banka kredileri.

Bu dört maddede toplanan ödünç verilebilir fon arzı karşısında ödünç verilebilen fon talebini de gösterebiliriz. Bu fonların talebi şu gayelerle yapılır:

1) Sabit veya işletme sermayesi olarak kullanılmak üzere,

2) Mevcut işletme veya sabit sermayenin idame ve bakımı için,

3) İddihar etmek için,

4) Geliri aşan tüketim harcamaları için.

Görüldüğü gibi, bu fonlara talip olanlar sadece müteşebbisler değildir. Bunlara tüketim kredisi talep edenlerle hasılatı yatırım veya tüketime tahsis olunmak üzere borçlanan devleti de katmak icap eder. Bu fonlara talep sadece sermayenin marjinal produktivitesine bağlı bulunmamakta, bir takım parasal faktörlere de tabi bulunmaktadır. Faiz haddini tayin eden faktörler arasında reel olanlar (tasarruf, yatırımlar) bulunduğu gibi, moneter faktörler de (para iddiharı, para iddiharından vazgeçme, bankaların kredi hacmini değiştirmeleri) mevcuttur.

Sonuç olarak, bu fonların arzında tasarruf asli unsurdur. Uzun devrede faiz haddine tesir eden de bu faktördür. Kısa devrede ise faiz haddi üzerinde daha ziyade moneter faktörlerin tesiri görülür.

Şimdi faiz haddinin ödünç verilebilir fon arz ve talebi ile nasıl tayin edildiğini görelim: (Şekil : 47)

Grafikte AA tasarruf hacmini, A'A' ikraz edilebilen fonların miktarını, TT talep eğrisi ise sermayenin marjinal produktivitesini ifade etmektedir.

Burada, tasarruf arzının tamamen ödünç verilen fona eşit olmadığı farzedilmiştir. Bu fonların arz eğrisi tasarruf arzı eğrisinin üstünde kalmaktadır. Böylece faiz haddi % 2'ye yaklaştığı ve ülkede tasarruf yapıldığı halde kimse parasını borç vermek istememekte, yani faiz haddi %

2'ye varıncaya kadar herkes likiditeyi tercih dolayısiyle tasarrufunu para olarak tutmakta, iddihar etmektedir. Şüphesiz, moneter faktörlerin bu tesiri bütün arz eğrisi boyunca kendini hissettirecek ve bu şartlar altında piyasa faiz haddi meselâ, % 4 olacağına % 6'da istikrar bulacaktır. Dolayısiyle, faiz haddi tasarruf arzını değil, ödünç verilebilir fon arzını sermayeye eşit kılan bir fiyat olacaktır.

Eğer bankalar kredi hacmini genişletip para yaratırsa ikraz edilebilen fonlar miktarı hakiki tasarruf hacminin üstüne çıkabilir. (A" A"). Bu takdirde piyasa faiz haddi hakiki tasarrufların icap ettiği seviyesinin altına düşecek ve meselâ % 4 yerine % 3,5 olabilecektir.

Faiz haddinin bu şekilde sırf moneter faktörlerin tesiri altında kalarak normal faiz haddinin altına düşmesi veya üstüne çıkması ekonominin bünyesinde bir takım dengesizlik yaratabilir.

Diğer bölümlerde olduğu gibi, buradada faizle ilgili bazı veriler aşağıdaki tabloda sunulmuştur. Tablo özellikle vadeli mevduatın reel ve nominal getirisindeki gelişmeleri yansıtmaktadır.

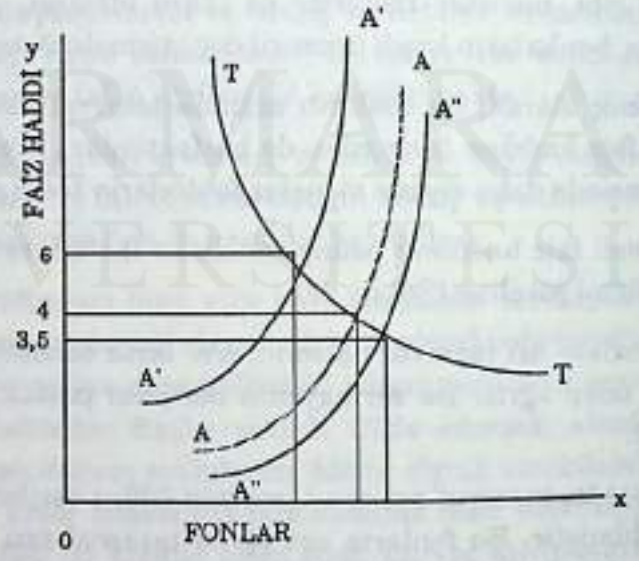

(Şekil : 47)

TABLO 19 : TASARRUF MEVDUATININ GETİRİSİ

(Yüzde)

	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980
Nominal Faiz Oranı (1)	7,0	9,0	9,0	9,0	9,0	12,0	20,0	33,0
Reel Faiz Oranı	-11.2	-16.1	-1,0	-5.7	-12.2	-26.6	-26.8	-35.8

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
1 Yıl Vadeli Tasarruf Mevd. Faiz Oranı (Nominal %)	33,0	45,0	50,0	45,0	45,0	55,0	48,0	58,0	83.9	66.6
1 Yıl Vadeli Tasarruf Mevd. Faiz Oranı (Reel %)	-35.8	6,0	18,1	11.1	-3.5	8.2	14.2	19.7	9.3	-1.8

(1) Yıllık Vadeli Mevduata Uygulanan Faiz Oranı

Kaynak : DPT, 1980'den 1990'a Makroekonomik Politikalar, Türkiye Ekonomisindeki Gelişmelerin Analizi ve Bazı Değerlendirmeler, 1990. s. 11 ve 59.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÁR

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883
MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1- GİRİŞ :

Şimdiye kadar tetkik etmiş olduğumuz üretim faktörlerini birleştirip, düzenleyerek onları üretime hazırlayan müteşebbisin, milli gelirden hissesine düşen paya kâr adını veriyoruz. Kâr teorileri tetkik edilince görüleceği üzere, teşebbüs son senelere kadar daima diğer üretim faktörleri arasında incelenmiştir. Bilhassa sermaye ile beraberce düşünülmüştür. Ancak son zamanlarda teşebbüsün diğer üretim faktörlerinden ayrı bir unsur olduğunun farkına varılmıştır.

Bugün iktisatçılar arasında kâr konusunda bir fikir birliğinin mevcut olduğunu ifade etmek mümkün değildir.

Herhangi bir sektörde üretim yapabilmek için faktörleri biraraya getirerek bir organizasyon kurulmasına ihtiyaç vardır. Bu işleri yapacak faktöre teşebbüs adı verilir. Müteşebbis olmadan bir ekonomi düzeninin üretim imkânından bahsetmek güçtür. İnsanlar, müteşebbis olmadan ihtiyaçlarını tatmin edecek vasıtaları en uygun şekilde elde edemezler. Şu halde müteşebbisin üretim süresi içindeki önemli fonksiyonunu kabul etmek lâzımdır.

Bilhassa 19. asırdaki sanayi devriminden sonra sermayenin öneminin artması ve emek unsurunun birleştirilerek büyük ölçüde üretime geçilmesi müteşebbisin rolünü daha da arttırmıştır.

Müteşebbisler genellikle insanların ihtiyacı olan bir konu üzerinde kafa yorarak, en iyi ve uygun şekilde ihtiyaçları nasıl tatmin edebileceklerini ve piyasanın bu mala karşı olan talebini karşılayabileceklerini düşünürler. Bu hesapları yaparken müteşebbis kendi zekâsını kullanır ve her türlü riski cesaretle üzerine alır.

Diğer insanlardan farklı bir çalışma yapan ve bir üretim ameliyesini meydana getiren şahsa müteşebbis denir. Bu tip insanlar toplumda

mevcut olmasaydı, üretim unsurlarının veyahut diğer imkânların aynı toplumda var olmasına rağmen bazı ihtiyaçları tatmin edecek vasıtalar elde edilemeyecekti.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bilhassa son asırda teknolojik gelişmeden müteşebbisler derhal yararlanarak kendi üretim konularında yeni buluşlarla kıymet yaratma durumunda olmuşlardır. Bir icadı insan ihtiyaçlarını tatmin edecek bir şekle getirme ameliyesi, elbette onlara hasıladan haklı oldukları payı kazandıracaktır. Bugün bir atom enerjisi konusu vardır. Bu atom enerjisi gerçekten birçok müteşebbislerce incelenmekte ve sınai sektörde kullanmanın çareleri aranmakta ve imkânı da bulunmaktadır. Bunun gibi 19. asırdaki teknik ilerlemeden müteşebbisler fazlasiyle yararlanmışlardır. Bu suretle müteşebbisler birçok alanlara ve yeni yeni konulara yatırımlar yapan, yeni iş kolları açan ve topluma faydalı olan kişilerdir. Elbette bu ifadelerin aksi yönünde kendi özel çıkarlarını her şeye tercih eden ve toplumu sömürme eğiliminde bulunanların da varolduğuna değinmek lâzımdır. Bu tip müteşebbisleri kapitalist bir ekonominin savunucuları dahi kınamaktadır.

Müteşebbis denildiği zaman hatırımıza, üzerinde birkaç üretim faktörünü toplayan bir şahıs gelmektedir. Yani, müteşebbis genellikle sermayedar veya toprak sahibi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Ama bütün bunların dışında müteşebbis olarak, sermayesi bulunmayan veya toprağı olmayanları da görmek mümkündür.

Üretim tekniğinde bazı esaslı reformlar olurken, bunun dışında insanların ihtiyaçları da elbette değişmektedir. Esasen ihtiyaçlar daima değişme ve çoğalma eğilimini göstermektedir. Çoğalan ve değişen insan ihtiyaçlarının yeni üretim tekniğine göre elde edilerek karşılanması ve aynı zamanda talep hacminin gayet geniş olması, müteşebbisin dikkatini bu konu üzerine çekmiş ve muhtelif işletmeler bu sahalarda çalışmaya başlamıştır. Çeşitli işletmelerin aynı üretim kolunda çalışmaları, aralarında rekabet müessesesini doğurmuş ve daha fazla kazanmak, rakiplerini piyasadan çıkarmak veya onlara rağmen kendi varlıklarını muhafaza ettirmek amacı ile bazı işletme hesapları yapılmaya başlanmıştır. Serbest rekabet düzeni içinde işletmelerin gelişmeleri, kazanmaları müteşebbislerin başarılı olmasına bağlıdır. İşte bu andan itibaren müteşebbisin rolü gittikçe büyümüştür. Çünkü bir müteşebbis herhangi bir malı üretirken bu malın piyasada talep seviyesini hesap edebilmesi gayet güçtür. Diğer taraftan bunun piyasada tutulup tutulmayacağını tahmin zor-

dur. Müteşebbisin vereceği kararda elbette büyük bir risk de mevcuttur. İşte bu güç hesap ve tahminlerden sonra müteşebbis bir de karşısında rakip olan firmaların durumunu incelemek, muhtemel arz vaziyetini hesaba katmak zorundadır. Bütün bu hususlar bir üretim düzeninde müteşebbisin rolünü meydana koyuyor. Ama klâsik iktisatçılar bunun, uzunca seneler farkına varamamışlar, müteşebbisin üretim unsurları arasında yer almasını düşünemediklerinden onun yaratılan kıymetin bölüşümünde ve gelirlerin dağıtılmasında hissesine isabet edecek payı hesaba katmamışlardır. Bu suretle bugünkü ekonomik düşünüşe tam uymayan bir izah şekli ortaya çıkarmışlardır.

Bu konuda da insaflı olmak, bu ihmalin nedenlerini aramak zorunluğu vardır. Sanayide devrimin tarihi seyri incelenirse, işletmelerin ancak sermayedarlar tarafından kurulduğu görülür.

Yukarıdaki açıklamalarımızdan müteşebbisin sadece imâl edeceği malın kıymetini dikkate alarak vazfesinin bir toplama ve çıkarma işlemi yapmak veya maliyet hesabı tutmak olduğu anlaşılmamalıdır. Müteşebbis, bir üretim faaliyetinin her çeşit işleri yanında bir de risk konusu vardır ki, ona katlanma ve onu da üzerine alma durumundadır.

Müteşebbis her şeyden evvel çalıştığı üretim dalında imâl etmiş olduğu malın tüketicilerce beğenilip beğenilmeyeceğini, ne miktar artış imkânının var olduğunu ve aynı zamanda diğer firmaların aynı konuda ne zaman üretime başlıyacağını düşünmek zorundadır. Fakat bunların hesabını yapmak kolay değildir. O bütün bu riskleri diğer bir kimseye ve müesseseye devredemez. Belki müteşebbis, üretimde kullandığı üretim vasıtalarını ve diğer tesislerini sigorta ettirebilir. Fakat bunların üretime katılması sonunda elde edilen mamulün satışını da sigorta ettirmek fiilen mümkün değildir.

İşte müteşebbis bu riskleri üzerine alan şahıs olup, bu tehlike altında üretime devam eder. Onun üretimdeki yeri önemlidir. Çünkü müteşebbis tüketenler arasında yapmış olduğu mamulün ne fiyatla ve ne kadar satılabileceğini düşünen ve ona karar veren şahıstır. Bütün bu faaliyet, hesap ve düşüncelerden sonra elde olunacak sonuç hem müteşebbisi hem de işletmeyi kârlı kılacak veya zarara sokacaktır.

Teşebbüs unsuru sadece bir fert üzerinde bulunacağı gibi, üretim konusunu incelerken açıkladığımız gibi, şirket halinde de olabilir. Bilindiği üzere şahıs şirketleri ve sermaye şirketleri şeklinde bir tasnif yap-

mak ve muhtelif şirket isimlerini burada zikretmek mümkündür. Bilhassa iktisadi gelişme ile artan ihtiyaçlar yatırımların çoğalma zaruretini doğurmuştur. Bu yatırımlar küçük sermaye sahiplerinin münferiden yapabileceği işlerden değildir. Büyük sermayeye ihtiyaç vardır. Büyük sermayeyi bulmak amacıyla küçük olanakları bir araya getirmek için bazı şahıslar ortaya çıkarak şirket kurma yoluna gitmişlerdir. Şirketin bir faydası da riskin bir şahıs veya bir sermayedar üzerinde kalmayarak çeşitli kişilere bölünmesidir.

Yalnız burada bir problem karşımıza çıkmaktadır. Bir anonim şirketi ele alacak olursak, bu anonim şirkette birçok organlar vardır:

- Genel Kurul,
- Yönetim Kurulu,
- Yönetim Kurulu Başkanı,
- Genel Müdür.

Acaba bu organlardan hangisi bizim anladığımız anlamda müteşebbis rolündedir.

Bu husus incelenirse, gerçekten üzerinde durulması gereken bir sorun ortaya çıkar.

Evvelâ bir anonim şirketi kurmak için Ticaret Kanunumuzun da işaret etmiş olduğu gibi, bir müteşebbis gurubunun mevcudiyetine ihtiyaç vardır. Bunlar sermayelerini ortaya koyarlar ve bu suretle bir şirket tesis ederler.

Bu şirketi sevk ve idare eden ve onun rizikosunu üzerine alan müteşebbis kimdir? Bu soruya cevap verebilmek için önce yönetim kurulu ve onun başkanını aklımıza getiririz. Fakat anonim şirketlerde bir de hissedarlar, yani aynı şirkete ortak olan pay sahipleri vardır. Bunlar, şirketin yapmış olduğu, yapacağı faaliyetlere iştirak eden, onun kârından yararlanacak ve zararına katlanacak olan kişilerdir. Bu şahıslar da genel kurul halinde yılda en az bir kere toplanarak şirketlerin yapacakları işleri, ana hatlariyle kararlaştırıp işletmenin sevk ve idaresini üstlenecek yönetim kurulunu seçerler. Hissedarlar bu suretle dolaylı olarak yönetime katılacakları gibi, her türlü risk'e de sermayeleri oranında iştirak ederler. Genellikle bütün yıl boyunca, genel kurul halinde bir defadan fazla toplanmazlar.

Yönetim kurulu şirketi sevk ve idare eder. Bir de Anonim şirketlere sermayelerini borç veren kimseler vardır. Bu obligasyon sahipleri bizim üretim unsurları arasında zikrettiğimiz, tamamen sermayeyi temsil ederler. Ne işletmenin sevk ve idaresine müdahale ederler ve ne de zararına katlanırlar. Şu halde teşebbüs konusunda şirket veya gurup teşebbüslerde risk, sevk ve idare açısından dikkate alacağımız hususlar;

1- Şirketin kurucuları,

2- Şirketin hissedarları,

3- Şirketin yönetim kurulu,

4- Şirketin müdürü veyahut genel müdürü'dür.

Acaba bu dört organdan hangisi müteşebbistir?

Sırasiyle incelediğimiz zaman müteşebbisi temsil eden ve üzerinde hassasiyetle durmuş bulunduğumuz işletmenin sevk ve idare ile riziko unsurunun ayrı şahıslar üzerinde bulunduğunu ve bazı şahısların da sadece bir fonksiyonu ifa ettiklerini görüyoruz. Şu halde, bu dörtlü durum karşısında müteşebbisi tâyin etmek ve kesin olarak kimin müteşebbis olduğunu söylemek biraz güç olmaktadır.

Bazı Anglosakson iktisatçıları, müteşebbisi ikiye ayırmakta, bunlardan birisine aktif müteşebbis, diğerine pasif müteşebbis adını vererek işi halletme yoluna gitmektedirler.

Bu konuda daha fazla durmayarak bir de kısaca kamu teşebbüslerinin mevcudiyetinden bahsetmek zarureti vardır. Kamu iktisadi teşebbüsleri de bilindiği şekilde ekonomik alanda faaliyet göstermektedirler ve bunların çalışmaları da tamamen kamu yararına olmaktadır. Kamu teşebbüsü ile özel teşebbüsdeki durumu birbirine karıştırmamak icabeder. Fakat kamu işletmelerinde dahi bir teşebbüs unsurunun varlığı üzerinde durulmalıdır.

II- KÂRI TAYİN EDEN FAKTÖRLER:

Müteşebbis dediğimiz şahıs ya bir konuda üretim yapar veyahut malın şeklini değiştirmeden olduğu gibi başka ihtiyaç sahiplerine götürerek onu devreder. Her iki halde de bir üretim bahis konusudur. Şu halde müteşebbis ister mal imal etsin, ister hizmet üretsin, muhakkak almış olduğu kıymetleri satarak ve biraz da fazla değere satarak aradaki farktan istifade edecek olan şahıstır. Şu halde müteşebbis bir hizmet veya

mal üretiminde evvelâ satmayı düşünen, sonra bu satış muamelesi için birçok masraflara katlanan ve onu satan şahıstır. Anglosakson iktisat dilinde müteşebbisin birinci safhada yapmış olduğu muamelelerden doğan masraflar tutarına input (girdi) adı verilmektedir.

Yani müteşebbisin üretimde bulunmak için zarurî olan masraflar input'u teşkil eder. Müteşebbisin almış olduğu mallara ödemiş olduğu bedel ile, yapmış olduğu her türlü masraflar hesap edilirse input'u bulunmuş olur. Bunun sonucu müteşebbis elde etmiş olduğu kıymeti pazara çıkaracak ve satacaktır. Ve bir gelir temin edecektir, işte ona da Output (çıktı) adı verilmektedir. Kâr da çıktı ile girdi arasındaki farktan doğmaktadır.

Şu halde kârı tâyin eden faktörlerin başında müteşebbisin satın aldığı ham madde vardır. İkincisi, yapmış olduğu masraflar gelmektedir. Bu masraflar içerisinde üretim faktörlerine isabet eden bütün hususları da eklemek zarureti vardır. Meselâ müteşebbis bir toprak kiralıyorsa onun rantını, emek istihdam ediyorsa onun ücretini, dışardan sermaye almış ise onun faizini de bu input içerisine sokmak mecburiyetindedir. Müteşebbis üretim faktörlerinin bedelini yani input'u peşin olarak öder. Bu ödemeyi yaparken düşündüğü şey, en az input kadar gelecekte bir gelirin gerçekleşeceğidir. Müteşebbis malının piyasada teşekkül edecek fiyatı ile input'u arasındaki farkı hesaplayarak müstakbel fiyat hakkında karar verecek ve bu suretle üreteceği malın miktarını tâyin edebilecek durumdadır. Şu halde piyasada teşekkül edecek fiyat müteşebbise yön veren tek pusuladır. Malın fiyatı elbette malın maliyeti ile ilgilidir. Hiçbir zaman bir malın maliyet değeri, satış fiyatından daha yukarı olamaz veyahut bu şekilde devam edemez.

Neticede, ister serbest rekabet sisteminde olsun, isterse tekelci rejiminde bulunsun, müteşebbisin kârını tâyin eden faktörlerin başında fiyat gelmektedir.

III - KÂR ÇEŞİTLERİ :

1- KÂR VEYA ÂDİ KÂR :

Kârı tâyin eden unsurları açıklarken en önemli faktörün fiyat olduğunu, müteşebbisin faaliyetlerini buna göre düzenlediğini belirtmiş ve müteşebbis en azından input'u kadar bir gelir teminini ümid etmektedir, demiştik.

Bir müteşebbisin satış geliri çıktı ile o mal veya hizmet için ödediği ve satışına kadar yaptığı her türlü masraflar, yani girdisi arasındaki farka genellikle kâr veya âdi kâr denilir. Görülüyor ki, bu tarife göre âdi kârda müteşebbisin emeği, toprağı ve sermayesi için de bir karşılık ayrılmıştır. Evvelce açıklandığı gibi atfedilen masraflar, yani atfedilen ücret, rant ve faiz bu kârın içindedir. Daha basit ifade etmek gerekirse input ile üretim geliri arasındaki fark âdi kâr'dır. Âdi kâr içerisinde atfedilen masraflar da bulunmaktadır. Gerçekte ödenmediği halde kâr hesaplamalarında ödenmiş farzolunan masraflara, atfedilen masraflar denir.

2- İŞ VEYA TEŞEBBÜS KARI:

Adi kârdan müteşebbise atfolunan ücret, yani sevk ve idare payı çıkarıldığı zaman geri kalan kısma iş veya teşebbüs kârı denir. Bu nevi kâr, anonim şirket şeklindeki grup-teşebbüsler'in kârlarının hesaplanması bakımından çok önemlidir. Çünkü bu kârda atfedilen ücret dahil olmadığı halde iş sahiplerine (hissedarlara) ait bulunan toprak ve sermaye için atfedilen rant ve atfedilen faiz dahildir. Münferit teşebbüs, bir işe toprak ve sermaye yatırdığı gibi kendisi de bu işin başında çalışır. Çünkü temin ettiği kârda, toprağın rantı, sermayesinin faizi ve kendi emeğinin karşılığı, yani ücreti dahildir. Bu türlü bir müteşebbisin âdi kârının bulunması için her üretim unsuru başına isabet eden atfedilen masraflar'ın düşülmesi lâzımdır. Müteşebbisin, grup-müteşebbis halinde olan şirketlerde sevk ve idare ile meşgul olan yönetim kurulu üyelerinin ücretleri çoğu defa bir gerçek masraf teşkil eden ve şirketin gelirinden düşüldüğünde hissedarlarının atfedilen masrafları'nı kapsayan iş veya teşebbüs kârı kalır. Tabiidir ki şirketin âdi kârını bulmak için hissedarların atfedilen masraflarını da düşmek gerekir.

3- ASGARİ KÂR:

Müteşebbisin toprağını, emeğini ve sermayesini kullanarak bir üretimde bulunduğunu farz edelim. Müteşebbis bu faaliyetinden ötürü bir gelir elde edecektir. Bu gelirin asgari seviyesi, eğer kendisi müteşebbis olmasaydı da emek, toprak ve sermayesini kiralasa idi elde edeceği ücret, rant ve faiz toplamına eşit olması lâzım gelir. İşte bu miktara asgari kâr adı verilmektedir. Başka bir deyişle asgari kâr müteşebbisin atfedilen masrafları toplamına eşittir.

Kanaatimizce asgari kâr tarifi pek yerinde değildir. Zira kâr, atfedilen masrafların dışında ve onun üstünde eğer varsa, bir geliri ifade eder. Bu bakımdan asgari kâr bir kâr nevi değil ve fakat ancak kârın teşkiline imkân veren bir sınır veya bir barajdır. Bu sebeple buna kârın asgari sınırı (asgari kâr haddi) demek ve onu kârın ölçülmesinde ve hesaplanmasında bir kriter olarak kullanmak uygundur.

4- SAFİ - HAKİKİ KÂR:

Adi kârla, asgari kâr veya asgari kâr haddi arasındaki farka safi kâr veya hakiki kâr denir. Yani müteşebbisin input'u ile üretim geliri arasındaki farktan müteşebbisin atfedilen masraflarını, asgari kâr haddini düştüğümüzde kalan gelir müteşebbisin, müteşebbis olmak sıfatı ile kazandığı gerçek kârdır. Buna, müteşebbisin bölüşümdeki payı da denir. Gerçek kâr budur.

IV- KÂR TEORİLERİ:

Milli gelirin faktörlere göre bölünmesinde teşebbüse düşen payın açıklanmasına ilişkin birçok teori ileri sürülmüştür. Bunlardan bazılarını incelemek konuyu daha iyi anlamak için zorunludur.

1- KLÂSİK DOKTRİNDE KÂR:

Klâsik doktrini kuran veya sonradan bu ekole katılan iktisatçılar gerçek anlamda bir kârdan habersiz gözükmektedirler. Gerçekte, klâsik iktisatçılar müteşebbisin gelirini bazan sermaye geliri olan faiz ile, bazan arazi geliri olan rantla ve bazan da emek geliri olan ücretle beraber ve aynı şey olarak mütalâa etmişler, sırf müteşebbis olmaktan ve üretim faaliyetini sevk ve idare etmekten dolayı bir pay ayırmak gerektiğini düşünmemişlerdir.

Müteşebbisin üretimdeki fonksiyonunu belirtirken izah etmiş olduğumuz gibi, klâsik iktisatçıları böyle bir hataya sürükleyen, zamanlarındaki müteşebbis tipinin özellikleridir. Gerçekten kalkınma devrelerinde müteşebbisler çoğu defa diğer üretim unsurlarına ve bilhassa sermayeye sahip bulunuyorlar, daima bir işvereni, bir kapitalisti temsil ediyorlardır. Bu bakımdan müteşebbisin elde ettiği kâr sermaye geliri olan faiz ile birlikte ve aynı şey olarak ele alınmakta idi.

2- SOSYALİST DOKTRİNDE KÂR:

Sosyalist doktrinde de bugünkü anlamiyle bir kâr kavramına rast-

lanmamaktadır. Kâr, sermaye geliri olan faiz ve toprak geliri olan rant'la birlikte incelenmiş ve işçi emeğinin bedeli olan ücret'in gasbedilmesi şeklinde izah edilmeye çalışılmıştır.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bütün olayları kendi görüşlerine göre açıklayan sosyalistler müteşebbisi de içine dahil ettikleri kapitalist sınıfı; gerçek hasılayı yaratan emeği ve onun sahibi işçiyi istismar etmekle, onun sırtından geçinmekle itham etmişler ve bunun için de teşebbüs kârını gayri meşru saymışlardır.

Müteşebbisin kârı, işçilerin toplam çalışmaları sonucu elde edilen semerelerinin bir istismarı olarak vasıflandıran Prudhon:

"İşverenler, işçilere teker teker çalışmalarının karşılığı olan ücreti verirler, fakat hepsinin toplu olarak çalışmalarından doğan fazla değerin bedelini ödemezler. Yani topluca çalışmadan doğan kıymet fazlasını işçilere vermeyip kendilerine alıkoyarlar." demektedir. Mesela 100 adam bir araya gelerek bir saatte büyük bir taş sütunu, bir meydana dikebilir, fakat bir adam yüz saatte o sütunu yerinden bile kıpırdatamaz. Halbuki müteşebbisin defterindeki bu nevi faaliyetin hesabı aynı olacaktır. Yani tek başına 100 saat çalışan işçinin maliyeti ile 100 kişinin bir saatlik mesaisinin maliyeti arasında bir fark bulunmayacaktır. Demek ki, toplu çalışmaktan doğan fazlalığı işveren işçilere dağıtmamakta ve onu kendisi kâr olarak almaktadır.

Kendini ilmi sosyalizmin kurucusu ilân eden Karl Marx ise, ancak emeğin gerçek bir üretim unsuru olduğunu iddia etmekte ve kapitalist sınıf mülkiyetinin esasını işçiden çalınmış emek fazlalarının teşkil ettiğini söylemektedir. Karl Marx'a göre:

"Kıymet fazlası yaratan tek üretim faktörü emektir. İşçiler kendi varlıklarını muhafaza edebilmek için lüzumlu masrafların, yani maliyet masraflarının üstünde bir kıymet artışı temin ederler. Halbuki işverenler, onlara ancak geçinebilecekleri kadar bir ücret verirler. Bir günün ilk üç veya beş saatinde işçiler asgari geçimlerine yeten ücretlerini çıkaracak kadar üretimde bulunurlar. Geri kalan iş saatlerinde ise işverenler için çalışmış olurlar. İşte işçilerin mesailerinden alınmış olan bu kıymet fazlası patronun kârını teşkil eder."

Ferdi mülkiyetin ortadan kaldırılmasını kolaylaştırmak ve çabuklaştırmak gayesi ile mülkiyetin esasını işçiden çalınmış kıymet fazlaları

şeklinde açıklayan sosyalistler nasıl olup da işçilerin çalışma imkânı ve iş sahası bulduklarını araştırmamışlardır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

3- MODERN TEORİLER:

A) KÂR'I, İKTİSADİ HAYATIN DİNAMİZMİ İLE İZAH EDEN TEORİLER:

Kârın, ücret, faiz ve rant'tan ayrılması ve müteşebbisin sırf teşebbüs kabiliyetinden dolayı elde ettiği bir gelir olarak düşünülmesi, modern kâr teorileri ile başlar.

Bu teorilerden biri kârı iktisadi hayatın dinamizmine bağlamaktadır. İktisat ilmine matematik metodu geniş ölçüde tatbik eden Lozan Ekolünün kurucusu Léon Walras tarafından öne sürülen bu teoriyi şu şekilde özetlemek mümkündür:

Bir ekonomi içerisinde başlıca iki piyasa vardır: Üretim faktörleri piyasası ve tüketim malları piyasası. "Satmak için satın alan adam" diye tarif ettiğimiz müteşebbis, üretim faktörleri piyasasında evvela alıcı olarak gözükür ve satın aldığı veya kiraladığı üretim faktörlerine bedellerini (ücret, faiz, rant) öder. Satın aldığı üretim faktörlerini teşebbüsü içinde toplayan ve organize eden müteşebbis tüketim malları piyasasına bir satıcı olarak çıkar. Müteşebbisin tüketim malları piyasasında karşılaşacağı müşteriler, evvelce kendilerinden üretim faktörlerini satın aldığı veya kiraladığı kimseler olacaktır. Bu müşterilerden mallarını satmak için isteyebileceği bedel ise ancak kendilerine daha evvelce ödemiş olduğu bedeller (ücret, faiz, rant) toplamı kadar olacaktır. Zira tam rekabetin cari olduğu bir ekonomide tüketicilerin, onlara evvelce verdiğinden fazlasını isteyen bir müteşebbis mallarının bir kısmını satamayacaktır. Bu esnada piyasaya yeni katılan müteşebbisler bu trend'i daha da şiddetlendirecekler ve fiyatlar maliyet fiyatına kadar inecektir. Bu takdirde ise kâr sıfır olacaktır.

Tam rekabetin var olduğu bir piyasada kâr nasıl elde edilir? Yukarıdaki açıklamaların ışığında bu soruya verilecek cevap kısa devrede ve uzun devrede farklı sonuçlar hasıl edeceğini söylemekle başlar. Kısa devrede üretim tekniğinde bir gelişme olursa, mesela vaktiyle el ile yapılan bir işi, makina ile imâl edebilen bir müteşebbis kısa devre içerisinde bir kâr etmek imkânına sahiptir. Zira diğer müteşebbisler de aynı makinayı kullanmaya başlayınca, müteşebbisin tekelci kudreti kaybolacak ve bu

durum sonucu elde ettiği kâr meydana gelmeyecektir.

Bir başka misalle de aynı fikri teyid etmek mümkündür. Çok geniş bir reklâm kampanyası açan ve bu yolla tüketicilerin tercihlerine tesir ederek sürümünü arttıran bir müteşebbis kâr elde eder, fakat aynı yolu aynı derecede başarı ile tatbik eden ikinci bir müteşebbisin ortaya çıkması ile bu kâr kaybolur. Zira fiyat, maliyet fiyatına gittikçe yaklaşmaktadır. İkinci müteşebbisin ortaya çıkması için gerekli süre, bahis konusu ekonominin bünyesine tâbi bir husustur.

Demek oluyor ki kâr ekonomik hayatın dinamizminden ve bu dinamizmin yarattığı kısa devredeki tekellerinden doğmaktadır. Tam rekabetin cari olduğu piyasada uzun devrede statik bir durum hasıl olacak, satış fiyatları maliyet fiyatı seviyesine inecek, kâr sıfır olacaktır.

B) KÂRI, TEŞEBBÜS VE YENİLİK BEDELİ OLARAK AÇIKLAYAN TEORİLER:

Kârı iktisadi hayatın dinamizmine bağlayan teorinin bir başka yönden tamamlayıcısı olan bu teori, J. Schumpeter tarafından ileri sürülmüştür. Bu teoriye göre müteşebbis teşebbüs kabiliyetinin ve piyasaya arzettiği yeniliklerin bedelini kâr olarak almaktadır. Herkesin düşünemediği bir usulü akıl edip kullanmak bir maharetin, bir kabiliyetin mahsulüdür. Bu maharet ve kabiliyet de bir bedel ile değerlendirilmelidir ki bu bedele müteşebbis payı (kâr) denir.

Bu teori kârı, ücret, faiz ve rant'tan ayırmak, ona bağımsız bir hüviyet vermek bakımından şüphesiz değer taşımaktadır. Fakat hiçbir yenilik ve kabiliyet karşılığı olmayan kârları izaha kâfi gelmemektedir.

C) KÂRI RİSK BEDELİ OLARAK GÖREN TEORİLER:

Müteşebbisin üretimdeki yerinin ve öneminin, geleceğin belirsizliğini ve riskini üzerine almasında saklı bulunduğunu belirtmiştik. Amerikalı iktisatçı Frank Knight tarafından ileri sürülen ve bugün bütün anglo-amerikan iktisat literatüründe kabul edilen bu teori, kârı geleceğin belirsizliği (Uncertainty) ve Risk'in bedeli olarak açıklamaktadır.

Müteşebbis piyasa için üretimde bulunur. Alıcısının kimler olacağını, hangi fiyatla almaya istekli olduklarını ancak kendi tahminlerine göre hesaplar. Ne kadar güvenilir verilere dayanırsa dayansın, bir tahmin olmaktan ileri gidemeyen bu hesaplamaların gelecekte ne ölçüde gerçekleşeceği bilinemez. Durumun böyle olması, müteşebbisin geniş kâr

ihtimalleri yanında aynı ölçüde bir risk'e de yer vermesini zorunlu kılar. Yangın, hırsızlık, v.s. gibi sigorta edilebilen riskleri bir sigorta poliçesi ile gideren müteşebbis, sigorta edilemeyen geleceğe ait riskleri sadece cesareti ile kaldırıp, üretime devam eder.

Kâr, işte bu cesaretin, riskleri her türlü sonuçları ile birlikte omuzlayabilmenin bedelidir. Gerçekten gelecekteki alıcıları ve fiyatları mutlak olarak bilmeye imkân olsa, rekabetin cari olduğu bir piyasadaki bütün üretim faaliyeti ona göre ayarlanır ve kâr da sıfır olurdu.

D) KÂRI MÜLKİYETİN BEDELİ OLARAK GÖSTEREN TEORİLER:

Modern teorilerin en yenisi kârı, mülkiyetin ve bilhassa likit olmayan mallar mülkiyeti'nin bedeli olarak gösteren teoridir. Amerikalı iktisatçı Kenneth E. Boulding tarafından iktisadi analiz teorileri içinde izah edilen bu görüşün esasları, müteşebbisin üretimdeki fonksiyonundan doğmaktadır.

İzahlarımızın başında söylediklerimiz hatırlanacak olursa, müteşebbisin üretimdeki rolü ve yeri devamlı bir üretim çarkını kurabilmiş olmasıdır. Teşebbüs kabiliyeti ile sermaye birbirinden ayrılırken ferdi teşebbüs yanında kollektif teşebbüsler de yer almaya başlamıştır.

İster ferdi ister kollektif olsun, her teşebbüs başındaki müteşebbis, üretim faktörleri piyasasından mal almakta ve bunları tüketim piyasası malları olarak farklı biçimler ve terkipler altında satmaktadır. Bu alım satım arasındaki fark müteşebbis kârını teşkil etmektedir. Yani girdi (üretim masrafları) ile çıktı (satış gelirleri) arasındaki fark müteşebbis kârı olmaktadır.

Müteşebbisin tek bir kişi olduğu hallerde bu kârın sahibini tayin etmekte ve kârın maliyeti ile gerçek kâr sahibi arasında ilişkiyi kurmakta bir güçlük yoktur. Fakat bahis konusu teşebbüs bir grup teşebbüs meselâ bir anonim şirket olursa kâr sahibi nasıl ve hangi esasa göre tayin edilecektir. Zira çoğu defa maaşlı kimselerden kurulu bir yönetim kurulunun gerçek müteşebbis fonksiyonunu ifa ederek yürüttüğü şirket faaliyetlerinden doğan kâr dividantlar vasıtasiyle şirket hissedarlarına geçmektedir. Bu durumda düşünülmesi mümkün iki husus vardır. Ya teşebbüs kabiliyetinin sermayeden hiçbir zaman ayrılamayacağını kabul etmek veya kâr sahibini ararken yeni ve yeter ölçülere ihtiyacımız olduğunu belirtmek.

Birincisini, yani teşebbüs kabiliyetinin sermayeden ayrılamayacağı hususunu kabul etmek bugünkü uygulama karşısında mümkün değildir. Kredi müessesesinin her gün biraz daha gelişip önem kazandığı bir ekonomide teşebbüs kabiliyeti ile sermaye mülkiyetinin aynı şahıslarda toplanması gerektiğini iddia etmek imkânsızdır.

Etrafımızda gördüğümüz müteşebbisleri ve kâr sahiplerini daha yakından tetkik edersek "Kârı kimler ve niçin alır" sorusuna verilecek cevabın şimdiye kadar kullanılmamış bazı kriterleri ele alması gerektiğini görürüz.

"Satmak için alan adam" denen müteşebbisin ilk olarak yaptığı şey ister kendisine ait olsun, ister kiralanmış bulunsun, elindeki likit sermayeyi bazı mallara yatırmak olacaktır. Elindeki para ile mal satın alan müteşebbis daha bu ilk hamlede risk altına girmiş bulunmaktadır. Gerçekten likit sermayenin likit olmayan mallar mülkiyetine çevrilmesi, müteşebbisi iki çeşit risk altına sokar. Birincisi mevcut fiyat değişmelerine likit olmayan malların intibakı güçtür. Bu sebeple zarara uğranabilir. Yani paranın iştira gücündeki değişiklik yanında malın iştira gücündeki değişiklik daha süratli cereyan eder. İkincisi genel fiyat değişmeleri sırasında malın değerinde de bir değişme olabilir, meselâ süratle değerini kaybedebilir. Bütün bunlar likit sermayeden vazgeçen müteşebbisin likit olmayan mallar mülkiyetini tehdit eden risklerdir. Müteşebbisin teşebbüs kabiliyetini temsil eden bu mülkiyetin tehlikeye atılmasıdır ki, kârın gerçek sahibini ortaya çıkarır. Bir anonim şirkette kârın niçin yöneticilere değil de, şirket çalışmalarının başında çoğu defa bulunmayan hissedarlara geçtiğini, ancak bu şekilde izah etmek mümkündür.

Demek oluyor ki, üretimde bulunmak için müteşebbis herşeyden önce girdi değerini risk altına almaktadır. Likit olmayan bu malların yukarıdaki şekilde riskleri üzerine çekmesi yanında, geleceğin belirsizliği ve piyasa şartlarından doğacak riskler de yine bu mülkiyete yönelmektedir. Bunun için "kârı; girdi sahibi mülkiyetinin omuzladığı risk bedeli olarak" almaktadır.

Yukarıdan beri izah ettiğimiz bütün bu teorilerde az, çok bir gerçek payı olduğunda kimsenin şüphesi yoktur. Belki en gerçek tarif bütün bu teorileri telif ve terkib eden görüş içinde yer alacaktır. Bununla beraber kârı mülkiyete dayandıran son teoriyi, bu telifçi görüşü en iyi canlandıran bir teori olarak kabul etmekte herhalde fazla hata olmasa gerektir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ONBEŞİNCİ BÖLÜM
KONJONKTÜR

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1- GİRİŞ

İktisadi hayatta sürekli dalgalanmaların mevcut olduğunu görüyoruz. Muhtelif iktisatçılar iktisadi hayatta görülen bu dalgalanmalar üzerinde bilhassa durarak bunun sebeplerini araştırmışlar ve bu dalgalanmaları konjonktür teorisi ile açıklamaya çalışmışlardır. Konjonktür kelimesinin kökeni lâtince ile mânasına gelen cum ve irtibat mânasına gelen junctura'dır.

Prof.Günter Schmölders'e göre, konjonktür kelimesi bugünkü kullanıldığı duruma gelinceye kadar çeşitli değişiklikler geçirmiştir.

İlk defa Yunan Felsefesine göre Conjunctio Rerum Omnium düşüncesi vardır. Buna göre konjonktür, mevcudiyet sırrı ve insanın kendisini kurtaramayacağı zararlı bir talih zinciridir.

Orta çağdaki Astronomi ilmine göre, konjonktür deyince burçların birbirlerine olan tesiri ve insanlar üzerindeki etkisi anlaşılmaktadır.

Klâsik iktisatçılar, konjonktür dalgalanmaları üzerinde fazla durmamışlardır. Onlar serbest sisteme inandıklarından, bir ekonomi içinde dengenin kendiliğinden oluşacağını, dolayısıyla dalgalanmaların geçici olduğunu ifade etmişlerdir.

Bu görüşe Sismondi, Owen, Rodberthus ve Karl Marx gibi iktisatçılar itirazla, konjonktür olayına temas etmişler ve kendilerine ve ekollerine uygun bir şekilde konjonktürün izahına çalışmışlardır.

Bu bakımdan konjonktür teorileri son asrın malı olmuştur. Bugünkü modern iktisatta ve yaşadığımız sanayi devrinde konjonktür deyince, genel ekonomik faaliyet hacmindeki alçalmalar ve yükselmeler hatıra gelmektedir.

II- İKTİSADİ DALGALANMALAR:

Genellikle kabul edilen bir tasnife göre, iktisadi hayatta görülen

dalgalanmaları dört ana gruba ayırmak mümkündür:

1- Mevsimlik dalgalanmalar,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2- Arızî dalgalanmalar,

3- Devrevî dalgalanmalar,

4- Uzun dalgalanmalar (Trend),

1- MEVSİMLİK DALGALANMALAR:

Mevsimlik dalgalanmalar genellikle mevsimlerin etkisi altında husule gelen iktisadi bir olaydır. Yani hava şartlarına göre genel üretim durumu bir toplumda değişmekte, yani artmakta veyahutta azalmaktadır. Her sene Ağustos ve Eylül aylarında hububat arzı çoğalmakta ve fiyatlarda hafif gerileme husule gelmektedir. Bundan sonra hububat arzının daralmasıyla, ilkbahara yaklaşan aylarda hububat fiyatlarının yükseldiği görülmektedir. Her sene aynı mevsimde ve aynı aylarda bu hadiseleri görmek mümkündür. Bu dalgalanmalar tamamen mevsime bağlı olduğundan ve hava şartları ile ilişkili bulunduğundan, iktisatçıları fazla üzerinde durmaya mecbur etmez. Ama tamamen mevsimlik hareketleri iktisadi faaliyetlerin ve iktisat ilminin dışında telâkki etmek de doğru değildir.

Mevsimlik hareketlerin yanında, gene muntazam bir dalgalanma çeşidi de her toplumun örf ve adetlerine göre meydana gelen dalgalanmalardır.

Meselâ müslümanların Ramazan ve Kurban Bayramlarında veyahut hıristiyanların Noel günlerinde, piyasada bir canlılık husule gelir ve alış-veriş muameleleri ve hacmi artar. Bu çeşit hareketler, tamamen örf ve adetten doğan bir dalgalanma çeşididir. İşte bunlar da mevsimlik hareketlerle beraber düşünülür.

2- ARIZİ DALGALANMALAR:

Arızi dalgalanmalar muntazam bir hareket göstermezler. Bunların sebepleri beklenmedik hadiseler olarak ele alınabilir. Meselâ iki ülke arasında siyasi faaliyetlerin bozulması ve neticede bir harbin doğması, bu iki ülke ekonomisine de tesir edecektir. Misâl daha da genişletilip, Dünya harpleri dikkate alınırsa, elbetteki bu harplerin ekonomiler üzerindeki tesiri büyük olacaktır. Fakat harplerin belli devrelerde tekrar edeceğini ifade etmek mümkün değildir. Bunlar arızî hallerdir.

Diğer taraftan tabiata tamamen bağlı bulunan şartlar insanlığı her an tehdit etmektedir. Bir sene yağmurların zamanında yağmaması ve yağış miktarının yeteri kadar olmaması, yani bir ülkede kuraklığın doğması, elbetteki genel üretime, fiyatlara ve dolayısiyle iktisadi faaliyetlere tesir edecektir. Diğer yönden herhangi bir bölgede fazla yağışların sebep olduğu sel v.s. gibi olaylar aynı tesiri gösterebilecektir. Zelzele gibi tabii afetler bir ülke ekonomisinin dalgalanmasına sebebiyet veren şeylerdir.

Bütün bu açıkladığımız olaylar tamamen tabii faktörlerin tesiri altında olmakta ve ekonomi ilminin dışında bulunan sebeplerden doğmaktadır. Dolayısiyle, bu geçici ve olağanüstü sebepler yüzünden ortaya çıkan dalgalanmalar da inceleme alanımız dışında kalacaktır.

3- DEVREVİ DALGALANMALAR:

Üçüncü olarak saydığımız devrevi (konjonktür) hareketleri dediğimiz hususdur. Bunlar gerçekten iktisadi meseleleri teşkil eder ve ekonomi ilminin konusu içinde kalan dalgalanma çeşitleridir. Bu çeşit dalgalanmalar mevsimlik hareketler gibi intizam göstermemekle beraber, trendler gibi de dalgasız bir seyir takip etmezler. Bu devrevi hareketler, belli ve az çok muntazam bir seyir takip ederler. Bu hareketlerin menşei ekonominin kendi işleyiş tarzı olduğundan daha fazla liberal ekonomi düzenini benimsemiş ülkelerde meydana gelecektir.

Devrevi hareketlerin üzerinde birçok iktisatçılar ve istatistikçiler durmuş ve devreleri az çok tesbit etmeğe muvaffak olmuşlardır. Bu konjonktür hareketleri 2 ile 8 yıl arasında değişen bir devreyi ihtiva etmektedir.

Konjonktür bütün ekonomiyi sarar ve her tarafta tesirini hissettirir.

Esasen konjonktürün doğuşu, yeni çağın malı olmuş ve 17. asırdan sonra farkedilmeğe başlanmıştır. İlk defa konjonktür konusunun farkına varanlar 17. asırda, İngilizler olmuştur. 19. asırda Napolyon Harpleri bir taraftan Kontinantal Avrupa'da olaylar yaratırken ve iktisadi düzeni etkilerken diğer taraftan da sınaî alanda meydana gelen devrimler üretim düzeninin tamamen değişmesine ve yepyeni bir teknikle yeni bir düzenin kurulmasına sebebiyet vermiştir. Elbetteki bu olaylar piyasaya, dolayısiyle iktisadi hayata tesir etmektedir.

Konjonktür konusunda yukarıda sınırlarını tesbit etmiş olduğumuz devrevi hareketlerden bahsedeceğiz.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

4- UZUN DALGALANMALAR:

Dördüncü olarak uzun dalgalar vardır. Bazı ekonomistler bunlara trend veya seküler hareketler de demektedirler. Bunlar konjonktür hareketlerinden daha uzun devrelere yayılırlar. Meselâ 20 - 30 senelik bir devre meydana gelirler ve bunların hareketi genellikle diğer dalgalanmaların ana yönü eğilimindedir. Konjonktür dalgalanmaları bu uzun dalgalar üzerinde ve aynı istikamette oluşur. İleride incelerken göreceğimiz şekilde, depresyon devresi şayet seküler hareketin kalkınma safhasına isabet ediyorsa, o takdirde bunun daha zayıf ve kısa süreceği ifade olunmaktadır. Aksi halde, konjonktürdeki depresyon veyahut düşme safhası, uzun devreli seküler hareketin alçalma zamanına isabet ediyorsa, elbette genel ekonomi üzerindeki tesiri daha da yıpratıcı olacaktır.

Uzun dalgalı hareketlerin üzerinde de iktisatçılar durmuşlar ve son yıllar zarfındaki bütün dalgalanmaları grafikler üzerine dökerek tetkik etmişler ve bunları bir sebebe bağlamak istemişlerdir. Bu arada uzun dalgalı hareketlerin ana sebeplerini teknolojik faktörlerle izah edenler veyahut bu sebepleri parasal hareketlere veya parasal konulara bağlayanlar mevcuttur. Bunların başında yine uzun dalgalı hareketlerin asli sebepleri arasında harpleri birinci plâna alan kişiler de vardır. Yukarıda açıkladığımız hususları, şayet bir diyagram üzerinde izah edecek olursak (Şekil : 48) deki gibi konjonktür dalgalanmalarının seküler (uzun devre) dalgalanmaları tarafından takip edildiğini ve konjonktür eğrisi üzerinde de mevsimlik dalgalanmaların yer aldığını göreceğiz.

III- KONJONKTÜR DALGALANMALARI:

Yukarıda izah etmiş olduğumuz gibi ekonomi dışı sebepler yüzünden doğan hareketler bizim tetkik alanımız dışında kalacaktır. Bu bakımdan biz daha ziyade iktisat içi hareketlerle ve onların sebep, netice ve tesirlerinin azaltılması konusu ile uğraşacağız.

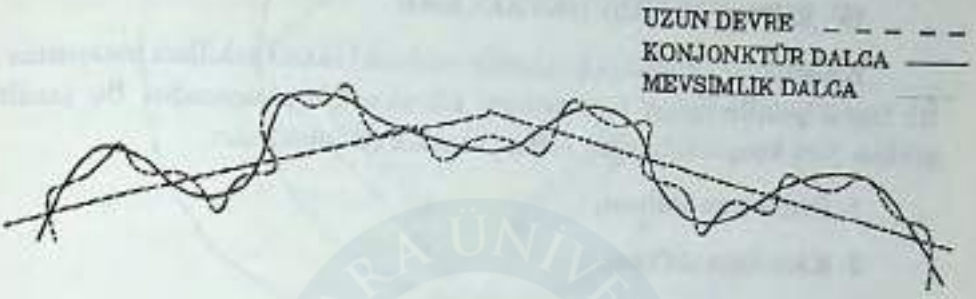

(Şekil : 48)

Konjonktür hareketleri, genellikle kapitalist iktisat düzeninde görülmektedir. Sosyalist veya kollektivist ekonomilerde konjonktür hareketine rastlamak mümkün olmayacaktır. Bu gibi merkezi emredici plâna bağlı ekonomilerde meydana gelen dalgalanmalar çok uzun sürede kendini gösterecektir.

Bu dalgalanmaların arzettiği özelliklerden biri de konjonktürün sanayi ile olan ilgisidir. Bilindiği gibi bilhassa sanayide husule gelen ilerlemeden sonra iktisadi hayatta büyük dalgalanmalara tanık olunmuştur. Şu halde tarımsal yapıya sahip ülkeler ise bu dalgalanmalardan fazla müteessir olmayacaktır. Yani tarımsal ekonomiler konjonktür dalgalanmalarının büyük etkisi dışında kalmaktadır.

Konjonktür hareketleri belli devreler içerisinde tekrar ederler. Bu tekrar az çok istikrarlıdır. Ama bu kesin de değildir. Her inişi bir çıkış ve her çıkışı da bir iniş mutlaka takip edecektir ve bunlar arasındaki farklar da birbirine yakındır.

Diğer taraftan, konjonktürel hareketlerin bir özelliği de genel oluşlarıdır. Yani konjonktürel hareket bütün ekonomiyi birden etkisi altına alır. Belli alanlarda faaliyette bulunan teşebbüslerin çalışma biçimleri

ne olursa olsun konjonktürün tesirinden kendilerini kurtaramayacaklar ve fakat onun etkisini minimize etmeye çaba göstereceklerdir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tekrar ifade edelim ki, konjonktür hareketleri tamamen iktisadi hayatın içinde doğan, gelişen ve aynı zamanda sebepleri tamamen iktisadi olan bir olaydır.

IV- KONJONKTÜR DEVRELERİ:

Konjonktür devreleri hakkında muhtelif tasnif şekilleri mevcuttur. Bu tasnif şekillerinden bir tanesini zikretmekle yetineceğiz. Bu tasnif şekline göre konjonktür dört safhada tetkik edilmektedir.

1- Depresyon safhası,

2- Kalkınma safhası,

3- Refah safhası,

4- Düşme safhası.

Bazı iktisatçılar da konjonktür devresini evvelâ, yükselme ve alçalma safhası olarak ikiye ayırırlar ve yükselme safhasını kımıldanma ve kalkınma olmak üzere, alçalma safhasını da gerileme ve durgunluk olmak üzere tekrar ikiye bölerler.

Bu tasnif şeklini şu şekilde özetleyebiliriz:

Konjonktür devresi:

I- yükselme;

1- Kımıldama,

2- Kalkınma.

II- Alçalma;

1- Gerileme,

2- Durgunluk.

Diğer bazı iktisatçılar da bu safhalarla yetinmeyerek bir konjonktür devresini 8 safhada açıklamaktadırlar. Fakat biz işin basit izahına yarayan ve yukarıda zikretmiş olduğumuz dört safhayı ele alarak konjonktür devresini izah etmeye çalışacağız.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

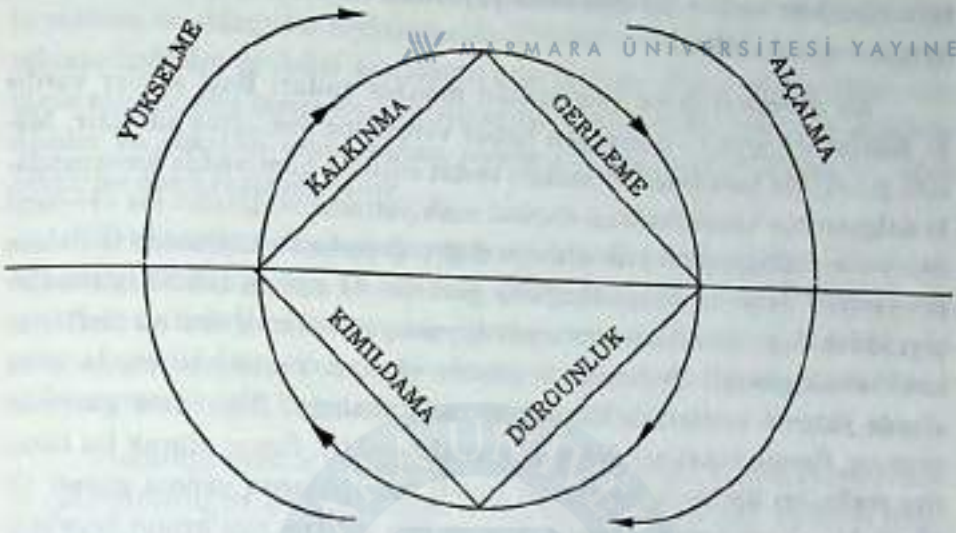

(Şekil 49)

Konjonktürün bu dört safhası, istikrarlı olarak birbirini takip eder. Evvelâ bir depresyon safhası vardır, ondan sonra kalkınmaya geçilir ve nihayet refah devresine gelinir. Burada konjonktür en yüksek safhaya ulaşmıştır (boom safhası). Bundan sonra artık düşme safhası gelir ve bu suretle bu düşüşten sonra tekrar depresyon ve diğer safhalar takip eder.

Bu dalgalanmanın iki noktası vardır. Bunlara konjonktür dilinde konjonktürün zirve noktası ve konjonktürün dip noktası adı verilir. Yani, konjonktürün zirve noktası refahın en yüksek sınırına ulaşmış olduğu noktayı bize izah eder. Buna karşılık konjonktürün dip noktası ise depresyon halinin en aşağı seviyesini gösterir.

Devreler de çeşitli şekilde adlandırılır. Bunun için birçok serilerden bahsedilir. Bu serilerin hiçbirisi diğerine uymaz. O bakımdan iktisatçılar iki hususu tesbit etmişlerdir.

Birincisi Referans hareketleri bütün dalgalanmaların ortalamasını alarak bu suretle elde edilen bir devreye verilen addır.

İkincisi ise Spesifik devredir; yani her seri kendi özel devresini bize izah etmektedir.

Şu halde referans devresi ile spesifik devre arasında elbette bir

fark olacaktır ve her iki devreden yapılacak serilerin başlama noktaları ayrı ayrı gözükebilir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu devreleri ikiye ayırmaktan maksat şudur: Bazı seriler vardır ki, bunlar konjonktürü önceden haber verebilme özelliğine sahiptir. Meselâ genellikle hammadde fiyatları tesbit edilirse hammadde konusundaki dalgalanma konjonktürün öncüsü mahiyetindedir. Çünkü bir ekonomi depresyon safhasından yükselmeye doğru geçerken o toplumda istihdam seviyesinin de yükselmiş olduğunu görürüz. O zaman bütün işletmeler piyasadaki kıpırdamadan sonra yavaş yavaş tüketim ve üretim mallarını hazırlamak gayreti ile harekete geçmiş olurlar. Tabiatiyle evvela daha ziyade yatırım mallarına karşı olan talep fazladır. Satınalma gücünün artması, ileride tüketimi daha da genişletecektir. Sonuç olarak bu tüketim mallarını üretecek işletmeler kendi hazırlıklarını yapma gayesi ile elbetteki yatırıma gideceklerdir. Bunun için yatırım mallarının öncelikle yer alması ve ileride gıda maddelerinin fiyatlarının yükselmesi karşısında doğacak fazla çıkarı temin etmek amacı ile teşebbüsler kendilerini bu duruma hazırlamaya başlayacaklardır. İlk etapta yatırım mallarına karşı olan talep fazla olacaktır.

Belirli bir seviyede işletmeler diğer bazı işletmelerin de üretim yapabilme imkanlarını dikkate alarak daha fazla yatırımın rantabl olmayacağı kanaati ile belli bir noktada yavaş yavaş yatırım mallarına karşı talebi azaltırlar. O anda üretilecek mamullerin esasını teşkil eden hammaddeye talep fazladır. Belli bir noktada refah seviyesine erişildikten sonradır ki artık piyasayı üretim ve tüketim mallarının doldurması, fiyatların düşmesine ve işletmelerin kendilerine çeki-düzen vermelerine sabep olacağından, işletmeler hammadde fiyatlarına karşı eski arzulu talebi göstermezler. Bu suretle hammadde fiyat seviyesi düşme eğilimi gösterir. Daha henüz konjonktür yükselme safhasındadır. Yalnız hammaddenin öncelikle düşüş kaydetmesi, arkadan konjonktür hareketinin de düşme eğilimi göstereceğinin bir işareti olarak kabul edilir.

Görülüyor ki bazı spesifik seriler ileride düşüşü evvelden haber verme fonksiyonunu ifa ettiklerinden mühim bir rol oynamaktadır.

Konjonktür alçalma ve yükselmesinin tarım, ticaret ve sanayi sektörlerine etkisi eşit olmaz.

Genellikle tarım sektörünün üretim konusunda konjonktürden fazla müteessir olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü tarımsal ürün daha ziyade tabiata bağlıdır ve iklim şartlarına göre değişir. O bakımdan sınai sektörde olduğu gibi tarım kesimi müteessir olmaz. Bilhassa sınai sektörde üretim ve tüketim mallarından ziyade yatırım mallarını üreten, alan sektörler daha fazla etkilenir.

Konjonktür devrelerinde yatırımdaki hareket ile tüketimdeki hareket arasında da oldukça önemli fark vardır. Tüketim konusu daha ziyade istikrarlı ve belirli bir seyir takip ederken yatırım konusunda ve bilhassa yatırım çeşitleri arasında konjonktürden müteessir olacak şubelerde ve stok yatırımlardaki hassasiyet çok daha önemlidir.

Yukarıda üretim safhasında tarım sektörünün konjonktürden fazla etkilenmediğini ifade etmiştik. Buna karşılık tarımsal malların fiyatları konusunda aynı hususu zikretmek mümkün değildir. Gıda maddeleri ve bazı tarımsal ürünlerin fiyatlarının çok büyük bir düşüş kaydetmiş olduğu görülmüştür. Meselâ o zaman ülkemizde buğday 22 kuruştan 7 kuruşa, tiftik 120 kuruştan 20 kuruşa, afyon 35 liradan 7 liraya düşmüştür.

Hammadde konusunu yukarıda da ifade etmiş olduğumuz gibi, alıcıların satıcılardan daha kuvvetli olmaları ve aynı zamanda konjonktürdeki düşüş devresinden önce hammadde alıcılarının bunu hissetmeleri elbetteki tesir şeklini daha kuvvetlendirecektir. Buna karşılık yatırım mallarının fiyatları konusunda aynı şeyi söyleyemeyiz. Çünkü yatırım malları bilindiği gibi büyük müteşebbislerin elinde bulunmaktadır. O malları satan ve imâl eden firmalar mutlaka piyasaya hâkim olmuşlardır ki, aralarında herhangi bir rekabetten dahi bahsetmek güç olur. Fakat konjonktürdeki alçalmanın fiyattan ziyade onun üretim hacmine tesir edeceğini müşahade etmek mümkün olur. Üretim hacminin daralmasına rağmen yatırım mallarının fiyatlarında büyük düşüşler kaydedilmediğini görebiliriz.

Diğer yönden mesele ele alınırsa, gelirlere bakmak gerekir. Bilindiği gibi üretime katılan faktörlerin elde etmiş oldukları gelirler konjonktürden değişik biçimde etkilenmektedir. Meselâ emeğin geliri olan ücret, konjonktürün düşüş safhasında oldukça etkilenir. Çünkü genel üretim hacmi artık tesbit edilmiştir ve hatta fazla mal üretim imkânları kaybolmuş olduğundan daha sınırlı bir üretim devresine girilmiştir. Bu

yüzden işletmeler kendilerini korumak ve bu düşüş devresini hafif atlatabilmek için mümkün olduğu kadar az masrafla işi idare etmeye çalışırlar. Bunun sonucu olarak bir miktar işgücünü işletme dışına çıkarmak zorunlu olabilecektir. Aynı zamanda işgücü arasında rekabet artacak ve ücretler düşme eğilimi gösterecektir.

Diğer taraftan sermayenin geliri olan faiz ise fazla hassasiyet göstermez. Faiz belli bir devrede sermaye piyasasındaki dalgalanmalar neticesinde derhal azalıp çoğalmayan bir müessese olduğundan konjonktür hareketlerine yavaş intibak eder.

Aynı hususu tabiatın geliri olan Rant konusunda da görebiliriz. Rant da iktisadi dalgalanmalara geciken bir seyirle katılır.

Konjonktürden en fazla etkilenen gelir müteşebbisin geliri olan kârdır. Kâr iktisadi olayların etkisinden doğan dalgalanmalardan fazlasıyla etkili olan bir müessesedir. Konjonktürün yükselme devresinde müteşebbisin daha geniş kâr elde etme olanağına sahip olduğunu görüyoruz. Refah seviyesinde üretim hacmi de artık çoğaldığından, kârda bir azalma veya duraklama noktasına gelinmiştir. Ondan sonraki devrelerde artık işletmeler kendilerini kurtarma gayreti ile kârı bir tarafa bırakarak tamamen zararsız bir şekilde bu işten çıkmak amacı ile çalışırlar. Elbette ki o düşüş noktasında kâr imkânı gayet daralmış olur.

Bütün bunlar gösteriyor ki, konjonktürden her üretim faktörü değişik şekilde etkilenmektedir. Bazıları şiddetli, bazıları yumuşak bir intibak seyri takip etmektedir.

Konjonktürü daha ziyade hassasiyetle takip eden diğer bir husus da para ve kredi konusudur. Bu nokta üzerinde fazla durmayacağız. Çünkü para ve kredi konusu genellikle hükümetlerin politikası icabı elinde bulundurduğu bazı imkânlarla kontrol altına alınmıştır. Yani para, kredi tamamen serbest değildir. Halbuki bu müesseseler hükümetin kontrol ve himayesi dışında olsaydı, elbette ki konjkonktürden fazlasıyle etkilenecek veyahut konjonktüre karşı hassasiyet göstereceklerdi. Bununla beraber konjonktür devrelerinin şiddeti, hükümeti de zorlayarak, para ve kredi politikasının değişen şartlara göre ayanlanmasını temin eder.

V- KONJONKTÜR TEORİLERİ:

Konjonktür teorilerini birçok iktisatçı değişik şekilde tasnife tâbi

tutmuş ve bazı teorik esasları konjonktürün izahında hareket noktası olarak ele almışlardır. Bunların teferruatına girmeden sadece ana hatları ile izahını yapmaya çalışalım.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ

Bir tasnif şekline göre konjonktür teorilerini, dış tesirleri dikkate alan (egzojen) teoriler ve ekonomi içi tesirleri dikkate alan (endojen) teoriler diye ikiye ayırarak incelemek mümkündür.

Dış tesirler teorisine göre konjonktür tamamen ekonomi dışı olayların tesiri ile meydana gelir. Bu teoriler içerisinde güneş lekeleri ile konjonktür arasında münasebet kuran iktisatçıları görmek mümkündür. Ayrıca dalgalanmaları icatlara bağlayan teorileri de buraya katmak mümkün olur.

İç teoriler ise ekonomi içinde ve ekonomi ilmi çerçevesi dahilinde bulunan sebeplerle vücuda gelen dalgalanma çeşitleridir. Bu çeşit dalgalanmaları takip edebiliriz. Hatta kendi kontrolümüz altına almamız dahi mümkün olabilmektedir.

Şu halde bu tasnif şeklinden hareket edilecek olursa, evvelâ dış tesirleri dikkate alan teorileri açıklayacağız. Bunlara biz, tabiat şartları ile ilgili teori adını verebiliriz.

1- TABİAT ŞARTLARI İLE İLGİLİ (EXOGEN) TEORİLER:

A) GÜNEŞ LEKELERİ TEORİSİ:

Bu teori ekonomi dışında kalan ve insan iradesi haricinde olan olaylar sonucunda husule gelen dalgalanmalardır. Güneş lekesi teorisi Jevons tarafından ortaya atılmıştır. Bu teoriye göre bazı devrelerle güneş üzerinde husule gelen lekeler arzın iklim ve tabiat şartlarına tesir etmektedir. Bu suretle, bazı yıllarda üretimin fazla olduğu ve bazı devrelerde az olduğu kabul edilmektedir. Tabiat şartlarındaki bu değişme toplumların iktisadi hayatlarına tesir etmekte ve ekonomi içinde bir dalgalanma husule gelmektedir. Bu nisbetsiz üretim şeklinin sonucu olarak, fiyatlarda, üretim hacminde, istihdam seviyesinde değişiklik olacak ve bu da bir dalgalanmaya yol açacak deniliyor. Jevons'un bu fikrini Beveridge de kabul etmiş bulunmaktadır.

B) PSİKOLOJİK TEORİ:

Tabiat şartları ile ilgili olarak ikinci teori ise insan psikolojisini

hareket noktası olarak ele almaktadır. Bu teorinin esasına göre, insan psikolojisinde belirli devreler vardır. Bu devrelerde bazan insanın ruhi tesirler altında çalışma, gayret sarfetme devresi olabildiği gibi bunun aksine çalışmama, pasif kalma, ürkek davranma devreleri de vardır. İşte insanların bu devreye isabet eden zamanlarda üreticilik kabiliyetinde bir değişiklik husule gelir ve bundan bir dalgalanma doğar. Bu teoriyi kabul eden ve benimseyerek açıklayan Huntington'dur.

C) İCATLAR TEORİSİ:

Gene dış tesirler teorilerinden biri olan icatlar teorisini burada izah etmek zorunluğu vardır. İcatlar teorisinin kurucusu olarak Schumpeter'i görmekteyiz. Bu teorinin ana fikri, toplumda yapılan icatlar, üretim hacmine derhal tesir etmektedir ve teknik ilerleme, buluşlar sonucu üretim hacminde fevkalâde bir gelişme görülmektedir. İşte bu gelişmeler iktisadi hayata tesir edecek ve bir dalgalanma yaratacaktır. Bu dalgalanma neticesi esas konjonktürü izah edici nitelikte gören Schmupeter'in ana fikrini icatlar ve teknolojik değişme teşkil eder.

Bu suretle dış tesirler altında ele alınan teorileri özetledikten sonra ekonomi içi hadiseleri dikkate alan teorilerin izahına geçelim. Bu konuda ileri sürülen muhtelif teorileri de şu şekilde sıralamak mümkündür:

2- (ENDOJEN TEORİLER) İÇ TESİRLER TEORİLERİ:

A) FAZLA ÜRETİM TEORİSİ:

Bu teoriyi ileri süren iktisatçılar daha ziyade buhranların doğuşunu ve konjkonktürün ana sebebini üretimdeki fazla artışın doğurduğuna inanırlar. Fakat sadece üretimde meydana gelen artışın bir bunalım doğuracağını ifade etmek tatmin edici bir açıklama olmaktan uzaktır. Çünkü ihtiyaçlar bilindiği gibi artma temayülü gösterir ve gittikçe çoğalır. Şayet genel üretim seviyesi bu ihtiyaçları karşılıyorsa, bir buhrandan bahsetmek mümkün olamaz. Ama bütün bu ihtiyaçları karşılayarak daha ilerisine geçiliyorsa ve daha fazla üretiliyorsa, o takdirde bir buhrana doğru gidilecektir. Bu fazla üretim teorisine göre buhrandan sonra tüketim malı fiyatlarında yavaş yavaş bir yükselme olur. Bu yükselmeyi cazip gören müteşebbisler, talebi karşılama gayesi ile derhal harekete geçerler. Evvelâ tüketimi karşılamak için fazla üretim ve fazla kazanca

doğru yapılan teşebbüsler üretim mallarının sipariş edilmesi neticesi ile sonuçlanır. Bu üretim malları ile üretim faaliyetine geçilince esasen refah seviyesine ulaşmış bulunan toplumda tüketim malı üretme imkânları çoğalmış bulunduğundan işletmeler de bundan istifade etme yoluna başvuracaklardır. Bütün işletmelerin aynı zihniyetle hareket etmesi, tüketim mallarının üretimini fevkalâde genişletmiş olacak ve kısa bir müddet sonra stoklar daimi olarak artacağından üretimin devamı, fayda yerine zarar getirmeye başlayacak ve işte bu hal de yeni bir buhranın doğmasına neden olacaktır.

B) AZ TÜKETİM TEORİSİ:

Bir toplumda tüketimi tayin eden unsur, elbette gelirdir. Milli gelirin bölüşümü neticesinde harcamaların yönü ve hacmi belli olacaktır. Şayet bir ülkede Milli Gelirin bölüşümü iyi yapılamıyorsa bunun neticesinde tüketim ile üretim arasında bir dengesizlik doğacaktır. Bunun da bütün ekonomiyi kaplayan bir dalgalanma şeklinde ortaya çıkacağını ifade eden iktisatçılar vardır. İşte bu iktisatçıların hareket noktaları milli gelirin dağılımının iyi olmamasıdır. Bunun neticesinde teşebbüs unsuruna isabet eden payın emek unsurunun aleyhine olarak genişlemesi tüketimi daraltmaktadır. Teşebbüs unsuruna düşen gelir ile emeğin payına isabet eden gelirin saf şekli bakımından oldukça önemli fark vardır. Çünkü birincilerde tüketim meylinin ikincilere nazaran az, tasarruf meylinin fazla olduğu malûmdur. Aynı zamanda tüketim her zaman üretime ayak uyduramaz. Ve daima onu bir gecikme ile takip eder. İktisatçılar bu hususu da gözönünde bulundurarak müteşebbisin fazla gelirinin tasarrufa ve yatırıma gideceğini söylerler.

C) NAKDİ (PARASAL) TEORİLER:

Bazı iktisatçılar Para ve Banka müesseselerini konjonktür meydana getiren faktörlerin başında görürler. Bu yaklaşımın temsilcisi G. Hawtrey'dir. Bankalar kredilerini genişletmek için faiz haddini düşürür. Bu halden en çok yararı toptancı tacirler yapacaklar ve elde etmiş oldukları kredilerle stoklarını arttıracaklardır. Her toptancının aynı şeyi yapması ve daha da fazla kazanma arzusu kredi talebini daha da arttıracaktır. Toptancıların artan bu talepleri sanayiye de derhal tesir ederek bu işletmelerin fazla üretim yapmalarına sebebiyet verecektir. Elbette üretimdeki artış milli geliri yükseltecek ve buradan fertlere veya üretim unsurlarına isabet eden pay fazla olacağından, ileride talep gene genişleye-

cektir. Pek tabiidir ki, bu gelişme devresinde fazla üretim, istihdam seviyesini de yükseltecektir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu halin sonsuz devamı sözkonusu olamaz. Çünkü bankalar kredilerini bir sınıra kadar arttıracaklar ve oraya ulaşınca karşılıklarındaki azalma neticesinde krediyi sınırlandırma yoluna gideceklerdir. Aynı zamanda faiz haddi de yükselecek ve böylece düşme safhasına geçilmiş olacaktır.

Hawtrey bu açıklamanın sonucunu, konjonktür dalgalanmalarının asıl sebebinin kredi olduğu hususuna bağlıyor.

Yukarıda özetlediğimiz teoriler gibi sadece kredi müessesesi ile konjonktür dalgalanmalarını izah etmek güçtür. Hawtrey, faiz haddinin hemen düşürülmesi ile toptancı tüccarların harekete geçeceğine kanidir. Onlara pek fazla önem vermiştir. Hawtrey, ayrıca faiz haddinin fiyatları ve dolayısiyle satış üzerindeki tesirlerini de tetkik etmiştir. Fakat bu düşünce tarzı tamamen doğru değildir. Uygulama genellikle bu şekilde genişlememektedir.

Şu halde sadece yukarıda anlatmaya çalışılan Banka sistemi ile konjonktürü izah güçtür.

3- KONJONKTÜR KONUSUNDA DİĞER GÖRÜŞLER:

Yukarıda muhtelif teori ve görüşleri açıklarken konjonktür konusunu tam mânasiyle izah eden ve aynı zamanda eksiği bulunmayan bir teorinin mevcut olmadığını görmüş bulunuyoruz. Birçok iktisatçı konjonktür konusunu ele almış ve onun izahına çalışmıştır. Bunları konjonktür konusunda diğer görüşler başlığı altında özet olarak zikretmekte fayda vardır. Meselâ kümülâtif süreci ele alan Wicksell, sadece toplam tasarruflarla toplam yatırımı dikkate almış ve bu kanaldan fikirlerini açıklamaya çalışmıştır. Toplam tasarrufla yatırım arasındaki farklara temas etmiş ve bu kanaldan kendi teorisini oluşturmuştur.

Fakat hemen görülüyor ki Wicksell'in kümülâtif süreç teorisi başlı başına bir konjonktür teorisi değildir. Kümülâtif sürecin en hassasiyetle üzerinde durmuş olduğu müessese, parasal faiz haddi ile tabii faiz haddi ve aralarındaki münasebettir. Tabii faiz haddi muhtelif sebeplerden ötürü parasal faiz haddinden büyük olduğu hallerde gelir unsuru üzerinde görülen değişiklikler tetkik edilmektedir. Bu teoride başlama ve sona er-

me noktaları bırakılmış, sadece dönüş noktası üzerinde durulmuştur. Başlama ve sona erme noktalarının daha ziyade diğer unsurların tesiri altında olduğu ifade edilmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Diğer taraftan Keynes'in konjonktür hakkında açıklamalarına kısaca temas edelim.

Keynes daima aşırı tasarrufla istihdamı dikkate almış, dengenin bozulmasını bu iki unsura dayandırmıştır. Keynes'in gene üzerinde durduğu konu, tam anlamiyle konjonktürü izah eden bir teori değil, daha ziyade uzun vadeli durgunlaşmayı ifade eden bir teoridir.

Keynes, teorisini anlatmak için, tasarruf eğiliminin yükseldiği anlarda yatırım imkânlarının az olması sonucunda depresyonun esas sebebine varılmış bulunulacağını açıklamaya çalışmıştır.

Diğer taraftan Keynes teorisinde sermayenin verimliliği, marjinal tüketim eğilimi, hızlandırma prensipleri üzerinde de durulmakta ve esas konjonktürün yükselme, refah ve düşüş safhalarının izahını yapmada bu müesseselere büyük bir önem vermektedir. Ayrıca bu çeşit konjonktür dalgalanmalarından ekonomiyi kurtarmak için ne yolda hareket edilmesi gerektiği de ayrıca önemle ele alınmıştır.

Diğer yönden artık refaha varıldıktan sonra alçalmaya yönelindiğinde istihdam, tüketim seviyesinde ne gibi haller olduğunu ve bunların şiddetini azaltmak için ne tür yatırımların yapılmasının lüzumlu bulunduğunu açıklamaya çalışan iktisatçıların muhtelif çalışmalarını görüyoruz.

Meselâ bir dalgalanmada uyarılmış yatırımlar ile sermayenin marjinal verimliliğinin artması artık genişleme safhasına intikal etmektedir. Refah seviyesine ulaşıldığı zaman istihdam yüksektir. Tüketimle gelir arasındaki fark tamamen kendini hissettirmektedir. Şu halde bunları izale etmek için otonom yatırımlara başvurmakta fayda olması icabeder. Bunun gibi düşüş safhalarında hangi müesseselerin üzerinde durulacağı da ele alınmış bulunmaktadır.

Diğer taraftan konjonktür konusunu kapatmadan önce kısa da olsa Cobweb (örümcek ağı) ismindeki bir teoremden bahsetmek zarureti vardır.

Konjonktür konusunu tetkik eden eserlerde ve etüdlerde örümcek ağı teorisine rastlanmaktadır.

Örümcek ağı problemi, malların fiyatları ile üretimlerinde ve taleplerinde görülen dalgalanmayı izah etmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Arz, talebe belli bir gecikme ile intibak edebilecektir. Çünkü artan talep karşısında yükselen fiyata göre mal arzedilebilmesi bazı imkânlara bağlıdır. Bilhassa tarımsal ürünlerde bu husus kendisini açıkça gösterir. Meselâ bir zeytin ürününe karşı artan talep elbetteki fiyatları yükseltecektir. Arzın derhal buna intibak etmesi bahis konusu değildir. Çünkü rekoltenin çoğalabilmesi, bir sene gibi bir sürenin geçmesine bağlıdır.

Bu teoriyi ele alan üç ayrı ülkenin iktisatçıları aşağı yukarı 1930 senelerinde birbirlerinden tamamen habersiz olarak bu teori üzerinde durmuşlardır. Bunlardan birincisi H.Schultz, diğeri Tinbergen, üçüncüsü de Ricci'dir.

Bu iktisatçıların grafikler üzerinde yapmış oldukları açıklamalar sonucunda ortaya çıkan şekiller bir örümcek ağına benzetildiğinden teoremin adına örümcek ağı mânasına gelen Cobweb teoremi ismi verilmiş bulunmaktadır.

Bu teoreme göre bir kere iktisadi denge bozulunca arz ve talebin karşılıklı olarak hareketleri tetkik edildiğinde bazı dalgalanma şekilleri görülmektedir. Arz ve talebin birbirlerine uyması gecikecektir. Bunun için bir dalgalanma husule gelmektedir. Hatta muhtelif tip dalgalanmalar ortaya çıkmaktadır. Birincisi muntazam dalgalanma, ikincisi küçülen dalgalanma, üçüncüsü de büyüyen dalgalanma halidir.

Bu üç tipteki dalgalanmalarla teorem açıklanıyor. Fakat bu teorem de gene yukarıda belirtmiş olduğumuz gibi konjonktürü tamamen izah edemez. Ancak bu teorem fiyat ve üretim arasındaki ilişkiyi inceleyen bir aracı olduğundan yararlanılması mümkündür.

Genel olarak konjonktür makroekonomik büyüklüklerdeki uzun dönemde ortaya çıkan dalgalanmalardır. Aşağıdaki tabloda, Türkiye ekonomisinde temel ekonomik göstergelerin 1963'ten sonraki gelişimi gösterilmiştir.

Tablo : 20 Temel Ekonomik Göstergelerdeki Gelişmeler

YILLAR	TEFE GENEL İNDEKS	TOPLAM İSTİHDAM (Bin kişi)	GSMH 1968 Yılı Üretici Fiyatlarıyla	GSMH 1968 Yılı faktör fiyatlarıyla	Milyon TL. Milyon Dolar ($)
1963	100.0	12.829,5	84.188,2	75.617,4	7.389,5
1964	101.2	12.946,9	87.519,4	78.733,6	7.853,8
1965	109.4	13.047,5	90.367,9	81.070,8	8.450,0
1966	114.7	13.435,3	101.304,3	90.926,4	10.068,2
1967	123.4	13.738,5	105.409,5	94.129,4	11.176,3
1968	127.3	13.469,8	112.493,4	101.205,4	12.389,1
1969	136.5	13.814,8	118.594,1	107.051,5	13.764,7
1970	145.7	13.682,4	125.425,2	113.728,3	13.532,8
1971	168.9	13.843,3	138.185,3	125.316,9	12.721,4
1972	199.3	14.036,9	148.476,5	134.096,5	16.839,8
1973	240.1	14.256,6	156.457,9	141.077,9	21.696,7
1974	311.8	14.470,3	168.912,9	151.641,1	30.376 ,8
1975	343.2	14.696,3	181.353,3	163.569,6	36.797,5
1976	396.6	14.938,5	196.750,6	176.673,5	41.743,1
1977	492.1	15.121,3	203.358,2	184.497,4	48.252,8
1978	750.8	15.249,3	209.182,6	192.507,8	52.404,5
1979	1.230,7	15.238,8	208.343,1	192.965,7	62.463,6
1980	2.550,6	15.231,3	206.120,9	190.687,9	57.198,3
1981	3.458,4	15.367,5	214.671,7	197.167,8	58.409,9
1982	4.369,1	15.467,6	224.430,6	205.113,5	52.853,0
1983	5.706,0	15.577,6	231.863,4	212.211,4	50.153,5
1984	8.677,5	15.776,2	245.546,2	225.461,4	48.986,5
1985	12.144,7	15.955,1	258.170,1	234.898,8	52.583,7
1986	15.387,6	16.243,7	278.999,3	251,430,5	57.732,7
1987	21.386,7	16.550,6	299.733,9	267.838,4	66.921,6
		16.856,7	310.908,4	279.810,8	70.435,7
			316.350,4	283.195,5	79.682,5

Kaynak: TOBB, Planlı Dönemde Rakamlarla Türkiye Ekonomisi , 1990

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

ONALTINCI BÖLÜM
İKTİSADİ DÜŞÜNCELER TARİHİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

I. İLK ÇAĞ

Çok eski devirlerde Yunan âlimleri iktisadi faaliyetlere temas etmişlerdir. Yunan âlimlerinin bu izahları iktisat ilminin esaslarını ortaya koymaktan çok, sosyal olayların açıklanması niteliğinde olmuş, günlük hayatın iktisadı ilgilendiren bazı sorunlarına yüzeyde temas edilmiştir. Bunlar arasında Eflâtun (Plâto), Aristo (Aristotales) gibi düşünürleri zikredebiliriz.

Eflâtun, M.Ö. 427'de Atina'da doğmuştur. Asil bir aileye mensuptur. Genç yaşta Sokrat'ı tanımış, derslerine devam etmiştir. Sokrat'ı seven Eflâtun üstâdının muhakemesi, mahkûmiyeti ve ölümü sonucu topluma dargın olarak kendini uzak diyarlara atmış ve çeşitli seyahatler yapmıştır. Atina'ya geldikçe dialogue şeklinde felsefi ve sosyal eserler yazmış ve M.Ö. 348 tarihinde de ölmüştür. Eserlerinin sayısı 30 kadardır. İktisat ilmini ilgilendiren en önemlileri Republic (Cumhuriyet) ve Laws (Kanunlar) isimli olanlarıdır.

Eflâtun, hem istibdat ve hem de demokratik rejimlerde yaşamıştır. Bu iki rejim de onun düşündüğü sosyal adaleti gerçekleştirmekten uzaktı . Bu sebepten devlet rejiminin nasıl olması icap ettiği hakkında eserler yazarak görüşünü izaha çalıştı.

İlk çalışma devrelerinde meydana getirdiği Cumhuriyet adlı kitabında savunduğu fikirleri, olgunlaşma devresinde yazdığı Kanunlar adlı eserinde değiştirdiği veya onları gerçeğe daha uygun bir şekilde düzelttiği görülür.

Eflâtun, (ütopist) hayalci olarak görünürse de (realist) gerçekçi taraflarının mevcudiyeti de inkâr edilemez. Eflâtun toplum içerisinde işbölümü taraftarıdır. İnsanların tabii istidatlarının farklı olduğunu kabul eder ve insanların kendilerine en uygun işlerde çalışmaları halinde daha

fazla üretim yapabileceklerini izah eder.

Eflâtun, Aile ve Mülkiyet konularını da ele almış, bunlarda iştiraki kabul etmiştir. Hatta aileyi ortadan kaldırmak için çareler aramıştır. Çocukları devlete mal ederek sıhhatli olanlarını yetiştirmek, zayıf olanları öldürerek kamu sağlığını da korumak istemiştir. Mülkiyet konusunda da kollektif mülkiyeti kabul ederek adeta bir kışla ve yatılı okul hayatını tarif eder. Yukarıda belirtmiş olduğumuz gibi Kanunlar isimli eserinde ilk söylediklerinden dönmüş, aile müessesesini ve çocuğun aileye ait olduğunu kabul etmiştir.

Eflâtun, ticaretle, san'at ve çiftçilikle uğraşanları hoş görmemektedir. Verasetin sınırlandırılmasını ister. Eflâtun sosyalist düşünür olarak kabul olunmaktadır.

Aristo (Aristotales) M.Ö. 384-322, Eflâtun'a nazaran daha müspet ve realisttir. Bu gözle ekonomik ve sosyal konuları incelemiştir. Bizi ilgilendiren en mühim eseri Politika'dır. Bunda Eflâtun'un (République) Cumhuriyet isimli eserinin eleştirilmesi yapılarak Mübadele'den bahsedilmiştir.

Aristo'ya göre, servet iki türlüdür:

1- Hakiki servet,

2- İktisap suretiyle elde olunan servet.

Hakiki servet sınırlı olup, insan emeğinin tabiata uygulanması sonucu doğar. İkincisi ise, eşyanın mübadelesi sonunda oluşur.

Aristo, kıymeti eşyanın faydası ile izah eder. Mübadele ve kullanım kıymetleri arasında farka işaret ederek bazı iktisadi doktrinlerin esasını daha o zaman ortaya koymuştur.

Aristo para ve faiz konusundaki düşüncelerini de açıklamıştır. Paranın yavrulayamayacağını, bitki ve hayvanlardan bu noktada ayrıldığını ifade ile faizi kesin biçimde yasaklamıştır.

Aristo da Eflâtun gibi bazı işleri vatandaşları için iyi görmez. Bunlar ticaret, sanat ve işçiliktir. Bu işlerle kölelerin meşgul olmasını ister. Buna karşı tarımın sevk ve idaresinin çok şerefli bir iş olduğunu anlatır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

II. ORTA ÇAĞ

Orta çağdaki düşünüş ilk çağdakinden daha değişik bir görünüş içindedir. Bu devirde fikir hareketlerine daha ziyade din adamları hâkim olmuştur. Bilhassa hıristiyan aleminde kilisenin rolü büyük olmuş, devlet adamlarının mukadderatı onların ellerine terkedilmiştir.

Bu devrede feodalitenin geçerli ve yaygın olduğu site, köy iktisadı yaşamaktadır. Bu hal XI. asra kadar devam edegelmiş, bundan sonra yavaş yavaş köy sınırları aşılarak şehir hayatına doğru bir gelişme kaydedilmiştir. Tabiatiyle şehir (Polis) kendi kendine yeter durumda olmayınca dış ilişkiler artmış, şehirlerde pazarlar (Agora) tesis edilmeye başlanmıştır. Köylerde tarımsal ürünlerin şehirlerde sınaî mamullerin üretimi ile meşgul olunmuş, basit manada aralarında bir iş bölümü böylelikle meydana gelmiş ve ekonomik ilişki gittikçe ilerlemiştir. Fakat bu gelişme kolay olmamış, her alanda din adamlarının müdahalesine rastlanmıştır. Din adamları zenginliğe asla müsamaha etmiyorlar, servet iktisabını hoş karşılamıyorlardı. Bu devrin İtalya'lı düşünürlerinden olan Saint Thomas d'Aquin; servet ve özel mülkiyet sahiplerinin durumlarına göre iyi veya fena olabileceklerini ve alış verişin ahlâki prensiplerle telâfi edilebileceğini izaha çalışmıştır. Bu düşünür, kapitalin geliri olan faize şiddetle hücum etmiş, faizin zamanın fiyatı olduğunu ifade ile zamanın Allah tarafından herkese eşit olarak verildiğini, zaman müessesesi üzerine kimsenin tekel kuramayacağını, tekelcilerin, zamanın az veya çok oluşuna göre para olarak Allah'ın lütfunu istismar ve Allah'ın emirlerine muhalif hareket etmekte olduklarını söylemiştir. O zamanki skolâstik ve muhafazakâr düşünüş hernekadar iktisadi hayatı baltalamaya çalışmış ise de başarı sağlayamamış ve iktisadi hayat gene de gelişmiştir.

Hıristiyan âleminin yanında İslâm dünyasında orta çağlardaki dü-

şünce tarzı daha değişik olmuştur. Gerçi müslüman toplumlar, batının ve Yunan felsefesinin etkisi altında kalmışlardır, fakat bu tesir onların insancıl düşünce ve sosyal yardım hislerini gidememiştir. Meselâ müslüman toplumları da batıda olduğu gibi kölelik müessesesini kabul etmiştir. Ama, kölelerin yaşama tarzları onlara nazaran çok daha başka ve durumları batı toplumlarından daha iyi olmuştur.

Faiz, İslâm dininde de haram sayılmıştır.

İbni Haldun'u bu devirde iktisadi konuları büyük bir yetki ile tetkik eden bir müellif olarak zikredebiliriz. Kendisi devlet müdahalesine taraftar olmamıştır.

III. YENİ ÇAĞ

XV. asırda çeşitli tesirlerle bir taraftan feodalite, diğer taraftan din, eski kuvvetlerini kaybetmeye başlamış, Renaissanse ve Réforme hareketleri sonucu yeni iktisadi merkezler doğmuştur. Bunlara yeni buluşları da ekleyecek olursak iktisat ilminin kendini şiddetle hissettirmeye başlamış bulunduğu sonucuna varırız.

İsviçre'li din adamı Calvin (1509 - 1564) san'at, ticaret ve faiz konusunda çok olumlu fikirler ortaya atmıştır. Bu suretle kapitalizm gelişme zeminini bulabilmiştir.

Bundan sonra ekonomik alanda yeni bir sistem doğmaya başlamıştır.

I- MERKANTİLİZM:

1- GİRİŞ:

Bu ekol mensupları bir ülkenin zenginleşebilmesi için mümkün olduğu kadar kıymetli maden (altın ve gümüş) ithal edip stokları arttırmak zaruretine inanmışlardır. Para ile serveti bir saymışlardır. Fertler nasıl altın ve gümüş biriktirerek zengin oluyorlarsa, milletler için de hal böyledir. İşte bu vaziyet karşısında devlete büyük bir görev düşüyor, o da mümkün olduğu kadar fazla kıymetli madenleri sınırları içine toplamaktır. Aynı zamanda bu hareketin kontrolünü gene devlet yapmalıdır.

Bu gayenin gerçekleşmesi için mümkün olduğu kadar fazla mal ihraç etmeli ve buna karşılık mal ithalini azaltmalıdır. Bu suretle ticaret dengesi müsbet fark verince ülkedeki altın miktarı kabaracaktır. Bu fikrin gerçekleşmesi için gene görev devlete düşer. O da, ithalat kendiliğinden azalamayacağına göre, gümrükler kanalı ile buna engel olmaktır. Bu suretle dışarıya altın sızmasına da mâni olunur.

Bu iktisadi ekolün ortaya çıkmasına birçok faktörler sebep olmuştur.

1- Hükümetler kendi yetkilerini arttırarak daha otoriter olabilmeyi arzulamışlardır.

2- Toplumlar Devlet biçiminde kurulunca mali ihtiyaçlar artmış ve bunların karşılanması konusu ortaya çıkmıştır.

3- Nihayet bu devrede milliyet fikirleri gelişme imkânını bulmuştur.

İşte bütün bu sebepler, merkantilizm'in ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Merkantilizm çeşitli ülkelerde değişik şekiller almıştır.

2- İSPANYOL MERKANTİLİZM'İ :

İspanya'da merkantilizm'e Buillonizm (külçecilik) denir ki, sadece altın biriktirme esasına dayanır.

İspanya, bu sistemi uygulaması sonucunda içerdeki altınları muhafaza etmek ve aynı zamanda dışardan girecek altınları da ülkenin hudutları içinde bırakmak için bazı kayıtlar koymuştur. Bu suretle ülkenin sosyal ve iktisadi seviyesinin altın stoku oranında artacağı kabul edilmiştir.

3- FRANSIZ MERKANTİLİZM'İ :

Industrialisme (Sanayicilik) denilen ve Fransa'da ortaya çıkan sanayiin gelişmesi sonucunda kıymetli madenlerin birikeceğini kabul eden zihniyettir.

Fransa, İspanya'dan farklı olarak kendinde ve sömürgelerinde bu-

lunmayan kıymetli madenleri memlekete çekebilmek için endüstri faaliyetine önem vermiştir. Bu suretle artan sınayi üretim sonucu ülkeye bol altın madeni gelecek ve stok çoğalacaktır.

MARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

4- İNGİLİZ MERKANTİLİZM'İ :

Commercialisme (Ticaretçilik), İngiliz merkantilizmi, dış ticaret ilişkileri sonucu altın ve gümüş gibi kıymetli madenlerin toplanabileceğini kabul eden düşünce şeklidir. Çünkü, dış ticaretin gelişmesi ile ticaret bilançosunun müsbet fark vermesi şartiyle memlekete kıymetli madenler girecek ve bu suretle milli servet artacaktır. Bu düşünce tarzını, yani merkantilizm'i en iyi şekilde açıklayan düşünür İngiliz Thomas Mun'dur.

Thomas Mun'un 1630'da yazdığı ölümünü müteakip oğlu tarafından neşredilen England's Treasure by Foreign Trade "İngiltere'nin Dış Ticaretten Toplayacağı Servet" isimli eserinde İngiliz merkantilizm'inin prensiplerini esaslı olarak açıklamıştır. Mun'a göre, tüccar, ülkenin zenginliğine ve servet toplamasına neden olan en önemli kişidir. Kıymetli madenlerin ülkede birikmesini sağlamak için, dışardan İngilizlerin ihtiyacı olan ithal mallarını fazla tüketmeyip buna karşılık ihracatı arttırması ve bu malların fiyatını yüksek tutması tavsiye edilmektedir. İktisadi mücadelede fiyata büyük bir yer vererek İngilizlerin tekelinde bulunan malların fiyatını mümkün mertebe yüksek, rakip mallarınkini de düşük tesbit ederek, piyasada yalnız kalınmasını, bu suretle daha fazla altın biriktirmenin mümkün olacağı izah edilmiştir.

Bazı merkantilistler, bu konuda fazla ortodoks hareket ederek altının dışarıya sızmasını asla istememişlerdir. Halbuki Mun, bu çerçeve içinde kalmayarak İngiltere'nin ulaştırma konusunda dışarıya kıymetli maden çıkışını da teşvik etmiş, bunu meşhur misali ile izah eylemiştir: "Nasıl bir çiftçi, toprağa tohumu attığı zaman fazlasiyle geri alacağını kabul ediyorsa, ulaştırma içinde İngiltere'nin dışarıya çıkaracağı altınlar bir süre sonra fazlası ile ülkeye geri gelecektir." der.

Görülüyor ki, Merkantilizm, serveti para bolluğu olarak tarif etmiş ve Devletlere de, şahıslar gibi, zengin olmak için fazla kıymetli maden tasarruf etmeyi tavsiye etmiştir. Aynı zamanda tedavülde bulunan para miktarının artması ile fiyatların da yükseleceği neticede iktisadi hayatın

canlanacağını ifade etmiştir.

Merkantilistler, iktisadi hayata Devleti düzenleyici olarak sokmuşlardır. Gerek gümrükler ve gerekse para politikası konusunda devletin esaslı fonksiyonu olduğunu, bunda da herkesin çıkarı bulunduğunu ve fertlerin temin ettikleri yarar oranında vergi ödemelerini kabul etmişlerdir.

5- MERKANTİLİZM'İN ELEŞTİRİSİ:

XVI. asırdan XVIII. asrın ortalarına kadar hükmünü yürüten merkantilizm bilimsel açıdan birçok hataları olan bir iktisat düzenidir. Esasen W.Petty, John Locke gibi merkantilist fikirlerden bazılarını benimseyen iktisatçılar bu ekonomik düşünce sistemini çürütücü eleştiriler yapmışlardır. Sadece altın stoklarının artmasının her zaman ihracatta iyi sonuçlar vermeyeceği, ticari faaliyetlere devletin müdahalesinin zararlı olduğu konuları üzerinde önemle durmuşlardır.

Merkantilizm sanayi ve ticarete önem vermiş, tarımı ihmal etmiştir. Halbuki o devrede tarımın önemi çok büyük idi. Gene yukarıda ifade etmiş olduğumuz gibi daima ihracatı teşvik, ithalatı türlü tedbirlerle daraltma halkın refahına tesir ederek, iktisadi dengenin de bozulmasına sebep olmuştur, şeklinde eleştiride bulunmuşlardır.

II - FİZYOKRATLAR :

1- GİRİŞ :

Fizyokrat kelimesi, Yunancada Physis tabiat ve Kratos kuvvet manasındaki kelimelerin birleşmesinden meydana gelen ve Tabiat Kuvveti olarak Türkçe ifade edebileceğimiz bir kelimedir.

Yukarıda açıklamış olduğumuz merkantilizm, XVIII. asra kadar hükmünü yürüttü. Fakat devletin iktisadi hayata karışması, vergilerin ağırlığı, hayatın ve geçimin güç bir duruma sokulmuş bulunması yeni bir iktisadi düzenin yeniden doğmasını adeta tahrik etti. Bu suretle Fizyokrasi dediğimiz ekol meydana çıkarak, merkantilizmin tarihe mal olmasına neden oldu.

Bu mektebin kurucusu Fransız Dr. Quesnay'dır. XV. Louis'nin

doktoru olan Quesnay (1964 - 1774)'in liderliğini yapmış olduğu bu ekolün mensupları arasında tanınmış olanlar, Marqius de Mirabeau, Dupont de Nemours, Mercier de la Riviére, L'Abbé Baudeau, de Trosne gibi iktisatçılardır. Bunlara, XVIII. asrın tanınmış Fransız maliyecilerinden Turgot'yu da ilave etmek mümkündür Turgot, XVI. Louis'nin maliye nazırı olduğu zaman Fransa'yı merkantilizmin tesirinden kurtaracak olan tedbirleri almakta hiç tereddüt etmemiş, iktisadi hayat üzerindeki devlet müdahalesini, iç gümrükleri kaldırmaya, serbest ticaretin temellerini kurmaya çalışmıştır.

2- DR. QUESNAY VE İKTİSADİ TABLO :

Flizyokratların savundukları tezin ana fikri; tarım bir ülkedeki servetin ana kaynağıdır. Merkantilistlerin ifade ettiği gibi ticaret ve sanayi değildir. Şüphesiz ticaret ve sanayi zararlı işler sayılmaz. Fakat, bunlar tarım gibi hasılat getirmeyip, tükettikleri servet kadar kıymette mal meydana getirirler. Bu fikirleri izah eden Dr. Quesnay, Tableau Economique isimli eserinde milleti üç sınıfa ayırıyor:

Üretici sınıf: Bunlar serveti yaratan ve bizzat tarım yapanlardır. Yani çiftçilerdir.

Arazi sahipleri sınıfı : Bunlar yarı üreticidirler. Tarım geliri ile geçinirler.

Kısır sınıf: Tarımın dışında kalan ticaret, imalatçı, serbest meslek sahibi, v.s. gibi .. işlerle meşgul insanlardır ki, bunların masrafları üretici ve arazi sahipleri sınıfları tarafından ödenmektedir.

Dr. Quesnay, ekonomik tabloda ekonomi içinde yaratılan hasılanın, tıpkı kanın vücutta dolaşımı gibi elden ele geçişini açıklar. Quesnay'e göre ekonomide safi hasılayı yaratan tarımla uğraşan üretici sınıfın yarattığı bu hasıla iki yoldan ekonominin diğer sınıflarına yayılır:

1° Üretici sınıf, üretimde bulunurken bir takım masraflar yapar. Bu masrafların bir kısmı mülk sahiplerine arazi kirası olarak diğer bir kısmı da sanayi ve ticaret erbabına sınai madde bedeli olarak gider.

2° Üretici sınıf üretim faaliyetini tamamladığı zaman elde ettiği maddeleri diğer sınıflara satar. Bu satışlardan bir kısmı ham madde bir kısmı da gıda maddeleri şeklinde olur.

Aşağıdaki tabloda bu gelir-gider akımları kolayca takip edilebilir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

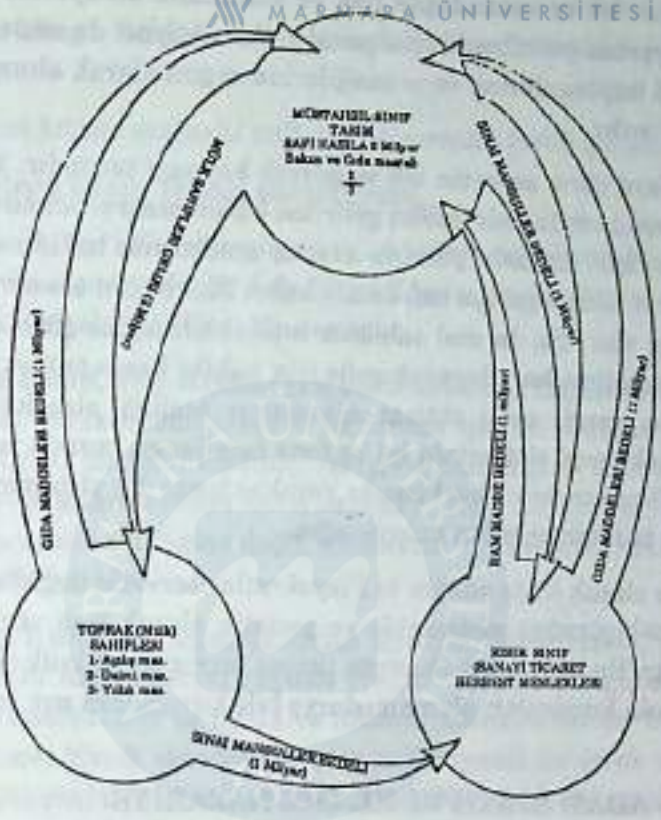

(Şekil : 50)

Burada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta safi hasılanın sadece tarımdaki üreticiler tarafından yaratılmakta oluşudur. Dr. Quesnay'e göre diğer iki sınıf yani toprak (mülk) sahipleri ile kısır sınıf (sanayi, ticaret ve serbest meslekler) safi hasıla yaratmayıp sadece gelir akımlarına aracılık yaparlar.

Fizyokratlar, tabii nizam fikrine sahiptirler. İktisadi faaliyetler bu çerçeve içinde kendiliğinden aksamadan yürür. Ancak devletin müdahalesi bu ahengi bozar. Onun için merkantilistlerin aksi fikri olarak devlet iktisadi hayata karışmamalıdır, deniliyor. Bu fikri: Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler. Dünya kendi kendine yürür (Laissez Faire, Laissez Passer) şeklinde formüle etmişlerdir. Bu formül gene yukarıda temas ettiğimiz metafizik düşünceye, yani tabii nizama dayanmaktadır. Fizyokratlar, Devletin iktisadi hayata girmesini arzulamamakla beraber, eği-

tim, bayındırlık ve vatandaşlık hak ve hukukunu koruyacak kanuni hizmetlerin yerine getirilmesi için paraya olan ihtiyacı da sezmişler ve bunun kendi düşüncelerine ve prensiplerine uygun olarak alınması yollarını aramışlardır.

Onlara göre, servetin tek ve gerçek kaynağı tarımdır. Tarımsal faaliyetler sonucunda elde edilen gelirden bütün masrafları ödeyip gelecek yıl üretimi için lüzumlu para ve üretim araçlarının bakımı ve takviyesi yapıldıktan sonra, geriye safi hasıla kalır. Safi hasıla esasen servet artışına sebep olur. Bu da mal sahibine intikal edeceğine göre, devletin yapacağı hizmetleri karşılayacak gelir için hakiki kaynağı teşkil etmiş olacaktır. Bu vergi; tabii iktisat nizamının özelliği olacaktır. (L'Impôt Unique) tek vergi sisteminin iyi ve fena taraflarını burada tetkik edecek değiliz. Fizyokratların bu konuda yanıldıklarını bu sistemin tatbik imkânlarını bulamayışından anlayacağız.

Son olarak ifade edelim ki Fizyokratlar servetin doğuşunu, tedavülünü ve bölüşümünü sistematik ve şematik olarak izah etmeye çalışan ilk ekoldür. Bu bakımdan ekonomi ilmine hizmetleri büyük olmuştur. İktisat ilminin kurucuları olamamışlarsa bile kuruculara ışık tutmuşlar diyebiliriz.

III- ADAM SMITH VE KLASİK NAZARİYE:

Adam Smith (1723 - 1790) İngiliz iktisatçılarındandır. İskoçyalı'dır. Öğretimini Glasgow Üniversitesi'nde yapmıştır. Önceleri filozof olarak tanınan Smith, daha sonra iktisat ilminin kurucusu olmuştur. Birçok kimseler ona iktisat ilminin babası ünvanını vermiştir. Adam Smith, Fransa'da ortaya çıkan Fizyokratlarla tanışmış ve mektuplaşmıştır. Onların etkileri altında kaldığını dahi ifade edenler vardır. Fakat tanışmadan daha önce A. Smith'in verdiği derslerin notları bulununca fikir, teori ve prensiplerin tamamen kendi malı olduğunu ispat edecek bir delil ortaya çıkmıştır. 1759'da La Thèorie des Sentiments isimli eserini neşretti. 1764 - 1766 senelerinde Fransa ve İsviçre'ye seyahat etti. İşte bu seyahatte Dr. Quesnay ve Turgot'yu tanıdı. Nihayet 1776'da meşhur An inquiry Into The Nature and Causes of the Wealth of Nations (Milletlerin Servetlerinin Mahiyet ve Sebeplerine Dair Bir Araştırma) isimli eserini neşretmiştir. Bu eser beş kitaba ayrılmıştır.

Birinci kitap: Emeğin üretici kuvvetlerini geliştiren sebepler ile emek gelirinin türlü halk tabakaları arasındaki tabii dağılışının bağlı ol-

duğu düzen hakkında;

İkinci kitap : Sermayenin rolüne, bankalara, üretici ve kısır çalışmaya, faize;

Üçüncü kitap : muhtelif milletlerde servetin farklı gelişmesine;

Dördüncü kitap : İktisat sistemlerine;

Beşinci kitap : Kamu maliyesine, giderlere, vergilere, borçlanmaya ait konular incelenmiş ve ilk defa iktisadi konuları bir bütün olarak ele alan bir bilim kitabı niteliğini kazanmıştır.

Adam Smith, Fizyokratlar gibi Serbest İktisat Düzenini ister. Devletin iktisadi alana müdahalesinin toplumlar için iyi sonuçlar vermeyeceğini anlatır. O da tabii nizamın varlığına inanmıştır. Yalnız Smith'in bu fikri fizyokratlarınkinden daha başkadır. İlâhi bir kuvvet tarafından tabii nizamın tesis edildiğine değil, insanların içindeki çıkar hissi sonucu doğacağını ifade eder.

Adam Smith'in Fizyokratlardan ayrıldığı diğer nokta, onlar gibi sadece tarımın hakiki servet yapıcısı üretim faaliyeti olduğunu kabul etmez. Diğer mesleklerin de fayda ve lüzumu üzerinde durur. Hakiki servet kaynağının Emek olduğunu söyleyerek kıymeti de emek unsuru ile izah eder. Bir malın kıymetli oluşunun hakiki nedeni ona emek sarfedilmiş bulunmasındadır. Smith, kıymeti de ikiye ayırır:

- Kullanım kıymeti,

- Mübadele kıymeti.

Emek, mübadele değerinin hakiki ölçüsüdür. Diğer taraftan Adam Smith, emeği de bir tasnife tabi tutar. İhtisaslaşmış emekle hiçbir tecrübeye dayanmayan emek bir olmayacaktır. Kalifiye emek üretimde daha etkili olacak ve neticede randıman artacaktır, der. Smith, iş bölümü ve ihtisaslaşma sonucunda üretimin çok fazla artacağını da anlatır. Milletlerin zenginliği eserinin türkçe tercümesinde, iş bölümü, bir şeyi başka bir şeyle trampa ve değiştirme eğiliminin pek yavaş, tedrici fakat kaçınılması imkânsız olan neticesidir. Medeni topluluklar her an, bir sürü insanın işbirliğine ve yardımına muhtaçtır. Çeşitli yetenekler, birçok hallerde iş bölümünün sebebi olmaktan ziyade sonucudur, der. Smith, işçinin veriminin iş bölümü ile artacağını, meşhur toplu iğne misalini vererek açıklıyor. Ama bu iş bölümünün de elde mevcut sermaye miktarı

ile orantılı olduğunu, sermaye artmadıkça, işçinin sayısının artmasının bir mana ifade etmeyeceğini izah eder.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sermayeyi de şöyle tarif eder: Sermaye insanların sırf kendi şahsi çıkarlarını düşünerek tasarruf ettikleri kıymetlerden ibarettir. Merkantilizm'in kıymetli madenleri toplama eğilimine şiddetle hücum ederek, gümrükler konulması, v.s. gibi tedbirlerin gelişmeye engel olacağını ifade eder.

A. Smith'in hükümetin müdahalesi konusunda takındığı tavır, mutlak değildir. Navigation Acts yani "Gemicilik Kanunları", İngiltere'ye gelen ve giden eşyaların taşınması İngiliz gemileri ile yapılmalıdır, hükmünü koyar. A.Smith, bunu hoş görür.

Smith, toplum içerisindeki fertlerin ihtisaslaşmaları ile beraber, ülkeler arasındaki ihtisaslaşmayı da özler. Bir aile reisinin hariçte ucuza tedarik ettiği bir malı kendi evinde daha pahalıya yapmasının iktisadi bir davranış olmayacağını ifade eder.

IV- MALTHUS (1766 - 1834) VE TEORİSİ:

Malthus, kalabalık bir aileye mensup olup, din adamı olarak yetiştirilmiştir. Tahsilini "Jesus College" 'de yapmıştır ve Anglikan kilisesinden yetki almıştır. Malthus'un babası, gayet açık fikirli olduğundan, çocuğu ile daima tartışmayı bir zevk bilmiş ve bu Malthus'un hayatında büyük bir etki yapmıştır. Bu tartışmalar, Malthus'u iktisat ilmine doğru itmiş, büyük bir merakla iktisadi olayları ve bilhassa nüfus hareketlerini dikkatle takip ve etüd etmiştir. Esasen İngiliz kamuoyu Napolyon Harpleri yüzünden karamsar olmuştu. Malthus, bu hava içinde nüfus hareketlerini incelemiştir.

Malthus da fizyokratlar ve Adam Smith gibi tabii nizama inanmaktadır. Yalnız ona göre, neticede refah ve saadeti beklemek doğru değildir. Çünkü, nüfus o şekilde çoğalmaktadır ki, belli bir süre sonunda dünya için büyük bir tehlike belirecektir. Dünya nüfusu geometrik dizi halinde artmaktadır. Buna karşılık insanları besleyecek gıda maddeleri, aritmetik diziye göre bir artış gösterir. Bir gün gelecek, gıda maddeleri üretimi insanları besleyemeyecek ve onların ihtiyaçlarını karşılayamayacaktır. Malthus'a göre 25 senede nüfus iki misli artmaktadır. Meselâ, Adanın nüfusu 11.000.000 kişi iken üretim bunu karşılar. 25 sene sonra nüfus 22.000.000 ve gıda maddeleri de iki misli olacak. İkinci 25 sene

içinde nüfus 44.000.000 iken gıda maddeleri 33.000.000'a yetecek kadar bulunacak. Daha sonra nüfus 88.000.000, gıda maddeleri ise sadece 44.000000 kişiye yetecek seviyede kalacaktır. Birinci asrın sonunda nüfus, 176.000.000 iken, gıda maddeleri 55.000.000 kişiye doyuracak. Bu suretle 121.000.000 insan tamamen gıdasız kalacaktır.

İşte bu düşünceler, gerek Malthus'un çevresinde ve gerekse dünyada bir bomba tesiri yapmış ve uzun uzun münakaşa edilmiştir. Hatta, günümüzde dahi Malthus'un fikirleri tartışılmakta ve kendisine hak verenler bulunmaktadır. Malthus, sadece bu tehlikeyi teşhis ve ilân etmekle kalmamış, aynı zamanda çarelerini açıklamaya çalışmıştır.

Nüfus artışını bazı olayların frenlediği bir gerçektir. İki fren vardır:

1- Preventive (Mani fren) : Evlilikten kaçınma,

2- Positive (Müsbet fren) : Harpler, bulaşıcı hastalıklar.

Nüfusu artan her toplumda bu frenler, artışı durdurmaya çalışırsa da pek az ülkede nüfusun, gıda maddelerini aşacak bir şekilde fazlalaşmasına engel olabilir.

Neticede denilebilir ki; İnsani temayüller tanzim ve idare edilmelidir. Yalnız dikkat edilecek nokta, bunların zayıflatılmaması ve tahrip edilmemesidir. Ahlaki evlilik düzenlemeleri, bu vaziyet karşısında bir vazife oluyor. Çünkü, nüfusun artışından doğacak fenalıkları önleyecek yegâne çaredir.

V- JEAN - BAPTISTE SAY (1767 - 1832) :

Fransız iktisatçısıdır. Pek genç yaşta hayatını kazanma zorunda kalan Say, Paris'te bankada ve sigorta işletmesinde memur olarak çalışmış ve daha sonra gazeteciliğe geçmiştir. Bu devrede A.Smith'in eserini okuyarak iktisat ilmine merak sarmış ve kitabı Fransızcaya tercüme etmiştir. Napoleon düştükten sonra, eserlerini neşre başlamış ve bu arada Cours Completd'Ekonomie Politique isimli meşhur altı ciltlik eserini neşretmiştir.

Jean Baptiste Say, iktisat ilminde üretim, tedavül, bölüşüm, tüketim tasnifini ilk yapan iktisatçıdır.

J.B. Say, iktisat ilminde Mahreçler Kanunu (La théorie des débouchés) ile anılmaktadır.

Bu zamana kadar iktisadi buhranlar üzerinde fazla durulmamıştı ve iktisat ilmiyle meşgul şahısların eserlerine de yer verilmemişti. Buhranların doğuş sebepleri üzerinde durulması zarureti hasıl oldu. Bu fazla üretim karşısında sürümün artmaması, sabit kalması ile izaha çalışıldı. Fakat, J.B. Say, mahreç teorisini ileri sürerek "üretimin artması, aynı zamanda talebin de gelişmesine sebep olacağından, fazla üretim bir buhran doğurmaz, kaldı ki, bir malın üretimi diğer mallara olan talebi de teşvik etmektedir" diyor.

"Her arz, kendi talebini yaratır" formülü ile özetlenen Mahreçler Kanunu iktisat teorisi yönünden büyük bir önem taşımaktadır. Zira, Klâsik Teori'ye göre ekonominin daima tam istihdam seviyesinde bulunması ancak Mahreçler Kanununa göre izah ve isbat edilebilir. Yaratılan her yeni arz, diğer mallar için bir talep olduğuna göre, ekonomide sürüm tıkanıklığı, stok artışı ve işsizlik gibi dengeyi bozucu haller görülmez. Say'in Mahreçler Kanunu daha sonra "Faiz Fleksibilitesi" ve "Ücret Fleksibilitesi" teorileri ile tamamlanarak Klâsik Teori'nin temel unsuru haline gelmiştir.

Say, makineleşme ile işgücü konusunu da inceleyerek, makinenin işçinin yerini alacağı endişesini ortadan kaldırmaya çalışmıştır.

VI- RICARDO (1772 - 1823) :

Londra'da doğan ve 20 yaşında Londra Borsasında önemli bir yer alarak, 25 yaşında büyük bir servet yapan Ricardo, bir Yahudi bankacının oğludur. İktisat ilminde A.Smith'den sonra büyük bir şöhret sahibidir. Ricardo, ilmen çok kuvvetlidir. Ortaya koyduğu teori ve prensipler bugün dahi üzerinde önemle durulan aktüel konulardır. Ricardo, diğer iktisatçılar ve klâsikler gibi bütün iktisadi bahisleri ele almamış, onların içinde meselâ, toprak rantı, kıymet, ücret ve dış ticaret gibi konuları derinliğine etüd ederek teoriler oluşturmuştur.

Ricardo, Malthus gibi kötümser klâsiklerden sayılmaktadır. Yazdığı Principles of Political Economy isimli eseri iktisat ilmine büyük hizmet etmiş ve bu eser, Karl Marx da dahil olmak üzere, birçok iktisatçılara ve ekollere kaynak vazifesini görmüştür.

Bu kitabında Toprak Rantından bahseden Ricardo, o devirde İngiltere'nin sınırlı olan topraklarını ve diğer taraftan Malthus'un temas ettiği nüfus artışını dikkate alarak teorisini kurmuştur.

Ricardo'ya göre, sınırlı olan toprak karşısında artan nüfusu beslemek için verimsiz topraklar üzerinde fazla masraflı da olsa tarım yapmak zarureti vardır. Toprağın mevcut alanı genişletilemeyecektir. Yeryüzünde mevcut toprakların hepsi de aynı verimlilikte değildir. Bazıları münbit, diğerleri daha az verimlidir. Bu değişik verim kabiliyetinde ve aynı büyüklükteki topraklara eşit emek ve masraf sarfedilecek olursa, münbit toprak diğerine nazaran hasad zamanı daha fazla ürün verecektir. Gerçi insanlar evvela verimli topraklar üzerinde tarım yapmışlardır. Ama nüfus artınca daha az verimlilerini de kullanmak mecburiyeyinde kalmışlardır. Bu suretle sarfedilen masraf ve emeğe göre üretim maliyetleri değişik mahsuller ortaya çıkmıştır. İhtiyacın şiddeti altında bu üretim işi yapıldığı için elde edilen mahsul, tamamen farklı üretim maliyetinde olmasına rağmen talep edilecek ve tüketilecektir. Bu malların fiyatı farksızlık kanunu gereğince, yani aynı vasıf ve cinsteki malların aynı zaman ve mekanda tek bir fiyata satılması prensibine göre teşekkül edecektir. Bu fiyat da, marjinal teşebbüsün üretim maliyetine uygun olacaktır. Neticede münbit topraklar üzerinde tarım yapan şahıs, piyasada teşekkül eden fiyat sonunda diğerlerine nazaran fazladan bir gelir temin edecektir. Buna, tefazuli (diferansiyel) rant denir. Bu rant, bilhassa kendini tarım sektöründe hissettirir. Bir ülkede nüfus arttıkça toprak sahiplerinin bu yoldan elde edecekleri gelir de çoğalacaktır.

Ricardo, rantı Fizyokratların dediği gibi, tabiatın lütfundan ve iyi kalbliliğinden değil, bu konuda kıskanç ve hasis davranmış olmasından ileri geldiğini ifade eder.

Ricardo, kıymeti emekle açıklar. Üretim için esaslı faktör emektir. Üretim unsunlarından sermaye, daha önceden sarfedilmiş bulunan emeklerden meydana gelmiştir. Yani billurlaşmış emektir.

Müteşebbisin fikri faaliyeti de bir nevi emektir. Bu suretle o, üretim unsurlarını dahi emeğe dahil etmiş bulunmaktadır.

Ricardo, emeğin geliri olan ücret konusunda karamsar görünüşünü şöylece ifade eder: "İnsanların çoğalması ve neticede ihtiyaçlarını tatmin için daha fazla masrafla az verimli toprakları işleyip, gittikçe artan masrafla gıda maddelerini temin etmesi, işçinin durumunu sarsarken, diğer taraftan nüfusun artışı ile işgücü arzı da çoğalıp, asgari geçim seviyesinin düşmesine, yani ücretlerin azalarak aksine gıda maddelerinin pahalılaşmasına sebep olacaktır. Bu suretle işçi güç bir duruma düşecek-

tir. Bu durumun düzeltilmesi ücretlere zam yapmakla kabildir ama, o da sermaye sahibinin gelirini daraltacağından pek de kolay olmayacaktır."

Ricardo, Dış Ticaret konusunu da ele almış ve çok önemli olan Mukayeseli Masraflar Doktrinini (Doctrine of Comparative Costs) izahla, her ülkenin maliyeti ucuz olan malları içerde yapması ve diğer ülkelerdekine oranla pahalı olanı dışardan ithal etmesinin menfaate uygun olacağını ifade etmiştir.

İngiltere'de Ricardo'nun takipçileri Mac Culloch, James Mill (Stuart Mill'in babası) ve Nassau Senior'dur.

VII- JOHN STUART MILL (1806 - 1873) :

Klâsik ekolün son temsilcisi olmuş ve klâsik okulun eksiklerini tamamlamaya çalışmıştır. Felsefe ve tarihe karşı sempatisi olduğundan, bu konularda etüd imkânlarını bulmuş ve bunun tesiri ile iktisat ilmi içerisine Sosyal Adalet fikrini sokarak, toplumun refah ve saadetine mani olan sefalet ve eşitsizlik fikri üzerinde bilhassa durmuştur.

J.S. Mill'in yazdığı en mühim eseri Principles of Political Economy'dir. Bu eserini hayatının sonlarına doğru yayınlamıştır. Toplumda ferdiyetçiliği esas almış, serbest mübadele sistemine taraftar olmuştur. Yalnız Stuart Mill, sanayi konusunda sosyalist eğilim göstermiştir. Bu hususta devletin müdahalesini hoş karşılamış ve miras hakkının sınırlandırılması, arazi rantının tamamen topluma mal edilmesini istemiştir. Ücret fonu teorisini gayet iyi bir şekilde formüle etmiştir.

Dış ticaret siyasetinde, klâsik teoriye bağlı kalmakla beraber, himayeciliğin de bazı hususlarda söz konusu olabileceğini kabul etmiştir.

VIII - MİLLİ İKTİSAT OKULU VE LIST:

Almanya'da milli iktisat teorisini Friedrich List (1789 - 1864) kurmuştur. Almanya'da idari ıslahat istemesi neticesinde hapse mahkûm edilmiş, Amerika'ya gelerek çiftçiliğe başlamış, arazisinde kömür madeni çıkınca çok zenginleşmiş, Amerikan Konsolosu olarak tekrar Almanya'ya gelince, iktisadi fikirlerini çok daha açıkça anlatma imkânını bulmuş ve meşhur Systéme National d'Economie Politique (Milli İktisat Sistemi) eserini vermiştir.

List, dahili gümrüklerin ülke ekonomisini baltaladığını, gelişmeye engel olduğunu söyleyerek, bilhassa Alman Devletleri arasındaki güm-

rüklerin birleştirilerek bir birliğe gidilmesini tavsiye etmiştir. Bu suretle ülkeler farklı imkânları gümrük hudutlarıyla korunacak ve yeni doğan sanayi şubeleri gelişme imkânını bulacaktır. Neticede ülkeler arasında bir denge temin edilecek, ancak bundan sonra eşit şartlar altında serbest rekabete geçilebilecektir.

List'in milli ekonomi teorisini Tarihçi Okul da desteklemiştir.

IX - TARİHÇİ OKUL:

Klâsiklerin iktisatta kullandıkları Deductif Metod XIX. asırda Tarihçi Okul taraftarlarınca kritik edilerek iktisadi hayatın ve faaliyetlerin tetkiki bakımından tarihten de faydalanılması istenmiştir.

Bu ekolün, kurucuları arasında Roscher, Hildebrand ve Knies'i görüyoruz. XIX. asrın birinci yarısı içinde cereyan eden ve oldukça hareketli tartışmalara yolaçan, birinci devreden sonra da aşağı yukarı bir çeyrek asır durgunluk devri geçirilmiştir, sonra aynı prensipleri savunan yeni Alman düşünürlerin doğduğu görülmüştür. Bunlar arasında Schmoller, Bücher ve Sombart'ı zikredebiliriz. Bunlar, iktisat ilmini tarihi hadiselerin yardımı ile ve onların içerisinde incelenmesini uygun bulurlarken hepsinin yaklaşımı farklı olmuş ve bazen birinin kabul ettiğini, diğeri reddetmiştir. Meselâ, Hildebrand ve Knies, klâsik teorinin yanlış olduğunu ifade ederken, Roscher de tamamen yanlış olmadığını, eksiklerinin bulunduğunu ve bunları gidermek için de tarihi hadiseleri dikkate alarak geliştirilebileceğini belirtmiştir.

X - SOSYALİSTLER :

1 - GİRİŞ VE UTOPİST SOSYALİZM:

Sosyalizm nedir? sosyalist kimdir? Bu suallerin cevabını vermek, veyahut kesin olarak sınırlandırmak ve tarif etmek güçtür. Sosyalizm'in birçok cephesi vardır. Sosyalizm'in tarifini çeşitli cephelerden yapmak mümkündür. Onun için biz, kelimenin kökeninden başlayarak iktisadi anlamdaki sosyalizm'i açıklamaya çalışacağız. Socialisme kelimesinin menşei Lâtince Socius arkadaş anlamına gelir. Social sıfatından kurulmuştur. Bu kelime bilhassa XVIII. ve XIX. asırlarda kullanılmaya başlanmıştır.

Emile Durkheim; "Sosyalizm, bütün iktisadi faaliyet mekanizması-

nın toplum tarafından idaresidir" der. Yani iktisadi organizasyonun fertlerden devlete devredilmesidir. Devlet artık orta çağdaki fonksiyonları ile kalmayıp, onları genişletmekte, 18. asırda dahi devletin (Etat-Gendarme) Jandarma Devlet sıfatını muhafaza etmesini isteyen zihniyetin karşısında İktisadi Devlet - Sosyal Devlet halini iktisap etmektedir.

Meşhur Alman sosyoloğu Sombart, sebep-sonuç ilişkisinden hareket ederek sosyalizm'in doğuşunu, XIX. asırda sanayiin ilerlemesi ve neticede işçi sınıfının meydana gelmesi ile izaha çalışır. Bu asırdaki sosyalizm'e Proleter Sosyalizm adını takar.

Karl Marx ise, sosyalizm'i daha ziyade üretim araçlarının kollektifleştirilmesini hedef tutan bir tarifle bu akımın kendisi tarafından XIX. asırda ilmi bir şekilde ortaya konulduğunu ifade etmektedir.

Biz geçmiş derslerimizde ilk ve orta çağlarda bazı düşünürlerin iktisadi konulara temas ettiklerini, hatta Individualizm'e hücumla, sosyalizme uygun bazı prensipler ileri sürdüklerini görmüştük. Bunlardan başlıca Eflâtun (Plato) ve Thomas More, Campanella isimlerini saymıştık. Acaba bunları sosyalist olarak kabul edecekmiyiz?

Karl Marx, sosyalizm'in kendisiyle başladığını ifade ederek 19. asırdan önce, bu doktrini izah edici nitelikte fikirler ileri süren düşünürlere (Utopist) Hayalci sıfatını veriyor. Durkheim ise, 19. asırdan öncekilere sadece Sosyalizm diyor. 19. asırdakine de Proleter Sosyalizm ismini takıyor.

Bunlara göre ilk çağlarda beliren ve 19. asra kadar devam eden sosyalist fikirlere "Utopizm" adını vereceğiz. Utopizm nedir? Sosyalizm ile münasebeti nasıldır? Utopistleri de sosyalistler arasına katmak mümkün müdür?

Milâddan 14. asır öncesine kadar Yunan medeniyeti altın çağını yaşamıştır. M.Ö. 14. asırdan sonra bu çağ nihayete ermiş ve özel mülkiyet müessesesi doğmuştur. Eflâtun gibi filozoflar daima mazideki altın çağ devrini arzulamışlardır. Bu çağda, eksiksiz bir komünizm'in bulunduğuna kani olmuşlar ve kendi fikirlerine daima bu çağ kaynak olmuştur. Fakat, bu devirde bütün toplumun tam kollektif bir hayat sürdüğü de süphelidir. Eflâtun'un utopizminden fazla bahsedecek değiliz. Zira onun hakkında daha önceki bahislerde gerekli bilgiyi vermiştik.

Orta çağda İngiltere'de sosyal sorunlara "Humanisme" gözü ile ba-

kan ve bunun temsilcisi olan Thomas More'u görüyoruz. Thomas More, 1478'de Londra'da doğdu, iyi bir tahsil yaptı. Zamanın kralı VII. Hanry ile arası iyi değildir. 1509 yılında kral ölerek yerine VIII. Hanry geçince More için yeni ufuklar açılmış oldu. Yeni kral, kendisini sevdi ve tuttu. Hatta onu elçi ve yüksek rütbeli memur yaptı ve Başvekilliğe kadar yükseltti. Fakat kral ikinci defa evlenmek isteyip, Papalık ilk karısı ile boşanmasına izin vermeyince koyu katolik olan More, kilise ile aynı fikirde olduğundan kralın gazabına uğradı ve idam edildi.

Thomas, can pahasına da olsa, fikirlerinden fedakarlık yapacak karakterde değildi. İnandığı fikirleri ve özlediği toplumu Utopia isimli eserinde canlandırdı. Böyle bir toplumun varolduğunu asla ifade etmedi. Ancak mutlu bir toplumun hayali olduğunu da biliyordu ki, kitabın adına Utopia dedi. Utopia'da bir ada üzerinde örnek bir toplumun hayali kurulur. Herkes hür ve eşittir. Refah ve saadet ve sukûn kazanmak için ferdi mülkiyet yoktur. Her fert 6 saat çalışmak mecburiyetindedir. Bu çalışması devlet tarafından tanzim edilmiştir. Esasen ihtiyaçlar da tahdit edildiğinden ve lüks ihtiyaçlar dikkate alınmayacağından, bu konuda üretim de yapılmayacaktır. Geriye kalan vaktın 8 saati uyku ve 10 saati de dinlenmek ve okumakla geçirilecektir. Din konusunda herkes serbesttir. Utopia'da evlenme ve ev hayatı vardır. Yani More, standart ihtiyaçlara göre insanlar düşünerek toplumun bu şekilde olmasını, kollektif bir disiplin kurulmasını hayal etmiştir.

Özetleyecek olursak, Utopistlerin müşterek tarafları vardır. O da toplumda sosyal adalet, sefaleti önleme, insanların yaşama standartları arasındaki farkı kaldırma veya azaltma ve böylelikle seviyeli ve ahlâklı mesut ve müreffeh bir toplum kurmadır. Utopistlerin, sosyalist sayılmalarının sebebi devleti daima iktisadi faaliyetin dışında bırakmış olmaları ve daha ziyade ahlâk ve siyasi endişelerle devlet müessesesini kabul etmiş bulunmalarıdır. Halbuki, 19. asır sosyalizmi, devleti iktisadi hayatın başına almış, refah ve saadeti topluma getirecek rejimin devlet olduğunu ortaya koymuştur. Devlete, sermaye ve emek gibi başlıca üretim faktörlerinin sevk ve idaresi fonksiyonu da verilmiştir.

19. asırda, toplum anlayışı oldukça değişmiş, sosyal olaylar tekniğin ve sanayiin gelişmesi neticesinde önemli sorunlar ortaya çıkarmış, yeni bir sınıf doğmaya başlamış, sermaye sahiplerinde işçinin elde ettiği ücretle mukayese edilmeyecek derecede gelir ve servet toplanması sosyal düzeni sarsmış, hayatlarını kazanmak, yaşamak ve var olmak için işçi

ailelerinin 8 - 10 yaşları arasındaki çocuklarını dahi 10 - 12 saat çalıştırmaları, maden ocaklarında çürütmeleri, geçim endişesi ile kadınların gayri ahlâki fiilleri ve çöken toplum; filozofları, iktisatçıları ve edebiyatçıları kamçılamış, ufukta beliren ve gittikçe semaları kaplayan kara sefalet bulutuna karşı mücadeleye sevketmiştir

Bunlar arasında Saint Simon, Owen, Fourrir, Sismondi, Prudhon, Louis Blanc, Karl Marx gibi düşünürlerin iktisadi doktrin yönünden önemli olduklarını zikredebiliriz.

18. asır liberalizm'ini eleştirerek kendi teorilerini ortaya koyan sosyalist iktisatçıların başında Simon de Sismondi'yi görmekteyiz.

Sismondi, (1773 - 1827), aslen İtalyan olup, Cenevre'de doğan ve Fransız kültürü ile yetişen bir kişidir. Önce A. Smith'in fikirlerini kabul etmiş, fakat daha sonradan İngiltere seyahati, İngiliz işçisinin sefaletini Sismondi'ye göstermiş, (Nouveaux Principles d'Economie Politique) İktisat İlminin Yeni Prensipleri isimli eserini neşrederek sosyalist fikirlerin temsilcisi olmuş ve klâsik iktisatçıların fikirlerine karşı mücadele açarak müdahaleciliği savunmuştur. Sınai gelişmenin başıboş gidişinin önlenmesi, bu işletmelerde çalışan işçilerin hayat şartlarının ıslahı ile sefaletten kurtarılmasını isteyen Sismondi, hastalık, işsizlik, sakatlık gibi hallerde sosyal güvenlik fikrini ortaya atmıştır.

Sismondi'ye göre, makineleşme neticesinde üretim artacak ve bu artışa tüketim ve talep aynı ölçüde ayak uyduramayacağından fazla üretim, buhranların doğuşuna sebep olacaktır. 1815 - 1825 arası İngiltere buhranları sırf fazla üretimdendir.

Düşünür'e göre sermaye, bu devirlerde sınırlı ellerde toplanıyor, sermayedarların kuvvet kazanmalarına karşılık emek sahiplerinin durumları değişmiyor ve hatta geriliyordu. Neticede üretimde yaratılan kıymetlerin bölüşülmesinde işçi aynı payı aldığından satınalma gücü değişmiyor ve yaratılan kıymet fazlası hariçte pazar bulmak durumunda kalıyordu. Sanayiin gelişmesi servetlerin dar bir zümrede birikmesine sebep olmakta, buna karşı emek sahipleri her gün artmakta idi. Bu durumun doğurduğu sosyal sefaletin önüne geçmek için tedbir alınması gerekiyordu. Bunu da ancak devlet yapmalıydı. Servet ve sermaye sahipleriyle emek sahipleri arasındaki mesafeyi mümkün olduğu kadar daraltmalı ve hatta imkân olursa mülkiyet ile emek birleştirilmelidir.

Demek oluyor ki, Sismondi sadece tenkid edip müesseseleri yıkmıyor, aynı zamanda çıkar yolu da gösteriyor ve daha o zaman bugünün işçi sigortalarına temas ediyordu.

Saint Simon, aristokrat bir Fransız ailesine mensuptur. 19. asır Fransız sosyalizm hareketinin temsilcisidir. Hayatının ilk yıllarında gayet müreffeh iken sonlarına doğru çok sefil ve perişan olmuştur. Sefalet onu kamçılamış, düşünceye ve yazmaya sevketmiştir.

Simon denilince, onun (Parabole) teşbih teorisi akla gelir. Bu teori içinde bütün fikirlerini açıklamıştır. "parabole"ünde "toplum içinde Industriel denen insanların bir anda yok olacağını düşünürsek, o toplum ruhsuz bir vücuda benzeyecek ve derhal çökmeğe doğru gidecektir" der. Buna karşılık aynı toplum hanedanı nazırları, yüksek idari ve yasal teşkilat başındaki amirleri, zenginleri ve arazi sahiplerini kaybederse, Devlet bundan büyük bir zarar görmeyecektir. Demek ki, S.Simon'a göre "Endüstri, yani çalışan üretici sınıf toplumun devamı için önemlidir".

Saint Simon, özel mülkiyete düşman olmamış, sadece üretim organizasyonunun yetersiz oluşunu eleştirerek muhtelif meslek teşekküllerinin teşkil edeceği iktisadi bir hükümet sistemi ile üretimin düzenlenmesini istemiştir. Böylece Simon, sosyalistlerden daha ileri bir üretimci sıfatını kazanmışsa da diğer iktisatçılar tarafından fikirleri işlenerek yarı sosyalist hale getirilmiştir. S.Simon ekolü, rekabeti eleştirerek özel mülkiyetin miras kanalı ile devamının kaldırılmasını istemiştir. Bu suretle; boş ve işsiz kimselerin ellerindeki üretim araçları atıl kalmayacaktır. S Simon, her alanda kabiliyete yer vermektedir.

Tüketim konusunda iştiraki kabul etmeyip, fertleri iktisadi hayatın başındaki hareket noktasında eşit kılmayı arzulamıştır.

Sosyalizm'de kullanılan Proleter (Prolétare) kelimesi ilk defa olarak S.Simon tarafından kullanılmıştır. Lâtince (Proletarius) kelimesinden, varlığı sadece çocuk yapmaktan ibaret olan fakir adam anlamına gelir. 19. asırda ifade ettiği mâna sermayesi sadece "emek" olan sanayi işçisi olmuştur.

S.Simon, "Système Industriel" de gayesinin, sadece yaşama vasıtası emek olan kalabalık sınıfın şartlarını mümkün olduğu kadar düzeltmek olduğunu açıklar.

2- İDEALİST SOSYALİSTLER:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

A) LOUIS BLANC (1811 - 1883):

Louis Blanc, Simon'un tesiri altında kalmıştır. Tarihi analize önem verir ve en mühim eseri "L' organisation du Travail" Emeğin Örgütlenmesi'dir. Yazar bu eserinde rekabetin fenalıklarından, sosyal atölye şeklinde bir nevi üretim kooperatiflerinin kurulmasından daima bahsetmiştir. 1849'da Fransız kurucu meclisi azası olunca, orada işçi çıkarlarını geniş ölçüde savunmuştur. Bu fikirlerin uyandırdığı tepki karşısında İngiltere'ye giderek, oradan mücadeleye devam etmiştir.

B) CHARLES FOURIER (1772 - 1837):

Bir Fransız tacirinin oğludur. Genç yaşta babası ölmüş ve kalan mirası ile ticaretine devam etmiştir. Kabiliyetsiz bir tüccardır. Esasen kendisi, şerefli bir insanın ticari hayatta yaşayamadığını ifade eder.

Sosyalist esaslar üzerinde kurulacak toplum teorileriyle ilgilenmiştir. Açıkladığı fikirlerle modern kooperatifçiliğin kurucusu olma hakkını kazanmıştır. Fourier denilince aklımıza derhal kooperatif konusu gelmektedir.

Fourier'in ticaretle uğraştığı Lyon şehri 19. asırda işçi hareketlerine sahne olmuş ve asrın proleter sınıfı burjuvaziye karşı çektikleri sefil ve perişan bir hayat sebebiyle daima onlarla mücadele etmiştir. O zaman hürriyet, eşitlik ve kardeşlik prensibi her yerde karşısına çıkıyor, o toplumda siyasi olay ve ihtilallerin sosyal davayı halletmeyeceği kanaati yerleşiyordu.

Fourier, ilmi analizlerine bu muhit ve şartlar içinde devam etti. Tabiat, ruh ve toplumu bir çerçeve içinde toplayarak meşhur cazibe kanununun sosyal kainat içinde geçerli olduğunu izaha çalışmıştır.

Koyu (Antişemit) yahudi düşmanı olan Fourier, ticaret serbestisine hücumla, devletin daimi kontrolünü ve hatta devletin ticareti bizzat ele almasını istiyordu.

Hayatının son safhasını Paris'te sefil bir halde geçiren sosyalist iktisatçı, kurulmasını arzuladığı toplumun Falanj (Phalanstére)'lar halinde teşkilatlanmasını arzular. Her falanj, belli ailelerin teşkil edeceği guruplar olup, ortak üretim sistemine uyarak faaliyet gösterecek yani falanj dahilindeki fertler tam bir işbirliğinde (Coopération) bulundurula-

caklardır. Gerçekte falanjlar bugünkü anlamı ile birer kooperatiftirler.

Fourier, modern kooperatifçiliğin öncüsüdür. Fikirlerini sadece teorik alanla sınırlamayarak, uygulama şekillerine de ağırlık vermiştir.

Bazı düşünürler Fourier'i bir deli kabul ederler, diğer bazıları meselâ, Paul Leroy - Beaulieu de dahi olarak kabul etmektedirler.

Fourier'in fikirlerine, esirliğin kaldırılarak, işçinin de üretim kooperatiflerinde sermayedar olması hâkim olmuştur.

C) PROUDHON (1809 - 1865) :

Fransız sosyalistlerinden olan düşünür, devrinin en parlak siması olarak tanınmıştır. Fakir bir aileye mensup olan Proudhon, zekâsı sayesinde Besançon kolejine girmeyi başarmıştır. Gazetecilikten Milli Meclis üyeliğine kadar yükselmiş ve sosyalist hareketlerin öncülüğünü yapmıştır. Proudhon, halk temsilcisi olarak 1848 ihtilalinde girdiği mecliste faiz, rant, kira gibi çalışmadan alınan gelirlere ağır vergiler konulmasını tavsiye etmiştir.

Proudhon, insan kabiliyetinin tabiat tarafından, eğitim malzemesinin de toplumca verildiğini ifade ile, insanların aynı emeği sarfettikleri halde farklı hisse aldıklarını eleştirerek, mutlak eşitliğin uygulanacak en adil prensip olduğunu söyler. Bu kanaata, Ricardo'nun kıymet teorisinden hareket ederek ulaşmaktadır. Diğer taraftan Proudhon kıymeti, emek meydana getirdiğine göre hiç emek sarfetmeden, mülkiyet sahipleri tarafından yukarıda bahsettiğimiz rant, kira gibi gelirler hırsızlıktan başka bir şey değildir diyor.

Proudhon, "Qu'est-ce-que La Propritété?" Mülkiyet nedir? isimli eserinde bu fikirlerin açıklamasını yapar. Sadece ferdi değil aynı zamanda devlet müessesesine karşı da menfi davranışı sebebiyle anarşist olarak tanınmıştır. Kapitalizm ve Devlet istibdadı kaldırıldığı gün insanların hürriyet ve refaha kavuşacaklarına inanır.

Bazı iktisatçılar, Fourier, L. Blanc ve Proudhon'a "İdealist Sosyalist" ler sıfatını vermişlerdir.

3 - İLMİ SOSYALİZM :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Karl Marx ve F. Engels tarafından kurulmuştur. Yahudi aslından gelen Marx, 1818 senesinde güney Almanya'da doğmuş, tahsilini tamamladıktan sonra gazeteci olmuştur. Talebeliğinde Hegel felsefesini tanımıştır. Gazeteciliği esnasında dine hücum etmekle kendini tanıtan Marx'a opportünist diyenler çoktur. Kısa bir zaman sonra Fransa'ya giden Marx, liberal olarak tanınan Dr. Ruge, ile yayın hayatına devam eder. Fransa'da Proudhon'u tanıyan Marx, kendini sosyalizmin cazibesine kaptırır. Bunu müteakip Engels ile tanışır. Onun iktisadi fikirlerini benimseyerek işçi meseleleri ile meşgul olmaya başlar. Bundan sonraki hayatını Engels ile devam ettirir. Belçika, İngiltere ve Fransa'ya seyahatler yapar. 1848'de Fransa'daki siyasi hadiseleri takiben tekrar Almanya'da görünür. Bu ülkede sosyalist sistemin kurulması amaciyle çalışmalar yapmış ise de tutunamayarak İngiltere'ye dönmüş ve hayatının sonuna kadar orada kalmıştır.

Engels, biolojide Darwin, astronomide Copernic gibi sosyolojide Marx'tan bir devrim yapması ümidini beslemiş ve onu daima eserini vermek için teşvik ve tahrik etmiştir. Nihayet Marx, 1867'de Hamburg'da neşrettiği "Das Kapital" isimli eserinin birinci cildinde kıymet-emek teorisini izah etmiştir. Bu eserindeki fikirlerinin ikinci üçüncü ciltlerinde çelişeceği endişesiyle uzun süre neşriyatını geciktirmiş ve susmuştur. Marx, eserinde kapitalist üretim sistemini izaha başlar ve bu sistemi ortadan kaldıracak sebepleri açıklar. Düşüncenin mantıkî temeli "Plus Value" Fazla Değer'e dayalıdır. Malların değerini, üretilmesi için sarfedilen emek miktarı ile belirlediğini kabul etmiştir. Sermaye ile emeği daimi olarak ihtilâfa düşürmüştür. Sermayedarı işçi kullanmadan hasıl olan fazla değeri kendi mülküne geçiren insan olarak görmüştür. Marx'a göre sermaye gittikçe az sayıda şahısların ellerinde toplanacak, bu toplanma had safhaya gelince topluluk ihtilâl ile sermayeyi eline geçirecektir.

Bir ara Almanya'da Lassall ile tanışan Marx daha sonraları onun fikirlerinin ılımlı olması itibariyle ve işçilerle patronlar arasındaki anlaşmazlıkların tatlılıkla halledilmesi konusundaki telkinlerini beğenmeyerek onu sosyalizmin bir numaralı düşmanı ilân etmekten kendini alamamıştır. Fakat Marx, işçilerin barışçı vasıtalarla gayelerini elde ettiklerini bizzat görmüş ve Lassalizm'in Marx'izmden daha fazla başarılı olduğunu gene kendisi ifade etmiştir.

Görülüyor ki; Marx bizzat kendi kendinin eleştirisini yapmaktadır. Stuart Mill; "Marx'ın kıymet teorisi öyle bir teoridir ki ona ait tenkit teorileri ile birlikte kendisinin bütün sistemini alt-üst eder" demektedir.

Diğer taraftan, Kapital isimli eseri ilk olarak Prof.Dr.Dühring "Tarih ve mantık yardımı ile hilekâr, düşünce şekli bozuk, dik başlı, mânasız yaklaşımlarla kurulmuş fantazi" diyerek sert bir şekilde tenkit etmiştir.

O devirlerde Almanya'da kurulmuş bulunan sosyalist eğilimdeki siyasi kuruluşlar dahi Marx'ın fikirlerinden yararlanmış olmalarına rağmen, onun kişiliğinden, yönetiminden ve müdahalesinden daima kaçınmışlardır.

XIX. asrın sonu ve XX. asır, iktisat ilminin gelişmesine değin fikir hareketleri fazlasıyla gelişmiş, onları belli bir tasnif içerisinde toplama olanağı bulunamamıştır.

Bazı iktisatçıların fikir ve teorileri bir okul oluşturabilirken, diğer bazıları bütün tasniflerin dışında kalabilecek bir karakter göstermişlerdir.

XI - AVUSTURYA EKOLÜ:

Avusturya ekolünün kurucusu Karl Menger'dir.

Bu okul geçen asrın sonlarında doğmuş objektif teoriyi reddederek sübjektif teoriyi canlandırmaya çalışmıştır. Bu okula mensup olanlar daha ziyade kıymet konusunda fayda gibi psikolojik bir esastan hareket etmişlerdir. Ortaya koydukları teorilerle iktisat ilmi gelişmiştir.

Meselâ, Böhm - Bawerk'in (1851 - 1914) gelir teorisi, Ludwing Von Mises'in iktisadi hesap fikri, bu mektebin ana düşüncelerini teşkil etmiştir. Avusturya mektebi, hem klâsiklerin hatalarını marjinal fayda ile kapatmış, hem de sosyalizm'de iktisadi hesabın yapılamayacağını göstermiştir.

XII - MATEMATİK EKOL:

Diğer taraftan, matematik usulü faydaya tatbik eden Mussolini'nin hocası İtalyan Pareto (1848 - 1923), Schumpeter, Hayek, Clark, Marshall, Pigou gibi iktisatçılar, Avusturya fikirlerini benimsemişlerdir.

Bunların dışında da matematiğin iktisat ilmine girmesini isteyen

iktisatçılar da vardır. Matematik metodunu ilk olarak iktisat ilmine uygulayan Fransız Cournot (1801 - 1887) Walras, Pareto, Jevons gibi iktisatçılar matematik ekolü kurmuşlardır. Bu ekol iktisatta matematik metodunu kullanmış ve iktisadi ilişkilerin tıpkı matematikte olduğu gibi formüllerle ifade edilebileceğini beyan etmişlerdir. Zamanımızda dahi kuzey Avrupa ülkelerinde, İtalya'da ve Amerika B.D.'de bu fikir etrafında toplanan iktisatçılara rastlanmaktadır.

XIII - ZAMANIMIZ İKTİSATÇILARI :

XX. asır daha ziyade aşırı liberalizm ile sosyalizm cereyanları arasında aracı doktrinlerin çıkmış olduğu bir devredir. Bu arada toplumlarda iktisadi müesseselerin şiddetle sarsıntı geçirmesi iktisatçıların dikkatini konjonktür, para, dış ticaret gibi ekonomik olayların üzerine çekmiştir.

Bu devrin tanınmış iktisatçıları olarak Fransız Aftalion, Truchy, Charle Rist, Nogaro, Baudin, Pirou, İsveçli Wicksell, Cassel, İngiliz Pigou, Keynes, Robertson, Beveridge, Robinson, Hayek, Hawtrey, Alman Weber Röpke, (Wagemann) Amerikalı Fisher, Toussig, Mitchell, Knight, Hansen, Avusturyalı Schumpeter, Haberler, Romanyalı Mancilesco'yu zikredebiliriz.

XIV - J.M. KEYNES VE GENEL TEORİ :

Devrimizde, iktisat ilmi içerisinde "Genel Teori" siyle çok meşhur olan John Maynard Keynes (1883 - 1946)'in kişiliği üzerinde biraz durmak gerekir. Çünkü onunla artık ortodoks iktisat teorisinin dışına çıkılmıştır. Onun iktisat ilmini yeni bir açıdan ele alarak incelemesini zamanın bazı iktisatçıları Engels'in Marx'tan beklediği sosyal alandaki devrimi Keynes'in getirdiğini ifade etmişlerdir.

Buraya kadar tanıttığımız ekonomistlerden tamamen farklı olarak Keynes, gelirlerin üretim faktörleri arasında eşit olmayan bölünüşünün işsizliğe sebep olduğu fikrini ileri sürmüş ve tam istihdamı iktisadi hedef olarak kabul etmiştir.

Keynes, önce A.Smith'den Marshall'a kadar olan iktisatçılara klâsik ismini vererek bunları eleştirmiş ve kendi teorisini ortaya koymuştur.

Keynes, zamanımız iktisatçılarının en orjinal fikirleri sergileyeni ve bunları birçok eserleri içinde kuvvetle izah ve ifade etmiş olanıdır. En

meşhur eserleri arasında (A Treatigon Monetary Reform, A Treatise on Money) ve bilhassa (The General Theory of Employment, İnterest and Money) zikredilebilir.

Keynes para konuları üzerinde uzun boylu durmuş ve yukarıdaki birinci eserinde (Gold Standart) altın esasını şiddetle tenkit etmiştir. Miktar teorisini kabul etmekle beraber bu teorinin pek de tatmin edici olmadığını açıklayarak deflâsyonist gidişin iyi sonuçlar meydana getirmeyeceğini, faizin tasarruf etmenin bedeli olmadığını, tasarrufun iktisadi dengeyi bozan ve hatta buhranlara sebep olan bir unsur olduğunu savunmuştur.

XV - M. FRIEDMAN VE MONETARİZM :

Milton Friedman 1940'lı yılların sonlarında, Keynes'gil yaklaşıma karşı bir akım geliştirerek, paranın ekonomideki rolünü ve izlenen ekonomik politikaların konjonktürel bir çevredeki etkilerini analiz eden yeni bir ekonomik modelin öncülüğünü yapmıştır.

1960'lı yıllarda enflasyon ve işsizlik olgusunun birlikte ortaya çıkması, monetarizm olarak adlandırılan M.Friedman ve diğer ekonomistlerin (K. Brunner ve A.Meltzer gibi) görüşlerinin hızla yayılmasına neden olmuştur.

Monetarizm, enflasyon veya işsizlik gibi temel makro-ekonomik büyüklükleri etkileyen faktörün para olduğunu vurgulayan bir iktisadi düşünce akımı olarak tanımlanabilir. Bu akımın temel prensipleri şu şekilde özetlenebilir. Klâsik miktar teorisi nominal milli gelir ile fiyatlar genel seviyesini açıklayabilir. Bir ekonomide para talep fonksiyonu istikrarlı bir özellik gösterir. Para arzındaki yanlış dalgalanmalar ekonomik istikrarsızlıkların en önemli nedenlerinden biridir.

Monetarist iktisatçılar neo-klâsik geleneği izleyerek parasal şokları ön plânda tutmakta, fakat reel şoklara gerekli önemi vermemektedir. Bu nedenle iktisat politikalarına ilişkin görüşleri de diğer iktisatçılara göre kısmen farklılık göstermektedir. Şöyle ki; genişletici para politikasının faiz ve işsizlik oranları üzerinde etkili olmadığı, aynı şekilde genişletici maliye politikasının da kamu - özel sektör yatırım ilişkilerini bozarak olumlu sonuç veremeyeceği ileri sürülmektedir.

Monetarist görüşler işsizlikten daha çok enflasyona önem vermekte ve liberal ekonomi prensiplerinin geçerliliği varsayımına dayanmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

YARARLANILAN KAYNAKLAR

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TÜRKÇE

Aren, S. : İstihdam, Para ve İktisadi Politika, Ankara 1960.

Baban, Ş. : İktisat İlminin Umumî Prensipleri, İstanbul 1957.

Graue E. (Ter. Bengül N.) : İktisat Ders Notları, Ankara 1953.

Boulding K. (Ter. O. Okyar) : İktisadi Tahlil, İstanbul 1948.

W.Mc. Connel. (Ter. Çalıka, H.) : Büyük İktisatçıların Temel Doktrinleri, İstanbul 1949.

Demirgil, Y. : Konjonktüre Giriş, İstanbul 1960.

Dinler Z. : Mikroekonomik Analize Giriş, U.Ü.İ.İ.B.F. 1982.

Divitçioğlu S. : Mikroiktisat, İ.Ü.İ.F. 1974.

İlteber H. (Ter. Dobrestberger) : Ekonomi Siyaseti, İstanbul 1943.

Ergin F. : İktisat, İstanbul 1962.

Ete - Somay : Ekonomi Bilgisi, İstanbul 1935.

Fındıkoğlu Z.F. : Sosyalizm, I, II, İstanbul 1950 - 52.

Gemahling O. (Ter. Z. Uray) : Büyük Ekonomistler, İstanbul 1939.

Hatipoğlu Z. : Muasır Para Teorileri, İstanbul 1955.

Dobrestberger. (Ter. İlteber, H.) : Ekonomi Siyaseti, İstanbul 1943.

Hansen. (Ter. Kılıçbay, A.) : Para Teorisi ve Maliye Politikası, İstanbul 1959.

Kâhyaoğlu H.: Umumî İktisat Dersleri, İzmir 1955.

Kaya Ş.: Umumî İktisat Prensipleri, İstanbul 1961.

Kılıçbay A. : İktisat Teorisi, İstanbul 1964.

Köklü A.: Umumî İktisat, Ankara 1960.

Kuyucak H.A. : Para ve Banka, Ankara 1942

Kuyucak H.A.: İktisat Dersleri, İstanbul 1960.

Uluatam Ö. : Makroiktisat, Ankara 1978.

Unay C.: Makroekonomi, Bursa 1983.

Ülgener S.: Para, İstihdam ve İktisadi Büyüme, İstanbul 1962.

Ülken Y.: Fiyat Teorisi II. Cilt, İ.Ü.İ.F. 1979.

Neumark F.: Genel Ekonomi Teorisi, İstanbul 1948.

Okyar O. : Neo - Klâsiklerden Keynes'e, İstanbul 1954.

Özelmas E.: İktisat, İstanbul 1963.

Pakdemirli Ekrem, Ekonomimizin 1923'den 1990'a Sayısal Görünümü, Milliyet Yayınları, 1991

G. (Ter. T.Feyzioğlu) : Umumi İktisada Giriş, İstanbul 1945.

Robinson J. (Ter. Z. Hatipoğlu) : İstihdam Teorisine Giriş, İstanbul 1955.

Sanus B.Z. : Para Ekonomisi, İstanbul 1955.

Savaş V.F. : Keynes'in Genel Teorisi, Eskişehir 1963.

Suner A. : İktisat Doktrinleri, İstanbul 1959.

Suvla R.Ş. : İktisat Teorisi, İstanbul 1960

Talas C. : İçtimai İktisat Dersleri, Ankara 1955.

Timur H. : İktisadi Düşünceler Tarihi, İzmir 1964.

Tosbi S. : Kooperatifler, İstanbul 1959.

Tosbi S. : İktisat Dersleri, İstanbul 1959.

Tolun O. : Banka ve Borsa Hukuku, Ankara 1959.

Truchy H. (Ter. E. Demirel) : Elemanter Umumi Ekonomi, İstanbul 1940.

Ulutan B. : Bankacılığın Tekâmülü, Ankara 1957.

Ülgener S. : İktisat, İstanbul 1957.

Ülgener S : Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme, İstanbul 1962.

Ünay V. : Bankalarca İç ve Dış Ticaretin Finanse Edilmesi Usulleri, Ankara 1959.

Üstünel B.: Modern Ekonomilerde Para, Ankara 1960

Yaşa M. : İktisat Dersleri, İstanbul 1957.

Zarakolu A. : İktisat, Ankara 1963.

E. Wagemann (Ter. Zeybekoğlu, Z.) : Konjonktür Bilgisine Giriş, Ankara 1937.

DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı, 1989

D.P.T. İktisadi Kalkınma Plânı.

D.P.T. Kalkınma Plânı 1963 Yılı Programı.

D.P.T. Kalkınma Plânı 1964 Yılı Programı.

DPT, 1980'den 1990'a Makroekonomik Politikaları Türkiye Ekonomisindeki Gelişmelerin Analizi ve Değerlendirilmesi, 1990

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası.

D.P.T Plânlama Dergisi.

Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti.

Sanayide Yatırım ve Sermaye Terakümü, İstanbul 1963.

TOBB, Planlı Dönemde Rakamlarla Türkiye Ekonomisi, 1990.

İNGİLİZCE

Back G.L. : Economics, 1958.

Benham F. : Economics, London 1945.

Bye T. : Principles of Economics, New-York 1941.

Dillard D.: The Economics of John Maynard Keynes, New-York 1949.

Ferguson C.E.: Microeconomic Theory, Irwing 1966.

Friedman M. : Price Teory, Chicago 1951.

Friedman M. : A Program For Monetary Stability, Fordhen University 1959.

Garver B.F. : Hansen A.H. : Principles of Economics, Chicago 1937.

Glahe Fred R. : Macroeconomic Theory and Policy, New-York 1977.

Hansen A.H. : A Guide To Keynes, New-York 1953.

Kautsoyiannis A. : Modern Microeconomics, Mecmillen 1979.

Keynes J.M. : The General Theory of Employment, Interest and Money, New-York 1935.

Kurihara K. : Introduction To Keynesian Dynamics, New-York 1956.

Leftwich R. : The Price System and Resource Allocation, New-York 1961.

Marshall A. : Principles of Economics, London 1938.

Peterson C.W. : İncome Employment and Economic Growth, New-York 1962.

Pigou A.C. : Lapses From Full Employment, London 1952.

Pigou A.C. : Wealth and Welfare, London 1912.

Pigou A.C. : Keynes's General Theory, London 1950.

Robertson M.A. : Money, 1948.

Rostow W.W. : Economic Growth, Cambridge 1961.

Samuelson P.A. : Economics, New-York 1964.

Shapiro E. : Macroeconomic Analysis, New-York 1979.

Stigler G.J. : The Theory of Price, New-York 1957.

Spiegel W.H. : Introduction To Economics, New-York 1951.

Scholz K.W. : Economic Problem of Modern Life, New-York 1937.

Stonier - Hague : Economic Theory, London 1959.

Taussing F.W. : Principles of Economics, New-York 1915

America's Needs and Resources, New-York 1955

The American Economic Review.

Economist, London.

FRANSIZCA

Aftalion A. : Monnaie et économie Dirigée, Paris 1948.

Baudin L.: Manuel 1'Economie Politique I, II, Paris 1946.

Baudin L.: Precis Histoire des Doctrines Economique, Paris 1950.

Baudin L. : La Monnaie, Paris 1947.

Baudin L?: Le Credit, Paris 1945.

Barrère A.: Thèorie Economique et İmpulsion Keynesienne, Paris 1952.

Beveridge S.W. : Du TRavail Pour Tous, Paris 1945.

Palamas B.V. : La Reorganisation 1'Economie Mondiale, Paris 1947.

Gist - Rist : Histoire Des Doctrines Economiques, Paris 1947.

James M.: Cours d'Economie Sociale Comparée, Paris 1949.

Le Caillon J. : L'Analyse Microéconomique, Cutas, Paris 1969.

Marx K.: Le Capital, Paris 1948.

Nogaro B.: Cours d'Economie Politique, I, II, Paris 1949.

Nogaro B. : La Monnaie Et Les Systèmes Monétaires, Paris 1948.

Perroux F. : Le Revenue National, Paris 1946.

Perroux F. : Cours d'Economie Poltique, Paris 1948.

Perroup F.: La Valeur, Paris 1946.

Pirou G. : La Valeur Et Les Prix, Paris 1948.

Pirou G. : Le Gredit, Paris 1943.

Pirou G. : La Monnaie, Paris 1943.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

CEM OFSET A.Ş. 0212 541 61 80